POLITIKAI KIS SZÓTÁR

POLITIKAI KIS-SZÓTÁR

POLITIKAI KIS-SZÓTÁR

Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1980

A szócikkek szerzői:

FENCSIK LÁSZLÓ
FÖLDES ISTVÁN
MAKAI GYÖRGY
SÜTŐ OTTÓ

Szerkesztette:

FENCSIK LÁSZLÓ

ISBN 963 09 1631 2

(3099)

ELŐSZÓ

A Politikai Kisszótár negyedik, javított és bővített kiadását kapja kézbe az olvasó. A kötetben általános politikai, gazdaságpolitikai, munkásmozgalmi, nemzetközi politikai, diplomáciai és katonapolitikai fogalmak, kifejezések és elnevezések, valamint fontosabb nemzetközi és hazai politikai események szerepelnek — ezek rövid ismertetését és értelmezését adjuk. A címszavak kiválasztásában nem törekedtünk teljességre. Felhasználva az előző kiadások kapcsán tett javaslatokat is, szándékunk az volt, hogy azokról a fogalmakról, szervezetekről és eseményekről írjunk, amelyekkel szinte naponta találkozunk a sajtóban és a politikai irodalomban.

Jelölések

A szócikkekben a címszó megismétlése helyett hullámvonalat (~) használunk. A más szócikkre való utalást nyíllal (→) jelöljük, és dőlt betűvel közöljük.

A Á

AÁSZ: →*Amerikai Államok Szervezete*

ABC-államok: *A*rgentína, *B*razília, *C*hile, Latin-Amerika három legjelentősebb állama 1915-ben szerződést kötött. A szerződés szerint az egymás közötti nézeteltéréseiket békés úton rendezik, és közös erőfeszítéseket tesznek az USA gazdasági behatolásának elhárítására. A szerződés azóta elveszítette jelentőségét, de az elnevezést ma is használják.

ABC-fegyverek: az *a*tom-, a *b*iológiai és a kémiai (*c*hemical) fegyverek gyűjtőneve.

ABM-rendszer *(Anti-Ballistic Missile)*: hadászati rakétaelhárító fegyverrendszer, melyet a hadászati támadó rakéták elleni védelemre hoztak létre a SZU-ban és az USA-ban. A →*SALT I.* egyezményben a két nagyhatalom korlátozta.

abolicionizmus [lat.]: társadalmi mozgalom, amely valamilyen törvény vagy intézmény (prostitúció, halálbüntetés) eltörlésére irányul. Történelmileg a rabszolgaság eltörlését célzó mozgalom volt, főleg az USA-ban a 19. században.

abszolutizmus [lat.]: abszolút, azaz korlátlan monarchia; a feudális állam zsarnoki, önkényuralmi formája, amelyben az államfő (király, császár, cár) a törvényhozó, ítélkező és végrehajtó hatalom egyetlen forrása, letéteményese és birtoklója. Leginkább a feudalizmus bomlásának időszakára jellemző. Átvitt értelemben minden zsarnoki hatalom megbélyegző jellemzése.

accrai értekezletek, 1958: K. Nkrumah, akkori ghánai elnök kezdeményezésére 1958. április 15–22. között a ghánai fővárosban ült össze Afrika 8 független államának (EAK, Etiópia, Ghána, Líbéria, Líbia, Marokkó, Szudán és Tunézia) első csúcsértekezlete. A résztvevők elítélték a gyarmatosítást, a független afrikai államok szuverenitása és területi egysége ellen irányuló beavatkozást, a fajüldöző politikát, s intézkedéseket határoztak el a földrész országainak gazdasági és kulturális együttműködésére. A legjelentősebb határozat az afrikai népek első konferenciájának összehívására vonatkozott, amely szintén Accrában, 1958. december 8–13. között ült össze, 28 ország nemzeti mozgalmának – többségük akkor harcolt a függetlenségért – részvételével.

adekvát [lat.]: teljesen megfelelő, azonos, egybeeső, valaminek teljesen egyenértékű megfelelője. A politikában megegyező, azonos értékű lépés, koncepció.

Ad

ad hoc politika [lat.—gör.]: rögtönzött politika; az adott helyzethez való pillanatnyi alkalmazkodás, egy valamilyen konkrét célra irányuló alkalmi akció vagy megbízatás, az éppen szükséges vagy lehetséges politikai lépések gyors megtétele.

adminisztráció [lat.]: ügyintézés, ügykezelés, igazgatás; 2. a végrehajtó hatalom és a közigazgatás szerveinek összefoglaló neve; 3. a hivatal, vállalat, intézmény tisztviselő állománya, vezető személyzete.

adminisztratív eszközök: a törvények, rendeletek, szabályok megalkotása, és azok érvényesítése törvényes eszközökkel. Az államhatalmi és az államigazgatási szervek egyúttal adminisztratív szervek is, amelyek sajátos ~kel látják el feladataikat. A párt politikai tevékenységében az elvi irányítás érvényesül, és ha a pártszervezetek a politikai nevelő munka helyett ~et alkalmaznak, akkor veszélyeztetik a párt vezető szerepének megvalósulását. Az ~ alkalmazása meghatározott esetekben általában szükségszerű. Nem alkalmazásuk a hiba, hanem az ~ eltúlzása vagy kizárólagos érvényesítése.

adó: természetes vagy jogi személyek részéről az államnak fizetett kötelező szolgáltatás. Korunkban legfőként pénz formájában kell fizetni. Az ~ a nemzeti jövedelem újraelosztásának fontos formája. Az ~politika azoknak az elveknek összessége, amelyek szerint az állam a különböző ~nemeket és azok befizetésének módszereit, mértékét megállapítja, s ez tükrözi az illető országban fennálló társadalmi rendet. Az ~k legfőbb fajtái: az egyenes ~, amellyel az egyének és vállalatok jövedelmét és a közvetett ~, amellyel az áruk árát terhelik meg. Egyenes ~: a jövedelem~, a vagyon~, a ház~ stb.; közvetett ~: a forgalmi ~ és a fogyasztási ~. A szocializmusban az állami költségvetési bevételek túlnyomó része az állami vállalatok és szövetkezetek befizetéséből származik. Az állam ~ formájában elvonja az ott létrehozott jövedelem egy részét a társadalmi szükségletek kielégítésének fedezésére. A lakosság közvetlen befizetéseinek arányát (beleértve az ~kon kívül az illetéket, a társadalombiztosítási és nyugdíjjárulékot is) az 1980. évi állami költségvetés a bevételek 5,5%-ában irányozza elő. Tágabb értelemben az ~ fogalmába sorolják az illetéket és a vámot is.

adóalap: olyan jövedelem, vagyon, forgalom, termelés stb., ami után az adóalanyra az →*adót* kivetik. Az ~ meghatározott százaléka az adókulcs, amely az adókötelezettség mértékének megállapítására szolgál.

Adria-kőolajvezeték: a jugoszláviai Rijeka kikötőből kiindulva lehetővé teszi, hogy a közel-keleti országokból származó kőolaj viszonylag olcsón jusson el Magyarországra és Csehszlovákiába. A vezeték évente 10 millió tonna olaj szállítására alkalmas. A jugoszláv és a magyar szakaszt 1978 végén kapcsolták össze, s 1979-ben helyezték üzembe.

AESZ: →*Afrikai Egység Szervezete*

afgán fordulat: az afgán fegyveres erők 1978. április 27-én a marxista elveket valló *Népi Demokratikus Párt* irányításával megdöntötték Szardar Mohammed Daud kormányát. Az Afganisztáni Demokratikus Köztársaság állam- és kormányfője, a Forradalmi Tanács elnöke Nur Mohammed Taraki, a Népi Demokratikus Párt főtitkára lett. A fordulatot kiváltó okok: a korábbi dinasztiát 1973-ban megdöntő, arisztokrata származású Daud kormánya szabotálta a beígért haladó reformokat, elsősorban a földreformot (a megművelés alatt álló földek háromnegyed része az arisztokraták kezén maradt; a 18 millió lakos 80 százaléka a mezőgazdaságból él); az arisztokrácia megőrizte hatalmát, mert Daud kiszorította a kormányból, majd a közéletből az őt hatalomra segítő haladó erőket. Az új kormány elkobozta a dinasztia vagyonát, ígéretet tett a nemzetiségi problémák megoldására, barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval, s megkezdte a földreform végrehajtását. A fejlődést akadályozta a Pakisztán és Irán által támogatott ellenforradalmi erők erőszakos fellépése. 1979. szeptember 16-án Hafizullah Amin puccsal magához ragadta a hatalmat, megölette Tarakit, és brutális diktatúrát vezetett be. Noha bejelentette, hogy az ország kül- és belpolitikája változatlan, felkínálkozott az USA-nak. A Népi Demokratikus Párt Központi Bizottságának azon tagjai, akik az áprilisi forradalom útján akartak járni, december közepén arra kényszerítették Amint, hogy a belső ellenforradalmi veszély és a külső fenyegetés elhárítására kérjen katonai segítséget a Szovjetuniótól. Az Amin elleni fellépést Babrak Karmal vezette. December 27-én megdöntötték Amin uralmát. A Szovjetunió teljesítette az afgán kormány kérését és korlátozott létszámú csapatokat küldött Afganisztánba. Ez az internacionalista segítség szolgált ürügyként a Carter-kormánynak az enyhülési politika elleni támadásra, a szovjet–amerikai kapcsolatok leépítésére, a moszkvai olimpia bojkottjára, a →*Carter-doktrína* meghirdetésére, az Afganisztán területén levő ellenforradalmi csoportok támogatására.

afrikai–ázsiai szolidaritási értekezlet, 1957: Kairóban 1957. december 26-tól 1958. január 1-ig 40 afrikai és ázsiai független és a függetlenségéért még harcoló állam képviselői tanácskoztak az imperializmus és a neokolonializmus elleni harc kérdéseiről, a két kontinens népeinek együttműködéséről. Az ~ létrehozta az →*Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezetét*. 1965 májusában a szervezet Ghánában tartott ülésén már 70 állam küldöttei vettek részt.

Afrikai Charta: az EAK, Ghána, Guinea, Mali és Marokkó képviselői 1961 januárjában a marokkói Casablancában (innen a Casablanca államok elnevezés) fogadták el. Leszögezték a teljes függetlenséget és a korábbi gyarmatosítókkal fenntartott kapcsolatok elutasítását. Megalakították az afrikai konzultatív gyűlést és a politikai koordinációs bizottságot, azzal a programmal, hogy a kontinens mind több

független országával elfogadtassák az ~t. A tömörülés az →*Afrikai Egység Szervezete* megalakulásával beszüntette működését.

afrikai egységmozgalom: *pánafrikanizmus:* az egész afrikai kontinens gyarmati sorból felszabadult államainak összefogása az imperializmus ellen, távlatilag az egységes összafrikai kormány és más hatalmi szervek megalakítása. Ez a gondolat, amely fokozott erővel hódított tért 1960, Afrika Éve után, s amelynek K. Nkrumah, az 1966 februárjában megbuktatott ghánai elnök volt a legfőbb képviselője, vezetett 1961-ben az →*Afrikai Charta* megfogalmazásához. Az ~ hívei lebecsülték az egyes afrikai országok fejlődési foka közt megnyilvánuló jelentős különbségeket, a gyarmati múlt örökségét (mesterségesen megvont határok, darabokra szakított törzsek és népek stb.), az egykori gyarmatosítók meglevő, s a neokolonialisták (elsősorban az USA) erősödő gazdasági pozícióit, a tőkés világgazdasági rendszer nyomását, a fejletlen belső osztályviszonyokat stb. A kudarcok után 1963-ban reálisabb és szerényebb programmal alakult meg az →*Afrikai Egység Szervezete*, felismerve, hogy a tényleges afrikai egység a távoli jövő kérdése, napjainkban az elérhető cél az erők mozgósítása a még meglevő gyarmatosító pozíciók és a fajvédő rendszerek (Dél-afrikai Köztársaság, Rhodesia) ellen.

Afrikai Egység Szervezete *AESZ, Organisation de l'Unité Africaine, OUA:* székhely: Addis Abeba (Etiópia), 49 afrikai állam politikai szervezete (a Dél-afrikai Köztársaság nem tagja), célja az afrikai országok egységének és szolidaritásának előmozdítása, szuverenitásuk, területi épségük és függetlenségük védelme. 1963 májusában alakult az etiópiai Addis Abebában, amikor az államfői szintű tanácskozás résztvevői aláírták az ~ Chartáját. Az ~en belül az első időszakban a nemzeti függetlenség következetes harcosainak politikája érvényesült, bojkottot hirdettek a fajvédő dél-afrikai kormány és a gyarmattartó Portugália ellen, majd 1965-ben határozat született, amely felszólította a tagállamokat, hogy szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat Nagy-Britanniával, annak rhodesiai politikája miatt. Ezt a határozatot csak egy kisebbség hajtotta végre. Az ~en belül kiéleződött az ellentét a neokolonializmus pártfogoltjai és a tényleges függetlenség hívei között. Az ~ azóta a fennmaradás érdekében mérsékeltebb célokat tűz maga elé, gyakorlati munkájában előtérbe került a döntőbíráskodás a független afrikai országok közt felmerült helyi konfliktusokban (közvetítés az algériai–marokkói, etiópiai–szomáli, kenyai–szomáli határviszályban, a nigériai polgárháborúban). Az ~ aktivitása megélénkült az 1973. októberi közel-keleti háború nyomán. Szolidaritást vállalt az arab népekkel, és tagjai megszakították Izraellel a diplomáciai kapcsolatot. Az ~ tevékenységében fordulópontot jelentett az afrikai portugál gyarmatok és elsősorban Angola függetlenné válása. Az 1975. november 11-én kikiáltott Angolai Népi Köztársaság a szocialista országok tá-

mogatásával élethalálharcot vívott az imperialistabarát szakadár szervezetek, a külföldi zsoldosok s a dél-afrikai és zaire-i fegyveres agresszió ellen, amikor az ~ 1976. januári, rendkívüli csúcsértekezlete megvitatta a fiatal köztársaság felvételi kérelmét. A kérdés 22:22 arányban megosztotta az afrikai államokat, de végül is az antiimperialista erők kerekedtek felül: az ~ 1976. február 11-én teljes jogú tagként felvette az Angolai Népi Köztársaságot. 1977 márciusában, Kairóban rendezték az első afro-arab csúcsértekezletet, amelyen nyilatkozatot fogadtak el a térség államainak együttműködéséről, s állást foglaltak a függetlenségi mozgalmak fokozott támogatása mellett. Az ~ és az →*Arab Liga* tanácskozásán 60 afrikai és arab állam képviseltette magát. Az ~ 1977 augusztusában tartott csúcsértekezlete a Zimbabwei Hazafias Frontot ismerte el Rhodesia afrikai többségű lakossága egyetlen törvényes képviselőjének. Az ~ 1978. júliusi csúcstalálkozója a →*PFSZ*-t ismerte el a palesztin nép egyetlen törvényes képviselőjének. Az ~ legfelsőbb szerve az állam- és kormányfők gyűlése, amelyet évente legalább egyszer megrendeznek, s amelyen a határozatokat kétharmados többséggel hozzák; a külügyminiszterekből álló minisztertanács évente kétszer ülésezik, határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, s felelős az előbbinek. A főtitkárt az állam- és kormányfők gyűlése választja, a minisztertanács javaslatára.

Afrikai Entente, *Conseil de l'Entente:* székhely: Abidjan (Elefántcsontpart), 1959 áprilisában 4 nyugat-afrikai állam, Dahomey, Elefántcsontpart, Felső-Volta és Niger (később Togo is csatlakozott) politikai és gazdasági tömörülést hozott létre. Feladata a pénzügyek, a munkaügyek, a közlekedés, a közegészségügy és az igazságügy koordinálása. Az ~ országait igen szoros politikai és gazdasági szálak fűzik Franciaországhoz, a volt gyarmatosítóhoz.

afrikai szocializmus: az afrikai társadalmak modern értelemben fejletlen társadalmi struktúrájából, sajátos társadalmi-gazdasági felépítéséből és fejlődési igényeiből fakadó eklektikus, következetlen és illuzórikus, de haladó ideológia, mozgalom és politika, amennyiben antifeudális és antiimperialista a tartalma. Különböző irányzatokra tagolódik. Legelterjedtebb nézete szerint az afrikai társadalmak eredendően osztály nélküli társadalmak, amelyek ősi rendjükben hordozzák a szocializmus csíráit és igényét. Ezt az ősi alapstruktúrát meg kell őrizni, minden jelentősebb társadalmi-gazdasági rétegződést meg kell akadályozni, a burzsoázia kialakulását lehetetlenné kell tenni. Ily módon egyrészt tagadja az osztályszemlélet szükségességét, másrészt viszont antikapitalista, antiimperialista és antifeudális, de sokszor a primitív afrikai „közösségi társadalom" nézőpontjából. A valóság azonban egyre inkább arra kényszeríti, hogy osztályálláspontra helyezkedjék, mind többet foglalkozzon a belső társadalmi rendszer átalakításának kérdéseivel, és közeledjen a tudományos szocializmushoz, amely megvilágítja azt is, hogy

Fekete-Afrika miképpen juthat el a szocializmusba a kapitalizmus megkerülésével.

„Afrika szarva": ezzel az elnevezéssel illették Afrikának a Vörös-tenger és az Indiai-óceán mentén fekvő területét, amelyen Etiópia, Szomália és Dzsibuti terül el. Stratégiai jelentősége abból következik, hogy az olajtermelő államokból a legjelentősebb tengeri utak itt vezetnek Európába és Amerikába. Az USA és más imperialista hatalmak lépéseket tettek, hogy ellenőrzésük alatt tartsák ezt a területet.

Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete, *Afro-Asian Peoples Solidarity Organization, AAPSO:* székhely: Kairó (EAK). 1955 áprilisában alakult meg Delhiben az Ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete, mint az imperializmus és a kolonializmus ellen küzdő népek tömörülése. 1957 decemberében megalakult Kairóban az Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Tanácsa, majd 1959 februárjában az Állandó Szervezet. Alapszabályait 1960 áprilisában fogadták el, s ugyanakkor létrehozták az antiimperialista és antikolonialista harcot folytató szervezetek támogatására az Afro-ázsiai Szolidaritási Alapot. 1966 januárjában Havannában (Kuba) megtartott Trikontinentális Szolidaritási Konferencián úgy döntöttek, hogy az egységes trikontinentális (azaz afrikai–ázsiai és latin-amerikai) szervezet létrehozásáig kairói székhellyel tovább működik az ~, s ugyanakkor létrejön Havannában az ideiglenes Trikontinentális Szervezet Végrehajtó Titkársága, valamint a Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet. Az ~ tevékenységét a hetvenes évek végére nehezítette Egyiptom különutas politikája. Szélsőséges palesztin terroristák az egyiptomi–izraeli közeledés ellen tiltakozva 1978 februárjában, az ~ ciprusi ülésén meggyilkolták Juszef esz-Szibai főtitkárt, e politika képviselőjét. Vezető szervei: 1. Afro-ázsiai Népek Konferenciája; 2. a Tanács, amelyet a konferencián részt vevő küldöttségek vezetői 2 évre választanak, ez koordinálja a nemzeti szolidaritási bizottságok tevékenységét, évente legalább egyszer ülésezik, és döntéseit egyszerű szótöbbséggel hozza; 3. a Tanács által választott 30 tagú Végrehajtó Bizottság, amely évente legalább kétszer ülésezik (a szocialista országok közül tagja a SZU, a Kínai Népköztársaság, a KNDK, a Mongol Népköztársaság és a VDK); 4. a Végrehajtó Tanács által kinevezett 14 tagú Állandó Titkárság.

Afro-Malgas–Mauritius Közös Szervezet, *Organisation Commune Afro-Malgache et Mauricienne, OCAMM:* székhely: Yaoundé (Kamerun), 15 afrikai állam csoportja, amely együttműködik a volt gyarmatosítókkal. 1961 márciusában alakult meg Gazdasági Együttműködés Afro-Malgas Szervezete néven, 1961 szeptemberében felvette az Afro-Malgas Unió nevet, majd 1964 márciusában, tekintettel az → *Afrikai Egység Szervezete* határozatára, amely előírta a politikai csoportosulások feloszlatását, átalakult a Gazdasági Együttműködés Afro-Malgas Szövetségévé. 1965 februárjától a jelenlegi nevén

gyakorlatilag újra politikai szervezet. Legfelsőbb szervei az évente egyszer ülésező Államfői Konferencia (a döntéseket négyötödös többséggel hozzák), az évente kétszer ülésező Miniszertanács, a Főtitkárság és 7 műszaki bizottság. Jelenleg válságos helyzetben van, 1973 során taglétszáma 16-ról 10-re csökkent a szervezet kisfokú hatékonysága és neokolonialista irányzata miatt.

ágazat: a népgazdaság vállalatainak, gazdaságainak bizonyos csoportját jelenti. Az ~ mint gyűjtőfogalom jelölhet egy-egy népgazdasági ágat (pl. az ipart, a mezőgazdaságot), de jelölhet ezen belül egy kisebb csoportot, például iparágat, vagy a mezőgazdaságban a növénytermesztést, az állattenyésztést stb. Az ~ok elhatárolása fő tevékenységük jellege alapján történik.

agent provocateur [ázsan provokatőr] [fr.]: a rendőrség vagy más hatóság megbízásából valamely szervezetbe, ill. valakinek a bizalmába beférkőző személy, beugrató titkosügynök. Megbízójának utasításai szerint arra törekszik, hogy olyan adatok birtokába jusson, vagy olyan cselekmények elkövetését provokálja, amelyek ürügyül szolgálhatnak a rendőri vagy más szervek beavatkozására, megtorló intézkedésekre stb. A kapitalista országokban széles körben felhasználják a haladó szervezetek, főként a kommunista pártok ellen.

agentúra: → *ügynökség*

agitáció [lat.]: osztályok, pártok eszméjének, politikai céljainak, jelszavainak terjesztése a néptömegek között szóban vagy írásban. Az → *osztályharc* egyik fontos eszköze. A kommunista agitáció célja a néptömegek szocialista öntudatának növelése, a politikai feladatok megértetése és elfogadtatása, a tömegek felvilágosítása, mozgósítása és bevonása a társadalmi-politikai, valamint gazdasági feladatok megoldásába. Sikerének feltétele az ügy igazságossága, az elvszerűség, a konkrétság, az egyszerű és világos kifejezésmód, a tömegek és a helyi viszonyok jó ismerete, a bizalom a tömegekben, az őszinteség, a meggyőző erő. Formái lehetnek: egyéni és csoportos beszélgetések, gyűlések, kiadványok, cikkek, újságok, plakátok, karikatúrák, rádió, televízió, film.

agrárforradalom: a földbirtokviszonyok forradalmi megváltoztatása és a mezőgazdasági termelőerők gyors fejlesztése. Általában a feudális viszonyok, a feudális nagybirtokok, illetve azok maradványai ellen irányul. Minden olyan országban történelmi jelentősége van, amelyekben a mezőgazdaság elmaradott, és éles társadalmi-gazdasági problémát okoz. Jellegét az határozza meg, hogy milyen társadalmi-gazdasági viszonyok ellen irányul, ill. milyeneket hoz létre. Mindenkor az adott országban végbemenő (polgári, polgári demokratikus, szocialista) forradalom részét képezi. A népi demokratikus forradalmak során végrehajtott → *földreformok* gyakorlatilag agrárforradalmak voltak, mert radikálisan széttörték a nagybirtokrendszert. Az ~ megvalósítása a nemzeti felszabadító mozgalmak

és az új független államok egyik döntő feladata. Ritkábban: a földművelés, a mezőgazdasági termelés radikális korszerűsítése.

agrár-ipari ország: olyan ország, amelynek nemzeti jövedelmében a mezőgazdaság részesedése meghaladja az iparét, de azért az ipar részesedése is számottevő (nem úgy, mint az → *agrárországban*), a mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosság aránya nagyobb az iparban foglalkoztatott lakosságénál.

agrárius [lat.]: 1. a mezőgazdaságra, földművelésre vonatkozó, azzal kapcsolatos; 2. a földbirtokosok érdekeit képviselő politika követője; 3. a földbirtokosok érdekeit támogató reakciós személy vagy szervezet.

agrárolló: a mezőgazdasági és az ipari termékek árviszonyában meghatározott időszak alatt jelentkező eltérés, amely arra utal, hogy az adott időszakban e két árucsoport árszínvonala egymáshoz képest milyen mértékben változott. Ha a változás az agrártermékek számára hátrányos, az ~ kinyílásáról beszélünk. Az ~ kifejezés akkor indokolt, ha az ipari árak növekedése meghaladja a mezőgazdasági árszínvonal növekedését, vagy éppen az ipari ár növekedése csökkenő mezőgazdasági árszínvonal mellett megy végbe.

agrárország: olyan ország, amelyben a nemzeti jövedelem túlnyomó része a mezőgazdaságból származik, s amelynek lakossága többségében mezőgazdasággal foglalkozik.

agrárpolitika: a mezőgazdaság irányítására, fejlesztésére irányuló intézkedések alapelveinek összessége. A szocialista országok ~jának központi kérdése a szocialista termelési viszonyok erősítése, a mezőgazdasági termelés fejlesztése, a munkás-paraszt szövetség erősítése, az életszínvonal emelése, a parasztság általános színvonalának emelése.

agrárprogram: az állam vagy a párt mezőgazdasággal, a falusi lakossággal kapcsolatos céljainak rendszerezése.

agrárproletariátus: a mezőgazdasági bérmunkásoknak, ill. a parasztságnak termelési eszközökkel nem rendelkező rétege, amely a mezőgazdaság kapitalista fejlődése során alakult ki, és abból él, hogy rendszeresen bérmunkát vállal. A termelési eszközökhöz való viszonya megegyezik az ipari munkásokéval, tevékenysége azonban az adott ország mezőgazdaságának fejlettségétől függően többé-kevésbé elmaradott. Szétszórtan, alacsonyabb kulturális színvonalon él, politikai fejlettségben, szervezettségben, műveltségben elmarad az ipari proletariátus mögött. Szociális jogai is kisebbek, munkakörülményei rosszabbak, reálbére alacsonyabb. A falu, ill. a mezőgazdasági népesség legforradalmibb rétege, amely az osztályharcokban, a demokratikus vagy szocialista forradalom valamennyi szakaszában az ipari munkásság leghűbb szövetségese. Az agrárforradalom élharcosa. Száma egy sor gazdaságilag fejletlen országban (pl. a latin-amerikai országokban) növekszik, a fejlett tőkésországokban viszont (főleg a technika

nagyarányú alkalmazása következtében) csökken.

agrárreform: →*földreform*

agrárválság: a tőkés mezőgazdaság válsága. Kirobbanásában rendszerint szerepet játszik, hogy csökken a kereslet a mezőgazdasági termékek iránt. Fontos sajátossága, hogy elsősorban nem a termelés, hanem az árak nagymértékű csökkentését, illetve az ipari árakhoz képest a mezőgazdasági árak jelentős elmaradását, az →*agrárolló* kinyílását váltja ki. Ennek következtében a kisparaszti gazdaságok életképtelenné válnak, tönkremennek. Az →*állammonopolista kapitalizmus* időszakában az állam igyekszik elejét venni az ~nak vagy csökkenteni annak pusztító hatását. Ebben az időszakban pl. az USA-ban az ~ jellegzetessége az eladatlan készletek növekedése. Az állam erőfeszítéseket tesz a termelés korlátozására, ezen intézkedései azonban csak részleges sikerrel járnak.

agrément [ágréman] [fr.]: a fogadó állam hozzájárulása a diplomaták (nagykövetek, követek, állandó ügyvivők) kinevezéséhez. Az ~ megadása azt jelenti, hogy a diplomata gyakorolhatja a jogait az őt fogadó országban.

agresszió [lat.]: valamely állam részéről intézett fegyveres támadás egy másik állam leigázására, vagy erőszakos beavatkozás egy másik ország belügyeibe. Az ~ az imperialista államok külpolitikájának jellemző vonása, amely közvetlenül veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. A szocialista államok segítik az imperialista ~ áldozatait, és egyik elsőrendű külpolitikai feladatuknak tekintik az imperialista ~k megfékezését, ill. az agresszív politika korlátozását, a békés egymás mellett élés politikájának érvényesítését. Az ENSZ Alapokmánya nemcsak az agresszív háború kirobbantását tiltja, hanem a közvetett, gazdasági ~t, sőt az azzal való fenyegetést is. Az ~ fogalmának teljes és pontos meghatározására a szocialista országok számos javaslatot dolgoztak ki.

agresszor: az agressziót elkövető állam.

ágyúnaszád-diplomácia: a gyarmatosítás, majd az imperialista erőpolitika módszere – valamely imperialista nagyhatalom hadihajóinak fenyegető felvonultatásával nyomást gyakorol egy gyengébb államra, hogy e lépés segítségével engedményeket csikarjon ki a maga számára. Az ~ az USA külpolitikájának szerves része. Alkalmazza ezt a módszert a Földközi-tenger keleti medencéjében, az antiimperialista arab országokkal szemben (6. flotta).

ajatollah *(Allah igéje):* az iráni siita mohamedán főpapok elnevezése. Az ~ teológiai főiskolát végzett mullah, azaz pap, aki példamutató életmódjával, tudásával híveket tömörít maga köré és ezáltal elismerik. A mintegy száz iráni ~ a maga köréből konszenzussal választja meg a vezető ~ot, aki Iránban 1963 óta Ruholla Khomeini. Irán történetében a 17. század óta fontos szerepet játszottak az ~ok,

mint a külföldi uralom, egyszersmind a modernizálás elleni népmozgalmak vezetői. Mivel a sah →*„fehér forradalma"* kíméletlenül leszámolt az ellenzéki mozgalmakkal, de az iszlámot nem merte nyíltan támadni, az ország 80 000 mecsete, s a vezető ~ok lettek az 1978-ban kibontakozó népi mozgalom vezetői. A mozgalmat iraki, majd franciaországi száműzetéséből Khomeini irányította, visszatérése után az ő vezetésével győzött a sah uralmát elsöprő 1979. februári népfelkelés. Az ~ok olyan iszlám köztársaságot akarnak, amely a Koránon alapulva „meghaladja a kapitalizmust és a szocializmust egyaránt." Ködös programjukban sajátosan ötvöződik az el nem kötelezett, antiimperialista külpolitika, s a vallási türelmetlenségen, a forradalmi munkásmozgalom elutasításán, a jogos nemzetiségi követelések el nem ismerésén, a civilizáció számos pozitívumának tagadásán s a női egyenjogúság elvetésén alapuló belpolitika.

Akabai-öböl: keskeny öböl a Vörös-tenger északi végében, a Sínai- és az Arab-félsziget között, legdélibb része a Tiran-szoros. Izrael az 1948–49-es első izraeli–arab háborúban meghódította az ~ben a jordániai Akaba kikötő mellett fekvő arab falut. Ebből fejlődött ki később Eilat kikötőváros. A háború után Egyiptom a Tiran-szorost ellenőrző Sarm esz-Sejk erőd segítségével meggátolta az izraeli hajók közlekedését az ~ben. Az 1956-os izraeli agresszió után az erődöt ENSZ-katonák vették át, és izraeli hajók szabadon közlekedhettek az ~ben. Egyiptom a Szíriát fenyegető izraeli agresszió elhárítására felkérte az ENSZ-erőket, hogy távozzanak az egyiptomi–izraeli határövezetből s 1967. május 22-én lezárta a Tiran-szorost. Izrael az 1967. júniusi hatnapos háborúban elfoglalta Sarm esz-Sejket, és megszállva tartotta a Biztonsági Tanács 1967. novemberi határozata ellenére, amely felszólította Izraelt az összes elfoglalt terület kiürítésére. Izrael az 1979 márciusában Egyiptommal aláírt különbékében *(→egyiptomi–izraeli különbéke)* kötelezte magát, hogy a ratifikációs okmányok cseréjétől számított 3 éven belül kivonul a Sínai-félszigetről, így az ~ből is, ugyanakkor Egyiptom biztosítja az izraeli hajók részére a szabad hajózást a Tiran-szorosban.

akcióegység [lat.]: cselekvési egység, együttes fellépés. A különböző munkásszervezetek, pártok, szakszervezetek, ifjúsági és nőmozgalmak összehangolt cselekvése, együttes fellépése. Az ~et rövidebb vagy hosszabb időszakra hozzák létre egy vagy több kérdésben, közös érdekek alapján, közös ellenség ellen, fontos feladatok és célok (pl. antifasiszta, antiimperialista politika) megvalósítása érdekében. Lehet nemzeti vagy nemzetközi jellegű; létrejöhet alulról, a tömegek nyomására vagy felülről, a vezetők megállapodásával, ill. egyszerre alulról és felülről. A második világháború alatt nagy jelentősége volt az antifasiszta ellenállási mozgalom létrejöttében és megerősödésében. Napjainkban pl. a fejlett tőkésországok kommunista pártjai a monopoltőke-ellenes ~ megvalósításáért harcolnak. A kommunista világmozgalom legfon-

tosabb feladatának tekinti a legszélesebb antiimperialista ~front létrehozását (még →*moszkvai értekezletek*).

akcióprogram: meghatározott, közvetlen cselekvések (akciók), feladatok megvalósítására irányuló célkitűzések összessége. A →*munkásmozgalom* gyakorlatában nagy jelentősége van: az ~ a munkáspártok és munkásszervezetek →*akcióegység*ének alapja.

akkreditálás [lat.]: az államfő vagy az országot vezető testület részéről más államokhoz vagy nemzetközi szervezetekhez küldött diplomáciai képviselők megbízatásának hivatalos igazolása, a képviseletre szóló meghatalmazás diplomáciai formája, amelyhez a fogadó ország vagy nemzetközi szervezet hozzájárulása (→*agrément*) is szükséges. A megbízólevelet a diplomáciai képviselő rendszerint a fogadó ország államfőjének nyújtja át.

akkumuláció: →*felhalmozás*

aktíva [lat.]: társadalmi szervezet, intézmény, kollektíva vezető, legtevékenyebb tagjai, azok összessége. Általában a társadalmi szervezetek hivatásos funkcionáriusait és a társadalmi munkatársakat, ill. szűkebben csak a társadalmi munkásokat értik alatta (pl. valamely pártbizottság ~ja a társadalmi munkában működő propagandista stb.). A gazdaságban vagyon, folyószámlakövetelés.

aktívum: számla vagy mérleg (például külkereskedelmi vagy fizetési mérleg, bankszámla) pozitív – a kiadásokat meghaladó bevételt, vagyont mutató – egyenlege.

aktuális [lat.]: időszerű, napirenden levő, jelen szempontból fontos, a mai követelményeknek megfelelő, az érdeklődés középpontjában álló.

ALALC: →*Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás*

alapbér: az érvényben levő munkakategóriák, beosztás stb. szerint a dolgozók részére egyénenként megállapított bértétel. Megállapításánál figyelembe veszik a dolgozó személyi képességét, a képzettséget, a szaktudást, a fizikai igénybevételt és – főleg az alkalmazottaknál – a beosztást is. Az ~ek egységességének biztosítására 1975. január 1-től egységes ~-tarifarendszer lépett életbe. Később engedélyezték az e tarifarendszerben szereplő felső bértételek meghatározott túllépését.

alap és felépítmény: az alap: a gazdasági szerkezet, a termelési viszonyok összessége, amit végső soron a termelőerők fejlődése határoz meg. A felépítmény: az alapnak megfelelő politikai, filozófiai, jogi, erkölcsi, művészi, vallási nézetek és ezeknek megfelelő intézmények, szervezetek összessége. Ezek közül döntő szerepe van az államhatalomnak. A fejlődés során az alapnak van elsődleges szerepe, ugyanakkor a felépítmény is aktív szerepet játszik a társadalom fejlődésében, visszahat az alapra, gyorsítja vagy akadályozza a fejlődést. Különösen fontos szerepe van a szocialista

társadalom felépítményének, amely megvalósítja a politikát és segíti a szocializmus, ill. a kommunizmus gazdasági alapjainak lerakását és továbbfejlesztését.

alapszabály: általános értelemben valamely szervezet, kollektíva (szövetkezet, társadalmi szervezet, egyesület) jogszabályokra épülő és az adott kollektíva belső életét körülhatároló szabály, amit a közösség tagjai fogadnak el. Legismertebb típusa a szövetkezeti ~. Ezt a jogszabályok keretei között a →*szövetkezet* közgyűlése állapítja meg, törvényességi szempontból pedig az illetékes tanács végrehajtó bizottsága hagyja jóvá. Ebben többek között meghatározzák a →*termelőszövetkezet* működési rendjét, a vezető szervek hatáskörét, létszámát, a szövetkezeti tagok jogait és kötelességeit, mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében a →*háztáji* gazdálkodásra vonatkozó elveket, a munkadíjazás, a jövedelemfelhasználás főbb elveit stb.

alapszervezet: a kommunista párt legkisebb, önálló szervezeti egysége. Van üzemi (munkahelyi) és területi (lakóhelyi) ~. Legfőbb fóruma a taggyűlés, amely a hatáskörébe tartozó minden kérdésben dönt, megválasztja az ~i vezetőséget, rendszeres időközökben meghallgatja annak beszámolóját, megvitatja a felvetődő kérdéseket és azokban állást foglal. A →*demokratikus centralizmus* alapján választott küldöttei útján részt vesz a felsőbb pártszervek megválasztásában; állást foglal a párt tevékenységét és politikáját meghatározó kérdésekben; végrehajtja a felsőbb pártszervek utasításait és határozatait. A nagyobb ~ek több pártcsoportra oszthatók.

alapszerződés: az NDK és az NSZK kapcsolatainak alapjairól 1972. december 21-én aláírt kétoldalú államközi szerződés elnevezése. Ebben a szerződésben rögzítették a két német állam kapcsolatainak alapelveit. A szerződés megkötését hosszú harc előzte meg. Létrejöttét elősegítette az európai szocialista országok következetes politikája, valamint az, hogy az NSZK-ban a hetvenes évek elején felülkerekedtek azok az erők (Brandt-kormány), amelyek tudomásul vették az európai realitásokat (még →*német kérdés*).

alaptörvény: 1. egy adott társadalom termelési viszonyainak leglényegesebb oldalát, alapvető vonásait és ezek összefüggését tükröző gazdasági törvény, amely meghatározza a termelés fő célját és e cél elérésének eszközét. Az ~ a mindenkori tulajdonviszonyokat tükrözi, így minden termelési módnak megvan a maga sajátos ~e. A kapitalizmusban például a termelés célja a minél nagyobb tömegű →*profit* létrehozása, a bérmunkások növekvő kizsákmányolása, a technika fejlesztése, a termelés bővítése útján. A szocializmus gazdasági ~e azt foglalja magában, hogy a szocialista gazdaságban a termelés célja a társadalom tagjai szüntelenül növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítése a termelőerők fejlődése útján; 2. →*alkotmány*.

alaszkai olajvezeték: csaknem 1300 km hosszú, 3 hegyvonulatot, 4 földrengési övezetet, 36 folyót és 330 patakot átszelő, felerészt oszlopokon álló olajvezeték a Prudhoe-öböltől Valdez kikötőjéig. Gazdaságossá teszi Alaszka 1,5 milliárd tonnányira becsült olajkészletének kiaknázását. A vezeték megépítését hevesen ellenezték az USA Kongresszus környezetvédelmi csoportjai, de az 1973 végén és 1974 elején kibontakozott arab →*olajembargó* előtérbe állította az ~ mielőbbi megépítését. Az ~ próbaüzemelése 1976 végén kezdődött. Teljes kapacitása 1978 szeptemberétől az ország szükségletének mintegy 10 százalékát fedezi.

algíri értekezlet: a tömbön kívüli, ún. →*el nem kötelezett országok* 1973 szeptemberében megtartott csúcsértekezletén 90 ország és 14 nemzeti felszabadító mozgalom képviselői vettek részt. Az értekezleten kísérlet történt arra, hogy a →*szuperhatalmak*, ill. a „két imperializmus" elleni harc felvetésével az el nem kötelezett országokat eltérítsék az imperializmus elleni harctól. Az ~ a korábbi értekezleteknél szilárdabb antiimperialista és antikolonialista álláspontra helyezkedett, hangsúlyozva az el nem kötelezett és a szocialista országok együttműködésének fontosságát. Az ~ határozata leszögezte, hogy az el nem kötelezett országoknak aktívabb szerepet kell játszaniuk a nemzetközi politikában, intézkedéseket követelt a →*multinacionális monopóliumok*kal szemben és síkraszállt egy új, igazságos világgazdasági rendszer megteremtésének szükségessége mellett. A határozott álláspont kialakításában fontos szerepük volt az ~en részt vevő szocialista országoknak és a vendéglátó Algériának.

alkotmány: az állam társadalmi és államrendjét, választási rendszerét, az államhatalom és az államigazgatás szerveinek tevékenységét és szervezetét, az állampolgárok jogait és kötelességeit meghatározó alaptörvény. Magyarországon nem volt írott polgári ~. Az első magyar ~törvényt 1919-ben a Tanácsköztársaság idején hozták. 1949. augusztus 20-án lépett életbe a Magyar Népköztársaság ~a, amely alaptörvénnyé emelte a felszabadulás óta elért társadalmi-politikai vívmányokat és megjelölte a szocialista fejlődés útját. Ezt az alkotmányt az azóta megtett út és a jelen követelményei szerint 1972-ben módosították. Az ~nak programjellege is lehet. A fejlődés fontosabb változásai szerint az ~ módosulhat, ill. újabb jöhet létre. Azokban a kapitalista országokban, amelyekben ~ rögzíti a demokratikus jogokat, gyakran megsértik, vagy egyoldalúan értelmezik (pl. a kommunista pártokkal szemben). Több tőkésországban harc folyik az alkotmányos jogok védelméért vagy megteremtéséért.

állam: az uralkodó osztály politikai hatalmának legfőbb szerve. Feladata az uralkodó osztály érdekeinek védelme, a neki megfelelő viszonyok fenntartása, a vele szemben álló társadalmi-politikai erők elnyomása, a társadalom ügyeinek az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő intézése és irányítása, az

uralkodó osztály érdekeinek nemzetközi képviselete és védelme külső erőkkel szemben. Jellegét és céljait végső fokon a társadalmi-gazdasági rendszer határozza meg. Az ~ az uralkodó osztály hatalmát különböző erőszakszervezetek és intézmények (hadsereg, rendőrség, büntetőszervek, hivatali apparátus) rendszerével biztosítja. Az ~ történelmi kategória: a kibékíthetetlen osztályellentétek terméke és megnyilvánulása. A szocialista forradalom megsemmisíti a volt uralkodó osztály ~-hatalmát, és megvalósítja az új típusú szocialista ~ot, amely a dolgozó többség hatalmát biztosítja. A szocialista ~ funkciói: 1. a lakosság túlnyomó többségét kitevő tömegek érdekében a kizsákmányolók és az ellenséges erők elnyomása, az ország védelme; 2. a dolgozó kispolgári, paraszti tömegek megnyerése a szocializmus építése számára; 3. a szocializmus építése, a szocialista gazdasági-társadalmi-politikai-ideológiai-kulturális élet szervezése és irányítása; 4. a szocialista külpolitika megvalósítása. A szocializmus építésének különböző szakaszaiban az egyes funkcióknak más és más a jelentősége. A szocialista ~ nélkül nem lehetséges a szocializmus felépítése, az osztálykülönbségek teljes felszámolása, az osztály nélküli kommunista társadalom elérése. Csak a kommunizmus teljes felépítése és a kapitalista környezet megszűnése teremti meg az ~ teljes elhalásának feltételeit. A szocializmus megszilárdulása és fejlődése eredményeként az erőszakszervezetek fokozatosan elvesztik jelentőségüket, míg az ~ gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciói még sokáig nélkülözhetetlenek lesznek; az ~ sok funkciója fokozatosan a társadalmi szervezetek kezébe megy át. A szocialista ~ szüntelenül tökéletesedik, demokratikus jellege állandóan erősödik (még → *szuverenitás, proletárdiktatúra*).

államadósság: az →*állam* által igénybe vett hitelek, szűkebb értelemben az →*államkölcsönök* összege.

államcsíny: az államhatalom alkotmányellenes, törvényellenes, rendszerint erőszakos megszerzése. A legtöbb esetben nem támaszkodik tömegmozgalomra, és nem jár a társadalmi-gazdasági rendszer megváltoztatásával: a hatalmon levő osztály egyik csoportját felváltja egy másik csoport. Előfordul, hogy reakciós erők ~t alkalmaznak haladó rendszerek megdöntésére, de előfordul a fordítottja is. Az ~ek jellegének megítélésében mindig az osztálytartalom a döntő.

államforma: valamely osztály politikai hatalmának megvalósulási formája, az állam szervezetét és módszereit jellemző intézmények összessége, amelyek alapján az egyes államtípusokon belül a különböző államokat csoportosítjuk. A szocialista típusú állam formája a köztársaság, amely népköztársaság vagy tanácsköztársaság. A burzsoá állam lehet monarchia vagy köztársaság, de ezeknek is igen változatos alakjai lehetnek. Bármilyen formát öltenek, osztálytartalmukban azonban megegyeznek (a burzsoázia diktatúrái). Tekintve, hogy az ~ általános megnevezése nem fedi pontosan a politikai hatalom megvaló-

sulásának módját és a változatok lényeges különbségeit, szükség van az ~ konkrét megjelölésére is. Pl. a polgári demokráciától lényegesen különböznek a nyílt diktatúrák, különösen a fasiszta diktatúrák, mert az egyikben a politikai uralmat parlamenti demokráciával, a másikban terrorista diktatúrával valósítják meg.

Állami díj: Magyarországon a legmagasabb elismerés a szocialista építőmunkában elért eredményekért. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963-ban alapította a tudomány, a termelés, a gyógyítás és az oktatás terén elért kimagasló teljesítmények jutalmazására. A Minisztertanács háromévenként adományozza, de indokolt esetben soron kivül is adományozható.

állami gazdaság: állami tulajdonban levő mezőgazdasági nagyüzem. Elsődleges feladata a magas színvonalú termelés. Egyes ~ok speciális feladatokat oldanak meg: nemesített vetőmagvak termelése, tenyészállatok nevelése stb. Hazánkban 1979-ben a mezőgazdasági területnek 12,7%-án gazdálkodnak.

államigazgatási szervek: az államhatalmi szerveknek alárendelt, közhatalmat gyakorló, végrehajtó szervek. Az ~ mint végrehajtó szervek konkrét szervező, ellenőrző tevékenységet folytatnak, érvényt szereznek a kötelező állami előírásoknak. Mint rendelkező szervek az államhatalmi szervek által hozott határozatokban kijelölt feladatok végrehajtása érdekében maguk is létrehoznak szabályokat. Hazánkban az ~ legfelsőbb szerve a Minisztertanács, és annak alárendelten működik a többi államigazgatási szerv. Az ~ lehetnek országos vagy helyi, általános hatáskörű és szakigazgatási szervek, attól függően, hogy tevékenységük kiterjed-e az államigazgatás egészére, vagy speciális jellegű.

állami kölcsön: nagy →*beruházásokhoz* nyújtott állami hitel, amelyet esetenként más szervek által a beruházáshoz juttatott összegek, továbbá a vállalati és saját →*fejlesztési alap*, ill. →*költségvetési* juttatás egészít ki. Az ~re a vállalat az Állami Fejlesztési Bankkal szerződést köt. Az ~ után a vállalat →*kamat*ot fizet. Az ~ éppúgy visszafizetendő, mint a →*bank* által nyújtott beruházási hitel. De míg az utóbbi folyósításának és visszafizetésének alapja a bank és a →*vállalat* közötti szerződés, az ~ összege állami (központi) döntéstől függ. Az ~ visszafizetésének kezdete általában az állóeszközök használatba vétele, ill. a termelő kapacítás üzembe lépése. Törlesztése az általános nyereségadózás előtti →*nyereség*ből, ill. az állóeszközök központosítás előtti →*amortizáció*jából történik.

Állami Tervbizottság: az MSZMP Központi Bizottsága 1972. novemberi határozata nyomán 1973-ban megalakult állami szerv, amelynek feladata a minisztériumok és a főhatóságok tervező munkájának összehangolása, a népgazdasági tapasztalatok, a gazdasági szabályozás értékelése, javaslatok előkészítése a kormány számára, valamint a tervek végrehajtásának ellenőrzése.

Elnöke miniszterelnök-helyettes, és egyben az Országos Tervhivatal elnöke is.

államkapitalizmus: 1. vállalatok állami tulajdonba vétele a kapitalizmusban, ill. új vállalatok alapítása a tőkésállam részéről. Az államosított vállalatok a tőkésosztály érdekeit szolgálják; 2. a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában a kapitalista gazdaság szocialista gazdasággá való átalakításának egyik formája, amikor is a szocialista állam részt vesz egyes tőkésüzemek irányításában. Az ~ szerepe jelentős egyes fejlődő országok gazdaságában, ahol az állami szektor a gyorsabb gazdasági fejlődést és a nem kapitalista úton történő előrehaladást segíti elő.

államkölcsön: 1. az állami beruházások költség-előirányzata egy részének fedezését szolgáló állami hitel, amelyet meghatározott összegben, →*kamat*tal és visszafizetési határidővel az →*állam* nyújt. →*állami kölcsön*. 2. az állam által belföldi vagy külföldi magán-, ill. jogi személyektől felvett hitel. Ilyenek voltak például Magyarországon a különböző tervkölcsönök, békekölcsönök. Ezek 1974-ben teljes visszafizetésre kerültek.

állammonopolista kapitalizmus: a monopoltőkés termelési viszonyok modern formája, amelyben megvalósult a monopóliumok és a tőkésállam gazdasági erejének egységes mechanizmusban való egyesítése, két, egymással szorosan összefüggő cél, a tőkés gazdasági rendszer fenntartása, működtetése és a profit növelése érdekében. Az ~ bonyolult rendszerének az a legszembetűnőbb jellegzetessége, hogy megnőtt a tőkésállam gazdasági szerepe, kibővült gazdasági funkciója, az állam közvetlenül részt vesz a gazdasági életben és beavatkozik az újratermelés folyamatába. A monopoltőkés állam beavatkozásának legfontosabb formái: 1. egyes vállalatok, iparágak államosítása, ill. állami vállalatok alapítása révén közvetlen részvétel a termelésben és a forgalomban; 2. a nemzeti jövedelem jelentékeny hányadának elvonása és újraelosztása az állami költségvetés útján; 3. a pénz- és hitelforgalom állami befolyásolása; 4. a monopóliumok érdekeinek megfelelő ár- és bérellenőrzés; 5. egyes tőkésországokban állami-gazdasági tervek kidolgozása; 6. a külkereskedelem állami befolyásolása; 7. államközi megállapodások, nemzetközi gazdasági szervezetek létrehozása. Az ~ nem oldja meg, sőt kiélezi a kapitalizmus ellentmondását. A gazdaság központi állami irányításának kiépítése a szocialista forradalom anyagi előkészítését is jelenti.

államosítás: vagyontárgyak, elsősorban a termelési eszközök, a gyárak, a természeti kincsek, a föld állami tulajdonba vétele. Államosíthat a tőkésállam is, ez azonban nem csorbítja a monopoltőke alapvető érdekeit. Az államosított tulajdon is tőkés jellegű marad. Az erőviszonyok alakulásától függően azonban az ilyen ~ is haladó jellegű lehet, amennyiben együtt jár a demokratikus jogok szélesítésével, a dolgozók beleszólási jogának érvényesítésével, a monopóliumok natalmának korlátozásá-

val. A tőkésországok kommunista pártjai ilyen államosításért harcolnak. A szocialista forradalom egyik első lépése a legfőbb termelési eszközök ~a. Hazánkban az ~ több lépcsőben ment végbe, ezek közül a legfontosabb a 100 dolgozónál többet foglalkoztató üzemek 1948 márciusában megvalósított ~a volt, aminek eredményeként létrejött a népgazdaság szocialista szektora.

állampolgárság: az →*állam* és annak lakója közötti függőségi viszony, amelynek értelmében az állampolgár élvezi a törvények által biztosított jogokat és védelmet, egyszersmind köteles teljesíteni a törvények által rá rótt feladatokat. Megszerzésének alapja különféle: vérségi (a szülő ~a dönti el); területi (az ott született gyermek automatikusan megkapja) stb. Az egyes országokban törvények szabályozzák az ~ megszerzésének feltételeit.

államtípus: az államnak a mindenkori termelési mód, az osztályuralom által meghatározott jellege és tartalma. Minden olyan állam, amely a magántulajdon uralmán és a kizsákmányoláson alapszik, a kisebbség – a kizsákmányolók – erőszakszervezete a többség – a kizsákmányoltak – elnyomására. Az osztálytársadalmakban eddig ismert ~ok: rabszolgatartó, feudális, kapitalista. A szocialista forradalom eredményeként létrejön a jellegében új, szocialista ~ (még →*állam*, *össznépi állam*, *proletárdiktatúra*).

államtitkár: államigazgatási vezető, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki a miniszter képviseletére, teljes jogkörű helyettesítésre, vagy országos hatáskörű hivatal vezetésére.

állóalap: az anyagi termelésben, a forgalomban és a nem termelő területeken található állóeszközök pénzértéke. Tartalmazza tehát az épületeket, gépeket, berendezéseket, közműveket stb. Az ~ok bővíti a beruházások keretében megvalósuló fejlesztés, és évről évre csökkenti az →*amortizáció* és az elhasználódott állóeszközök kiselejtezése. Az ~ok beszerzési (esetleg újraértékelési) áron kifejezett összege az állóeszközök bruttó értéke. Ebből levonva az amortizációt, azok nettó értékét kapjuk, ez szerepel a →*vállalat* mérlegében.

alsóház: egyes tőkésországokban a kétkamarás törvényhozó testületek (parlamentek) egyik házának elnevezése (pl. Nagy-Britannia parlamentjének alsóháza). Több államban abban különbözik a →*felsőháztól*, hogy tagjait közvetlenül választják.

általános és teljes leszerelés: valamennyi ország valamennyi haderejére és fegyvernemére kiterjedő leszerelés, amikor is maradéktalanul megszüntetik a haderőket és a katonai intézményeket, megsemmisítik a katonai fegyvereket és haditechnikai berendezéseket. Az ~ után az államok csupán minimális rendfenntartó erőket tarthatnának könnyű lőfegyverrel. A SZU már 1922-ben javasolta az általános leszerelést, az állandó hadseregek megszüntetését is. 1955-ben az ENSZ Közgyűlés 14. ülésszakán a szovjet kormány javaslatot terjesztett

elő az ~re. Később a nyugati hatalmak is terveket dolgoztak ki az ~re, azonban különféle javaslatokkal és kifogásokkal akadályozzák annak tényleges megvalósítását és tovább folytatják a fegyverkezési hajszát. 1959-ben 10-hatalmi leszerelési bizottságot hoztak létre, 1962-ben 18-hatalmira, majd 1969-ben 26-hatalmira bővítették. Magyarország 1969 óta vesz részt a bizottság munkájában. Az ENSZ Közgyűlésének 1972. november 29-i határozata értelmében – szovjet javaslatra – 35-hatalmi bizottság alakult a leszerelési világértekezlet előkészítésére. A bizottságnak Magyarország is tagja (még →*Leszerelési Bizottság*, *SALT*-tárgyalások).

általános sztrájk: a kapitalista országok proletariátusa osztályharcának egyik legerőteljesebb és leghatásosabb formája, amely tetőfokát az általános politikai sztrájkban éri el. Valamely iparág, ill. több iparág összes vállalatainak, vagy egy város, országrész, ill. az egész ország összes munkásainak szervezett munkabeszüntetése. Rendszerint tüntetésekkel fonódik össze. Képes lehet a gazdasági élet megbénítására és politikai működésének szétzilálására. Ilyenkor a kormányzat engedményekben vagy kíméletlen erőszakban keres kiutat. A marxizmus–leninizmus kezdettől fogva felismerte az ~ nagy jelentőségét: a munkásosztály hatalmas eszközének tekinti a gazdasági és politikai követelésekért vívott harcban, valamint a szocialista forradalom előkészítésében. A második világháború óta a kapitalista országokban számos ~ zajlott le. Pl.: 1960–61-ben Belgiumban; 1960-ban, 1961–62-ben és 1968-ban Franciaországban.

Általános Tarifa- és Kereskedelmi Egyezmény, *General Agreement on Tariffs and Trade, GATT:* székhely: Genf (Svájc), az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának kezdeményezésére 1947. október 30-án Genfben 23 állam többoldalú egyezményt kötött a nemzetközi kereskedelem szabályairól, azzal a céllal, hogy egyeztetik és csökkentik vámtarifáikat, és összehangolják kereskedelempolitikájukat. 1963-ban Kennedy amerikai elnök javaslatára az ~ vezető államai tárgyalásokat kezdtek az iparcikkek tarifáinak 50%-os csökkentéséről (Kennedy-forduló) és a gyengén fejlett országok exportjának liberalizálásáról. 1973-ban újabb tárgyalások kezdődtek Tokióban, melyek 1979-ben Genfben fejeződtek be. Ezen a vámok további, az előzőhöz hasonló mértékű csökkentését határozták el, és több más megállapodás született a kereskedelem egyéb akadályainak elhárítására. A viták nem zárultak le (a fejlődő országok pl. megtagadták az egyezmény aláírását, s több fejlett országban is kétséges a ratifikálásuk). Az ~nek mintegy 100 teljes jogú tagja van, köztük, más szocialista országokkal együtt, Magyarország is. A tagországok külkereskedelmi forgalma a tőkés világ külkereskedelmi forgalmának mintegy 90%-a. Az ~ évente két ülésszakot tart, állandó titkársága van.

alternatíva [fr.]: olyan eset, amelyben két, egymást kizáró lehetőség közül lehet választani.

altruizmus [lat.]: áldozatkészség, készség a másokról való önzetlen gondoskodásra. Az embernek az a készsége, hogy saját érdekeit feláldozza más emberek javára és boldogságáért. A burzsoázia időnként valódi céljainak leplezésére hamisan hivatkozik rá.

Amazonas-paktum: a nyolc Amazonas menti ország – Bolívia, Brazília, Ecuador, Guyana, Kolumbia, Peru, Suriname és Venezuela – külügyminisztere 1978 júliusában írta alá az ~ot a hatalmas medence fejlesztésére (Az Amazonas-medence a föld legnagyobb vízrendszere, területe 5,6 millió négyzetkilométer, a dél-amerikai földrész egyharmada). Az ~ célja a hajózás fejlesztése, a folyam szabályozása, a vízienergia hasznosítása, a regionális infrastruktúra fejlesztése, de kiterjed a környezetvédelemre és a közös fejlesztési tervekre is.

Amerika Hangja: az USA Külügyminisztériumának irányítása alatt álló rádiószolgálat, amely 1942-ben kezdte meg működését. 35 nyelven sugárzott adásait a Föld számos pontján adó- és erősítőállomások közvetítik. A →*Szabad Európa Rádió* mellett a SZU és a szocialista országok ellen irányuló →*lélektani hadviselés* egyik fontos eszköze.

Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság: az USA Kongresszusa képviselőházának 9 tagú bizottsága, amely hivatalosan az államellenes tevékenységek felderítésére és kivizsgálására alakult 1934-ben, majd 1938-ban újjászerveződött mint a képviselőház állandó különbizottsága. Tevékenysége csaknem kizárólag a haladó erők és főleg a kommunisták ellen irányul. Különösen hírhedtté vált az ötvenes évek elején, amikor a bizottság McCarthy vezetésével *(→mccarthyzmus)* valóságos boszorkányüldözést indított a kommunista vezetők és a haladó szellemű értelmiségiek ellen. Az ~ot az erősödő bírálatok hatására 1970-ben átszervezték és azóta Belbiztonsági Bizottságként működik.

Amerikai Államok Szervezete, *AÁSZ, Organization of American States, OAS:* székhely: Washington, az 1890-ben alakított Amerikai Köztársaságok Nemzetközi Szövetsége utódaként az 1948. áprilisi bogotai értekezleten alakult, alapokmánya 1951-ben lépett életbe. Tagjai – Kanada, Guyana és az 1962-ben kizárt Kuba kivételével – az amerikai földrész országai. A tagállamok katonai, gazdasági, politikai, kulturális és jogi együttműködését hirdeti, gyakorlatilag azonban az amerikai imperialisták politikai, gazdasági és kulturális behatolását szolgálja. A szervezet költségeinek 70%-át az USA fedezi. Az ~ét az amerikai imperialisták a maguk javára használják fel. A szervezet megkönnyíti számukra, hogy megőrizzék és kiterjesszék befolyásukat Latin-Amerika országaiban. Az USA kormánya, hogy akaratát érvényre juttassa a szervezetben, sokszor zsaroláshoz vagy megvesztegetéshez folyamodik. Jelentős szerepet játszott a forradalmi Kuba elszigetelését és bojkottját célzó törekvésekben, valamint az USA 1965. évi →*Dominika elleni agressziója* szentesí-

tésében. Legfelső szervei: az Amerikai Konferencia (1954 óta nem ülésezett), a külügyminiszteri szintű közgyűlés, amely fontosabb ügyek tárgyalására ül össze, a Tanács mint végrehajtó szerv (mindegyik ország 1–1 nagyköveti rangban levő delegátussal képviselteti magát), a Pánamerikai Unió, amely lényegében a főtitkárság szerepét tölti be, valamint a különböző specializált bizottságok. Az utóbbi években jelentősen gyengült az ~ befolyása, s ugyanakkor erősödtek a latin-amerikai országok multilaterális kapcsolatai. 1974 februárjában Mexikóvárosban az ~ kiiktatásával tanácskozott 24 latin-amerikai ország külügyminisztere, követelve az USA és Latin-Amerika kapcsolatainak új alapokra helyezését, s a kapcsolatok normalizálását Kubával. Ezt követően az ~ 1975. július 29-i rendkívüli ülése jóváhagyta a Kuba ellen 1964-ben elrendelt bojkott feloldását (a döntés mellett 16, ellene 3 állam szavazott, 5 tartózkodott). Kubának 1976-ban az ~ 9 tagjával volt diplomáciai kapcsolata. Kuba bejelentette, hogy nem hajlandó visszalépni az ~ be, viszont szorgalmazza az új, antiimperialista Amerika-közi szervezetek létrehozását. Az ~ tevékenységére a hetvenes évek elején Chile nyomta rá a bélyeget. A fasiszta junta elérte, hogy 1976 júniusában ott rendezték a közgyűlést, de az 1977. júniusi grenadai közgyűlésen már heves vita folyt a chilei helyzet értékeléséről. Argentína a chilei rezsim „rehabilitálása" mellett, míg Venezuela ellene foglalt állást. Végül is kompromisszumos határozat született, amely felszólította Chilét, foganatosítson intézkedéseket az emberi jogok védelmében. Szintén az emberi jogok kérdése, illetve azok latin-amerikai megsértése dominált az 1978. júniusi washingtoni közgyűlésen (még → *SELA*).

Amerikai Légió: a légió eredetileg a legmagasabb katonai csapategység a régi rómaiaknál. Egyes tőkésországokban légiónak nevezték azokat a fegyveres alakulatokat, amelyeket a forradalmi mozgalmak elfojtására hoztak létre. Az ~ az USA háborús veteránjainak 1919-ben alakult szervezete. Hivatalos célja a tagok érdekvédelme, a valóságban azonban reakciós, munkásellenes szervezet, a faji megkülönböztetés és az agresszív külpolitika támogatója lett. Taglétszáma 2,7 millió, női tagozatának 900 ezer tagja van.

amerikai–nyugatnémet szerződés: a nyugati hatalmak 1955 tavaszán több olyan lépést tettek, amely súlyosbította a nemzetközi feszültséget, hátráltatta a német kérdés rendezését A párizsi szerződésekben engedélyezték az NSZK-nak, hogy félmilliós hadsereget tartson, majd 1955. május 6-án formálisan is felvették az NSZK-t a NATO tagjai közé. A nyugatnémet újrafelfegyverzés meggyorsításához az USA az 1955. június 3-án aláírt, meghatározatlan időre kötött „kölcsönös segítségnyújtási szerződés" keretében járult hozzá. A szerződéssel az USA felrúgta a potsdami egyezményt és jelentős szerepet vállalt a német militarizmus feltámasztásában.

amnesztia [gör.]: 1. részleges vagy teljes közkegyelem a bíróságok által elítélt

személyek számára. Ez a jog rendszerint a legfelső államhatalmi szervet illeti meg; 2. megbocsátás, megkegyelmezés. Rendszerint nagyobb események kapcsán, ünnepélyes alkalmakkor alkalmazzák.

amorális [gör.–lat.]: 1. erkölcs híján való. Az erkölcsnek és az emberiesség elveinek ellentmondó, embertelen; 2. az erkölcsi megítélés körén kívül eső; 3. aljas, gátlástalan.

amortizáció [lat.]: értékcsökkenés, a termelés folyamán az állóeszközöknek az elhasználódás mértékében a késztermékre átvitt értéke. Az állóeszközök hosszabb időn át vesznek részt a termelés folyamatában, és ezalatt értékük fokozatosan átmegy a felhasználásukkal előállított termékek értékébe. Ez az önköltségben mint értékcsökkenési leírás jelenik meg. Ennek mértékét (kulcsait) rendeletileg szabályozzák oly módon, hogy az így leírásra kerülő összeg kifejezze az állóeszköz fizikai elhasználódását és erkölcsi kopását is. Az állami vállalatoktól az ~ egy részét – általában 40%-át – az állam elvonja, más része a vállalatok fejlesztési alapjába kerül.

anakronizmus [gör.]: 1. elavult nézet vagy szokás, a múlt csökevénye, amely ellentétben van a jelennel; 2. valamely korszak vagy politikai helyzet ábrázolása nem az akkori állapotnak megfelelően.

anarchia [gör.]: a központi hatalom hiánya, a központi irányítás megszűnése vagy megbénulása következtében előálló fejetlenség, szervezetlenség, zűrzavaros állapot.

anarchizmus [gör.]: 1. magát forradalminak valló, számos ellentmondásos irányzatra tagolódó kispolgári ideológiai és politikai irányzat, amely a társadalmi bajok legfőbb okának és a társadalmi haladás legfőbb akadályozójának az államot, a politikai hatalmat tartja, következésképpen tagad mindenfajta államhatalmat és az „egyén felszabadulását", az „egyén abszolút szabadságát" hirdeti. Tagadja a proletárdiktatúra létjogosultságát, a szocializmust a „felszabadult egyének" központi politikai hatalom és irányítás nélküli „szabad szövetségeként" fogja fel, az államot viszont kizárólag az erőszak és a bürokratikus irányítás szerveként. Tagadja továbbá a munkásosztály szervezett politikai harcának szükségességét és a munkáspárt vezető szerepét. Lebecsüli a tömegek történelemformáló szerepét, és túlbecsüli a kisebb csoportok, a titkos összeesküvő szervezetek, az egyének történelmi szerepét, azok „közvetlen akcióit". A szervezett osztályharc helyett a lázadást, az egyéni terrort, az elszigetelt akciókat hirdeti. Jellemző rá az ultraforradalmiaskodás, a szervezetlenség, a fegyelem hiánya, a türelmetlenség, a következetlenség. Sokféle mérsékeltebb és szélsőségesebb, nyílt vagy burkolt irányzata lehetséges. Az ~ a 19. sz. közepén alakult ki. Főleg azokban az országokban (Franciaország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc stb.) terjedt el, amelyek népességében magas volt a városi

kispolgárság aránya és jelentős deklaszszált tömeg, lumpenproletariátus létezett. Marx és Engels, majd később Lenin éles harcot folytatott ellene. Oroszországban a polgárháború éveiben ellenforradalmi erővé, olykor közönséges banditizmussá fajult. Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban és néhány latin-amerikai országban vannak kisebb csoportjai. Ezek rendszeresen Franciaországban rendeznek nemzetközi kongresszusokat, amelyeken az emigráns spanyol anarchisták játsszák a vezető szerepet. A hatvanas évek végére a „baloldaliság", a trockizmus és a maoizmus hatása alatt ismét felélénkült, s egyes fejlett tőkésországokban az ifjúsági lázongásokban öltött testet; 2. átvitt értelemben mindenféle hatalom, tekintély, rend és fegyelem tagadása, ill. ezek megszüntetésére irányuló törekvés.

anarcho-szindikalizmus [gör.]: az anarchizmus egyik válfaja; kispolgári irányzat a munkásmozgalomban, amely tagadja a munkáspártok vezető szerepét, egyáltalán a politikai párt, a politikai harc és a proletárdiktatúra szükségességét. A munkásosztály legmagasabb szervezeti formájának nem a pártot, hanem a szakszervezetet tartja. Azt hirdeti, hogy a kapitalizmus megdöntése a szakszervezetek vezetésével, a munkásosztály közvetlen akcióival (sztrájk, szabotázs, bojkott), főleg az általános sztrájkkal elérhető. Szerinte a szakszervezetek vezetésével végrehajtott társadalmi fordulat másnapján már meg kell semmisíteni a politikai hatalmat, s az osztály nélküli társadalmat közvetlenül a termelők egyesüléseire kell felépíteni, a társadalom, a termelés és az elosztás irányításának feladata a szakszervezetekre hárul. Az ~ különösen Franciaországban, Spanyolországban és Olaszországban terjedt el a 20. sz. elején, de Magyarországon is éreztette hatását (Szabó Ervin).

anglikanizmus: az anglikán egyház és annak tanai. A protestantizmus egyik irányzata, a 16. sz.-ban a reformáció eredményeként keletkezett. Angliában és néhány más országban államvallás. Szertartásai és szervezeti elvei közelebb állnak a katolikus egyházhoz, mint más protestáns egyházakéi. Angliában az egyház feje a király, aki kinevezi a püspököket. Hivőinek száma kb. 30 millió.

angolai felszabadító harc: Angolában, Portugália legfontosabb afrikai gyarmatán 1961-ben robbant ki a fegyveres felszabadító harc, amelyet az MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola – Angola Felszabadításának Népi Mozgalma; vezetője Agostinho Neto volt) irányított. Az afrikai portugál gyarmatokon folyó felszabadító harcoknak jelentős szerepük volt az 1974. április 25-i →*portugáliai fordulat*ban. A fasizmus megdöntése után megalakuló ideiglenes kormány 1974. július 19-én meghirdette a gyarmatok jogát a függetlenségre. Míg a bissau-guineai és a mozambiki dekolonizációt megkönnyítette az a körülmény, hogy a két országban egységes felszabadító mozgalom működött, addig Angolában az MPLA mellett szerepet játszott a szom-

szédos Zaire-hez kötődő FNLA (Angolai Nemzeti Felszabadítási Front; vezetője Holden Roberto, Zaire elnökének, Mobutunak a veje), valamint a fajüldöző Dél-afrikai Köztársasággal kapcsolatot tartó UNITA (Angola Teljes Felszabadításának Uniója). 1975. január 15-én megállapodás jött létre a három szervezet és a portugál kormány között: ennek értelmében Angola 1975. november 11-én elnyeri a függetlenséget; a három mozgalom egyesíti fegyveres erőit, és előkészíti a szabad választásokat; mindhárom mozgalmat egy-egy államtitkár képviseli az átmeneti kormányban. Az FNLA és az UNITA azonban közvetlenül a megállapodás után egyesítette erőit a tényleges függetlenségre törekvő MPLA-val szemben, ennek következtében 1975 februárjában kitört a polgárháború. Az MPLA a néptömegek támogatásával sikereket ért el és bejelentette, hogy november 11-én kikiáltja az Angolai Népi Köztársaságot. Ennek megakadályozására a Dél-afrikai Köztársaság és Zaire – az amerikai imperialisták támogatásával – október végén intervenciós csapatokkal segítette az FNLA és az UNITA offenzíváját az MPLA felszámolására (a zaire-i agresszorok oldalán kínai szakértők is tevékenykedtek). Az MPLA ebben a helyzetben segítséget kért a szocialista országoktól: a Szovjetunió nagy mennyiségű hadianyagot, Kuba önkénteseket küldött. Ez a segítség nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy feltartóztassák az időközben külföldi zsoldosokkal is megerősített agresszorokat. A fiatal Angolai Népi Köztársaság visszaverte az offenzívát, sőt ellentámadásba ment át. Az USA kormánya, amelyet a törvényhozás megakadályozott az imperialistabarát angolai erők nagyarányú támogatásában, arra törekedett, hogy az →*Afrikai Egység Szervezetében* megakadályozza a népi Angola elismerését. 1976 februárjában az Angolai Népi Köztársaság a szervezet teljes jogú tagja lett, és Zaire is kénytelen volt lemondani az FNLA támogatásáról. Az Angolai Népi Köztársaság győzelme súlyos csapást mért az imperializmus dél-afrikai terveire, gyengítette a Dél-afrikai Köztársaság és Rhodesia fajüldöző rezsimjeinek pozícióit. A Szovjetunió és Angola 1976. október 8-án barátsági és együttműködési szerződést kötött. A népi Angolát 1976. december 1-én felvették az ENSZ-be (januárban még az USA meg tudta akadályozni). 1977 decemberében ülésezett az MPLA-Munkapárt I. kongresszusa, amely elhatározta a szocializmus építését és a párt átszervezését marxista–leninista alapon álló élcsapatpárttá. Angolának nap mint nap éreznie kell az imperializmus nyomását.

annexió [lat.]: valamely állam területének vagy területe egy részének erőszakos bekebelezése, hozzácsatolása valamely más állam területéhez, ami a →*nemzetközi jog* és a nemzeti →*önrendelkezési jog* durva megsértése. Az imperialista külpolitika jellemző módszere, amikor is a legyőzött országokra – a népek önrendelkezési jogát semmibe véve – súlyos feltételeket – rendszerint területének elfoglalását – szabnak. Például arab országok területeinek megszállása Izrael által.

anschluss [ném.]: 1. történelmileg a német imperialista politikának az a törekvése, hogy Ausztriát Németországhoz csatolja; Ausztria hitlerista bekebelezése 1938-ban; 2. más állam vagy intézmény erőszakos bekebelezésére irányuló törekvés.

antagonizmus [gör.]: 1. kibékíthetetlen ellentmondás, ellentét. A magántulajdonra és kizsákmányolásra épülő társadalmakban ~ van a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok között. Az antagonisztikus ellentmondások alapján az egymással szemben álló osztályok harca forradalomhoz vezet, mert az ~ok csak forradalomban oldhatók meg. A szocialista társadalomban nincsenek antagonisztikus ellentmondások és osztályok, ezért itt nem lehetnek társadalmi forradalmak, a keletkező belső ellentmondásokat reformok, az állandó fejlődés útján oldják meg; 2. ellentétes érdekek összessége (pl. a nemzetközi politikában is); 3. ellenkező gondolkodás, ellenséges viszony, harc.

Antarktisz-egyezmény: az Antarktisz a Déli-sarkvidék 14 millió km², jéggel borított területe, állandó lakossága nincs. Hajózási és légi közlekedési szempontból van stratégiai jelentősége. Hét állam (Argentína, Ausztrália, Chile, Franciaország, Nagy-Britannia, Norvégia és Új-Zéland) igényt tart egy-egy részére. Ezeket az igényeket sem az USA, sem a SZU nem ismeri el. 1959. december 1-én Washingtonban 12 állam 30 évre szóló nemzetközi egyezményt írt alá, amely megtiltja katonai objektumok létesítését és fegyverek – beleértve a nukleáris szerkezeteket is – kipróbálását az Antarktiszon. A sarkvidéken 11 országnak vannak tudományos megfigyelő állomásai.

antifasiszta ellenállási mozgalom: a néptömegeknek az antifasiszta mozgalomból kifejlődött nemzeti felszabadító, antifasiszta, demokratikus mozgalma a második világháború idején a fasiszta megszállás alá került országokban. Általános célja a fasiszta hódítók és a velük együttműködő kollaboránsok elleni harc, a nemzeti felszabadítás és a demokratikus szabadságjogok kivívása volt. Egészében az ~ jelentősen hozzájárult a fasiszta hatalmak leveréséhez; egyik alapvető tényezője volt annak, hogy a második világháború igazságos, felszabadító, antifasiszta háborúvá vált; növelte a kommunista pártok és a demokratikus erők befolyását; elősegítette a háború utáni demokratikus békerendezés alapjainak lefektetését; nagy szerepet játszott az egyes országok háború utáni demokratikus átalakulásaiban. A népi demokratikus országokban a háború után tovább fejlődött, a nyugat-európai országokban azonban az imperialista és a jobboldali körök antikommunista tevékenysége következtében 1947-re szétesett, bár jelentős erői ma is tevékenykednek, s fontos szerepet játszanak többek között a →*fasizmus* újraéledése elleni harcban (még →*neofasizmus*).

antifasiszta hatalmak: tágabb értelemben a második világháború folyamán a fasiszta tömb ellen kialakult szövet-

ségben *(→antifasiszta koalíció)* részt vett országok gyűjtőneve.

antifasiszta koalíció: azon államok és népek katonai-politikai szövetsége, amelyek a második világháború idején 1941 és 1945 között háborút viseltek a fasiszta tömb ellen. Közös célja a háborút kirobbantó fasiszta országok feletti teljes győzelem kivívása volt. Különböző társadalmi rendszerű államok vettek részt benne, így pl. a szocialista SZU, az imperialista USA és Anglia, a félfeudális és félgyarmati Kína. Döntő és fő ereje a SZU volt. Azután jött létre, hogy a fasiszta Németország 1941. június 22-én megtámadta a SZU-t. Alapjai már 1941. június 22–23-án megteremtődtek, amikor Anglia és az USA kinyilatkoztatta, hogy készek támogatni a SZU-t. Megalakulását Egyesült Nemzetek néven 26 ország 1942. január 1-i washingtoni nyilatkozata jelentette be. A második világháború végén tagállamainak száma meghaladta az 50-et. Vezető hatalmai (SZU, USA, Anglia) a második világháború alatt Teheránban (1943), Jaltában (1945) és Potsdamban (1945) világtörténelmi jelentőségű megállapodásokat írtak alá a katonai tevékenység összehangolásáról és a háború utáni demokratikus békerendezés alapelveiről, amelyeket azonban az imperialista hatalmak később megszegtek. A második világháború után az imperialista államok az ~ felbomlasztására törekedtek, míg a SZU azért harcolt, hogy új, békés alapokra fektessék. Az imperialista politika következtében 1947-ben véglegesen felbomlott.

antifasiszta mozgalom: a fasizmus és a fasiszta veszély ellen irányuló, nemzeti és nemzetközi méretekben szervezkedő tömegmozgalom a két világháború között, amely osztályhelyzetre, pártállásra, világnézetre és vallásra való tekintet nélkül egyesítette a demokratikus erőket és szervezeteket. Legfőbb hajtóereje a munkásosztály és a kommunista pártok voltak. Tetőfokát a második világháború idején az *→antifasiszta ellenállási mozgalom*ban érte el.

antiimperializmus: az imperializmus ellen irányuló politika, ideológia, mozgalom és magatartás, amely nemzeti és nemzetközi, társadalmi-politikai, gazdasági, katonai és kulturális érdekek alapján, nemzeti és nemzetközi síkon, a különböző antiimperialista erők sokféle módszerrel és eszközzel folyó harcaiban fejeződik ki és valósul meg. Képviselőinek osztályjellege és társadalmi-politikai-ideológiai hovatartozása szerint több-kevesebb következetességgel és aktivitással, de általában egyre nagyobb erővel és radikalizmussal harcol az imperializmus rendszere, a reakció és az agresszió, a kizsákmányolás és az elnyomás, az imperialista külpolitika, fegyverkezés, katonai tömbök, megszállás, beavatkozás, erőszak, háború, gazdasági-politikai nyomás, aknamunka, megkülönböztetés, terjeszkedés, a szocialistaellenesség és kommunistaellenesség, a neokolonialista politika ellen. Védelmezi a béke és a normális nemzetközi együttműködés, a demokrácia és a függetlenség, a világ haladó erőinek nemzeti és nemzetközi érdekeit. Fajra, vallásra, nemre és politikai meg-

győződésre való tekintet nélkül egyesíti az antiimperialista erőket. A társadalmi haladás erői mindenkor antiimperialisták voltak. A munkásmozgalom baloldalát, forradalmi szárnyát kezdettől fogva ~ jellemezte. A SZU volt a történelem első állama, amely az ~t a hivatalos állami politika rangjára emelte. Korunkban az ~ ereje, jelentősége és világtörténelmi szerepe különösen nagy és egyre növekvő. Az ~ döntő és fő ereje a szocialista közösség. Vele együtt harcol a világ munkásosztálya, a nemzeti felszabadító mozgalom és a különböző demokratikus és békemozgalmak. A kommunista világmozgalom stratégiájában egyik legfontosabb feladat a nemzetközi antiimperialista egységfront létrehozása. Napjainkban az ~ éle a legerősebb imperialista hatalom, az USA imperialista politikája ellen irányul (még →*moszkvai értekezletek*).

antiklerikalizmus [gör.–lat.]: az egyház világi hatalma ellen irányuló mozgalom, ill. annak az ellenzése. Nem irányul a hivők vallásos meggyőződése ellen, nem célozza az egyház felszámolását, hanem azt akarja megakadályozni, hogy a papság a hivők politikai magatartását irányítsa vagy befolyásolja. Fontos követelése az állam és az egyház kettéválasztása. A feltörekvő polgárság élesen antiklerikális volt, de miután hatalomra jutott, felhasználta az egyházat hatalma megszilárdítására. Magyarországon is már a 17. sz. végén, az első polgári jellegű mozgalomban jelentkezett, a 20. sz. elején a radikális polgárság szervezetei hirdették az ~t. A munkásmozgalom politikai szervezetei megalakulásuk óta, elvi alapon antiklerikálisak.

antikommunizmus: reakciós ideológia és politika, az imperialisták legfőbb eszmei-politikai fegyvere. Alapvető tartalma a szocialista rendszer rágalmazása és befeketítése, a kommunista pártok céljainak és politikájának, a marxizmus–leninizmus tanításainak meghamisítása, a kapitalista rendszer elfogult védelmezése, az imperialisták reakciós és agresszív politikájának igazolása. Az ~ a kapitalizmus reakciós és agresszív természetéből származik, tükrözi a kapitalizmus válságának mélyülését, a szocializmustól és a társadalmi haladástól való félelmét. A két világháború között a magyar uralkodó osztályok hivatalos ideológiája volt. Az ~ célja a szocialista világrendszer meggyengítése és megsemmisítése, a forradalmi mozgalmak és a demokratikus erők bomlasztása és elnyomása, a kommunista pártok elszigetelése, a kommunizmus iránti bizalom aláásása, végső fokon az imperializmus egyeduralmának visszaállítása a világon. Az ~ fő formája a szovjetellenesség. Napjainkban az imperialista körök azzal kísérleteznek, hogy az ~t hatékonyságának növelése érdekében burkoltabbá, hajlékonyabbá és árnyaltabbá tegyék.

antimilitarizmus: mozgalom és politika, amely nemzeti és nemzetközi síkon a militarizmus ellen, az imperialista háborúk és az azokat előkészítő politika, a fegyverkezés leküzdésére irányul. Az első világháborút megelőző években

bontakozott ki, s legkövetkezetesebb képviselője a bolsevik párt volt. Magyarországon is erős antimilitarista mozgalom fejlődött ki, résztvevőinek többsége a kommunista párt megalapítói között volt (Alpári Gyula, Korvin Ottó, Sallai Imre). Minthogy a második világháború után nagymértékben fokozódott az imperialista államok militarizálódása, az ~ jelentősége különösen nagy lett. A haladó erők harcot folytatnak a gazdaság militarizálása, a fegyverkezési hajsza, a militarista szervezetek, a háborús készülődés és az imperialista háborúk ellen.

antiszemitizmus [gör.]: a zsidókkal szemben mesterségesen szított gyűlölet, a zsidók üldözése, a faji sovinizmus egyik szélsőséges formája. A kizsákmányoló osztályok a tömegek megosztására, félrevezetésére használják fel. A legújabb kori történelemben a fasiszta Németországban öltött különösen durva formát, ahol állami politikává tették. A fasiszták sok millió zsidót koncentrációs táborokba hurcoltak és legyilkoltak. Magyarországon a horthysta fasiszta rendszer az ~t felhasználta a tömegek félrevezetésére, a dolgozókban felgyülemlett elégedetlenséget az ~ medrébe igyekezett terelni. A harmincas évek végétől törvényekkel korlátozták, majd megszüntették a zsidó vallású állampolgárok jogait, s 1944-ben 400 ezer zsidót haláltáborban elpusztítottak. A kommunista pártok teljes egészében elvetik az ~t, a szocialista országokban pedig a törvény bünteti. A →*cionizmus* elleni harc nem jelent ~t.

anyagi érdekeltség: a jövedelemelosztás olyan elve és gyakorlata, amelyben a vállalatok, a dolgozók egyes csoportjai, ill. egyes dolgozók jövedelme függ a vállalat, a csoport, ill. az egyén munkájától. A munka szerinti elosztás szocialista elve kifejezi az ~et, hiszen ez megköveteli, hogy az emberek munkájuk szerint részesüljenek a termelt javakból. A gazdaságirányítás reformja fokozottabban előtérbe állította az ~et; a vállalatok fejlődése, a béremelés mértéke s az egyes dolgozók jövedelme jobban függ a gazdálkodás hatékonyságától. A szocialista állam érvényesíti az ~ elvét, hogy előmozdítsa a társadalom közös céljainak megvalósítását, és minél teljesebb összhangot teremtsen a dolgozók közvetlen érdekei és az egész társadalom érdekei között. A szocializmusban az ~ mellett nagy szerepe van az erkölcsi ösztönzésnek, a tudatnak.

anyagi-műszaki bázis: szűkebb értelemben a munkaeszközök és a munkatárgyak, tehát a termelési eszközök összessége; tágabb értelemben magában foglalja a termelési eljárásokat, a munkaszervezést, a kooperációt és specializációt, a munkaerő képzettségi szintjét is. Az ~ fejlesztése a haladás feltétele.

ANZUS: →*Ausztrália–Új-Zéland–USA-Paktum*

apartheid (aparthájd) [angol]: a Délafrikai Köztársaságban a fehérek által a színes bőrűek ellen alkalmazott fasiszta jellegű faji →*diszkrimináció* és →*szegregáció*. Könyörtelen intézkedé-

sek a fehér és a színes lakosság teljes elkülönítésére. Az afrikaiakat rezervátumokba vagy külön városrészekbe zárták, az állampolgári jogoktól megfosztották és kegyetlenül kizsákmányolják. Az ~ képviselői a hetvenes évek végén a nemzetközi elszigetelődés leküzdése érdekében látszatintézkedéseket foganatosítottak, amelyek azonban az ~ tartalmát érintetlenül hagyják. Ezt a célt szolgálják a →*bantusztán*ok, valamint a fekete burzsoáziának tett engedmények sorozata (a gazdag fekete „tiszteletbeli fehérként" látogathatja a fehérek számára fenntartott helyeket stb.).

APO *Aussenparlamentarische Opposition:* →*parlamenten kívüli ellenzék*

apolitizmus [gör.]: 1. érdektelen, közömbös magatartás a politika és a politikai élet iránt. Tartózkodás, elzárkózás a politikai állásfoglalástól; 2. a burzsoá propaganda sokszor hirdeti az ~t azzal a céllal, hogy a tömegeket elvonják az osztályharctól. Napjainkban az imperialista országokban „elméletet" is dolgoztak ki e cél érdekében, mely a „politika szükségtelenségét" hirdeti.

apologetika [gör.]: elfogult védelem, valaminek mértéktelen felmagasztalása és dicsőítése a tárgyilagos megítélés helyett. A burzsoá társadalomtudományokban, publicisztikában, propagandában jellemző megközelítési és értékelési mód.

apparátus [lat.]: 1. az államigazgatás, a gazdasági vagy a mozgalmi élet meghatározott területein működő intézmény, ill. szervek és intézmények rendszere (pl. állam~, párt~); 2. valamely szervezet vagy intézmény személyzete, a tudományos vagy hivatali munkához szükséges személyzet és segédeszközök.

április 4.: a szovjet hadsereg 1945-ben e napon fejezte be Magyarország területének felszabadítását. Felszabadulásunk emlékére 1950-ben a Magyar Népköztársaság legnagyobb nemzeti ünnepévé nyilvánították e napot.

arab egység: a Délnyugat-Ázsiában, Észak-Afrikában (és Szudánban) élő kb. 120 millió arab a közös nyelv, vallás, kulturális hagyomány és az összefüggő terület ellenére nem alkot egységes nemzetet, a 21 arab állam a gazdasági-társadalmi fejlettség más és más fokán áll. Az egységtörekvéseknek ennek ellenére reális tartalmat ad az a történelmi tény, hogy az arab népek felemelkedésének ellensége a nemzetközi imperializmus, amely neokolonialista eszközökkel igyekszik kizsákmányolni őket, a helyi reakcióval összefogva fékezni akarja független fejlődésüket. Az arab világban az antiimperialista tartalmú egységtörekvések az 1952-es egyiptomi fordulat után kerültek előtérbe. Az egyiptomi vezetők eleinte, az arab országok közötti különbségeket elhanyagolva, a területi egyesítést tűzték ki célul. Mivel az első kísérletek (1958. február–1961. szeptember, EAK, mint Egyiptom és Szíria uniója, 1958. március–1961. december, Egyesült Arab Államok, mint Egyiptom és Jemen államszövetsége) meg-

hiúsultak, Egyiptom a „célok egységét" állította előtérbe. Nasszer 1963 decemberében fogalmazta meg az antiimperialista ~ három fő célkitűzését: 1. harc az imperialista befolyás ellen az imperializmus katonai, gazdasági, politikai pozícióinak korlátozásáért; 2. harc a társadalmi elmaradottság ellen, a nem kapitalista jellegű fejlődés feltételeinek megteremtéséért és 3. az arab országok katonai összefogása a nemzetközi imperializmus előretolt bástyája, Izrael agresszivitásának megfékezéséért, a palesztinai arab nép nemzeti jogainak érvényesítéséért. Ebből az antiimperialista programból nem sok valósult meg, mivel ezzel a programmal nemcsak az imperialistabarát arab országok (Libanon, Marokkó, Szaúd-Arábia, Tunézia stb.) fordultak szembe, hanem olyan antiimperialista arab országok is (Algéria, Irak, Szíria), amelyek az összefogásnak elsősorban a katonai tartalmát hangsúlyozták. Izrael 1967. júniusi agressziója után átmenetileg kedvezőbb feltételek jöttek létre az antiimperialista ~ megszilárdítására. Az 1969. évi szudáni és líbiai fordulat ismét előtérbe hozta a területi egyesítés terveit, de a négyes (egyiptomi–szíriai–líbiai–szudáni), majd a hármas (egyiptomi–líbiai–szudáni) unió terve a nézeteltérések miatt éppúgy papíron maradt, mint a szűkebb egyiptomi–líbiai unió. Noha az 1973. októberi közel-keleti háború nyomán látványos formában nyilvánult meg az ~ az olajfegyver alkalmazásában és a megszállt arab területek kiürítésének követelésében, később ismét erősebbnek bizonyultak az arab világot megosztó súlyos társadalmi-politikai ellentétek. Az ~ kérdése új formában vetődött fel Szadat egyiptomi elnök 1977. novemberi jeruzsálemi útja után. A különút veszélyének ellensúlyozására alakult meg 1977 novemberében a →*Szilárdság Frontja*, ennek jegyében ült össze a →*bagdadi csúcs*, amely elrendelte a diplomáciai, politikai és gazdasági kapcsolatok megszakítását Egyiptommal, s kizárta Egyiptomot az →*Arab Ligá*ból. Egyiptommal jelenleg már csak Omán, Szomália és Szudán tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Az ~ tartalma napjainkban az arab ügyet, a megszállt területek felszabadításának ügyét, s mindenekelőtt a palesztin ügyet eláruló különutas politika erélyes elítélése, de ez a tartalom – tekintettel az arab országok eltérő társadalmi-politikai helyzetére – nem párosul következetes antiimperialista állásfoglalással.

Arab Liga, Arab Államok Ligája: székhely: Tunisz (Tunézia), az arab államok szervezete az együttműködés és a kölcsönös segítségnyújtás előmozdítására. 1945 márciusában alakult Kairóban, 7 állam részvételével. Működésének kezdeti időszakára rányomta bélyegét a brit imperializmus befolyása, amely az ~t közel-keleti politikájának eszközévé akarta változtatni. Az 1952. júliusi egyiptomi fordulat új szakaszt nyitott az ~ fejlődésében – támogatta az algériai szabadságharcot, a jemeni forradalmat, szembefordult az izraeli agresszióval, bár a visszahúzó erők (pl. Szaúd-Arábia) tevékenysége s a tagállamok eltérő gazdasági-politikai fejlettségi színvonala akadályozta és aka-

dályozza az egyértelműen antiimperialista irányvonal kialakítását. Jelenleg 21 tagja van, köztük a *→Palesztin Felszabadítási Szervezet*. Központi szervei az évente kétszer összeülő Tanács, a Titkárság, valamint kilenc specializált szervezet. Az Egyiptom különutas politikáját, majd az egyiptomi–izraeli különbékét elítélő arab országok 1979. március 31-én határozatot hoztak *(→bagdadi csúcs)*, hogy Egyiptomot kizárják az ~ból, és a szervezet székhelyét Tuniszba helyezik át.

arab szocializmus: a különböző antiimperialista, antifeudális és nagytőkeellenes polgári, kispolgári, értelmiségi elemek ideológiája, mozgalma és politikája az arab országokban. Az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején bontakozott ki elsősorban Algériában, Egyiptomban, Irakban és Szíriában. Eredetileg szocialisztikus eszmék, nacionalista nézetek, illúziók, népies, vallásos, utópista, reformista és egyéb, sokszor határozott antikommunista eszmék sajátos vegyülékeként jelentkezett és az „arab szocialista állam" létrehozását hirdette. Abszolutizálta a nemzeti egység fogalmát és elvetette az osztályharcot. A hatvanas évek közepétől jelentős fejlődésen ment keresztül. Leghaladóbb irányzatai elismerik a munkásosztály vezető szerepét, a munkásosztály és a dolgozó nép szövetségének szükségességét, az osztályharcot; közelednek a tudományos szocializmushoz; nemcsak az imperializmus és a feudalizmus ellen, hanem a kapitalizmus, a reakciós burzsoázia ellen is harcolnak; szövetséget keresnek a kommunista pártokkal és a szocialista országokkal. Ebben a szellemben egyes haladó arab országokban államosítanak, megszüntetik a feudális földtulajdont és fejlesztik a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmat, a gazdasági és politikai életben korlátozzák és kiszorítják a nagytőkéseket, erőfeszítéseket tesznek a közélet demokratizálására, az önálló nemzeti gazdaság fejlesztésére. Mindazonáltal több irányzatára még antikommunista, nacionalista, vallási nézetek és előítéletek is jellemzők. Egészében nem tudott még megszabadulni ellentmondásos, következetlen jellegétől, ami nagymértékben az arab országok fejletlen osztályviszonyaival magyarázható. A kommunista pártok támogatják mindazt, ami haladó benne, bírálják hibáit és elutasítják reakciós, illetve illuzórikus vonásait.

aranyalap: a bankjegyek fedezetéül szolgáló, általában a jegybanknál tárolt aranymennyiség. Tiszta ~ú pénzrendszer esetén a bankjegy aranyra beváltható.

árdrágítás: bűncselekmény, amelyet az követ el, aki az áruért a hatósági árnál magasabb árat, vagy ha nincs hatósági ár, olyan árat követel, amely méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában. Burkolt ~ról beszélünk, amikor az árut ugyan azonos áron, de a szokásosnál rosszabb minőségben vagy kisebb súlyban hozzák forgalomba.

Árhivatal: *→Országos Anyag- és Árhivatal*

arisztokrácia [gör.]: 1. a társadalmi életben kiváltságos előjogokkal rendelkező felső réteg; 2. a rabszolgatartó és a feudális társadalomban, valamint a feudális csökevényeket őrző kapitalista társadalomban születésénél vagy gazdagságánál fogva előjogokat élvező, előkelő (rendszerint nemesi címeket viselő), szűk réteg. Az imperializmusban kialakult a munkás ~, a munkásosztálynak egy szűk rétege, amelynek a tőkések kedvező helyzetet biztosítanak.

árpolitika: az állam azon gazdasági intézkedéseinek összessége, amelyekkel az áralakulást befolyásolja. Konkrét célja a gazdasági rendszertől, a termelőerők fejlettségétől függően változik. A tőkés termelésnek a monopóliumok kialakulását megelőző szakaszában az árak a piac hatására spontán alakulnak ki. A monopóliumok uralma idején a monopolista állam egyre inkább befolyásolja az áralakulást. Ennek eszközei a vám-, a devizapolitika, a külkereskedelem állami korlátozása vagy ösztönzése, az importcikkek dotációja, a forgalmi adók vagy esetenként az árak alakulásának közvetlen szabályozása, pl. árstop elrendelése stb. Az állam mint vásárló is részt vesz az árak alakításában. A szocialista gazdaságban az ~ a szocialista állam egyik legfontosabb eszköze a népgazdaság tervszerű irányítására és befolyásolására. A szocialista ~ olyan árszínvonal és árarányok kialakítására törekszik, amelyek segítik a termelés kívánatos irányban történő fejlődését, a termelők anyagi érdekeltségén keresztül előmozdítják, hogy a szükséges termékek megfelelő mennyiségben és minőségben készüljenek, befolyásolja a kereslet szerkezetét. 1968 óta előtérbe került az a törekvés, hogy a termékek, szolgáltatások árai arányosak legyenek az előállításukra fordított társadalmi költségekkel. A világpiacon 1973 őszétől bekövetkezett nagyarányú áremelkedést az ~ csak fokozatosan és részlegesen engedte begyűrűzni hazai árrendszerünkbe, elsődlegesnek tekintve a termelési és az életszínvonal emelésére irányuló tervek teljesítését. Emiatt azonban az árak jelentősen elszakadtak a világpiac értékítéletétől. A termelés helyes orientálása, szerkezetének javítása szükségessé tette az árak hozzáigazítását a világpiaci árarányokhoz, illetve nem exportált termékek, szolgáltatások esetében a hazai költségarányokhoz.

árrendszer: valamely országban érvényesülő árviszonyok összessége. A különböző ~ek csoportosíthatók aszerint, hogy az árakat alapvetően a hatóságok állapítják meg vagy főként a piacon alakulnak ki azok. Az ~ek jellemzése történhet abból a szempontból is, hogy az árak az értékekhez igazodnak-e (ez esetben az állam döntően a kifizetett bérekkel arányosan vonja el a vállalati jövedelem egy részét, s a vállalat *→anyagi érdekeltsége* a bruttó jövedelemhez igazodik) vagy az árak alapja a termelési ár (ez esetben az állami jövedelemelvonás lényegében a termelési alapok arányában történik s a vállalatok a nyereség tömegében érdekeltek). Vegyes típusú ~ben az állam különböző csatornákon vonja el az árban realizált tiszta jövedelmet.

árrés: a beszerzési és az eladási ár különbözete a kereskedelmi vállalatok árkalkulációjában. Az ~ fedezi a forgalmazás költségeit, módot ad ésszerű kockázatvállalásra és tartalmazza a kereskedelmi →*vállalat* nyereségét. Az ~ felszámítására jogosult a közvetlenül értékesítő termelő vállalat és →*szövetkezet* is.

árszabályozás: az →*állam* beavatkozása az áralakulásba. A szocialista állam központilag és tervszerűen szabályozza az árképzést, az árakat, s ellenőrzi az árrendelkezések betartását. Közvetlen ~ keretében az állam rögzíti az érvényesítendő árat (fix ár). Kevésbé kötött az ármegállapítás, amikor a legmagasabb árat határozza meg (maximált ár), ill. az ármozgásnak elsősorban a felső határát szabja meg vagy irányárakat rögzít. Az ~ fontos módszere a →*kereslet*, ill. a →*kínálat* vagy mindkettő befolyásolása. Az árukínálat oldalán az állam →*deviza-*, vám-, →*adó*-dotációs politikájával gyakorol befolyást a termelési költségekre, a →*külkereskedelem* áruszerkezetére. A kereslet oldalán a költségvetés, a bérpolitika s általában a jövedelempolitika útján az állam befolyásolja a fizetőképes keresletet.

árszorzó: →*kereskedelmi árfolyam*

ASEAN: →*Délkelet-ázsiai Nemzetek Társulása*

ASPAC: →*Ázsiai és Csendes-óceáni Tanács*

aspektus [lat.]: szemlélet, nézőpont, amelyről valamilyen tárgyat, jelenséget vizsgálunk vagy megvilágítunk. Az adott jelenség valamely oldala.

asszimiláció [lat.]: teljes hozzáidomulás valamihez, beolvadás valamibe, pl. az egyik nemzetiség egybeolvadása a másikkal, az utóbbi nyelvének, szokásainak, kultúrájának átvétele, eddigi sajátosságainak (teljes vagy részleges) elvesztése által. Van erőszakos (reakciós) és természetes (önkéntes, törvényszerű) ~. A kizsákmányoló rendszerekben az uralkodó osztályok arra törekednek, hogy a nemzetiségeket erőszakkal beolvasszák az uralkodó nemzetbe. A marxizmus–leninizmus elítéli az erőszakos ~t, de támogatja az önkéntes feloldódást.

atavisztikus [lat.]: elavult, ósdi nézet, gondolkodás; visszatérés valamilyen elavulthoz; primitív, vad képtelenség.

ateizmus [gör.]: tudományos világnézet, amely tagadja a természetfeletti erők, isten vagy istenek, a túlvilág létezését, elvet mindennemű vallást és harcol ellene, a világot materialista módon magyarázza. Az ~ a legtudományosabban és legkövetkezetesebben a marxista–leninista ideológiában fejeződik ki, amely nemcsak elveti a vallást, hanem feltárja annak társadalmi gyökereit, okait, s a kizsákmányolás és a tudatlanság megszüntetésével, a szocializmus és a kommunizmus felépítésével megteremti a feltételeit annak, hogy az emberek gondolkodásából eltűnjenek a tudománytalan nézetek.

átlagbér: valamely országban, szakmában, iparágban, vállalatoknál a munká-

soknak és az alkalmazottaknak, ill. az összes dolgozóknak kifizetett bérek átlaga. A gazdaságirányítás reformja előtt az ~ nagyságát, emelésének mértékét minden állami vállalat, intézmény számára központilag szabályozták. A reform bevezetésével a vállalatoknál a kötelezően előírt ~szint és annak ellenőrzése megszűnt. A vállalatok – a központi bérszínvonal-, ill. bértömeg-szabályozásba bevont vállalatokat kivéve – önállóan döntenek az ~ emeléséről. Az ~emelés után a vállalatok adót fizetnek. Az ~ ellenőrzése a kereseti színvonal szabályozásának eszköze, de nem ösztönöz a →*termelékenység* növelésére (még →*bérgazdálkodás*).

Atlanti Charta: W. Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke és F. D. Roosevelt, az USA elnöke 1941. augusztus 14-én közös nyilatkozatot tettek az Atlanti-óceánon, egy hadihajó fedélzetén a második világháború utáni béke alapelveiről. Lényege: elismerik minden nép jogát, hogy maga válassza meg kormányát; lemondás a területi hódításról; állást foglaltak a háború utáni széles körű gazdasági együttműködés és a biztonságos béke mellett. A SZU és 23 más ország csatlakozott az ~hoz. A nyilatkozat pozitív szerepet játszott az →*antifasiszta koalíció* szélesedésében. A második világháború után a nyugati hatalmak fokozatosan szakítottak az általuk deklarált elvekkel.

Atlanti Paktum: →*NATO*

atlantizmus: kifejezi az Atlanti-óceán két partján elterülő országok második világháború utáni imperialista katonai és politikai szövetkezésének irányzatát az USA vezetése alatt. Fő megtestesítője a →*NATO*. A nemzetközi →*erőviszony*okban bekövetkezett változások, az USA uralkodó szerepének gyengülése az imperialista táborban szükségessé tették az atlanti viszony felülvizsgálatát. Ennek megnyilvánulása volt H. Kissingernek új „atlanti partneri viszonyra" felszólító nyilatkozata 1973 áprilisában *(→új Atlanti Charta)*. Ennek lényege, hogy az USA-nak továbbra is meghatározó befolyása lenne Nyugat-Európában, s az itt elhelyezkedő országokat →*„partnerség"* kialakításával katonailag és politikailag továbbra is a NATO keretében tartaná. Tágabb értelemben a nyugati szövetség →*integráció*jának gondolata és terve, amely nagyobb távlatokban feltételezi a gazdasági és a politikai közösség kialakítását. Hívei jelenleg különösen nagy súlyt helyeznek a külpolitikai együttműködés fejlesztésére, valamint a kapitalista világgazdaság nehézségének összehangolt leküzdésére.

átmeneti gazdaság: a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak gazdasága. Az ~ban több szektor létezik egymás mellett: szocialista szektor (állami vállalatok, szövetkezetek), amely állandóan erősödik, kisáru-termelő szektor, valamint az egyre kisebb szerepet játszó tőkés szektorok. A szocialista gazdaságpolitika célja az egységes szocialista népgazdaság fokozatos megteremtése, a szocializmus alapjainak lerakása, a termelőerők fejlesztése.

Át

átmeneti időszak: a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka. A proletárdiktatúra megteremtésével kezdődik. A SZU-ban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével és a proletárdiktatúra megteremtésével kezdődött el. Az ~ a szocializmus felépítésével ér véget. Az ~ot az teszi szükségessé, hogy a többi társadalmi-gazdasági alakulattól eltérően a szocializmus termelési viszonyai nem jönnek létre a megelőző társadalmi-gazdasági alakulat méhében. A kapitalizmus a fejlett tőkésországokban is csak a szocializmusba való átmenet anyagi feltételeit készíti elő, s az elmaradottabb országokban ez is kevésbé vagy egyáltalán nem történik meg. Tekintve, hogy eddig a szocialista rendszer gazdaságilag többé-kevésbé elmaradott országokban jött létre, az ~ban komplex feladatokat kellett, ill. kell megoldani, beleértve a szocializmus anyagi előkészítését is.

atomcsend-egyezmény: a SZU, az USA és Nagy-Britannia képviselői Moszkvában 1963. augusztus 5-én ~t írtak alá, amely betiltja a légkörben, a világűrben és a víz alatt végrehajtott nukleáris fegyverkísérleteket. A szerződéshez bármelyik ország csatlakozhat. Eddig több mint 100 állam ratifikálta. Franciaország és Kína nem írták alá az ~t és folytatják a kísérleti robbantásokat. A szerződés érvénye nem terjed ki a föld alatti robbantásokra, mert azok ellenőrzésében a nyugati hatalmak magatartása miatt nem tudtak megállapodni. Az ~ megnyitotta az utat a fegyverkezést korlátozó további egyezmények előtt. Később a SZU és az USA vállalták, hogy nem juttatnak nukleáris fegyvert hordozó objektumot föld körüli pályára és mérséklik a katonai célokat szolgáló hasadóanyag-termelést. Az 1974. június–júliusi harmadik csúcstalálkozón L. I. Brezsnyev és R. Nixon egyezményt írtak alá az ~ továbbfejlesztéséről. A. Gromiko szovjet külügyminiszter 1975 szeptemberében javasolta az ENSZ főtitkárának, hogy kössenek nemzetközi szerződést az atomfegyver-kísérletek általános és teljes betiltására. Az ~ továbbfejlesztése az 1976. május 28-án aláírt SZU–USA egyezmény, amely megtiltja a 150 kilotonna feletti békés célú föld alatti robbantásokat, előírja a robbantások előzetes bejelentését, és lehetővé teszi a helyszíni ellenőrzést is (még → *szovjet–amerikai kapcsolatok*).

atomdiplomácia: az USA külpolitikájának egyik jellemző vonása volt a második világháború után, hogy az atombomba birtoklásából származó monopolhelyzetét felhasználta más országok megfélemlítésére, arra, hogy rájuk kényszerítse akaratát. A szocialista országok visszautasították az USA zsarolását. Az atomfegyverekkel történő fenyegetőzést hatálytalanította az, hogy a SZU 1949 szeptemberében felrobbantotta első atom-, 1953 augusztusában pedig az első hidrogénbombáját.

atomellenőrzés: → *atomsorompó-egyezmény*

atomernyő: a nyugati tőkésországokban használatos kifejezés, azt a „védelmet"

jelenti, amelyet a →*NATO*-szerződés értelmében az USA atomütőereje nyújt Nyugat-Európának.

atomfegyverek eltiltása: →*atomsorompó-egyezmény*

atomklub: ide sorolják azokat az országokat – SZU, USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a Kínai Népköztársaság –, amelyek atomfegyverekkel rendelkeznek. Az emberiség érdeke, hogy amíg nem sikerül elérni az atomfegyverek gyártásának és tárolásának betiltását, addig ne bővüljön az ~. Már számos ország – az NSZK, Kanada, Svédország, Japán, India, a Dél-afrikai Köztársaság, Pakisztán, Izrael stb. – rendelkezik az atombomba előállításához szükséges műszaki ismerettel és technikai bázissal (atomreaktorok). A SZU kezdeményezésére 1968. július 1-én Moszkvában és New Yorkban aláírták az →*atomsorompó-egyezményt.*

atommentes övezet: olyan övezet, ahol több oldalú nemzetközi megállapodás értelmében tilos atom-, ill. hidrogénfegyvereket felhalmozni, használni vagy gyártani. A SZU először 1956-ban terjesztett javaslatot az ENSZ leszerelési albizottsága elé ~ létesítéséről. Az ~ért folytatott harc azóta fontos része a fegyverkezés korlátozásáért és a nemzetközi feszültség enyhítéséért kifejtett szocialista erőfeszítésnek. Eddig a következő ~ létrehozásának terve került előtérbe: *Afrika* – 1960 decemberében az EAK, Etiópia, Ghána, Guinea, Mali, Marokkó és Nigéria javasolta, hogy az összes állam ismerje el ~nek a kontinenst. Az ENSZ Közgyűlése 1965 decemberében 105:2 arányban elfogadta. *Antarktisz* – az 1959 decemberében 12 állam által aláírt és 1961 júniusában életbe lépett nemzetközi egyezmény értelmében 30 évig tilos a kontinensen katonai objektumokat létesíteni és nukleáris kísérleteket folytatni. *Balkán félsziget* – a →*Karlovy Vary-i értekezlet*, valamint a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1966. júliusi bukaresti nyilatkozata tett javaslatot arra, hogy a félszigetet változtassák ~té. *Észak-Európa* – a Karlovy Vary-i értekezlet tett rá javaslatot. *Földközi-tenger* – a SZU 1963 májusában javasolta az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a földközi-tengeri országok kormányainak, hogy az egész térséget változtassák ~té. *Közép-Európa* – több javaslat is született erre vonatkozóan. →*Rapacki-terv. Latin-Amerika* – 1963-ban, az ENSZ Közgyűlésén tizenegy latin-amerikai ország határozati javaslatot terjesztett elő, hogy egész Latin-Amerikát nyilvánítsák ~té. A közgyűlés elfogadta a javaslatot. 1965 februárjában több latin-amerikai ország szerződést kötött, amely megtiltja területükön a nukleáris fegyverek gyártását, felhalmozását és használatát.

atompatt: az amerikai sajtóban használatos kifejezés, mellyel a SZU és az USA közötti feltételezett nukleáris erőviszonyokat akarják kifejezni.

atomrendőrség: az 1970. március 5-én életbe lépett →*atomsorompó-egyezmény* végrehajtásának ellenőrzésével megbízott →*Nemzetközi Atomenergia Ügy-*

nökség szakembereinek elnevezése. A fizikusokból és vegyészekből álló ~ fő feladata az egyezményhez csatlakozó, atomfegyverrel nem rendelkező országok atomerőműveinek ellenőrzése. Létrehozásának jelentősége abban áll, hogy először bíznak meg nemzetközi szervezetet a fegyverkorlátozás ellenőrzésével.

atomsorompó-egyezmény (atomstop): az ~ értelmében az atomhatalmak vállalják, hogy sem közvetlenül, sem közvetve nem adják át más országoknak atomfegyvereiket, nem nyújtanak nekik segítséget ilyen fegyverek előállításához vagy megszerzéséhez. Ugyanakkor az atomfegyverrel nem rendelkező országok kötelezik magukat, hogy nem állítanak elő és nem szereznek be ilyen fegyvereket. Az ~t 1980-ig több mint 100 ország ratifikálta – a SZU és az USA 1969. november 24-én. A ~ 1970. március 5-én lépett hatályba. Az atomhatalmak közül Franciaország és a Kínai Népköztársaság még nem csatlakozott az ~hez.

attasé [fr.]: diplomáciai rang, szakemberi (gyakran nem diplomáciai) beosztás a követségek és missziók diplomáciai testületénél (pl. katonai ~, kereskedelmi ~, sajtó ~, kulturális ~, tengerészeti ~).

audiencia [lat.]: hivatalos fogadás, kihallgatás államfőnél vagy más magas rangú személyiségnél (a nyugati politikai életben viszonylag gyakran használatos fogalom, amely bizonyos ünnepélyességet is feltételez).

Augiász istállója: szennyes politikai rezsim, korrupt közigazgatás; züllött közállapotok, amelyeket csak radikális eszközökkel lehet megtisztítani. (Eredetileg Augeiász mondabeli ógörög király igen piszkos, elhanyagolt istállója, amelyet Héraklész csak úgy tudott kitisztítani, hogy folyók vizét vezette keresztül rajta.)

Ausztrália – Új-Zéland – USA-Paktum, *Australia, New Zealand, United States, ANZUS, Csendes-óceáni Biztonsági Szerződés, Pacific Security Pact:* Ausztrália, Új-Zéland és az USA agresszív katonai tömbje, mely 1951. szeptember 1-én amerikai kezdeményezésre alakult. Mindhárom tagja részt vesz a →*SEATO*-ban is. Éle a délkelet-ázsiai országok nemzeti felszabadító mozgalmai ellen irányult. Vezető szerve a Tanács, amely a három külügyminiszter (vagy helyettes) részvételével évente legalább egyszer ülésezik, valamint a katonai összekötő csoport. Az utóbbi években, különösen az amerikai imperializmus indokínai agressziójának kudarca nyomán, jelentősen csökkent a tevékenysége.

autarchia: →*autokrácia*

autarkia [gör.]: olyan gazdaságpolitika, amely az országot elkülöníti más országok gazdaságától, zárt nemzetgazdaság, teljes önellátás megteremtésére irányul, fékezi a nemzetközi munkamegosztás fejlődését, áruhiányt és áremelkedést okoz. A kapitalizmus viszonyai között rendszerint az export rendkívüli kiszélesítésének és az import korlátozásá-

nak útján valósul meg. Az imperialista államok abban az igyekezetükben, hogy stratégiai nyersanyagokat és egyéb anyagokat halmozzanak fel (amelyekben hiányt szenvednek), az agrárnyersanyag-termelő országokat befolyásuk alá akarják vonni. Egyes népi demokráciákban az ötvenes évek elején érvényesültek ilyen gazdaságpolitikai törekvések, amikor is a nemzeti adottságok figyelembevétele nélkül minden gazdasági ág kifejlesztésére, erőltetett iparosításra törekedtek. Ilyen törekvések ma pl. Kína gazdaságpolitikájában figyelhetők meg.

autokrácia [gör.]: zsarnoki egyeduralom; olyan kormányzati rendszer, amelyben a korlátlan hatalom egy személy, a korlátlan hatalmú uralkodó kezében van. Ebben a rendszerben nincsenek képviseleti szervek; a nép teljes jogfosztottságban él; az állam centralizált katonai-bürokratikus gépezet, amelyre a hivatalnokok és a katonák önkénye a jellemző. Modernebb változatai voltak és lehetnek a fasiszta államokban, a rendőrállamokban. Ezek egyes csoportok zsarnoki uralmában is érvényesülhetnek, s nem feltétlenül kötődnek csak egyes személyekhez.

automatizmus [gör.]: az önmagától, tudatos irányítás és szervezés nélkül való társadalmi-gazdasági haladás elve. A tudatossággal szembeállítja az ösztönösséget. 1. Reformista elmélet, amely szerint a kapitalizmus automatikusan, önmagától, forradalmak nélkül belenő a szocializmusba; 2. jobboldali nézet, amely szerint a szocializmusban a falu automatikusan követi a várost, a parasztság önmagától a szocialista átalakulás útjára lép, tehát nincs szükség tudatos tevékenységre, a mezőgazdaság kollektivizálására; 3. A tervgazdálkodásban a szabályozó rendszer olyan elemeit jelenti, amelyek közvetlen utasítás nélkül a terv adta irányba terelik a gazdasági cselekvést.

autonómia [gör.]: 1. valamely nemzetiségi terület (pl. a SZU-ban autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm nemzetiségi terület vagy körzet) lakosságának az a joga, hogy az alkotmánnyal összhangban önállóan döntsön belső ügyeiben; 2. valamely intézmény vagy szervezet joga, hogy meghatározott kérdésekről önállóan döntsön; 3. valamely szervezet vagy mozgalom különállásának vagy önállóságának megjelölése.

autoritás [lat.]: általánosan elismert tekintély valamely szakterületen vagy a tudományban. Befolyással bíró, mértékadó személyiség.

avantgarde [avantgard] [fr.]: *→élcsapat*

avantgardizmus [fr.]: az ifjúság körében vagy ifjúsági mozgalmakban olyan nézet és törekvés, amely az ifjúságot tartja az egyetlen igazi élenjáró társadalmi erőnek, olyan jogokat és feladatokat, pl. vezető szerepet követel, amilyeneket a fiatalság nem tud betölteni. Követői nem értik az osztályharcot és helyére a nemzedékek harcát állítják. Különösen a hatvanas években terjedt el a fejlett tőkésországokban, ahol esetenként

anarchisztikus cselekedetekhez vezetett. Általánosabb értelemben nemcsak ebben jut kifejezésre, hanem mindazokat a mozgalmakat jellemzi, amelyek szubjektíve élenjáróknak tekintik magukat, de az élcsapat szerepének betöltésére alkalmatlanok. Átvitt értelemben előreszaladás, az objektív tényezőktől való szubjektív elrugaszkodás.

axióma [gör.]: alapigazság; tudományos vagy politikai alaptétel, amely nem szorul további igazolásra; nyilvánvaló, cáfolhatatlan igazság.

Ázsiai és Csendes-óceáni Tanács, *Asian and Pacific Council, ASPAC:* székhely: Bangkok, regionális kormányközi gazdasági együttműködési szervezet. 1966-ban alakult Ausztrália, a Fülöp-szigetek, Dél-Korea, Dél-Vietnam (tagsága automatikusan megszűnt 1975 áprilisában, a saigoni rezsim bukásával és a népi erők győzelmével), Japán, Malaysia, Tajvan, Thaiföld és Új-Zéland részvételével. Az ~ eredetileg élesen kommunistaellenes programmal alakult mint Japán, Ausztrália és Új-Zéland által irányítandó neokolonialista tömörülés, de 1969, majd különösen az USA „kínai nyitása" óta egyre kevésbé hangoztatja a szocialista országokkal való konfrontáció szükségességét. Az ~ fontos szerepet játszik az amerikai imperializmus ázsiai terveiben, a SZU által javasolt →*ázsiai kollektív biztonsági rendszer* ellensúlyozására.

ázsiai kollektív biztonsági rendszer: megteremtésének gondolatát először L. I. Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára vetette fel a kommunista és munkáspártok 1969. évi →*moszkvai értekezletén.* Az ~ a →*békés egymás mellett élés* szellemében biztosítaná a különböző társadalmi rendszerű ázsiai országok gazdasági, kereskedelmi, tudományos és kulturális együttműködését, az erőszak alkalmazásáról történő lemondás és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveinek elismerése alapján. A szovjet külpolitika által következetesen képviselt álláspont kedvező fogadtatásra talált számos ázsiai országban. Az imperialista hatalmak, mindenekelőtt az USA, ellenzik, de élesen szembeszállnak vele a kínai vezetők is. Az ~ fontosságát hangsúlyozta az 1977. áprilisi szovjet–indiai közös közlemény.

Ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete: →*Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete*

ázsiai termelési mód: az ősközösségből az osztálytársadalomba való átmenet egyik formája. Az ~ban nem létezik a föld magántulajdona, a föld tulajdonosa az állam, amely a nagy munkák (gátak, csatornák építése) révén a termelés szervezője és egyben a fő kizsákmányoló. Az emberek a faluközösségek elszigeteltségében, zárt rendszerben, önálló naturális gazdaság keretében élnek. Ahol kialakult az ~, ott az őstársadalom nemzetiségi-törzsi köztulajdonformája nem tűnt el, hanem csak módosult, állami tulajdonná vált. Ez sajátos osztályviszonyt teremtett: az állami hivatalnokréteg nagy hatalommal rendelkezett és kizsákmányolta a parasztságot.

B

Baath [arab] *Árab Újjászületés Szocialista Pártja:* arabközi kispolgári nacionalista mozgalom, amelynek megteremtése a szíriai származású M. Aflak nevéhez fűződik. 1940-ben alakult az első ~ párt szíriai, iraki, jordániai, libanoni és kuvaiti szekcióval. Noha a ~ antiimperialista harcot és arab összefogást hirdetett, a ködös és zavaros ideológia – az osztályharc tagadása – módot nyújtott arra, hogy a mozgalom a legkülönbözőbb erők gyűjtőmedencéje legyen, a kommunistaellenes szélsőjobboldaltól egészen a kommunistákkal együttműködni kész radikális baloldalig. A ~ két legjelentősebb bázisában, Irakban és Szíriában a hatvanas évek első felében a szélsőjobboldali áramlatok érvényesültek (az iraki ~isták 1963-ban megdöntötték Kasszem hatalmát, és tömegesen gyilkolták le a kommunistákat). A hatvanas évek második felében azonban a baloldali áramlatok kerekedtek felül. A szíriai és az iraki ~isták a pozitív társadalmi reformok útjára léptek, s mindkét országban létrejött a nemzeti egységfront, amelyben a kommunisták – úgy is mint a kormány tagjai – tevékeny szerepet játszanak. Ugyanakkor sokáig éles ellentétek feszültek az iraki és a szíriai ~ között, mert mindkettő önmagát tekintette a ~ista eszmék egyedül helyes képviselőjének. Az iraki és szíriai ~ ellentéte megkönnyítette Szadat egyiptomi elnök különutas politikáját, mert ezt a politikát a térségben csakis Irak és Szíria szoros szövetsége ellensúlyozhatja. A veszély felismerése késztette Asszad szíriai elnököt, hogy 1978 októberében Bagdadba utazva aláírja al Bakr iraki elnökkel az Együttes Akció Arab Nemzeti Chartáját. A charta aláírásával mindkét ország feladatának tekintette a szadati különutas politikával szembenálló erők tömörítését, a palesztin nép támogatását, a harcot a közelkeleti rendezésért. A közeledés azonban rövid életűnek bizonyult, mert Irak 1979 nyarától azzal vádolja Szíriát, hogy a bagdadi kormány megdöntésére törekszik.

bad-godesbergi program: a nyugatnémet szociáldemokrata párt alapdokumentuma. Az 1959-ben Bad-Godesbergben tartott kongresszuson elfogadott program elvetette az osztályharcot, a burzsoázia és a munkásosztály közötti antagonisztikus ellentét fennállásának gondolatát, elhatárolta a pártot a marxizmustól, meghirdette az ún. →*demokratikus szocializmust*, amely valamennyi osztály együttműködése révén, fokozatosan, →*reform*ok útján valósul meg. A ~mal a párt a német monopóliu-

mok számára is „kormányképes" lett. Kormányra jutásával a monopóliumok érdekeinek „ügyvezetője" lett. A ~nak hatása volt a →*Szocialista Internacionálé* többi tagpártjára is.

bagdadi csúcs: a szadati különutas politikát elítélő arab országok állam- és kormányfői 1978 novemberében, az →*egyiptomi–izraeli különbéke* nyomán találkoztak az iraki fővárosban, hogy megvitassák azokat a lépéseket, amelyeket az egyiptomi–izraeli különbéke esetén foganatosítanának Egyiptommal szemben. A különbéke megkötése után, ugyancsak Bagdadban tanácskozott 18 arab ország külügy- és gazdasági minisztere, valamint a PFSZ. A ~ határozatai jegyében döntöttek az alábbi lépésekről: visszahívják nagyköveteiket Egyiptomból, egy hónapon belül megszakítják vele a politikai és diplomáciai kapcsolatot, kizárják Egyiptomot az →*Arab Ligá*ból, felfüggesztik az Egyiptomnak folyósított pénzügyi segélyeket és kölcsönöket, kizárják Egyiptomot az arabközi gazdasági szervezetekből.

Bagdadi Paktum: →*Központi Szerződés Szervezete*

baktériumháború: hadviselés kórokozó mikrobákkal (baktériumok, vírusok), amelyeket fertőzött rovarok, tárgyak, élelmiszerek segítségével eljuttatnak a fertőzni kívánt területre, hogy ott embereket, állatokat, növényeket pusztítsanak el, súlyos járványokat okozzanak. A Népszövetség már 1925-ben állást foglalt a ~ ellen, az imperialista hatalmak arzenáljának azonban mindmáig szerves részét alkotják a baktériumfegyverek. A második világháború idején Japán ~t indított Kína ellen, 1952-ben pedig az USA próbálkozott vele Korea területén. Az ENSZ 1971. évi közgyűlése a SZU és más szocialista országok tervezete alapján jóváhagyta a baktériumfegyver betiltásáról és megsemmisítéséről szóló nemzetközi konvenciót. Az USA nem ratifikálta ezt a konvenciót.

Balfour-nyilatkozat: J. Balfour brit külügyminiszter 1917. november 2-i, Rotschildhoz intézett levele, amelyben a brit kormány ígéretet tett a cionista vezetőknek egy palesztinai „zsidó nemzeti otthon" létesítésére az akkor még török kézen levő, 87,5%-ban arabok lakta területen.

ballaszt [holl.]: idejétmúlt, felesleges, káros tehertétel a politikában, amelytől meg kell szabadulni (pl. a gaulle-ista politika ilyennek fogta fel a régi gyarmatosítás terhes örökségét, vagy a nyugatnémet „keleti politika" hívei az adenaueri örökség jelentős részét).

baloldal: a politikában általában a reakcióval szemben álló erők, pártok, mozgalmak, személyek összességének elnevezése. Onnan ered, hogy a reakció ellen küzdő, többé-kevésbé haladó pártok képviselőit egyes polgári parlamentekben a bal oldalra ültették (ellentétben a reakció képviselőivel, akik a jobb oldalon foglaltak helyet). A ~ megjelölés, ill. elnevezés azonban csak viszonylagos, mert a különböző történelmi idő-

szakokban különböző tartalma van, más és más erőket képviselhet, különböző elveket és célkitűzéseket, pártokat és személyeket jelölhet; nem fejezi ki, hogy a hozzá tartozó pártok vagy személyek mely osztály vagy osztályok érdekeinek képviselői, s mennyire következetes képviselői. A ~ legnagyobb ereje a munkásmozgalom. De a kapitalista országokban a munkásmozgalom sem egységes, lényegileg két fő irányzatra szakad: az opportunista, reformista (szociáldemokrata) és a forradalmi (kommunista) irányzatra. Az egész ~ legkövetkezetesebb ereje a kommunista munkásmozgalom. A kapitalista országok kommunista pártjai harcolnak azért, hogy az összes ~i erőket egységbe forrasszák, mert ez képezi az alapját valamennyi monopoltőke-ellenes erő egységfrontjának.

„baloldaliság": baloldali elhajlás, ultraforradalmiság, kispolgári anarchista irányzat a munkásmozgalomban, kispolgári hangulatok tükröződése a kommunista pártokban. Jellemzője a →*dogmatizmus* és →*szubjektivizmus*, az osztályharc reális feltételeitől és lehetőségeitől, a valóságos élettől való elszakadás, a szélsőségekben való mozgás, a túlzott radikalizmus, a türelmetlenség, a fegyelmezetlenség, az ingadozás. Képviselői politikájuk meghatározásakor nem az alkotó →*marxizmus–leninizmus* talaján állnak, nem a társadalmi-politikai fejlődés tényeinek összességéből indulnak ki, túlbecsülik a kommunista párt és a munkásosztály erőit, az ellenséget lekicsinylik, nem veszik figyelembe a fejlődés sajátosságait és a tényleges feladatokat. A ~ így a kommunista pártnak a tömegektől való elszakadásához, a kommunista párt egységének megbomlásához és a kommunista politika kispolgári eltorzulásához vezet. A ~ és a →*jobboldaliság* között nincs áthághatatlan elvi különbség, az egyik átmehet a másikba, az egyik büntetés lehet a másikért. A ~ a különböző történelmi időszakokban eltérő formákban és módokon, más és más jelszavakkal léphet fel, de ettől osztálytartalma, jellege, lényege és veszélyessége nem változik meg. A ~ minden formájában mérhetetlen károkat okoz a forradalmi mozgalmaknak és a szocializmus építésének.

baloldali szocialisták: a szociáldemokrata, szocialista mozgalomnak az a része, amely közeláll a →*proletariátus* osztályszemléletéhez, harcol a reakció, a monopoltőke, az agresszió ellen, de nem osztja teljes egészükben a következetesen forradalmi eszméket. A nemzetközi szociáldemokrata mozgalom különválása jobboldali, centrista és baloldali irányzatokra már az első világháború előtt végbement, majd a háború és a →*Nagy Októberi Szocialista Forradalom* hatására kiteljesedett, amikor is a baloldali szocialisták (többek között hazánkban) nagy szerepet játszottak a kommunista pártok létrehozásában. A szociáldemokrata pártok többségében ma is vannak baloldali csoportok és irányzatok, de ezek ellen a jobboldali vezetőségek fellépnek. Több országban baloldali szocialista pártok is találhatók, amelyek rendszerint együttműködnek a kommunista pártokkal.

Ba

bandungi konferencia, 1955: az indonéziai Bandungban Burma, Ceylon, India, Indonézia és Pakisztán kezdeményezésére 29 ázsiai és afrikai ország hivatalos küldöttsége – 1,4 milliárd ember képviseletében – találkozott 1955. április 18–24. között. A tanácskozásról kiadott nyilatkozat a két földrész országainak gazdasági együttműködését szorgalmazta, elítélte a gyarmati elnyomás minden formáját, síkraszállt a nemzetek önrendelkezési joga mellett, támogatta a leszerelést, a nukleáris kísérletek és e fegyverek használatának betiltását. Az ázsiai–afrikai államok külpolitikai alapelveként a békés egymás mellett élést jelölte meg. A következő években fogalommá lett a „bandungi szellem" (még →*pancsa sila*).

bank: hitelek közvetítésével, ill. nyújtásával, pénz adásvételével foglalkozó vállalat. Kamatfizetés mellett összegyűjti az egyének és a vállalatok pillanatnyilag felesleges pénzét és ezt megfelelő kamatért a hitelképes igénylők rendelkezésére bocsátja. Az imperializmus korszakában a nagy ~ok kiterjesztik hatalmukat a gazdaságra (→*fináctőke*). Részt vállalnak tőkés társaságok alapításából, üzletviteléből. A nagy ~ok vezető szerepet játszanak a tőkés gazdasági rendszerben. Magyarországon a felszabadulás előtt lényegében 5 nagy ~ tartotta kezében a pénzügyi és hiteléletet (1938-ban egyedül a Kereskedelmi Bank és a Hitelbank az ipari részvénytőke 50%-át tartotta kezében). A szocialista gazdaságban a ~ok szerepe elvileg megváltozik. A ~rendszer pénzügyi eszközökkel segíti a gazdasági tervek végrehajtását, ellenőrzi a termelést és elosztást. Összegyűjti a népgazdaság pénzeszközeit és tervszerűen hiteleket bocsát a vállalatok, szövetkezetek rendelkezésére, bonyolítja a szocialista szektor fizetési forgalmát. A magyar ~rendszer része a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Fejlesztési Bank, az Országos Takarékpénztár, valamint a nemzetközi fizetések egy részét lebonyolító Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.

bankzárlat: a bankrendszer tevékenységének az állam által elrendelt beszüntetése. Az állam pénzügyi válság idején nyúl ehhez az eszközhöz, pl. azért, hogy megakadályozza valutája további elértéktelenedését, vagy egy készülő pénzügyi intézkedéséhez kedvezőbb kiindulópontot teremtsen. Egyes tőkésországokban az utóbbi évek pénzügyi válsága idején nyúltak ~hoz.

bantusztán: a Dél-afrikai Köztársaság szélsőségesen reakciós fajvédő kormányzata által életre hívott, álönkormányzattal rendelkező „bantu állam", azaz bantu négerek lakta rezervációs terület. A nyolcvanas évek elejére a teljes faji elkülönítés szellemében 10 ~-ba (az ország területének alig 15%-a, zömmel gyenge minőségű földek) akarják tömöríteni az afrikai lakosság (az összlakosság 70%-a) jelentős részét. Transkei, az egyik legjelentősebb ~ 1976 októberében, majd Bophuthatswana 1976 decemberében nyerte el a formális függetlenséget, s a pretoriai kormány az ENSZ-be is be akarja léptetni őket – eredménytelenül. A délafrikai fajvédők a ~-politikával sze-

retnék bizonyítani, hogy a faji megkülönböztetés időszakát a „független fejlődés" időszaka váltja fel: egy Fehér Haza és tíz Fekete Haza egymás mellett élése. A Fehér Hazában dolgozó afrikaiak milliói eszerint nem másodosztályú állampolgárok, hanem „vendégmunkások". A ~-politika ugyanakkor neokolonialista indítékkal éket akar verni az afrikai lakosság különböző népcsoportjai közé, meg akarja bontani a munkásmozgalmat, támaszkodva a fehér hatalmat kiszolgáló néger politikusokra.

barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés: a szocialista országok egymás közötti kapcsolatait rögzítő szerződéstípus, amely a →*szocialista internacionalizmus* elvén alapul. A szerződő felek nemcsak támadás esetén nyújtanak segítséget egymásnak, hanem kötelezettséget vállalnak arra, hogy béke idején is szorosan együttműködnek az országaikat érintő minden fontos nemzetközi kérdésben. Ugyanakkor a barátság, az együttműködés, a kölcsönös előnyök szellemében fejlesztik gazdasági és kulturális kapcsolataikat. Hazánkat ilyen szerződés fűzi Bulgáriához, Csehszlovákiához, Lengyelországhoz, az NDK-hoz, Romániához és a SZU-hoz.

Barátság kőolaj-távvezeték: kőolajszállító csővezeték rendszer, amely a SZU-ból, a középső Volga vidékéről és a szibériai olajmezőkről (~ II.) olajat szállít Lengyelországba, az NDK-ba, Csehszlovákiába és Magyarországra. A ~ létesítéséről a →*KGST* 10. ülésszakán (1958 decemberében) hoztak határozatot. A vezeték 1963 óta üzemel. A ~ II. 1973 óta szállítja a kőolajat. E két vezetéken 1979-ben 8,5 millió tonna kőolaj érkezett Magyarországra.

barikád [fr.]: utcai harcokban használatos mesterséges torlasz, védelmi építmény, amelyet homokzsákokból, gerendákból, kövekből, járművekből stb. emelnek.

baszk kérdés: a mintegy 1,2 millió baszk többsége, kb. 600 000 Spanyolországban él (a többi Franciaországban és Latin-Amerikában) a 4 baszk tartományban: Guypuzcoa, Vizcaya, Alava és Navarra, ahol az összlakosságnak mintegy 25–30 százalékát alkotják. A baszkok autonómiáját fokozatosan megszüntette a centralizált spanyol állam, de az 1936-os köztársasági kormány idején ismét élhettek jogaikkal. Franco letörte a baszk ellenállást (Guernica bombázása a fasiszta rémtettek jelképe lett), betiltotta a baszk nyelv használatát, a baszk szokásokat, tömegesen telepítette a Baszkföldre a spanyolokat. A baszkok ellenállását a fasizmus éveiben a Baszk Nacionalista Párt irányította, ennek megalkuvása ellen lázadtak fel a hatvanas évek végén a párt radikális fiataljai, megalakítva az ETA (Euzkadi ta Askatatuna – Baszkföld és Szabadság) nevű szervezetet, amely a terrorista merényleteket összekapcsolta a függetlenség követelésével. A Franco halála utáni huzavona elmérgesítette a helyzetet. Az 1977. évi választások nyomán – az ETA és hívei ezeket bojkot-

tálták – megszületett az elő-autonómia, engedélyezték a baszk nyelv használatát, megalakult a Baszk Főtanács, de a tervezett autonómia nem elégíti ki a baszkokat: nem váltja fel a spanyol rendőröket és csendőröket a baszk karhatalom megteremtésével, korlátozza a gazdasági jogokat stb. Az ETA ezért folytatja terrorista akcióit, a spanyolokat továbbra is megszállóknak és gyarmatosítóknak minősíti. Az 1979. márciusi választásokon felléptek az ETA hívei és más, mérsékeltebb és a politikai harcot szorgalmazó csoportok. A választásokon többséget szereztek a nacionalisták, ami tovább élezte az ellentétet a központi kormánnyal. A baszkok autonómiája 1979 decemberében lépett életbe.

bázis: →*támaszpont*

beat [ang.]: életforma, életérzés, amelyet elsőként J. Kerouac amerikai író fogalmazott meg „Úton" című regényében (1957). A beat-nemzedék kifejezés is tőle származik. Kerouac és A. Ginsberg költő („Üvöltés") a háború utáni fiatal generációnak az amerikai hétköznapok elleni anarchikus tiltakozását fogalmazták meg, csömörüket a fogyasztói társadalom értékrendjétől, a manipulált konformizmustól. Meghirdették a visszatérést a természethez és a „természetes" élethez, amihez hozzátartozott a felelőtlen csavargás, a kábítószer-fogyasztás és a szabad szerelem is. Szerepe csökkenőben van.

becadosok [sp.]: azoknak a kubai diákoknak az elnevezése, akiknek iskoláztatásáról, eltartásáról az állam gondoskodik.

begyűjtés: a mezőgazdasági termények, állatok és állati termékek állami beszerzése. 1949 és 1956 között Magyarországon ez volt a mezőgazdasági termékek központi készletgyűjtésének fő forrása. A legalapvetőbb mezőgazdasági termékek kötelező beszolgáltatása volt a jellemző. A kötelező beszolgáltatáson felüli feleslegeket a termelők az államnak eladták vagy a szabadpiacon értékesítették. 1956 novemberében a ~ rendszere megszűnt és helyébe a →*felvásárlás* rendszere lépett.

Békefenntartó Erők (ENSZ Rendkívüli), *United Nations Emergency Forces, UNEF:* az →*ENSZ* Alapokmányának 42. cikkelye szerint: „Ha a Biztonsági Tanács úgy találja... légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket foganatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükségeseknek ítél..." A ~ eddig legproblematikusabb alkalmazására Kongóban került sor, ahová az 1960. július 14-i ENSZ-határozatok végrehajtásának elősegítésére küldtek ~et. Ezek objektíve a kongói nemzeti erők felszámolását és a neokolonialista irányzat megszilárdulását szolgálták. Pozitív szerepet játszanak a ~ Ciprus szigetén, ahol megakadályozták a görög és a török közösség polgárháborújának kirobbanását. A →*Biztonsági Tanács* 1973. november 25-én úgy döntött, hogy ~-et küld az egymással szemben álló fegyveres erők szétválasztására a Közel-Keleten. A Si-

nai-félszigeten, valamint a Golan-fennsíkon állomásozó csapatokon kívül 1978 márciusa óta ~ tartózkodnak Dél-Libanonban is *(→libanoni polgárháború)*.

Békehadtest: az USA politikájának népszerűsítésére hivatott szervezet, amely 1962-ben alakult. A ~ önkénteseket toboroz, akik elsősorban a „harmadik világ" országaiban a közegészségügyben, a közoktatásban tevékenykednek mint az „amerikai demokrácia" és az „őszinte segítőkészség" propagandistái. Jelenleg mintegy 60 országban működik a ~ 10–12 ezer önkéntese. Több haladó afrikai országból kitiltották őket, mert leplezetlenül az amerikai befolyás erősítésére törtek, támogatták az ország reakciós erőit. A ~ 1971 júliusában felvette az Action nevet.

békemenet: a békéért harcoló tömegek, elsősorban Nyugat-Európában éveken át hatalmas tömegmegmozdulásokkal gyakoroltak nyomást a kormányokra. Rendszerint húsvétkor ~eket, tömeggyűléseket szerveztek. Angliában az aldermastoni atomkutató intézettől indult el a menet, s napokig vonult a Londonba vezető 75 km-es úton. Záróakkordként a Trafalgar téren tartottak tömeggyűlést, amelyen tízezrek vettek részt. A ~ek hatalmas méreteket öltöttek a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a nemzetközi vietnami szolidaritási mozgalom kibontakozásával.

békemozgalom, nemzetközi ~: a legszélesebb nemzeti és nemzetközi keretekben működő tömegmozgalom, amelynek célja a béke megvédése, a háborús konfliktusok és az új világháború elhárítása. Harcol a békéért, a nemzetközi feszültség enyhítéséért, az általános és teljes leszerelésért, a tömegpusztító fegyverek betiltásáért és megsemmisítéséért, a közel-keleti kérdés igazságos megoldásáért, az európai biztonsági rendszer megteremtéséért. Támogatja a szocialista országok békepolitikáját, az összes többi antiimperialista és antimilitarista erőt, a nemzeti felszabadító mozgalmakat. A nemzetközi helyzet alakulásával szoros összefüggésben változatos és sokrétű harci formákat alkalmaz: világkongresszusokat tart a béke érdekében, békegyűléseket rendez, békepropagandát és agitációt, felvilágosító tevékenységet folytat, aláírásokat gyűjt a békefelhívások alá, harcos tüntetéseket és sztrájkokat szervez stb. Tömegmozgalmi jellege, céljai és harci formái lehetővé teszik, hogy rendkívül széles tömegeket fogjon össze. Széles demokratikus tömegmozgalom; egyesít minden békeszerető embert nemzeti, faji, társadalmi, politikai és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Kapcsolatot tart minden olyan szervezettel, köztük a pacifista és vallási szervezetekkel is, amelyek ellenzik a háborút. A ~nak napjainkban mind jelentősebb szerepe van a *→békés egymás mellett élés* politikájának előmozdításában, az enyhülést szolgáló társadalmi akciók szervezésében. Ebben a vonatkozásban rendkívüli jelentőségű volt a *→Békeszerető Erők Moszkvai Világkongresszusa*, amelyet 1973 októberében rendeztek. A kongresszuson, „a világ népeinek első közgyűlésén" 145 or-

ság 3300 küldötte vett részt 1100 nemzeti párt, mozgalom, ill. 120 nemzetközi szervezet képviseletében, hogy megvitassa az új nemzetközi helyzetből adódó lehetőségeket és feladatokat. Nemzetközi vezető szerve a →*Békevilágtanács*. Az egyes országokban, így Magyarországon is a békemozgalmat a béketanácsok irányítják, amelyeknek helyi szervei, békebizottságai vannak.

békeprogram: az SZKP XXIV. kongresszusán (1971. március 30–április 9.) a Központi Bizottság beszámolójában L. I. Brezsnyev, a KB főtitkára megjelölte a SZU külpolitikai feladatait, amelyet a nemzetközi közvélemény ~nak nevezett. A ~ a következő fő feladatokat tűzte ki: 1. a háborús és nemzetközi feszültségi gócok felszámolása; 2. az európai béke és biztonság megszilárdítása; 3. a tömegpusztító fegyverek betiltása; 4. a fegyverkezési hajsza megszüntetése; 5. a gyarmati rezsimek felszámolása; 6. a nemzetközi kapcsolatok és együttműködés fejlesztése. A kongresszusi program alapján a szovjet külpolitika és diplomácia erőteljesen felélénkült. A Szovjetunió fokozott erőfeszítéseket tett és tesz a kommunista világmozgalom egységének fejlesztésére, a szocialista országok közös nemzetközi tevékenységének jobb összehangolására, az imperialistaellenes erők →*akcióegység*ének megteremtésére, támogatja a →*fejlődő országok* haladó politikai erőit. A szovjet külpolitikai offenzívának nagy szerepe volt abban, hogy Európában a korábban megindult pozitív folyamatok felgyorsultak. Megtörtént a szovjet–nyugatnémet és a lengyel–nyugatnémet szerződések ratifikálása. A →*NATO* kénytelen volt engedményeket tenni az 1975 nyarán sikeresen befejezett →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* ügyében. A szovjet diplomácia jelentős előrehaladást harcolt ki a →*leszerelés* kérdésében és a szovjet–amerikai viszonyban is. A ~ eredményességét tükrözi az indokínai háborús tűzfészkek felszámolása, a dekolonizációs folyamat újabb sikere Afrikában. A szovjet külpolitika eredményei növelték a →*szocialista világrendszer* befolyását a nemzetközi életben és újabb perspektívákat tártak fel. Az SZKP XXV. kongresszusa 1976 február–márciusában a ~ szerves folytatásaként újabb feladatokat jelölt meg: 1. a testvéri szocialista államok egységének és együttműködésének megszilárdítása; 2. a fegyverkezési hajsza megszüntetése, a felhalmozott fegyverkészletek csökkentése; 3. a közelkeleti probléma igazságos és tartós rendezése; 4. a nemzetközi feszültség enyhülésének elmélyítése; 5. az ázsiai biztonság megteremtése; 6. olyan nemzetközi szerződés megkötése, amely tiltja a nemzetközi kapcsolatokban az erőszak alkalmazását; 7. a gyarmati elnyomás valamennyi maradványának felszámolása; 8. a diszkrimináció és minden mesterséges akadály megszüntetése a nemzetközi kereskedelemben, a kizsákmányolás kiiktatása a nemzetközi gazdasági kapcsolatokból. A szovjet külpolitika sikerei megindították az →*enyhülés* folyamatát. Lelassította ezt a folyamatot az Egyesült Államokban hatalomra került Carter-adminisztráció. Ennek ellenére hosszas tárgyalások után

sikerült megegyezni a →*SALT–2* aláírásában 1979 júniusában, de az amerikai kormány az →*afganisztáni fordulat*ra hivatkozva a szenátusi ratifikálás elhalasztása mellett döntött.

békés átmenet: a kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenet egyik lehetősége és útja, a szocialista forradalom békés úton való, fegyveres felkelés és polgárháború nélküli megvalósulása, a forradalmi erőszak alkalmazása békés eszközökkel (alulról és felülről való nyomás a szemben álló erőkre, a döntő forradalmi többség biztosítása a kormányban és a parlamentben stb.). Lehetősége akkor van, ha a túlnyomó, döntő erő tartósan a forradalom oldalán van és a burzsoázia a forradalom ellen nem képes fegyveres erőszakot alkalmazni. A második világháború után a népi demokratikus országok többségében a szocialista forradalom békés úton ment végbe. Napjainkban növekszik a kapitalizmusból a szocializmusba való ~ reális lehetősége.

békés belenövés: a munkásmozgalom opportunista irányzatainak tudománytalan elmélete, mely szerint a kapitalizmus az osztály-együttműködés keretében, a gazdasági harcok és a reformok révén békésen belenő a szocializmusba. Gyökeresen és elvileg különbözik a kommunista pártoknak a →*békés átmenet* megvalósítására irányuló forradalmi politikájától.

békés egymás mellett élés: a szocializmus és a kapitalizmus közötti osztályharc sajátos formája, az ellentétes társadalmi rendszerű államok kapcsolatának elve, a szocialista országoknak a kapitalista országok felé irányuló külpolitikai irányvonala. Nemzetközi politika, amely a béke megőrzésére, a gazdaságban, a politikában, a tudományos és kulturális kapcsolatokban békés együttműködésre irányul a különböző társadalmi rendszerekhez tartozó államok között. E politika alapelveit Lenin dolgozta ki. Tekintettel arra, hogy a szocialista forradalom nem győzhet egyidejűleg a világ minden országában, a különböző társadalmi rendszerű országoknak egymás mellett kell élniük. Az ellentétes rendszerű országok ~ének normái: lemondás a háborúról, mint a vitás nemzetközi kérdések megoldásának eszközéről, az országok egyenjogúságának, függetlenségének, szuverenitásának tiszteletben tartása, a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése, az országok belső ügyeibe való be nem avatkozás, a normális államközi, kereskedelmi, kulturális kapcsolatok fenntartása. A szocialista országok harcolnak a ~ért, mert az kedvező feltételeket teremt a szocializmus építéséhez és a társadalmi haladáshoz. Az erőviszonyok eltolódása a szocializmus javára kedvezőbb lehetőségeket teremt e politika megvalósításához, ahhoz, hogy az imperialistákat rákényszerítsék a ~normáinak betartására. A ~ politikájának fontos része a gazdasági verseny, melyben a szocializmus bebizonyítja fölényét az anyagi, szellemi és társadalmi javak előállításában. Ugyancsak fontos része a leszerelésért, a kollektív biztonságért folytatott harc. A ~ politikája kizárólag az ellentétes társadalmi rendszerű országok államközi

kapcsolatára vonatkozik. Nem terjed ki a munkás- és tőkésosztály viszonyára és a népek nemzeti függetlenségi harcára. A ~ politikáját csak a nemzetközi méretű osztályharcban – a szocialista országok, a nemzetközi munkásmozgalom, a nemzeti felszabadító mozgalom együttes erejével – lehet rákényszeríteni az imperialistákra. 1972-ben a moszkvai szovjet–amerikai tárgyalások során hivatalosan a szovjet–amerikai kapcsolatok alapelvének nyilvánították. Az USA kormánya a hetvenes évek végén számos külpolitikai lépésével megsértette a ~ elvét. Az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* 35 résztvevő állama az értekezlet záróokmányában elfogadta a ~ elvét. A Magyar Népköztársaság külpolitikájának is egyik alapelve.

Békeszerető Erők Moszkvai Világkongresszusa: →*békemozgalom*

békeszerződés: nemzetközi szerződés, amely 1. véget vet a hadiállapotnak és 2. rögzíti a béke helyreállításának feltételeit (az esetleges területi változásokat, jóvátételt, háborús felelősséget stb.). A második világháború után az 1947. februári párizsi ~eket a szövetséges és társult hatalmak – a SZU, az USA, Nagy-Britannia és Franciaország – kötötték Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal. Az imperialista hidegháborús politika kibontakozása megakadályozta az egységes ~sek megkötését Németországgal és Japánnal. Németországgal a ~ megkötésére mindmáig nem került sor, a nyugati hatalmak és a SZU csak a hadiállapotot szüntették meg az NSZK-val (1951-ben, ill. 1955-ben). Japánnal a nyugati hatalmak 1951-ben különbékét kötöttek (→*japán különbéke-szerződés*), az 1956-os szovjet–japán közös nyilatkozat csak a hadiállapot megszüntetéséről intézkedett. A békeszerződés megkötéséről tárgyalások folynak.

béketábor: azoknak az országoknak, szervezeteknek, mozgalmaknak az összessége, amelyek a második világháború óta az imperializmus agresszív, háborús törekvéseivel szemben a világbéke védelmében lépnek fel. A fogalom a →*Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája* 1947-es értekezletének nyilatkozata alapján terjedt el, amely megállapította, hogy a világon két tábor és két külpolitika alakult ki: egyfelől az imperialista, demokráciaellenes, másfelől a demokratikus, imperialistaellenes. A ~ legfőbb kezdeményező és egyben döntő ereje a szocialista világrendszer.

Béke-világtanács, *BVT:* 1948 augusztusában a lengyelországi Wrocławban tartották a kulturális élet képviselőinek békevédelmi világkongresszusát, ahol nemzetközi összekötő bizottságokat alakítottak. A béke híveinek első általános világkongresszusát 1949 áprilisában rendezték meg egyidejűleg Párizsban és Prágában (mivel a küldöttek jelentős része nem kapott francia beutazási engedélyt). Itt létrehozták a világkongresszus állandó bizottságát, amelynek elnökévé a Nobel-díjas francia fizikust, F. Joliot-Curie-t választot-

ták. A ~ a béke híveinek második világkongresszusán alakult meg 1950 novemberében, Varsóban. Tagjai a nemzeti békebizottságok, a különböző egyházak, nemzeti és nemzetközi szervezetek képviselői, tudósok, művészek, közéleti személyiségek. Nemzetközi méretű tömegakciókat szervez a békéért, a népek együttműködéséért, a leszerelésért, az imperializmus agresszív akciói ellen, a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatására. A ~ 1974. februári szófiai ülése óta a →*békés egymás mellett élés* ügyének előmozdítása áll a szervezet tevékenységének előterében. A ~ elnökségének 1980. májusi budapesti ülése újult erővel mozgósított a hidegháborús politika ellen. A több mint 120 országot képviselő ~nak több mint 900 tagja van, operatív vezető szerve a kollektív elnökség funkcióját ellátó Elnöki Iroda (még →*békemozgalom*).

Belga–Holland–Luxemburgi Gazdasági Szövetség: →*BENELUX-államok*

belgrádi nyilatkozat: a →*Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája* 1948-as és 1949-es határozata után rendkívül feszültté vált a SZU és Jugoszlávia közötti viszony. 1955. május 26. és június 2. között szovjet párt- és kormányküldöttség tartózkodott Belgrádban. A látogatás befejezésekor a két kormányfő nyilatkozatot írt alá, amelyben kinyilvánítják: mindkét kormány kész a viszony normalizálására, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésére. A nyilatkozat szellemében fejlődő kapcsolatok eredményeként megjavult a két ország viszonya.

belgrádi találkozó: az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet*en elfogadott záróokmány javaslata értelmében 1977 októberétől – megszakítással – 1978 márciusáig tanácskoztak Belgrádban a záróokmányt aláíró 33 európai ország, valamint az Egyesült Államok és Kanada képviselői, hogy áttekintsék a záróokmányban foglaltak valóra váltásának folyamatát, tanácskozzanak az államközi kapcsolatok javításáról, az enyhülés, az európai biztonság és együttműködés megszilárdításáról. A nagyköveti szinten tartott tanácskozást a szocialista országok hasznosnak ítélték, bár az Egyesült Államok és több NATO-ország kísérletet tett arra, hogy az emberi jogok washingtoni értelmezésének előtérbe állításával terelje el a figyelmet az alapvető kérdésekről. A következő, hasonló jellegű tanácskozást 1980-ban, Madridban rendezik.

belkereskedelem: a kereskedelemnek az az ága, amely az árucikkek országon belüli forgalmának lebonyolításával foglalkozik. Feladata a termelőknek termelési eszközökkel és a lakosságnak fogyasztási cikkekkel való ellátása. Előmozdítja az áruforgalom lebonyolításával kapcsolatos társadalmi költségek ésszerű szinten tartását, rövidíti az áru útját a termelőtől a fogyasztóig, csökkenti a készletek nagyságát. Tevékenységével aktívan befolyásolja mind a termelést, mind a fogyasztást. Magyarországon legfontosabb ágazatai: 1. termelési eszköz; 2. felvásárló; 3. fogyasztási cikkek kereskedelme. Nagykereskedelemre és kiskereskedelemre

oszlik. Ez utóbbin belül önálló ágazatot képez a bolti kiskereskedelem és a vendéglátás. A szocialista gazdaságban megkülönböztetjük az állami, a szövetkezeti és a magánkereskedelmet. Ez utóbbi a forgalomnak csak néhány százalékát bonyolítja le.

belpolitika: az államok egész belső életére kiterjedő politika. Célja az uralkodó társadalmi rendszer érdekeinek minél teljesebb érvényesítése a gazdaságban, a politikában, a kultúrában, a tudományokban, az életmódban, a közgondolkodásban. A szocialista országokban a ~ a szocializmus és a kommunizmus építésére irányul. A kapitalista országokban az uralkodó osztályok hatalmának érvényesítését szolgálja.

belterjes gazdálkodás: a mezőgazdasági termelésnek az a módszere, amelyet a területegységre jutó nagy hozam s ennek elérése végett egységnyi területre felhasznált viszonylag nagy ráfordítás jellemez. Annál belterjesebb a gazdálkodás, minél nagyobb a területegységen előállított termékek értéke, és ezt több álló- és forgóeszköz, több eleven munka felhasználásával, fejlettebb módszerekkel érték el. Tekintve, hogy hazánkban a mezőgazdaságilag hasznosítható terület és a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő száma évről évre csökken, a magyar mezőgazdaság fejlesztésének a ~ térhódítása az útja.

BENELUX-államok (*Be*lgiqué, *Ne*derland, *Lux*embourg – Belga–Holland–Luxemburgi Gazdasági Szövetség): 1922-ben Belgium és Luxemburg vámunió formájában gazdasági szövetségre lépett, 1948-ban érvénybe lépett Belgium és Hollandia 1944-ben kötött vámkonvenciója. A három ország elhatározta, hogy egymás közti kereskedelmében felszámolja a vámokat. 1958 februárjában a ~ gazdasági szövetséget kötöttek, azzal a céllal, hogy fokozatosan érvényesítik területükön a munkaerő, az áruk és a tőke szabad mozgását, teljesen összehangolják gazdasági, pénzügyi és szociálpolitikájukat. Irányító szerve a rendszeresen ülésező Miniszteri Bizottság, amelybe minden tagállam kormányának legalább 3 tagját delegálja.

benemavatkozási politika: a nyugati hatalmak sajátos politikája a harmincas évek második felében, amikor is a →*be nem avatkozás* elvére hivatkozva, szabad kezet adtak a fasiszta hatalmaknak Etiópia lerohanásához, Mandzsúria elfoglalásához, a Kína elleni háborúhoz, a Spanyol Köztársaság megfojtásához, a fasizmus terjeszkedéséhez. A ~ elősegítette a második világháború kitörését.

be nem avatkozás: a nemzetközi jognak a 19. sz. első fele óta általánosan elfogadott alapelve. Ennek értelmében az egyes államok, ill. nemzetközi szervezetek nem foglalkozhatnak olyan kérdésekkel, amelyek valamely állam belső hatáskörébe tartoznak. Az ~ elve a, nemzetek →*szuverenitás*ából következik, érvényesítése feltétele az államok →*békés egymás mellett élésének*. Az ENSZ Alapokmánya is tiltja a beavatkozást

más államok belügyeibe. Az imperialista politika lényege a más államok belügyeibe történő beavatkozás politikai, katonai, gazdasági eszközökkel. Az imperialista országok kiforgatva a ~ elvének lényegét a szocialista országokat vádolják annak megsértésével, amikor azok támogatják a szabadságért, a függetlenségért és a társadalmi haladásért harcoló népeket.

béralap: a népgazdaságban vagy vállalatnál foglalkoztatottak részére kifizetett bérek összessége. A ~ körébe tartoznak a munkabéreken túl a →*prémiumok*, a pótlékok, kiegészítő fizetések és a vállalati állományban nem szereplő dolgozók részére kifizethető bérek is. Gazdaságirányítási rendszerünkben a vállalatok számára a ~ nagyságát központilag nem határozzák meg, ez a vállalati tervezés feladata.

bérgazdálkodás: a vállalatok, intézmények gazdasági tevékenysége, amelyet a →*béralap* keretein belül folytatnak. Főbb céljai: a munka szerinti elosztás gyakorlati megvalósításaként a bérek ösztönző erejének fokozása, a helyes bér- és kereseti arányok kialakítása. Gazdaságirányítási rendszerünkben a ~ négy fajtája érvényesül. Az anyagi termelési ágak többségében a vállalati teljesítményhez kötött relatív bérszínvonal-szabályozást vagy relatív bértömeg-szabályozást alkalmaznak, míg azokon a területeken, ahol a gazdálkodás feltételei jórészt a vállalatoktól függetlenek, központi bérszínvonal-, ill. központi bértömeg-szabályozás érvényesül.

berlini kérdés: a második világháborúban győztes szövetséges hatalmak 1945. július 7-i megállapodása értelmében Berlint 4 övezetre osztották fel (a 20 kerületből 6 amerikai, 4 angol, 2 francia és 8 szovjet megszállás alá került), a négyhatalmi Ellenőrző Bizottság székhelyévé nyilvánították, s négyhatalmi városparancsnokság irányítása alá rendelték. Berlin jövőjét a potsdami határozatok *(→potsdami konferencia)* végrehajtásától tették függővé – Berlin lesz majd az egységes, demokratikus, békeszerető Németország fővárosa. Az imperialista hatalmak hidegháborús politikájuk fontos részévé tették a ~t: 1948 júniusában beszüntették a négyhatalmi városparancsnokság működését, kiterjesztették Berlin általuk megszállt részére az új márkát, majd az NSZK megalakítása után külön városi vezetőséget (szenátus) alakítottak Nyugat-Berlinben, s ezzel végérvényesen kettészakították a várost. A nyugati hatalmak továbbra is megszállva tartották Nyugat-Berlint, noha tartózkodásuk jogi alapja megszűnt. Az NSZK az ezt követő években sorozatos lépéseket tett Nyugat-Berlin politikai és gazdasági bekebelezésére: Nyugat-Berlin 22 képviselőt delegál a nyugatnémet Bundestagba és 4 képviselőt a Bundesratba. Az NSZK törvényhozási szervei rendszeresen üléseznek Nyugat-Berlinben, a bonni miniszterek rendszeresen ellátogatnak a városba, mintegy hangsúlyozva, hogy Nyugat-Berlint az NSZK részének tekintik. Az NSZK gazdaságilag a vámterületéhez csatolta a várost, melynek gazdasági életét a nyugatnémet monopóliumok irányítják, külön-

leges előnyökben részesítik, hogy a szocialista világba ékelt tőkés „kirakatvárossá" változtassák. Nyugat-Berlint éveken át az NDK elleni felforgató- és aknamunkára használták fel, s a csempészkereskedelem révén nagy károkat okoztak az országnak (1949-től 1961. augusztusig mintegy 100 milliárd márka). Ennek az állapotnak vetett véget az NDK kormányának döntése, hogy védőfalat létesít (1961. augusztus 13.) a főváros védelmére, megszilárdítva ezzel az NDK államhatárát. Hosszas előzetes tárgyalások után, 1971. szeptember 3-án sikerrel járt a SZU kezdeményezése, és megszületett a négyhatalmi (szovjet–angol–francia–amerikai) egyezmény Nyugat-Berlin helyzetének rendezéséről és státusának szabályozásáról. Az 1972. június 4-én életbe lépett egyezmény véget vet Nyugat-Berlin „frontváros" helyzetének, kimondja, hogy Nyugat-Berlin nem az NSZK része, s az NSZK számára csak néhány szigorúan körülhatárolt területen és olyan mértékben engedélyezi Nyugat-Berlin képviseletét, amennyiben az nem érinti a biztonsággal és a státussal összefüggő kérdéseket. Az egyezmény biztosítja Nyugat-Berlin lakosainak a normális látogatási és utazási lehetőséget a demokratikus Berlinbe és az NDK-ba, s ily módon jelentősen hozzájárult az európai béke ügyének megszilárdításához. A nyugat-berlini egyezmény alapelveit erősítik azok a megállapodások is, amelyeket az NSZK a SZU-val és a többi szocialista országgal – köztük hazánkkal is – kötött a kapcsolatok normalizálásáról. Az egyezmény előírásainak érvényesítéséért harcolni kell, mivel a nyugati hatalmak esetenként megsértik azt.

berlini védőfal: → *berlini kérdés*

bérmozgalom, bérharc: a kapitalista országokban a munkásosztálynak fontos, gyakori, korunkban állandó jellegű szervezett gazdasági harca. Az általános osztályharc fontos része. Általában a szakszervezetek vezetik. Fontos eszköze a → *sztrájk*. A munkásosztály helyzetét részlegesen és időlegesen javíthatják (pl. fontos szerepet játszanak abban, hogy a fejlett tőkésországokban az elmúlt két évtizedben általában emelkedett a munkások reálbére), de nem szüntethetik meg a kapitalista kizsákmányolás rendszerét. A kommunista pártok a ~at összekapcsolják a politikai harccal.

bérpolitika: a gazdaságpolitika része, célja, hogy megfelelő szabályozási és ellenőrzési rendszer segítségével befolyásolja vagy meghatározza a bérek alakulását. A szocialista állam a munka szerinti elosztás elve alapján alakítja ki a kereseti arányokat. A bér- és prémiumrendszer fontos része a gazdaságirányításnak, az életszínvonallal kapcsolatos politikának. A ~ akkor helyes, ha lehetővé teszi a gazdaságilag indokolt bérek kifizetését, ha megvalósítja a munka szerinti elosztás elvét, s a bérek ösztönöznek a jobb gazdasági eredmények elérésére.

bértarifa-rendszer: a szocialista bérrendszer fontos eleme, segítségével állapítják meg, hogy a különböző minősí-

tési fokozatokba – kategóriákba – tartozó munkakörökben a dolgozók milyen →*alapbér*t kapjanak. A ~ a különböző munkaköri kategóriákhoz bértételeket állapít meg abból a célból, hogy a népgazdaság minden ágában és szektorában azonos munkakörben a bérek megközelítően azonosak legyenek, 1975. január 1-től egységes ~ került megállapításra.

beruházás, *invesztíció:* a nemzeti jövedelem meghatározott hányadának felhasználása az állóeszközök bővítésére; *beruházási politika:* azon elvek és gyakorlat összessége, amelyek szerint az állam meghatározza a beruházási tevékenységet. A ~i politika megszabja, hogy a nemzeti jövedelemnek mekkora hányadát fordítják felhalmozásra s ezen belül beruházásra, hogy a beruházásra rendelkezésre álló összegek milyen elvek szerint kerüljenek felosztásra a gazdaság és a gazdaságon kívüli ágazatok között, valamint ezeken belül megszabja, hogy milyenek legyenek az arányok a központilag finanszírozott beruházások és a vállalati saját erőből, ill. állami hitellel finanszírozott beruházások között.

beruházási hozzájárulás: a nemzetközi gazdasági együttműködés egyik formája, amelynek keretében egy vagy több ország hitellel vagy áruszállításokkal segíti egy másik ország területén létesülő közös érdekű beruházás megvalósítását. A ~ fejében általában a beruházás elkészülte után annak termékeiből meghatározott mennyiségű szállítási kötelezettséget írnak elő. Legelterjedtebb a beruházás-igényes alapanyag kitermelő és elsődleges feldolgozó ágazatokban (pl. bányászat, kohászat, cellulóztermelés). Magyarország több KGST-országban nyújt ~t közös érdekű beruházásokhoz, ugyanakkor több KGST-ország hozzájárult például a Magyarországon felépült 750 KV-os távvezeték építéséhez.

besorolási rendszer: szocialista vállalatoknál az egyes munkafajták előre meghatározott ismérvek szerinti rangsorolása. Minél magasabb szakképzettséget, ill. nagyobb fizikai erőkifejtést igényel a munka, s minél kedvezőtlenebb – pl. egészségre ártalmas – körülmények között végzik, annál magasabb kategóriába sorolják. A ~ból kiindulva állapítják meg a dolgozók →*alapbér*ét.

bilaterális kapcsolat [lat.]: kétoldalú kapcsolat, az államközi kapcsolatok egyik alapvető formája, amely a politikai, katonai, gazdasági, kulturális érdekek legkülönbözőbb területére terjedhet ki és különböző szerződésekben, egyezményekben is kifejeződik. A két szerződő fél jogviszonyát csak az általuk elfogadott feltételek szabályozzák (ellentétben a →*multilaterális kapcsolat*okkal, amikor a szabályozás nem két, hanem több országra érvényes).

bilaterális szerződés: két állam megegyezése, amelynek tartalma, jogszabályai, feltételei csakis a két érdekelt országra vonatkoznak.

bilateralizmus [lat.]: államközi szerződések azon elve és módszere, amikor két állam kölcsönös jogviszonyát sza-

bályozzák (még →*bilaterális szerződés*).

bipoláris enyhülés [lat.]: a polgári politológiában és újságírásban terjedő fogalom, amely a →*bipolaritás* szellemében a két „szuperhatalom" viszonyára szűkíti és értelmezi a nemzetközi →*enyhülés* folyamatát. Képviselőinek egy része a nemzetközi enyhülést szovjet–amerikai érdekeltségnek és viszonynak fogja fel, amelyben fennáll annak a veszélye, hogy a világ szovjet–amerikai kondomíniummá válik. Ezért a világ többi államainak összefogását sürgeti. Mások szerint a bipolaritás tengelyét képezheti egy széles körű enyhülésnek, amennyiben az érdekelt államok képesek kapcsolataik „független" fejlesztésére. A ~ fogalmát általában a nemzetközi enyhülés ellenfelei használják, vagy azok, akik a szovjet–amerikai viszony javulását veszélyesnek tartják egyes tőkésországok politikai törekvései szempontjából, többek között a nyugati szövetség szemszögéből.

bipolaritás [lat.]: a „szuperhatalmak" tudománytalan elméletében a nemzetközi viszonyok olyan föltételezett rendszere, amelyben két pólusnak, a minden más országnál erősebb két világhatalomnak, a SZU-nak és az USA-nak a szerepe és egymáshoz való viszonya szabja meg döntően a nemzetközi küzdőtéren az események, a nemzetközi kapcsolatok helyzetét, ill. alakulását. E kifejezést a nyugati politológusok és újságírók nagyhatalmi politikai terminusként használják, s a ~ban látják korunk alapvető ellentmondását. A szó használata a nyugati politikai irodalomban az 1960-as évek második felében terjedt el a nemzetközi →*erőviszonyok* újabb, lényeges változásai nyomán, amikor a SZU és vele együtt a szocialista államközösség ereje olyannyira megnövekedett, hogy az USA és más imperialista hatalmak is külpolitikájukban kénytelenek voltak levonni ennek következményeit. A szocialista országok külpolitikája változatlanul korunk fő ellentmondásának lenini tételén alapul. Eszerint a munkásosztály és a burzsoázia ellentéte a nemzetközi (államközi) viszonyokban világméretekben is megnyilvánul. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a két ellentétes világrendszer két legnagyobb politikai, gazdasági és katonai hatalmának különleges, kiemelkedő szerepe van a nemzetközi helyzet alakulásában.

bírálat, önbírálat *(kritika, önkritika)*: az ellentmondás dialektikus törvényszerűségének felismeréséből fakad. A marxista–leninista pártok egész tevékenységében, különösen a szocialista és a kommunista építőmunka során előforduló hibák, hiányosságok, önelégültség leküzdésének egyik módszere, a szocialista tudatosság, gondolkodás és cselekvés fejlődésének fontos eszköze. Az →*MSZMP*-ben a szervezeti szabályzat biztosítja a párttagok jogát, a ~hoz, és a bírálók védelmét.

bizalmi: a munkásmozgalomban rendszerint a legkisebb mozgalmi egységek (pártcsoportok, szakszervezeti csoportok) választott vezetője, képviselője (pl. pártcsoport ~, szakszervezeti ~), aki

gondoskodik az őt megválasztó kis közösség rendszeres szervezeti életéről, az ott felvetődő kérdések megvitatásáról, összekötő az őt megválasztó csoport és az illetékes felsőbb szerv között, biztosítja a felsőbb szerv határozatainak végrehajtását, és az előtt képviseli közösségének álláspontját. Az 1980. évi szakszervezeti választások óta a ~ak tanácsa a legfőbb vállalati szakszervezeti szerv, ez választja a szakszervezeti bizottságot is.

Biztonsági Tanács: az ENSZ 15 tagú szerve, amelynek elsődleges feladata a béke és a biztonság fenntartása. 5 állandó (az 5 nagyhatalom – SZU, USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína) és 10 nem állandó tagja van. A ~ állandóan működik, egyedül jogosult arra, hogy olyan határozatokat hozzon, amelyek konkrét beavatkozást (pl. katonai szankció) vonhatnak maguk után. Az ilyen határozathoz 9 tag (köztük az 5 állandó tag) hozzájárulása szükséges. A ~ elnökének személye a tagállamok angol ábécé szerinti sorrendjében havonta változik. A nem állandó tagokat (ilyen volt Magyarország 1968–69-ben) a Közgyűlés kétharmados többséggel 1 vagy 2 évre választja.

biztosítás: a kockázat megosztásának olyan szervezett formája, amikor az ezzel foglalkozó intézmény, vállalat, közösség megfelelő díj ellenében kötelezettséget vállal olyan jövőbeni szükségletek kielégítésére, amelyek felmerülése vagy felmerülésének időpontja bizonytalan. A ~ tehát egyfelől pénzfelhalmozást jelent, másfelől e pénzből a ~ körébe vont esemény felmerülése esetén az ezzel kapcsolatos szükséglet kielégítését szolgálja. A ~ lehet kötelező, például a gépjármű szavatossági ~, a ~i ügyletek szélesebb körében azonban önkéntes (pl. élet~, háztartási ~, tűzkár elleni ~, árfolyam ~). A ~ a szocialista országokban állami monopólium, Magyarországon az ezzel kapcsolatos feladatokat az Állami Biztosító látja el.

blanquizmus: a 19. sz. derekán és második felében a francia munkásmozgalom egyik legjelentősebb forradalmi és szocialista irányzata. Elnevezését megalapítójáról, L. A. Blanquiról (1805–81), a kiemelkedő francia forradalmárról, utópista kommunistáról nyerte, ki forradalmi tevékenységéért 37 évet ült börtönben. Blanqui és követői, a blanquisták a társadalom szocialista átalakítását nem a proletariátus osztályharca révén (aminek jelentőségét nem ismerték fel), hanem összeesküvők kis csoportjának fegyveres felkelésével akarták megvalósítani, amelyhez véleményük szerint a döntő pillanatban csatlakoznak a dolgozó tömegek. Nem ismerték fel a forradalmi munkáspárt jelentőségét, elegendőnek tartották egy maroknyi elszánt forradalmár titkos összeesküvő szervezetét, amely függetlenül az adott feltételektől, bármikor forradalmat csinálhat. Ezért a ~ fogalma a munkásmozgalomban azonosult a szűk összeesküvősdiség fogalmával.

blokád [fr.—ném.]: valamely állam területének, területe egy részének körülzárása abból a célból, hogy elszigeteljék a

külvilágtól, s ezzel rákényszerítsék bizonyos követelések teljesítésére. A ~ különböző formái ismeretesek: katonai vagy gazdasági, szárazföldi, légi és tengeri. Az imperialista hatalmak több ízben is gazdasági ~ alá helyezték a SZU-t. A legveszélyesebb ~ helyzet a →*karib-tengeri válság* idején alakult ki.

blokk [ném.]: államok, pártok, társadalmi szervezetek szövetsége, megállapodása közös tevékenységre és a kitűzött célok elérésére (pl. Magyarországon 1946-ban a Baloldali Blokk).

bojkott: a politikai és gazdasági harc egyik módszere: a kapcsolatok teljes vagy részleges megszüntetése valamely szervezettel, állammal; tartózkodás valamely áru vásárlásától, rendelkezés végrehajtásától, intézmény elismerésétől.

bolsevizmus [or.]: a marxizmus–leninizmus elmélete, stratégiája és taktikája, az új típusú forradalmi munkáspártok által alkalmazott gyakorlata az imperializmus és a proletárforradalmak időszakában. 1917 előtt az oroszországi munkásmozgalom, 1917 után a nemzetközi munkásmozgalom következetesen forradalmi irányzata. Nemzetközi érvényű tapasztalatai alapján alakult ki a kommunista világmozgalom. Az elnevezés az OSZDMP 1903-ban megtartott II. kongresszusán keletkezett, ahol a vitákban a forradalmi irányvonal képviselői többséget szereztek az opportunista irányzat híveivel (mensevikek) szemben.

bonapartizmus (az ol. eredetű, korzikai Bonaparte család utáni elnevezés): a nagyburzsoázia ellenforradalmi politikai rendszere és politikája, amely abban áll, hogy a katonaság erejére támaszkodó államhatalom a kiélezett vagy éles osztályharc idején az egymással szemben álló osztályok között lavírozik, azt a látszatot kelti, mintha osztályok és pártok felett állna. A ~ a harcoló osztályok bizonytalan erőegyensúlya idején jön létre, amikor a burzsoázia nem képes leszámolni a forradalmi mozgalommal, a proletariátus pedig még nem elég erős ahhoz, hogy győzelmet arasson. Ebben a helyzetben a burzsoázia arra kényszerül, hogy ellenforradalmi törekvéseit „osztályfelettiséggel" és „pártonkívüliséggel" leplezze. (A ~ először Franciaországban jött létre a 18. sz. végi forradalom után, Bonaparte Napóleon diktatúrája alatt. A francia ellenforradalmi burzsoázia az 1848-as forradalom után, 1851-ben – amikor L. Bonaparte államcsínyt hajtott végre – a hadseregre, valamint a konzervatív parasztságra támaszkodva, újra bevezette a ~t.) Általános értelemben akkor beszélhetünk ~ról, amikor a politikai problémákat egyszemélyi uralommal, a hadseregre támaszkodva oldják meg.

bonni szerződés: 1952. május 26-án Bonnban aláírt szerződés. Az USA, Nagy-Britannia és Franciaország e szerződés értelmében szuverén államnak ismerték el az NSZK-t (megszüntetve a hadiállapotot), megnyitva a nyugatnémet militarizmus előtt az újrafegyverkezés útját. Az NSZK ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy még ötven

éven át amerikai, brit és francia csapatok állomásozzanak az ország területén. A ~ kiegészítése értelmében a három hatalomnak az NSZK területén állomásozó katonai erői „szükségállapot" esetén bevethetők „a közbiztonság és a közrend megzavaróival szemben".

bővített újratermelés: a termelési folyamatnak a korábbinál nagyobb mértékben való megismétlése. Feltételezi, hogy az előző évi nemzeti jövedelem egy részét a termelési alapok fejlesztésére fordítják, s ennek segítségével a következő esztendőkben a korábbinál nagyobb lehet a termelés. Zavartalanságának feltétele, hogy a termelés különböző tényezői megfelelő arányban legyenek egymással. A szocialista ~ fejleszti a szocialista termelési viszonyokat, a tervgazdálkodást, biztosítja a termelés és a fogyasztás szoros kapcsolatait, a termelőerők fejlődését.

brahmanizmus: indiai vallás, amely az i. e. 10–9. sz.-ban keletkezett. Brahma, akiről elnevezését kapta, a hindu vallásban *(→hinduizmus)* a világ teremtője, a teremtő világelv, világlélek. A ~ a kasztrendszer védelmezője. A ~ papjai (brahmanok) alkotják a hindu társadalom legfelsőbb kasztját.

„brain drain" [bréjn dréjn] [ang.]: agyelszívás, Angliában terjedt el ez a fogalom 1967 óta, amikor is bejelentették, hogy az országból évenként 6200 szakember megy el az USA-ba. Az USA módszerei közé tartozik, hogy más országokban nagy költséggel kiképzett szakembereket alkalmaz saját tudományos és gazdasági területén. Az utóbbi években erősödött a ~ a fejlődő országokban (pl. India, Egyiptom), ahonnan sok szakember megy az USA-ba és Nyugat-Európába.

breton szeparatizmus: Bretagne 1532-ben lett Franciaország szerves része. A korábban főleg kulturális és nyelvi ellentét (ma is kb. 1 millió breton beszéli az ősi nyelvet a 2,5 millió lakosú félszigeten), a terület gazdasági elmaradottsága folytán, a hatvanas években öltött konkrét politikai formát. A szeparatista mozgalom fő irányító szerve, a Breton Felszabadítási Front (Front de Libération de la Bretagne) igen heterogén erőket tömörít. Szoros szálak fűzik az írországi IRA-hoz és a baszk ETA-hoz. A francia hatóságok 1974 februárjában betiltották a szeparatista szervezetet, amely a hetvenes évek végén többszáz merényletet követett el, ezzel tiltakozva a munkanélküliség, a halászat visszafejlesztése, a környezetszennyezés ellen; 1978-ban felrobbantotta a versailles-i kastély egyik csarnokát.

Bretton Woods-i [bretn vudz] **értekezlet:** (USA-beli üdülőhely). 1944. július 1–22. között 44 állam, köztük a SZU képviselői értekezletet tartottak a háború utáni gazdasági nehézségek megoldásáról, a világkereskedelem fellendüléséről, a nemzetközi valuta- és pénzügyi kérdésekről. A ~en az amerikai tervet, amely a hitelező államok érdekeit szolgálta, fogadták el. A SZU és néhány más állam nem ratifikálta a záróok-

mányt. A ~en határozatot hoztak a →*Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank*, ismertebb nevén: Világbank és a →*Nemzetközi Valuta Alap* létrehozására. A két intézménynek 115, ill. 120 állam a tagja.

brigád [fr.]: a dolgozók munkacsapata meghatározott feladatok elvégzésére. A szocialista ~ ezenkívül tagjainak szakmai, kulturális és politikai neveléséről is gondoskodik. Magyarországon és más szocialista országokban a ~ az állami gazdaságok, gépállomások és termelőszövetkezetek munkaszervezeti egysége, amely meghatározott termelési feladatokat lát el. A ~vezető irányítja.

(brit) Nemzetközösség: →*Nemzetközösség (brit)*

brüsszeli egyezmény: 1948. március 17-én Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg 50 évre szóló egyezményt kötött a kölcsönös védelemre és az együttműködésre. Tulajdonképpen ez volt a második világháború utáni első agresszív csoportosulás. A benne részt vevő országok alkották a →*Nyugat-európai Uniót*, amelynek katonai szervezete beolvadt a →*NATO*-ba.

brüsszeli mozgalom: →*európai biztonsági és együttműködési mozgalom*

budapesti felhívás, 1969: a →*Varsói Szerződés* Szervezete Politikai Tanácskozó Testületének 1969. március 17-i budapesti értekezletén elfogadott „Felhívás Európa országaihoz!". A ~ az európai politikai helyzet átfogó elemzése után megállapítja, hogy az európai biztonság erősítését szolgálná az összes érdekelt európai államok képviselőinek mielőbbi találkozása. A ~ emlékeztetett a Varsói Szerződés Szervezetének javaslataira, amelyek a világ katonai tömbökre való felosztottsága, a fegyverkezési hajsza, a békét és a népek biztonságát veszélyeztető fenyegetések ellen irányultak. A békeszerető erőknek a ~ban javasolt találkozó létrehozásáért folyt következetes harca eredményeképpen ült össze 1972 novemberében Helsinkiben az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet*et előkészítő sokoldalú konzultáció, amely elvezetett 1975 nyarán a sikeres zárószakaszhoz.

buddhizmus: az i. e. 6. sz.-ban Indiában keletkezett vallás, amely Kínában, Japánban, Ceylonban, Burmában, Thaiföldön és más országokban is elterjedt. A kereszténység és az iszlám mellett a legelterjedtebb vallás. Nevét megalapítójáról, Buddháról kapta. A ~ szerint a legfőbb cél az élet szenvedéseitől való megváltás, a nirvánába (kialvás, megsemmisülés) való eljutás. Az ember életideáljának a földi életben elkerülhetetlen szenvedés szubjektív leküzdését tekinti, amit a földi vágyaktól elforduló szemlélődő élettel lehet elérni. Így jut el az ember a nirvánába, a minden vágyakozást leküzdő eszményi nyugalom állapotába. Mozdulatlanságra és passzivitásra neveli híveit. Számuk mintegy 180 millióra tehető. A buddhista tömegek és papok azonban a ~ alapvető

tanításai ellenére nem tétlen szemlélői a politikai harcoknak. Olykor sajátos módon tiltakoznak az imperialista elnyomók és bábjaik ellen (pl. Vietnamban egyes papok az elnyomás elleni tiltakozás jegyében élve elégették magukat).

Bundeswehr: az NSZK fegyveres erőinek neve. Megszervezését az 1955-ös párizsi szerződés tette lehetővé; ez a szerződés 500 ezer főben szabta meg a hadsereg felső határát és az állomány 90%-át a NATO főparancsnoksága alá rendelte. Az NSZK-ban még 1954-ben bevezették a hadkötelezettséget (18 éves kortól 18 hónapi katonai szolgálat). Az egykori fasiszta hadsereg és az SS-alakulatok tagjait a korábbi ranggal és a szolgálati időt beszámítva vették át. Az első időben a ~ 71 tábornoka vezérkari tiszt volt a hitleri hadseregben (köztük 7 elítélt háborús bűnös), a hivatásos katonák (az állomány 47%-a továbbszolgáló, ill. hivatásos) közül kb. 100 ezer részt vett a második világháborúban. A ~ a NATO európai fegyveres erőinek gerincét alkotja. A ~ tábornokai egyre több vezető posztot töltenek be a NATO regionális parancsnokságaiban.

Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete, *Organisation Internationale de la Police Criminelle INTERPOL:* székhely: Párizs (Franciaország), 1923-ban alakult szervezet több mint 100 ország bűnügyi rendőrségei nemzetközi együttműködésének és kölcsönös segélynyújtásának biztosítására. Magyarország nem tagja.

burzsoázia [fr.], *polgárság:* a kapitalista társadalom egyik alapvető és egyben uralkodó osztálya. A fő termelési eszközök tulajdonosa, a dolgozók kizsákmányolásából él. Tőkebefektetéseinek jellege szerint több réteget foglal magába: az ipari, a kereskedelmi és a kölcsöntőkéseket, valamint a mezőgazdaságban a tőkés bérlők és a kulákok rétegét. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején, a kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszában létrejött a monopoltőkések, a finánctőkések rétege. A tőkekoncentráció folyamatában megváltozott (kisebb lett) a ~ aránya az össznépességben, másrészt módosult a ~ egyes rétegeinek helye és szerepe a hatalomban. Napjainkban a fejlett tőkésországok lakossága töredékének kezében összpontosul a nemzeti vagyon nagyobb része. Az USA-ban a tulajdonosok 1%-ának kezében van az össztőke 59%-a, Angliában pedig 56%-a. A fejlett tőkésországokban a hatalom a monopolista burzsoázia kezében van. Az imperializmusban különösen az →*állammonopolista kapitalizmus* kifejlődése idején fokozódik élősdisége és reakcióssága. A ~ hatalmát a szocialista forradalmak döntik meg, a szocializmus alapjai lerakásának idején mint osztály megsemmisül.

bürokrácia [fr.–gör.]: a kizsákmányoló államban a magas rangú állami hivatalnokok privilegizált rétege, amelyet szoros kötelékek fűznek az uralkodó osztályokhoz. Gyakori értelmezés még: hivatali packázás, irattologatás; *bürokrata:* a bürokratizmus és a bürokrácia megszemélyesítője; *bürokratizmus:* 1. a

kizsákmányoló osztályok államára jellemző igazgatási rendszer; a hatalmat az állami hivatalnokok kiterjedt hálózata, a rendőrségi apparátus és más közigazgatási hivatali erők révén valósítják meg. A hivatalnoki kar elkülönült, kiváltságos réteg, a néptömegek felett áll és ellenséges magatartást tanúsít velük szemben (önkényesség, erőszakoskodás); 2. hivatalnokszellem, az ügyek formális kezelése; az ügyintézésben tanúsított merev, lélektelen, az előírásokhoz mindenben ragaszkodó kicsinyes, szűk látókörű magatartás; az élettől elszakadt hivatali szemlélet; 3. a →*szocialista forradalom* szétzúzza a régi államapparátust, megvalósítja a szocialista államhatalmat, kiépíti az új igazgatási apparátust, amely a →*demokratikus centralizmus* elvén, a néptömegeknek az állami ügyek intézésébe való bevonásán épül fel. Ennek ellenére a szocialista állam apparátusában jelentkezhet a ~. A kommunista és a munkáspártok fellépnek a bürokratikus jelenségek ellen, fejlesztik a szocialista demokráciát, a tömegek kezdeményezését és hatékony ellenőrzését, a tömegek tudatosságát és kulturáltságát, a szocialista törvényességet.

BVT: →*Béke-világtanács*

C CS

CAFTA: →*Közép-amerikai Közös Piac*

Camp David: [Kemp Dévid] az USA elnökeinek rendelkezésére álló üdülőhely. Fontos nemzetközi tanácskozások színhelye.

campus [ang.]: az egyetem területe az USA-ban. A hatvanas évek végén fellendülő diákmozgalmakban elterjedt az a harci forma, hogy a diákok megszállják az egyetemek területeit.

Carter-doktrína: az amerikai elnök hidegháborús doktrínája, amelyet 1980 január 23-án hirdetett meg. Előzményei: az USA kormányát mindinkább aggasztotta az enyhülési folyamat elmélyülése, a nemzeti felszabadító mozgalmak sikere (Angola, Mozambik, Etiópia, Nicaragua), s ebből azt a következtetést vonta le, hogy erőfeszítéseket kell tennie az erőfölény visszaszerzésére. Ennek szellemében a NATO 1978 decemberében elfogadta a fokozott fegyverkezési programot, s 1979 decemberében határozat született az ún. eurorakéták nyugat-európai telepítéséről, majd az →*afganisztáni eseményeket* ürügyként használta fel az →*enyhülés* és a →*szovjet–amerikai kapcsolatok* elleni offenzívára. A ~ főbb pontjai: új fegyverkezési program, gazdasági szankciók a Szovjetunió ellen (a szerződéses gabonaszállítási egyezmény felmondása, gépek és gépi felszerelések szállításának megtagadása, a tudományos és kulturális együttműködés befagyasztása), a moszkvai olimpiai játékok bojkottja, a Perzsa-öböl vidékének létfontosságú amerikai érdekterületté történő nyilvánítása (egyidejű fenyegetés a Szovjetunió és Irán ellen), a SALT–2 ratifikálásának elhalasztása, nyomás a szövetségeseire, hogy csatlakozzanak a hidegháború felújítását célzó ~hoz. Carter azt hangoztatta, hogy doktrínájának érvényesülése a Szovjetunió afganisztáni politikájának függvénye, ugyanakkor a belső és külső afganisztáni ellenforradalmi erők támogatásával igyekszik fenntartani a térségben a feszültséget. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1980 májusi varsói ülése átfogó javaslatokat tett a nemzetközi légkör javítására és a →*hidegháború* visszahozását célzó törekvések elszigetelésére.

casus belli [kázusz belli] [lat.]: háborús ok; ok vagy ürügy a hadüzenetre; egy állam olyan magatartása, amely más államnak vagy államoknak indokot szolgáltat háborúra. A ~ megítélése rendszerint önkényes.

CEE: →*Európai Gazdasági Közösség*

Cé

célprémium: előre meghatározott átlagon felüli teljesítményt kívánó, a kitűző számára különlegesen fontos feladatok elvégzéséért fizetett, jutalomjellegű, a →*munkabér*t kiegészítő juttatás. Különösen hatékony ösztönzési forma bizonyos beruházási, műszaki fejlesztési, gyártás- és gyártmányfejlesztési feladatok megoldásában.

célprogramok: a →*KGST*-tagországok gazdasági integrációs programjának alapján egyeztetett hosszú távú fejlesztési tervek egyes népgazdasági ágak komplex fejlesztésére. Ilyen ~okat fogadott el a KGST az energia-, a fűtő- és a nyersanyagtermelés, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar, a gépipar, továbbá a közlekedési hálózat korszerűsítése és a közszükségleti cikkek gyártásának területére.

CENTO: →*Központi Szerződés Szervezete*

centralizáció [lat.]: 1. a kormányzásnak, a vezetésnek központi intézményekben való összefogása és irányítása; 2. területek (megyék, járások) vagy intézmények összevonása; 3. a tőke ~ja: a kisebb tőkék összevonása, a tőkések tőkések általi kisajátítása vagy vállalati fúziók stb. útján.

centrizmus [lat.]: az opportunizmus leplezett irányzata volt a munkásmozgalomban az első világháború előtt, alatt és után. A „pártegység" hangoztatásával, az elvi ellentétek elkenési törekvésével gátolta a jobboldali revizionizmus elleni következetes harcot, akadályozta az új típusú, forradalmi pártok szervezését. Képviselői forradalmi frázisokkal leplezték a ~ opportunista lényegét, ugyanakkor a munkásosztály érdekeit alárendelték a burzsoázia érdekeinek. A ~ végül is beleolvadt a nyílt opportunista irányzatba. Általánosabb értelemben a különböző politikai mozgalmak és politikai irányvonalak közbülső, egyezkedő, lavírozó irányzata.

cenzúra [lat.]: 1. a nyomtatásra szánt irodalmi, művészeti, film stb. művek előzetes vagy utólagos politikai szempontú felülvizsgálása az illetékes állami szervek által; 2. a sajtó politikai ellenőrzését végző intézmény.

chicanók: mexikói-amerikaiak, a négerek után az USA legnagyobb nemzeti kisebbsége. Az eredetileg vándormunkásokként bevándorolt ~ száma már meghaladja az 5 milliót. Jövedelmük alig több, mint a négereké (a fehérek jövedelmének 55%-a). Míg az USA-ban az átlagos életkor meghaladja a 71 évet, a ~é mindössze 49 év. A ~ szervezése Cesar Chavez nevéhez fűződik, aki 1962-ben alakította meg a Mezőgazdasági Munkások Országos Szervezetét (National Farm Workers Association). A szervezet helyi önkormányzatot és kulturális autonómiát követel.

chilei út: kísérlet Chilében 1970 és 1973 között a társadalmi változások békés, alkotmányos úton való elérésére. Chile baloldali pártjai – Kommunista Párt, Szocialista Párt, Szociáldemokrata Párt, Radikális Párt, Egységes Népi Akció Mozgalom, Független Népi Ak-

ció Párt – 1969-ben létrehozták a Népi Egységet, amely az 1970. szeptember 4-i elnökválasztáson relatív többséget kapott. Jelöltje, a szocialista párti dr. S. Allende elnyerte a szavazatok 36,3%-át. Az 1973. márciusi parlamenti választásokon a Népi Egység a szavazatoknak már csaknem 44%-át szerezte meg, a parlamentben mindazonáltal kisebbségben maradt. A Népi Egység kormánya jobboldali parlamenti többség mellett rendkívül éles belső osztályharcban, a jobboldali és az ultrabaloldali támadások keresztтüzében tevékenykedett, de az alkotmányosságot mindvégig megtartotta. A forradalom békés útjához lehetőséget kínáltak többek között a következők: a munkásosztály egysége és vezető szerepe, a munkás-paraszt szövetség, a baloldal nagy és növekvő befolyása, a végrehajtó hatalom birtoklása, az ország demokratikus hagyományai és alkotmányos berendezkedése, a szocialista országok és más haladó erők támogatása. E tényezők alapján a Népi Egység kormánya mély társadalmi-gazdasági változásokat hajtott végre. Vele szemben azonban egységre lépett az egész jobboldal, az államgépezet, a hadsereg, és az amerikai imperializmus. Mivel ezek az erők alkotmányos úton nem tudták megdönteni a Népi Egység kormányát, a hadsereg 1973. szeptember 11-én – Chile demokratikus alkotmányát és hagyományait felrúgva – fegyveres fasiszta puccsot hajtott végre, amelynek során Allende elnököt is meggyilkolták. A puccsot véres terror követte, és felszámolták a forradalmi vívmányokat. A Népi Egység veresége nem változtatta meg a forradalom békés útjának lehetőségét, ha megvannak ehhez a szükséges feltételek.

CIA: → *Központi Hírszerző Ügynökség*

cionizmus: [*Cion, Sion:* domb Jeruzsálem, az ókori Judea fővárosa közelében]: reakciós nemzetközi burzsoá nacionalista mozgalom és ideológia. A múlt század végén keletkezett Európában, eredetileg válaszként a fokozódó antiszemitizmusra. Vezéralakja T. Herzl újságíró volt. A ~ eredeti célja, hogy minden zsidó településjön át Palesztinába, ahol „zsidó nemzeti államot" kell létrehozni. A különböző pártokba és szervezetekbe tömörült cionisták azt hirdetik, hogy a zsidók – bármilyen országban élnek és bármilyen nyelven beszélnek – egy egységes nemzetet alkotnak. Ezzel a zsidó munkásokat el akarják vonni az osztályharctól és vallási alapon a zsidó burzsoáziával való együttműködés mellett foglalnak állást. Központi szervezetei az USA-ban és Izraelben vannak. Izraelben a ~ állami ideológia. A ~t az imperialisták felhasználják az arab népek nemzeti felszabadító mozgalmai ellen. Az utóbbi években számos országban aktivizálódott, és ugyanakkor kiéleződött a nemzetközi cionista mozgalom válsága, szembeállítva egymással a békés egymás mellett élés realitásait elismerő, a közel-keleti rendezést szorgalmazó „galambokat", valamint a békés egymás mellett élést tagadó, a területszerzéshez ragaszkodó, elvakultan szovjetellenes „héjákat". Az ENSZ Közgyűlése 1975 végén határozatot hozott, amelyben a

~t fajüldöző ideológiának bélyegezte. Az izraeli–egyiptomi közeledés erősítette a Ciszjordániát „bibliai területnek" (Judea és Szamaria) minősítő, azok megtartásához ragaszkodó, a palesztin nép jogait tagadó reakciós cionista erőket.

ciprusi kérdés: a stratégiai szempontból rendkívül fontos földközi-tengeri sziget 1878-ban török birtokból brit gyarmat lett. 1955 novemberében a lakosság többségét alkotó görögök fegyveres partizánharcot kezdtek a brit megszállók ellen. Miután Nagy-Britannia 1960 augusztusában kénytelen volt megadni a szigetnek az alkotmányjogi függetlenséget, kikiáltották a Ciprusi Köztársaságot. Nagy-Britannia megtartotta a szigeten katonai támaszpontjait, s a török kisebbség javára tett engedményekkel felszította a két közösség ellentéteit. Makariosz érsek, ciprusi elnök 1963. december 22-én követelte a függetlenséget megelőző londoni és zürichi egyezmény felülvizsgálatát (a sziget lakosságának megoszlása 4:1 a görögök javára, de az egyezmény szerint a nemzetgyűlésben 35:15 a görög–török arány). Éles összecsapásokra került sor a görög és a török lakosság közt, megszűnt a két közösség vezetőinek együttműködése is. Az ENSZ Közgyűlése 1964. március 27-én határozatot hozott a ~ben, s ennek értelmében azóta is ENSZ →*Békefenntartó Erők* tartózkodnak a szigeten. Ciprus stratégiai jelentőségének növekedésével előtérbe kerültek a szigetország NATO-sítását célzó tervek. 1974. július 15-én a görög fasiszta junta irányításával a ciprusi nemzeti gárdában szolgáló athéni katonák puccsot hajtottak végre, megdöntötték Makariosz érsek törvényes kormányát, és hajtóvadászatot indítottak a haladó erők ellen. Az események hátterében egyes NATO-körök álltak. Ezek azonban nem számítottak Törökország akciójára: a ciprusi török kisebbség védelme címén török csapatok szálltak partra a szigeten, és küszöbönállt a háború két NATO-ország, Görögország és Törökország között. Az USA kormánya ebben a helyzetben kénytelen volt megvonni támogatását az athéni fasiszta rezsimtől, és július 23-án megalakult Görögországban a Karamanlisz vezette polgári kormány. Ciprust illetően az ENSZ →*Biztonsági Tanácsa* a Szovjetunió aktív közreműködésével olyan határozatot hozott, hogy helyre kell állítani az 1974. július 15. előtti állapotokat, vagyis a ciprusi szuverenitást. A probléma megoldását nehezíti, hogy a ciprusi törökök a török fegyveres erők védőszárnyai alatt berendezkedtek a sziget területének gazdaságilag legértékesebb 40 százalékán, és vezetőik csak olyan megállapodást hajlandók elfogadni, amely gyakorlatilag szentesíti a kettéosztást. A holtpontról való kimozdulást jelentette 1977 elején Makariosz érseknek és Denktashnak, a török közösség vezetőjének megegyezése, de Makariosz 1977 augusztusában meghalt, s utóda, Kiprianu, a volt alelnök csak 1979 májusában teremtett tárgyalási alapot. A megegyezés leszögezi, hogy Ciprus két közösség szövetségi köztársasága, szuverén és el nem kötelezett állam. A ciprusi görögök ugyanakkor tiltakoznak az ellen,

hogy a két közösség elismerése a sziget kettéosztásának állandósulásához vezessen (a sziget gazdasági erőforrásainak mintegy 70 százaléka a törökök kezén van). Hasonlóképpen eltér a két közösség véleménye a központi kormány hatáskörét illetően; a görögök minél nagyobb hatáskört követelnek neki, a törökök minél kisebbet.

City: [sziti] London belvárosa, bankközpontja és üzleti negyede. Átvitt értelemben az angol tőke legbefolyásosabb részét jelenti.

civilizáció [lat.]: 1. Engels megállapítása szerint az emberi társadalom fejlődésének harmadik, a vadság és a barbárság után következő korszaka, amikor a társadalmi munkamegosztás, az egyes személyek közötti csere, s a mindkét folyamatot egyesítő árutermelés eléri teljes virágzását; 2. a társadalmi fejlődésnek, a szellemi és az anyagi műveltségnek az a foka, amelyet az adott társadalmi-gazdasági alakulat elért; 3. az imperialisták értelmezésében a gyarmati elnyomás igazolása (civilizátori küldetés), vagy általában a kapitalista társadalom, védelme minden más ~ val szemben; 4. egyes szellemi és anyagi kultúrák és sajátosságaik gyűjtőneve.

clausula [lat.]: záradék, amelyet valamely szerződéshez fűznek, és azzal a szerződést megerősítik, vagy annak bizonyos pontjait korlátozzák, ill. bővítik, pontosítják. A nemzetközi szerződések rendszerében rendkívül gyakori. Egy szerződés kapcsán több ~ is köthető.

Colombo-terv: a (brit) Nemzetközösség országainak kezdeményezésére 1950. november 26-án Colombóban, Ceylon fővárosában, tervet fogadtak el „Dél- és Délkelet-Ázsia elmaradott országainak gazdasági fejlesztésére és együttműködésére". A ~ eredetileg 1957-ben lezárult volna, de azóta többször is meghosszabbították, legutoljára 1971-ig. A ~nek nincsen közös anyagi alapja, csupán az esetleges koordinációt biztosítja, szakembereket ad, műszaki segítséget nyújt. A hiteleket és segélyeket a részt vevő gazdagabb országok biztosítják. Tagjai: 6 hitelnyújtó – az USA, Ausztrália, Japán, Kanada, Nagy-Britannia, Új-Zéland – és 17 hitelfelhasználó ország, köztük Dél-Korea. A ~ ily módon tág teret biztosít a neokolonialista behatolás számára. Irányító szerve az évente egyszer ülésező Tanácskozó Bizottság, amelyben a tagállamok miniszteri szinten képviseltetik magukat.

consensus [lat.]: 1. közmegegyezés, teljes egyetértés, egyöntetű vélemény; 2. nemzetközi jogi, diplomáciai tárgyalási elv és mód, amelynek értelmében a szóban forgó kérdéseket mindaddig vitatják, amíg valamennyi tárgyaló fél egyetértése meg nem születik. Enélkül nem jöhet létre megállapodás. Kizárja a többség akaratának alkalmazását, a →*diszkriminációt*. Biztosítja a tárgyaló felek teljes jogi egyenlőségét és egyenrangúságát. A ~ elvét alkalmazták pl. az 1973–1975. évi →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet*en, és ez érvényesül az utóbbi években a kommunista pártok nemzetközi tanácskozásain is.

cordon sanitaire [kordon szaniter] [fr.]: egészségügyi záróövezet, olyan területek elszigetelésére, ahol járvány pusztít. 1917 után ~nek nevezték a szomszédos államokból alakult szovjetellenes övezetet, amely a fiatal szovjetállam elszigetelésére, bekerítésére, a „bolsevista métely" terjedésének megakadályozására törekedett (még →*kisantant*).

Curzon-vonal: [körzu] G. N. Curzon brit konzervatív párti külügyminiszternek (1919–24), a fiatal szovjetállam elleni intervenció egyik fő szervezőjének nevéhez fűződő határvonal-javaslat. Curzon 1920 júliusában, amikor a lengyel intervenciós csapatok szorongatott helyzetben voltak, javaslatot tett a szovjet–lengyel határ megvonására. A szovjet kormány mint tárgyalási alapot elfogadta a ~at, de az 1921-es rigai békeszerződésben kénytelen volt átengedni Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Belorusszia nyugati részeit Lengyelországnak. A második világháború után lényegében a ~ lett a szovjet–lengyel határ, mivel Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Belorusszia ukránok és beloruszok lakta területei visszakerültek a SZU-hoz.

családi pótlék: gyermekes családoknak a gyermekek száma szerint nyújtott állami támogatás. Magyarországon jogosultak rá mindazok, akik a társadalombiztosításra jogosultak.

családpolitika: a szocialista államnak a népesség szaporodását, a család, a gyermekek védelmét, támogatását célzó gazdasági, jogi stb. intézkedéseinek összessége.

családtervezés: a családlétszám tudatos meghatározása. A fejlődő országokban fontos szerepe van a túlnépesedés megakadályozásában, ill. fékezésében. Ezekben az országokban ugyanis a népesség egészségügyi helyzetének javulása, az életkor meghosszabbodása következtében a lakosság számának növekedése sok helyütt meghaladja a nemzetgazdaság növekedésének ütemét. A fejlett országokban mindenekelőtt az egészségre is káros művi terhességmegszakítás ellen propagálják a ~t.

csendes ellenforradalom: az 1968-as csehszlovákiai ellenforradalmi folyamat nyomán született fogalom. Jelentése: burkolt, vértelenül, fokozatosan végrehajtott ellenforradalmi kísérlet, amely lépésről lépésre, a tömegek félrevezetése, a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepének folytonos gyengítése, a proletárdiktatúra funkcióinak leépítése, a szocialista közösségtől és a szocialista internacionalizmustól való eltávolodás révén teljesedik ki. Alkalmazási kísérletében figyelembe vették az 1956-os magyarországi véres ellenforradalom, a nyílt támadás kudarcának tapasztalatait.

Csendes-óceáni Biztonsági Szerződés: →*Ausztrália–Új-Zéland–USA-Paktum*

csendes-óceáni doktrína: az USA-nak a Csendes-óceán térségére vonatkozó külpolitikájára használatos elnevezés. Gerald Ford elnök jelentette be 1975 decemberében. Eszerint „az Egyesült Államok ereje alapvető tényezője a Csendes-óceán térségében kialakítandó

bármilyen szilárd egyensúlyi helyzetnek". A →*Nixon-doktrína* továbbfejlesztését jelenti, figyelembe véve az új erőviszonyokat Dk-Ázsiában. Célja: továbbra is fenntartani az USA katonai és politikai jelenlétét, gazdasági befolyását.

csomagterv: angol–amerikai eredetű diplomáciai kifejezés. A tárgyaló felek által benyújtott több – egymástól elkülöníthető – javaslatot tartalmazó lista. A ~ sokszor megkönnyíti a →*kompromisszumos* megegyezést.

csúcsértekezlet: államfők, miniszterelnökök találkozója. A SZU, az USA és Nagy-Britannia vezetői először Teheránban (1943. november) találkoztak, majd később Jaltában (1945. február) és Potsdamban (1945. július) tárgyaltak. E találkozók nagy fontosságú megállapodásokhoz vezettek, a fasiszta hatalmak elleni közös harcra és a háború utáni rendezésre és együttműködésre. A következő négyhatalmi ~re tíz évvel Potsdam után került sor Genfben, 1955. július 18-án az →*indokínai háború* és a →*koreai háború* befejezése, az →*osztrák államszerződés* megkötése és a →*bandungi konferencia* után. A napirenden a német kérdés, Európa biztonsága, a leszerelés, a kelet–nyugati kapcsolatok szerepeltek. Bár megegyezés nem született, mégis a nemzetközi helyzetre átmenetileg jótékony hatással volt, amit az akkor született „genfi szellem" kifejezés is tanúsít. A következő ~re 1960-ban került volna sor Párizsban, azonban azt meghiúsította a →*Powers-ügy*. Az utóbbi években, a →*békés egymás mellett élés* politikájának térhódításával növekedett a kétoldalú magas szintű tanácskozások száma a szocialista és a tőkésországok között. Ezeknek jelentős szerepük volt az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* zárószakaszának előkészítésében.

D

darabbér: a teljesítménybér legelterjedtebb, főként a mennyiség növelésére ösztönző formája. A ~ben dolgozó munkás keresete a termelés mennyiségének növekedésével emelkedik. A ~ alkalmazása olyan esetekben helyes, amikor a termelés mennyisége jelentékenyen függ a dolgozók munkájától, megbízható normák állnak rendelkezésre, a mennyiségi és minőségi átvétel biztosított. A ~ alkalmazása káros lehet, ha a mennyiségi ösztönzés veszélyezteti a termelőberendezéseket, vagy a minőséget.

decentralizáció [lat.]: a központosítás csökkentése. Az államigazgatásban, ill. a gazdaság irányításában alkalmazott olyan szervezeti forma, amelyben a nem országos jelentőségű döntések jogát a helyi szervekre és gazdasági egységekre ruházzák át. Célja, hogy a döntések ott szülessenek meg, ahol az azokhoz szükséges információk rendelkezésre állnak, és a döntéshez fűződő érdekeltség is közvetlen. Következményeként fokozódik a vállalatok, alsóbb tanácsi szervek önállósága.

de facto [lat.]: tényszerűen, valóban, a valóságban meglevő, de jogilag nem megfogalmazott *(→de jure)*.

defetizmus [fr.]: gyáva csüggetegség, kishitű vereségszellem; az ügy bukását jósló, a vereségbe már előzetesen belenyugvó szellem; magatartás.

deficit: hiány, a kiadásoknak a bevételeket meghaladó volta. A közgazdaságban beszélhetünk vállalati ~ről, az állami költségvetés vagy valamilyen gazdálkodási mérleg (például a külkereskedelmi vagy a fizetési mérleg) ~jéről.

definíció [lat.]: valamely fogalom, tétel alapvető tartalmának, lényeges ismérveinek rövid meghatározása (pl. tudományos munkákban, szótárakban, jogi okmányokban).

defláció: az *→infláció* ellentéte, a forgalom szükségleteit meghaladó papírpénz és bankjegy egy részének kivonása vagy kivonulása a forgalomból. ~ esetén a pénz vásárlóereje növekszik, az árak csökkennek, az adott ország valutájának árfolyama más országok valutájához képest emelkedik. Általában együtt jár a kamatláb felemelésével, a bankhitelek korlátozásával, az állami kiadások csökkentésével, az adók növelésével. A ~t az infláció megfékezésére, a valuta stabilizációjának előkészítésére, a költségvetés deficitje ellen

védekezésre alkalmazzák. Az infláció megfékezése céljából a ~ módszere helyett általában inkább a pénz értékének állandósítására törekszenek, tehát a pénzt értékelik le, ill. stabilizálják értékét, vagy új pénzt vezetnek be.

de jure [lat.]: jogilag, törvényileg (pl. egy új kormánynak idegen állam által ~ történő elismerése).

deklaráció [lat.]: 1. kihirdetés, kinyilvánítás, ünnepélyes nyilatkozat; 2. egy vagy több kormány hivatalos nyilatkozata a nemzetközi politika valamely fontos kérdéséről; 3. ideológiai és politikai alapelvek, állásfoglalások ünnepélyes kinyilvánítása az állam, a párt, a szakszervezet vagy más társadalmi szervezet, mozgalom, tanácskozás nevében; *deklaratív:* megindokolás nélküli általános tételeket (nyilatkozatokat) tartalmazó kijelentés.

deklasszált elemek [fr.–lat.]: olyan emberek, akik eredeti társadalmi osztályukból kiestek, más osztályba „emelkedtek" vagy „süllyedtek", de azzal még nem azonosultak. Tömegükben hátrányosabb helyzetbe, a lumpenproletariátusba került emberek. Nevezik így a politikailag züllött embereket is.

dekrétum: [lat.]: 1. általános értelemben a legfelsőbb államhatalmi szervek vagy az államigazgatási szervek által kiadott alapvető okmányok, ill. rendeletek egyik elnevezése; 2. határozat, rendelet, (kinevező) okirat, oklevél; 3. egyes tőkésországokban a kormányrendeletekre használt fogalom, megkülönböztetésül a törvényhozó szervek rendeleteivel szemben.

delegáció [lat.]: küldöttség, olyan személyekből álló csoport, amelynek hivatalos meghatalmazása van arra, hogy valamely tárgyaláson, értekezleten vagy kongresszuson a küldő országot vagy szervet képviselje. Állhat hivatalosan kiküldött vagy választott személyekből.

delegátus [lat.]: küldött, megbízott, aki valamilyen tárgyaláson a küldő országot vagy szervet képviseli. Valamely delegáció tagja.

Délkelet-ázsiai Nemzetek Társulása, *Association of South East Asian Nations, ASEAN:* székhely: Bangkok (Thaiföld), 1967-ben alakult államközi tanácskozó testület Indonézia, Malaysia, a Fülöp-szigetek, Singapore és Thaiföld részvételével. Célja az említett országok gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésének fejlesztése. A neokolonialista ihletésű ~ tagjai már 1971-ben meghirdették Délkelet-Ázsia semlegesítésének és békeövezetté nyilvánításának programját. Az 1976 februárjában, Bali szigetén megtartott első csúcstalálkozó azonban arról tanúskodott, hogy ez a program az USA távol-keleti stratégiájába illeszkedik. Az USA a ~nak az előretolt bázis szerepét szánja (Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken – Kína helyeslésére találva – továbbra is fennmaradnak az amerikai támaszpontok). Noha a →*SEATO* feloszlatása küszöbén Thaiföld azt javasolta, hogy a ~t alakítsák át katonai

paktummá, ez a kísérlet nem talált támogatásra. (Ugyanakkor Washington továbbra is arra törekszik, hogy a ~ a jövőben részben ellássa a SEATO funkcióit.) Az ~ tagjai állam- és kormányfőinek 1977 augusztusában, Kuala Lumpurban tartott csúcsértekezlete üdvözölte Vietnam felvételét az ENSZ-be, hangsúlyozva a békés kapcsolatok kialakításának fontosságát Indokína országaival. Ezt a folyamatot nehezíti a kínai kormánynak az a törekvése, hogy a ~ országait szembeállítsa a Vietnami Szocialista Köztársasággal, azzal a rágalommal, miszerint Hanoi „hegemonista politikát" akar folytatni a térségben. (Ennek jegyében a ~ országai elítélték Vietnamot a kambodzsai Pol Pot diktatúra megdöntéséhez nyújtott segítségéért.)

Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete, *South East Asia Treaty Organization, SEATO:* székhely: Bangkok (Thaiföld), 1954. szeptember 8-án hozták létre a Fülöp-szigeti Manilában, az USA, Ausztrália, Franciaország, a Fülöp-szigetek, Nagy-Britannia, Pakisztán, Thaiföld, Új-Zéland részvételével, meghatározatlan időre. Az USA, Nagy-Britannia és Franciaország révén szoros szálak fűzték a →*NATO*-hoz, Nagy-Britannia és Pakisztán révén pedig a →*CENTO*-hoz, ezenkívül részt vesz benne az →*ANZUS* mindhárom tagja. A ~ célul tűzte ki a nemzeti felszabadító mozgalmak leverését és szoros katonai összefogás kiépítését a távol-keleti szocialista országok ellen. Alapokmányának 4. pontja kimondja, hogy amennyiben „Délkelet-Ázsia térségében olyan helyzet alakul ki, amelyet veszélyesnek ítélnek", akkor beavatkoznak. A ~ értelmezése szerint a „délkelet-ázsiai térség" kiterjed Kambodzsára, Laoszra és Dél-Vietnamra is. A ~ több tagja részt vett az USA oldalán a vietnami agresszióban: csapatokat vagy segédalakulatokat küldött Vietnamba a Fülöp-szigetek, Ausztrália és Új-Zéland. A laoszi hazafiak ellen folytatott amerikai agressziót tevékenyen támogatta Thaiföld. A ~ vezető szervei a Tanács (a külügyminiszterek részvételével), a vezérkari bizottság, valamint az állandó bizottságok. A ~ az utóbbi években súlyos válsággal küszködik: Franciaország és Pakisztán 1967 óta nem vesz részt a szervezet katonai tevékenységében (Franciaország 1974 júniusa óta anyagilag sem támogatja), Ausztrália 1973-ban lemondta részvételét a közös hadgyakorlaton, és 1973-ban feloszlatták Bangkokban a katonai törzset. A ~ válságának hátterében az amerikai imperializmus befolyásának gyengülése és a semlegesség, valamint az →*ázsiai kollektív biztonsági rendszer* gondolatának erősödő népszerűsége húzódik meg. Az indokínai népek antiimperialista szabadságharcának 1975. évi győzelme megpecsételte a ~ sorsát: a tagállamok 1975. szeptember 24-én úgy döntöttek, hogy a ~ beszünteti tevékenységét és fokozatosan felszámolják az apparátusát. A ~ hivatalos feloszlását 1977. június 30-án jelentették be.

dél-tiroli kérdés: az első világháborút követő békeszerződés Olaszországnak ítélte a jelenleg 220 ezer osztrák (dél-

tiroli német) lakta Dél-Tirolt, amely Bolzano (Bozen) tartomány Trentino-Alto-Adige régiójához tartozik. Autonóm törvényhozó testülettel, regionális kormánnyal rendelkezik (a 34 tagú dél-tiroli Landtag és a 36 tagú trentinói tartományi parlament együtt alkotja a regionális tanácsot). Az autonómiát keveslő osztrák kormány az elmúlt években eredménytelen tárgyalásokat folytatott az olasz hatóságokkal. A fő problémát elsősorban a dél-tiroli terroristák jelentik, akik sorozatos merényletekkel próbálják elérni a területnek Ausztriához való csatolását.

Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front, *DNFF:* 1960 decemberében alakult, mint az 1954 augusztusában létrehozott, a genfi egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére hivatott Saigon–Cholon Békebizottság utóda. A ~ indította meg és vezette a szervezett népi ellenállást az amerikai agresszió és a saigoni ellenforradalmi kormány ellen. Harcolt a genfi egyezmények érvényesítéséért, a semleges és demokratikus Dél-Vietnam megteremtéséért. A ~ az agresszorok ellen vívott harcban felszabadított területeken kiépítette a népi államhatalmat, külképviseleteket létesített számos országban. 1969 júniusában kikiáltották a Dél-vietnami Köztársaságot, s megalakult annak Ideiglenes Forradalmi Kormánya (DIFK). Az amerikai imperializmus közvetlen vietnami agressziójának véget vető →*párizsi Vietnami-egyezmény*ben az USA kénytelen volt elismerni a ~t, illetve a DIFK-et mint Dél-Vietnam egyik törvényes kormányát, s az akkori három politikai erő (népi erők, semleges erők, saigoni rezsim) egyikét. A dél-vietnami népi erők 1975. áprilisi győzelmét követően a ~ jelentős szerepet játszott a kettéosztott Vietnam egyesítésének előkészítésében.

demagógia [gör.]: a tömegek tudatos becsapása, félrevezetése hazug frázisokkal, csalárd ígéretekkel, teljesíthetetlen követelések felvetésével, hízelgéssel, a tények elferdítésével. A burzsoá pártok és politikusok egyik fő módszere. Különösen jellemző a fasizmusra.

demarkációs vonal [lat.]: az a területsáv, amely a hadviselő felek csapatait fegyverszünet, megszállás idején elválasztja egymástól, s amelyet azoknak tilos átlépniük.

demars [fr.]: a diplomáciai képviselő eljárása (szóbeli vagy írásbeli óvás, figyelmeztetés, tiltakozás) a fogadó állam kormányánál.

demilitarizálás: [lat.]: valamely országnak vagy meghatározott területének teljes vagy részleges lefegyverzése, a hadipar teljes vagy részleges leépítése, a katonai létesítmények, szervezetek stb. felszámolása, korlátozása. Nemzetközi szerződés határozza meg az illető ország számára. Az 1945. júliusi potsdami értekezlet határozatot hozott Németország és Japán ~áról. Ezt a határozatot a hidegháborús politika kibontakozásával a nyugati hatalmak hatályon kívül helyezték.

demilitarizált övezet: olyan, szerződéssel vagy egyezménnyel létrehozott, egy

vagy több állam területén húzódó övezet, amelyben tilos csapatokat tartani, erődítményeket, támaszpontokat, hadiipart létesíteni.

demobilizáció [lat.]: 1. a fegyveres erők létszámának csökkentése háború vagy mozgósítás után; leszerelés; 2. a gazdaság átállítása a háborús termelésről a békésre; 3. átvitt értelemben az aktivitás, az éberség gyengülése.

demográfia [gör.]: tudományág, amely a népesedéssel és annak változásaival foglalkozik, a lakosság összetételét és fejlődését vizsgálja életkor, foglalkozás, születés, halálozás és egyéb ismérvek alapján.

demográfiai robbanás: így nevezik a természetes szaporulat rendkívül gyors növekedését az elmaradott országokban.

demokrácia [gör.]: legáltalánosabb értelemben olyan politikai rendszer, amelyben a hatalom forma szerint az egész nép kezében van, ténylegesen azonban valamely osztály diktatúrája érvényesül. A burzsoá politikusok és a reformisták a ~ fogalmát rendszerint elszakítják a konkrét gazdasági-társadalmi tartalomtól, és főleg a formális jelek alapján ítélik meg. A marxizmus–leninizmus a ~t konkrét társadalmi-gazdasági tartalmában és feltételeiben vizsgálja. A kizsákmányoló rendszerekben a ~, a valóságos népuralom sohasem valósulhat meg. A polgári ~kban a burzsoázia formális szabadságjogokat biztosít (alkotmányt, parlamentet és más képviseleti intézményeket hoz létre, általános választójogot ad stb.), de ha uralmát veszély fenyegeti, akkor elveti a polgári demokratikus szabadságjogoknak még a látszatát is, és nyílt terrorista diktatúrához folyamodik. A ~ új, magasabb rendű formája a *→proletárdiktatúra*, ill. a *→szocialista demokrácia*, amely a nép többségének, a dolgozó tömegeknek a ~ja.

demokratikus centralizmus: a kommunista pártok és a szocialista államok felépítési-szervezési alapelve. 1. A kommunista pártok működésében a következők jellemzik: a párt valamennyi vezető szervét demokratikusan választják meg (taggyűléseken, pártértekezleteken, pártkongresszusokon); a vezető szervek kötelesek rendszeresen beszámolni tevékenységükről az őket megválasztó pártszervezeteknek, taggyűlésnek, pártértekezletnek, pártkongresszusnak; a pártszervezetek és a pártvezetőségek demokratikusan, együttesen alakítják ki a párt politikáját, véleményeltérés esetén a kisebbség köteles alávetni magát a többség határozatának, az elfogadott határozat minden párttagra egyformán kötelező, a felsőbb szervek határozatai kötelezőek az alsóbbakra; szigorú pártfegyelem, amely minden párttagra egyformán vonatkozik; a bírálat és önbírálat alkalmazása; a párttagság észrevételeinek és kezdeményezésének figyelembevétele a vezető szervekben. A ~tól elválaszthatatlan a kollektív vezetés érvényesítése és a frakciózás szigorú megtiltása. 2. A szocialista államok működésében: az államhatalmi szervek tagjait a lakosság választja és bármikor visszahívhat-

ja; az alsóbb szervek a felsőbb szerveknek vannak alárendelve, kötelesek azok rendelkezéseit végrehajtani; az alapvető kérdéseket a demokratikus úton megválasztott központi szervek döntik el, ugyanakkor a helyi szervek önállósággal és kezdeményezési lehetőséggel bírnak, és bevonják a dolgozók legszélesebb rétegeit az állami ügyek megvitatásába és intézésébe.

Demokratikus Ifjúsági Világszövetség, *DIVSZ:* székhely: Budapest, a demokratikus ifjúsági szervezetek 1945. október–novemberi londoni világkonferenciája hozta létre. Harcol a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és az ifjúság jobb életkörülményeiért. E harc érdekében tömöríti a demokratikus fiatalokat politikai és vallási meggyőződésükre, nemzeti és faji hovatartozásukra való tekintet nélkül. Tagjai a nemzeti és a nemzetközi demokratikus ifjúsági szervezetek. Vezető szervei: a Kongresszus, a Végrehajtó Bizottság és a folyó ügyeket intéző állandó titkárság. Jelenleg 104 országban több mint 200 tagszervezete van, amelyek több mint 100 millió fiatalt egyesítettek. Kétévenként (1959-től háromévenként) Világifjúsági Találkozót *(→VIT)* szervez, a legutóbbit, a XI. VIT-et 1976 augusztusában Havannában rendezték. A ~ kezdeményezésére 1956-tól minden év április 24-én megrendezik az ifjúság nemzetközi szolidaritási napját a kolonializmus és az imperializmus ellen.

„demokratikus szocializmus": a *→Szocialista Internacionálé* és pártjainak hivatalos ideológiája. Elveti az osztályharcot, a forradalmat, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak alapvető ellentétét. A ~ szerint a szocializmus nem a társadalmi fejlődés törvényeinek megfelelően, a munkásosztály harca révén valósul meg, hanem az ember erkölcsi tökéletesedése és reformok útján, az osztályok békés együttműködése eredményeként, az „osztályfelettinek" beállított állam vezetésével, és a szocializmus valamennyi osztály és réteg demokratikus együttélésében ölt testet (még *→szociáldemokrácia, szocialista pártok*).

demokratizálás [gör.]: a demokrácia erősítése, fejlesztése a társadalmi élet valamennyi területén; a demokratikus rendszer kiépítése és fejlesztési folyamata. Az egyes országok társadalmi rendszerétől és államformájától függően különböző tartalma és feladatköre van. A kapitalista országokban a kommunista pártok fontos feladatnak tartják a demokratikus szabadságjogok állandó fejlesztését és bővítését, amelyet összekapcsolnak a szocializmusért folyó harccal. A szocialista országokban egyik alapvető feladat a *→szocialista demokrácia* állandó erősítése és fejlesztése.

demonstráció [lat.]: politikai értelemben tüntetés, tömegfelvonulás (célja lehet pl. a tömegakarat, a tömegkövetelés kifejezése, nyomás alkalmazása a szemben álló erőkre, kiállás valami mellett, ünneplés).

demonstratív [lat.]: szándékosan aláhúzott, figyelmeztető, tüntető, fenyegető

(magatartás, nyilatkozat, mozgósítás, katonai felvonulás stb.).

demoralizálás [lat.]: erkölcsileg lezülleszt, bomlaszt, leszerel, a fegyelmet tönkreteszi.

denacionalizálás: állami tulajdon visszaadása magántulajdonban.

denunciálás [lat.]: besúgás, személy vagy valamilyen tevékenység feljelentése (pl. a munkásmozgalomban az osztályellenség előtt felfedni a forradalmárokat és tevékenységüket).

deportálás [lat.]: idegenbe, kényszerlakhelyre hurcolás. A fasiszta Németországban és más fasiszta államokban a haladó gondolkodású embereket és a zsidó vallású lakosságot megsemmisítő koncentrációs táborokba és gettókba deportálták.

depresszió [lat.]: pangás, a kapitalizmusban a gazdasági válság legmélyebb szakasza. Jellemzője, hogy a termelés, a foglalkoztatottság, az árak, a beruházások szintjének a válságban végbement erős csökkenése megáll, az egész gazdasági élet alacsony szinten stagnál. A néptömegek számára súlyos következményekkel jár: tömeges munkanélküliség, alacsony bérek, magas munkaintenzitás.

deputáció [lat.]: valamely szervezet, egyesület, csoport vagy gyűlés által felhatalmazott személyek csoportja, küldöttsége valamilyen feladat elvégzésére illetékes szervezetnél.

DERG: Ideiglenes Katonai Kormányzótanács, Etiópiában az államhatalom legfelsőbb szerve. 1974 szeptemberében alakult, mint a fegyveres erők koordinációs bizottságának utóda. A ~ elnöke, 1977 februárja óta állam- és kormányfői minőségben Mengisztu Hailé Mariam.

despotizmus [gör.]: olyan hatalom, amelyet semmilyen törvény nem korlátoz, önkényuralom, zsarnokság. Általános értelemben törvénytelenségen, önkényen és erőszakon alapuló durva hatalom.

detente [détant] [fr.]: → *enyhülés*

devalváció [lat.]: a pénzegység törvényes aranytartalmának, ill. külföldi valutában kifejezett értékének állami intézkedéssel történő csökkentése.

deviza [fr.]: nemzetközi elszámolásokra szolgáló fizetési eszköz külföldi pénznemre (→ *valutára*) szóló és külföldön fizetendő követelés vagy tartozás. Formája rendszerint lehet → *váltó*, csekk, utalvány, hitellevél stb. Tágabb értelemben ~nak nevezzük a → *kliring* elszámolásban keletkezett jóváírásokat és követeléseket is. A nemzetközi pénzforgalomban a valuta költséges és kockázatos közvetlen megküldése helyett túlnyomórészt ~val történik a fizetés. A szocialista országokban a ~gazdálkodás központosított és tervszerű. A jegybanknak ~monopóliuma van, kezeli az ország ~készleteit, lebonyolítja a nemzetközi elszámolásokat, gazdálkodik a ~készlettel. Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank ~mono-

póliuma azt is jelenti, hogy forintot a jogszabályokban engedélyezett mértéken túl külföldre vinni, kiajánlani csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével lehet. Magyar állampolgár tulajdonába jutó külföldi ~t (az ugyancsak jogszabályban meghatározott mértéken felül) a Magyar Nemzeti Banknak vételre fel kell ajánlani.

devizapolitika: az arany- és devizatartalékok gyűjtésével, felhasználásával, az ország fizetési mérlegének, valutája árfolyamának befolyásolásával kapcsolatos állami döntések és intézkedések összessége. A szocialista állam ~ja a gazdaságpolitikának van alárendelve. Célja a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel pénzügyi vonatkozásainak, az arany- és devizatartalék nagyságának, összetételének, elhelyezésének, valamint a külföldi hitelnyújtásnak, ill. hitelfelvételnek a szabályozása.

dezavuál [fr.]: lejárat; valamely szerv vagy hivatalos személy meghazudtol, megcáfol, visszavon valamit (nyilatkozatot, hírt) vagy valakit (politikust, diplomatát), nem vállal kezességet valaki tetteiért, elhatárolja magát attól; kijelenti, hogy nem ért egyet megbízottjának tevékenységével, ill. hogy nincs felhatalmazása nevében cselekedni.

dezeszkaláció: az →*eszkaláció* ellentéte, a hadműveletek lépésről lépésre történő leépítése. A kifejezés az amerikai imperialisták vietnami agressziója kapcsán keletkezett. Az USA-t a háborúban elszenvedett kudarc és a nemzetközi közvélemény nyomása rákényszerítette a párizsi tárgyalásokra, majd az 1973. januári →*párizsi Vietnami-egyezmény* nyomán a Dél-Vietnamban állomásozó egyenruhás amerikai csapatok kivonására. Noha az utolsó egyenruhás amerikai katona 1973. március 30-án távozott Dél-Vietnamból, egy évvel később még kb. 25 ezer polgári ruhás amerikai katona tevékenykedett az országban, mint a saigoni rezsim hadigépezetének része, ezzel is bizonyítva a meghirdetett „vietnamizálási politika" csődjét. Az amerikai jelenlétnek a népi erők 1975. áprilisi győzelme vetett véget, amikor az összeomlott saigoni rezsim vezetőivel együtt menekültek el az utolsó amerikai „tanácsadók" az országból.

dezinformálás [lat.]: 1. a hamis, félrevezető hírek, adatok stb. tudatos terjesztése, amit a burzsoá propaganda gyakran alkalmaz; 2. az ellenfél megtévesztésének egyik eszköze (pl. a hírszerzésben, háborúban).

dezorganizáció [lat.]: 1. a szervezettség hiánya, rendetlenség, zűrzavar, a rend és a fegyelem felbomlása; 2. az ellenfél meggyengítésének egyik eszköze (pl. az osztályharcban).

diákmozgalmak: a középiskolák, az egyetemek és főiskolák diáktömegeinek szervezett és ösztönös megmozdulásai, ill. azok összefoglaló elnevezése. A ~ többségükben tudatos és szervezett mozgalmak, amelyek a békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért és a szocializmusért folyó harcok részét képezik, azokon belül a sajátos ifjúsági érdekeket is képviselik. Napja-

inkban a ~at gyakran leszűkítik azokra a megmozdulásokra, amelyek a kapitalista országokban a hatvanas évek végén különösen megélénkültek és jellemzők voltak, holott azok annál sokkal tágabbak és sokrétűbbek. A ~ különböző pártmozgalmakhoz és politikai irányzatokhoz kapcsolódnak, különböző ideológiai és politikai nézeteket képviselnek. A hatvanas évek nagy ~i részben a munkásosztály oldalán zajlottak, részben pedig kispolgári hangulatokat tükröztek. Részt vettek bennük marxista, kommunista, szociáldemokrata, de anarchista, ultrabaloldali, antikommunista, sőt fasiszta beállítottságú diákok is. Döntő többségükben azonban a kapitalizmus mélyülő válságát, az osztályharc éleződését, a monopoltőke-ellenes harcok osztálybázisának szélesedését mutatják. Követelték a rendszer demokratizálását, az imperialista agressziók megszüntetését, a vietnami háború igazságos befejezését, az oktatás demokratikus reformját, az iskolák korszerűsítését, a diákok életkörülményeinek megjavítását stb. A kommunista pártok nagy fontosságot tulajdonítanak a ~nak, támogatják haladó követeléseiket. Arra törekednek, hogy leküzdjék az ösztönös, anarchista vonásokat, erősítsék tudatos, szervezett, osztályharcos jellegüket. A szocialista országokban a diákság általában a kommunista összifjúsági szervezetekben tevékenykedik, de vannak sajátos diákfórumai is. A demokratikus diákszervezetek nemzetközi együttműködésének biztosítására 1946-ban megalakult a Nemzetközi Diákszövetség (NDSZ).

dialógus, dialóg [gör.]: párbeszéd, a politikai vita, eszmecsere egyik formája két vagy több politikai párt között, ill. különböző pártállású emberek között. A hatvanas évek második felében az Olasz és a Francia Kommunista Párt ~t kezdeményezett pl. katolikus értelmiségiekkel, teoretikusokkal, hogy elosztassa a monopoltőke-ellenes egység megteremtésének akadályait, és fontos kérdésekben tisztázza a nézeteket, megvilágítsa saját álláspontját.

Diego García-sziget: az Indiai-óceán közepén a Chagos-korallszigetcsoport fő szigete, 1965-ig Mauritius brit gyarmathoz tartozott. Nagy-Britannia Mauritius függetlenné válása után nem adta vissza a szigetcsoportot Mauritiusnak, sőt az USA rendelkezésére bocsátotta. Az itt működő távközlési állomást az USA olyan haditengerészeti és légitámaszponttá fejleszti, amelyet stratégiai célokra használhat. Innen akarja ellenőrizni az Indial-óceánt.

diktátum [lat.]: politikai értelemben: kényszerítés, politikai és gazdasági nyomás, katonai fenyegetés segítségével; olyan politika, amellyel az erősebb imperialista állam egyenlőtlen szerződéseket, egyezményeket, feltételeket kényszerít a gyengébb államra, annak érdeke és akarata ellenére. (Pl. az USA ~-politikája Latin-Amerikában.)

diktatúra [lat.]: az uralkodó osztály törvények által nem korlátozott, erőszakra támaszkodó hatalma. Osztálytartalmában, államhatalmi, politikai rendszerében, formáiban, gyakorlati

megvalósulásában rendkívül változatos lehet (pl. katonai ~, nyílt terrorista ~). Napjainkban a fejlett tőkésországokban a monopoltőke ~ja érvényesül. A szocialista forradalom után megvalósul a →*proletárdiktatúra*, amely elvileg különbözik a kizsákmányoló osztályok ~jától.

dinasztia [gör.]: 1. egy nemzetségből vagy családból származó, annak tagjait alkotó, a trónon egymást követő, öröklés útján egymást váltó uralkodók; az a család, amely az uralkodókat adja; 2. átvitt értelemben egy család több nemzedékének képviselői, akik valamely tevékenységi ágazatban egymást követik és hírnévre tesznek szert.

diplomácia [gör.]: az állam erre a célra rendelt szerveinek más államok felé irányuló tevékenysége (állandó hivatalos kapcsolat, az állam jogainak és érdekeinek védelme, a külpolitikai célkitűzések megvalósítása). Az államok közötti hivatalos ügyek intézésének meghatározott szabályai és módszerei vannak. Az ~i tevékenység az egyes országok külügyminisztériumainak irányításával folyik és azt a külképviseletek (követségek, diplomaták) gyakorolják. Átvitt értelemben az érdekek rugalmas, ügyes képviselete.

diplomáciai jegyzék: a diplomáciai érintkezés formája. Lehet írásbeli és szóbeli. A ~ és az arra adott válasz képezi a ~-váltást.

diplomáciai kapcsolat: két szuverén állam közötti kapcsolat, általában kölcsönösen akkreditált (→*akkreditálás*) külképviseletek útján. Valamely állam azokkal az államokkal tart fenn ~ot, amelyeket →*de jure* elismer, s amelyekkel békeállapotban van. A háború vagy a súlyos politikai konfliktus maga után vonja a ~ megszakítását (pl. az 1967. júniusi izraeli agresszió után több szocialista ország, köztük hazánk megszakította a ~ot Izraellel). Ilyenkor a ~ot megszakító állam saját követét visszahívja, s a másik ország követét távozásra szólítja fel. Rendszerint egy harmadik állam vállalja a szükséges ~ fenntartását a két ország között. A konfliktusok vagy a kapcsolatokban beállott kedvezőtlen változások nem minden esetben vezetnek a ~ megszakításához, eredményezhetik azok felfüggesztését is (pl. az Allende-kormány erőszakos megdöntése után több szocialista ország felfüggesztette ~át Chilével, ami a fasiszta vezetéssel szembeni tiltakozás erélyes formája). Magyarország 1979-ben 125 állammal tartott fenn ~ot.

diplomáciai sérthetetlenség: külföldi diplomáciai képviselők jogainak és kiváltságainak összessége egy másik állam területén; személyük és az általuk elfoglalt helyiségek sérthetetlenek, nem tartoznak a helyi bírósági szervek illetékessége alá, joguk van titkos érintkezésre saját kormányukkal stb. A reakciós vagy ellenséges beállítottságú kormányok nem mindig biztosítják. Megsértése előfordult pl. Chilében a fasiszta katonai csoport hatalomrajutása idején.

diplomáciai testület: egy adott országba akkreditált (→*akkreditálás*) külföldi diplomáciai képviseletek vezetőinek

összessége. Élén a ~ korelnöke (→*doyen*je) áll.

diplomata [gör.]: valamely ország külügyi hivatalának olyan tisztségviselője, akit a kormány felhatalmazott külföldi államok képviselőivel való kapcsolatok fenntartására vagy tárgyalásra (→*diplomáciai sérthetetlenség*). Átvitt értelemben olyan ember, aki tapintatosan, ügyesen, hozzáértően tud bánni másokkal, ért a tárgyalás művészetéhez és egyéb olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek céljai eléréséhez szükségesek.

diplomatarablás: egyes latin-amerikai országok forradalmi mozgalmainak sajátos módszere a diktatúrák börtöneiben sínylődő politikai foglyok kiszabadítására. A ~ok sorozata 1969 szeptemberében kezdődött (elrabolták és 15 politikai fogoly kieresztése fejében szabadon engedték B. Elbricket, az USA brazíliai nagykövetét), majd áttevődött Afrikára és Nyugat-Európára (szélsőséges palesztin szervezetek akciói). Kétélű fegyver, mert igaz ugyan, hogy segítségével hazafiak kerülhetnek ki a börtönökből, de a reakciós kormányok az akció után százával tartóztatják le a forradalmárokat, s újabb megtorló intézkedéseket léptetnek életbe.

Dipoli: a helsinki Dipoli konferenciaközpont volt az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* első, előkészítő szakaszának színhelye. 1972. november 22-től 1973. június 8-ig 32 európai ország, valamint az USA és Kanada nagykövetei megvitatták a külügyminiszteri tanácskozás elé terjesztendő alapelveket.

diszkrimináció: [lat.]: hátrányos megkülönböztetés. Különböző formái ismeretesek: 1. gazdasági ~, az ezt alkalmazó állam bizonyos más államokkal szemben megtagadja azokat a kedvezményeket, előnyöket, amelyeket egyéb államoknak nyújt. Az amerikai imperialisták a második világháború után arra kényszerítették a nyugat-európai tőkésországokat, hogy szűkítsék kereskedelmi kapcsolataikat a SZU-val és a népi demokratikus országokkal, alkalmazzanak velük szemben gazdasági ~t; egyes tőkésországok és csoportosulásaik (pl. az →*Európai Gazdasági Közösség*) ma is alkalmaznak ~t a szocialista országokkal szemben. 2. a lakosság egyes csoportjaival szemben alkalmazott megkülönböztetés, jogainak korlátozása. Főbb formái: *a)* politikai – a haladó erők, elsősorban a kommunisták jogainak, politikai cselekvési szabadságának, munkavállalásának stb. korlátozása; *b)* faji – ezt alkalmazta a fasizmus, először a zsidókkal, a „nem árja", ill. az „alacsonyabb rendű" népekkel és népcsoportokkal szemben, ezt alkalmazzák jelenleg a Dél-afrikai Köztársaságban a színesbőrűekkel szemben; *c)* vallási – ezt alkalmazzák az észak-írországi protestáns uralkodó körök a katolikus kisebbséggel szemben (a vallási ~ napjainkban a gazdasági ~ leplezéséül szolgál); *d)* nem szerinti – ezt alkalmazzák számos tőkésországban a nőkkel szemben, akik egyenlő munkáért kevesebb bért kapnak, mint a férfiak.

Disznó-öböl (spanyolul Playa Girón): öböl Kuba Las Villas tartományának déli részén. A kubai ellenforradalmárok az USA területéről elindulva, a →*CIA* támogatásával ott szálltak partra 1961. április 17-én, hogy kísérletet tegyenek a forradalmi rendszer megdöntésére. A népi fegyveres erők a lakosság támogatásával 48 óra alatt felszámolták az ellenforradalmár bandákat. A kudarc belpolitikai válságot okozott az USA-ban, mert kiderült, hogy a CIA hamis jelentéseket készített a kubai belső viszonyokról.

disszidens [lat.]: 1. általában olyan személy, akit felfogása szembeállít valamilyen többséggel és ezért kilép abból a közösségből, szakít azzal (pl. ilyenek gyakran vannak a nyugati polgári pártokban, parlamenti frakciókban); 2. nemzete közösségéből kiváló és hazáját törvénytelen úton elhagyó személy. Ennek kiváltó oka nemcsak a politika lehet, hanem pl. valamilyen elkövetett bűn miatti felelősségre vonástól való félelem vagy kalandvágy; 3. egyes államokban az uralkodó egyház kötelékéből kilépett és annak dogmáit tagadó csoport.

divergens [lat.]: elhajló, eltérő, különböző irányokban bővülő. Politikai fogalomként elsősorban azt jelenti, hogy a kialakult kapcsolatok vagy egységek, közösségek új irányokban is fejlődnek.

diverzifikáció [lat.]: politikai értelemben a nemzetközi kapcsolatok bővítése és új irányokban való fejlesztése. Megkönnyíti a lavírozást, a kapcsolatok szükséges átrendezését, a nagyobb mozgásszabadságot. Nem változtatja meg az alapvető érdekeltségeket és kapcsolatokat, de a nemzetközi enyhülés feltételei között törvényszerűen érvényesül és elősegíti a nemzetközi együttműködés fejlődését. Az enyhülés ellenfelei ezért támadják.

diverzió [lat.]: 1. alattomos romboló és gyújtogató aknamunka, titkos kártevés; 2. a kapitalista államok titkos ügynökségeinek vagy az ellenforradalmi szervezeteknek felforgató tevékenysége a szocialista országok vagy általában a haladó társadalmi rendszerek ellen. Megnyilvánulhat mindenfajta kártevésben, fontos ipari és katonai objektumok megsemmisítésében, hírközlési, közlekedési eszközök rongálásában, elpusztításában; provokációs hírverésben, rosszindulatú koholmányok és álhírek terjesztésében; 3. az ellenség figyelmét a fő csapás színhelyétől elterelő hadművelet, hadmozdulat.

DIVSZ: →*Demokratikus Ifjúsági Világszövetség*

DNFF: →*Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front*

dogmatizmus [gör.]: helytelen, vagy a maguk idején, ill. más körülmények között helyes tételekhez való merev ragaszkodás, azok kritikátlan elfogadása és hirdetése, és minden körülmények között érvényeseknek tekintése, maradiság és az újjal való szembehelyezkedés, elszakadás az élet tényeitől, szubjektív, merev szemlélet és politika. Kép-

viselői „tekintélyekre", tételekre hivatkoznak, azokból indulnak ki. A ~ általában minden olyan irányzatra jellemző, amely az idejétmúltat védelmezi az újjal, a fejlődővel szemben (pl. a vallás). A munkásmozgalomban is jelentkezik, képviselői elválasztják az elméletet a gyakorlattól, a konkrét helyzet tanulmányozását idézetekkel és betűrágással helyettesítik, a munkáspártot elszakítják a tömegektől. A →*marxizmus–leninizmus*tól idegen a ~. Marx, Engels, Lenin harcoltak a forradalmi elmélet bármilyen dogmatikus elsekélyesítése ellen. A ~ veszélye különösen a személyi kultusszal kapcsolatban erősödött meg a kommunista pártokban. A kommunista pártok és a szocialista országok többségében a marxizmus–leninizmus alkotó továbbfejlesztése során leküzdötték.

doktrína [lat.]: tan, tudományos elmélet, rendszer. Jelölik vele az imperialista stratégiai elképzeléseket is.

doktrinér [fr.]: valamely tan vagy politikai elmélet olyan híve, aki az élet valóságos tényeivel nem számolva elvont tételekhez ragaszkodik: olyan személy, aki vakon, kritikátlanul követ elvont, elavult elveket.

dollárdiplomácia: az amerikai imperialista diplomácia módszere: a befolyás kiterjesztése, a hegemónia megteremtése a tőkeexport, a gazdasági és katonai kölcsönök és segélyek, a helyi politikusok megvásárlása stb. révén.

dollárövezet: azoknak az országoknak a csoportja, amelyek nemzetközi fizetéseiket javarészt USA-dollárban bonyolítják le, s devizatartalékaikat zömmel az USA bankjaiban helyezik el. A ~ 1933-ban alakult, a →*sterling-övezet*tel szemben és annak ellensúlyozására. Célja a dollár hegemóniájának biztosítása, az USA-tól való gazdasági függés erősítése. A ~ tagja Kanada, a középamerikai és egyes dél-amerikai országok, a Fülöp-szigetek és Libéria.

dollárválság: a háború után a →*Bretton Woods*-i *értekezlet*en kialakított tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer a dollárra épült, mint kulcsvalutára. Ezt akkor az indokolta, hogy az USA gazdasága a többi tőkésország gazdaságához képest szilárd volt. Már az ötvenes évek végére, de különösen a hatvanas években a többi fejlett tőkésország gazdasága stabilizálódott, ugyanakkor az USA →*fizetési mérleg*e krónikusan és növekvő mértékben passzívvá vált. 1971-ben a ~ nyilvánvaló lett, az USA a külföldi bankok dollárkészletének aranyra való átváltását felfüggesztette s ezzel gyakorlatilag megszűnt a Bretton Woods-i rendszer. Azóta a dollárt több ízben leértékelték.

Dominika elleni agresszió: az amerikai támogatással hatalomra került R. Trujillo diktátort 30 évi zsarnokság után megölték. 1962 decemberében J. Boscht választották elnökké, de 1963. szeptemberében jobboldali katonai összeesküvés megbuktatta. 1965. április 25-én a hadsereg fiatal haladó tisztjei a polgári lakossággal felszámolták a junta reakciós uralmát, és harcot indítottak Bosch visszatéréséért. Ezt a mozgalmat F.

Caamaño ezredes vezette, akit ideiglenes elnökké választottak. Az USA a Dominikában levő amerikai állampolgárok védelmének ürügyén 40 ezer tengerészgyalogost tett partra, s a már levert katonai junta oldalán beavatkozott. Az USA kormánya agressziójának palástolására összehívta az →*AÁSZ* vezető testületeit, hogy keresztülvigye: az AÁSZ közös akciója legyen az invázió. Négy ország volt hajlandó 1700 főnyi egység elküldésére. A forradalmi megmozdulás leverése után, terror közepette, az 1966. júliusi elnökválasztáson a jobboldali amerikabarát J. Balaguer került hatalomra. Az 1970. májusi elnökválasztási komédia pedig megerősítette hatalmában.

dominium [lat.–ang.]: 1. a volt brit birodalom (ma Nemzetközösség) önkormányzattal rendelkező részeinek, államainak neve, amelyek a ~ státusának megadásáig Nagy-Britannia gyarmatai voltak (Ausztrália, Új-Zéland, Kanada stb.) és különböző mértékben továbbra is függő viszonyban maradtak Angliával; 2. óriási kiterjedésű földbirtok, uradalom.

dominó-elmélet: a →*Pentagon* nézete, mely szerint a délkelet-ázsiai országok helyzete olyan, mint a szorosan egymás mögé állított dominóköveké, s ha egy felborul (azaz a népi erők vezetésével kivívja a teljes függetlenséget), akkor automatikusan felborul a többi is. A ~ volt az amerikai imperializmus indokínai agressziójának elvi indoka, s a ~hez ragaszkodva 1975 áprilisában történt összeomlásáig támogatta a délvietnami Thieu-rezsimet, szabotálva az általa is aláírt →*párizsi Vietnam-egyezményt*. Az USA napjainkban Nyugat-Európára próbálja alkalmazni a ~et, mondván, hogy a NATO nem tűrheti egy népi kormány megalakulását Franciaországban, vagy Olaszországban, mert az megindítaná a forradalmi láncreakciót a többi tőkésországban is. Hasonlóképpen próbálkoztak a ~ felelevenítésével az etiópiai, majd az afgán forradalom nyomán, tekintettel arra az internacionalista segítségre, amelyet a szocialista országok nyújtottak a két forradalomnak.

Downing Street [dauning sztrít]: utca London központi negyedében; itt áll a miniszterelnöki palota és a fontosabb minisztériumok épülete. A politikai szóhasználatban e megjelöléssel az angol kormányzatot illetik.

doyen [doajen] [fr.]: a diplomáciai testület korelnöke valamely országban, amit az illető rangja és a diplomáciai poszton eltöltött ideje határoz meg.

dömping [ang.]: külföldi piacok elárasztása nagy árutömeggel, a termelési költségekhez képest alacsony áron, a versenytárs kiszorítása végett. Az ilyen export belföldön gyakran együtt jár a magas monopolár fenntartásával.

drákói törvények (drákói szigor) (az i. e. 7. sz.-ban élt Drakón athéni törvényhozó nevéből): rendkívül szigorú és kegyetlen törvények, intézkedések. Alkalmazására rendkívül nehéz helyzetekben került sor. Jellemzők a nyílt diktatórikus rendszerekre.

Du

Duna-bizottság: →*Nemzetközi Dunabizottság*

dühöngő ifjúság: a →*beat*-nemzedék angol megfelelője. Ennek a háború utáni generációnak életérzését John Osborne drámaíró fogalmazta meg „Dühöngő ifjúság" (eredeti címe: Look back in anger – „Nézz vissza dühvel") c. darabjában. Hősei undorodnak a fennálló viszonyoktól, a fogyasztáscentrikus manipulált társadalomtól, de vonakodnak levonni mindebből a megfelelő politikai következtetéseket, s a forradalmi harc útjára lépni.

Dzsibuti: A város és kikötője őrzi a Vörös-tenger bejáratát, s ugyanakkor a szomszédos Etiópia egyik legfontosabb kapcsolata a külvilággal – itt van az Addisz Abebából a Vörös-tengerre kivezető egynyomtávos vasútvonal végállomása. ~ korábban francia gyarmat volt, Francia Szomálipart, majd „Afar és Issza terület" néven. A francia kormány arra törekedett, hogy megtartsa, mint az Indiai-óceánon kiépülő imperialista támaszpont-rendszer részét, 1975. december 31-én azonban kénytelen volt elismerni a terület jogát a függetlenségre. Az 1977 májusában tartott népszavazáson a lakosság 90 százaléka a függetlenség mellett döntött, s 1977 júniusában kikiáltották a Dzsibuti Köztársaságot. Szomália igényt tart a területre, és az Etiópia ellen indított háborúja *(→etiópiai–szomáli háború)* során el akarta foglalni a köztársaságot. Szomália tervei meghiúsultak és ~ megőrizte függetlenségét.

E É

effektivitás: →*hatékonyság*

EFTA: →*Európai Szabadkereskedelmi Társulás*

Egészségügyi Világszervezet, *World Health Organization, WHO:* székhely: Genf (Svájc), 1948 áprilisában kezdte meg működését mint az ENSZ szervezete. Feladata, hogy a világ valamennyi országa számára biztosítsa a hatékony egészségvédelmet, ezen belül elsősorban a fejlődő országokat segítse a járványok elleni harcban, a táplálkozási és lakásviszonyok, a gyermekegészségügy javításában. Taglétszáma csaknem akkora, mint az ENSZ-é. Legfelső szerve az évente egyszer ülésező Egészségügyi Világkonferencia; a Konferencia megválasztja a Végrehajtó Bizottságot és a Titkárságot. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa irányítja.

egészségügyi záróövezet: →*cordon sanitaire*

egoizmus [lat.]: önzés, a saját személyes érdeknek a közérdek fölé helyezése, csupán a személyes, egyéni érdekekkel való törődés. Haszonlesés, irigység.

egyenjogúság: 1. az állampolgárok törvény előtti egyenlősége, egyenlő jogai és kötelezettségei. A kapitalista országokban csak formálisan vagy egyáltalán nem valósul meg. Még ott is, ahol az alkotmány rögzíti, az állampolgárok között nyíltan vagy burkoltan faji, vagyoni stb. megkülönböztetést tesznek, a szociális helyzet egyenlőtlensége, a kizsákmányolás ténye formálissá teszi az ~ot. A szocialista társadalom megteremti a tényleges ~ társadalmi, gazdasági és jogi feltételeit; 2. az államközi kapcsolatok egyik elve; az államok egyenlősége a nemzetközi kapcsolatokban, az egymáshoz való viszonyban. Csak a szocialista államok között valósítható meg következetesen; 3. a nemzetek közötti viszony egyik elve a szocializmusban. A soknemzetiségű szocialista államokban megvalósítása elengedhetetlen (kifejeződik pl. a föderációs állami struktúrában, a nemzeti önrendelkezési jog érvényesítésében).

egyenleg (szaldó): a könyvviteli számlák „tartozik" és „követel" oldalán nyilvántartott forgalom különbözete. Ebben az értelemben beszélhetünk különböző népgazdasági szintű mérlegek (pl. a külkereskedelmi vagy a fizetési mérleg) ~éről. Az ~aktív, ha a bevételek, követelések meghaladják a kiadásokat, tartozásokat, ellenkező esetben passzív. Ha a nyilvántartott számlán vagy mérlegben a két oldal kiegyen-

súlyozott, akkor 0-szaldóról beszélhetünk.

egyenlősdi: kispolgári ideológiai és politikai irányzat, amely eredetileg a társadalmi egyenlőtlenség ellen az anyagi javak és a tulajdon (főleg a földtulajdon) egyenlő felosztását hirdette. E felfogás a korai munkásmozgalomban is jelentkezett. Maradványai utópista természetűek, s károsak a politikai mozgalomban. A gazdasági életben a bérezéssel kapcsolatban használt fogalom. Azt fejezi ki, hogy a bérek, a prémiumok, a jutalmak nem tükrözik a kisebb és nagyobb teljesítmények közötti különbségeket, hanem többé-kevésbé egyenlően állapítják meg azokat. Az ~ ellentmond a munka szerinti elosztás szocialista elvének.

egyenlőség: a polgári forradalmak egyik fontos követelése volt. A feltörekvő burzsoázia elsősorban a régi kiváltságok megszüntetését és a törvény előtti állampolgári jogegyenlőséget értette alatta. Az antagonisztikus osztálytársadalmakban az ~ megvalósíthatatlan. Tényleges társadalmi ~ csak a kommunizmusban valósul meg. Előfeltétele: minden dolgozó felszabadítása a kizsákmányolás alól, a termelési eszközök magántulajdonának felszámolása, a termelőerők magas színvonala. A szocialista társadalomban az ~ tartalma: mindenki egyenlő kötelessége arra, hogy képességei szerint dolgozzék, és minden dolgozó egyenlő joga arra, hogy ennek fejében munkájának megfelelő díjazásban részesüljön; a kommunista társadalomban; a „mindenki képessége szerint, mindenkinek szükségletei szerint" elv megvalósulása. A marxizmus–leninizmus elveti az ~ kispolgári értelmezését, amely a javak egyenlő felosztására irányul.

egyenlőtlen fejlődés: a kapitalizmus fejlődéstörvénye, amely különösen az imperializmus korszakában jellemző. Az ~ következtében a korábban viszonylag elmaradott tőkésországok behozzák és túlszárnyalják a fejlettebbeket. Új erőviszonyok jönnek létre, ennek következtében kiéleződnek a tőkésállamok közti ellentétek. Az egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődés így vált a tőkésországok közötti gazdasági, politikai és katonai konfliktusok, a helyi és a világháborúk alapjává. Az ~ törvénye fontos tényezője annak is, hogy a szocialista forradalom feltételei nem egyidőben érnek meg a különböző tőkésországokban.

egyensúly: → *népgazdasági egyensúly*

Egyesített Atommagkutató Intézet: székhely: Dubna (SZU), 1949-ben alakult, mint a SZU Tudományos Akadémiájának Atommagkutató Intézete, amelyet 1956-ban átadtak a Moszkvában alapított Nemzetközi Intézetnek. Alapító tagjai voltak az európai és ázsiai szocialista országok. Kína és Albánia kiváltak az intézetből. Minden tagország 3 képviselőt küld a Tudományos Tanácsba, amely megállapítja az atomenergia békés célokra történő felhasználásával foglalkozó kutatólaboratóriumok programját. Vezető szerve a kormánymeghatalmazottak évente ülé-

sező bizottsága. Ez választja meg a gyakorlati munkát irányító igazgatóságot.

egyesülés: 1. állami vállalatok, szövetkezetek, esetleg kutatóintézetek vagy más gazdálkodó szervek társulása, önállóságuk korlátozása nélkül, meghatározott gazdasági feladatok ellátására. Az ~ jóváhagyása az illetékes miniszter és a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozik. Egyes esetekben az illetékes miniszter – meghatározott, általában 5 évi időtartamra – elrendelheti bizonyos vállalatok számára ~ létrehozását; 2. szövetkezetek ~e esetén két vagy több szövetkezetből egy szövetkezet alakul, vagy valamely szövetkezetbe egy vagy több más szövetkezet beolvad. Mindkét esetben az érdekelt szövetkezetek kétharmados többséggel hozott közgyűlési határozata szükséges.

Egyesült Államok Indokínai Háborús Bűneit Vizsgáló Bizottság: a Stockholmi Vietnam Konferencia 1970. március 28–30-i ülésén létrehívott nemzetközi szerv. Feladata az USA Indokínában elkövetett háborús bűneinek és népirtó tevékenységének felderítése, bizonyítása, a nyilvánosság elé tárása. Nem bíróság, nincs ítélkezési jogköre, ténymegállapító és tájékoztató szervnek tekinti magát; tagjai sem képviselnek semmiféle szervezetet, egyénileg vesznek részt a bizottság munkájában. Az ~ 1970-ben 17 taggal alakult meg, 1972-ben több mint 30 tagja volt (Nobel-díjas tudósok, a legkülönbözőbb tudományágakban és szakterületeken működő személyiségek). Első ülését Stockholmban (1970), a másodikat Oslóban (1971), a harmadikat Koppenhágában (1972) tartotta. Számos publikációt, dokumentumot, filmet tett közzé, vizsgáló bizottságai és megbízottjai jártak Indokínában. Az indokínai népek antiimperialista felszabadító háborújának 1975. évi győzelme után gyakorlatilag beszüntette tevékenységét (még → *indokínai háború*, *vietnami háború*).

Egyesült Nemzetek Szervezete, *ENSZ*, *United Nations Organization*, *UNO:* székhely: New York, alakuló ülése 1945. április 25. és június 26. között volt az USA-beli San Franciscóban. Alapokmánya, melyet június 26-án 50 állam írt alá, október 24-én lépett életbe. Az Alapokmány értelmében az ~ célja a béke fenntartása és a népek biztonságának erősítése. Tagja lehet minden békeszerető állam, amely magáévá teszi az Alapokmány céljait. Új tag felvételére a Biztonsági Tanács tesz javaslatot, s azt a Közgyűlésnek kétharmados többséggel kell elfogadnia. Az ~nek 1980-ban 152 tagállama volt. Hiányzanak az ~ből azok az országok, amelyek még nem nyerték el a függetlenséget, ill. félgyarmati helyzetben vannak, nem tagjai a világszervezetnek a semleges Svájc, és az európai törpeállamok (Andorra, Liechtenstein, Monaco, San Marino, Vatikánváros). Az ~ ennek ellenére a legreprezentatívabb és a legszélesebb nemzetközi szervezet, a békés egymás mellett élésért folytatott harc jelentős fóruma. A szocialista országok a szervezet különböző fórumain a fejlődő országok jelentős csoportjainak támogatásával számos

javaslatot tesznek, hogy elősegítsék a béke és biztonság politikájának sikerét. Szervei: *Közgyűlés* – az ~ parlamentje, amelyben az összes tagállam képviselteti magát (legfeljebb 5 állandó és 5 pótküldöttel, de csak egy szavazattal). Évente általában egyszer ülésezik (az ülésszak kezdete rendszerint szeptember harmadik hetének keddje), de a főtitkár a Biztonsági Tanács egyöntetű határozata alapján, vagy a tagok többségének javaslatára, vagy egy tag javaslatára, ha azt a többség támogatja, összehívhatja a rendkívüli ülésszakot. Az ~ szervei a Közgyűlésnek felelősek. A kérdésekben kétharmados (fontos kérdés), vagy egyszerű többséggel döntenek. A Közgyűlésnek 7 főbizottsága van (politikai és biztonsági; gazdasági és pénzügyi; szociális, humanitárius és kulturális; gyámsági; adminisztratív és költségvetési; jogi; speciális politikai), ezenkívül ad hoc bizottságokat is alakíthat. Így alakult meg pl. 1961-ben a Leszerelési Bizottság. →*Biztonsági Tanács;* →*Gazdasági és Szociális Tanács;* Gyámsági Tanács – feladata gyámság gyakorlása azon területek felett, amelyek még nem rendelkeznek teljes önkormányzattal. 8 tagja van: 4 ország, amely még gyámsági területtel rendelkezik, 3 állandó tag (köztük a SZU), amely nem rendelkezik gyámsági területtel, és 1 nem állandó tag, akit 3 évre választ a Közgyűlés. A gyámsági területtel rendelkező országok: USA (csendes-óceáni szigetek), Nagy-Britannia és Új-Zéland; →*Nemzetközi Bíróság; Titkárság* – élén áll a Közgyűlés által 5 évre választott főtitkár. Négy helyettese van (politikai és biztonsági ügyek, gazdasági és szociális ügyek, gyámsági és önkormányzattal nem rendelkező területek ügyei). A Titkársághoz tartozik az ~ Gyermek-alapja (UNICEF). Az ~hez tartozó szakosított szervezetek: →*Egészségügyi Világszervezet; Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet; Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezet;* Kormányközi Tengerészeti Tanácskozó Szervezet; Leszerelési Bizottság; Meteorológiai Világszervezet; →*Nemzetközi Atomenergia Ügynökség;* →*Nemzetközi Munkaügyi Szervezet;* Nemzetközi Polgári Légügyi Szervezet; Nemzetközi Távközlési Unió; →*Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank;* →*Nemzetközi Valuta Alap;* Postaügyi Világunió.

egyhangúság elve: az ENSZ Biztonsági Tanácsának alapelve, amelynek értelmében valamely, konkrét intézkedéseket (esetleg katonai lépéseket) maga után vonó határozat, meghozatalához az 5 állandó tag (a SZU, az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína) hozzájárulása szükséges (még →*vétójog*). Az ~ érvényesül a KGST-ben is.

egyház: a kereszténység kezdetén a templomot jelentette. A IV. században Constantinus római császár elismerte a kereszténységet, s utána az ~ hierarchikus, szervezett közösség lett. A →*feudalizmus*ban az ~ nagy világi hatalommal rendelkezett, és a fennálló társadalom támasza volt. A →*protestantizmus* elterjedése megdöntötte a katolikus ~ egyeduralmát Nyugat-Európában és több más alakuló →*vallás* is ~zá szerveződött, így ma ~ alatt

a különböző vallások intézményrendszereit értjük. A szocialista országokban az állam a különböző ~akkal rendezett kapcsolatokra törekszik.

Egyházak Világtanácsa: World Council of Churches, WCC: székhely: Genf (Svájc), 1948 augusztusában alakult Amszterdamban, a keresztény (főleg protestáns) egyházi szervezetek világméretű összefogására. Jelenleg 90 ország 250 egyházának kb. 300 millió tagját tömöríti.

egyiptomi–izraeli különbéke: az Egyesült Államok a közel-keleti „Pax Americana", vagyis az imperialista pozíciókat megszilárdító, a haladó arab erőket gyengítő, a Szovjetuniót kiszorító, a palesztin népet kisemmizö amerikai béke megteremtése érdekében az 1973. októberi közel-keleti háborút követően több kísérletet tett Izrael és Egyiptom kibékítésére. A nasszeri örökséget feladó szadati politika kedvezett ennek a törekvésnek, s Szadat elnök első lépésként 1977 novemberében elutazott Jeruzsálembe és tanácskozott Begin izraeli miniszterelnökkel. Ezt a lépést, amelyet az arab világ szinte egyöntetűen árulásnak minősített, követte 1977 decemberében Begin egyiptomi látogatása. A gyors megegyezést gátolta az, hogy Izrael hajlandó volt átengedni Egyiptomnak a Sínai-félszigetet, amely – a begini terminológiával élve – nem minősül „bibliai területnek", de leszögezte, hogy az egységes Jeruzsálem mindörökre Izrael fővárosa marad, s a Ciszjordániában és a gazai övezetben élő palesztinok autonómiája csak személyükre terjed ki, nem a területre, amely továbbra is izraeli katonai fennhatóság alatt marad, s bármikor újra bevezethetik a katonai kormányzatot. A különbéke folyamatának felgyorsítása érdekében Carter amerikai elnök személyesen is bekapcsolódott a tárgyalásokba. 1978 szeptemberében Camp Davidben Carter, Begin és Szadat aláírta a keretmegállapodásokat, amelyek értelmében a két ország kötelezte magát, hogy három hónapon belül megköti a békeszerződést. Ezután az Egyesült Államok égisze alatt folytatódtak a tárgyalások, de a kitűzött határidőig nem született meg e szerződés. Végül is az →*iráni forradalom*, majd a →*CENTO* összeomlása erélyes fellépésre késztette az USA kormányát, amely jelentős anyagi támogatást ígért a két országnak, s külön katonai biztosítékokat Izraelnek. Ilyen előzmények után 1979. március 26-án Washingtonban aláírták az ~t, amelynek értelmében Izrael három év alatt teljesen kiüríti a Sínai-félszigetet, a két ország felveszi egymással a diplomáciai kapcsolatot, kiépíti a gazdasági, kulturális, műszaki-tudományos kapcsolatokat. Egyiptom ennek fejében gyakorlatilag kiválik az arab táborból, s beleegyezik abba, hogy fennmaradjon a palesztin nép jogfosztottsága. Szadat áruló politikája az ország fokozatos elszigetelődéséhez vezetett. Egyiptomot kizárták az Arab Ligából, a különböző arabközi szervezetekből, beszüntették a neki folyósított arab segélyeket. A →*bagdadi csúcs*on kialakított arab álláspont eltorlaszolta a „Pax Americana" kiszélesítésének útját, mert a különbékének csak fenn-

tartásos támogatói akadnak (Omán, Szudán és Szomália). Miközben az ~ értelmében gyors ütemben normalizálódott a két ország kapcsolata – 1980 februárjában nagykövetek cseréjére is sor került –, a palesztinoknak nyújtandó látszat autonómiáról folyó tárgyalások eredménytelenek.

egypártrendszer: olyan, történelmileg kialakult politikai rendszer, amelyben a társadalom eszmei-politikai irányító és szervező szerepét egy párt tölti be. A szocialista országok közül ~ van a SZU-ban, Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában, Albániában, Mongóliában és Kubában. A szocialista rendszer nem zárja ki a →*többpártrendszer* lehetőségét. A szocialista országok ~e úgy alakult ki, hogy megvalósult a munkáspártok egyesülése, a többi pártok pedig szembekerültek a szocialista forradalommal, a néptömegekkel, elszigetelődtek és elvesztették létjogosultságukat. A kommunista pártok a →*népfront*politika keretében széles körű együttműködést valósítanak meg a legkülönbözőbb társadalmi szervezetekkel és mozgalmakkal. A volt gyarmati országok egy részében szintén ~ jött létre. Amennyiben ez az antiimperialista nemzeti egységet szolgálja, a haladás érdekeit képviseli, nem akadályozza a dolgozók érdekeinek és törekvéseinek érvényesülését, pozitív szerepet tölt be. A szocialista országok és a haladó új, független országok ~eitől elvileg és lényegükben különböznek a reakciós ~ek, amelyek a reakciós uralkodó körök nyílt diktatúráját testesítik meg.

egységfront: a munkásosztály és szövetségesei különböző politikai pártokba, szakszervezetekbe, mozgalmakba tömörült erőinek összefogása. Sokféle formája lehet, de alapját mindig a →*munkásegység*front képezi. Helyi, nemzeti és nemzetközi méretű megteremtésének döntő jelentősége van a munkásosztály és a többi haladó erő harcában, az imperialista reakció, a fegyverkezési verseny, a monopoltőke ellen és a béke, a nemzeti függetlenség, a demokratikus szabadságjogok védelmében (még →*antiimperializmus*, *moszkvai értekezletek*).

egyszemélyi vezetés: a gazdaság állami szektora és az államapparátus vezetésének elve és módszere. A hatóságok, intézmények, vállalatok vezetői felelősek a rájuk bízott munkaterületért, ugyanakkor rendelkezésükre állnak mindazok az eszközök, amelyek lehetővé teszik, hogy a rájuk bízott feladatokat megvalósítsák, és elhatározásaiknak érvényt szerezzenek. Az ~ elve megköveteli a vezető által adott utasítások fegyelmezett végrehajtását, de egyidejűleg feltételezi, hogy a vezető teljes felelősséggel tartozik a nép által választott, ill. a szocialista állam által kinevezett felső szerveknek, tanácskozik a dolgozókkal, támogatja jogos bírálataikat, szorosan együttműködik a vállalat vagy intézmény kollektívájával. Az ~t a dolgozók alulról jövő észrevételei, kezdeményezései, javaslatai, a pártszervezetek, szakszervezetek, üzemi tanácsok támogatják. A marxista–leninista pártok nem az ~, hanem a →*kollektív vezetés* elvén épülnek fel.

éhségövezet: az ENSZ 1974 tavaszán megrendezett, a fejlődő országok gazdasági problémáival foglalkozó rendkívüli ülésszaka ~nek nyilvánította az indiai szubkontinens országait (India, Pakisztán, Banglades, Sri Lanka), valamint a Szahara déli részével határos nyugat-afrikai, ún. Szahel-övezetet (Mauritánia, Mali, Felső-Volta, Szenegál, Niger, Csád) és Etiópiát. Míg az indiai szubkontinensen és Etiópiában a tömeges éhínség problémái csak részben függvényei az időjárásnak, a Szahel-övezet kb. 25 millió lakosát immár a hatvanas évek vége óta fenyegeti az az éghajlati változás, amely az esőzés elmaradásával és a szaharai homok térhódításával kapcsolatos. A Szahel-övezetnek nyújtott nemzetközi élelmiszer- és orvosi segély-mozgalom, amelyben a szocialista országok is részt vesznek, számos objektív és szubjektív akadályba ütközik – ilyen a segély méltányos elosztásához és helyszínre juttatásához szükséges apparátus és szállítóeszközök hiánya, a több millió nomád állattenyésztő letelepítésének problémája. A szakértők véleménye szerint a Szahel-övezet gondját hosszú távon csak a hatalmas arányú vízkonzerváló építkezések és erdőtelepítések orvosolhatják.

Eisenhower-doktrína: Eisenhower, az USA volt elnöke (1899—1969) 1957 elején programot tett közzé, s felhatalmazást kapott a Kongresszustól, hogy az USA fegyveres erőit belátása szerint használja fel a Közel-Keleten. Az USA kormányának elképzelése szerint Nagy-Britannia és Franciaország 1956-os szuezi háborús kalandjának kudarca után „légüres tér" keletkezett a Közel-Keleten, s ezt az USA-nak kell betöltenie úgy, hogy katonai segítséget nyújt a reakciós arab rezsimeknek a belső tömegmozgalmak és a haladó arab országok ellen. Az ~ gyakorlati alkalmazására Libanonban került sor, amikor 1958 júliusában az imperialistabarát rendszer támogatására és az iraki forradalom elszigetelésére amerikai tengerészgyalogosok szálltak partra. A szocialista országok és a nemzetközi közvélemény nyomására az amerikai megszállóknak 1958 októberében távozniuk kellett az országból.

eklekticizmus [gör.]: 1. különféle, egymástól eltérő, összeférhetetlen nézetek, elméletek, irányzatok elvtelen összekeverése, mechanikus egyesítése; 2. a következetesség hiánya, többféle nézet zavaros elegye a meggyőződésben és az elméletben.

élcsapat, *avantgarde:* politikai értelemben a társadalom, a nép, az osztály élenjáró vezető ereje (még →*kommunista pártok*).

Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet, *Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO;* székhely: Róma (Olaszország). Az ENSZ szervezete, 1945 októberében a kanadai Quebecben alakult. Feladata segítséget nyújtani a világ országainak (elsősorban a fejlődő országokban) az életszínvonal emelésében, a táplálkozás javításában, a mezőgazdasági munka termelékenységének növelésében a korszerű agrotechnika terjesztése révén. Jelenleg

136 tagja van, a megfigyelők közt van a Palesztin Felszabadítási Szervezet is. Legfelső szerve a kétévenként ülésező Közgyűlés (a tagállamokat 1–1 delegátus képviseli), állandó irányító szerve a 27 tagú Tanács és a Főigazgatóság.

életszínvonal: a társadalom tagjai szükségleteinek kielégítési szintje. Főbb tényezői: a fogyasztási javakkal való ellátottság, a kulturális, egészségügyi szolgáltatások, a foglalkoztatási színvonal, a lakáshelyzet. Az ~ legfontosabb mutatói: a reáljövedelem, a reálbér, továbbá a különböző szociális juttatások mértéke stb.

El-Fatah *H*arakat el-*Ta*hrir el-*Fa*lasztin – *Palesztin Felszabadítási Mozgalom* (a kezdőbetűk visszafelé olvasva, mivel az arab írás jobbról balra halad): 1965-ben alakult. A palesztin nemzeti felszabadító mozgalom legjelentősebb szervezete. Az ~ fegyveres harcot folytat az izraeli megszállás alatt álló arab területek felszabadításáért, célja a demokratikus, világi állam megteremtése egész Palesztina területén. Az ~ az 1973. októberi háború előtt nem volt hajlandó elismerni Izrael nemzeti realitását, és ebben a szellemben nem fogadta el azt a békés rendezést, amely a palesztin nemzeti jogok érvényesítését csak Ciszjordániában, és a gazai övezetben tenné lehetővé. Az ~ álláspontját lényegesen módosította a Palesztin Nemzeti Tanács 1974 júniusában elfogadott tízpontos programja, amely leszögezte, hogy az Izrael által kiürítendő, palesztinok lakta területen meg kell teremteni a palesztin nemzeti hatóságot. Vezetője, J. Arafat egyben a palesztinai felszabadító mozgalom szervezeteinek zömét tömörítő →*Palesztin Felszabadítási Szervezet* elnöke és a palesztinai fegyveres erők főparancsnoka. Az ~ bázisa Szíria és Libanon, fegyveres erői az Asszifa (Villám) nevet viselik (még →*arab egység*, *palesztinai menekültek*).

elhajlás: eltérés a kommunista pártokon belül a marxizmus–leninizmus elveinek következetes alkalmazásától, a párt irányvonalától. Gyökerei: a polgári és kispolgári rétegeknek, azok ideológiájának és erkölcsének a munkásosztályra és a pártra gyakorolt hatása, a párton belüli kispolgári elemek ingadozása, az elméleti képzettség gyengesége és a szubjektivizmus. Az ~ lehet jobboldali és „baloldali" jellegű. A marxizmus–leninizmus hívei egyaránt harcolnak mindkét ~ ellen (még →*„baloldaliság"*, *opportunizmus*).

elit teória [fr.]: az osztálykülönbségek megtartásának szükségességéről vallott burzsoá elmélet, amely szerint a társadalomban szükség van a legkiválóbbak uralmára, ami a kapitalista társadalomban egyenlő a monopoltőkések és kiszolgálóik, a menedzserek, a nagypolgári értelmiségiek uralmával. Az ~ szerint az elit a néptömegek felett áll, s azokat kormányoznia kell. Az ~ egyes irányzatai valamennyi társadalmi osztály, hivatás, foglalkozás „legjobbjainak" együttműködését és uralmát hirdetik. Mások azon az álláspontonvannak, hogy a modern társadalom csak a technokrata elit hatalma alatt fejlődhet.

Ellenállók Nemzetközi Szövetsége, *Fédération Internationale des Résistants, FIR:* székhely: Bécs (Ausztria), 1951-ben alakult Bécsben, egyesíti a második világháború egykori ellenállási mozgalmainak résztvevőit, a partizánokat, a koncentrációs táborok foglyait, a fasizmus üldözötteit, az elesett szabadságharcosok hozzátartozóit. 22 ország 44 szervezetének 5 millió tagját tömöríti.

ellenforradalom: a forradalomban legyőzött reakciós osztályok támadása a haladó új társadalmi rendszer ellen; a forradalom előtti, vagyis a már idejétmúlt gazdasági, társadalmi és politikai rendszer erőszakos visszaállítása. Az imperialisták jellemző vonása az ellenforradalmiság, támogatnak minden haladásellenes erőt, kívülről szervezik az ~t és az ~ exportjára törekednek. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a volt kizsákmányoló osztályok összefogtak az imperialista hatalmak fegyveres erejével, hogy közös ~mal megdöntsék az első szocialista államot. Hasonló helyzet állt elő az 1919-es Magyar Tanácsköztársasággal szemben is. A belső és a nemzetközi ellenforradalmi erők a legkülönbözőbb módszereket alkalmazzák (összeesküvések, szabotázsakciók, ideológiai diverzió, „fellazítás", az elkövetett hibák, nézeteltérések és elhajlások kihasználása, gazdasági nyomás, hidegháborús propaganda, szovjet- és kommunistaellenesség terjesztése, háborús provokációk). A belső és a nemzetközi ellenforradalmi erők összefogása mutatkozott meg az 1956-os magyarországi ~ban. A történelmi tények azt bizonyítják, hogy a szocialista világrendszer ereje kudarcra ítéli a szocialista országok ellen irányuló ellenforradalmi kísérleteket. Ugyanakkor egyre hatékonyabb segítséget nyújt a haladó új független országok forradalmi erőinek is az ellenforradalmi kísérletek leverésében, az imperialista beavatkozás meghiúsításában.

ellenőrző társaság: → *holding*

elmélet: a valóság gondolati visszatükrözésének általánosított, rendszerezett formája. Szorosabban véve a valóság valamely szűkebb területére vonatkozó ismeretrendszer (pl. szaktudományi ~ek). Tágabb értelemben az ~ a valóság megismerésére és átalakítására irányuló emberi tevékenység szellemi oldala, megkülönböztetésül a gyakorlattól. Az ~ végső soron a természeti és társadalmi valóság gyakorlati átalakításának eszköze („a cselekvés vezérfonala" – Lenin), a tudatos emberi tevékenység feltétele, a tudományok fejlődésével egyre nagyobb mértékben meghatározó eleme. Az osztály nélküli társadalom felépítésének sokoldalú, bonyolult feladatai szükségszerűen igénylik a marxizmus–leninizmus ~ének, a társadalmi fejlődés legkorszerűbb ~ének elsajátítását, felhasználását és továbbfejlesztését.

el nem kötelezett országok: a tömbönkívüliség elvét valló államok elnevezése; olyan államok, amelyek nem csatlakoznak a politikai-katonai-gazdasági tömörülésekhez. A „tömbönkívüli" el-

nevezés pontosabban fejezi ki a mozgalom jellegét, mint az „el nem kötelezett" kifejezés. A tömbönkívüliség ugyanis nem zárja ki, hogy az egyes országok gazdasági, politikai, ideológiai, sőt katonai értelemben is elkötelezettek. A világnyelvekben a „non - aligned", „non aligne", „no alicuado", „blockfrei", „nyepriszojegyinyivsajaszja sztrana" stb. a használatos. Az ~ jelentős szerepet játszanak a nemzetközi politikában, bár lényeges különbségek vannak köztük. Egyesek szoros szálakkal fűződnek a volt gyarmatosítóhoz, mások a legfontosabb nemzetközi kérdésekben a szocialista országokkal megegyező álláspontra helyezkednek. Az ~ időnként értekezletet tartanak *(→kairói értekezletek, lusakai értekezlet, algíri értekezlet)*. Az ~ elősegítették a béke fenntartását, a népek mozgósítását az imperializmussal szemben. A hetvenes években az ~ értekezletein erősödött az antiimperializmus, amelyben nagy szerepe van az értekezleteken részt vevő szocialista Kubának és Vietnamnak. Ugyanakkor az ~ 1979. szeptemberi, havannai csúcsértekezlete (sorrendben a hatodik) előkészületei során és magán az értekezleten felszínre kerültek az ellentétek az el nem kötelezettség tartalmának értékelését illetően. Egyes országok olyan álláspontot hirdettek, hogy egyforma távolságot kell tartani mindkét katonai tömbtől, míg azok az országok, amelyek következetes antiimperialista álláspontra helyezkednek, a szocialista országokban szövetségeseiket látják az imperializmus, a neokolonializmus, a háborús politika ellen vívott harcukban.

elnöki rendszer: a központi hatalom gyakorlásának olyan rendszere, amelyben az államelnök kezében összpontosulnak a hatalmi funkciók. Rendszerint azokban a kapitalista vagy kapitalista úton fejlődő országokban hozzák létre, amelyek nehéz helyzetben, éles osztályharc állapotában vannak, tehát az uralkodó osztály a hatalom végletes centralizációjára kényszerül. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom az államelnök (köztársasági elnök) kezében összpontosul, a monopoltőke nyílt diktatúrája rajta keresztül érvényesül. Az ~ lényegét tekintve a monopolista burzsoázia nyílt diktatúrájának egyik formája. Támadja és korlátozza a demokratikus jogokat és intézményeket, meghamisítja a parlamenti választások eredményeit, elsorvasztja és háttérbe szorítja a parlamentet, üldözi a demokratikus pártokat és szervezeteket, támadja a dolgozók szociális és egyéb vívmányait, magán viseli a *→bonapartizmus* jegyeit. A polgári demokrácia válságának talaján jön létre, amikor a burzsoázia a régi módon már nem tud kormányozni, s a monopoltőke érdekei összeütközésbe kerülnek a polgári demokratikus rendszerrel. Az ~ de Gaulle tábornok nevéhez fűződve legkiteljesedettebb formában Franciaországban jött létre 1958-ban *(→gaulle-izmus)*.

elosztás: 1. az egyéneknek, társadalmi csoportoknak, osztályoknak a megtermelt javakban való részesedési aránya, a részesedés konkrét társadalmi formája. Az ~ elsősorban a termelési eszközök tulajdonformájától függ. A termelési eszközök magántulajdonán alapuló

társadalmakban a kizsákmányoló osztályok a társadalom összjövedelméből magas arányban részesednek. A kapitalizmusban az ~ alapvető formája a tőkések által elsajátított →*profit* és a munkásoknak fizetett →*munkabér*. A szocializmusban a javak ~a alapvetően a végzett munka arányában történik. Fő formája a bér és fizetés, ill. a szövetkezeti tagok részesedése, 2. az áruk, termékek különböző piacok közötti szétosztása, ill. ezek közötti áramlása.

élőmunka (eleven munka): a munkaerő kifejtése, az ember szellemi és testi erejének célszerű felhasználása, amelynek során a termelési folyamatban új érték keletkezik. Az áru értéke egyrészt az ~ által létrehozott új értékből, másrészt az elhasznált termelési eszközök értékéből *(→holt munka)* tevődik össze.

előretolt stratégia *(előretolt védelem)*: a NATO-ban elfogadott hadászati elv. Lényege, hogy az európai szocialista országokkal vívandó háború kezdetén nem szabad jelentős területeket feladni, hanem az előretolt csapatok minden rendelkezésre álló eszközzel – beleértve a rakéta-atomfegyvereket és atom-aknazár alkalmazását – megállítják a „támadót", és átmennek támadásba. A NATO-csapatok ezen elvek alapján folytatják hadgyakorlataikat.

elutasítási front: →*bagdadi csúcs*

Élysée [élizé]: a francia köztársasági elnök palotája Párizsban.

emancipáció [lat.]: felszabadítás a függőség, elnyomás, alárendeltség, előítélet és minden alól, ami történelmileg túlhaladott, elavult; a fajok vagy nemek (stb.) szerinti korlátozások, megkülönböztetések megszüntetése, egyenjogúsítás (pl. a nők ~ja). A forradalmi munkásmozgalom kezdettől fogva követeli az ~t, ami a szocialista országokban megvalósult. A kapitalista országokban az ~ az osztályharc egyik fontos célja (pl. az USA-ban a néger lakosság egyenjogúsítása).

embargó [sp.]: állami rendelkezés, amely megtiltja általában a hadifontosságúnak nyilvánított áruk kivitelét egyes országokba, illetve behozatalát egyes országokból. Az USA a hidegháború éveiben ~politikát folytatott a szocialista országokkal szemben, és szövetségeseit is arra kényszerítette, hogy a stratégiainak minősített árucikkek minél nagyobb listáit (~listák) állítsák össze. Az utóbbi években csökkentették az ~listákat. Ugyancsak ~nak nevezik a hírközlésben bizonyos hírek vagy információk meghatározott idő előtti közlésének tilalmát (még →*diszkrimináció*).

„emberarcú" szocializmus: demagóg, jobboldali, szocializmusellenes jelszó, amelyet különösen a kommunista mozgalom és a szocializmus renegátjai használnak. Az 1968-as csehszlovákiai ellenforradalmi kísérletnek is egyik jelszava volt. Állítása szerint a szocializmus elembertelenedett, elbürokratizálódott, ezért a szocializmust „meg kell reformálni", polgári demokratikus formaságokkal kell felruházni, a →*demokratikus centralizmus* helyébe a formális de-

mokráciát kell állítani. A kommunista párt, a proletárdiktatúra ellen irányul.

emberi jogok: *alapjogok, szabadságjogok, természetes és elidegeníthetetlen jogok, állampolgári jogok:* az állampolgárokat megillető, a különböző társadalmi rendszerekben eltérő terjedelmű alkotmányokban rögzített legfontosabb jogok gyűjtőneve. Az ~ elismerésének követelménye a feudális kötöttségekkel szemben fellépő burzsoázia jelszavaként merült fel, kifejezve a tulajdon és a vállalkozás szabadságának követelését. A burzsoázia eszményített államáról írta Engels: „... az emberi jogok egyik leglényegesebbjének – a polgári tulajdont proklamálták..." A →*Nagy Októberi Szocialista Forradalom* új fejezetet nyitott az ~ történetében. A Szovjetunió alkotmányai, majd a többi szocialista ország alkotmányai nemcsak leszögezik az ~at, hanem biztosítják azok érvényesülését is. A szocialista országok alkotmányaiban az ~ fogalomköre kibővült, a gazdasági, szociális és kulturális jogokkal (a munkához, tanuláshoz, a szociális ellátottsághoz, a művelődéshez, a pihenéshez stb. való jog). Az ENSZ közgyűlése 1948. dec. 10-én elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Ezt a napot az Emberi Jogok Napjaként ünneplik. Hosszas előkészületek után az ENSZ Közgyűlése XXI. ülésszaka 1966. dec. 16-án elfogadta a polgári és politikai jogokról, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló két egyezményt. Az okmányok egy fakultatív jegyzőkönyvvel egészültek ki s mivel ennek egyes rendelkezései sértik az állami szuverenitás elvét, számos állam – köztük a szocialista államok – ellene szavazott. Az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* záróokmányában a részt vevő államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy „tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat". A helsinki értekezletet követő időszakban, elsősorban a Carter-kormányzat politikai kampányt indított a szocialista országok ellen az ~ jelszavával, miközben együttműködik olyan országokkal, amelyekben fasiszta módszerekkel fellépnek az alapvető ~ ellen.

Emberi Jogok Bizottsága *(Commission on Human Rights):* az →*ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa* funkcionális bizottsága; 1946. febr. 16-án alakult. Évente felváltva Genfben, ill. New Yorkban ülésezik. Az ~ dolgozta ki és terjesztette elő az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát és az Emberi Jogok Egyezségokmányát. Ezeken kívül számos részegyezményt dolgozott ki, közülük a legfontosabbak: a népirtás bűncselekményének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény (1948); a rabszolgaság és a rabszolgakereskedelem eltörléséről szóló egyezmény (1956); az emberkereskedelem és a prostitúció kihasználásának megfékezéséről szóló egyezmény (1949); a nők politikai jogairól szóló egyezmény (1952); a faji megkülönböztetés minden formájának eltörléséről szóló egyezmény (1965); a háborús bűnösök bűnei elévülésének kizárásáról szóló nemzetközi egyezmény (1968).

emigráció [lat.]: 1. tömeges kivándorlás valamely országból; kényszerű vagy önkéntes jellegű, gazdasági, politikai, vallási vagy egyéb okok miatti tömeges átköltözés valamely országból egy másikba. Az ~ lehet végleges, tartós vagy rövid, átmeneti jellegű; 2. valamely országban élő emigránsok (bujdosók, menekültek, hontalan személyek) összessége. Megkülönböztetendő a reakciós, illetve a haladó ~ (pl. reakciós a szocialista vívmányok elől menekülő és külföldön a szocializmus ellen szervezkedő emigráns; haladó volt a fasizmus elől kimenekült antifasiszta ~).

empirikus [gör.]: 1. tapasztalaton, gyakorlaton alapuló ismeret; 2. a tapasztalat embere; olyan személy, aki csak az érzékszerveinek hisz; 3. az empirizmus híve az érzéki tapasztalatokat tekinti az ismeretek és a megismerés egyedüli forrásának, lebecsüli az elméleti általánosítást, a tudományos absztrakciót, a logikai elemzést, lényegében tagadja a tudományos előrelátás jelentőségét.

enciklika [gör.]: a pápa üzenete, körlevele, pásztorlevele, minden katolikushoz – a papsághoz, a szerzetesrendekhez és a világiakhoz – politikai, vallási, erkölcsi kérdésekről. A pápai ~ a pápa, a Vatikán alapvető állásfoglalását tartalmazza, legfelsőbb elvi útmutatásait határozza meg egy-egy időszak legfontosabb politikai és vallási kérdéseiben, amelyeket valamennyi hívő köteles végrehajtani. Az utóbbi időkben az ~k különösen sokat foglalkoznak szociális kérdésekkel (az osztálybéke hirdetése szellemében), a béke ügyével és a katolikus egyház korszerűsítésének kérdéseivel. Latin nyelven íródnak és a szöveg kezdő szavai után kapják elnevezésüket (pl. „Rerum Novarum"). Az anglikán egyházban az ~ elnevezést olykor az egyház vezetőjének, a canterburyi érseknek a körleveleire alkalmazzák.

energiaválság: az energiatermelés elmaradása az energiaigények növekedése mögött. Az ~ a tőkésországokban a hetvenes évek elején került felszínre, s különösen 1973-ban az arab országok által életbe léptetett →*olajembargó* élezte ki. Alapvető oka, hogy a fejlett tőkésországok energiaforrásai egyre kevésbé fedezik saját szükségleteiket, s az energiahordozók, mindenekelőtt az olaj termelése főleg a fejlődő országokban növelhető. Ezek az országok viszont társadalmi fejlődésük előrehaladtával egyre kevésbé hajlandók alacsony árakon és korlátlanul szállítani. Az ~ban szerepet játszik, hogy a nemzetközi olajmonopóliumok jelentősen emelték az olaj fogyasztói árát, s ennek következtében óriási mértékben nőtt a profitjuk.

enkláve [fr.–lat.]: valamely állam szempontjából egy másik államnak olyan területrésze, amelyet minden oldalról az ő szárazföldi területe zár körül (pl. ilyen Lesotho a Dél-afrikai Köztársaság határai között, vagy Nyugat-Berlin az NDK-ban).

ENSZ: →*Egyesült Nemzetek Szervezete*

ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia *(United Nations Conference on*

Trade and Development, UNCTAD): az →*ENSZ* határozata alapján 1964-ben létrehozott, az ENSZ közgyűlésének alárendelt szerv, amelynek feladata a fejlődés különböző fokán álló országok közötti kereskedelmi és gazdasági együttműködés segítése, a világgazdaság igazságosabb rendjének kialakítása. Alapító konferenciáján Genfben (1964. március 23–június 15.) 120 ország vett részt, az 1978-as manilai konferencián 159 ország képviselői voltak jelen. Az alapító konferencia határozatai célul tűzték ki a gyarmatosítás maradványának felszámolását, minden ország jogát a nemzetközi kereskedelemben való részvételre, a szuverenitás és az egyenjogúság alapján, a →*legnagyobb kedvezmény*, és a fejlődő országok számára a →*preferencia* elvének alkalmazását. 1976-ban Nairobiban tartott konferenciáján megtárgyalták az →*új világgazdasági rend*re vonatkozó előterjesztést. Az 1979-es konferencián határozatot hoztak a világ 30 legszegényebb országának támogatásáról: az ENSZ e célra 1980-ig 100 millió dolláros alapot állít fel, amelyet 1981-re 350 millióra emel. A konferencia ajánlásokat fogadott el a nemzetközi gazdasági kapcsolatok átalakításáról, a protekcionizmus és a diszkrimináció felszámolásáról, valamint a különböző társadalmi rendszerű országok együttműködéséről. Az ~ nem hoz kötelező határozatokat, jelentősége abban áll, hogy lehetőséget nyújt a világgazdasági problémák megvitatására, többségi szavazáson alapuló ajánlások megtételére. Vezető szerve a konferencia által választott Tanács, amelynek tagjai között a fejlődő, a fejlett ipari országok és a szocialista országok képviselői vesznek részt. A szervezet titkárságának vezetőjét a Közgyűlés egyetértésével az ENSZ főtitkára nevezi ki.

ENSZ-társaságok Világszövetsége *(World Federation of United Nations Associations, WFUNA)* Székhelye: Genf. Nem kormányközi nemzetközi szervezet, az ENSZ népszerűsítésére és határozatainak széles körű ismertetésére a tagállamokban alakult társadalmi szervezeteknek 1946-ban létrehozott központja. Fő szerve a kétévenként ülésező Közgyűlés, amely megválasztja a 14 tagú Végrehajtó Bizottságot. Az ~ élén a főtitkár áll. A ~ tagja a Magyar ENSZ-társaság is, amely az Országos Béketanács keretében tevékenykedik.

enyhülés: a nemzetközi feszültség enyhülési folyamata; átmeneti állapot a hidegháborútól a biztonság és az együttműködés felé a különböző társadalmi rendszerű államok →*békés egymás mellett élés*ének szellemében; a békés egymás mellett élés elvének térhódítása a nemzetközi kapcsolatokban, s e kapcsolatok átrendeződési folyamata. Ez a folyamat legmesszebbre a szovjet–amerikai, valamint a kelet-európai országok és a nyugat-európai országok közötti kapcsolatokban jutott. Alapvető oka, hogy a nemzetközi erőviszonyokban jelentős változások történtek a szocializmus javára, így a szocialista közösség békepolitikája kedvezőbb körülmények között valósulhat meg. Az ~ben döntő szerepe van a SZU aktív békepolitikájának, kezdeményezései-

nek. Az ~ még nem tekinthető visszafordíthatatlan folyamatnak, noha a nemzetközi élet fejlődésének ez az alapvető tendenciája. A SZU és a szocialista közösség országainak célja, hogy az ~t visszafordíthatatlanná tegyék, és kiterjedjen a katonai területre is. Ford elnök az 1976. évi amerikai elnökválasztási hadjáratban elvetette az ~ kifejezést, és kijelentette, hogy az USA „az erő pozíciójából folytatott békepolitika" híve. Az ~ Carter elnöksége idején fokozatosan gyengült (→*Carter-doktrína*), s ezt a →*szovjet–amerikai kapcsolatok* is megsínylették. Az USA akciói azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, s ez tükröződött az 1979. júniusi bécsi szovjet–amerikai csúcstalálkozón. Az ~ folyamata az ötvenes évek végéig nyúlik vissza, amikor a szovjet–amerikai viszonyban megjelentek az első biztató jelek (pl. Antarktisz-egyezmény), majd ezek a hatvanas évek elején újabbakkal gyarapodtak (pl. atomsorompó-egyezmény). Az ~ben fontos szerepet játszott a gaulle-ista külpolitika, majd az NSZK „új keleti politikája". A kezdeményező és a meghatározó tényező azonban kezdettől fogva a szocialista külpolitika volt.

érdekeltségi alapok: az általános nyereségadóval és a kötelező tartalék alappal csökkentett vállalati nyereségből a vállalat fejlesztésére, ill. a kollektíva anyagi ösztönzésére szolgáló →*fejlesztési* és →*részesedési alap*, valamint →*jóléti és kulturális alap*. Az ~ arányairól az előbbiek szerint rendelkezésre álló nyereségről a vállalat dönt.

érdekszféra: olyan terület, ahol valamely imperialista állam különleges előjogokkal és hatalmi pozícióval rendelkezik, ahová különböző módszerekkel kiterjeszti gazdasági-politikai befolyását. Az imperialista országok arra törekszenek, hogy egymás közt ~kra osszák fel a világot, ugyanakkor állandó vetélkedés folyik közöttük az ~kért. Az USA ma is ~jának tekinti pl. Latin-Amerikát.

eritreai kérdés: a 117 000 km² területű, mintegy 2,5 millió lakosú Eritrea, Etiópia kijárata a Vörös-tengerhez, 1869-től fokozatosan olasz gyarmati uralom alá került, majd a második világháború során brit csapatok szállták meg. Eritrea az ENSZ döntése értelmében 1950-ben szövetségi államot alkotott Etiópiával, de a középkort konzerváló Hailé Szelasszié császár a kulturálisan és politikailag fejlettebb Eritrea fokozatos beolvasztására törekedett: 1960-ban megszüntette a szövetségi államformát, majd 1962-ben Etiópia közönséges tartománya lett. E folyamattal szemben lépett fel az 1960-ban létrehozott *Eritreai Felszabadítási Front*, amely a teljes függetlenség követelésével fegyveres harcot indított a központi hatalom ellen. Az 1974. évi etiópiai forradalom győzelme után tárgyalások kezdődtek a központi kormány és az eritreai szervezetek között, de ezek eredménytelenek maradtak. Az eritreai szervezetek az 1950-es ENSZ-döntésre hivatkozva legfeljebb a föderációt, vagy konföderációt fogadnák el, míg a kormány nem ismeri el Eritrea önálló politikai jellegét, s az ott élő nemzetiségi csoportok számára

csak kulturális autonómiát akar biztosítani. Az eritreai szervezetek, az *→etiópiai–szomáli háborút* kihasználva, fokozták katonai akcióikat, s 1977 végére, a főváros és a két kikötőváros kivételével, elfoglalták egész Eritreát. Az etiópiai hadsereg a szomáliak fölött aratott katonai győzelem után 1978 júniusában nagyarányú offenzívát indított és az év végére kiszorította a felkelőket az összes városból. Az etnikailag részben arab felkelők több arab ország támogatását élvezik, köztük a reakciósokét is, amelyek a Vörös-tengert „arab tengerré" szeretnék változtatni.

erkölcsi kopás: az *→állóalapok* értékcsökkenésének *(→amortizáció)* különleges, a fizikai elhasználódástól független formája. ~ról beszélünk, ha a meglevő állóalapok helyett már korszerűbbet, hatékonyabbat állítanak elő s a termelés általában már az újabbakon folyik, vagy pedig akkor, ha az állóeszközök újratermelése és ennek következtében beszerzése is lényegesen olcsóbbá válik. Az ~ előrehaladásával a műszakilag még felhasználható termelőeszköz további üzemeltetése gazdaságtalanná válik.

erőpolitika: az imperialista hatalmak, főleg az USA külpolitikájának jellegzetes vonása. Az ~ hívei a fegyverkezés és a katonai szövetségek révén az „erő helyzetéből" akarják eldönteni a vitás nemzetközi kérdéseket.

erőviszony (nemzetközi): sok tényező összességét és összefüggését tartalmazza. Magában foglalja az összes fizikai-anyagi tényezőket, amelyek rendszerint statisztikailag jól mérhetők (terület, népesség, ipar, mezőgazdaság, nyersanyagbázis, a termelőerők fejlettsége, nemzeti jövedelem, a gazdasági növekedés üteme, katonai erő stb.), az összes társadalmi, szellemi, kulturális és politikai tényezőket, amelyek statisztikailag gyakran nem is mérhetők (a társadalmi rendszer természete, a belpolitikai szilárdság, a társadalmi osztályok egysége, a vezetés és a tömegek egysége, a vezetés színvonala, a szövetség összeforrottsága, a politika helyessége, a kezdeményezőkészség stb.). A fizikai-anyagi tényezők például nem mindig döntik el az össz-~okat. A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy meghatározott körülmények között a tényezők összességében és összefüggésében az eszmei-politikai-erkölcsi erő is döntő szerepet játszik. Csak az ~ helyes felmérése és tudományos értékelése alapján lehet helyes politikát kidolgozni.

értéktöbblet: a tőkés gazdaságban a bérmunkás által megtermelt érték és munkaerejének értéke közötti különbözet, amelyet a tőkés ellenérték nélkül elsajátít. A realizált ~ a *→profit*. A marxi ~-elmélet a különböző polgári elméletekkel szemben bebizonyította, hogy az ~ egyetlen forrása a dolgozók kizsákmányolása, s hogy a tőkés társadalom termelésének közvetlen célja nem a fogyasztók szükségleteinek kielégítése, hanem az ~ termelése *(→alaptörvény)*. A szocialista gazdaságban az ~ kategóriája megszűnik, mert a munkaerő nem áru és nincs kizsákmányolás.

értéktörvény: az árutermelés alapvető törvénye, amely azt a tendenciát fejezi ki, hogy hosszabb időszakot tekintve az áruk árát értékük határozza meg. Az ~ a kapitalista termelési viszonyok között utólag és spontánul szabályozza a termelést; differenciálja az árutermelőket; a technika fejlesztésére ösztönöz. Az ~ érvényesül a szocialista árutermelésben is, azonban nem spontán, hanem tudatosan felhasznált törvényként (habár érvényesülésében spontán tendenciák is mutatkoznak). A szocialista gazdaságban a technikai fejlődést nem elsősorban ez határozza meg, de hatással van rá, nem differenciálja a termelőket, de fontos szerepe van a jövedelmek alakulásában. Magyarországon az 1968-ban bevezetett árreform fontos célja volt, hogy az árarányok jobban megfeleljenek a társadalmi ráfordítások arányának. A termékek egy részének áralakulására hatással van a kereslet és kínálat, a piac értékítélete.

értelmiség, *intelligencia:* az a társadalmi réteg, amely – a szellemi és fizikai munka között kialakult munkamegosztás folytán – hivatásszerűen szellemi munkával foglalkozik; nincs önálló viszonya a tulajdonhoz; tevékenységét általában az adott társadalmi rendszer uralkodó osztályának érdekei szerint folytatja. Az ~ különböző osztályok tagjaiból kerül ki. A szocialista országokban új, szocialista ~ jött létre, amely a munkásosztály, a szocializmus érdekében végzi feladatát, tagjainak túlnyomó része a dolgozó osztályokból származik. Korunkban a társadalom fejlődése, a tudományos-technikai haladás következtében növekszik az ~ szerepe és száma, ez azonban nem jelenti azt, hogy akár a kapitalizmusban, akár a szocializmusban önálló osztály lenne, vagy akár a munkásosztály, akár a burzsoázia helyett a társadalom vezető rétege lehetne. A →*tudományos technikai forradalom* magasabb szakmai szintet követel a fizikai dolgozóktól is. Ez az egyik feltétele annak, hogy a társadalom szocialista átalakításának folyamán csökkenjen a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség. A kapitalizmusban a tudományos-technikai forradalom az ~ alapvető tömegeit egyre inkább megfosztja régebbi kiváltságaitól, így attól, hogy valóban alkotó munkát végezzen; hogy létfeltételei lényegesen jobbak legyenek, mint a fizikai munkásoké. Ezek a változások az ~et objektíve közelítik a munkásosztályhoz, s széles rétegei ezt felismerve politikailag is csatlakoznak a munkásosztály harcához.

establishment [esztéblisment] [ang.]: a nyugati politikai nyelvben a fennálló rezsimet és intézményeit jelölik e szóval.

Észak-atlanti Szerződés Szervezete, *North Atlantic Treaty Organization, NATO:* székhely: Brüsszel (Belgium), az USA irányítása alatt álló agresszív katonai tömb. 1949. április 4-én alakult, az amerikai imperializmus hidegháborús lépéseinek (→*Truman-elv, Marshall-terv*) szerves következményeként. Az alapokmányt tíz nyugat-európai ország (Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Izland, Luxemburg, Nagy-Britannia, Olaszország,

Norvégia és Portugália), valamint az USA és Kanada külügyminiszterei írták alá. A húsz évre kötött és 1969-ben megújított szerződés hatásköre Európára, Észak-Amerikára, Törökországra, az Atlanti-óceánnak a Ráktérítőtől északra elterülő részére terjed ki. 1951-ben csatlakozott hozzá Görögország és Törökország, 1954-ben pedig az NSZK. Éle a SZU és az európai szocialista országok ellen irányul. Az ~ több száz támaszponttal rendelkezik, alakulatait atom- és rakétafegyverekkel szerelték fel. Szoros szálak fűzik az „európai integráció" szervezeteihez *(→Nyugat-európai Unió, Európai Gazdasági Közösség, EURATOM)* valamint a többi imperialista katonai tömbhöz. Franciaország 1965-ben, fenntartva NATO-tagságát, kilépett annak katonai szervezetéből, emiatt az ~ székhelyét 1967-ben Párizsból Brüsszelbe helyezték át. Az ~ vezető szervei: Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council) – a legfelsőbb szerv, évente kétszer ülésezik a külügy-, hadügy- és pénzügyminiszterek részvételével. Az ülésszakok között a szervezet tevékenységét az Állandó Tanács irányítja, amelybe a tagállamok nagyköveti szintű delegátusokat küldenek. Elnöke valamelyik külügyminiszter (évente változik). Katonai Bizottság – tagjai a vezérkari főnökök. Nukleáris Védelmi Bizottság – az atomfegyverek elosztásával foglalkozik. (Az NSZK mint a bizottság tagja ezen keresztül jut atomfegyverekhez.) Parancsnokságok: SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers in Europe – Szövetséges Hatalmak Európai Legfelső Főhadiszállása) – az ~ legfontosabb katonai szerve, a nyugat-európai NATO-haderők koordináló szerve. Alárendelve: a legnagyobb harcértékkel rendelkező Közép-európai Parancsnokság, az Észak-európai Parancsnokság, a Dél-európai Parancsnokság, melynek parancsnoka az USA 6. flottájának parancsnoka. SACLANT (Supreme Allied Commander Atlantic – Legfelső Atlanti Parancsnokság) – főhadiszállása az USA-ban. ACC (Allied Command, Channel – La Manche-csatornai Szövetséges Parancsnokság, Amerikai-Kanadai Regionális Tervező Csoport. A NATO-államok a szervezet fennállása óta csaknem 2000 milliárd dollárt költöttek katonai célokra (1979-ben 190 milliárd dollárt). A NATO-hatalmak Nyugat-Európában kb. 3 millió embert (ebből 317 000 amerikai) tartanak fegyverben. A *→békés egymás mellett élés* európai térhódítása *(→európai biztonsági és együttműködési értekezlet*, a kölcsönös haderőcsökkentési tárgyalások) kiélezte a hidegháborús politikára alapozott ~ válságát. Ez kifejezésre jutott az utóbbi évek ~-tanácskozásainak állásfoglalásaiban: egyrészt üdvözölték a szovjet–amerikai tárgyalásokat, a Kelet–Nyugat kapcsolatok bővülését, ugyanakkor azonban „szovjet veszélyre", s a *→Varsói Szerződés* erejére hivatkozva fokozták és fokozzák a fegyverkezést. A ~ 1979 decemberében az erő kiegyenlítésére hivatkozva határozatot hozott közepes hatósugarú, nukleáris töltettel felszerelt (Pershing–2) rakéták és szárnyas rakéták európai elhelyezéséről. 1980. elején pedig az *→afganisztáni fordulat*ra hivatkozva hidegháborús határozatokat hozott.

Észak-Dél ellentét: 1. hamis elmélet, amely a világ problémáinak és társadalmi ellentmondásainak lényegét a fejlett és gazdag Észak (Európa, Észak-Amerika), valamint a fejletlen és szegény Dél (Afrika, Dél-Amerika) állítólagos ellentétére vezeti vissza. Tagadja az osztályszemléletet, s az ellentétek gyökereit faji, földrajzi stb. tényezőkben keresi. Korunk fő kérdésének nem a szocializmus és a kapitalizmus, hanem Észak és Dél harcát tartja. Rokon a *→fehérek–színesek ellentéte*ire vonatkozó elmélettel; 2. Olaszországban az iparilag fejlett északi és a fejletlen déli területek ellentétének megjelölése; 3. újabban egész Nyugat-Európára vonatkoztatva is értelmezik a polgári és szociáldemokrata körökben. Abban az értelemben, hogy a nagyobbrészt latin Délnyugat-Európában mély társadalmi változások vannak folyamatban, a kommunista pártoknak nagy tömegbázisuk van. Ebből következően Délnyugat-Európában másképpen vetődik fel a kommunista és a szociáldemokrata pártok együttműködésének szükségessége és lehetősége, mint Nyugat-Európa más részeiben.

északír kérdés: az ír sziget északi, 1,5 millió lakosú része (Észak-Írország) az Egyesült Királysághoz tartozik (bár saját parlamentje és autonóm kormánya van), s állandó forrongások színhelye. Ennek oka a 17. századig nyúlik vissza, amikor is a jövevény protestáns angolok és skótok leigázták a katolikus ír őslakosságot. A brit uralkodó osztály az első világháború után kénytelen volt engedni az ír nemzeti felszabadító mozgalomnak, a sziget déli része Ír Köztársaság néven független lett, míg az északi rész autonómiát kapott. A katolikus kisebbség helyzetét a politikai és gazdasági jogfosztottság jellemzi, a gazdasági és politikai kulcspozíciók a protestánsok kezében vannak (a helyi választásokon például csak az ingatlantulajdonosok szavazhattak, s annyi szavazatot adhattak le, amennyi ingatlannal rendelkeznek). Az erősödő katolikus polgárjogi mozgalom, amelynek radikális szárnya a különböző felekezetű dolgozók összefogását hirdeti a középkori törvények ellen, 1969 őszén véres provokációk tüzébe került. Belfastban és más városokban utcai harcok robbantak ki. Azóta brit katonaság állomásozik Észak-Írországban, s a polgárháború halottainak száma hivatalos rendőrségi adatok szerint 1979-ig megközelítette a másfélezret, a sebesülteké a húszezret. A brit kormány a feszültség enyhítésére kettős reformpolitikát kezdeményezett: 1973 decemberében létrejött az ún. Sunningdale-megállapodás London, Dublin és Belfast között az Összírországi Tanács létrehozásáról. Az önálló minisztériumokkal rendelkező Tanács lenne az összekötő kapocs Írország immár fél évszázada kettészakadt részei között, bár tevékenységére szükségszerűen a brit politika nyomná rá a bélyegét. Ugyanakkor a brit kormány 1974 januárjában életre hívta az északír katolikus–protestáns koalíciós tartományi kormányt. A szélsőséges északír katolikus és protestáns szervezetek elutasítják a Sunningdale-megállapodást és a koalíciós kormányt. Az újabb terrorakciók 1974 májusában a

parlament feloszlatásához és a közvetlen londoni uralom megteremtéséhez vezettek. Ezt követően 1975 májusában létrehozták a 76 tagú, 6 párt képviselőit tömörítő ulsteri alkotmányozó gyűlést, azzal a feladattal, hogy alakítsa ki azt a működőképes kormányzati formát, amely az ír katolikus lakosság képviselőit bevonná a hatalom gyakorlásába. Mivel a szélsőséges elemek mindkét oldalról támadták az alkotmányozó gyűlést, a brit kormány 1976. március 5-én feloszlatta, s újra bevezette a közvetlen uralmat. 1976 augusztusában került sor Belfastban a katolikus és protestáns nők első közös tüntetésére a terror ellen. Noha az év során megismétlődtek a tüntetések (vezetőik, Betty Williams és Mairead Corrigan később megkapták a Nobel-békedíjat), nem tudtak véget vetni a terrorakcióknak. 1978 szeptemberében tárgyalássorozat kezdődött a brit kormány képviselője és a tartomány pártjai között a helyi önkormányzat „mindenki számára elfogadható" formájának felújításáról. A Konzervatív Párt 1979. májusi választási győzelme erősíti a brit katonai jelenléthez ragaszkodó protestáns unionisták helyzetét.

Északi Tanács: a skandináv országok parlamentjeinek és kormányainak tanácskozó szerve. Célja az együttműködés előmozdítása. 1952-ben dán kezdeményezésre alakult, Dánia, Izland, Norvégia és Svédország részvételével. Finnország később csatlakozott hozzá, azzal a fenntartással, hogy nem vesz részt olyan megbeszéléseken, amelyek ellentétesek semlegességi politikájával.

eszkaláció: a hadműveletek lépésről lépésre történő kiszélesítése. Ez a kifejezés az amerikai imperializmus vietnami agressziója kapcsán keletkezett, utalva arra, hogy az USA ily módon bontakoztatta ki hadüzenet nélküli háborúját a dél-vietnami népi erők és a VDK ellen. Dél-Vietnamban az USA kezdetben „különleges hadviselést" folytatott, amennyiben nagy mennyiségű hadianyaggal látta el a saigoni bábrezsim hadseregét, de maga nem avatkozott be közvetlenül a hadműveletekbe. 1964 végén, 1965 elején a saigoni rezsim az összeomlás küszöbén állt. Az USA, hogy ezt elkerülje, először nehézbombázóit vetette be a népi erők ellen, majd 1965 márciusában 27 ezer tengerészgyalogost vetett be. 1966-ban már 389 ezer, 1967-ben 486 ezer, 1968-ban pedig 525 ezer amerikai katona harcolt Dél-Vietnamban, s további erősítést jelentettek az oda irányított ausztrál, új-zélandi, dél-koreai, thaiföldi, valamint Fülöp-szigeteki alakulatok. A VDK ellen közvetlenül 1964 augusztusában intéztek támadást. Kezdetben csak a falusi területeket támadták, majd áttértek a városok terrorbombázására is. Az amerikai imperialistákat az agresszió kudarca és a növekvő nemzetközi felháborodás rákényszerítette a *→párizsi Vietnam-egyezmény* aláírására. Az ~ végleges csődjére a saigoni rezsim 1975 áprilisában történt összeomlása és a dél-vietnami népi erők történelmi győzelme tette rá a pontot.

eszközlekötési járulék: a termelésben lekötött állóeszközöktől és forgóeszközöktől megkívánt minimális hatékony-

ság kifejezője, az az összeg, amelyet a vállalatoknak a náluk realizálódott tiszta jövedelemből a lekötött eszközök arányában kötelező befizetni a költségvetésbe. Az ~-ot az állóeszközök nettó értéke után fizették s a hiteleszközök mentesek voltak a járulékfizetési kötelezettség alól. Az ~ot az 1980-as termelői árrendezés megszüntette.

eszmék és emberek szabad áramlása: az imperialista politika és a burzsoá propaganda egyik követelése a szocialista országokkal szemben, amely a „fellazítási politika" szolgálatában áll. Képviselői azt követelik, hogy az ideológiai és a kulturális élet különböző szféráit a szocialista országokban vonják ki az állami szervek irányítása alól, s ezekben az országokban az érvényes törvényekkel ellentétben tegyék szabaddá a burzsoá eszmék terjesztését. Ez a törekvés az ideológiai diverzió és a más országok belügyeibe való beavatkozás egyik formája. Érvényesítésére az → *európai biztonsági és együttműködési értekezlet*en is kísérlet történt, de a szocialista országok meghiúsították. A szocialista országok képviselői rámutattak arra, hogy országaikban tág lehetőségek vannak a valóban értékes alkotások terjesztésére, de nem engedik meg az antihumánus, reakciós eszmék és irányzatok terjesztését. Ugyancsak az ~ ügyét erőltették az érdemi kérdések rovására a nyugati hatalmak a →*belgrádi találkozó*n (még →*„harmadik kosár"*).

etatizmus [fr.]: állami mindenhatóság, az állam mindenek fölé helyezése, fetisizálása. Politikai fogalom az állam, főként a tőkésállam központi hatalmának erősítésére és kiterjesztésére, a gazdasági és a társadalmi életbe való fokozott állami beavatkozásra irányuló törekvés megjelölésére. A jobboldali szociáldemokraták és a revizionisták ~sal vádolják a legtöbb szocialista állam és a vezető párt szükségszerű irányító tevékenységét.

etiópiai-szomáliai háború: az 1974. évi etiópiai fordulat után az országban aktivizálódtak az ellenforradalmi szervezetek, és az eritreai kérdés rendezetlensége is nehézségeket okozott. Ez felbátorította a szomszédos Szomália nacionalista vezetőit (Nagy-Szomália álma), és fegyveres erővel akartak elfoglalni Etiópia szomáliak lakta területeit (az ország területének mintegy 40 százalékát). A Szomáliából irányított *Nyugat-szomáli Felszabadítási Front* akcióit követően a szomáli reguláris hadsereg 1977 júliusában hadüzenet nélküli háborút indított Etiópia ellen és rövid idő alatt elfoglalták Ogaden vidékének 80 százalékát, és az ország belseje felé törtek. Mivel a Szovjetunió a konfliktusban a megtámadott Etiópiát támogatta, Szomália 1977 novemberében egyoldalúan felbontotta a Szovjetunióval 1974-ben kötött barátsági és együttműködési szerződést. A Szovjetunió hadianyagot szállított a haladó Etiópiának, Kuba pedig katonai alakulatokat küldött az etiópiai fegyveres erők támogatására az internacionalista segélynyújtás jegyében. Ennek nyomán megtorpant az agresszió, majd 1978 márciusában a szomáli csapatok menekülésszerűen távoztak Etiópia területéről.

etnikai [gör.]: valamely népet jellemző; valamely néphez, nemzetiséghez való tartozással kapcsolatos. A lakosság ~ összetétele: a népesség nemzetiségek szerinti összetétele.

EURATOM: →*Európai Atomenergia Közösség*

eurodollár: valamely európai tőkésország nemzeti bankjában elhelyezett dollárbetét vagy folyószámla-követelés. A nemzetközi elszámolásokban olyan funkciót tölt be, mint a devizatartalék. A nemzetközi valutáris zavarok esetén éppen ezért spekulációs eszközként használják föl.

„eurokommunizmus": e fogalom először a nyugati polgári sajtóban bukkant föl 1975-ben, az Olasz Kommunista Párt és Spanyolország Kommunista Pártja vezetőinek találkozójáról kiadott közlemény értékelése során. Azóta bizonyos mértékig használatos e fogalom, értelmezéséről és megítéléséről azonban viták folynak. A →*munkásmozgalom* ellenségei az ~ fogalmát arra akarják felhasználni, hogy egyes nyugat-európai →*kommunista párt*ok, valamint a Szovjetunió és a szocialista országok kommunista pártjai közé éket verjenek. Az érintett kommunista pártok, egyes szélsőséges megnyilatkozásokat leszámítva, elutasítják a mozgalom megosztását célzó burzsoá értelmezést. Egyszersmind hangoztatják, hogy amennyiben a politikájukban jelentkező közös vonásokat értik alatta, akkor elfogadják az ~ fogalmának használatát. A kommunista pártok nagy többsége elutasítja a kommunista mozgalom földrajzi régiók szerinti megosztását, hiszen egyrészt az érintett pártok helyzetében és politikájában nemcsak azonosságok, hanem különbségek is vannak, másrészt a kommunista pártok politikájának jellemzője az alapvető célok azonossága. A szocializmushoz vezető különböző utaknak vannak általános közös vonásai, ugyanakkor az egyes kommunista pártoknak joga és kötelessége, hogy a →*marxizmus–leninizmus*t alkalmazva figyelembe vegye népe történelmi útjának tradícióit, az adott ország és társadalmának sajátosságait, egyszersmind a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait. Ez nem ~, hanem a kommunista pártok tevékenységének alapja. Nyugat-Európa népeiben erősödik a változás óhaja, a kommunista pártok pedig keresik a szocializmushoz vezető utat.

Európai Atomenergia Közösség, *Communauté Européenne de l'Énergie Atomique, EURATOM:* székhely: Brüsszel (Belgium), a NATO hadiipari terveinek megvalósítását célzó, 1958-ban alakult 10 országot tömörítő szervezet. Az NSZK e szervezet keretében kapott engedélyt az atomfegyverekkel való kísérletekre.

Európai Biztonság és Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága – a Hazafias Népfront keretében működik (még →*európai biztonsági és együttműködési mozgalom*).

Európai Biztonság és Együttműködés Nemzetközi Bizottsága: 1972 júniusában

alakult, az európai közvélemény képviselőinek I. közgyűlésén (még →*európai biztonsági és együttműködési mozgalom*).

európai biztonsági és együttműködési értekezlet: az európai szocialista országok egyik fő célja a földrész biztonságának megteremtése, a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése, az európai status quo és a fennálló határok elismertetése, az erőszak alkalmazásáról való lemondás, az összes európai ország gazdasági együttműködésének fejlesztése, az európai kollektív biztonsági rendszer létrehozásával. A szovjet kormány már 1954. november 15-én jegyzéket intézett 34 európai államhoz, sürgetve az európai államok és az USA értekezletét az európai kollektív biztonság megteremtése érdekében. Hasonló elemeket tartalmazott a →*Rapacki-terv* is. A Varsói Szerződés Szervezete Politikai Tanácskozó Testületének 1966. júliusi bukaresti nyilatkozata az alábbiakban foglalta össze a teendőket: az államok kapcsolatainak sokoldalú fejlesztése; a katonai tömbök felváltása az európai biztonsági rendszerrel; a külföldi támaszpontok felszámolása és atomfegyvermentes övezetek létesítése; annak megakadályozása, hogy az NSZK atomfegyverekhez jusson; az európai határok – köztük az Odera–Neisse-határ – sérthetetlenségének szavatolása; a két német állam nemzetközi jogi elismerése; tanácskozás az együttműködés további előmozdítására. A Varsói Szerződés Szervezete Politikai Tanácskozó Testületének 1969. márciusi →*budapesti felhívás*a megismételte a bukaresti programot, előtérbe állítva az ~ mielőbbi megrendezését. 1972 novemberében kezdődtek meg Helsinkiben 35 ország részvételével az előkészítő tárgyalások, amelyek 6 hónapig tartottak. Az előkészítő értekezlet második szakasza 1973 szeptemberében kezdődött Genfben. Itt bizottságokban tárgyalták a záróértekezleten előterjesztésre kerülő javaslatokat. Az ~ történelmi jelentőségű zárószakaszát 1975. július 30-án és augusztus 1-én tartották Helsinkiben, 33 európai ország, valamint az USA és Kanada legfelső szintű vezetőinek részvételével. A részvevők által ünnepélyesen aláírt okmány megfogalmazta az európai országok →*békés egymás mellett élés*ének tíz alapelvét, s öt fejezetben összegezte az európai biztonságra vonatkozó kérdéseket, a gazdasági, tudományos, műszaki és környezetvédelmi együttműködést, a földközi-tengeri biztonsággal és együttműködéssel összefüggő kérdéseket, az együttműködést az emberiességi és egyéb területeken stb. Az ~ résztvevőinek képviselői a megállapodás értelmében 1977-ben, Belgrádban találkoztak, hogy felmérjék a dokumentumban foglaltak megvalósítása terén elért eredményeket (még →*belgrádi találkozó* és *helsinki elvek*).

európai biztonsági és együttműködési mozgalom: nemzetközi tömegmozgalom, amelynek célja az európai közvélemény mozgósítása az európai biztonság és együttműködés megvalósulása érdekében. A legkülönbözőbb európai haladó és békeszerető erőket egyesíti. Szorosan együttműködik a →*békemozga-*

*lom*mal és minden haladó társadalmi mozgalommal. Kialakulása az európai enyhülés kezdeteire tehető, s a hetvenes évek közepén már szervezett keretek között működik. Szervezeti formájának létrejöttét számos nemzeti és nemzetközi tanácskozás előzte meg még a hatvanas évek végén. Ezek folyamatában 1971. szeptember 30-án megalakult az *→Európai Biztonság és Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága.* Miután a legtöbb európai országban megszerveződtek a hasonló bizottságok, 1972 januárjában Brüsszelben nemzetközi kezdeményező bizottság alakult azzal a céllal, hogy összehívja az európai népek fórumát. 1972. június 2–5. között ülésezett Brüsszelben az európai közvélemény képviselőinek I. közgyűlése. Ebből a kezdeményező bizottságból nőtt ki az *→Európai Biztonság és Együttműködés Nemzetközi Bizottsága,* amely összehangolója és szervezője a nemzetközi mozgalomnak. Székhelye Brüsszel (innen származik a „brüsszeli mozgalom" elnevezés). Az ~ jelentős állomása volt az 1979 októberében a belgiumi De Haanban megtartott fórum a leszerelés problémáiról.

Európai Gazdasági Bizottság: az ENSZ *→Gazdasági és Szociális Tanács*a által létrehozott tanácskozó testület az európai országok gazdasági együttműködésének segítésére. Állandó titkársága Genfben van. Munkájában az európai kapitalista és szocialista országok egyaránt részt vesznek.

Európai Gazdasági Közösség, *Közös Piac, Communauté Économique Européenne, CEE, Europäische Wirtschaftsgemeinschaft, EWG:* székhely: Brüsszel (Belgium), 1957. március 25-én a Rómában aláírt egyezménnyel létrehozott nemzetközi állammonopolista szövetség *(→integráció).* Eredetileg az *→Európai Szén- és Acélközösség* hat országa (Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, NSZK, Olaszország) részvételével. 1973. január 1. óta tagja az ~nek Nagy-Britannia, Írország és Dánia, valamint 1979. május 28. óta Görögország. Társult tagok: Törökország, 19 afrikai ország (elsősorban a volt francia és belga gyarmatok), valamint a francia és a holland tengerentúli területek. 1968. július 1-én az ~ gyakorlatilag vámunióvá vált. Célja a monopóliumok uralmának biztosítása, a profitszerzési lehetőségek növelése, a szocialista országok javára történő erőeltolódás ellensúlyozása, a gazdaságpolitika fokozott koordinálása, a munkaerő és a tőke szabad vándorlása. Az ~ jelenleg a tőkés világkereskedelemben a harmadik helyet foglalja el (részesedése a világexportban 25%-os). Az ~en belüli gazdasági és politikai ellentétek időnként válságos helyzetet teremtenek. Pl. a belső ellentétek miatt még nem sikerült kialakítani a közös kereskedelempolitikát a kívülállókkal szemben. Irányító szervei: 1. Közgyűlés, ill. *→Európa Parlament.* 2. Miniszterek Tanácsa; koordinációs feladatokat lát el, minden tagállam 1–1 tagot delegál. 3. A Bizottság mint a legfelső végrehajtó szerv képviseli az ~et a nemzetközi szervezetek és kormányok előtt, tagjait a Miniszterek Tanácsa választja, évente beszámol az Európa Parlamentnek. 4.

Gazdasági és Szociális Bizottság; a Miniszterek Tanácsa választja 4 évre. 5. A Bíróság; a Közös Piac, az →*EURATOM* és a →*MONTÁNUNIÓ* közös szerve, vitás kérdésekben a döntőbíróság funkcióját látja el.

európai kommunista és munkáspártok konferenciája: 1976. június 29–30-án Berlinben ülésezett 29 európai kommunista és munkáspárt konferenciája. A pártok képviselői véleménycserét folytattak az európai békéért, biztonságért, együttműködésért és a társadalmi haladásért folyó harc kérdéseinek meghatározott köréről. A konferencia résztvevői hangoztatták pártjaik szilárd elhatározását, hogy „minden egyes párt által országuk társadalmi, gazdasági, és politikai feltételeivel, valamint nemzeti sajátosságaival összhangban, önállóan és függetlenül kidolgozott és elfogadott politikai irányvonal alapján a jövőben is következetes harcot vívnak a béke, a demokrácia és a társadalmi haladás céljainak eléréséért, ami megfelel valamennyi ország munkásosztálya, demokratikus erői, néptömegei közös érdekeinek". A konferencián elfogadott dokumentum – ebből való az idézet is – összefoglalja a kommunista pártok feladatait az enyhülési folyamat elmélyítéséért, a leszerelésért, az európai biztonság növelésére irányuló hatékony intézkedések megvalósításáért, a fasizmus gyökeres kiirtásáért, a demokrácia és a nemzeti függetlenség megvédéséért, a kölcsönösen előnyös együttműködés kialakításáért, a népek közötti jobb megértésért vívott harcban. Az ~n, amelyet csaknem kétéves előkészítő munka előzött meg, érvényre jutott a vita és együttműködés demokratikus jellege. A résztvevők hangsúlyozták, hogy erősítik „internacionalista, elvtársi, önkéntes együttműködésüket és szolidaritásukat Marx, Engels és Lenin nagy eszméinek alapján, szigorúan megőrizve mindegyik párt egyenjogúságát és szuverén függetlenségét, a belügyekbe való be nem avatkozást, s tiszteletben tartva a különböző utak szabad megválasztásának jogát a haladó társadalmi átalakulásért és a szocializmusért vívott harcban". Az ~n részt vevő pártok feladatuknak tartják az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet*en elfogadott elvek érvényesítéséért folytatott további küzdelmet.

európai kommunista és munkáspártok találkozója: 1980. április 28–29-én, a Lengyel Egyesült Munkáspárt és a Francia Kommunista Párt kezdeményezésére, 22 európai kommunista és munkáspárt képviselői tanácskoztak Párizsban a béke és a leszerelés kérdéseiről. A találkozó résztvevői felhívással fordultak Európa népeihez, amelyben közös küzdelemre szólítanak mindenkit a békéért és a leszerelésért. A találkozón több európai ország kommunista és munkáspártja nem vett részt.

Európai Szabadkereskedelmi Társulás, *European Free Trade Association, EFTA:* székhely: Genf (Svájc), 7 európai tőkésország, Nagy-Britannia, Ausztria, Dánia, Norvégia, Portugália, Svájc és Svédország (Finnország társult tag)

vámuniója és gazdasági blokkja, amelyet Nagy-Britannia hozott létre az 1957-ben alakított Közös Piac ellensúlyozására. A vámunió-szerződés 1960 májusában lépett életbe. 1966. december 31-ig teljesen megszüntették a tagállamok közti külkereskedelmi forgalomban az ipari vámokat. Ugyanakkor az ~on kívüli külkereskedelmi forgalomban megtartják a régi vámtarifákat. Az ~ sokkal lazább szervezet, mint a Közös Piac, hiányzik a gazdasági koordináció. Nagy-Britannia és más tagországok 1961 óta több kísérletet tettek arra, hogy belépjenek a Közös Piacba. Erre 1973. január 1-én került sor. Nagy-Britannia, Írország és Dánia kiválásával az ~ elvesztette jelentőségét.

Európai Szakszervezeti Szövetség *(*Confédération Syndicale Européenne): 1973 februárjában alakult Brüsszelben, 15 nyugat-európai ország szociáldemokrata irányzatú *(→Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége)* szakszervezetei részvételével. 1974-ben csatlakoztak hozzá ugyanazon országok keresztény irányzatú *(→Munka Világszövetsége)* szakszervezetei és az Olasz Általános Munkásszövetség (CGIL). Fő feladata az *→Európai Gazdasági Közösség* intézményeiben és országaiban a dolgozók érdekeinek képviselete, a *→multinacionális monopóliumok*kal szembeni összefogás és a harc koordinálása. E tekintetben arra az álláspontra helyezkedett, hogy nyitva kell tartani az ajtót más irányzatú szakszervezetekkel való együttműködésre. A *→Szakszervezeti Világszövetség* lépéseket tesz az együttműködés kialakítására. Az ~ élén kongresszuson választott Végrehajtó Bizottság és Titkárság áll.

Európai Szén- és Acélközösség, *MONTÁNUNIÓ,* Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier, CECA: székhely: Luxemburg. R. Schuman francia külügyminiszter javaslatára (Schuman-terv) 1951. április 18-án 6 állam – NSZK, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg – alapította meg Párizsban. Az 50 évre szóló megállapodás az 1952. augusztus 10-i ratifikálással lépett életbe. Célja a tagországok szénbányászatának, vas- és acéliparának közös irányítása, a NATO hadiipari bázisának biztosítása, a tagállamok szén-, vasérc-, vas- és acélvámkorlátainak megszüntetése, közös piac és árrendszer kialakítása. Az ~en belül az NSZK nehézipara játssza a vezető szerepet. Legfelső szervei: a 9 tagú végrehajtó szerv, a Főhatóság, a Közgyűlés (e Közgyűlés egyúttal az EURATOM és a Közös Piac közös szerve) és a Minisztertanácsok Tanácsa (minden országot 1–1 miniszter képvisel).

Európai Valutáris Rendszer *(European Monetary System, EMS):* a *→Közös Piac* tagországainak 1979. márciusi megállapodásával létrehozott pénzügyi rend, amelynek célja valutáik stabilitásának megteremtése, függetlenítve azokat a dollár árfolyamának ingadozásaitól, és ezzel a gazdasági fejlődés ösztönzése. A korábbi *→valutakígyó*hoz hasonlóan, a tagállamok valutáinak egymáshoz viszonyított értéke egy 4,5%-os sávon belül (fel- és lefelé egyaránt leg-

feljebb 2,25%-kal) ingadozhat a megállapított árfolyam körül. Helyzetére való tekintettel, Olaszország számára 8%-os ingadozási sávot engedélyeztek. A tagországok közös pénzügyi alapot hoztak létre az esetleg bajba jutó valuták támogatására.

Európai Védelmi Közösség, *EVK:* Franciaország, az NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg képviselői 1952 májusában megállapodást írtak alá Párizsban, hogy közös parancsnokság alatt létrehozzák az „európai hadsereget" a szocialista országok ellen. Franciaországban hatalmas tömegmozgalom indult az ~ ellen, s a parlament 1954 augusztusában végül is nem ratifikálta az egyezményt. Az ~ ily módon nem valósult meg, helyette megkötötték a párizsi szerződéseket *(→párizsi értekezlet)*, amelynek értelmében az NSZK a NATO tagja lett.

Európa Parlament: az *→Európai Gazdasági Közösség* megalakulásával már fölvetődött a politikai *→integráció* megteremtése állam mintájára: törvényhozó (Közgyűlés) és végrehajtó testülettel (Minisztertanács). A Közgyűlés, amely 1962-ben ~ lett, nem volt választott testület, tagjait a tagállamok parlamentjei delegálták és benne politikai csoportok szerint foglaltak helyet a képviselők. A nagy *→multinacionális monopóliumok* egy olyan testület megalakítására törekedtek, amely erősíti az EGK nemzetek fölötti jellegét, gyengítve ezzel a tagállamok *→szuverenitását.* 1976-ban az EGK tagországai elhatározták, hogy az egyes országok törvényei alapján egyidejűleg, általános és közvetlen szavazás útján megválasztják az ~et. 1979 júniusában többségi választási rendszer szerint (kivéve Észak-Írországot, ahol arányos választási rendszer szerint szavaznak) megválasztották az ~ 410 tagját. A mandátumok megoszlása: NSZK, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország 81—81; Hollandia 25; Belgium 24; Dánia 16; Írország 15; Luxemburg 6. Pártok szerinti megoszlás: 43 kommunista (24 olasz és 19 francia); 115 szocialista; 32 liberális; 106 kereszténydemokrata; 64 konzervatív; 32 haladó demokrata; 28 egyéb.

Európa Tanács, *Conseil de l'Europe:* székhely: Strasbourg (Franciaország), tanácskozó jellegű nemzetközi szervezet, tagja 17 nyugat-európai ország (köztük a semleges Ausztria és Svájc). Kinyilvánított célja a közös gazdasági, szociális, kulturális, tudományos és adminisztratív ügyek megvitatása és közös álláspont kialakítása. Valójában azonban a hidegháborús politika terméke: 1949 januárjában a *→brüsszeli egyezmény* (és a *→Nyugat-európai Unió*) országainak konzultatív tanácsa határozatot hozott a SZU és a többi európai szocialista ország elleni összefogást szolgáló ~ létrehozására. Legfelső szervei a Miniszteri Bizottság (a külügyminiszterek részvételével), a 147 tagú Tanácskozó Gyűlés, amely évente általában háromszor ülésezik, és határozatait az évente kétszer ülésező Miniszteri Bizottság hagyja jóvá. A vezető szervek ülései között a Titkárság irányítja a munkát.

evakuáció [lat.]: 1. a katonai csapatok kivonása az általuk elfoglalt területről; 2. sebesültek és betegek, javításra szoruló felszerelések, fegyverek, zsákmányolt vagyontárgyak stb. elszállítása a hadműveletek színhelyéről; 3. a lakosság, a vállalatok, hivatalok, intézmények, anyagi és kulturális értékek elszállítása a veszélyeztetett területekről háború vagy elemi csapások idején.

eviani egyezmény: a hét és fél évig tartó algériai háborút lezáró algériai–francia megállapodást 1962. március 18-án írták alá Evianban. Az ~ szerint Franciaország elismeri az algériaiak jogát, hogy maguk döntsenek az ország sorsáról. A népszavazáson három lehetőség közötт választhattak: 1. fenntartják a gyarmati állapotot; 2. függetlenség, és a kapcsolatok megszakítása Franciaországgal; 3. függetlenség, és Algéria megőrzi kapcsolatát Franciaországgal. Ez utóbbi esetre az együttműködésről szóló fejezet kimondja: Algéria továbbra is a frankövezetben marad, a két ország együttműködik az olajkutatásban és -kitermelésben. Az 1962. július 1-én megtartott népszavazás a 3. pont szerint döntött.

EVK: *→Európai Védelmi Közösség*

evolúció [lat.]: a természetben és a társadalomban végbemenő mozgás, ill. fejlődés egyik formája: lassú, fokozatos mennyiségi változás, amely bizonyos feltételek között és bizonyos pontokon ugrásszerűen minőségi változásba csap át. Ily módon előkészíti a talajt a revolúció számára. A reformizmus ideológusai a munkásmozgalomban tagadják az ~ és a revolúció összefüggését a fejlődésben, a revolúciót elvetik. A társadalmi küzdelmekben opportunista álláspontra helyezkednek, az osztályharcokat reformokra kívánják leszűkíteni, elutasítják a forradalmakat.

EWG: *→Európai Gazdasági Közösség*

expanzió [lat.]: a tőkésállamoknak és monopolista csoportoknak az a törekvése, hogy új területekre, illetve piacokra és nyersanyagforrásokra tegyenek szert, vagy szélesítsék a már meglevő befolyási övezeteiket. Módszerei igen változatosak, fő formái: gazdasági (tőkekivitel), politikai (diplomáciai nyomás) és katonai (fegyveres hódítás).

export [lat.]: kivitel; áruknak, szellemi javaknak vagy más értékeknek külföldi értékesítése. Az ország devizabevételének alapvető forrása.

expozé [fr.]: 1. valamely okmány, dokumentum, mű stb. rövid kifejtése, ismertetése; 2. a miniszterelnök vagy miniszter által a parlamentben adott rövid ismertetés (beszámoló, tájékoztató) időszerű kérdésekről, ügyekről.

extenzív gazdálkodás [lat.]: az a gazdálkodási módszer, amelyben a gazdasági növekedés fő eszköze a meglevő, korábban ki nem használt erőforrások (elsősorban a munkaerő és a föld) fokozottabb igénybevétele. Az extenzív fejlesztés esetén elsősorban a foglalkoztatottak számát növelik, a beruházások főleg új munkahelyek létesítésére irá-

nyulnak, nem pedig a munka technikai felszereltségének fokozására. Magyarországon a felszabadulás utáni gazdaságfejlesztés első időszakában az ~ volt a jellemző, ennek tartalékai azonban kimerültek, szükségessé vált az →*intenzív gazdálkodás*ra való áttérés. A mezőgazdaságban az ~t az jellemzi, hogy egységnyi földterület megművelésére viszonylag kevés eleven és holt munkát fordítanak, a termelés kiterjesztésének fő eszköze a megművelt terület növelése (külterjes gazdálkodás).

exterritorialitás [lat.]: területenkívüliség; azok a mentességek és kiváltságok, amelyeket idegen államfők, diplomaták, a nemzetközi szervezetek egyes képviselői, a diplomáciai futárok élvezenek. E személyek ellen hivatalos ténykedésük idején az illető állam hatóságai nem indíthatnak eljárást, s az általuk használt épületekbe csak engedéllyel léphetnek be. Az ~t pl. a követségi épületekben tartózkodó (vagy oda menekült) idegen állampolgárok is élvezhetik. A ~t csak ritkán, szélsőséges esetekben sértik meg (pl. Chilében az 1973. évi katonai puccs után előfordult az argentin követségen). Az ilyen akciók durván sértik a nemzetközi jogot és az adott államok kapcsolatait.

F

fajelmélet, *rasszizmus:* tudománytalan és reakciós elmélet, amely a különböző emberfajták, nemzetek, népek között magasabb és alacsonyabb rendűeket, teljes és nem teljes értékűeket különböztet meg, ill. helyez alá- és fölérendeltségi viszonyba. Lényegében arra szolgál, hogy elméletileg megalapozza a gyarmatosítást, a nemzeti és társadalmi egyenlőtlenségeket, a kizsákmányoló osztályok uralmát, az elnyomó és hódító politikát, a nemzeti (nemzetiségi, faji) és osztályelnyomást. A 19. sz. negyvenes éveiben, amikor az USA-ban kiéleződött a harc a rabszolgaság hívei és ellenfelei között, egyes amerikai antropológusok igyekeztek kimutatni, hogy a négerek primitív, alacsonyabb rendű emberfajt képviselnek. Az ötvenes években szintén az antropológiára hivatkozva kialakították a germán faj felsőbbrendűségének „elméletét". A ~ különösképpen elterjedt az imperializmus viszonyai között, és a legdurvábban a fasizmusban nyilvánult meg. A fasiszta Németországban a ~ a hivatalos állami ideológia rangjára emelkedett. Ennek szellemében tervbe vették és megkezdték egész népek kiirtását, leigázását, a német világuralom megteremtését. A fasizmusnak a második világháborúban elszenvedett veresége akadályozta meg ennek valóra váltását. A második világháború után elterjedt az amerikai pszichológiai ~ irányzata, amely szerint a népek pszichológiailag nem egyenlő értékűek, a magasabb rendű angolszász fajnak vannak alárendelve. Ezt felhasználják az amerikai világuralmi tervek, a neokolonializmus és a néger lakosság faji elnyomásának elméleti igazolására. Napjainkban a ~ alapján áll a Dél-afrikai Köztársaság. A kommunista pártok elvetik és elítélik a ~et és a faji előítéleteket (még →*antiszemitizmus*, *apartheid*, *fasizmus*, *négermozgalom*).

fakultatív [lat.]: nem kötelező, szabadon, tetszés szerint választható (pl. a vallásoktatás vagy tantárgyak, előadások valamely főiskolán).

falangisták [gör.–sp.]: a Falange Española spanyol fasiszta párt tagjai. A párt 1933-ban alakult. Jelenlegi nevét a különböző fasiszta szervezetek egyesülése révén kapta 1937-ben. Franco halála után a demokratizálódási folyamat részeként 1977 áprilisában hivatalosan feloszlatták a fasiszta pártot, amely a diktatúra idején az egyetlen legális politikai párt volt. Egykori tagjai zömmel a Demokratikus Centrum Unióhoz (kormányzó párt) csatlakoztak, néhol az új szélsőjobboldali pártocskákhoz.

Más országokban is ~nak nevezik egyes szélsőjobboldali csoportok tagjait (még →*fasizmus*).

fanatizmus [lat.]: elvakult, túl szenvedélyes, más nézetekkel vagy hitfelekezetekkel szemben elfogultsággal, türelmetlenséggel párosuló meggyőződés, vallásos rajongás. Átvitt értelemben egy adott eszme, tanítás, saját meggyőződés vagy ügy iránti szenvedélyes odaadás: rendkívüli mértékű ragaszkodás valamihez.

FAO: →*Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet*

farizeus [héber–lat.]: szenteskedő, álszent, képmutató.

farmer [ang.]: mezőgazdasági árutermelő gazdaságok tulajdonosainak elnevezése az angolszász országokban.

fasizmus [ol.]: az imperializmus viszonyai között, a kizsákmányoló osztályok legreakciósabb részének legsovinisztább, legagresszívabb nyílt terrorista diktatúrája, amelyet vad, erőszakos terjeszkedés, más népek leigázása, a faji gyűlölet szítása, szélsőséges kommunistaellenesség és antidemokratizmus jellemez. Szociális demagógiájával igyekszik tömegbefolyásra szert tenni. A →*kapitalizmus általános válságá*nak talaján, a nagy társadalmi megrázkódtatások idején jön létre, amikor az uralkodó osztályok a régi módon, a polgári demokrácia eszközeivel nem tudnak kormányozni, a munkásosztály pedig még nem elég erős a hatalom megragadásához. A ~ Olaszországban 1922-ben, Németországban pedig 1933-ban jutott hatalomra. Fasiszta diktatúra jött létre a két világháború között Magyarországon, Bulgáriában, Spanyolországban és néhány más államban. Ahol hatalomra jutott, megsemmisítette a demokratikus szabadságjogokat, militarizálta az államapparátust és agresszív politikát folytatott. A fasiszta hatalmak vereséget szenvedtek a második világháborúban. Némely országban azonban (Chile) még fennáll vagy újabban létrejött a fasiszta diktatúra, és egyes tőkésországokban erősödnek a fasizálódásra irányuló törekvések. Spanyolországban Franco 1975-ben bekövetkezett halála után megdöntötték a francoista fasiszta rendszert (még →*neofasizmus*).

fatalizmus [lat.]: hit az elkerülhetetlen végzetben, az előre és eleve elrendelt (predesztinált) végzetszerű sorsban, az események vagy jelenségek sorsszerű bekövetkezésében, a megváltoztathatatlanban; beletörődés, belenyugvás a megmásíthatatlan végzetbe; a harcról eleve lemondó magatartása. A ~ az idealista és a vallásos nézeteket jellemzi. Híveik azt vallják, hogy a természetben és a társadalomban minden egy ismeretlen és megismerhetetlen, vak misztikus erő útmutatása vagy „isten akarata" szerint történik, amivel szemben az ember tehetetlen, ill. kiszolgáltatott, tehát engedelmességgel tartozik. A ~ tagadja a szubjektív tényezők, az ember, a nép, a párt, a politikai mozgalom céltudatos tevékenységének értelmét és szerepét a társadalmi fejlődésben, s az embereket passzivitásra, tétlenségre, megadásra kárhoztatja.

Fe

fedajin: az arab „fedai" (önfeláldozó) többes száma, eredetileg az ötvenes évek közepén a gazai övezetben az egyiptomi hatóságok által szervezett palesztin kommandók elnevezése, az utóbbi időben a →*Palesztin Felszabadítási Szervezet* parancsnoksága alá tartozó reguláris és irreguláris alakulatok gyűjtőneve. Tekintettel arra, hogy a Palesztin Felszabadítási Szervezet kezdettől fogva támogatást nyújtott a sahellenes radikális csoportoknak, az 1971-ben Iránban megalakult, magát marxista–leninistának valló, elsősorban diákokat tömörítő szervezet felvette a ~ nevet, mint Fedajin Khalk (Népi Fedajin). E szervezet nagy szerepet játszott az 1979. februári népfelkelésben, s azóta, olykor türelmetlen radikalizmusa ellenére is, a baloldal egyik jelentős ereje (még →*mudzsahid*).

fegyveres felkelés: a forradalmi harc legélesebb formája, amely az élenjáró osztály és a széles néptömegek fellendülő forradalmi mozgalmára támaszkodik, forradalmi helyzetben megy végbe, amikor a nép élenjáró erőinek aktivitása erősen megnő, és a nép ellenségeinek táborában bizonytalanság, ingadozás mutatkozik. Lényegesen különbözik az összeesküvéstől, a kis fegyveres csoportokra támaszkodó puccstól. A marxizmus–leninizmus a forradalmi harc egyik formájának tekinti, amelynek alkalmazása bizonyos körülmények és feltételek között, a kizsákmányoló osztályok fegyveres ellenállása esetén szükségszerű és elkerülhetetlen. Más körülmények között azonban, amikor a kizsákmányoló osztályok képtelenek a fegyveres ellenállásra, a forradalom végbemehet békés úton is. A munkásosztály ~ének klasszikus példáját a Nagy Októberi Szocialista Forradalom adta.

fegyverkezési verseny: az imperializmus korában a gazdasági és politikai életet jelentős mértékben befolyásoló tényező. A második világháború után az USA erőpolitikájának egyik fő eszköze. Célja: rákényszeríteni a szocialista országokat és elsősorban a SZU-t arra, hogy erőforrásaik mind nagyobb részét katonai célokra fordítsák és ne emelhessék az életszínvonalat; az improduktív hadiipar gyors ütemű fejlesztésével a válságveszélyek elhárítása. Az imperialisták által kikényszerített ~ során 1949 és 1974 között világméretekben évi 5,9%-kal nőttek a katonai kiadások. Az USA hadiköltségvetése 1940-ben 1,8 milliárd dollár volt, 1980-ban pedig 141,2 milliárd dollár. A ~ fokozódásával a világ 1979-ben már közel 400 milliárd dollárt fordított katonai célokra. A SZU és más szocialista országok külpolitikájának egyik fontos elve a ~ megfékezéséért, az általános és teljes leszerelésért folytatott harc. Az SZKP XXV. kongresszusa a →*békeprogram* megvalósításáért vívott harc egyik legfontosabb feladataként jelölte meg a katonai enyhülést és ennek keretében a ~ korlátozását.

fegyverszünet: 1. a hadviselő országok közötti megállapodás (egyezmény, szerződés) a hadműveletek felfüggesztéséről. A hadiállapotot nem a ~i egyezmény, hanem a békeszerződés, külön

erre vonatkozó szerződés vagy törvényerejű rendelet szünteti meg. Megkülönböztetendő az általános és a részleges (helyi) ~. A két világháború végén megkötött ~i szerződések a békerendezés kérdéseinek olyan tág körét ölelték fel, hogy előzetes békeszerződéseknek tekintendők; 2. átvitt értelemben az egymással harcoló politikai pártok, szervezetek megállapodása a politikai harc szüneteltetésére valamilyen hallgatólagos vagy tényleges közös érdek alapján, a mindannyiukat fenyegető veszély esetén, a legfőbb ellenség ellen, vagy egy elérhető kiegyezés reményében.

fehérek–színesek ellentéte: hamis elmélet, amely szerint korunk fő ellentmondása nem a szocializmus és a kapitalizmus ellentmondása, hanem a fehér bőrű és a színes bőrű népek faji, biológiai, civilizációs ellentéte. Nélkülözi az osztályszemléletet és a tudományosságot. Nacionalista faji politika érdekében használják fel. A maoisták is hivatkoznak rá. Rokon az →*Észak–Dél ellentét* elméletével.

fehér forradalom: az 1962-ben Iránban megkezdett folyamat elnevezése. Az iráni sah nem utolsósorban az olajból származó rendkívül jelentős jövedelem (1975-ben 20 milliárd dollár bevétel) révén felülről akar olyan átalakításokat végrehajtani, amelyek megteremtik a lehetőségét a gyors ütemű tőkés fejlődésnek. Az agrárreform megtörte a feudális nagybirtokosok erejét – a nagybirtokosok korábban, falvak százait birtokolva, jobbágysorban tartották a parasztokat – és megnyitotta a falun a tőkés fejlődés útját. Az uralkodó ugyanakkor arra kényszerítette a kártalanított nagybirtokosokat, hogy tőkéjüket az iparban fektessék be. Irán a ~ révén elmaradott és függő helyzetben levő agrárországból gyors ütemben ipari-agrárországgá vált. 1973-ban állami tulajdonba vették az ország fő természeti kincsét kiaknázó nemzetközi olajkonzorciumot. A ~ ugyanakkor nem enyhítette, hanem súlyosbította a társadalmi feszültséget és egyenlőtlenséget; ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliség, a nyomor áttevődött a falvakból a városokba. A ~ elleni tiltakozás, amely összefonódott a militarizálás, az imperialistabarát politika, s a külföldi monopóliumok rablógazdálkodása elleni harccal, sajátos körülmények között, az →*ajatollah*ok vezetésével vallási köntösben jelentkezett. 1978 során forradalmi tömegmozgalommá nőtt, s 1979 februárjában a sah uralmának megdöntésével véget vetett a ~nak.

„fehérgallérosok társadalma": az USA-ban és más fejlett tőkésországokban hirdetett nézet, amely szerint a modern ipari fejlődés meggyorsulása, a →*tudományos-technikai forradalom* kibontakozása és az életszínvonal emelkedése következtében azonossá válnak a társadalmi létfeltételek, megszűnnek az osztályellentétek és -különbségek, és kialakul a „fehérgallérosok", vagyis a szellemi munkások, értelmiségiek, alkalmazottak, mérnökök, technikusok, gazdasági szakemberek és a specializált munkások társadalma. Lényegileg az osz-

tályharc megszűnését és az osztályegyüttműködést hirdeti.

Fehér Ház (White House): az USA elnökének hivatala és lakása Washingtonban. A ~ az USA kormányának jelképe.

fehérterror: az ellenforradalmi terror általánosan használt elnevezése. Jellemzője a különös kegyetlenség, a tömegek megfélemlítése, az ellenforradalmárok éktelen uralma és garázdálkodása. A ~t a forradalmat követő ellenforradalmi rendszerek kivétel nélkül alkalmazzák. 1973 végén a legféktelenebb formában Chilében alkalmazta a fasiszta →*junta*.

fejlesztési alap: a vállalati beruházások és a tartós forgóalap-növelés fedezetére szolgál. Forrásai: az →*amortizáció*nak a vállalatnál maradó része; a vállalati nyereségnek az általános nyereségadó és a kötelező tartalékalap-képzés után, vállalati döntés alapján a fenti célokat szolgáló része; valamint más forrásból (pl. tanács, szövetkezetek közös alapjai stb.) származó összegek. A ~ képzését külön adó nem terheli. A ~ból fedezendők az alábbi kiadások (kötelező sorrendben): az állammal, bankkal szembeni kötelezettségek; más vállalatokkal szemben fennálló tartozások; a forgóalap feltöltése; a hitelekhez szükséges saját eszközök; a vállalat saját elhatározású fejlesztései. A ~ból a vállalat támogathatja a dolgozók lakásépítését, felhasználhatja azt gazdasági társulásokhoz, ideiglenesen vagy véglegesen átengedhet belőle más vállalatnak, intézménynek vagy tanácsnak, ill. a ~ terhére kereskedelmi hitelt vagy előleget nyújthat.

fejlett szocialista társadalom: a →*kommunizmus* felé haladó társadalom fejlődési szakasza, amikor is a szocializmus a saját alapján fejlődve megérleli a kommunizmus közvetlen építésére való átmenet feltételeit. A ~ építése megköveteli a szocialista termelési és társadalmi viszonyok további megszilárdítását és fejlesztését, a termelőerők fejlődését, a →*tudományos-technikai forradalom* vívmányainak felhasználását az egész népgazdaságban, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődését, a termelés gyors ütemű fejlesztését. A termelőerők és a szocialista gazdasági viszonyok fejlődése alapul szolgál azokhoz a változásokhoz amelyek a társadalom struktúrájában, politikai szférájában szükségesek a ~ felépítéséhez. E folyamatban a két szocialista tulajdonforma közeledik egymáshoz, és előrelépés következik be a munkásosztály és a parasztság, a város és a falu, valamint a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek csökkenésében. A ~ megköveteli a szocialista kulturális forradalom végigvitelét, a szocialista életmód kiteljesedését, a társadalom szellemi életének fejlődését, a kultúra szocialista jellegének erősítését, a szocialista demokrácia továbbfejlesztését, a lakosság életszínvonalának rendszeres emelését, a párt vezető szerepének erősítését.

fejlődő országok: általában a volt gyarmati és félgyarmati országok összefog-

laló elnevezése. (Közéjük tartoznak a már korábban önállóvá vált latinamerikai országok, valamint a második világháború után létrejött új független államok Ázsiában és Afrikában.) A ~ között jelentős különbségek vannak a gazdasági, társadalmi és a politikai fejlődés tekintetében, és a világgazdaságban elfoglalt helyük is különböző. Döntő többségük kapitalista úton fejlődik, egy kisebb részük pedig →*nem kapitalista* úton halad. A ~ túlnyomó része, a politikai függetlenség kivívása ellenére, erősen függ az imperializmustól. A gazdasági függés szálai ezekben az országokban nemcsak megmaradtak, hanem sok országban erősödtek is, ami csorbítja politikai függetlenségüket. A ~ közül számosan (különösen a latin-amerikai országok) az imperialisták politikáját követik, sőt többen imperialista katonai-politikai szövetségek tagjai. Egyre nagyobb részük viszont a pozitív semlegesség politikáját folytatja. Sok országban megtalálhatók egymás mellett a kapitalista, a feudális viszonyok, sőt a törzsközösségi gazdálkodás elemei. Fejletlenek az osztályviszonyok, az életszínvonal alacsony, s igen súlyos a kulturális elmaradottság. Termelőerőik elmaradottságára jellemző, hogy miközben az 1970-es évek végén az egy főre jutó nemzeti jövedelem a fejlett tőkésországokban átlagosan meghaladta az évi 4000 dollárt, a ~ban csak 150–200 dollár volt. A ~ részesedése a kapitalista világ ipari termelésében az 1970-es évek első felében mindössze 14–15% volt, noha a kapitalista világrendszer területének és népességének túlnyomó részét teszik ki. A világgazdaságban, a nemzetközi munkamegosztásban a ~ nagyjából bizonyos csoportokra oszthatók: 1. olajexportáló országok, amelyeket a tudományos-technikai forradalom és a fokozódó energiaszükséglet kedvezően érintett, s ezt összefogásukkal (→ *OPEC*) még fokozták is (ezek között van olyan, mint Szaud-Arábia, amelyik ezt a lehetőséget a nemzetközi tőkével való összefonódásra használja fel, és van olyan, mint Algéria, amelyik a gazdasági függetlenségre és nemzeti fejlődésre használja fel); 2. más fontos nyersanyag exportjára specializált országok. Ezekre nagy hatást gyakorol az új anyagok és az új technika bevezetése; 3. olyan országok, amelyeknek gazdaságában a gyarmati helyzetben kialakult monokultúrás, exportra termelő, idegen tőkések tulajdonában, vagy helyi feudálisok tulajdonában levő agrárszektor az uralkodó; 4. feldolgozó iparral rendelkező, a nagy monopóliumok kitelepített üzemében gyártott iparcikkeket exportáló országok; 5. hátrányos helyzetű, természeti kincsekkel nem rendelkező országok, amelyekben túlsúlyban van a hagyományos gazdálkodás. A gazdasági fejlődés ütemének elégtelensége mellett a ~nak komoly gondot okoz a nagy népszaporulat. Bebizonyosodott, hogy a volt gyarmati országok kapitalista úton nem tudják leküzdeni elmaradottságukat. Erősödik az a felismerés, hogy a súlyos problémák megoldása az antiimperialista harc fokozásában, a neokolonializmus elleni küzdelemben, a demokratikus

társadalmi átalakulásban, az önálló nemzeti gazdaság megteremtésében, a haladó erők belső és nemzetközi összefogásában, a szocialista országokkal való szövetségben van (még →*el nem kötelezettek*).

„Fekete Hatalom" (Black Power): a négermozgalom egyik irányzata az USA-ban. Hívei abból indulnak ki, hogy az USA-ban a négerek csak megtűrt másodosztályú állampolgárok maradnak, s a megoldás csak az lehet, ha a négerek feladják a fehérekkel való együttműködés ábrándját, s mint néger nép a fehérek elleni harcban érik el saját hatalmukat. A ~ jelszónak jelenleg háromféle értelmezése van: fekete kapitalizmus – néger tőkésekre van szükség, akik üzemeikben munkát adnak a négereknek; fekete politikusok – egyre több néger polgármesterre, képviselőre, kormányzóra stb. van szükség, akik kellőképpen képviselik majd népük érdekeit; fekete forradalom, annak érdekében, hogy a néger többségű városok, kerületek stb. maguk irányíthassák ügyeiket. A ~ hívei közül egyesek fegyveres felszabadító harcot hirdetnek a „fehér Amerika" ellen, mások önálló néger állam létrehozását követelik az ország déli részén. Legszélsőségesebb irányzata tulajdonképpen fordított fajelméletet hirdet, s így fékezi a néger és fehér dolgozók összefogását és közös harcát.

„fekete szeptember": az elnevezés onnan ered, hogy Husszein jordániai király 1970 szeptemberében véresen leszámolt a palesztin nemzeti mozgalom jordániai fő erőivel. Megbosszulásának jelszavával alakult meg a ~ titkos palesztin terrorista szervezet, amely 1971 őszén Kairóban meggyilkolta Vaszfi Tal jordániai miniszterelnököt. A ~ terrorista akciói – elsősorban a hírhedt müncheni akció, amikor 1972. szeptember 5-én, az olimpiai játékok alatt megtámadták és foglyul ejtették az izraeli sportküldöttség java részét, majd a rendőrséggel vívott tűzpárbajban többségük elpusztult a túszokkal együtt – világszerte felháborodást keltettek és kapóra jöttek az izraeli militarista köröknek, hogy elindítsák a maguk ellen-terrorhadjáratát a palesztin felszabadító mozgalom ellen, állandósítva ezzel a közel-keleti feszültséget. A →*Palesztin Felszabadítási Szervezet*, a palesztin nép törvényes képviselője, elhatárolta magát a ~ és a példáját követő, különböző elnevezésű terrorista szervezetek akcióitól, s követeli, hogy e szervezetek elfogott tagjait – amennyiben valóban palesztinok – adják át neki, hogy ítéletet mondjon felettük.

félgyarmat: olyan ország, amely formálisan, jogilag független ugyan, de gazdaságilag, politikailag vagy katonailag egy vagy több imperialista hatalom függvénye. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk Dél-Koreát, Tajvant mint az USA félgyarmatait, valamint több nyugat-afrikai országot – Csád, Közép-afrikai Köztársaság, Niger-, amelyek Franciaországnak vannak kiszolgáltatva.

felhalmozás, *akkumuláció* [lat.]: a →*nemzeti jövedelem* egy részének felhasz-

nálása a termelés fejlesztésére, a nem termelő területek anyagi alapjainak növelésére és tartalékok képzésére. Legfontosabb része a népgazdaság fejlődése szempontjából a beruházás. Másik része a készletek növekedését szolgálja. Fontos cél, hogy a ~ minél nagyobb része beruházás jellegű legyen. A szocializmusban a ~ tervszerű, és erősíti a szocialista termelési viszonyokat is. A ~ mértéke a nemzeti jövedelem nagyságától, valamint a ~ra fordított rész arányától függ. Az ötödik ötéves terv a felhalmozás arányát öt év átlagában 25–27%-ban irányozta elő.

fellazítási politika: az imperialista politika egyik mai fontos taktikája, amely főként az európai szocialista országok ellen irányul. Célja, hogy speciális, ún. békés módszerekkel megbontsa a szocialista országok egységét, szembeállítsa őket egymással és mindenekelőtt a SZU-val, s az egyes szocialista országokon belül erősítse a polgári, kispolgári hangulatokat, jobboldali revizionista nézeteket. Az imperialisták erre akarják felhasználni a politikai, gazdasági, kulturális, idegenforgalmi kapcsolatokat, hatalmas propagandaapparátusukat. Akkor folyamodtak e taktikához, amikor a hidegháborús politika már irreálissá vált.

felségjel: az állami szuverenitás kifejezésére szolgáló megkülönböztető jel. A diplomáciai és a konzuli képviseleteknek joguk van arra, hogy kitűzzék a küldő állam lobogóját és címerét a képviselet helyiségeire, ideértve a képviselet vezetőjének lakását is, valamint a hivatalos úton levő közlekedési eszközre.

felsőház: a kétkamarás polgári parlamentek egyik törvényhozó testülete, amelynek tagjait részben vagy egészben az államfő nevezi ki az ország vezető társadalmi rétegének képviselői közül (pl. Nagy-Britanniában a lordok háza), vagy közvetve választják őket (pl. Franciaországban a →*szenátus*). Egyes országokban sajátságos feudális csökevénynek tekinthető. Magyarországon pl. 1926-ban a korábbi főrendiház helyébe hozták létre. Tagjai részben főnemesek, részben az ún. érdekképviseletek vezetői, részben a kormányzó által élethossziglan kinevezett személyek, előkelőségek voltak.

felvásárlás: a szocialista országokban a mezőgazdasági termények és állati termékek megvásárlása a termelőktől az erre szolgáló állami szerv, vállalat részéről. Magyarországon a ~t állami és szövetkezeti felvásárló vállalatok végzik, túlnyomórészt termeltetési és értékesítési szerződések alapján. A ~ a hatvanas évek végén a mezőgazdaság bruttó termelési értékének mintegy 43–46%-ára terjedt ki. Az ~i rendszer fontos szerepet tölt be a mezőgazdaság – különösen a termelőszövetkezetek – termelésének állami irányításában. A jelenlegi ~i rendszer 1957-ben váltotta fel a korábbi kötelező →*begyűjtés* rendszerét.

feminizmus [lat.]: a 19. sz. második felében keletkezett mozgalom, mely a nők egyenjogúságáért harcol.

fesztivál [lat.]: tömegünnepély, zene-, színház- és filmművészeti bemutató, ifjúsági seregszemle. Vannak nemzeti és nemzetközi ~ok, amelyeknek célja az országos, ill. a nemzetközi tapasztalatok kicserélése, a kapcsolatok kiépítése, meghatározott eredmények értékelése, bizonyos célok elérésének elősegítése stb. 1947 óta a DIVSZ szervezésében rendszeresen megtartják a világifjúsági ~okat.

fetisizmus [lat.–port.–fr.]: élettelen tárgyak (fétisek) vallásos imádata, érinthetetlennek, sérthetetlennek, megtámadhatatlannak tekintése; dolgok vagy tárgyak felruházása titokzatos természetfölötti erővel. A vallás egyik legősibb formája. Átvitt értelemben valaminek a vak tisztelete.

feudalizmus [lat.]: olyan társadalmi-gazdasági alakulat, amelyre a földesúri tulajdon, valamint a termelésben dolgozó jobbágy személyes függése a jellemző, s a politikai hatalom is a nagybirtokosok kezében van. A földesúr földbirtokának csak egy részén gazdálkodik, másik részét a parasztoknak adja át használatra. A földesúri, hűbéri tulajdon mellett létezik a jobbágy és a kézműves személyes munkán alapuló egyéni tulajdona is, amely bizonyos termelési eszközökre (mezőgazdasági felszerelés, igásállat, barom) és egyéni munkájukon alapuló magángazdaságra vonatkozik. A jobbágy a föld használatáért feudális járadékot fizet a földesúrnak. Ennek főbb formái: robot (munkajáradék), termékjáradék, pénzjáradék. A földesúrtól való személyes függés kényszeríti a jobbágyokat arra, hogy a földesúrnak ingyen dolgozzanak, illetve viseljék a feudális járadék terheit. A ~ban nagy szerepet játszik az egyház, amelynek hatalmas feudális földbirtoka van, és óriási hatást gyakorol az egész társadalmi rendszerre. Az állam a földesúri osztály hatalmát testesíti meg. A ~ra és a feudális monarchiára általában jellemző a gazdasági és a politikai szétforgácsoltság, a feudális főurak nagy politikai hatalma és önkénye, a feudális anarchia. A ~ uralmát a polgári és polgári demokratikus forradalmak szüntetik meg, de ezek után rendszerint még többé-kevésbé jelentős feudális csökevények maradnak, amelyeket a szocialista forradalmak semmisítenek meg. A ~ elemei maradványai napjainkban is megtalálhatók azokban a volt gyarmati országokban, amelyekben a gyarmati rendszer – más, prekapitalista termelési formákkal együtt – a feudális maradványokat is konzerválta. Ezekben az országokban a feudális maradványok felszámolása a gazdasági elmaradottság leküzdésének, a társadalmi-politikai előrehaladásnak, az életszínvonal emelésének fontos részét képezi.

fideizmus [lat.–fr.]: idealista világnézet, amely a vallást, a hitet a tudomány elé helyezi, a vallást védelmezi.

fikció [lat.]: 1. a valóságnak nem megfelelő olyan formula vagy feltevés, melyből következtetéseket vonnak le; 2. egy még ismeretlen, ill. nem bizonyított, de logikailag feltehető dolog, helyzet, viszony feltételezése (tudományos ~).

filantrópia [gör.]: jótékonyság: emberszeretet, amely a jótékonyságban véli megtalálni a nyomor, a társadalmi ellentétek orvoslását. A vagyonos osztályok tagjai gyakran filantrópoknak mondják magukat: jótékonyságot gyakorolnak, jelentéktelen segítséget nyújtanak a nélkülözőknek, s ezzel képmutatóan elkendőzik a társadalmi egyenlőtlenség és a szegénység valóságos okait.

filiszter [ném.]: önelégült és korlátolt, szűk látókörű, csupán saját jólétével és nyugalmával törődő ember; képmutató, álszent; nyárspolgár.

filozófia [gör.]: a gondolkodás és a lét viszonyáról, a természet, a társadalom és a gondolkodás (tudat) fejlődésének legáltalánosabb törvényeiről, a valóság megismerésének törvényeiről szóló tudomány; a társadalmi tudat egyik formája. A ~ mindenkor valamely társadalmi osztály világnézetét képviseli, az eszmei és a társadalmi harc fontos szellemi fegyvere, ill. küzdőtere. Alapvető kérdése a lét és a tudat egymáshoz való viszonya. Attól függően, hogy miképpen válaszol erre a kérdésre, az anyagi létet vagy a tudatot tartja-e elsődlegesnek, ill. meghatározónak, két alapvető irányzatra oszlik: a materializmusra és az idealizmusra. A materializmus általában a haladó tudományos eszméket, az idealizmus pedig a reakciós tudománytalan eszméket képviseli.

finánckapitalizmus: az ipari monopóliumok és a bankmonopóliumok összefonódása, ami az imperializmus egyik jellemző vonása. Kialakulása oda vezet, hogy a bankok és az ipari monopóliumok kezébe kerülnek a gazdasági élet döntő fontosságú ágai, a termelés nagy részének ellenőrzése (még →*finánccoligarchia*, *finánctőke*).

finánccoligarchia: az →*imperializmus* korszakában a kulcsfontosságú gazdasági pozíciókat és lényegében az államhatalmat is birtokló finánctőkés csoport (még →*finánctőke*).

finánctőke: az ipari és banktőke összefonódása. A ~ révén a bankárok és ipari monopolisták maroknyi csoportja kezébe kerül a gazdaság döntő része.

finnesítés: politikai fogalom Finnország szovjetbarát semlegességének megjelölésére, abban az értelemben, hogy Finnország politikája jó példája a →*békés egymás mellett élés*, a Kelet–Nyugat-közeledés politikájának, s ezt a példát más országok is követhetik. A fogalom a polgári politikai szóhasználatban jelent meg, általában pozitív tartalommal, amelyet azonban heves jobboldali támadások értek. Mai polgári politikai szóhasználatban általában „a szovjet befolyás erősödését" jelenti.

FIR: →*Ellenállók Nemzetközi Szövetsége*

fizetési mérleg, *nemzetközi:* egy ország valamennyi külföldről származó bevételének és külföldre történő kiadásainak mérlegszerű szembeállítása adott időszakra – általában egy évre – vonatkozóan. Tartalmazza a →*külkereske-*

delmi mérleget (a behozatal és a kivitel szembeállítása világpiaci árakon), az áruforgalmon kívüli fizetési forgalmat (külföldi utasforgalom, tőke- és hiteltételek stb.). A ~ aktív, ha a bevételek összege meghaladja a kiadásokét, ellenkező esetben passzív.

foglalkoztatottság: az összes gazdaságilag aktív személyek létszáma, ill. a rendelkezésre álló munkahelyek számához viszonyított aránya. Teljes ~ról akkor beszélünk, amikor minden munkaképes és munkát vállalni kívánó személy el tud helyezkedni. Részleges a ~ akkor, amikor a munkahelyek száma kisebb, mint a munkára jelentkezőké, ezért →*munkanélküliség* van.

fogyasztás: javak és szolgáltatások felhasználása a →*szükségletek* kielégítésére. Végső soron minden termelésnek ez a célja. Megkülönböztetjük a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek ~át (az előbbit termelő ~nak nevezzük). A ~ indítékai a szükségletek. A termelés szüntelenül új szükségleteket teremt, viszont a ~ is ösztönzi a termelést.

fogyasztási javak, fogyasztási cikkek: a személyes szükségleteket közvetlenül kielégítő termékek és szolgáltatások. Megkülönböztetünk alapvető és magasabb rendű szükségleteket kielégítő ~at; a jövedelemelosztás szempontjából létfenntartási cikkeket és luxuscikkeket, eredetük szerint élelmiszereket és iparcikkeket, a felhasználás jellege szerint pedig tartós és nem tartós fogyasztási cikkeket.

fogyasztási szerkezet: a fogyasztásnak termékek és szolgáltatások szerinti összetétele. Kialakulásának legfontosabb tényezői: a jövedelem- és árszínvonal, az árarányok, a kínálat, demográfiai tényezők és a fogyasztási szokások. A különböző jövedelmű rétegek fogyasztásának szerkezete eltérő. A jövedelem növekedésével a ~ eltolódik a magasabb rendű élelmiszerek s főleg az iparcikkek irányába.

fogyasztási szövetkezet: önkéntes társulás a résztvevők fogyasztási szükségleteinek közösen megszervezett kielégítésére. Az első ~et 1844-ben az angliai Rochdale-ban a takácsok alapították. A tőkésországokban ma is ezek a legelterjedtebb szövetkezeti formák. Magyarországon főként az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet (ÁFÉSZ) működik ~ként. E szövetkezetek bolthálózatot tartanak fenn, de segítik tagjaik gazdálkodását, termékeik értékesítését is. Központi szervük a →*Szövetkezetek Országos Szövetsége.*

fogyasztói társadalom, *konzum társadalom:* a fejlett tőkésországoknak a burzsoá ideológusok és publicisták körében divatos elnevezése, amivel azt akarják kifejezni, hogy a tőkés termelés a fogyasztók érdekeit szolgálja, és általános jólétet teremt. Objektív alapja az a körülmény, hogy a legfejlettebb tőkésországokban a termelőerők színvonala olyan fokra jutott, hogy lehetőség van a viszonylag magas életszínvonal biztosítására. Valójában azonban ezekben az országokban sem változott a tőkés termelés célja, a maximális profit eléré-

se, nem szűnt meg az emberek százmillióinak neokolonialista kizsákmányolása, s a dolgozók életszínvonalának emeléséért, a munkanélküliség, az infláció ellen a munkásosztály heves küzdelmet folytatott és folytat. A ~ és más elnevezések – pl. a →*„jóléti állam"* – célja épp e harc leszerelése, a figyelem elterelése a kizsákmányolásról a fogyasztási javak birtoklására, az osztályharcról az egyéni gazdagodásra.

fordulat éve: Magyország történetében az 1947 elejétől 1948 közepéig terjedő időszak, amikor is az MKP vezetésével a népi erők döntő csapást mértek a reakció gazdasági és politikai pozícióira, a termelési eszközök döntő részét állami tulajdonba vették, a burzsoáziát kiszorították a hatalomból, és a hatalom teljes egészében a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe került. A népi demokrácia azóta a proletárdiktatúra funkcióit gyakorolja. E fejlődés döntő tényezője volt, hogy az MKP következetes politikája és a baloldali szociáldemokraták fellépése következtében – miután kiűzték pártjukból a jobboldali elemeket –, létrejött a munkásosztály egységes marxista–leninista pártja, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), és hogy a Kisgazdapárt, valamint a Nemzeti Parasztpárt megtisztította sorait a reakciós elemektől, elismerte a munkásosztály és pártja vezető szerepét és csatlakozott a szocialista célkitűzésekhez.

Foreign Office [farin afisz] (Külügyi Hivatal): az angol külügyminisztérium. Székhelye: London, Downing Street.

formáció [lat.]: történelmileg meghatározott termelési mód és az ennek megfelelő társadalmi rendszer (még →*társadalmi-gazdasági alakulat*).

formalizmus [lat.–fr.]: 1. a filozófiában, a tudományban és az emberi tevékenység más területein megnyilvánuló idealista irányzat, amely a formát elszakítja a tartalomtól, a formáknak elsődleges jelentőséget tulajdonít, az elméletet elszakítja a gyakorlattól; 2. az állami és társadalmi szervek munkájában a formákhoz, az alaki előírásokhoz, a törvény betűjéhez való merev, szűk látókörű, bürokratikus ragaszkodás, bürokratikus ügyintézés; ragaszkodás a külsőségekhez, az apró és másodrendű formalitásokhoz. A ~ minden megnyilvánulásában idegen a marxizmus–leninizmustól és a szocialista rendszertől.

formula [lat.]: minta, képlet, kifejezés, tömören megfogalmazott gondolat, tétel, döntés. A pontos, világos megfogalmazásoknak (~knak) fontos jelentőségük van a tudományos irodalomban, a politikai és jogi okmányokban.

forradalmi helyzet: a forradalom objektív feltétele. Lenin tanítása szerint a következők jellemzik: az uralkodó osztályok nem tudnak a régi módon kormányozni, politikájuk válságba jutott, az elnyomott tömegek nem akarnak már a régi módon élni, s aktivitásuk rendkívül felfokozódik, készek a forradalmi fellépésre. Ahhoz azonban, hogy a ~ forradalomhoz vezessen, szükség van a forradalmi párt vezetésére, olyan poli-

tikára, amely kifejezi a néptömegek érdekeit (még →*forradalom*).

Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány: →*Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*

forradalom, *társadalmi forradalom:* az osztályharc legmagasabb formája, az osztálytársadalom fejlődésében törvényszerűen bekövetkező szakasz, amelyben a fejlettebb, magasabb rendű társadalmi-gazdasági alakulat (fegyveres vagy békés eszközökkel) felváltja az elavult társadalmi rendszert, a hatalom a régi reakciós osztály kezéből a haladó osztály kezébe megy át, s ily módon megnyitja a társadalom továbbfejlődésének útját. A ~ szükségszerűsége a fejlődő termelőerők és a fejlődés gátjaivá vált régi termelési viszonyok közötti ellentéten alapszik. A ~ megoldja ezt az ellentmondást: új termelési viszonyokat teremt, amelyek szabad utat nyitnak a termelőerők további fejlődésének. A ~ legfőbb kérdése a hatalom, mindenekelőtt szétzúzza a régi államhatalmat, és új politikai hatalmat hoz létre. Létrejöttének objektív feltétele a →*forradalmi helyzet*, szubjektív feltétele a feltörekvő osztályok forradalmi tudata, szervezettsége és elszántsága. Jellegét és alapvető tartalmát az határozza meg, hogy milyen társadalmi ellentmondásokat old meg, milyen új társadalmi rendszert hoz létre. Hajtóerői azok az osztályok, amelyek megvívják és előrelendítik, megvalósulásában alapvetően érdekeltek. A polgári forradalmak a feudalizmus megdöntésére irányulnak, céljuk a kapitalizmus fejlődésének biztosítása, a burzsoázia hatalomra juttatása. Azokat a polgári forradalmakat, amelyekben széles néptömegek vesznek részt és önálló követelésekkel lépnek fel, polgári demokratikus forradalmaknak nevezzük. Ezek legkövetkezetesebb válfaja az, amelynek nem a burzsoázia, hanem a munkásosztály a vezetője (pl. az 1905–1907-es vagy az 1917. februári oroszországi ~). Az imperializmus korszakában azokban az országokban, amelyekben a burzsoázia már nem forradalmi, a munkásosztály pedig már tudatos és szervezett erő, forradalmi pártja van, a polgári demokratikus ~ vezető erejévé a munkásosztály válik. Ez nemcsak a polgári demokratikus ~ következetes végigvitelét biztosítja, hanem megteremti a lehetőséget arra, hogy a szokásos burzsoá hatalom helyett munkás-paraszt demokratikus diktatúra vagy ahhoz hasonló hatalom jöjjön létre, és a polgári demokratikus ~ átnőjön szocialista ~ba. A polgári demokratikus forradalmak sajátos formáját valósítják meg a →*nemzeti felszabadító mozgalmak*. A szocialista ~ jellegében alapvetően különbözik a többi forradalmaktól, megdönti a régi uralkodó osztály hatalmát, létrehozza a proletárdiktatúrát, megszünteti a magántulajdon uralmát és a kizsákmányolás valamennyi formáját, az osztály nélküli társadalomba való átmenet kezdetét jelenti. Vezető és legfőbb ereje a munkásosztály. Mozgatóerői a vele szövetségben levő dolgozó és kizsákmányolt tömegek. A szocialista ~ a történelmi feltételektől függően különböző formákban (fegyveres, békés) mehet végbe.

forró drót: 1963. június 20-án az USA és a SZU leszerelési főmegbízottai Genfben megállapodást írtak alá a Moszkva és Washington közötti közvetlen távközlési kapcsolat megteremtéséről. A SZU kormányfője és az USA elnöke között ezzel éjjel-nappal működő távbeszélő- és géptávíró-vonalat rendszeresítettek. Az 1979 márciusában aláírt *→egyiptomi–izraeli különbéke* megkötése után ilyen ~ot létesítettek Kairó és Jeruzsálem között is.

forró nyár: 1967 óta elterjedt kifejezés, először az USA északi nagyvárosai néger gettóinak lázadására vonatkozott. Azóta ezt a kifejezést használják a fejlett tőkésországokban a nyári hónapokban fellendülő tömegmozgalmakra.

föderáció, federáció [lat.]: államszövetség; államok olyan állandó jellegű kapcsolata, egyesülése, amelyen belül közös központi szervek intézik a legfőbb állami ügyeket. Az államszövetség törvényhozó szervei által hozott törvények valamennyi tagállamra kötelező érvényűek. A tagállamok ugyanakkor meghatározott kérdésekben fenntartják önállóságukat, lehetnek külön törvényhozó szerveik, kormányaik stb. A kapitalista és a szocialista államszövetségek között elvi különbség van. A kapitalista államszövetségek (pl. USA, NSZK, Svájc, Ausztrália, Brazília, Mexikó, India) többsége nem nemzeti alapon épül fel, hanem területi egység szerint. A tagállamoknak nincs joguk az államszövetségekből való kiválásra, ténylegesen csak helyi önkormányzattal rendelkeznek. A szocialista államszövetségek (SZU, Jugoszlávia, Csehszlovákia) az államszövetség új típusát valósítják meg. Tagállamaik nemzeti alapon épülnek fel, széles jogkörrel rendelkeznek a nemzeti *→önrendelkezési jog* szellemében.

földfoglaló mozgalom: a szegényparasztság harca nagy földbirtokok önhatalmú elfoglalásáért. A nagybirtokrendszer, a földesúri elnyomás, a nincstelenség, a „földéhség" váltja ki. Nagyarányú ~ bontakozott ki pl. Dél-Olaszországban, Szicíliában, Dél-Portugáliában. A forradalmi munkásmozgalom támogatja a parasztság ~át.

földosztás: a nagybirtokok felosztása a föld nélküli mezőgazdasági munkások és cselédek, törpe- és kisbirtokosok, általában a parasztok között. A polgári demokratikus forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak egyik fő követelése, amelyet sok esetben maguk a paraszti tömegek valósítanak meg *(→földfoglaló mozgalom)*. A ~t azonban általában a polgári átalakulás keretében, földreform során, vagyis az állam beavatkozása révén hajtják végre. A kapitalista országok uralkodó osztálya gyakran rákényszerül arra, hogy földet osszon, de ez csupán manőver, nem érinti a nagybirtokrendszer alapjait, és inkább csak a gazdagabb parasztság erősítését célozza. A volt gyarmati országok nagy részében, mivel a földkérdést rendszerint nem oldották meg következetesen, állandóan napirenden van a földreform következetes végrehajtása. A szocialista országokban következetes földreform, valóságos

agrárforradalom ment végbe, amely gyökeresen felszámolta a nagybirtokrendszert, a földet általában kártérítés nélkül a szegény és nincstelen paraszti tömegek között osztotta szét (még →*földreform*).

földreform: a földbirtokviszonyok megváltoztatása állami törvénnyel. Jellege, tartalma, mértéke és módja az adott állam jellegétől függ. Demokratikus követelés, ill. politika, amelyet legkövetkezetesebben a munkásosztály vezetése alatt levő állam, ill. forradalom valósít meg. Legkövetkezetesebb formájában valóságos agrárforradalom, amely alapvetően megváltoztatja földbirtokviszonyokat, gyökeresen felszámolja a nagybirtokrendszert, megszünteti a nagybirtokos osztályt, földhöz juttatja a föld nélküli és a kevés földdel rendelkező parasztokat, következésképpen erősíti a munkás-paraszt szövetséget. Magyarországon 1945 tavaszán végrehajtott ~ során elkobozták a hazaárulók, a Volksbund-tagok, a nyilas vezetők, a háborús és népellenes bűnösök földjét, kisajátítottak minden 1000 kh-on felüli birtokot, az 1000 holdon aluli birtokok 100 holdon felüli területét (ez alól mentesítették azokat a 200 holdnál nem nagyobb paraszti birtokokat, amelyeknek tulajdonosai hivatásszerűen földműveléssel foglalkoztak). 642 ezer igénylő között 3260 ezer kh-t osztottak föl.

frakció [lat.]: 1. politikai párt tagjainak szervezett csoportja, amely a parlamentben (parlamenti ~), a helyi önkormányzati szervekben vagy más társadalmi szervezetekben pártjának politikáját képviseli; 2. politikai párton belüli csoportosulás (párton belüli ~), amely nem ért egyet a párt politikai irányvonalával vagy annak bizonyos kérdéseivel, külön álláspontot képvisel, külön szervezeti központot hoz létre, s a csoportosuláshoz tartozókat a külön álláspont képviselésére kötelezi. A ~ megbontja a forradalmi párt eszmei, politikai és szervezeti egységét, aláássa a pártfegyelmet, akadályozza a pártot céljainak megvalósításában. Ezért a kommunista pártok a legszigorúbban tiltják a párton belül ~ kialakítását, ill. létezését.

Francia Közösség, *Communauté Française:* 4,4 millió km² területű, 73 millió lakosú közösség. A ~ alkotmányában előirányzott szervek – Végrehajtó Tanács, Titkárság, szenátus, döntőbíróság – megszűntek, miután a ~ tagjai 1960-ban önálló államok lettek. Franciaország kapcsolatait a ~ országaival kétoldalú szerződések szabályozzák. A francia imperializmus e szerződések révén igyekszik megtartani politikai és gazdasági befolyását. A ~ ma már lényegében csak üres keret.

frankövezet: azoknak az országoknak övezete, amelyek valutáikat a francia frankhoz viszonyítják. A ~ eredetileg a francia birodalom országait ölelte fel, majd a birodalom átmentését célzó Francia Unió, ill. a ~*Francia Közösség* országait. Franciaország mellett azok a volt francia gyarmatok a tagjai, amelyeket többé-kevésbé erős szálak fűznek a francia monopoltőkéhez: Csád, Ga-

bon, Kongói Népi Köztársaság, Közép-afrikai Köztársaság, Malgas Köztársaság, Szenegál, Dahomey, Elefántcsontpart, Felső-Volta, Mauritánia, Niger, Togo, Kamerun, Marokkó, Tunézia.

franktirőrök [fr.]: az idegen megszállók ellen harcoló szabadcsapatok tagjai. Így nevezték Franciaországban az ellenség hátában tevékenykedő önkéntes partizánokat az 1870–71-es francia–porosz háború idején.

FRELIMO: →*Mozambik Felszabadítási Frontja*

frontállamok: azoknak az afrikai államoknak a csoportját nevezték így, amelyek közvetlenül határosak a Dél-afrikai Köztársasággal és a volt Rhodesiával (Angola, Botswana, Mozambik, Tanzánia, Zambia), s aktívan támogatták a →*felszabadító harc*okat.

funkcionárius [lat.]: 1. hivatalnok, tisztviselő, vezető; 2. párt- és szakszervezeti, állami és más társadalmi szervezetek általában hivatásos aktivistáinak, vezetőinek elnevezése.

futurológia [lat.]: jövőkutatás; általában a jövőkutatással foglalkozó polgári tudomány elnevezése. A fejlett tőkésországokban nagyon elterjedt. A szocialista országokban az elnevezést csak elvétve és fenntartásokkal használják. A →*prognosztikát* viszont itt is erőteljesen fejlesztik.

függő országok: a nemzetközi jog értelmezése szerint azok az országok, amelyek de facto, vagy részben de jure nem rendelkeznek önállósággal. A függés különböző formákat ölthet: gyarmat, védnökség, mandátum, gyámság. A klasszikus gyarmati rendszer összeomlásával a legtöbb volt gyarmat megkapta ugyan a függetlenséget, de számos ország továbbra is függ a volt gyarmatosítóktól, noha semmilyen jogszabály nem rögzíti ezt a függést *(→neokolonializmus)*. ~nak minősíthetők a közép-amerikai ún. banánköztársaságok is, amelyek ugyan alkotmányjogilag már több mint százötven éve függetlenek, de szinte százszázalékosan a mezőgazdasági termelésüket, kivitelüket, bankéletüket, közlekedésüket stb. ellenőrző amerikai monopóliumoktól függnek.

G GY

gandhizmus: Gandhi indiai politikus, a nemzeti felszabadító mozgalom kiemelkedő vezetőjének tanítása, a róla elnevezett indiai eszmei-politikai mozgalom, magatartás és harci módszer. Lényege az erőszaknélküliség a brit gyarmatosítók elleni tömegharcban, amely megbénítja a gyarmatosítókat, semmibe veszi azok intézményeit, rendelkezéseit, áruit stb., a kasztrendszer tagadása, a hindu-mohamedán ellenségeskedés elítélése, a haladás „indiai útjának" keresése.

garancia [fr.]: megállapodás szerződésszerű biztosítéka. Nem feltétlenül szerződésszerű, lehet tényszerű, pl. érdek erő.

GATT: →*Általános Tarifa- és Kereskedelmi Egyezmény*

gaulle-izmus: de Gaulle tábornokról (1958 és 1969 között Franciaország köztársasági elnöke) elnevezett politika, politikai rendszer, egyszemélyi (elnöki) hatalom. Jellemző vonásai: a demokratikus jogok erős korlátozása, elnöki, rendeleti úton való kormányzás, a nagy, vezető egyéniség szükségességének és összetartó erejének hangsúlyozása, burzsoá nacionalizmus, Franciaország európai küldetésének (hegemóniájának) hirdetése, a külpolitikában a francia imperializmus önállóságának növelése, Franciaország nagyságának, világpolitikai rangjának elve. A ~ külpolitikájának pozitív vonása volt, hogy jó viszonyt alakított ki a SZU-val és a többi szocialista országgal, számos esetben bírálta az USA politikáját, és kivonta a →*NATO* parancsnoksága alól (amelynek tagja maradt) saját katonai erőit. A ~ hatalomra jutása után eltörölte az alkotmányt, és csaló választási törvényt vezetett be (ennek következtében egy kommunista képviselő megválasztásához a szavazatok többszörösére volt szükség, mint egy gaulleista képviselő megválasztásához.) A ~ a hatvanas évek közepére válságba került, amely 1969-ben de Gaulle bukásához vezetett. Ugyanakkor a ~ mint külpolitikai irányzat Pompidou elnöksége idején (1969–1974) is érvényesült és a gaulle-ista mozgalomban ma is erős tábora van. Az 1974. májusi elnökválasztáson a ~ vereséget szenvedett (a választás első fordulójában a gaulleista jelölt a szavazatoknak csak 13%-át kapta). A gaulle-isták között a hetvenes évek közepén szakadás figyelhető meg. Egy részük egyre inkább szembefordul a ~tól eltérő francia kormányzattal, és arra is készséget mutat, hogy bizonyos kérdésekben (pl. a nemzeti ér-

dekek védelmében) együttműködjék a baloldallal. A baloldali gaulle-isták haladó frontja az 1976. évi járási választásokon felszólította híveit, hogy az ellenzéki jelöltekre szavazzanak. Az ún. neo-gaulle-izmus vezéralakja Jacques Chirac volt miniszterelnök (Párizs polgármestere), pártja, az RPR (Tömörülés a Köztársaságért) élén célul tűzte ki Giscard d'Estaing köztársasági elnök megbuktatását, a gaulle-ista állam újjáteremtését. A neo-gaulle-isták több kérdésben közel állnak a baloldal álláspontjához.

gazai övezet: 200 km² területű, kb. 450 ezer lakosú övezet a Földközi-tenger partján. A palesztinai brit mandátumot kettéosztó 1947. novemberi ENSZ-határozat értelmében Arab Palesztina része lett volna. Amikor az 1948–49-es első izraeli–arab háború nyomán Arab Palesztina letűnt a térképről (nagyobb részét Izrael kebelezte be, Ciszjordánia pedig Jordánia része lett), Egyiptom autonóm övezetként saját közigazgatása alá helyezte a ~et mint az eljövendő palesztinai arab állam részét. Izrael az 1956-os szuezi agresszió során elfoglalta és öt hónapig megszállva tartotta. Az 1967. júniusi háborúban ismét izraeli megszállás alá került. A megszállt ~ a palesztinai nemzeti felszabadító mozgalom fegyveres akcióinak egyik góca. Az 1973. októberi közel-keleti háborúnak véget vető Biztonsági Tanács határozata a palesztin nép jogainak helyreállítását a közel-keleti rendezés szerves részének minősíti; abban a vonatkozásban Ciszjordánia mellett a ~ az a terület, ahol a palesztin nép önrendelkezési jogát érvényesítheti. A →*Palesztin Felszabadítási Szervezet* 1974. júniusi tízpontos programja a ~et az eljövendő palesztin állam szerves részének tekinti. Az →*egyiptomi–izraeli különbéke* látszat-autonómiát igér a ~nek, s ezzel próbálja megtörni a PFSZ befolyását.

gazdasági alap: a társadalom termelési viszonyainak összessége a fejlődés adott szakaszában. A ~ a felépítmény, a politikai, jogi és egyéb intézmények, valamint a társadalmi tudatforma anyagi alapja.

Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete, *Organization for Economic Cooperation and Development, OECD:* székhely: Párizs (Franciaország), a NATO gazdasági kiegészítője, hivatalos célja az európai gazdasági együttműködés előmozdítása, a szervezetben részt vevő gazdasági integrációs szervezetek (Európai Gazdasági Közösség, Európai Szabadkereskedelmi Társulás) ellentéteinek áthidalása. Alapító okmányát 1960. december 14-én Párizsban írták alá, a ~ átvette az 1948. április 16-án létrehozott Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (OEEC) feladatait. 1961. szeptember 30-án kezdte meg működését, tagjai, a 18 volt tagállamon kívül: az USA, Kanada és Japán; társult tagok: Jugoszlávia és Finnország. Legfelső szerve a Tanács (miniszteri vagy miniszterhelyettesi szinten), élén az egy évre választott elnök, mellette a Végrehajtó Bizottság.

Gazdasági és Szociális Tanács, *Economic and Social Council, ECOSOC:* az

ENSZ Közgyűlésének alárendelt szervezet, feladata, hogy a nemzetközi béke és biztonság érdekében előmozdítsa a nemzetek közötti gazdasági, szociális, kulturális, nevelésügyi és egészségügyi kapcsolatok fejlesztését. A szervezetnek 27 tagja van, ezeket kétharmados többséggel választják 3–3 évre, évente kétszer ülésezik, határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza. Tizenkét munkabizottsága (köztük az emberi jogok, női jogok, kábítószerek stb. bizottsága) közül a legjelentősebbek: Európai Gazdasági Bizottság (részt vesznek benne az európai szocialista országok is), Ázsia és Távol-keleti Gazdasági Bizottság (tagja a SZU és a Mongol Népköztársaság, nem vesz részt benne a KNDK, a VSZK; Latin-amerikai Gazdasági Bizottság, Afrikai Gazdasági Bizottság. A ~ által választott 37 tagú kormányzó testület irányítja a Fejlesztési Programot, amely a fejlődő országok segítését célozza.

gazdasági hatékonyság: *→hatékonyság*

gazdasági mechanizmus: a gazdálkodás, a gazdaság irányításának konkrét rendszere. Magában foglalja a központi irányítás szerveit, eszközeit, a közgazdasági szabályozó rendszert. A szocializmusban a tervgazdálkodás konkrét rendszere. Hazánkban a szocializmus alapjai lerakásának befejezése, a termelőerők fejlődése szükségessé tette a ~ reformját. Az 1968-ban bevezetett reform fő célja, hogy erősítse hazánkban a szocialista rendet, segítse a fejlett szocialista társadalom építését, kibontakoztassa a tervgazdaság előnyeit, és céltudatosabb központi irányítással, a vállalatok nagyobb önállóságával lehetővé tegye a gazdaságpolitikai célok következetesebb megvalósulását.

gazdasági növekedés: hosszú távú bővített újratermelés, amelyet a társadalmi össztermék, ill. a *→nemzeti jövedelem* növekedése jelez. A ~ mértékét legjobban az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése fejezi ki.

gazdaságirányítási rendszer: az állami intézkedések, szervezetek összessége a gazdasági tevékenység központi irányítására. Elemei: a népgazdasági tervezés, a központi szabályozás és a gazdaságirányítási szervezet. A központi szabályozás egyrészt közvetlenül történik, amikor is a szocialista állam tulajdonosi minőségében adminisztratív úton ad egy-egy vállalatnak gazdasági feladatokat vagy biztosít gazdasági erőforrásokat, másrészt közvetett szabályozási eszközökkel, amikor is az állam az áru- és pénzviszonyok segítségével gyakorolja az irányítást. A közvetett szabályozási eszközök közül a legfőbbek: az árszabályozás, az adópolitika, a vámpolitika, a személyi és vállalati jövedelmek képzésének és felhasználásának szabályozása, a hitelpolitika, a külkereskedelmi szubvenciók. A szocialista gazdaságirányítás alapelve a demokratikus centralizmus, ami azt jelenti, hogy a szocialista gazdaság csak a társadalom központi irányítása mellett működhet, de a helyi szerveknek, gazdasági egységeknek, a társadalom tagjainak lehetőségük van gazdasági döntésre, ill. maguk is részt vesznek a döntések meg-

hozatalában. Ennek megfelelő a gazdaságirányítás szervezete. Alapegysége a →*vállalat*, amely mind gazdaságilag, mind szervezetileg önálló. Egyes területeken a vállalatok tevékenységét trösztök, egyesülések fogják össze. A döntési jogkörök elhatárolódnak a központi szervek és a vállalatok között. A szocialista ~ két fő típusa a direkt, ill. az indirekt típus. Az előbbiben az irányítás túlnyomórészt közvetlen utasításokkal történik, az utóbbiban a tervben meghatározott célok elérését főleg gazdasági szabályozókkal érik el.

gazdasági szerkezet, gazdasági struktúra: valamely ország gazdaságának összetétele, a gazdaság egyes területeinek mennyiségi viszonya (aránya). A népgazdaság szerkezetének alkotó elemei: az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és hírközlés, a bel- és külkereskedelem és a szolgáltatások. Ezeknek egymáshoz való aránya – pl. a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásuk – fejezi ki valamely ország ~ét.

gazdasági válság: →*válság*

gazdasági verseny: a vállalatok törekvése a nagyobb nyereség, jövedelem megszerzésére, a jobb termelési, értékesítési feltételek megteremtése útján. A ~ az árutermelés természetéből következik. A kapitalizmusban a másik fél kiszorítására, tönkretételére irányuló konkurrenciaharcban testesül meg. A szocialista gazdaságban is lehet ~, ennek körülményeit a szocialista állam a tervgazdaság feltételének megfelelően szabályozza. A ~ a szocializmusban a gazdaságirányítás egyik eszköze, amelylyel az állam hatékonyabb munkára, a szükségletek jobb kielégítésére ösztönzi a vállalatokat. A szocialista és kapitalista országok között is van ~, amely a két világrendszer közötti harc egyik formája. E ~ben a szocializmus bebizonyítja fölényét a kapitalizmussal szemben.

gazdaságosság: a gazdasági tevékenység minőségi jellemzése. Egy gazdasági tevékenység annál gazdaságosabb, minél kisebb ráfordítással minél nagyobb eredményt érnek el. A ~ elvének nagy szerepe van a szocialista →*vállalatok* gazdálkodásában, hiszen a vállalatok nagyobb nyereségre törekszenek. Megfelelő árrendszer esetén a vállalati szintű ~ összhangban van a népgazdasági szintűvel.

gazdaságpolitika: a párt és az állam általános politikájának része, amely a gazdasági fejlődés főbb céljait és az e célok megvalósítását szolgáló eszközöket határozza meg. Kidolgozásakor figyelembe veszik a gazdálkodás külső és belső körülményeit.

Gehlen-szervezet: tizenöt éven át (1954–1968) R. Gehlen tábornok nevéhez fűződött az NSZK központi hírszerző szolgálatának (Bundesnachrichtendienst) hidegháborús tevékenysége. A szervezetet az USA anyagi eszközeivel alapította Gehlen, aki a második világháborúban a hitlerista hadsereg hírszerző szolgálatát irányította a keleti fronton. Elsősorban az NDK elleni kém- és diverzáns tevékenységre specia-

lizálódott, de Magyarországon és más szocialista országban is elfogtak már több Gehlen-ügynököt.

genfi egyezmények: a svájci kormány kezdeményezésére 1864-ben Genfben nemzetközi értekezlet ült össze, amely megalapozta a háborúban megsebesült katonák védelméről, valamint az egészségügyi intézmények és személyzet sérthetetlenségéről szóló első egyezményt. Ezt 1906-ban és 1929-ben kiegészítették. 1949-ben a második világháború tapasztalatai alapján az egyezményeket újrafogalmazták. Az új megállapodás négy részből áll: 1. egyezmény a szárazföldi fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról; 2. egyezmény a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról; 3. egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódról; 4. egyezmény a polgári személyek háború idején való védelméről. A megállapodást 61 állam írta alá.

genfi értekezlet: 1954. április 26-tól július 21-ig tanácskozott a ~. Napirendjén az indokínai és a koreai kérdés rendezése szerepelt. Az öt nagyhatalom (SZU, Kínai Népköztársaság, USA, Nagy-Britannia, Franciaország) külügyminiszterein kívül az indokínai kérdés vitájában részt vett Laosz, Kambodzsa, a VDK és Dél-Vietnam külügyminisztere is. A koreai rendezés a nyugati hatalmak magatartása miatt meghiúsult. Az indokínai kérdés vitája több hétig tartott. A Vietnamra vonatkozó egyezmény előírta, hogy a 17. szélességi foknál ideiglenes demarkációs vonalat létesítenek, ettől északra helyezkedik el a vietnami néphadsereg, délre pedig a francia hadsereg, a demarkációs vonal két oldalán 5 km-es demilitarizált övezetet létesítenek. Az egyezmény érvényesítésének ellenőrzésére India, Lengyelország és Kanada képviselőiből nemzetközi bizottságot állítottak fel. A zárónyilatkozatban az aláírók elismerték Vietnam, Laosz és Kambodzsa függetlenségét, kötelezték magukat arra, hogy tiszteletben tartják az említett országok egységét és területi épségét, tartózkodnak a belügyekbe való beavatkozástól. Megtiltották mindenfajta fegyver és külföldi csapat szállítását és elhelyezését, idegen katonai támaszpontok létesítését, előírták, hogy egész Vietnamban 1956 júliusában általános, szabad, titkos választást kell tartani. Az USA megtagadta a genfi egyezmények aláírását. Nem írta alá az okmányokat Dél-Vietnam sem. Laoszban 1957-ben tartották meg a választásokat, melynek eredményeként demokratikus egységkormány jött létre, de 1958-ban egy jobboldali fordulat kiszorította a népi erőket, és felmondta a genfi egyezményeket. Vietnamban az amerikai beavatkozás miatt nem került sor 1956-ban választásokra. A Vietnam kettéosztottságát megszüntető, a végleges egyesítést előkészítő választásokat csak két évtizeddel később, a vietnami nép győzelme után, 1976 áprilisában tarthatták meg (még → *vietnami háború*, *indokínai háború*).

gengszterizmus [ang.–lat.]: bandák uralma a közéletben; a közéletnek a banditizmusra jellemző módszerekkel törté-

nő irányítása (közéleti ~, politikai ~, amely pl. az USA-ban felhatolt egészen a legfelsőbb állami irányításig, a szakszervezetek vezetéséig stb.).

genocídium [gör.–lat.]: népirtás: a lakosság meghatározott csoportjainak kiirtása faji, nemzetiségi vagy egyéb indokok alapján; egyike az emberiség ellen elkövetett legsúlyosabb bűncselekményeknek, amelyet a legreakciósabb körök hajtanak végre (az őslakosság kiirtása a gyarmatosítók által számos ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai területen; négerlincselések az USA-ban; zsidók millióinak kiirtása a fasiszták által; oroszok, ukránok, lengyelek és más nemzetiségek irtása a német fasiszták által megszállt területeken; afrikaiak és hinduk legyilkolása a Dél-afrikai Köztársaságban). A ~ot az ENSZ többször is büntetendőnek nyilvánította.

gentlemen's agreement [dzsentlmensz egríment] [ang.]: megállapodások, amelyeket az érdekelt államok arra jogosult szervei bizalmasan, írásba nem foglalva kötnek. Az ebből eredő kötelezettség jogi eszközökkel nem érvényesíthető.

geopolitika [gör.]: burzsoá elmélet, amely az állam társadalmi-gazdasági viszonyait és fejlődését elsősorban a földrajzi feltételekre vezeti vissza, ezeknek döntő jelentőséget tulajdonít. A geopolitikusok, akik idegen területek meghódítását tűzik ki célul, erre az elméletre hivatkozva demagóg módon azt állítják, hogy a nehézségeknek és a néptömegek bajainak oka nem a kapitalizmus, hanem az elégtelen „élettér", az „elégtelen földterület", s hogy az „életteret" más népektől kell elhódítani, amelyek szerintük nem alkalmasak az önálló állami létre. A ~ elmélete szorosan összefügg a →*fajelmélet*tel.

gerilla [sp.]: fegyveres csoportok, ill. azok harci módszere; a terepet és a helyi viszonyokat jól ismerő kis, szabadságharcos egységek harca reguláris katonai egységek ellen. Fő jellemzője a kezdeményezés, a gyors manőverezés, a támadás és visszavonulás kombinálása, a meglepés, az ellenség megzavarása, utánpótlásának megnehezítése. A hatvanas években több latin-amerikai országban a forradalmárok egy része a forradalmi harc egyetlen célravezető formájának tartotta. A marxizmus–leninizmus szerint a forradalmi harc legfontosabb feltétele a mind szélesebb néptömegek támogatása és aktív fellépése, a harci módszereket pedig az adott sajátosságok és erőviszonyok szabják meg, s a fegyveres harcnak is több formája lehetséges, ezek között a ~ harc is fontos szerepet tölthet be, különösen ha élvezi a néptömegek aktív támogatását.

GESTAPO (Geheime Staatspolizei), Titkos Államrendőrség: német politikai titkosrendőrség, amely a totális fasiszta diktatúra létrehozásának és fenntartásának egyik legfontosabb eszköze volt. Feladatai közé tartozott a haladó erők üldözése és fizikai megsemmisítése, először Németországban, majd a meg-

szállt területeken is. A nürnbergi nemzetközi bíróság a ~t háborús bűnös szervezetnek nyilvánította.

gettó [ol.]: a város területének egy elkülönített része, amelyet kényszerlakhelyül jelöltek ki a lakosság egyes csoportjai számára. Európában ~kat főleg a zsidó vallású lakosság részére létesítettek. Itt a ~k felszámolása a polgári forradalmak után kezdődött meg. Németországban és más fasiszta rendszerű országokban újra ~ba zsúfolták a zsidó lakosságot, s innen haláltáborokba hurcolták őket. Azokban az országokban, amelyekben a vezető körök a faji és a nemzeti diszkrimináció politikáját folytatják, továbbra is fennállnak ~k. Pl. az USA városaiban vannak külön negyedek a négerek (New Yorkban a Harlem stb.), a kínaiak stb. számára, a Dél-afrikai Köztársaságban az afrikai őslakosság és a hinduk részére.

ghánai puccs: 1966. február 24-én jobboldali katonai csoportok, felhasználva K. Nkrumah elnök távollétét, puccsot hajtottak végre. Betiltották az addig hatalmon levő Népi Konvenció Pártot, letartóztattak haladó politikusokat. Ghánában korábban fontos társadalmi és gazdasági reformokat hajtottak végre, a kormány antiimperialista politikát folytatott és több kérdésben a szocialista országok mellett állt. A hatalomra került katonai csoport, majd az azt követő polgári kormány imperialistabarát politikát folytatott, de az 1972-ben hatalomra jutott katonatisztek hazahozatták Ghánába az időközben elhunyt K. Nkrumah hamvait, és több vonatkozásban felújították a nkrumahi politikát.

gigantománia [gör.]: túlzott vonzalom az óriás méretek és terjedelmek iránt, anélkül, hogy ezekre szükség lenne. (Pl. indokolatlanul nagy ipari kombinátok, állami gazdaságok létrehozása iránti lelkesedés.)

globális stratégia: az amerikai imperialisták az egész földgolyóra kiterjedő stratégiája, amelynek lényege a világuralom biztosítása, a társadalmi haladás megállítása. Részei: a nukleáris fegyverkezési verseny gyors ütemű fokozása abban a reményben, hogy a SZU nem tud lépést tartani az USA-val; a szocialista tábor megosztását célzó „hídverési politika" (gazdasági, politikai, ideológiai eszközökkel) árnyalt és sokrétű alkalmazása Európában, míg az ázsiai szocialista országokkal és Kubával szemben agresszív politika, amelyben az utóbbi időben bizonyos változások mutatkoznak; hagyományos fegyverekkel folytatott helyi háborúk kirobbantása, a nemzeti felszabadító mozgalmak eltiprása, ill. az önálló fejlődés és a haladó törekvések megakadályozása (államcsínyek és puccsok szervezése az antiimperialista tömegmozgalmak elfojtására); az amerikai monopóliumok hegemóniájának erősítése a tőkés világban; a vezetése alatt álló katonai blokkok megszilárdítása. A ~ nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: nem sikerült a helyi és időleges sikerek ellenére megállítani a társadalmi haladást, a szocializmus

erői előrenyomulnak, az imperializmus világméretekben utóvédharcot folytat.

gorillák: a reakciós, amerikabarát katonatisztek gúnyneve Latin-Amerikában.

görögországi puccs: 1967. április 21-én szélsőjobboldali katonatisztek, hogy megakadályozzák az 1967. május 28-án esedékes parlamenti választásokat, melyeken előreláthatólag a reakció súlyos vereséget szenvedett volna, magukhoz ragadták a hatalmat. Vezetőjük, Papadopulosz ezredes mint a görög hírszerző szolgálat egyik vezetője már régen együttműködött a CIA-vel. Akciójukat a NATO úgynevezett Prométheusz-terve alapján hajtották végre. A hatalomátvétel után felfüggesztették az alkotmányt, betiltották a pártokat, s nemcsak a haladó, hanem a konzervatív politikusok ezreit is letartóztatták. Az 1967. novemberi királyi puccskísérlet után a megtorlást kiterjesztették a király híveire is. A görögországi fasiszta katonai rezsim több mint hétéves uralmának a Ciprus elleni balsikerű katonai kaland *(→ciprusi kérdés)* következményei vetettek véget 1974-ben. Görögországban a fasizmus bukása után burzsoá demokratikus rendszert vezettek be.

görög polgárháború: a második világháborúban széles népi ellenállás bontakozott ki Görögországban a fasiszta megszállók ellen. A fasiszta hadseregek veresége után a görög reakció a partra szállt angol csapatok támogatásával le akart számolni a demokratikus erőkkel, s első lépésként az ellenállás partizánegységeit akarta lefegyverezni. A terror elől a hegyekbe vonuló partizánok hadseregge szerveződtek. A Görög Kommunista Párt 1946 februárjában kiadta a fegyveres harc jelszavát. A reakciós erők támogatását egyre inkább az amerikaiak vették át. A modern amerikai hadfelszereléssel ellátott kormánycsapatok ellen a népi erők évekig hősies harcot folytattak. 1949 októberében beszüntették a harcot. A reakciós rendszer 6 ezer embert gyilkolt meg, 70 ezret bebörtönöztek, és tízezrek kényszerültek emigrációba, ahonnan egy részük csak 1974, a fasiszta rezsim bukása után térhetett haza.

guami doktrína: Nixon volt amerikai elnök hirdette meg 1969. júl. 25-én Guam szigetén (amerikai terület a Csendes-óceán nyugati részén), majd a doktrínát részletesebben is kifejtette 1969. november 3-i televíziós beszédében. A ~ szerint az USA teljesíti ugyan szövetségeseivel szemben vállalt kötelezettségeit (itt elsősorban az 1975 áprilisában összeomlott saigoni rezsimről volt szó), de elvárja tőlük, hogy aktívabban járuljanak hozzá a harchoz, „tulajdon védelmükhöz". A „harcoljanak az ázsiaiak az ázsiaiak ellen" jelszó a vietnamizálás programja volt, előkészítve az USA közvetlen dél-vietnami katonai jelenlétének fokozatos felszámolását. (A szélesebb körű értelmezését illetően →*Nixon-doktrína.*)

guantánamói kérdés: az USA 1903 óta évi 2000 dollárért „meghatározatlan időig" bérli Kubától a 112 km² területű guantánamói haditengerészeti támasz-

pontot. A szocialista Kuba igényt tart rá.

Guatemala elleni agresszió: az ország J. Arbenz elnök vezette demokratikus kormánya 1952 júniusában új agrártörvényt hozott, és felosztotta a parasztok között a United Fruit Company (mai nevén: United Brands) amerikai gyümölcsmonopólium ültetvényeinek egy részét. Az USA támogatásával megkezdődött a fegyveres intervenció előkészítése a kormány megdöntésére. C. Armas ezredes, aki az USA-ban hadiakadémián tanult, a szomszédos közép-amerikai országokban ellenforradalmi csapatokat szervezett. A támadás 1954. június 18-án a szomszédos Hondurasból indult meg. A túlerőben levő intervenciósok győzelmet arattak. Armas lett az elnök, aki hatálytalanította a demokratikus alkotmányt, betiltotta a szakszervezeteket és a haladó pártokat, érvénytelenítette a földreformot, és visszaadta a földeket az amerikai monopolistáknak, 1955-ben pedig katonai szerződést kötött az USA-val. A guatemalai katonai kormányok azóta is az USA megbízható szövetségesei.

gubernátor [lat.]: a gyarmatok legmagasabb rangú állami tisztviselője: az USA és néhány latin-amerikai ország tagállamainak kormányfője (kormányzója); egyes államokban (pl. Spanyolországban, Belgiumban) a tartomány, a département (megye) legnagyobb beosztású hivatalos személyisége.

guevaraizmus (Che Guevara, latin-amerikai forradalmár nevéből, aki sikertelen gerillaharcokban vesztette életét Bolíviában 1967 októberében): forradalmi irányzat, amely Latin-Amerikában túlzott jelentőséget tulajdonít a gerillaharcoknak, nem számolva a forradalmi harc reális objektív és szubjektív feltételeivel. A ~ elegendőnek tartja, hogy egy elszánt forradalmi csoport kezdje el a harcot, arra számítva, hogy a harc menetében csatlakoznak hozzá a tömegek.

gyámsági terület: olyan volt gyarmati terület, amelyen az igazgatásnak és a felette gyakorolt nemzetközi ellenőrzésnek az ENSZ által létrehozott sajátos formája érvényesül. Ennek célja az Alapokmány 76. cikke szerint az, hogy előmozdítsa az igazgatása alá helyezett területek lakosságának politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, a függetlenség elérését. A ~ek valamely gyarmatosító hatalom kormányzása alatt állnak, de nem képezik részét a kormányzó államnak. A legtöbb ~en már független államok jöttek létre. Jelenleg ~ még pl. Délnyugat-Afrika (afrikai nevén Namíbia), amely az ENSZ többszöri tiltakozása ellenére gyakorlatilag a Dél-afrikai Köztársaság gyarmata.

gyarmat: olyan ország vagy terület, amelyet valamely imperialista állam erőszakkal megfosztott gazdasági és politikai önállóságától, állami szuverenitásától, s magához csatolva teljes alárendeltségben tart. A ~ a gyarmatosító országtól (az ún. anyaországtól) függő, elnyomott és kizsákmányolt helyzetben van. Helyzetét katonai meg-

szállás, idegen kormányzás, különleges közigazgatás, a helyi lakosság részleges vagy teljes jogfosztottsága, a nemzeti jövedelem jelentős részének az anyaország által történő kisajátítása jellemzi. A gyarmatosítás erőszakos külső beavatkozással megtöri és eltorzítja az uralma alatt álló terület történelmi fejlődését; gazdaságát monokultúrás fejlesztéssel az anyaország igényeihez igazítja; konzerválja az elmaradt termelési viszonyokat. Az idegen uralom miatt nagy a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális elmaradottság, a szegénység, a tömegek életét a nyomor és éhezés jellemzi. (A legnagyobb ~-birodalom az angol volt: Anglia ~ainak területe 109-szer volt nagyobb, mint az anyaországé.) A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után megkezdődött az imperializmus ~i rendszerének válsága, amely a második világháború után elmélyült és a ~i rendszer szétesési folyamatába ment át. Ennek eredményeként az imperializmus régi („hagyományos" vagy „klasszszikus") ~i rendszere megsemmisült. Ebben a folyamatban több mint 70 új független ország született, amelyek a fejlődés különböző útjain járnak (még *→fejlődő országok*, *neokolonializmus*).

gyorshadtest: 120 000 főnyi, a világ bármely pontján – elsősorban a Perzsa-öböl térségében – bármikor bevethető intervenciós haderő, amelyet az USA a *→Carter-doktrína* szellemében 1980 márciusában alakított meg.

H

háború (igazságos, igazságtalan): ellentétes törekvésű államok közötti, katonai erőkkel vívott harc. Célja az államok törekvésének, érdekeinek nyílt erőszak segítségével, katonai erővel való megvalósítása. Ezért társadalmi-politikai lényegét tekintve az államok vagy osztályok békeidőben kialakult politikájának folytatása a fegyveres erőszak eszközeivel. Akkor alkalmazzák, amikor az ellentétek végsőkig kiéleződnek, a békés (gazdasági, ideológiai, diplomáciai stb.) eszközökkel folytatott politika nem vezet célra, az egyik oldal elég erős ahhoz, hogy a számára elfogadhatatlan vagy kedvezőtlen békés megoldási lehetőség helyett fegyveres erőszakot alkalmazzon, a támadó fél az ellenfélnél erősebbnek tudja magát, a béke erői pedig nem tudják megakadályozni a ~ kirobbanását. Különböző ~k voltak: világ~, helyi ~, imperialista ~, honvédő ~, nemzeti felszabadító ~, polgár~. A ~ menete és kimenetele a harcban álló felek erőviszonyaitól, általában a következő tényezőktől függ: 1. a termelőerők nagyságától, fejlettségétől, a gazdasági rendszer jellegétől (gazdasági potenciál); 2. a tudomány és a technika fejlettségi színvonalától (tudományos-technikai potenciál); 3. a társadalmi-politikai rendszer jellegétől; 4. a nép ideológiai és erkölcsi arculatától, a hátország állapotától (eszmei-politikai-erkölcsi potenciál); 5. a hadsereg erejétől (katonai potenciál). Korunkban a ~k igénybe veszik és próbára teszik a hadviselő felek egész gazdasági, tudományos-technikai, ideológiai, társadalmi-politikai és erkölcsi erejét, szervezetét és rendszerét. A ~ tudományos magyarázatát a marxizmus–leninizmus adta meg. Megcáfolta azt a tételt, amely szerint a ~ örök és elkerülhetetlen jelenség a társadalmi életben. Bebizonyította, hogy a ~ történelmi kategória, az antagonisztikus osztálytársadalmak terméke és jellemzője, a kizsákmányoló osztályok politikájából fakad. A szocializmus világméretű győzelmével megszűnik a ~ gazdasági-társadalmi talaja, eltűnnek a ~k okai, és eltűnnek a ~k is. A marxizmus–leninizmus szerint meg kell különböztetni igazságos és igazságtalan ~kat. Igazságosak azok a ~k, amelyeknek (pl. a magyar nemzet szabadságharca 1848–49-ben a Habsburg elnyomás ellen, az antifasiszta nemzeti felszabadító harcok, az algériai nép szabadságharca, az indokínai népek felszabadító ~ja az amerikai imperialisták ellen stb.) célja az ország, a nép felszabadítása a belső vagy külső elnyomás alól, ill. az ország és a nép védelme a leigázási törekvésekkel szemben. Igazságtalanok azok a

~k, amelyeknek (pl. az első világ~, a gyarmatosító ~k, az amerikai imperialisták vietnami ~ja) célja a hódítás, más népek és országok leigázása. A ~ folyamán megváltozhat a ~ jellege, pl. a második világ~ imperialista ~ként kezdődött, de igazságos, antifasiszta ~vá változott. A ~ igazságos vagy igazságtalan jellegét nem az dönti el, hogy védelmi vagy támadó-e (pl. az igazságos nemzeti felszabadító ~k sokszor támadók, ugyanakkor az első világ~ a megtámadott fél részéről is igazságtalan ~ volt). Az igazságos ~ elősegíti, az igazságtalan gátolja a társadalmi haladást. A marxizmus–leninizmus támogatja az igazságos ~kat, és fellép az igazságtalan ~k ellen. A kommunista világmozgalom arra törekszik, hogy a ~k okainak megszüntetésével végérvényesen véget vessen a ~knak, amelyek a történelem folyamán mérhetetlen szenvedéseket és károkat okoztak az emberiségnek. A nemzetközi erőviszonyok eltolódása a béke és a szocializmus javára, a ~ellenes erők egységes, szervezett fellépése megfékezheti az imperialisták ~s törekvéseit. A szocialista világrendszer létrejöttével és az antiimperialista erők harca következtében a világ~ többé nem végzetszerűen elkerülhetetlen, bár amíg a monopolkapitalizmus fennáll, fennmarad az imperialista agressziók veszélye is. Ma az imperializmus agresszivitásának fokozódása, a modern haditechnika fejlődése, az egész emberiség létét fenyegető tömegpusztító fegyverek létezése is parancsolóan megköveteli az összes békeszerető, antiimperialista és antimilitarista erő egységes fellépését a ~s imperialista politika ellen (még → *antiimperializmus, békemozgalom, békeprogram*).

háborús bűnösök: azok a személyek, akik háborús bűncselekményeket, vagyis a béke, az emberiesség, a nemzetközi hadijog ellen irányuló bűnöket követnek el. A második világháború idején a szövetséges nagyhatalmak elhatározták, hogy bíróság elé állítják azokat a fasiszta vezetőket, akik felelősek a háború előkészítéséért és kirobbantásáért, a nemzetközi béke elleni bűncselekményekért, valamint a védtelen lakosság, a hadifoglyok meggyilkolásáért felelős tömeggyilkosokat. Megállapodtak abban is, hogy a főbűnösöket az érdekelt országok együttesen ítélik el, a többiek ott kerülnek bíróság elé, ahol bűncselekményeiket elkövették. A háborús főbűnösök fölött két nemzetközi bíróság ítélkezett, Nürnbergben (→ *nürnbergi per*) és Tokióban; a magyar háborús főbűnösök felett a magyar népbíróság mondott ítéletet. Az imperialista hidegháborús politika kibontakozásával egyre inkább lanyhult a ~ felkutatásának és felelősségre vonásának folyamata, az elítéltek büntetéseit mérsékelték, sőt több háborús bűnös felelős pozícióhoz jutott az új nyugatnémet hadseregben.

Habsburg-ház: történelmi grófi, majd uralkodó család, tagjai német királyok, német-római, majd osztrák császárok, spanyol, cseh és magyar királyok voltak. Az utolsó Habsburg uralkodót, IV. Károlyt 1918 novemberében fosztották meg a tróntól. A család jelenlegi feje, Habsburg Ottó az NSZK-ban ál-

tala szervezett európai föderalista mozgalom vezetőjeként, a bajor CSU színeiben került az →*Európa Parlament*be, ahol elavult nézeteit hangoztatja.

hadiállapot: az államok közötti békés viszony megszűnése hadüzenet útján vagy anélkül, akkor, amikor az érintett államok között megindulnak a hadicselekmények. A ~ következtében a hadviselő felek között megszakad a diplomáciai kapcsolat. (1979-ben Kína Vietnam elleni agressziója idején a két ország diplomáciai kapcsolatai sajátságosan nem szakadtak meg.)

hadifogoly: a nemzetközi jog szerint ~ a harcoló és nem harcoló katona, az önkéntes, a népfelkelő és a partizán is, aki foglyul esik. A foglyul ejtő állam felelős a vele való bánásmódért. A hadviselő államokat egyezmények kötelezik, hogy emberséges módon bánjanak a hadifoglyokkal, megfelelő ellátásban, egészségügyi gondozásban részesítsék őket. A hitleri Németország a második világháborúban durván megszegte a hadifoglyokkal kapcsolatos nemzetközi egyezményeket, a koncentrációs táborokban százezrével ölték meg őket, elsősorban a szovjet hadifoglyokat. A második világháború után az imperialista hatalmak hasonló magatartást tanúsítottak, ill. tanúsítanak a gyarmatokon, megtagadván a szabadságharcosoktól a ~ státust. Tömegesen mészárolták le a hadifoglyokat a francia imperialisták Vietnamban és Algériában, az amerikai imperialisták Dél-Vietnamban, s 1974 tavaszáig a portugál gyarmatosítók afrikai gyarmataikon.

hadigazdaság: a hadviselés érdekeinek alárendelt gazdaság, a háborús előkészületek, ill. a háborús időszak gazdasága. Jellemző rá a hadiipari termelés növelése, a gazdaságirányítás centralizálása, munkakényszer bevezetése, a fontosabb üzemek katonai ellenőrzés alá helyezése, nyersanyagok és egyes fogyasztási cikkek központi elosztása stb.

hadikommunizmus: a fiatal szovjet államnak a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában folytatott →*gazdaságpolitikája*. Célja az volt, hogy a háború okozta gazdasági bomlás körülményei között mozgósítsa az ország erőforrásait a front szükségleteinek kielégítésére. A külső és belső ellenforradalom leverése után 1921-ben a ~t a →*NEP* váltotta fel.

hadikonjunktúra: a háborút előkészítő vagy háborús időszakok következtében előálló, elsősorban a hadiipari termelés megélénkülésével járó tőkés fellendülés. Mindenekelőtt a közvetett és közvetlen katonai szükségletek fokozódásán alapszik. Általában együtt jár az infláció növekedésével, a dolgozó tömegek terheinek fokozódásával.

Hallstein-doktrína: W. Hallstein nyugatnémet politikus (külügyi államtitkár 1951–58-ban, majd a Közös Piac bizottságának elnöke) nevéhez fűződik. Ennek értelmében az NSZK kormánya, amely magát tekinti a német nép egyedüli képviselőjének, automatikusan megszakítja a diplomáciai kapcsolatot mindazokkal az országokkal, amelyek

diplomáciai kapcsolatot létesítenek az NDK-val. A ~ súlyos csapásokat szenvedett az 1969-es esztendőben, amikor többek között Kambodzsa, Irak, Szíria és Szudán diplomáciai kapcsolatra lépett az NDK-val. A Brandt-kormány gyakorlatilag feladta a ~t, amelyre 1973 őszén végleg pontot tett a két német állam egyidejű felvétele az ENSZ-be.

hagyományos fegyverek: mindazok a fegyverek, amelyek nem tartoznak a legkorszerűbb tömegpusztító fegyverek, azaz az →*ABC-fegyverek* kategóriájába.

Harlem: New York négernegyede, napjainkban a fajüldözés, a polgárjogi egyenlőtlenség egyik közismert jelképe.

„harmadik kosár": az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* záróokmánya harmadik fejezetének („a humanitárius és egyéb területen folytatott együttműködés") közkeletű elnevezése. Ez a fejezet foglalkozik a családegyesítések, a különböző állampolgárságú egyének házasságkötése, a turizmus fejlesztése, az információcsere, a kulturális csere és együttműködés stb. fejlesztése kérdéseivel, abból a célból, hogy „erősítsék a békét és megértést a népek között, fokozzák az emberi személyiség gazdagodását fajra, nemre, nemzeti vagy vallási különbségre való tekintet nélkül". A nyugati országok képviselői a záróokmány kidolgozása során e fejezetnek az →*eszmék és emberek szabad áramlása* címet akarták adni, mondván, hogy a →*békés egymás mellett élés*nek az ideológia területén is érvényesülnie kell; szabad kezet akartak kapni ahhoz, hogy a →*szocialista közösség* országait bomlasszák, fellazítsák. A szocialista országok képviselői leszögezték, hogy ideológiai téren nem lehet békés egymás mellett élés, és nem tűrhetik olyan eszmék szabad áramlását, amelyek ellenségesek a szocializmussal. Noha az értekezleten elfogadott dokumentum nem tartalmaz ilyen utalásokat, a burzsoá propaganda a maga módján értelmezve a dokumentumot, azon méri le a szocialista országok együttműködési készségét, hogy mennyiben hajlandók elfogadni a személyi, kulturális stb. kapcsolatok terén az őáltaluk hirdetett normákat. A nyugati hatalmak követelésére a ~ témaköre a helsinki záróokmányt aláíró országok →*belgrádi találkozó*ján háttérbe szorította a fontos kérdéseket, és nagymértékben nehezítette az érdemi előrehaladást.

harmadik önálló nemzetközi erő: elsősorban a nyugat-európai integrációs körök elképzelése, amely szerint a SZU és az USA mellett Nyugat-Európát harmadik önálló világpolitikai és világgazdasági erővé kell változtatni. Feltételezi a gazdasági, a politikai és a katonai integráció következetes megvalósulását, végső soron a Nyugat-európai Egyesült Államok létrehozását, amely szorosan magához láncolná a harmadik világ jelentős részét (főleg Afrikát, a földközi-tengeri térséget).

„harmadik út": polgári, kispolgári és jobboldali szociáldemokrata elmélet, amely szerint a kapitalizmus és a szo-

cializmus helyett egy „~at" vagy „középutat" kell választani. Ennek az elméletnek sokféle irányzata van (→*„demokratikus szocializmus"*, *„jóléti állam"*, *„fehérgallérosok társadalma"*, *a „középosztály társadalma"* stb.), de lényegükben valamennyien az imperializmus válságát felismerő vagy érzékelő, ugyanakkor azonban a szocializmustól idegenkedő polgári, kispolgári és értelmiségi rétegek ideológiájának felelnek meg.

„harmadik világ": →*fejlődő országok*

„három világ" elmélete: a kínai vezetők egyik fő külpolitikai elve, amelyet először Mao Ce-tung fogalmazott meg, majd 1974 áprilisában Teng Hsziaoping fejtette ki az ENSZ Közgyűlésének rendkívüli ülésszakán. E szerint: „A két imperialista szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok alkotják az első világot. Ők váltak a legnagyobb nemzetközi kizsákmányolóvá, elnyomóvá és agresszorrá, a világ népeinek közös ellenségévé; kettőjük vetélkedése elkerülhetetlenül világháborúhoz vezet. A szocialista országok, a nemzetközi munkásmozgalom bástyái, valamint a leginkább kizsákmányolt és elnyomott népek, akik a világ népességének nagy többségét teszik ki, alkotják a harmadik világot. A két világ közötti fejlett országok alkotják a második világot. Ezek elnyomják és kizsákmányolják az elnyomott nemzeteket, ugyanakkor alá vannak vetve a szuperhatalmak ellenőrzésének és zsarnokságának. Kettős arculattal bírnak, és mind az első, mind a harmadik világgal ellentmondásban vannak. Mégis olyan erőt képeznek, amelyet a harmadik világ megnyerhet magának, vagy egyesülhet vele a hegemonizmus ellen vívott harcban." (A kínai vezetők szerint a →*szocialista világrendszer* nem létezik többé, szocialista országnak ők Kínán kívül Koreát, Romániát és Jugoszláviát tekintik, korábban ide sorolták Albániát és Vietnamot.) A ~ jegyében erősíti Kína kapcsolatait a fejlett tőkésországokkal, lép fel a szocialista országok ellen, és ki akarja terjeszteni befolyását a fejlődő országokra (még →*szuperhatalmak*, *maoizmus*).

hatékonyság, *gazdasági hatékonyság*, *effektivitás:* a gazdálkodás eredményességének kifejeződése; mérése a ráfordítások és az eredmény egybevetésével történik. Különbség van népgazdasági szintű és üzemi szintű ~ között. Az előbbi az egész népgazdaság szintjén fejezi ki az összeredmény és a ráfordítások viszonyát, a vállalati ~ csak a vállalati kiadások és eredmény egybevetését tükrözi. Helyesen orientáló ár- és szabályozórendszer esetén a népgazdasági és a vállalati ~ fedi egymást, illetve közel esik egymáshoz. A ~ növekedése népgazdasági szinten mindenekelőtt helyes gazdaságpolitikával, az optimális terv-variáns kiválasztásával, vállalati szinten pedig a piaci viszonyok figyelembevételével és a termelési költségek csökkentésével érhető el.

havannai értekezlet: →*el nem kötelezett országok*

havannai nyilatkozat: a forradalmi Kuba nemzetgyűlésének 1960. szeptember

2-i nyilatkozata, amely válasz volt az →*Amerikai Államok Szervezetének* Kuba-ellenes nyilatkozatára. A ~ az USA imperialista beavatkozásával szemben leszögezte a latin-amerikai államok önrendelkezését és szuverenitását, a kontinens népeinek jogát természeti kincseihez, a parasztok jogát az általuk megművelt földhöz.

Hazafias Népfront: a magyar nép tömegeit átfogó mozgalom. Külön tagsága nincs; résztvevői lehetnek mindazok, akik hívei a szocialista társadalmi rendszernek, és az MSZMP által meghatározott program megvalósításán munkálkodnak. A ~ más társadalmi szervezetekkel együttműködve tevékenyen részt vesz az ország gazdasági, politikai és kulturális életében, központi szervei részt vesznek törvényjavaslatok és intézkedések kidolgozásában, helyi szervei pedig a helyi problémák felvetésében és megoldásában. Az országgyűlési és tanácsi választásokon a ~ jelöltjei indulnak. A mozgalom vezető szerve a Kongresszus által választott ~ Országos Tanácsa és ennek Elnöksége. Felépítése: megyei, járási, városi, községi, ill. kerületi népfrontbizottságok.

hazafiság, *patriotizmus* [gör.]: a haza, a szülőföld, a nép és a népi hagyományok igaz, áldozatokat is vállaló szeretete. A munkásosztály következetesen képviseli a ~ot, az igazi nemzeti érdekeket. A szocialista ~ elválaszthatatlan a →*proletár internacionalizmus*tól, tántoríthatatlan hűséget jelent a szocialista hazához, a néphez, a szocializmus ügyéhez, a szocialista országok közösségéhez. Idegen tőle a nacionalizmus, a sovinizmus, a kozmopolitizmus, a faji megkülönböztetés.

háztáji gazdaság: a →*termelőszövetkezet* gazdaságaihoz kapcsolódó, a tsztagok és családtagjaik egyéni használatában levő földterület, gazdasági épületek, egyéb termelési eszközök és állatol összessége. Nagyságát törvényes rendelkezések, valamint a tsz alapszabály határozzák meg. A ~ rendeltetése: a tagok személyi szükségleteinek jobb kielégítése, a meglevő eszközök, munkaerők jobb hasznosítása, bizonyos mértékű árutermelés s mindezzel a tsz-tagok személyi jövedelmének kiegészítése. A ~ot a háztáji üzemág keretében a szövetkezeti közös gazdaság részének tekintik, működését sokoldalúan segítik. 1979-ben a ~ok kezelésében volt az ország mezőgazdasági területének 6,9%-a, s innen származott a mezőgazdaság bruttó termelésének 16%-a (a nem szövetkezeti tagok ún. kisegítő gazdaságaiból és az egyéni gazdaságokból további, mintegy 14%-a).

hegemónia: [gör.]: vezetés, elsőbbség, hatalmi fölény; 1. valamely állam uralmi pozíciója, hatalmi fölénye, vezető szerepe másokkal szemben. A kapitalizmusban, különösen az imperializmus szakaszában, az erősebb államok befolyásolják a gyengébb országokat, elnyomják őket, rájuk kényszerítik politikájukat, megsértik →*szuverenitás*ukat. A ~ért folyó harc az imperialista politika egyik alapeleme. (Pl. harc az „európai ~ért".) Az imperialista álla-

mok hegemonista politikája a nemzetközi feszültség és a háborúk egyik forrása. A hetvenes években a kínai vezetők hegemonizmussal vádolták a Szovjetuniót, és minden külpolitikai megnyilatkozásaikban követelték az ellene való harcot. Az egyes országokkal kötött megállapodások és szerződések aláírása feltételeként állították a hegemonizmus elleni közös fellépést. A Szovjetunió visszautasította a kínai vádakat, egyben kimutatta, hogy Kína törekszik befolyásának növelésére és saját politikájának más országokra való kényszerítésére. 1979 szeptemberében a Szovjetunió az ENSZ Közgyűlésén javasolta, hogy fogadjanak el közös határozatot a hegemonizmus elleni harcról. 2. valamely osztály vezető szerepe a politikai küzdelemben, az osztályharcban. A korai polgári forradalmakban, valamint részben a nemzeti felszabadító mozgalmakban, a feudalizmussal és az idegen elnyomással szemben a burzsoázia ~ja érvényesült. Több fejlődő országban, ahol a munkásosztály még nem elég erős ahhoz, hogy vezető erő legyen, az antiimperialista és az antifeudális harc vezetője a nemzeti burzsoázia. A →*munkásosztály* ~ja különbözik minden más osztályétól. Érdekei összhangban vannak valamennyi kizsákmányolt és elnyomott érdekeivel, alkalmas és képes minden haladó erő összefogására. Az imperializmus viszonyai között a munkásosztály a vezető ereje a polgári demokratikus célkitűzésekért, a nemzeti függetlenségért vívott harcnak is. A munkásosztály ~jának alapja a munkás-paraszt szövetség, szélesebb értelemben pedig a munkásosztály és az összes dolgozók, az összes haladó erők szövetsége. A munkásosztály ~ja csak úgy tud érvényesülni, ha marxista–leninista párt vezeti a harcát (még →*munkásegység*, *munkás-paraszt szövetség*, *népfront*, *szövetségi politika*).

héják: a vietnami háború kapcsán jelent meg ez a kifejezés az amerikai politikai szótárban a militarista, a →*katonai-ipari komplexum*hoz tartozó, a háború mindenáron és minden eszközzel történő megnyerésére törekvő körök megjelölésére, szemben a „galambokkal", akik felismerve a katonai győzelem reménytelenségét, a tárgyalásos rendezésre törekedtek. A ~ kifejezéssel újabban azokat illetik, akik nem fogadják el a →*békés egymás mellett élés*t.

helsinki elvek: az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* kidolgozta és rögzítette az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés következő elveit: szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása; tartózkodás az erőszaktól vagy erőszakkal való fenyegetéstől; a határok sérthetetlensége; az államok területi épsége; a viták békés rendezése; a belügyekbe való be nem avatkozás; az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát; a népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga; az államok közötti együttműködés; a nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.

helyi ipar: a tanácsok közvetlen irányítása alá tartozó →*vállalatok*, →*ipari szövetkezet*ek és a magánkisipar. Alapvető feladata a lakosság igényeinek kielégítése.

helyi háború: térben korlátozott háború. A ~k egy vagy néhány szomszédos ország területén folynak (→*koreai háború*, *vietnami háború*). A ~k az USA politikájában a hatvanas évek elején kerültek előtérbe, azzal összefüggésben, hogy a →*nemzetközi erőviszonyok* változása következtében nem számíthat győzelemre egy nukleáris világháborúban. A szocialista országok fellépnek a ~k ellen, szoros összefüggésben a békéért vívott harcukkal, ugyanakkor támogatják azokat a népeket, országokat, amelyek harcolnak az imperializmus, a reakció agressziója ellen.

hidegháború: a második világháború után az imperialista hatalmak, elsősorban az USA erőpolitikája következtében kialakult feszült nemzetközi helyzet elnevezése. Célja a békés egymás mellett élés megakadályozása, a feszültség fokozása, a szocialista országok elleni háború feltételeinek előkészítése. Első fontos megnyilvánulása volt W. Churchill 1946. márciusi fultoni beszéde, amelyben meghirdette az angolszász világuralmat és a kommunizmus elleni keresztes hadjáratot. A ~ kibontakozásának mérföldkövei: a →*Truman-elv*, a →*Marshall-terv*, a →*NATO* és a többi agresszív katonai paktum létrehozása, támaszpont-rendszer kiépítése a szocialista országok közelében, a fegyverkezési verseny fokozása, a kém- és diverzáns tevékenység felszítása stb. Az imperialisták ~s politikája nem érte el célját; a SZU megerősödött, a népi demokratikus országok sikeresen építették a szocializmust, az erőviszonyok a szocializmus javára megváltoztak. Az imperialisták kénytelenek voltak változtatni taktikájukon. Az 1960-as évektől a ~t fokozatosan felváltotta az →*enyhülés*. A hetvenes évek végén azonban változás következett be az USA külpolitikájában: újra előtérbe kerültek a ~ jelszavai és módszerei, veszélyeztetve az enyhülés eredményeit (még →*fellazítási politika*).

hinduizmus: a 9. sz.-ban kialakult indiai vallás. Papsága az uralkodó feudális osztály érdekeinek megfelelően a kasztrendszer megváltoztathatatlanságát és a lélekvándorlás misztériumát hirdette. Fejlődése során magába olvasztotta a régebbi vallásokat, a →*buddhizmus*t és a →*brahmanizmus*t. India lakosságának túlnyomó része a ~t követi.

hipotézis [gör.]: csak részben igazolt tudományos feltételezés, megsejtés, amelynek fontos szerepe lehet a kutatás előrelendítésében és a megoldás megtalálásában. Szerepet játszik a politikai koncepciók kidolgozásában is, különösen a politikai előrejelzések készítésében, de éppen mert csak a valószínűségre utal, mindenkor kritikai mérlegelésre szorul.

hippik: eredetileg azon amerikai fiatalok elnevezése, akik az amerikai életformától megundorodva életmódjukban és öltözékükben is az önkéntes

szegénységet választották, és a társadalomtól elkülönülve, kisebb-nagyobb kolóniákba tömörülve éltek. A Kaliforniából elindult hippi-mozgalom lázadása anarchikus volt. A ~ a béke és a szeretet jelszavát hangoztatták, elítélték az USA agresszív külpolitikáját, kiváltképp a vietnami háborút, s rokonszenveztek a négermozgalommal. A hippi-mozgalom ma már nem egységes; egyes csoportjai aktívan részt vettek a háborúellenes mozgalomban, s több képviselőjük az 1969-es hírhedt chicagói terrorperben a vádlottak padjára került. Más hippi-csoportok az eredeti jelszavakat feladva a kábítószerfogyasztás és a közönséges bűnözés útjára léptek.

Hírszerző Ügynökség, *Intelligence Service:* Nagy-Britannia különböző hírszerző és kémelhárító szervezeteinek összefoglaló elnevezése. A világ egyik legrégibb és legtapasztaltabb felderítő testületének két legismertebb osztaga a Secret Service (Titkos Szolgálat), a kémtevékenység központi szerve, valamint a Political Intelligence Department (Politikai Hírszerző Osztály), amely a külügyminisztérium alá tartozik.

hitelpolitika: azoknak az elveknek és intézkedéseknek az összessége, amelyek a hitel feladatait, feltételeit meghatározzák. Magyarországon a népgazdasági tervnek megfelelően a kormány évenként irányelvekben szabja meg a hitelezés mértékét, összetételét, feltételeit. Ezek az irányelvek tartalmazzák azt is, hogy mely ágazatokat kell fokozottabb mértékben hitellel támogatni, és mely területek fejlődését kell korlátozni (szelektív ~).

hitlerizmus: a német fasizmus ideológiája és politikája. Jellemzői: a legkegyetlenebb terrorista diktatúra, a Führer-elv (vezér-elv), a szociális demagógia, a fajelmélet, más népek módszeres kiirtása, a végletes antiszemitizmus, a demokrácia minden formájának elvetése, a revansizmus, a militarizmus és háború, a szovjetellenesség, antikommunizmus. Nevét A. Hitlerről kapta, aki 1920-ban a német fasiszta párt (Nemzetiszocialista Német Munkás Párt) vezére lett.

holding (holding company), *ellenőrző társaság:* olyan tőkés részvénytársaság, amelynek fő funkciója más részvénytársaságok ellenőrzése részvényeik egy részének birtoklása útján. A ~ a monopóliumok befolyása kiterjesztésének eszköze.

horogkereszt: a német fasiszták hivatalos jelvénye volt. Kifejezték vele az árja faj „uralomrahivatottságát" és „felsőbbrendűségét", a fasizmus hódító és leigázó politikáját. Egyes országokban bizonyos fasiszta csoportoknak ma is a ~ a jelvényük.

holt munka: a termelésben működő eszközökben és fogyasztási cikkekben testet öltött emberi tevékenység. Amikor a dolgozó termelő tevékenysége során termelési eszközöket használ fel az új termék előállításához, akkor az ezekben megtestesülő ~hoz saját →*élő munkáját* adja hozzá.

huliganizmus [ang.–lat.]: a társadalomra veszélyes elvadultság, durvaság, erőszakoskodás, munkakerülés. Az ellenforradalmi erők gyakran felhasználják a huligán elemeket politikai céljaikra (pl. az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején).

humanizmus [lat.]: 1. emberiesség, emberségesség, emberszerető magatartás, politika, szemlélet; 2. világnézet, amelyet az emberszeretet, az emberek jólétéről, boldogságáról való gondoskodás, az emberek magas fokú erkölcsi tulajdonságai kifejlesztésének gondolata hat át; 3. a 14–16. sz.-ban keletkezett irányzat a közgondolkodásban, a tudományban, az irodalomban és a művészetben, amely az ember feudális leigázása ellen lépett fel. A humanisták a ~ jegyében az ember sokoldalú szabad fejlődéséért szálltak síkra. A ~ eszméi kezdetben összhangban voltak a burzsoázia érdekeivel. Később azonban a burzsoázia – a munkásosztály és a szocialista mozgalom erősödésével – egyre inkább eltávolodott a ~tól. A mai imperialista propaganda gyakran hivatkozik a ~ra, de a valóságban emberellenes elméleteket követ, és reakciós militarista politikát folytat. A ~ igazi fejlődése és felvirágzása a szocialista országokban megy végbe, amelyek társadalmi rendszere természeténél fogva humanista. A szocialista ~ összekapcsolódik a nemzetközi szolidaritással, az imperializmus mint antihumanista rendszer elleni harccal.

XX. kongresszus: az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) fontos mérföldkő az SZKP és az egész kommunista világmozgalom fejlődésének útján. Elemezte a második világháború óta bekövetkezett változásokat, és több fontos kérdésben új következtetésre jutott. Az a tény, hogy a szocializmus kilépett egy ország keretei közül és világrendszerré vált, hogy az erőviszonyok a szocializmus javára tolódtak el, új feltételeket teremtett a belső és a nemzetközi problémák megoldásához. Ebben a helyzetben megvan a reális lehetőség a világháború elhárítására, arra, hogy az imperialistákat rákényszerítsék az ellentétes rendszerű államok békés egymás mellett élésének elfogadására. A nemzetközi helyzetet két ellentétes társadalmi rendszer egyidejű fennállása, a két világrendszer versenye és harca jellemzi. A szocializmus erőgyarapodása kedvezőbb feltételeket teremtett a szocialista forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak számára. Lehetővé válik egyes országokban, hogy a munkásosztály – amennyiben megszerzi a néptömegek támogatását, és így lehetetlenné válik az uralkodó osztály számára, hogy nyílt erőszakhoz folyamodjon – békés eszközökkel vegye át a hatalmat. Nagy jelentősége a ~nak, hogy feltárta a Sztálin körül kialakult személyi kultuszt és annak káros következményeit, lépéseket tett a pártélet lenini normáinak helyreállítására. A ~ után fontos intézkedések következtek a szovjet nép jólétének és kulturális színvonalának emelésére. Az SZKP ~a irányelveinek érvényesüléséért harcolni kellett az SZKP-n belül és az egész kommunista mozgalomban. Elemző munkájával és

elméleti következtetéseivel rendkívül nagy hatást gyakorolt az egész nemzetközi munkásmozgalomra, elindítva egy korszerűbb politika folyamatát. A ~on 55 testvérpárt küldöttsége volt jelen.

Husszein-terv: Husszein, Jordánia királya 1972 márciusában hozta nyilvánosságra az Egyesült Arab Királyság megteremtésének tervét. Eszerint a →*Biztonsági Tanács* 242. számú határozatának megvalósulása, vagyis az Izrael által 1967-ben megszállt arab területek kiürítése nyomán a két autonóm országrészből – Jordánia, valamint a Ciszjordániából és a gazai övezetből álló Palesztina – létrejön az Egyesült Arab Királyság, amelynek országrészei külön törvényhozó testületekkel és végrehajtó apparátusokkal rendelkeznének. A terv lényegében a →*Palesztin Felszabadítási Szervezet* befolyásának ellensúlyozását szolgálja, valamint az uralkodóháznak azt a törekvését, hogy a Jordánia lakosságának többségét (62%) alkotó palesztinok továbbra is a monarchia uralma alatt éljenek. A ~et lényegében elutasította az 1973. novemberi algíri arab csúcsértekezlet, amely leszögezte, hogy a PFSZ a palesztin nép egyetlen törvényes képviselője, s Husszein király nem beszélhet a palesztinok nevében. Az 1974. októberi rabati csúcsértekezlet ismételten állást foglalt a PFSZ egyedüli képviselete mellett, s Husszein kénytelen volt – legalábbis hivatalosan – lemondani tervéről. Az izraeli kormány 1975-ben bejelentette, hogy Ciszjordánia sorsáról csak Jordániával hajlandó tárgyalni, s reményeket fűz a ~ valamilyen formában történő újjáélesztéséhez. Egyiptom 1977 novemberét, Szadat elnök jeruzsálemi útját követően szintén reményeket fűzött ahhoz, hogy Jordánia csatlakozik különutas politikájához. Husszein király azonban a →*bagdadi csúcs*on és azt követően is többször leszögezte: Jordánia elutasítja a különbékét és a PFSZ-t ismeri el a palesztin nép egyedüli törvényes képviselőjének.

I í

IAEA: →*Nemzetközi Atomenergia Ügynökség*

IBRD: →*Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank*

idealizmus [gör.–fr.–lat.]: 1. filozófiai, világnézeti irányzat, amely a materializmussal, a tudomány és a gyakorlat adataival, eredményeivel ellentétben, a természettel, az anyaggal és a léttel szemben a szellemet, az eszmét, a tudatot tartja elsődlegesnek és meghatározónak. Két alapvető válfaja van: a szubjektív ~ és az objektív ~. A szubjektív ~ tagadja a külső világ objektív, a szubjektumtól független létezését, és az egyedüli valóságnak az érzékelést, a képzetet, a fogalmat, a tudatot tekinti. Az objektív ~ minden létező alapjának az eszmét, a szellemet vallja, amely mind az anyagtól, mind az emberi tudattól függetlenül létezik; 2. politikai értelemben (a politikában) a valóságtól elszakadt, a valósággal ellentétes, reális alapokat nélkülöző törekvés, magatartás, elképzelés; valamilyen elvont eszméért, irreális célért való harc, lelkesedés; 3. átvitt értelemben az eszményekért, a szépért, jóért való lelkesedés.

idegenforgalom: népgazdasági ág, tágabb értelemben mindazoknak a létesítményeknek, tevékenységeknek az összessége, amelyek a nem helyi lakosok valamely területen való tartózkodásával, utazásával kapcsolatosak. Szűkebb értelemben az üdülés, a szórakozás, a gyógykezelés, a sportolás, a kulturális eseményeken való részvétel céljából történő utazás, átmeneti tartózkodás és az ezekkel kapcsolatos fogyasztás, szolgáltatás igénybevétele. A nemzetközi ~ körébe az országhatáron áthaladó ~ tartozik. Az ~ világszerte, s így Magyarországon is egyre nagyobb méretűvé válik. 1979-ben külföldiek 13 millió esetben utaztak hazánkba, magyar állampolgárok pedig 4,6 millió esetben külföldre. Irányítója az Országos Idegenforgalmi Tanács.

idegen munkás: olyan dolgozó, aki valamilyen oknál fogva (leginkább azért, mert otthon nincs munkája) nem saját országában, hanem egy másik országban (ahol munkaerőhiány van) vállal munkát, miközben megőrzi eredeti állampolgárságát, családja (kivételes esetektől eltekintve) hazájában marad, munkája ideiglenes jellegű, abban az államban, amelyben dolgozik, jogilag idegennek számít. A kapitalista országokban az ~okat hátrányosan megkülönböztetik, alacsonyabb béreket kapnak, mint a befogadó országok

munkásai (gyakran hívják őket „fehér négereknek"). Alkalmazásukat a tőkések szigorú feltételekhez kötik, s arra törekednek, hogy a hazai munkásosztállyal szembeállítsák őket. A gazdasági nehézségek idején a tőkésállamokban először őket fosztják meg a munka lehetőségétől. A befogadó kapitalista államok és a reformista munkásszervezetek az ~okat „vendégmunkásoknak" nevezik. A kommunista pártok harcolnak az ~ok hátrányos megkülönböztetése ellen, és az összes munkások egységét hirdetik. Alkalmaznak ~okat egyes szocialista országokban is (pl. NDK). Ezeknek munkafeltételei, jogai, kereseti lehetőségei azonosak a hazai dolgozókéval.

identitás [lat.]: azonosság, két tárgy, fogalom, politikai irányvonal egyezése, lényegi egyformasága (identifikálás: különböző tárgyak, fogalmak, politikák belső azonosságának felderítése, felismerése). A politikában a rejtett, új formába bújtatott, de lényegében azonos irányvonal.

ideológia [gör.]: eszmerendszer; a társadalmi felépítmény része, elsősorban társadalmi eszmék és nézetek összessége, ill. összefüggő rendszere, amely az emberek vagy embercsoportok társadalmi-gazdasági viszonyaiban, osztályhelyzetében gyökerezik, általában ezt tükrözi, és ebből fakadó érdekeinek felel meg. Az ~ különböző politikai, jogi, vallási, erkölcsi, filozófiai, esztétikai felfogásokban, a szellemi élet különböző alkotásaiban stb. nyilvánul meg. A történelmi fejlődés irányát képviselő osztályok ~ja általában haladó, a hanyatló osztályok ~ja ezzel szemben reakcióssá válik, minthogy az idejétmúlt társadalom védelmezésére és az új támadására kényszerül, a társadalmi valóságnak saját osztályérdekei által szükségszerűen eltorzított, a fejlődés menetét tagadó vagy elferdítő szemléletét adja. Az osztálytársadalomban sohasem lehet osztályon kívüli vagy osztályok feletti ~. A burzsoá és a szocialista ~ között kibékíthetetlen harc folyik.

ideológiai harc: eszmei harc, eszmerendszerek harca, az osztályharc egyik formája. Korunkban rendkívül éles ~ folyik a szocialista és a burzsoá ideológia között. A különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett éléséért folytatott harca feltételezi és megköveteli a burzsoá ideológia elleni aktív harcot, reakciós lényegének leleplezését, a tömegek felszabadítását befolyása alól, a tömegek eszmei felvértezését a kapitalizmussal szemben. A szocializmus további sikeres építése egyre inkább előtérbe helyezi az ~ot, a kispolgári gondolkodásmódnak, a nacionalizmus maradványainak leküzdését, az emberek szocialista gondolkodásának és erkölcsének további erősítését.

időbér: olyan bérezési rendszer, ahol a munkás keresete nincs közvetlen kapcsolatban a teljesítménnyel. A munkás szakképzettségét, szorgalmát, szakmai gyakorlatát, a munka fontosságát, felelősségét az →*alapbér* megállapításával honorálják. Az egyszerű ~t a munká-

ban töltött órák alapján fizetik. (Az alkalmazottak ~e általában a havibér.) Az alapbért gyakran →*prémium*mal egészítik ki, amelynek kifizetését általában előre meghatározott mennyiségi vagy minőségi követelményekhez kötik.

ifjúsági mozgalom: a nemzeti és a nemzetközi keretek között folyó osztályharc fontos része és ereje. Harcol a társadalmi ellentmondások megoldásáért és a fiatalság létfeltételeinek megjavításáért, a sajátos ifjúsági érdekek érvényesítéséért. Különböző ifjúsági szervezetek, csoportok, megmozdulások formájában létezik, amelyek, ha nem is minden esetben kapcsolódnak szervesen valamely pártmozgalomhoz, valamely ideológia hatása alatt állnak. Különböző ifjúsági szervezetek vannak: egységes ifjúmunkás, diák, paraszt. Bármilyen alapon szerveződik is az ~, sohasem szakítható el a konkrét társadalmi-politikai feltételektől és az általános osztályharctól. A szocialista országokban az ~ a szocialista ideológia és a szocializmus bázisán működik a kommunista pártok ifjúsági szervezeteként, a kommunista pártok irányítása alatt. Azokban a szocialista országokban, amelyekben többpártrendszer van, más pártoknak is van ifjúsági részlegük vagy szervezetük, de létezik olyan ifjúsági szervezet (pl. Lengyelországban) is, amely formálisan nem kapcsolódik pártokhoz. A fejlett tőkésországokban az ~ ideológiai, politikai és szervezeti arculata rendkívül ellentmondásos és sokrétű. Az ifjúság legjobb erői a kommunista ifjúsági szervezetekben egyesülnek, a megmozdulások résztvevőinek többsége a demokratikus és békeszerető erők oldalán küzd. Emellett és részben ezzel összefonódva az ~t ösztönös, anarchista, ultrabaloldali és avantgardista akciók is jellemzik. Az ifjúság egy kisebb része a szélsőjobboldali pártokat követi, szemben áll a haladó ~mal. A fejlett tőkésországok (Franciaország, Olaszország, USA, Svédország stb.) ~a a hatvanas évek végén különösképpen fellendült. Ez a mai kapitalizmus ellentmondásainak éleződését és válságát, az osztályharc frontjának kiszélesedését tükrözi. A kommunista pártok nagy figyelmet fordítanak az ifjúság nevelésére, az ~ egy részében jelentkező téves nézetek leküzdésére s arra, hogy az ifjúság harcát a munkásosztály harcához kapcsolják (még →*Kommunista Ifjúsági Szövetség*).

illuzórikus [lat.–fr.]: illúzió szülte, képzelt, látszólagos, csalóka, ábrándszerű. Átvitt értelemben hiábavaló, megvalósíthatatlan, értelmetlen.

ILO: →*Nemzetközi Munkaügyi Szervezet*

IMF: →*Nemzetközi Valuta Alap*

imperátor [lat.]: az egyeduralkodó császár legmagasabb, rendszerint örökletes címe.

imperializmus, →*monopolkapitalizmus* [lat.]: a kapitalizmus legfelsőbb, egyben utolsó foka, amely a 19. sz. utolsó harmadában, ill. a századfordulón alakult ki. Lenin, aki a marxizmust az ~ra

alkalmazta és továbbfejlesztette, az ~t a következőkkel jellemezte: 1. a termelés és a tőke koncentrációja elvezetett a monopóliumok kialakulásához, amelyek döntő szerepet játszanak a gazdasági életben; 2. az ipari és a bankmonopóliumok összefonódása révén kialakult a →*finánctőke* és a →*finánc-oligarchia;* 3. a tőkekivitel szerepe megnövekedett az árukivitellel szemben; 4. a nemzetközi monopolista szövetségek gazdaságilag felosztják egymás között a világot; 5. befejeződött a világ területi felosztása, és harc folyik a világ újrafelosztásáért. Ezen a talajon a végletekig fokozódik a kapitalizmus reakciós és agresszív jellege, a gazdasági és a politikai hatalom a monopoltőkések maroknyi csoportjának kezében összpontosul. Az ~ban kiéleződik a kapitalizmus valamennyi ellentmondása, fokozódik az elnyomás és a kizsákmányolás, éleződik és döntő stádiumába jut az osztályharc. Az ~ talaján az első világháborúval és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével megkezdődött a →*kapitalizmus általános válsága*. Korunkban, amely átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba, az ~ többé nem az egész világot átfogó rendszer, mellette létezik és fejlődik a →*szocialista világrendszer*. Az ~ a társadalmi haladás legfőbb ellensége. A két világháború között kitermelte a fasiszta diktatúrákat és a fasiszta agressziókat, a jelenkorban támadja a demokratikus szabadságjogokat. Az ~, amely két világháborút robbantott ki, veszélyezteti a békét, súlyos fegyverkezési hajszát kényszerít az emberiségre, militarizálja saját gazdaságát, nemzetközi feszültséget okoz, a szocialista országok, a forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak megsemmisítésére törekszik, mindenütt támogatja a reakciós erőket, helyi háborúkat folytat. Az ~ legnagyobb, legreakciósabb és legagresszívabb ereje napjainkban az USA. Az ~ történelmileg túlélte önmagát, a szocializmus világméretű győzelme elkerülhetetlen. Az ~ bukása azonban nem önmagától következik be, ennek érdekében szükség van a forradalmi harcok fokozására. A kommunista világmozgalom arra törekszik, hogy az ~ ellen valamennyi haladó erőt egyesítsen és harcba vigyen. A kommunista világmozgalom stratégiájának központi kérdése az ~ elleni harc fokozása és a szocialista világforradalmi folyamat előrevitele (még →*moszkvai értekezletek*).

import [lat.]: áruk, szellemi javak külföldön történő beszerzése. Célja a belföldön nem termelt termékek megvásárlása vagy a belföldi választék bővítése.

incidens [lat.]: összeütközés, összetűzés; bonyodalmat kiváltó politikai, katonai esemény.

indiai–pakisztáni háború: az 1971 tavaszán kirobbant pakisztáni polgárháború rendkívül kiélezte India és Pakisztán viszonyát: a nyugat-pakisztáni hadsereg terrorja elől kb. 7 millió kelet-pakisztáni (bengáli) lakos menekült Indiába, nehezítve az amúgy is súlyos indiai közellátási helyzetet. Mivel India erkölcsi és anyagi támogatást nyújtott

a bengáli függetlenségi erőknek, Jahja Khan, Pakisztán elnöke villámháborúval akarta egyrészt megtörni India katonai erejét, másrészt végleg felszámolni a bengáli függetlenségi mozgalmat. 1971. december 4-én a pakisztáni légierő meglepetésszerű támadást hajtott végre nyugat-indiai városok ellen. India erre kétfrontos háborút folytatott Pakisztán ellen: míg fegyveres erői mélyen behatoltak Nyugat-Pakisztán területére, Kelet-Pakisztánban, a nemzeti felszabadító erőkkel összefogva megsemmisítő csapást mértek az ott harcoló nyugat-pakisztáni hadseregre. A nyugat-pakisztáni hadsereg december 16-án letette a fegyvert. Ezzel végérvényessé vált Pakisztán kettészakadása. A háborúnak az 1972. január 3-i tűzszüneti megállapodás vetett véget: India visszavonult a megszállt nyugat-pakisztáni területekről, és sor került a hadifogolycserére. 1972. július 2-án a két ország csúcstalálkozóján megállapodás született az India és Pakisztán közti problémák rendezésének elveiről és 1974. április 9-én India, Pakisztán, valamint Banglades egyezményben rendezte a háborús bűnösök és az áttelepülők kérdését. A háború során a SZU támogatta Indiát, illetve Banglades igazságos függetlenségi harcát, míg az USA és a Kínai Népköztársaság síkraszállt Pakisztán vezetőinek népirtó politikája mellett.

indián mozgalom: az USA területén élő több mint 800 ezer indián az ország legnyomorúságosabb körülmények között élő nemzeti kisebbsége: 500 ezer indián ma is elszórt rezervációs területeken tengődik; a munkanélküliek aránya eléri a 40%-ot; a fiatalok 42%-a nem végzi el a középiskolát; az indiánok felett gyámkodó Indián Ügyek Hivatala a rezervációk korrupt törzsfőnökei révén konzerválja a középkori állapotokat. Az indián jogokért és az egyenjogúságért fellépő amerikai ~ harcosai 1973. február 27-én jelképesen elfoglalták a dél-dakotai → *Wounded Knee* települést, ahol 1890-ben az amerikai hadsereg 7. lovasezrede a nomád dakota (sziú) indiánok ellen folytatott irtóháború utolsó „győzelmeként" lemészárolt 300 indiánt, főleg asszonyokat és gyermekeket. Az indiánok tíz hétig tartották megszállva Wounded Knee-t az FBI és a rendőrség alakulataival szemben. Akciójukkal felhívták az USA és az egész világ figyelmét az indián-problémára, követelve az Indián Ügyek Hivatala felszámolását, az életkörülmények megjavítását, a választott demokratikus közösségek támogatását.

indififerens [lat.]: közönyös, érdektelen, fásult, semleges, tétlen, passzív (magatartás, jelenség stb.).

individualizmus [lat.]: a burzsoá ideológiára és erkölcsre jellemző alapelv, amely az egyes személy érdekeit szembeállítja a társadalom érdekeivel; az egyéniség bálványozása, előtérbe helyezése. Olyan magatartás, amelyre jellemző az önös érdekek mindenek fölé helyezése, az önzés, a kapzsiság, a közösséggel való szembehelyezkedés. Az ~ valamennyi formájában idegen a szocializmustól, amely a kollektivizmust állítja szembe vele.

In

indokínai háború: Indokína a francia elnevezése azon délkelet-ázsiai területeknek, amelyek a múlt század második felében kerültek francia uralom alá: Vietnam déli része Kokinkína néven gyarmat lett, Közép-Vietnam, Észak-Vietnam, Laosz és Kambodzsa pedig védnökség. Az ott élő népek függetlenségi harca a második világháború alatt fellendült. 1941 májusában megalakult a Viet Minh (Vietnami Függetlenségi Liga), s 1944 decemberében létrejött a vietnami néphadsereg. 1945. augusztusban a Viet Minh került hatalomra, s szeptember 2-án kikiáltották a Vietnami Demokratikus Köztársaságot, 1945. október 12-én Laosz északi tartományaiban megalakult a Neo Lao Isszara függetlenségi mozgalom és kikiáltották az ország függetlenségét, Kambodzsában a Khmer Isszarak ellenállási mozgalom tömörítette a függetlenség híveit. A francia gyarmatosítók vissza akarták állítani hatalmukat Indokínában. Már 1945. szeptember 23-án megvetették a lábukat Saigonban, majd kiterjesztették hatalmukat Dél-Vietnam jelentős részére, noha az 1945. januári első vietnami általános választáson a 300 mandátum közül 230-at a Viet Minh szerzett meg. A francia gyarmatosítók 1946. március 6-án kénytelenek voltak elismerni, hogy Vietnam szabad és független állam a Francia Unió keretében. Az erről szóló megállapodást azonban 1946. december 19-én felrúgták, s támadást indítottak a VDK ellen. Már korábban megkezdődött a francia intervenció Laoszban, ahol francia védnökség alatt kikiáltották az alkotmányos királyságot. A hazafias erők 1950. augusztusban antiimperialista ellenállási kormányt alakítottak. Kambodzsában a francia intervenciósok 1947. május 6-án kikiáltották az alkotmányos királyságot, amely 1949-ben a Francia Unió társult tagállama lett. 1950. májusban itt is megalakult a nemzeti egységfront. A közös ellenség ellen vívott harc egységfrontba tömörítette Indokína népeit. 1951. márciusban létrejött Vietnam, Laosz és Kambodzsa népeinek nemzeti egységfrontja. A francia hadsereg ellen vívott harcok fő színtere Vietnam és Laosz északi területei voltak. 1954. május 7-én a vietnami nép fegyveres erői Dien Bien Phunál döntő csapást mértek a francia csapatokra. A francia kormány a tárgyalóasztalhoz kényszerült *(→genfi értekezlet)*. A megállapodások azonban papíron maradtak, mert az USA a francia imperialisták örökébe lépve lépésről lépésre támadásba lendült a népi erők ellen *(→tonkini incidens)*. Az USA arra törekedett, hogy elszigetelje a dél-vietnami szabadságharcosokat, ezért már 1964-ben megkezdte a népi erők kezében levő laoszi területek bombázását, 1969-ben „szakértőket" és thaiföldi zsoldosokat küldtek Laoszba, s 1970. májustól amerikai katonák és a saigoni rezsim csapatai harcolnak Laosz területén. Az USA légiereje bombázással akarta megsemmisíteni a kambodzsai népi erőket és egyben rábírni a Szihanuk-kormányt semlegességi politikájának feladására. Miután ez sikertelen volt, 1970. márciusban jobboldali erők az USA támogatásával puccsal megdöntötték a kormányt. Az imperialistabarát kormányt azonban elsöpréssel

fenyegették a hazafias erők, s ezért 1970. április 30-án amerikai és dél-vietnami csapatok törtek be az országba. Az amerikai imperializmus által fenyegetett indokínai népek ismét összefogtak a közös ellenség ellen. Az 1970. áprilisi találkozón a VDK, a DNFF, a laoszi és a kambodzsai népi erők vezetői erőik tömörítését határozták el az agresszió elhárítása és a nemzeti függetlenség biztosítása érdekében. A dél-vietnami nép szabadságharca *(→ DNFF)* végül is meghátrálásra kényszerítette az amerikai imperializmust: az 1973. január 27-én aláírt *→párizsi Vietnam-egyezmény* elismerte két kormány (a DIFK és a saigoni rezsim) és három politikai erő (népi erők, semlegesek, saigoni rezsim) létezését Dél-Vietnamban, véget vetett az USA közvetlen beavatkozásának, előírta a Nemzeti Megbékélés és Egyetértés Országos Tanácsa létrehozását és az általános választások előkészítését. A vietnami népi erők 1975 áprilisában szétzúzták a saigoni rezsimet, 1976 áprilisában megtartották a két országrészt egyesítő választásokat, és 1976. július 2-án megalakították az egységes Vietnami Szocialista Köztársaságot. Ugyancsak 1975 áprilisában számolták fel a kambodzsai népi erők az imperialistabarát Lon Nol-kormányt, s létrehozták a népi köztársaságot. 1976 április elején Norodom Szihanuk lemondott az államfői tisztségről. Laoszban 1975. december 2–3-án a Patet Lao erőinek ellenőrzése alá került az egész ország, a király lemondott, és kikiáltották a népi köztársaságot. Az ~ befejezése után csak rövid ideig volt béke. A kínai vezetés, föl-használva a kambodzsai Pol Pot rendszert, fegyveres provokációt kezdett Vietnam ellen és 1979 tavaszán maga Kína is megtámadta Vietnamot.

indonéziai fordulat: 1965. szeptember 30-án jobboldali fordulat zajlott le Indonéziában. A fordulat előtt az ország külpolitikája antiimperialista volt, belpolitikáját a *→NASAKOM* jellemezte. Az ország súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött, és a kormány felemás, lavírozó intézkedései csak fokozták a nehézségeket. Különösen káros volt, hogy nem hajtották végre a többször megígért földreformot. A hadsereg jobboldali vezetői kormányellenes pucscsot készítettek elő, amelyet október 5-én akartak végrehajtani. Az akció élére a Tábornokok Tanácsa állt. Az ellenforradalmi államcsíny megakadályozása céljából Untung ezredes, Sukarno testőrségének parancsnoka megindította a Szeptember 30. Mozgalmat. Ezt az ellenforradalmárok leverték, új jobboldali kormányt alakítottak (később Sukarnót is eltávolították a hatalomból), és kegyetlen terrort kezdtek el a haladó erők, elsősorban a kommunista párt ellen. A párt vezetőit és több százezer kommunistát meggyilkoltak. Az ellenforradalmi fordulatban szerepet játszott a kommunista párt hibás politikája is. A fordulat óta a kormány imperialistabarát politikát folytat, és az ország gazdasági életében újra nagy szerepet játszanak a külföldi monopóliumok. Az amerikai imperializmus indokínai veresége nyomán Indonéziában is erősödik a semlegességi irányzat.

infláció [lat.]: pénzromlás, pénzhigítás. Nagy mennyiségű pénz kibocsátása, amely a pénz vásárlóerejének lényeges csökkenéséhez, a pénz elértéktelenedéséhez vezet. A tőkés gazdaságban az ~ eszköz a nemzeti jövedelemnek az uralkodó osztályok érdekében történő újrafelosztására, a gazdaság terheinek a dolgozókra történő áthárítására. A hetvenes évek elején az egész tőkés világban meggyorsult az ~. A szocialista gazdaságban az ~ veszélye akkor jelentkezhet, ha a lakosság fizetőképes kereslete lényegesen és tartósan meghaladja az árukínálatot. Kibontakozását az állam a termelés növelésével, importtal, bér-, kamat- és hitelintézkedésekkel, árszabályozással akadályozhatja meg. A szocialista állam az árszínvonal növekedését tervszerű keretek között tartja, és biztosítja, hogy a fogyasztói árak emelkedése esetén is a tervezettnek megfelelően alakuljon az életszínvonal.

infrastruktúra: a termelési folyamatban közvetlenül részt nem vevő, de ahhoz szervesen hozzátartozó gazdasági feltételek (úthálózat, közművek, kikötők, közlekedés, stb.) gyűjtőneve. Színvonala kifejezi, hogy valamely országban mennyire vannak meg a gazdasági fejlődés feltételei. Szélesebb értelemben az ~ba beletartozik az ún. fogyasztói ~ (egészségügyi, lakásellátás, közoktatás stb.) is, mert ennek színvonala kihatással van a gazdaságra.

iniciatíva [lat.]: kezdeményezés, valamely ügy, akció indítása, vállalkozó szellem megnyilvánulása.

Inka-terv: Peru forradalmi átalakításának terve, amelyet az 1968 októberében hatalomra került haladó katonatisztek csoportja dolgozott ki. Az ~ célja volt az ország gazdasági szerkezetének átalakítása, a kulcsiparágak – köztük az USA-monopóliumok tulajdonában levő bányák – államosítása, a földreform, szoros együttműködés a pozitív semlegességet valló fejlődő országokkal. A Velasco Alvarado elnököt leváltó 1975. augusztusi fordulat nyomán a perui vezetők meghirdették az ~ második szakaszát: az úgynevezett Tupac Amaru-tervet, amely a →*Nemzetközi Valuta Alap*nak a dolgozók érdekeit súlyosan sértő feltételei mellett a nagyobb gazdasági növekedést a reformpolitika lefékezésével akarja elérni.

inkognitó [ol.]: titokban, rangrejtve, a személy, a név felfedése nélkül.

inkvizíció [lat.]: a katolikus egyház politikai-rendőri intézménye, törvényszéke, vizsgálati és büntető szervezete a 13–16. sz.-ban. Célja az volt, hogy leszámoljon a feudalizmus és a hivatalos egyház ellen irányuló népmozgalmakkal, az uralmon levő katolikus egyházi-feudális ideológia ellenfeleivel, a hivatalos egyházi felfogástól eltérő tanokkal, eretnekséggel. Módszereit a kémkedés, titkos nyomozás, mesterséges hangulatszítás, provokáció, titkos bírósági eljárás, rafináltan kegyetlen kínzás, nyilvános kivégzés, elrettentés, megfélemlítés jellemezte. Átvitt értelemben kínvallatás, kínzás, megfélemlítés, kegyetlenkedés, gúnyolódás.

inspiráció [lat.]: ösztönzés, befolyásolás, biztatás valamire.

inszinuáció [lat.]: hazug, rágalmazó koholmány terjesztése, megtévesztés; rossz hírbe hozás; gyanúsítás, rosszhiszemű sejtetés.

integráció [lat.] (nemzetközi): gazdasági értelemben a gazdaság egyes ágazatainak, részeinek együttműködése, egyesülése. Az ~ a termelőerők fejlődésének szükségszerű következménye, mivel a termelés óriási mérvű társadalmivá válása és specializációja a kis országok gazdasági elzárkózásának megszüntetését, a nemzetközi munkamegosztás fejlesztését követeli meg. A tőkés gazdasági ~ a második világháború után különböző szervezetek létrehozásában nyilvánult meg (→*Európai Szabadkereskedelmi Társulás*, *Közös Piac*). Általánosabb értelemben a tőkés ~ nemcsak gazdasági folyamat, hanem politikai is. A nyugat-európai ~ fontos része a nyugat-európai monopoltőkés világpolitikai és világgazdasági stratégiának. Ennek meghirdetett célja a →*Nyugat-európai Unió*, a harmadik önálló világpolitikai és világgazdasági hatalom létrehozása. A szocialista országok között is szükségszerű a gazdasági ~ létrehozása, erősítése. Ennek politikai és gazdasági tartalma: a →*szocialista internacionalizmus* alapján a szoros gazdasági együttműködés, főként a tervkoordináció révén, az érdekek kölcsönös figyelembevétele, az egyenlőség elve. Célja: a gazdasági fejlődés meggyorsítása, a színvonalkülönbségek csökkentése, a →*szocialista közösség* gazdasági alapjának megteremtése és erősítése. A →*KGST* 1971. évi 25. ülésszakán elfogadták a tagállamok együttműködését továbbfejlesztő, a nemzetközi szocialista gazdasági ~ megvalósítását célzó →*Komplex Programot*.

intellektuális [lat.]: értelmi, szellemi; szellemi tevékenységgel, gondolkozóképességgel összefüggő.

Intelligence Service: →*Hírszerző Ügynökség*

intelligencia [lat.]: 1. értelem, felfogóképesség; 2. műveltség, kulturált magatartás, művelt gondolkodás; 3. értelmiség; a szellemi (intellektuális) munkát végzőkből álló társadalmi réteg, amely a tudomány, a művészet, a kultúra, a technika stb. területén megfelelő képzettséggel és szakismeretekkel rendelkezik. Az értelmiség nem alkot külön társadalmi osztályt, mert a társadalmi termelésben nem foglal el önálló helyzetet és helyet. A szocialista országokban új, szocialista értelmiség jött létre, amely túlnyomórészt a dolgozó osztályokból származik. Az általános társadalmi fejlődés, a tudományos-technikai haladás korunkban különösképpen növeli az értelmiség számát és szerepét.

intenzitás [lat.]: a munkával kapcsolatos fizikai és szellemi erőkifejtés mértéke, a munkavégzés feszítettségének foka. Az ~ fokozása azt jelenti, hogy azonos munkafeltételek mellett, azonos idő alatt, de nagyobb fizikai és szellemi erőfeszítéssel érnek el nagyobb teljesítményt. A gyakorlatban nem választha-

tó el a munka termelékenységének növekedésétől. A szocialista társadalomban az ~ csak olyan mértékben növelhető, amely biztosítja a munkaidő és a munkaerő ésszerű kihasználását, de nem káros a dolgozók egészségére. Ez a munkaidő-veszteségek kiküszöbölésével, a munkakörülmények javításával, a termelési eszközök jobb kihasználásával érhető el.

intenzív gazdálkodás: az a gazdálkodási módszer, amelyben a gazdasági növekedés fő eszköze a technika és a technológia fejlesztése, a termelés jobb megszervezése, a dolgozók szakképzettségének növelése, s általában a termelési erőforrások hatékonyabb felhasználása. Ilyen körülmények között a termelés növelése elsősorban a termelékenység emelkedése útján, nem pedig a foglalkoztatottak számának növekedésével valósul meg. A hatvanas évek óta, miután a korábbi, túlnyomóan extenzív gazdaságfejlesztés tartalékai kimerültek, a magyar népgazdaság fejlődése egyre inkább az ~ útján valósul meg.

interkontinentális rakéta [lat.]: vele az egyik földrészről a másikra továbbíthatók különféle terhek, így nukleáris bombák is.

Internacionálé [lat.]: nemzetközi egyesülés, szervezet. A munkásmozgalom nagy nemzetközi szervezetei voltak: a Marx és Engels vezetésével működő I. ~ (Nemzetközi Munkásszövetség) 1864–76 között. Fő feladata a tudományos szocializmus elterjesztése, az önálló munkáspártok megteremtésének előkészítése, a különböző országok munkásai gazdasági és politikai harcának irányítása és szervezése volt. II. ~, amely 1889–1914 között működött, a kilencvenes évek végéig pozitív szerepet játszott: széles munkástömegeket nyert meg a szocializmus eszméinek, megerősítette a munkásosztály szervezeteit, vezetésével a proletariátus jelentős gazdasági, politikai és szociális vívmányokat harcolt ki. A kilencvenes évektől azonban pártjaiban egyre fokozottabban jelentkezett az →*opportunizmus*. Az imperializmus kialakulása idején, a századfordulótól kezdve eluralkodott benne az opportunizmus, a →*revizionizmus*, amely végül is csődbe juttatta. Vezetői az első világháború kirobbanásakor nyíltan elárulták a munkásosztály érdekeit és az imperialista kormányok oldalára álltak. III. ~ (Kommunista Internacionálé, Komintern), a világ kommunista pártjainak egyesülése, amely fennállása idején, 1919–43 között, hatalmas szerepet játszott a kommunista pártok irányításában és szervezésében, a kommunista világmozgalom erősítésében, a tömegek forradalmi harcaiban, a haladó erők tömörítésében, következetesen képviselte a proletár internacionalizmus eszméjét, védelmezte a SZU-t, támogatta a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmait, fellépett az imperializmus háborús törekvései ellen, előkészítette a népek antifasiszta harcát, döntő szerepet játszott a kommunista pártok erősítésében. A jobboldali szociáldemokrata vezetők a II. ~ utódaként 1919-ben megalakították a Szocialista Munkás

~-t. Ez a szervezet kommunista- és szovjetellenes tevékenységet fejtett ki, fellépett a munkásság forradalmi akciói ellen, akadályozta a munkásegység kialakulását. 1940-ben beszüntette működését. 1951-ben újra megalakították →*Szocialista Internacionálé* néven. Ez a szervezet szakított a marxizmussal, általában támogatja az imperialisták politikáját, de a hetvenes években több nemzetközi kérdésben pozitív álláspontra helyezkedett. IV. ~: ultrabaloldali, szovjetellenes, jelentéktelen befolyással rendelkező trockista csoportok több részre szakadt szervezete.

internacionalizmus: →*proletár internacionalizmus*

internálás [lat.]: 1. rendőri felügyelet alatt álló egyének kényszerlakóhelyre (internáló táborba) telepítése; azokkal az állampolgárokkal szemben alkalmazzák, akiket az adott állam megbízhatatlanoknak, ellenséges beállítottságúaknak ítél meg. A horthysta Magyarországon kommunisták és más haladó emberek tízezreit hurcolták internáló táborokba; 2. a hadviselő állam területén tartózkodó, ellenséges országbeli állampolgárok őrizetbe vétele, kényszerlakhelyre telepítése.

Interparlamentáris Unió, *Union Interparlamentaire, UIP:* székhely: Genf (Svájc), 1889-ben alakult nemzetközi szervezet, amely az önkéntesség alapján tömöríti a tagállamok parlamenti képviselőit. Célja a béke és az együttműködés szellemében ápolni a kapcsolatokat a különböző országok parlamenti képviselői között. Jelenleg 75 tagja van, köztük szocialista országok, így hazánk is. Vezető szerve az évente legalább egyszer ülésező Interparlamentáris Konferencia, amely 4 évre választja a végrehajtó bizottság 11 tagját, az Interparlamentáris Irodát és a főtitkárt. A konferenciák közötti időszakban a legfelső ügyintéző szerv az Interparlamentáris Tanács (a tagországok 2–2 delegátussal képviseltetik magukat).

interpelláció [lat.]: parlamenti képviselő által írásban vagy szóban előterjesztett kérdés a kormányhoz, ill. annak valamely tagjához egy-egy ténnyel, üggyel vagy a kormány általános politikájával kapcsolatosan.

INTERPOL: →*Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete*

intervenció [lat.]: 1. külső beavatkozás, beleszólás valamibe; közbelépés, közbenjárás, közvetítés (interveniálás); 2. egy vagy több állam, nyílt vagy álcázott beavatkozása más állam belügyeibe. Az imperializmusra jellemző politika. Az imperialista államok azzal a céllal folyamodnak ~hoz, hogy korlátozzák más országok szuverenitását, területeket, érdekszférákat hódítsanak, saját érdekeiket érvényesítsék, akaratukat másokra kényszerítsék, különleges előjogokhoz jussanak, elnyomják a forradalmi és haladó mozgalmakat, exportálják az ellenforradalmat, megerősítsék a reakciót stb. Az ~ megvalósulhat gazdasági, politikai, katonai eszközökkel, fenyegetéssel, nyomással, erőszakkal, háborúval.

intézményesítés: a →*szocialista közösség* országainak az a törekvése, hogy a →*békés egymás mellett élés* elveinek elfogadásán alapuló kapcsolatok mind szervezettebb és intézményesebb formát öltsenek. Az ~ érdekében kifejtett erőfeszítések sikerét bizonyítja pl. az, hogy a szovjet–amerikai kapcsolatok folyamatosságát ma már tíz speciális, rendszeresen ülésező bizottság biztosítja. A szocialista közösség országai az ~ jegyében törekedtek arra, hogy az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* külön szervezetet hozzon létre az ott elfogadott elvek érvényesítésének ellenőrzésére. Noha ennek a törekvésnek nem sikerült érvényt szerezni, az a tény, hogy 1978-ban Belgrádban a biztonsági értekezlet résztvevői megvitatták a két év alatt elért eredményeket, és megjelölték az újabb találkozó helyét (Madrid) és idejét (1980), valamint a két- és többoldalú találkozók rendszeressé válása azt mutatja, hogy előrehaladás van az európai együttműködés ~ének útján.

invázió [lat.]: ellenséges behatolás valamely ország területére; előzönlés.

invesztíció: →*beruházás*

ipar: a gazdaság egyik alapvető termelési ága, amelynek tevékenysége a természetben található anyagok kitermelésére, és a már emberi munkát tartalmazó nyersanyagok és félkész termékek feldolgozására terjed ki. Ide tartozik az ~i szolgáltatások (áram-, gáz-, vízszolgáltatás, javítás, karbantartás stb.) nyújtása is. Az ~ jellemzője a gépek, géprendszerek alkalmazása. Az ~ állítja elő a fogyasztási javak és a termelési eszközök legnagyobb részét. Az ~ a népgazdaság vezető ága, melynek színvonala és fejlődési üteme nagymértékben meghatározza valamely ország fejlettségét, újratermelési lehetőségeit, katonai erejét. Magyarországon az ~ 1979-ben 1,73 millió embert foglalkoztatott, 2,4-szer annyit, mint 1938-ban, termelése 13,7-szerese volt az 1938. évinek. A negyedik ötéves tervben az ipar termelése 37%-kal nőtt, az ötödik ötéves terv 33—35%-os növekedést irányzott elő, a tényleges növekedés azonban ennek csak mintegy kétharmada.

ipari-agrár ország: olyan ország, amelynek a nemzeti jövedelmében az ipar részesedése meghaladja a mezőgazdaságét, de azért a mezőgazdasági termelés aránya is számottevő. Magyarország jelenleg ~nak tekinthető.

ipari forradalom: a termelés technikájának forradalmi jellegű átalakulása, a kézműipari manufaktúrától a gépesített ipari termelésig vezető korszak. Angliában kezdődött a 18. sz. második felében. Magyarországon csak a 19. sz. végén ment végbe. Az ~ gyökeres változást hozott társadalmi téren. Létrehozta a kapitalizmus technikai alapját, kialakult a burzsoázia és a munkásosztály. A fejlődés megkövetelte a feudális viszonyok széttörését és a polgári társadalom megteremtését.

ipari ország: olyan ország, amelynek nemzeti jövedelme túlnyomórészt az iparból származik.

ipari szövetkezet, *kisipari termelőszövetkezet, ktsz:* szövetkezeti tulajdonban levő, zömében ipari tevékenységet folytató termelő vagy szolgáltató vállalat; a kisiparosok szocialista →*termelőszövetkezet*ei, amelyek együttesen alkotják a szövetkezeti ipart. Fő feladata a lakosság számára javítások, szolgáltatások végzése, valamint kiegészítő tevékenység az állami ipar számára. Magyarországon 1979-ben az ipar bruttó termelésének 6,5%-át adta. Ugyanekkor itt dolgozott az iparban foglalkoztatottak 13,6%-a.

ipari társadalom elmélete: mai polgári elmélet, amely szerint a társadalmi formák nem a termelési és tulajdonviszonyok, nem osztályjellegük alapján különülnek el egymástól, hanem ipari fejlettségük foka alapján. Azt állítja, hogy a fejlett tőkésországokra és a szocialista országokra közös vonások jellemzők: a modern gépi nagyipar, a termelőerők fejlettsége, sőt még a társadalmi struktúra hasonlósága is. Tehát az iparilag fejlett szocialista és kapitalista országok között nincs lényeges különbség, valamennyien az ipari társadalom kategóriájába tartoznak. A különbség csupán a politikai intézményekben rejlik. E szerint az ipari társadalom két alaptípusát lehet megkülönböztetni: az alkotmányos vagy demokratikus pluralista és a totalitárius (ide sorolja a szocializmust is) típust. A két típus közeledik egymáshoz, nincs szükség szocialista forradalomra, az egész világ egy „egységes ipari társadalom" felé halad, amelyet jelenleg leginkább az USA testesít meg. Az imperialista propaganda mindent megtesz, hogy ezt az „elméletet" a szocialista országokban is terjessze.

iparosítás: a nagyipari termelés kiépítése és fejlesztése. Jelenti egyrészt azt a történelmi folyamatot, amelynek során a kézműipart a gépi termelés váltja fel, másrészt elmaradott agrárországok ipari országokká válnak. A szocialista ~ megteremti a korszerű gépi nagyipart, létrehozza a szocializmus →*anyagi-műszaki bázis*át. A volt gyarmati országoknak ma fontos törekvése az ~, mert alapvető feltétele az önállóságnak, a gazdasági függőség teljes felszámolásának.

iparszerkezet (ipari struktúra): az ipar tagoltsága →*ágazat*onként, gyártmánycsoportonként, területenként stb.; az egyes ágazatok, gyártmányok, szektorok, területek részesedése (aránya) az ipar egészéből. Az ~re a legjellemzőbb az ágazati szerkezet, tehát az egyes iparágak aránya az egész iparon belül. Az ~et többféle mutató segítségével szokták kifejezni. Ezek közül a legfontosabb az egyes iparágakban foglalkoztatott összdolgozók létszámaránya, vagy az iparágak teljes termelési értékének aránya. Az ~ módosítása a →*gazdaságpolitika* fontos célja. Magyarország esetében az ~ módosítása azt a követelményt jelenti, hogy az jobban igazodjék országunk adottságaihoz, a nemzetközi együttműködés, mindenekelőtt a KGST-országok kibontakozó →*integráció*ja feltételeihez, és az iparon belül mind nagyobb súlyt képviseljenek a technikailag korszerű,

minden piacon gazdaságosan értékesíthető és kevésbé anyagigényes ágazatok és gyártmányok. (még →*termelési szerkezet*)

ipartelepítés: az →*ipar* legcélszerűbb területi elhelyezésének megvalósítását célzó tevékenység. Az ~nél figyelembe kell venni a természeti, földrajzi adottságokat, a gazdasági tényezőket, a történelmi adottságokat, a foglalkoztatáspolitikai célokat. Megfelelő ~sel a termelés, a szállítás és a fogyasztás között optimális földrajzi munkamegosztás alakítható ki. A szocialista ~ célja, hogy csökkentse a kapitalizmustól örökölt aránytalanságokat, iparosítsa az elmaradott területeket, továbbfejlessze, ill. tehermentesítse a nagyipari központokat.

iráni forradalom: a sah által 1963-ban megindított →*„fehér forradalom"*, amely célul tűzte ki a „nagy civilizáció" megteremtését és az ezredfordulóra Iránt a világ ötödik hatalmává akarta fejleszteni, a rendszer bukásához vezetett. Ennek okai: a mezőgazdaság hanyatlása, aminek folytán százezrével tódultak a városokba a nincstelen parasztok; a roppant katonai terhek, amelyek a növekvő olajbevétel ellenére is lehetetlenné tették az iparfejlesztési elképzelések valóraváltását; a kegyetlen titkosrendőrség, a minden ellenzéki megmozdulást elfojtó, a CIA-vel és az izraeli titkosszolgálattal együttműködő SAVAK terrorja. Az ellenállás szervezője és vezetője a siita papság lett, kihasználva azt a körülményt, hogy a sah nem mert nyíltan szembefordulni az egyházzal. Ruholla Khomeini, siita ajatollah 1963-ban szembefordult a diktatúrával, emiatt Irakba száműzték. Innen, majd 1978 őszétől a franciaországi Neauphle-le-Chateauból szervezte a hatalmas arányú tüntetéseket és fegyveres akciókat. A fegyveres akciókban fontos szerepet játszottak a magukat marxistáknak valló →*fedajinok*, valamint az iszlám alapon álló baloldali →*mudzsahidok*. Az 1978 második felétől elemi erővel kirobbanó antiimperialista jellegű tömegtüntetéseket a legvadabb terror sem tudta megfékezni. 1979. január 6-án a sah távozásra kényszerült. Sapur Baktiar, a sah által kinevezett utolsó miniszterelnök csak hetekig tudta tartani magát, mert 1979. február 1-én visszatért Khomeini, s február 5-én Mehdi Bazargant nevezte ki az ideiglenes iszlám kormány miniszterelnökévé. Az új iráni kormány bejelentette az ország kilépését a CENTO-ból, ami az agresszív imperialista katonai tömb összeomlásához vezetett, megszakította a diplomáciai kapcsolatot Izraellel és a Dél-afrikai Köztársasággal, elismerte a PFSZ-t a palesztin nép egyedüli képviselőjének, csatlakozott az el nem kötelezett országok mozgalmához, államosította a bankokat és a legfontosabb iparágakat. A fordulat után ellentmondásos folyamat indult meg és sűrűsödtek az ellentétek Khomeini antiimperialista irányzata és a nyugatbarát technokrata kormány között. E kettős hatalom felszámolására az USA provokációja nyújtott lehetőséget: 1979 októberében befogadta a volt sahot. Válaszképpen 1979. november 4-én iszlám diákok

egy csoportja elfoglalta a teheráni USA nagykövetséget és túszként foglyul ejtette az amerikai diplomatákat. A Bazargan-kormány lemondott és Khomeini álláspontja lett a hivatalos politika. A túszügy kiélezte az amerikai–iráni viszonyt. A Carter-kormány gazdasági szankciókat jelentett be, és erre készítette szövetségeseit is. 1980 áprilisában a túszok kiszabadítására és a rendszer megbuktatására sikertelen katonai akciót szervezett. Irán problémáit nehezíti a nemzetiségi kérdés megoldatlansága (*→kurd kérdés)*, a gazdasági élet lezüllése, a heterogén arculatú papság tisztázatlan szerepe a politikai életben, valamint az ellentmondásos állásfoglalás a Szovjetunióhoz és a többi szocialista országhoz való viszonyt illetően.

irracionalizmus [lat.]: idealista filozófiai irányzat, amely tagadja az észnek, az ésszerű gondolkodásnak, a tudománynak a jogát és képességét a valóság megismerésére, ugyanakkor az ösztön, az intuíció, az akarat, a vak erők, a véletlen elsőbbségét hirdeti. A valóságot olyan kaotikus állapotnak fogja fel, amelyben nincsenek törvényszerűségek, minden a vak véletlenek játékának van alárendelve. A mai burzsoá filozófiában, szociológiában, pszichológiában különböző formáiban szélesen elterjedt.

irredentizmus: [ol.–lat.]: a területi igényeket nemzetiségi vagy történeti múlt címén érvényesíteni törekvő nacionalista, soviniszta ideológia, politika, mozgalom. (Pl. a horthysta Magyarország irredenta politikát folytatott.)

iszlám [arab]: más néven mohamedánizmus, muzulmánizmus, egyike a legelterjedtebb vallásoknak. Főleg a Közel-Kelet, Észak-Afrika és Délkelet-Ázsia országaiban terjedt el. Államvallás az arab országokban, Törökországban, Iránban, Afganisztánban, Pakisztánban, Indonéziában és néhány más országban. A világ mohamedánjainak száma 600 millióra tehető. (A szocialista országok közül Albánia, Bulgária, Jugoszlávia és a SZU egyes területein élnek ~ hivők). Az ~ a nyugat-arábiai Hedzsászban keletkezett a 7. sz. elején, alapítója Mohamed, aki Allah, vagyis isten utolsó prófétájaként lépett fel, egyidejűleg volt vallás- és államalapító. Az ~ elterjedése tehát elválaszthatatlan az első mohamedán állam létrehozásától. Az ~ alapvető szent könyve a Korán, amelyet kiegészítenek a hagyományok (szunna), illetve a prófétának és társainak tulajdonított mondások (hadith). Az ~ tanításai viszonylag egyszerűek, hasonlóképpen a hivőkkel szemben támasztott követelmények (hitvallás, napi ötszöri ima, alamizsna, az évi böjt, s a szent városokba – Mekkába és Medinába – teendő zarándoklat). Számos ágazata és szektája van, a két legjelentősebb a szunnita és a siita (ez utóbbi elsősorban Iránban). Az ~ a feltétlen megadást hirdeti, az alázatot és a belenyugvást az Allah által eleve elrendelt megváltoztathatatlan sorsba. Ennek jutalmát a hivő a túlvilágon nyeri el. Nem véletlen, hogy az oszmán uralom, majd az európai gyarmatosítás elleni harc során a korai nacionalista mozgalmak az ~ köntösébe burkolva hirdettek szent hábo-

rút a hitetlenek ellen, visszatérést az ~ korai forrásaihoz. A modern nacionalizmusnak az ~ mal kapcsolatos állásfoglalását az arab nacionalizmus előfutára, Dzsamaleddin al-Afgani fogalmazta meg a múlt században: az antikolonialista hazafiaknak támaszkodniok kell az ~ pozitív elemeire, mert az ~ nemcsak vallás, hanem életmód, életforma, egyúttal haladó nemzeti hagyományok megtestesítője, s elvileg nem ellentétes a nemzeti felszabadulás, a modernizálódás követelményeivel. Mivel az ~nak nincsen a katolikushoz hasonló hierarchiája, a mohamedán országokban az adott erőviszonyoknak megfelelő az ~ képviselőinek magatartása. Egyes országokban támogatják a haladó, antiimperialista politikát. Ugyanakkor vannak olyan országok, ahol az ~ ot meghatározó ideológiának minősítve, annak tanításaihoz híven akarják alakítani a társadalmi-politikai életet. A legjellegzetesebb példák: Líbiában kísérletet tesznek a korai ~ és a tudományos szocializmus egyes elemeinek ötvözésével egyfajta közvetlen demokrácia megteremtésére. Szaud-Arábia az ~ elavult és retrográd előírásainak betartásával akarja konzerválni a középkort, összeházasítva azt a modern technikával. A szaúdiak ugyanakkor az általuk értelmezett ~ jegyében akarnak a mohamedán világ vezetői lenni, s pénzelik a reakciós vallási szervezeteket. Iránban, sajátos körülmények között, az →*ajatollah*ok vezette népmozgalom döntötte meg a sah diktatúráját, s a népszavazás útján elfogadott iszlám köztársaságot egyes vallási vezetők úgy értelmezik, mint visszatérést a 7. századhoz.

izlandi halháború: Izland 1972. szeptember 1-én felségvizeinek határát egyoldalúan kiterjesztette 12 mérföldről 50 mérföldre. Izland szegény ország, a nemzeti jövedelem több mint negyede a halászatból és a halfeldolgozásból származik, s ezért a kiszélesített felségvizeken halászati tilalmat rendelt el az idegen országok számára. A fejlett halászattal rendelkező Anglia és az NSZK nem fogadta el ezt a rendelkezést. Izland és Anglia között számos incidensre került sor. A brit kormány 1973. március 9-én tiltakozó jegyzéket küldött az izlandi kormánynak, hadihajók kivezénylésével fenyegetőzött, és a hágai →*Nemzetközi Bíróság*hoz fordult, de ezt Izland nem ismerte el illetékesnek. Az izlandi kormány 1973 májusában kijelentette: addig nem hajlandó tárgyalni, amíg az angol hadihajók nem hagyják el az izlandi felségvizeket, sőt tiltakozásul a nagykövetét is visszarendelte Londonból. Sorozatos fegyveres incidensek után végül is 1973 novemberében kompromisszumra került sor: Anglia és az NSZK elismerte az izlandi felségvizek kiterjesztését, és ennek fejében jogot kapott arra, hogy erősen korlátozott halászatot folytathasson ezeken a vizeken. A konfliktus 1975 végén újra kiéleződött, mivel Anglia nem volt hajlandó elfogadni a 200 mérföldre kiterjesztett felségvizek külső zónájában a számára engedélyezett halfogási kvótát. Izland 1976. január 19-én megszakítja Angliával a diplomáciai kapcsolatot. Erre még nem volt példa a NATO-

országok egymás közti kapcsolatainak történetében. A két ország NATO közvetítéssel 1976. június 1-én helyreállította kapcsolatait, és hat hónapra szóló megállapodást kötött. Ennek értelmében csak 24 brit halászhajó tartózkodhat a kiterjesztett felségvizek belső zónájában.

izolacionizmus [lat.]: az elszigetelődés külpolitikai irányzata az USA-ban. Erőteljesen érvényesült az első világháború idején, majd a háború utáni években, amikor egyes – főleg köztársaságpárti – politikusok Latin-Amerika zavartalan leigázására törekedve ellenezték az USA hadba lépését az európai fronton. E politika megnyilvánulása volt az 1935-ös semlegességi törvény, a →*benemavatkozási politika* amerikai változata, amely a Spanyol Köztársaság harca ellen irányult. A második világháború s az amerikai imperialisták világuralmi törekvései háttérbe szorították az ~t. Napjainkban ez a külpolitikai irányzat az amerikai imperializmus kudarcai nyomán neo~ néven újra jelentkezik. Programja a régi: az USA-nak erőfeszítéseit elsősorban az amerikai kontinensre kell összpontosítania.

J

jakobinus: forradalmi-demokrata; a 18. sz. végi francia polgári forradalom legkövetkezetesebb politikai pártjának tagja; a forradalmi kis- és középpolgárság képviselője. (A ~ elnevezés a dominikánus barátok Szt. Jakab kolostorának nevéből származik, ahol üléseiket tartották.) A ~ok diktatúrája idején (1793-ban) számos radikális intézkedést hoztak a feudális társadalmi rend felszámolására. Átvitt értelemben radikális és következetesen polgári demokratikus irányzatú politikus; ~ra jellemző következetesség, forradalmiság, kérlelhetetlenség a politikában.

jaltai konferencia, *1945*: a szövetséges hatalmak kormányfői, Sztálin, Roosevelt és Churchill 1945. február 4-től 18-ig tanácskozást tartottak. A tárgyalásokon kidolgozták a katonai terveket a közös ellenség végleges legyőzésére. Megállapodtak Németország megszállási rendszerében, és hogy a háború után egységes politikát követnek vele szemben. Elhatározták, hogy megsemmisítik a német militarizmust és nácizmust, felelősségre vonják a →*háborús bűnösök*et. A Németország által fizetendő jóvátétel összegét 20 milliárd dollárban határozták meg. A megállapodás előtt eltérő vélemények és tervek voltak Németországról. Roosevelt és Churchill Németország felosztása mellett voltak, Sztálin szemben állt a feldarabolás tervével. A további együttműködés biztosítására megállapodtak abban, hogy a külügyminiszterek évenként 3–4 alkalommal találkoznak. Elhatározták, hogy nemzetközi konferenciát hívnak össze az →*ENSZ* megteremtésére, s hogy a nagyhatalmaknak vétójoguk lesz a Biztonsági Tanácsban, hogy a békét és a biztonságot érintő fontos problémák eldöntéséhez a Tanács állandó tagjainak (az öt nagyhatalom) egyetértése szükséges. Megállapodtak abban, hogy Németország kapitulációja után néhány hónappal a SZU háborút indít Japán ellen.

janicsár [tör.]: elrabolt idegen gyermekekből kiképzett, vallási fanatizmusban nevelt válogatott gyalogság a szultáni Törökországban. Átvitt értelemben hitehagyott, az ellenséghez átpártolt, politikailag megbízhatatlan, köpönyegforgató ember.

Janus [lat.]: a mitológiában a kezdet és vég istene, aki őrködik a bejáratokon; temploma háború idején nyitva, béke idején zárva volt; előre és hátra néző arccal ábrázolták, egyszerre látott a múltba és a jövőbe. Átvitt értelemben

~-arc: őszintétlen, kétszínű, képmutató ember.

japán különbéke-szerződés: az USA kezdeményezésére 48 ország 1951 szeptemberében San Franciscóban különbékét kötött Japánnal. A SZU, a népi demokratikus országok és India nem írták alá. A szerződés értelmében Japán beleegyezett abba, hogy ideiglenesen amerikai közigazgatás alá kerüljenek a Ryukyu-szigetek (a legjelentősebb →*Okinawa*) és a Bonin-szigetek (összesen 23 ezer km², csaknem 1 millió lakos). E szigeteken, az USA legjelentősebb távol-keleti légi- és tengerészeti bázisán 42 ezer amerikai katona állomásozik. Az USA és Japán a különbéke-szerződés mellett kétoldalú biztonsági szerződést kötött, amelynek értelmében amerikai csapatok állomásozhatnak Japánban. Az 1960-ban kötött újabb japán–amerikai biztonsági szerződés szerint az USA fegyveres erői meghatározatlan ideig tartózkodhatnak az ország területén. 1980-ban 73 támaszponton 48 000 amerikai katona állomásozott Japánban, ahol hatalmas tömegmozgalmak követelik a támaszpontok felszámolását.

japán–szovjet békeszerződés: az USA 1951 szeptemberében különbéke-szerződést kötött Japánnal, és mivel ez a szerződés a hidegháborús idők termékeként egyértelműen a SZU és a vele akkor még szövetséges Kínai Népköztársaság ellen irányult, a szovjet kormány nem csatlakozott hozzá. A SZU 1956 októberében írta alá azt a közös nyilatkozatot, amelyben a két ország bejelentette a hadiállapot megszüntetését és a diplomáciai kapcsolatok felvételét. Noha ezt követően megkötötték az első kereskedelmi egyezményt (1957), a hajózási egyezményt (1958), a légügyi és konzuli egyezményt (1966), s Japán ma a SZU harmadik tőkés kereskedelmi partnere, a ~ megkötésére mindmáig nem került sor. Ennek oka az, hogy Japán az 1945. februári →*jaltai konferencia* határozatát megkérdőjelezve követeli a SZU-tól Dél-Szahalint és a Kurili-szigeteket. A két ország közötti tárgyalások a hetvenes években eredménytelenül zárultak. A japán uralkodó körök a távol-keleti béke és biztonság megszilárdítását célzó ~ megkötése helyett Kínával kötöttek szerződést (még →*kínai–japán viszony*).

jemeni kérdés: lényege a dél-arábiai népek függetlenségi törekvése és az ezzel szemben álló Szaúd-Arábia konfliktusa. Szaúd-Arábia ugyanis a területének olajkincsét kizsákmányoló amerikai monopóliumok támogatásával kettős célt akar elérni: 1. meg akarja akadályozni a haladó rendszerek kialakulását Dél-Arábiában, mert ezek veszélyeztethetik elmaradt feudális rendszerét, és 2. ellenőrzése alá akarja vonni az egész félsziget olajkincsét. 1962. szeptember 26–27-én haladó szellemű katonatisztek megdöntötték a feudális imám uralmát, kikiáltották a Jemeni Arab Köztársaságot. A megszökött imám ellenkormányt alakított Szaúd-Arábiában, és szaúd segítséggel támadást indított a köztársaság ellen. Az EAK a haladó erők segítségére sietett, s közös védelmi szerződés alapján csa-

patokat küldött Jemenbe. A polgárháború több vonatkozásban is súlyos károkat okozott az arab összefogás ügyének. Az 1967. júniusi háborúban elszenvedett egyiptomi vereség egyik oka az volt, hogy a legjobban kiképzett csapatok Jemenben harcoltak. Az 1967. szeptember–októberi khartoumi arab csúcsértekezleten megállapodás született az EAK és Szaúd-Arábia között: Egyiptom kivonta csapatait Jemenből, Szaúd-Arábia ígéretet tett, hogy nem avatkozik be a Jemeni Arab Köztársaság belügyeibe, Szaúd-Arábia ezzel egyidejűleg kiterjesztette tevékenységét az 1967. november 30-án függetlenné vált Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság (Aden volt brit gyarmat, valamint mögöttes területe, a nyugati és a keleti protektorátus) nemzeti demokratikus rendszere ellen. 1968 folyamán több felkelést szított a fiatal állam területén, 1969 novemberében pedig hadműveleteket indított ellene. A helyzetet tovább súlyosbította a Jemeni Arab Köztársaságban végbemenő jobbratolódás, aminek eredményeképpen 1971–1972-ben észak-jemeni csapatok szaúdi segítséggel intéztek támadásokat a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság ellen. A konfliktusnak véget vetett az 1972. novemberi megállapodás a két Jemen egyesítéséről. A tervezett egyesülés papíron maradt, s miközben a Jemeni Arab Köztársaságban mind erősebben érvényesült a szaudi befolyás, Szalem Ali Rubia, dél-jemeni köztársasági elnök a marxista egységpárt megalakulását ellenezve s hatalmi pozícióját féltve közeledni kezdett Szaud-Arábiához. 1978 júniusában pokolgépes merényletet szervezett a Jemeni Arab Köztársaság elnöke ellen, s ugyanakkor Adenben puccsot kísérelt meg. A puccsot leverték, Szalem Ali Rubiát kivégezték. 1978 júliusában a Jemeni Arab Köztársaság fegyveres támadást indított déli szomszédja ellen, de a támadást visszaverték. Több arab ország közvetítő kísérletei nyomán 1979 márciusában a két ország elnöke közleményt tett közzé Kuvaitban, s ez öt pontban rögzíti a két Jemen fokozatos egyesítésének programját.

jenki [ang.]: az amerikaiak gúnyneve, amelynek különösen Latin-Amerikában politikailag elítélő hangsúlya van.

jeruzsálemi kérdés: Jeruzsálem városa, három vallás (mohamedán, zsidó és keresztény) szent helye, 1947-ig Palesztina brit mandátum közigazgatási székhelye volt. A palesztinai mandátumot két részre, zsidó és arab államra felosztó 1947. novemberi ENSZ-határozat előírta, hogy a 205 ezer lakosú Jeruzsálemet és környékét nemzetközi övezetté kell nyilvánítani (az övezetben 100 ezer zsidó, valamint 105 ezer mohamedán és keresztény arab élt volna). Az 1948 májusában kirobbant első izraeli–arab háború felszámolta a tervezett nemzetközi övezetet: Jeruzsálem nagyobbik, nyugati része izraeli, óvárosa, a kisebbik rész jordániai fennhatóság alá került. Az 1967. júniusi háborúban Izrael elfoglalta Jeruzsálem óvárosát is, s azt az ENSZ →*Biztonsági Tanács*nak tiltó határozata ellenére közigazgatásilag egyesítette az izraeli rész-

szel, megkezdte az arabok kitelepítését, s helyükre izraeli lakosok betelepítését. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1967. novemberi határozata felszólította Izraelt Jeruzsálem óvárosának kiürítésére, de ezt Izrael visszautasítja, sőt tovább folytatja az arab lakosság kitelepítését az óvárosból. Az 1973. októberi arab–izraeli háborúnak véget vető, szovjet–amerikai közös határozati javaslaton alapuló biztonsági tanácsi határozat, valamint az 1977 októberi közös szovjet–amerikai nyilatkozat alátámasztja az agresszió következményeinek felszámolásáért harcoló arab országoknak azt az álláspontját, hogy Jeruzsálem státusának rendezése nélkül nem lehet tartós béke a Közel-Keleten. Az izraeli kormány 1978 októberében leszögezte, hogy „az egységes és oszthatatlan Jeruzsálem örök időkre Izrael fővárosa", s megkezdte a legfontosabb kormányhivatalok áttelepítését oda. A ~ alakulása jelentős szerepet játszott abban, hogy a → *bagdadi csúcs*on a konzervatív arab államok is elítélték az egyiptomi–izraeli közeledést, s ezzel gyakorlatilag az amerikai imperializmus érdekeinek megfelelő közel-keleti békét.

Jewish Agency (Zsidó Ügynökség) [ang.]: székhelyei: New York és Jeruzsálem, az 1897-ben alapított Cionista Világszervezet folytatója. Feladata a cionista eszme terjesztése és a világméretű propaganda Izrael Állam érdekében. Konkrét funkciója többször változott: 1929-től kezdve szervezte a zsidók bevándorlását Palesztinába, agrártelepeket létesített ott, 1948-ig a palesztinai zsidó közösség külügyminisztériumaként működött. 1948. május 14-én, Izrael Állam kikiáltásakor a ~ átalakult ideiglenes kormánnyá. 1952-ben különválasztották a ~ és Izrael Állam feladatkörét. Legfelső szerve a Cionista Világkongresszus. A legutóbbi, 29. világkongresszust 1976-ban tartották Jeruzsálemben, heves szovjetellenesség jegyében.

jezsuita: katolikus szerzetes, a Jézustársaság tagja. Átvitt értelemben képmutató, agyafúrt, cselszövő, hatalomra törő, kétszínű, szemforgató intrikus ember.

jobboldali: a politikában általában a reakciós pártok, személyek vagy magatartás jelzője. Onnan ered, hogy az ilyen pártok képviselőit egyes polgári parlamentekben a jobb oldalra ültették (még → *baloldal*).

jobboldaliság (a munkásmozgalomban): nyílt vagy burkolt opportunizmus, a → *marxizmus–leninizmus*tól való elhajlás. Képviselői lebecsülik vagy elvetik a → *proletárdiktatúrát*, tagadják a forradalmi harcot, túlbecsülik az osztályellenség erőit, és alábecsülik a munkásosztály harckészségét, forradalmi öntudatát. A jobboldali elhajlók megtagadják a marxizmus–leninizmus alapvető tételeit, megalkusznak az osztályharcban. Képviselői sok esetben a munkásosztály árulóivá válnak. A ~ a nyílt opportunizmus formájában jellemzi a mai szociáldemokráciát. Egyes kommunista pártokban a jobboldali elhajlás revizionista nézetek formájában üti fel

a fejét. Osztályjellegét tekintve a jobboldali elhajlás kispolgári jelenség a munkásmozgalomban (még →*revizionizmus*).

Johnson-doktrína: L. B. Johnson volt amerikai elnök 1965. május 3-i beszédében – egy héttel a dominikai polgári demokratikus forradalom után – kifejtette azt az álláspontját, hogy az USA a nyugati féltekén minden eszközzel megakadályozza a kommunizmus térhódítását, „egy második Kubát", szükség esetén egyedül is (azaz az →*Amerikai Államok Szervezetének* támogatása nélkül).

„jóléti állam": modern polgári közgazdasági és szociológiai elmélet, amely szerint a monopoltőkés állam gazdaságszabályozó tevékenysége (konjunktúraösztönzés, költségvetési költekezés, progresszív adóztatás, teljes foglalkoztatottság stb.) az egész társadalom javát, jólétét szolgálja, biztosítja a tőkés gazdasági élet válságmentes fejlődését és ezzel a lakosság általános jólétét. Célja a kapitalizmus ellentmondásainak leplezése és az osztályharc lecsendesítése.

jóléti és kulturális alap: a vállalatok kulturális és jóléti kiadásainak fedezésére szolgál. Forrása a termelési költségek között „különféle ráfordításként" elszámolható, évenként és fejenként központilag meghatározott összeg, valamint az ipari tanulók étkeztetésére, a gyermekintézmények norma szerinti kiadásaira fordított összegek és más, az alap körébe tartozó célokat szolgáló bevételek, továbbá a →*részesedési alap*ból adott kiegészítés. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben szociális és kulturális alapokat képeznek, ezek felhasználásának szabályai lényegében azonosak a vállalatokéval.

jószolgálat: valamely nemzetközi viszály békés rendezésére irányuló törekvés, amelyben a viszályon kívül álló állam vagy államok vesznek részt (~i bizottság); államok kapcsolatai általános javítására irányuló törekvés, amely megkönnyíti a konkrét megállapodások megkötését.

jóvátétel: gazdasági kötelezettség, amely a háborúban vesztes államot terheli a győztes állammal szemben a háború által okozott károk megtérítésére. Feltételeit békeszerződésben vagy fegyverszüneti egyezményben rögzítik.

jövedelem: 1. természetes vagy jogi személyek olyan bevétele, amelyet vagyonuk növelésére, illetve személyes fogyasztásukra használhatnak fel; 2. a szocialista gazdaságban a ~ a társadalmi termék értékének a pótlási alapot meghaladó része, ebből képződik a személyi és a vállalati ~, majd újraelosztás során a származékos ~ek. Végső soron minden ~ az anyagi termelésből származik.

junker [ném.]: az egykori Poroszország nemesi földbirtokos osztályának reakciós, minden haladástól irtózó tagja; reakciós porosz földesúr. Napjainkban is sokszor így nevezik a reakciós földbirtokos réteget.

junktim [lat.]: olyan megállapodás vagy elképzelés, amely két kérdés megoldását egymástól teszi függővé, tehát összekapcsolja. A nemzetközi megállapodások során gyakran ~ba hozzák a különböző kérdések megoldását.

junta [hunta] [sp.]: szövetség, egyesület; vezető bizottság; spanyol nyelvterületen a társadalmi-politikai szervezetek, egyesülések, egyesületek, gyűlések stb. elnevezése. A reakciós katonai puccsszervezetek (~k) tevékenysége nyomán egy ideig negatív politikai értelmet nyert, és általában a reakciós tiszti csoportokra, a puccsista katonai szervezetekre stb. alkalmazták. Portugáliában 1974. április 25-én az antifasiszta tömegmozgalomra támaszkodó katonai ~ vette át a hatalmat, felszámolta a fasiszta rendszert és egyéb haladó intézkedéseket tett. Spanyolországban a francoista rendszer felszámolása során a Demokratikus Junta az ország egyik legjelentősebb antifasiszta tömörülése volt.

K

káder [fr.]: társadalmi, párt- vagy állami tisztség viselésére alkalmas személy; szervezet vagy intézmény állandó aktív munkatársa.

kadhafizmus: M. Kadhafi líbiai elnök nevéhez fűződő politikai irányzat, amely kezdetben az iszlám és a szélsőséges nacionalizmus ötvözetétől várta az arab világ újjászületését. A politikai realitásokat figyelmen kívül hagyó ~ egyenlőségjelet tett a szocializmus és az imperializmus közé; 1973 áprilisában meghirdetett „kulturális forradalma" a törvényeket a Koránnal akarta helyettesíteni. „Iszlám szocializmust" hirdetve Líbiában alkoholtilalmat vezettek be és tagadták a nők egyenjogúságát. Kadhafi az azonnali, erőszakos uniót hirdetve meghiúsította Líbia és Egyiptom fokozatos egyesítésének programját. Az 1973. októberi izraeli–arab háború idején Líbia volt az egyetlen arab ország, amely hivatalosan ellenezte a közel-keleti konfliktus tárgyalásos rendezését, és nem volt hajlandó tudomásul venni Izrael Állam létét. Ugyanakkor Líbia megtagadta a részvételt az arab olajtermelő országok bojkottpolitikájában, és növelte az USA-ba irányuló olajkivitelét. 1974 tavaszától Líbia külpolitikájában jobban figyelembe veszik a realitásokat. A miniszterelnök 1974 májusában Moszkvában folytatott tárgyalást, amelynek eredményeként jelentősen javult a szovjet–líbiai kapcsolat. Kadhafi elnök, Líbia aktív külpolitikai szerepének fokozásával egyidejűleg újabb kísérletet tett a „közvetlen demokrácia" megteremtésére: az ország 1977 márciusában felvette a Líbiai Arab Dzsamahirija (ez utóbbi kifejezés három szónak – embercsoport, köztársaság, tömeg – ötvözete) nevet. Ennek értelmében a „közvetlen demokrácia" legfelsőbb fóruma a Népi Főkongresszus lett, a kormányt 1978 decemberében feloszlatták. Kadhafi kijelentette: A külföldön tanuló líbiai diákokat felhívták, hogy „foglalják el a követségeket, és valósítsák ott meg a néphatalmat". „A kormány eltűnt, hogy átadja helyét a népi bizottságoknak, amelyek a Népi Főkongresszus ellenőrzése alatt állnak. Mostantól a népnek kell gyakorolnia a hatalmat, kormány nélkül." A Dzsamahirija megteremtése és más intézkedés – a nők felszabadítása, a gyárak „elfoglalása" a munkások által stb. – kísérlet a korai iszlám demokrácia újjáélesztésére, a tömegek és a vezetők közé iktatott államgépezet kiiktatására. A líbiai államgépezet valójában sértetlenül megmaradt. Líbia a ~ jegyében fellép Egyiptom USA-barát politikája ellen.

kairói értekezletek: 1. 1957. december 26-tól 1958. január 1-ig 40 független és a függetlenségért még harcoló ázsiai és afrikai ország első közös értekezlete, amely az 1955-ben az indiai fővárosban alakult Ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete helyett létrehozta az →*Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezet*ét. 2. Az →*el nem kötelezett országok* állam- és kormányfőinek második találkozója 1964. október 5–11. között (első találkozójukat 1961-ben Belgrádban tartották). A munkában 47 ország vezetői és 10 ország megfigyelői vettek részt. Az értekezlet „A béke és a nemzetközi együttműködés programja" c. okmányban a békés nemzetközi együttműködés politikájáért szállt síkra, követelve a katonai támaszpontok felszámolását és a gyarmatok függetlenségét.

kalifátus [arab]: feudális mohamedán teokratikus állam, élén a világi és az egyházi hatalom egységes fejével, a kalifával (Mohamed, a próféta utódával). A ~t, amely tényleges teokráciaként a 10. századig érvényesült, később kisajátította az oszmán birodalom. A ~ intézményét 1924-ben Kemal Atatürk szüntette meg.

kálvinizmus: a protestantizmusnak Kálvin János tanításain alapuló ága, amely a reformáció folyamatában a 16. sz.-ban keletkezett, s – Engels szavai szerint – a feudalizmus és a katolikus egyház elleni harcban „a korabeli polgárok legmerészebbjeire volt szabva". Tanítása nem nevel fatalizmusra, mivel hangsúlyozza, hogy az egyes emberek nem ismerhetik a személyükre vonatkozó isteni eleve elrendelést, mindenkinek életével és szorgalmas munkájával kell bizonyítani. A „kegyelemre kiválasztottság" bizonyítéka a siker (vagyis a polgár gazdagodása), a dolgozóknak isten által megszabott kötelességük a lelkiismeretes és serény munka, az engedelmeskedés. A kálvinista egyház szervezete gyökeresen különbözik a katolikus egyház hierarchikus felépítésétől. Általa megteremtődött a polgárság „olcsó egyháza", amely leegyszerűsítette a szertartásokat, a templomokat megszabadította a fényűzéstől stb. (A ~ a legelterjedtebb az USA-ban, Angliában, Hollandiában, Svájcban, s megközelítőleg 40 millió hívőt számlál.)

kamat: a pénzkölcsönök után az adós által a hitelezőnek fizetendő, a kölcsönösszeg százalékában meghatározott pénzösszeg, a pénz használatáért járó díj. A szocialista rendszerben a hitel- és betéti ~lábakat a szocialista gazdaságpolitika céljainak megfelelően állapítják meg.

kambodzsai kérdés: az amerikai imperializmus indokínai veresége nyomán 1976 januárjában megalakult a Kambodzsai Demokratikus Köztársaság. 1976 áprilisában lemondott Norodom Szihanuk herceg államfő és Pol Pot lett a miniszterelnök. Pol Pot, Ieng Sary és társai a Kambodzsai Kommunista Párt vezetését kisajátítva, a kínai vezetés szolgálatában kettős célra törekedtek: a kínai „nagy proletár kulturális forradalom" szellemében gyökeresen átformálni az országot; határprovokációkkal, sorozatos támadásokkal gyen-

gíteni a szocialista Vietnamot, kellő alkalmat teremtve Kína számára az agresszióhoz. Ami az ország belső átformálását illeti: a történelemben szinte egyedülállóan véres diktatúra lerombolta az ország egész gazdasági struktúráját, elűzte és megtizedelte a városi lakosságot, a falusi lakosságot munkatáborokba kényszerítette. A 7 millió lakos közül 3 milliót megöltek. A szocialista Vietnam elleni sorozatos provokációk közepette 1977 decemberében Kambodzsa egyoldalúan felfüggesztette Vietnamhoz fűződő kapcsolatait, és visszautasította a tárgyalási javaslatokat. 1978 decemberében a kambodzsai hazafiak megalakították a *Kambodzsai Nemzetvédelmi Egységfront*ot, amely fegyveres felszabadító harcot indított a diktatúra megdöntésére. A szocialista Vietnam segítséget nyújtott a kambodzsai hazafiaknak, akik 1979. január 7-én megdöntötték a Kína-barát diktatúrát. Megalakult a *Kambodzsai Népi Forradalmi Tanács*, élén Heng Samrin-nal. Az új népi kormány 1979 februárjában barátsági és együttműködési szerződést kötött a Vietnami Szocialista Köztársasággal. A Kína-barát erők felszámolásával párhuzamosan megkezdődött a csaknem teljesen elpusztított ország helyreállításának nehéz munkája. A ~ nemzetközi problémává lett: Kína és a nyugati hatalmak (amelyek közül többen korábban elítélték a Pol Pot vezette rendszert) támogatásával az ENSZ-ben továbbra is a bukott Pol Pot rezsim képviselői bitorolják Kambodzsa helyét (e mellett szavazott Jugoszlávia és Románia is). Az új kambodzsai vezetés ellen lépnek föl az → *ASEAN*-országok is.

kancellár [lat.–ném.]: 1. a középkorban a fejedelmi udvarok tisztviselője, aki a rendeletek, okmányok, levelek, okiratok szerkesztését és kiadását végezte; 2. az NSZK-ban és Ausztriában a kormányfő. Nagy-Britanniában a pénzügyminiszter (az államkincstár ~-ja) és a lordok házának elnöke (lord ~).

kapacitás [lat.] (termelési kapacitás): a termelőberendezések teljesítőképességének egy meghatározott időpontban ismert felső határa, amely a berendezések gazdaságosan megengedhető maximális terhelésével a legjobb szervezés és a legkorszerűbb gyártási folyamatok alkalmazásával elérhető. Kihasználása fontos népgazdasági érdek.

kapitalista világgazdasági rendszer: a fejlett tőkésországok, valamint a tőlük gazdaságilag vagy politikailag függő fejlődő országok gazdaságainak összessége. A ~en belül a fejlett tőkésországok az egyenlőtlen csere, a tőkekivitel stb. útján kizsákmányolják az elmaradott területeket. Az országok közötti fejlettségbeli különbség tovább fokozódik.

kapitalizmus [lat.]: olyan társadalom, amelyben a termelési eszközök tőkés tulajdonban vannak s annak alapján kizsákmányolják a termelési eszközöktől megfosztott, munkaerejüket eladni kényszerülő bérmunkásokat. Két alapvető osztálya a tőkésosztály (burzsoázia), amely az uralkodó osztály és a munkásosztály (proletariátus). Az ember kizsákmányolásán alapuló utolsó társadalmi rendszer, amelyet törvény-

szerűen felvált a szocializmus. A ~ban kibékithetetlen ellentmondások vannak. Alapvető ellentmondása a termelés társadalmi jellege és a termelt javak elsajátításának tőkés jellege között van. A ~ban engesztelhetetlen osztályharc folyik a tőkésosztály és a munkásosztály valamint a vele szövetséges erők között (még →*állammonopolista kapitalizmus, imperializmus).*

kapitalizmus általános válsága: a tőkés társadalom minden oldalú, a gazdasági alapra és a felépítményre egyaránt kiterjedő, a rendszer hanyatlását kifejező válsága. Nem azonos a túltermelési gazdasági válságokkal, amelyek a gazdasági élet visszatérő megrázkódtatásai. A ~ egész történelmi korszakot ölel fel, amely az első világháborúval és a →*Nagy Októberi Szocialista Forradalom* győzelmével kezdődött el, s a szocializmus világméretű győzelmével zárul. Jellemzői: 1. a kapitalizmus megszűnt Földünk kizárólagos társadalmi-gazdasági rendszere lenni; 2. a gyarmati rendszer válsága, majd a hatvanas években teljes szétesése; 3. a kiéleződött piacprobléma; 4. krónikus kapacitáskihasználatlanság, munkanélküliség; 5. az állammonopolista tendenciák erősödése; 6. a kapitalizmus ellentmondásainak éleződése. Tekintettel arra, hogy a ~ az első világháborúval – amelyet az →*imperializmus* belső ellentmondásai váltottak ki – és a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal kezdődött, fejlődését is egyrészt az imperializmus belső ellentmondásai, másrészt a szocialista világforradalmi folyamat határozzák meg.

kapituláció [lat.]: feltétel nélküli megadás, fegyverletétel. A legyőzött hadviselő fél megadására vonatkozó megállapodás.

kapituláns [lat.]: kapitulációra hajlamos, a nehézségek elől meghátráló, az ügyet feladó, visszavonuló ember, magatartás, nézet stb.

karantén [fr.]: az egészségügyi vesztegzár régebbi elnevezése, eredetileg negyvennapos elkülönítést jelentett. A levantei kereskedelemben alkalmazták pestisjárványok idején a járványgyanús árucikkekkel, hajókkal, emberekkel szemben. A ~t napjainkban a korszerű járványmegelőző rendelkezések elnevezésére használják, így pl. 1973-ban az európai koleramegbetegedések idején a védőoltás után ötnapos ~t alkalmaztak. A ~ olykor előfordul a politikai szóhasználatban is, mint a politikai-gazdasági-kereskedelmi ~ alkalmazása.

karhatalom: a társadalmi rendszer és a közrend elleni kísérletek leverését szolgáló fegyveres erő. Rendkívüli körülmények között a hadsereg nagyobb alakulatai is részt vesznek karhatalmi feladatok megoldásában. 1956 novemberében a szocializmushoz hű tisztekből és kommunista munkásokból alakítottak karhatalmi egységeket a szocialista vívmányok védelmére. Ezek a hadsereg és a rendőrség sorainak rendezéséig tevékenykedtek.

karib-tengeri válság: 1962 nyarán megszaporodtak az USA provokációi Kuba ellen. (Előzményeket →*Disznó-öböl.)*

E célra felhasználták a guantánamói amerikai támaszpontot, s bombázták az ország egyes fontos pontjait. Augusztus 27. és szeptember 2. között kubai küldöttség tartózkodott Moszkvában, hogy, tekintettel az új inváziós veszélyre, segítséget kérjen. A SZU vállalta, hogy védelmi fegyvereket szállít Kubába. Kennedy elnök 1962. szeptember 7-én 15 ezer tartalékos behívásának engedélyezését kérte a Kongresszustól. Október 23-án, arra hivatkozva, hogy Kubában támadó jellegű rakétatámaszpontok vannak, tengeri vesztegzárt rendelt el az ország ellen, s követelte, hogy szereljék le a szovjet rakétatámaszpontokat. A szovjet kormány október 26-án leszögezte, hogy kivonják Kubából azokat a rakétákat, amelyeket az USA elnöke támadó jellegűnek minősített, ha az USA garantálja Kuba biztonságát. Kennedy október 27-i, Hruscsovhoz intézett levelében kötelezettséget vállalt a vesztegzár megszüntetésére, és szavatolta, hogy nem éri támadás Kubát. A SZU miniszterelnöke október 28-i válaszában kijelentette: tekintettel arra, hogy többé nem állnak fenn azok az indokok, amelyek a SZU-t ilyen természetű segítségnyújtásra késztették, elrendeli a rakéták leszerelését.

karizmatikus [gör.–lat.]: természetfeletti adottságokkal, látnoki erővel rendelkező (a burzsoá publicisztikában gyakran neveznek így egyes politikusokat gunyoros éllel).

Karlovy Vary-i értekezlet: 1967. április 26-án 24 európai kommunista és munkáspárt megvitatta a nemzetközi helyzetet, és programot fogadott el a békét és biztonságot elősegítő lépésekről, amelyet nyilatkozatban hoztak nyilvánosságra. A nyilatkozat az európai *→kollektív biztonsági rendszer* megteremtésének feltételeit az alábbiakban határozza meg: valamennyi állam fogadja el a háború után kialakult reális helyzetet, a jelenlegi európai határokat; ismerjék el a két szuverén és egyenjogú német államot; nem szabad megengedni, hogy az NSZK bármilyen formában nukleáris fegyverre tegyen szert; ki kell jelenteni, hogy a *→müncheni paktum* – megkötésének pillanatától kezdve – érvénytelen. A békés kapcsolatok és az együttműködés fejlesztése érdekében a résztvevők javasolták valamennyi európai állam között olyan szerződés megkötését, amelynek értelmében azok lemondanak az erőszak alkalmazásáról, s minden vitás kérdést kizárólag békés eszközökkel oldanak meg. Indítványozták az európai szocialista és kapitalista országok között mesterségesen emelt sorompók felszámolását, a széles körű termelési és tudományos kutatási egyezményeket is magában foglaló együttműködést. Állást foglaltak a NATO és a Varsói Szerződés katonai szervezetének egyidejű felszámolása mellett. Javasolták, hogy az európai biztonság és békés együttműködés megteremtésére hívják össze valamennyi európai állam értekezletét és pártolták azt a javaslatot, hogy szervezzék meg valamennyi európai parlament képviselőinek tanácskozását. A kommunista és munkáspártok Európa békéjének biz-

tosítása végett összefogásra szólították fel a legkülönbözőbb pártállású és világnézetű erőket. A ~ javaslatainak realitását bizonyítja, hogy rendeződött a →*berlini kérdés*, hatálytalanná nyilvánították a müncheni paktumot, a két német államot felvették az ENSZ-be, 1975 nyarán sikeresen megtartották az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* zárószakaszát, és Európában mind erősebben érvényesül a →*békés egymás mellett élés*.

karrierizmus [lat.–fr.]: önző, becsvágyó, a közösség érdekének rovására történő, eszközökben nem válogató törtetés az egyéni sikerért, előbbrejutásért a szolgálatban vagy más munkaterületen.

kartell [fr.]: a tőkésvállalatok szerződéses megállapodással történő szövetkezése a közöttük folyó konkurrencia korlátozására, a részt vevő vállalatok gazdasági és jogi önállóságának megtartása mellett. A ~ a tőkés monopóliumok egyik formája. A benne részt vevő vállalatok felosztják egymás között a piacot vagy a termelést, megállapodást kötnek az árakról, a bérszínvonalról vagy más kérdésekről. A megállapodás mindig a vállalatok közötti erőviszonyokat tükrözi. Ha ezek megváltoznak, az erősebb partnerek a szerződés felülvizsgálatát követelik. Ezért a ~ek gyakran felbomlanak.

kasmíri kérdés: az Indiával, Pakisztánnal, Kínával és Afganisztánnal határos, zömmel mohamedán vallású Kasmír hindu maharadzsája India és Pakisztán 1947-ben történt kettéválasztása után kijelentette, hogy országa Indiához csatlakozik. Pakisztán is bejelentette igényét Kasmírra, s 1947 októberében kitört az állam birtoklásáért folyó indiai–pakisztáni háború. 1949-ben az ENSZ közvetítésével létrejött a fegyverszünet, Kasmír nyugati és északi része pakisztáni ellenőrzés alá került (Kasmír pakisztáni része külön kormánnyal rendelkezik, az indiai rész India egyik állama lett). A kasmíri viszály 1965 szeptemberében újabb háború kirobbanásához vezetett. A hadicselekmények beszüntetésében ismét szerepet játszott az ENSZ, majd 1966 januárjában, a szovjet kormány közvetítésével, Taskentban találkozott Pakisztán elnöke és India miniszterelnöke. Nyilatkozatot tettek közzé a kapcsolatok normalizálásáról és bejelentették, hogy lemondanak az erőszakos eszközök alkalmazásáról. Az 1971. decemberi indiai–pakisztáni háborút követően 1972 júliusában, a simlai konferencián a két állam vezetői ismét leszögezték, hogy a jövőben tiszteletben tartják a kasmíri fegyverszüneti vonalat. 1974 áprilisában a később kivégzett Bhutto, pakisztáni elnök pekingi látogatása alkalmából a kínai kormány India-ellenes éllel ismét felvette a ~ rendezését.

kaszt [portug]: olyan emberek zárt társadalmi csoportja, akiket azonos társadalmi rétegből való származás, örökölhető foglalkozás és jogi helyzet egyesít. Ilyen ~ok (pl. a papok, katonák földművesek, kereskedők, iparosok ~jai) számos országban léteznek, s különösen Indiában fejlődtek ki, ahol egész rendszert (~rendszert) alkottak. A ~

ok közötti különbség és egyenlőtlenség sok tekintetben máig is fennáll, noha az alkotmány elismeri valamenynyi ~ jogegyenlőségét. Átvitt értelemben olyan társadalmi csoport, amely féltékenyen őrzi elkülönültségét, elzárkózottságát, előjogait, rendi vagy másféle kiváltságait, külön érdekeit.

katolicizmus [gör.]: a keresztény vallás egyik fő irányzata. Számos európai, latin-amerikai és más országban uralkodó vallás. A katolikus egyház élén a római pápa áll. Szerteágazó centralizált szervezete és hatalmas anyagi eszközei vannak (→*Vatikán*). Az utóbbi időkben a néptömegek nyomására a korszerűsítési tendenciák jelentkeznek benne. Követőinek számát több mint 600 millióra becsülik (250 millió Európában, 220 millió Latin-Amerikában). A lakosság lélekszámához viszonyítva különösen magas a katolikus hívők aránya Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Belgiumban, Ausztriában és a latin-amerikai országokban.

katonai diktatúra [lat.]: az uralkodó kizsákmányoló osztályok legreakciósabb körei nyílt diktatúrájának egyik formája, amely a hadseregre, a katonai erőre támaszkodik, s amelyben rendszerint reakciós katonai vezetők gyakorolják a hatalmat. Azokban az országokban hozzák létre, amelyekben az uralkodó körök érdekei már más módon nem érvényesíthetők. ~ van Latin-Amerika számos országában, és az utóbbi időkben megszaporodtak Afrikában is. A ~k a hatalom konszolidálódásának folyamatában általában arra törekednek, hogy polgári színezetet öltsenek, a politikai és közigazgatási funkciókat átadják az általuk képviselt uralkodó körök polgári politikusainak, ill. a katonai vezetők katonai rangjukról „lemondva" polgári hivatást válasszanak.

katonai doktrína: valamely állam ~ja átfogja mindazt, ami a katonai készültség, a háború politikai céljaira és a katonai feladatok osztályalapon való megítélésére vonatkozik. A ~nak mindig a politikai oldala az elsődleges és az határozza meg a doktrína katonai-technikai oldalát. Ez utóbbihoz tartoznak: a katonai feladatok megoldásához szükséges eszközök és módszerek kiválasztása, a fegyverzet és a technikai eszközök, valamint a csapatok nevelése és kiképzése. A kormányzatok nemzetközi törekvése, külpolitikája közvetlenül kifejeződik a ~ban.

katonai-ipari komplexum: a hadügyi kérdésekben érdekelt körök, a fegyveres erők, a hadiipari monopóliumok és az állami bürokrácia összefonódása, amely egyre jelentősebb szerepet játszik az USA bel- és külpolitikájában. A ~ a mai állammonopolista kapitalizmus egyik jellemző jelensége, erősen ösztönzi főként az USA-ban a militarizálódást. A fegyveres erők és a hadiipari monopóliumok összefonódására jellemző, hogy a 100 legnagyobb hadiipari cég 2072 nyugalmazott főtisztet foglalkoztat. Létrehozására erős törekvés van Nyugat-Európa egyes országaiban (Franciaország, NSZK, Anglia).

katonapolitika: a katonai erők és tényezők beillesztése a politikai stratégiába, a politika érvényesítése a fegyveres erőkkel kapcsolatban. Minden államnak és a különböző szövetségeknek (blokkok) van ~ja. A →*szocialista közösség* országai ~jának célja a szocialista vívmányok közös védelme.

Kelet–Nyugat-közeledés: annak az enyhülési folyamatnak és politikának az elnevezése, amelyben utat tör a →*békés egymás mellett élés* politikája, a szocialista és a kapitalista államok között normális kapcsolatok alakulnak ki, fokozatosan létrejön ezeknek az államoknak a gazdasági, politikai, tudományos és kulturális együttműködése. A fogalom általában a →*hidegháború* utáni időszak nemzetközi politikájának egyik fő irányát jelöli.

kerekasztal (tanácskozás): résztvevői nagy, speciálisan erre a célra készített kerek asztal körül foglalnak helyet. Ez aláhúzza a tanácskozás valamennyi résztvevőjének egyenjogúságát (nincs főhely vagy kevésbé fontos hely). A kerekasztal tényleges megléte nem feltétlenül szükséges a fogalmat gyakran szimbolikusan használják.

kereskedelem: termékek adásvételének lebonyolítására irányuló tevékenység és ennek szervezete; az áruforgalmat lebonyolító ágazat. Működési köre a szocializmusban is kiterjed az egész termékforgalomra, a termelési eszközök, a fogyasztási cikkek eladására és vételére (még →*belkereskedelem, külkereskedelem*).

kereskedelmi árfolyam: a gazdálkodó szervek meghatározott külkereskedelmi vagy egyéb külföldi vonatkozású gazdasági tevékenységével kapcsolatban külföldi fizetőeszközöknek forintra, ill. forintnak külföldi fizetőeszközökre történő átszámításakor alkalmazott árfolyam. 1976. január 1-én vezették be a korábban ugyanebben a körben alkalmazott devizaszorzó helyett. A ~ jegyzése, ill. rendszeres közlése a Magyar Nemzeti Bank feladata.

Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia, *United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD, Világkereskedelmi konferencia:* első konferenciáját Genfben 1964. március 23. és június 15. között tartották. Ezen határozatokat hoztak a fejlődő országok érdekében, de azokat a fejlett tőkésországok nem tartották be. Az ~ állandó jellegű szervezetet is létesített: Kereskedelmi és Fejlesztési Tanácsot. A második konferenciát Új-Delhiben (1968), a harmadikat Chilében (1972), a negyediket a kenyai Nairobiban (1976) tartották meg. A ~ előtt 77 fejlődő ország megbeszélést tartott Algírban is, ahol megfogalmazták követeléseiket a fejlett országokkal szemben (algíri charta); ezeknek lényege, hogy a gyorsabb gazdasági növekedéshez a fejlődő országoknak az eddiginél nagyobb összegű fejlesztési segélyre van szükségük. A ~n 132 ország 2000 küldötte vett részt. A fejlődő országok konkrét, kötelező megállapodásokat akartak kötni a fejlett tőkésországokkal, erre azonban azok nem voltak hajlandók. A ~n vita folyt arról, hogy milyen összegű

fejlesztési segélyt nyújtsanak a fejlett országok. Ezt a bruttó társadalmi termék 1%-ában állapították meg, de a megvalósítás határidejéről nem rendelkeztek. A szocialista országok támogatták és támogatják a fejlődő országok jogos törekvéseit. A Fülöp-szigeteki Manilában megtartott ötödik konferencia (1979 május–június), amelyen a fejlett tőkésországok, gazdasági nehézségeikre hivatkozva, kibújtak a kötelezettségek vállalása alól, csak elvi jelentőségű határozatok hozatalával zárult: ígéret a fejlesztési segélyek fokozására, a technológia átadására a szellemi export növelésére stb. A fejlődő országok haladó erőinek alapvető követelése, az új, igazságos nemzetközi gazdasági rend megteremtése továbbra is meghiúsult a fejlett tőkésországok ellenállásán.

Kereskedelmi Kamara: →*Magyar Kereskedelmi Kamara*

kereskedelmi szerződés: államközi szerződés a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatokról. Szabályozza a szerződő felek természetes és jogi személyeinek a másik állam területén kifejtett gazdasági tevékenységét, jogi helyzetét. Rögzíti a felek közötti kereskedelmi és vámkedvezményeket stb. A ~ lehet kétoldalú vagy többoldalú. A ~ek különböznek a kereskedelmi megállapodásoktól, ez utóbbiak meghatározott időszakra szabályozzák a konkrét árucsere-forgalmat.

kereslet: az az árutömeg, ill. annak pénzkifejezése, amelyet a →*piac* adott időpontban meghatározott áron felvenni hajlandó. A fogyasztási cikkek és szolgáltatások ~ének nagyságát és összetételét erősen befolyásolja a jövedelmek nagysága és eloszlása, a népesség száma, nem és kor szerinti megoszlása, a családnagyság, a fogyasztási szokások, az időjárás stb. A ~ nagysága, pontosabban a ~ és a →*kínálat* viszonya hatással van az árakra.

kereszténydemokrácia: reakciós, vagy konzervatív jobboldali eszmei-politikai irányzat, amely a tőkésországokban a monopoltőke és a földesúri osztály érdekeinek képviseletében igyekszik a munkásosztály elmaradottabb rétegeit elvonni az osztályharctól. Kereszténydemokrata párt működik többek között az NSZK-ban, Olaszországban, Ausztriában (Osztrák Néppárt). Az utóbbi években egyes kereszténydemokrata pártokban, különösen Olaszországban, erősödtek a haladó irányzatok, amelyekkel lehetséges a monopoltőkeellenes együttműködés. A kereszténydemokrata befolyás alatt álló tömegek egyre aktívabban vesznek részt az osztályharcokban. A kereszténydemokrata szakszervezetek gyakran együttműködnek a haladó szakszervezetekkel, s mind sűrűbben közösen lépnek fel. Egyes kereszténydemokrata pártok (pl. a CDU és a CSU az NSZK-ban) a szélsőségesen jobboldali erők pártjaiként működnek. Mások kevésbé jobboldaliak, de a forradalmi törekvéseket ellenzik (Chilében pl. a kereszténydemokrata párt elősegítette a fasiszta puccsot, amelynek részben maga is áldozatává vált).

kereszténység: keresztény vallás, a → *buddhizmus* és az →*iszlám* mellett egyike az ún. világvallásoknak. Híveinek száma mintegy 925 millió. A rabszolgák és az elnyomottak (dolgozók) vallásaként keletkezett az 1. sz.-ban a római birodalom keleti tartományaiban. Később az uralkodó osztályok vallásává és több országban állami vallássá vált. A 11. sz.-ban nyugati és keleti egyházra szakadt, majd újabb irányzatai támadtak. Három fő irányzata van: a →*katolicizmus*, *a* →*pravoszlávizmus* és a →*protestantizmus*. A keresztény vallás szerint az emberek földi élete csupán rövid átmeneti állapot, felkészülés a túlvilági örök életre.

Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége: 1920-ban alakult Hágában. Összefogja a századforduló óta alakult keresztény szakszervezeteket (sárga szakszervezetek), amelyeket a katolikus egyház hozott létre azzal a céllal, hogy – felhasználva a vallásos érzületet – megbontsa a szakszervezeti mozgalom egységét. 1968-ban megváltoztatta a nevét, azóta →*Munka Világszövetsége*.

keresztényszocializmus: a tudományos szocializmust és a munkások forradalmi harcát ellensúlyozni akaró reakciós vagy konzervatív eszmei és politikai irányzat. Azt hirdeti, hogy a kapitalista társadalomban kiéleződött szociális kérdéseket a keresztény tanítások szellemében kell megoldani. Képviselői között, elsősorban a latin-amerikai országokban, vannak olyanok, akik együttműködnek a haladó mozgalmakkal.

kétfrontos harc: egyidejű harc mind a jobboldali, mind a „baloldali" elhajlás ellen. Az teszi szükségessé, hogy a kispolgárságra jellemző ingadozások hatnak a munkásosztályra, következésképpen a kommunista pártokban is jelentkezhetnek. Az MSZMP következetes harcot vív mindkét elhajlás ellen.

kétpártrendszer: a polgári parlamentarizmus egyik történelmileg kialakult formája; olyan politikai vagy kormányzati rendszer, amelyben két politikai párt, a választási eredményeknek megfelelően váltakozva gyakorolja a kormányhatalmat (jellemző pl. Nagy-Britanniában és az USA-ban). Nem zárja ki több párt létezését, de a többihez viszonyítva két párt meghatározó túlsúlyban, uralkodó pozícióban van. A két uralkodó párt a többi pártot rendszerint kirekeszti a kormányzásból, de kivételesen előfordulhat, hogy valamelyikük egy másik párttal koalícióra lép. A ~ben gyakorlatilag monopolizálódik a kormányzás. Az USA-ban a politikai tömegharcok egyik célja a ~ megtörése, s egy harmadik párt létrehozása, annál is inkább, mert a két nagy párt között nincs lényeges különbség, mindkettő a monopolisták különböző csoportjainak érdekeit képviseli.

kettős hatalom: két hatalomnak, a burzsoázia diktatúrájának, valamint a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának sajátos együttlétezése, amely Oroszországban az 1917. februári polgári demokratikus forradalom győzelme után alakult ki és júliusig tartott. A burzsoá diktatúrát

az Ideiglenes Kormány, a munkásparaszt diktatúrát a szovjetek képviselték. Létrejöttének oka a burzsoázia gyengesége a forradalmi erőkkel szemben, s a forradalom következetlensége (a hatalmas kispolgári tömegek tudatának és szervezettségének elégtelensége miatt) a burzsoáziával szemben. Átvitt értelemben az uralkodó osztályok és az erős ellenzék (forradalmi mozgalom) hatalmának együttes létezése, ill. az a helyzet, amikor az állami hatalommal szemben erős politikai tényezők lépnek fel, szinte megbénítva az államhatalmat.

KGST: → *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa*

kibernetika [gör.]: tudományág, amely a technikai szerkezetek, berendezések, élő szervezetek irányításának, vezérlésének, szabályozásának általános törvényszerűségeivel foglalkozik. Elnevezése és megalapozása N. Wiener amerikai tudóstól származik, aki a ~ alapelveit és feladatait először 1948-ban megjelent munkáiban fogalmazta meg. Figyelembe véve, hogy az önszervező dés, önszabályozás, önátalakítás legtökéletesebb formái a természetben találhatók, a ~ az élő szervezetek és a technikai berendezések vezérlési funkcióinak analógiáit keresi. Foglalkozik az információk továbbításának, tárolásának, szintetizálásának, kiválasztásának és átalakításának kérdéseivel, a visszacsatolással szabályozott automaták működésével. Kutatási irányzatainak megfelelően van matematikai, műszaki, biológiai, gazdasági stb. ~. Alapvető célkitűzése az emberi értelem mennél nagyobb tehermentesítése a szellemi munkák elhatárolt körének megoldására képes automaták segítségével, a gazdasági kutatások és a gazdaságirányítás tökéletesítése, a szervezett emberi tevékenység gyorsabb, átfogóbb, tökéletesebb tanulmányozása.

Kína ENSZ-képviselete: 1960 óta rendszeresen szerepelt az ENSZ Közgyűléseinek napirendjén. A Kínai Népköztársaság helyét ugyanis a tajvani csangkajsekista klikk bitorolta az ENSZben. Az amerikai imperialisták oly módon próbálták megakadályozni a népi Kína felvételét az ENSZ-be, hogy évről évre kierőszakolták a kérdés „fontos kérdéssé" történő minősítését, mert ebben az esetben a felvételhez a szokásos szótöbbség helyett a tagállamok kétharmados többségére volt szükség. 1969-ben már 48 ország szavazott a felvétel mellett, 56 ellene, 21 pedig tartózkodott. A szocialista közösség országai kezdettől fogva követelték a Kínai Népköztársaság jogainak helyreállítását. Az amerikai imperializmus, a Kínai Népköztársaság ENSZ-felvételének leghevesebb ellensége, látva a kínai politikát, 1971-ben rászánta magát a „kínai nyitásra", abban a reményben, hogy Kínát ázsiai politikájának szolgálatába állíthatja. Így került sor 1971. október 25-én az ENSZ Közgyűlésén arra a szavazásra, amelyen 76 ország – köztük a szocialista országok – a Kínai Népköztársaság felvétele mellett szavazott, 35 ország ellene, 17 pedig tartózkodott. Ezzel helyreálltak az ENSZ-ben – így a → *Biztonsági Tanács*ban is – a Kínai

Népköztársaság törvényes jogai, míg a csangkajsekista klikket kizárták a világszervezetből. A Kínai Népköztársaság küldöttségének ENSZ-beli szereplésére a szovjetellenesség a jellemző. Minden olyan javaslat ellen fellép, amelyet a SZU terjeszt be. Odáig is elment, hogy együtt szavazott a fajüldöző Délafrikai Köztársasággal és az akkor még fasiszta Portugáliával.

kínai agresszió Vietnam ellen: a kínai vezetők nem akartak beletörődni abba, hogy az amerikai agresszió kudarca nyomán megerősödik a Kambodzsával és Laosszal szövetséges, 50 milliós Vietnami Szocialista Köztársaság, amely a Szovjetunióval baráti kapcsolatokat fenntartva szembenáll a kínai hegemonista törekvésekkel. Kína felhasználta a befolyása alatt álló Kambodzsát (→*kambodzsai kérdés)*, amely sorozatos határprovokációkat szervezett, majd határháborút indított Vietnam ellen, mozgósította a Vietnamban élő kínaiakat, hogy visszahívásukkal gyengítse Vietnam gazdasági életét. A Vietnami Szocialista Köztársaság segítséget nyújtott a kambodzsai hazafiaknak a népírtó diktatúra megdöntésére, Kína viszont ezt a segélynyújtást használta fel arra, hogy 1979. február 17-én „Vietnam megleckéztetése" címén agressziót indítson ellene. A több hetes háborúban Kína 200 000 katonát és jelentős haditechnikát vetett be Vietnam ellen, az viszont kizárólag regionális és helyi fegyveres erőivel tartóztatta fel a támadókat. A vártnál erősebb vietnami ellenállás és a szocialista országok – elsősorban a Szovjetunió – erélyes tiltakozása meghátrálásra késztette az agresszort. A több hetes előkészületek után megkezdődött kínai–vietnami tárgyalások egyedüli eredménye az 1979. májusi fogolycsere volt, mert Kina a kapcsolatok normalizalását elfogadhatatlan feltételekhez köti. Kína a határ mentén a feszültség állandósítására és újabb katonai akciók előkeszítésére törekszik, így akarja Vietnamot politikájának feladására kényszeríteni.

kínai–amerikai kapcsolatok: az amerikai imperialisták a Kínai Népköztársaság létrejöttét követően egészen a hetvenes évekig ellenséges magatartást tanúsítottak: a Kínai Népköztársaság elszigetelésére, ENSZ-tagsága helyreállításának meghiúsítására s a Tajvan szigetén működő csangkajsekista „Kínai Köztársaság" erősítésere torekedtek. Az amerikai stratégia módosulása összefuggött a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett változásokkal, ill. a maoista kínai vezetés szovjetellenességének fokozódásával. Noha az USA-t a körülmények rákényszerítették a szovjet–amerikai kapcsolatok normalizálására, a →*békés egymás mellett élés* alapelveinek elfogadására, ezzel párhuzamosan arra törekedett, hogy erősítse a Kínai Népköztársaság pozícióit a SZU-val és a többi szocialista országgal szemben. A kapcsolatok fejlődését 1971 tavaszán az ún. pingpongdiplomácia nyitotta meg, amikor Peking meghívott egy amerikai asztalitenisz-csapatot, s ennek nyomán H. Kissinger, Nixon elnök akkori nemzetbiztonsági főtanácsadója 1971 júliusá-

ban titokban Pekingbe utazva elokészítette Nixon latogatását A látogatásra 1972 februárjaban kerult sor, s a sanghaji kozos kozlemenyben a tárgyalo felek hitet tettek a kapcsolatok normalizalasa, a kereskedelmi, tudomanyos es kulturalis egyuttmukodes mellett A diplomaciai kapcsolatok felvetelet nehezíti az, hogy noha az USA 1971-ben mar nem vetózta meg a Kínai Nepkoztarsasag ENSZ-felvetelet, tovabbra is diplomaciai kapcsolatban allt Tajvannal, s igy a ~at nem nagykovetsegek, hanem osszekoto irodák tartottak fenn A nemzetkozi helyzet enyhulese elleni kínai fellépes tamogatasra talal az USA szelsosegesen reakcios politikai koreinel, amelyek ellenzik a bekes egymas mellett éles elveinek igenlesen alapulo szovjet–amerikai kapcsolatok bovuleset H Kissinger amerikai kulugyminiszter 1974 novemberében ujra ellatogatott Pekingbe, de a ket fel nem jutott elobbre az allamkozi kapcsolatok fejlesztése kerdesében, es a latogatas gyakorlatilag eredmenytelen maradt Ugyanez vonatkozott Gerald Ford amerikai elnok 1975 decemberi kínai latogatasara, mert az USA nem volt hajlando teljesíteni az amerikai–szovjet kapcsolatok leepítésere iranyuló kínai koveteleseket Carter elnok hivatalbalepesevel, s az enyhulesi folyamat atmeneti visszaszorulásaval felélenkultek a ~ Ugyanakkor Vance amerikai kulugyminiszter 1977 decemberi pekingi látogatása bizonyította, hogy a pekingi vezetok a teljes értékű diplomáciai kapcsolatok helyreállítását – legalabbis presztízs-okokbol – az amerikai–tajvani kapcsolatok likvidálásától teszik fuggove A frontáttorést Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági fotanácsadó 1978 májusi pekingi útja készitette elo – Brzezinski a pekingi vezetok szovjetellenességére epítve kompromisszumot fogadtatott el: az Egyesult Államok megszakitja Tajvannal a hivatalos diplomaciai kapcsolatot, de lenyegeben fenntartja azt, kereskedelmi kepviselete es a tobb tucat gazdasagi-műszaki-katonai megállapodas réven Az Egyesult Államok ennek értelmeben 1979 január 1-én felvette a Kínai Népkoztársasaggal a diplomáciai kapcsolatot.

kínai–japán viszony: noha Kína a multban a nyersanyagszegeny Japán egyik fó kereskedelmi partnere volt, a gazdasagi kapcsolatok fejlodését hosszu ideig fékezte az amerikai imperialisták →*embargó*politikája Ugyanez vonatkozott a politikai kapcsolatokra is – a japan kormany csak Nixon amerikai elnok kínai látogatása után látta elérkezettnek az idot (1972. szeptember) a két ország diplomaciai kapcsolatának rendezésére Ezt kovetően 1973 decemberében irták alá az elso kormánykozi egyezményt, amelyben Japán es a Kínai Népkoztarsaság kolcsonosen biztosítja egymásnak a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvét Az 1974 májusában megkotott japán–kínai légiforgalmi és hajozási egyezmény megkotése után hatalyát vesztette a Japán és Tajvan kozotti légiforgalmi egyezmény 1974 novemberében kezdódtek meg a kínai–japán békeszerződéssel kapcsolatos tárgyalások A békeszerződés tényleges megkotését sokáig akadályozta a kí-

naiak által követelt ún. „hegemónia-ellenes" záradék. Mivel a Szovjetunió elvi és gyakorlati okokból nem hajlandó revízió alá venni a második világháború után nemzetközi szerződésekben rögzített határokat, Japánban felülkerekedtek a politikai realitásokat szem elől tévesztő soviniszta erők és 1978. augusztus 12-én aláírták a japán–kínai béke és barátsági szerződést. E szerződésbe belekerült a hegemónia-ellenes záradék: „A szerződő felek kinyilvánítják, hogy egyikük sem törekszik hegemóniára Ázsiában, a Csendes-óceánon vagy a világ bármely más térségében, és ellenzik bármely más országnak, vagy országok csoportjának ilyen hegemóniára irányuló törekvéseit." Noha a japán kormány ismételten leszögezte, hogy a szerződés nem irányul a Szovjetunió ellen, Kína a szerződést a szovjetellenes összefogás fontos eszközének tekinti.

kínai–szovjet kapcsolatok: a Szovjetunió kezdettől fogva támogatta a kínai haladó mozgalmakat: Kína polgári demokratikus átalakításáért harcoló erők vezéralakja, Szun Jat-szen baráti kapcsolatok kiépítésére törekedett a Szovjetunióval, politikai és katonai tanácsadókat kért a fiatal szovjet államtól; az 1921-ben megalakuló kommunista párt, majd az általa szervezett és vezetett fegyveres erő is nagymértékben támaszkodott az SZKP és a Szovjetunió segítségére; a népi forradalom győzelmében döntő szerepe volt annak, hogy a szovjet hadsereg megsemmisítette Mandzsuriában a japán megszállókat, és a zsákmányolt fegyvereket átadta a kínai vörös hadseregnek. A győzelem után, 1950. február 14-én a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság 30 évre szóló barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött. A Szovjetunió hatalmas segítséget nyújtott Kínának: szakemberek ezreit, anyagi eszközöket küldött a szocialista építőmunka támogatására. A nagyarányú szovjet segítség tette lehetővé, hogy Kínában megindult az ipari fejlődés. A Szovjetunió hosszú ideig harcolt azért, hogy a Kínai Népköztársaság elfoglalhassa helyét az ENSZ-ben. Az ötvenes években Kína a többi szocialista országgal összehangolt külpolitikát folytatott. A hatvanas évek elejétől fordulat kezdődött Kína külpolitikájában: külpolitikai manőverekkel, nézeteik (→*maoizmus*) nyílt kifejtésével, a munkásmozgalom szakításának fenyegetésével nyomást próbáltak gyakorolni a Szovjetunióra. Később területi igényt is fölvetettek, sőt 1969 márciusában fegyveres összetűzést provokáltak az →*Uszuri folyónál*. A szovjet kormány tárgyalásokat javasolt a határkérdések rendezésére, de azok, a kínai fél hibájából, nem vezettek eredményre. 1972. okt. 1-én a kínai vezetés kinyilvánította, hogy a „két szuperhatalom" (→*szuperhatalmak*) közül a Szovjetuniót tekinti a „veszélyesebb ellenfélnek", s a szovjetellenességet hivatalos állami politikájává tette. A szovjet kormány több ízben kijelentette, hogy miközben következetesen védelmezi a marxizmus–leninizmus elveit, kész arra, hogy normalizálja a két ország közötti kapcsolatokat a békés egymás mellett élés elvei

alapján. Több alkalommal indítványozta, hogy üljenek tárgyalóasztalhoz. A Szovjetunió 1969-ben és 1979-ben javasolta, hogy szerződésben rögzítsék, miszerint nem támadják meg egymást; 1971-ben javasolta egyezmény kötését az erőszakról való lemondásról. A kínai kormány mindezt feleslegesnek nyilvánította, vagy olyan feltételeket hangoztatott, hogy a Szovjetunió változtassa meg politikáját. A kínai kormány 1979. április 4-én bejelentette, hogy nem hosszabbítja meg a szövetségi szerződést, egyben közölte, hogy hajlandó tárgyalni a kapcsolatok problémáiról. 1979 szeptemberében tárgyalások kezdődtek Moszkvában, külügyminiszter-helyettesi szinten, de ezeken a kínai fél elfogadhatatlan követeléseket hangoztatott.

kínálat: az az áru- és szolgáltatásmennyiség, amelyet adott áron megvételre ajánlanak. A ~ nagysága, ill. a →*kereslet*hez való viszonya az áralakulás fontos tényezője.

kisantant: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia 1920–21-ben létrehozott szövetsége. Feladata az imperialista hatalmak érdekében kialakított középeurópai erőviszonyok fenntartása volt. Erőteljes szovjetellenesség jellemezte. A ~ a német fasizmus hatalomra jutása után közeledni kezdett a SZU-hoz, de vezető politikusai mindvégig a francia és a brit imperializmus támogatására építettek. Csehszlovákia Münchenben *(→müncheni paktum)* történt feláldozása (1938. szeptember) véget vetett a ~nak.

kisárutermelés: áruk előállítása a termelő saját munkaeszközeivel és saját, ill. családtagjai munkájával. A termelési eszközök magántulajdonán alapul, de az áru előállítása nem idegen munkaerő kizsákmányolásával történik. Jellegzetes képviselői a kézművesek és a paraszti kistermelők. A munkásosztály győzelme után a szocialista építés keretében a kisárutermelők túlnyomó többsége önkéntesség alapján →*szövetkezet*ekbe tömörült. A szövetkezés a ~t nagyüzemi szocialista gazdasággá alakítja át.

kisipar: a gyáripartól az üzemek, telepek nagysága alapján elhatárolt, azt el nem érő ipari tevékenység. Magyarországon ~on a magán~ értendő. 1978-ban az országban az ipari, építőipari és szolgáltató szakmákban 90 ezer önálló magán-~os volt (ebből 64 ezer a főfoglalkozású, 10 ezer a nyugdíjas kisiparos, és 26 ezer a mellékfoglalkozású). A ~osok által foglalkoztatottak száma (szakmunkás tanulókkal együtt) 1979-ben 20 ezer volt.

kisipari termelőszövetkezet, *ktsz* →*ipari szövetkezet*

kispolgári forradalmiság: szélsőséges ultraforradalmiság. A tönkremenő, kétségbeesett kispolgári rétegek hangulatának megnyilvánulása és eredménye. Jellemzője, hogy fegyelmezetlen, nem számol a reális helyzettel, könnyen megtorpan, s ellenkező végletekbe esik, kudarc vagy nehézségek esetén a forradalmi lelkesedésből könnyen kiábrándultságba, kétségbeesésbe csap át.

A szívós hétköznapi építőmunkába nem tud beilleszkedni, a mindennapos harcokat és kis feladatokat lebecsüli, a fegyelmet nem tűri. A szocializmus építésének idején különösen veszélyes. A kommunista mozgalomban a →*„baloldaliság"* alakjában jelentkezhet.

kispolgári szocializmus: különböző kispolgári szocialisztikus nézetek és mozgalmak gyűjtőneve. Lényege a kistulajdon és a kisárutermelés idealizált védelme. Támadja a nagytőkét vagy a nagybirtokot, de nem fogadja el a magántulajdon eltörlésének proletár követelését. Az eszményített kistulajdon talaján feltételezi a javak egyenlő elosztását. Különösen a 19. sz-ban terjed el, de újabb változatokban korunkban is jelentkezik.

kispolgárság: kis magántulajdonosok, kisárutermelők és kiskereskedők társadalmi rétege, amely a munkásosztály és a burzsoázia között foglal helyet. Helyzetét kettősség jellemzi: egyfelől tulajdonos, másfelől maga is dolgozó. A kapitalizmusban mint társadalmi réteg állandó mozgásban van: egy része a burzsoázia sorába emelkedik, más része proletarizálódik. Fejlődésének történelmi tendenciája a tönkremenés. Helyzete folytán az osztályharcban ingadozó és szélsőségekbe csapó magatartást tanúsít. Gazdagodó vagy viszonylag jól élő része engedékeny, opportunista hangulatot, tönkremenő része pedig „baloldali", anarchista hangulatokat szül. Ez a szélsőségekben való mozgás kihat a munkásosztályra és a munkásmozgalomra is. A ~ a nagyburzsoázia elleni harcban a munkásosztály szövetségese, de ingadozásait a proletariátusnak saját fegyelmével kell ellensúlyoznia.

KISZ: →*Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség*

kivételes törvények: olyan meghatározott időre szóló törvények, amelyeket a kapitalista országokban a rendszer védelmében rendkívüli vagy rendkívülinek mondott helyzetekben az állam külső vagy belső veszélyeztetettségére hivatkozva alkotnak meg. E ~ értelmében a kormányok kivételes, illetve rendkívüli felhatalmazásokat, teljhatalmat kapnak, lehetővé teszik a rendkívüli állapotok, az ostromállapot stb. meghirdetését, a kormány rendkívüli intézkedéseit. (1968-ban az NSZK-ban fogadtak el ~et, amelyeknek értelmében a kormány meghirdetheti a rendkívüli állapotot és felfüggesztheti a demokratikus jogokat.)

kivitel: →*export*

kizárás, *lockout:* a tőkések fegyvere a munkások ellen. A bérek letörése, a munkaviszonyok lerontása érdekében munkaerő-fölöslegre van szükség, ezért kizárják a munkások egy részét a munkahelyről, s ily módon nyomást gyakorolhatnak rájuk.

kizsákmányolás: idegen munkatermékeknek ellenszolgáltatás nélküli elsajátítása a termelési eszközök tulajdonosa által. A kapitalizmusban a proletariátus, mivel nem rendelkezik termelési eszközökkel, kénytelen a munkaerejét áruba bo-

csátani, és a megteremtett értéktöbbletet a termelési eszközök tulajdonosa kisajátítja. A ~t csak a szocialista forradalom számolja fel, azzal, hogy megszünteti a termelési eszközök magántulajdonát.

klerikális reakció: politikai irányzat, amely a haladó erőkkel szemben az egyház világi (politikai, gazdasági, kulturális) hatalmának, illetve a vele együttműködő világi reakció hatalmának növelésére törekszik. Magyarországon a Horthy-rendszer egyik támasza volt, és a felszabadulás utáni első években a reakció egyik fő erejét képviselte. Számos tőkésországban a →*kereszténydemokrácia*ban testesül meg, beépül a munkásmozgalomba is, különböző szervezetei (pl. szakszervezetei) révén bontja a munkásosztály egységét.

klerikalizmus [lat.]: az egyház és a papság azon törekvése (politikája), hogy befolyást, uralmat nyerjen valamely ország gazdasági, politikai és kulturális életébe; a vallással való visszaélés politikai célok érdekében; reakciós egyházi és papi politikai irányzat. Számos tőkésországban, ahol erősek a keresztény egyházak pozíciói (pl. Olaszországban és az NSZK-ban), klerikális (kereszténydemokrata vagy hasonló) politikai pártok működnek. A klerikálisok azáltal, hogy – kihasználva a vallásos érzelmeket – saját szakszervezeti, ifjúsági, nő- és egyéb szervezeteket hoznak létre, elterelik a tömegek figyelmét az osztályharcról, megbontják a dolgozók egységét, gyengítik a tömegharcot.

klikk [fr.]: néhány személyből álló, önző, szűk érdekeket képviselő érdekszövetség; szűk körű, zárt csoportosulás, amelynek tagjai elvtelenül támogatják egymást, akadályozzák mások érvényesülését, önző, olykor bűnös, reakciós, kalandor, karrierista célokat követnek, általában hatalmaskodni, basáskodni igyekeznek. A magántulajdonon és kizsákmányoláson alapuló társadalmak közéletében igen gyakori jelenség (pl. udvari ~, uralkodó ~).

klíring [ang.]: két vagy több fél kölcsönös tartozásainak, ill. követeléseinek elszámolása, kölcsönös beszámítás útján. A felek csak tartozásaik és követeléseik különbözetét kapják meg. Fő célja a pénzforgalom egyszerűsítése. A nemzetközi fizetésekben a ~megállapodás két vagy több ország kormánya között létrejött olyan szerződés, amely szerint a szerződő országok közötti követeléseket és tartozásokat arany vagy konvertibilis valuta átutalása nélkül kell kiegyenlíteni. A ~ lehet kétoldalú (→*bilaterális*) és sokoldalú (→*multilaterális*). A KGST-ben részt vevő országok 1964 óta kölcsönös tartozásaikat és követeléseiket sokoldalú ~ben számolják el, melyet a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank bonyolít le.

KNEB: →*Központi Népi Ellenőrző Bizottság*

koalíció [lat.]: szövetség, egyesülés. Államok, pártok, szervezetek összefogása a közös politikai, gazdasági vagy katonai célok elérése érdekében

(pl. államok szövetsége volt az antifasiszta ~, pártok közötti ~ volt Magyarországon a második világháború után).

kodifikálás [lat.]: a jogok egységes hivatalos rendszerbe foglalása. Használják még egyes politikai elvek elfogadására is pl. hivatalos okmányokban.

koegzisztencia [lat.]: együttélés, egyidejű fennállás. Polgári felfogásban többé-kevésbé hasonló fogalom a →*békés egymás mellett élés*sel.

koherens stratégia [lat.]: összetartó, egyeztető, egységesítő politika (pl. az →*EGK*-ban vagy a →*NATO*-ban). A polgári publicisztikában elterjedt fogalom.

kolhoz [or.]: mezőgazdasági termelőszövetkezet a SZU-ban. A ~okat a dolgozó parasztok önkéntes társulással állami tulajdonban levő földön hozták létre, a termelési eszközök és a megtermelt termékek szövetkezeti tulajdona, s a közösben végzett, kizsákmányolástól mentes munka alapján. A tagok a ~ jövedelméből a közösben végzett munka mennyisége és minősége alapján részesülnek.

kollaboráns [fr.]: 1. a második világháború alatt a fasiszta megszállókkal együttműködő, hazaáruló személy, szervezet, irányzat. Ebben az értelemben hírhedt ~ok voltak a vichyi rendszer képviselői (H. Pétain, P. Laval és mások) vagy a norvég Quisling-kormány tagjai. A ~okat a második világháború után felelősségre vonták; 2. általánosabb értelemben az ellenséggel együttműködő, áruló személy, irányzat.

kollektív biztonság: nemzetközi jogi elv: ha egy állam megszegi a békét, azt a világbéke megsértésének kell tekinteni, ha egy állam agressziót követ el, az az összes ország ellen elkövetett agressziónak minősül. Ennek értelmében az összes állam joga és kötelessége segíteni az agresszió áldozatát. A ~ elvének alapján több állam között megállapodás jöhet létre, hogy az egymás között felmerülő vitákat békés úton rendezik, s ha az egyik államot megtámadják, az összes többi a segítségére siet. A ~ az agresszív cselekmények kollektív megelőzését vagy leküzdését jelenti. Az egyetemes ~i szerződés a világ összes országát vagy az országok többségét tömörítené, míg a regionális ~i szerződés valamely kontinens vagy földrajzi egység országait. A SZU a harmincas években a fasizmus feltartóztatása érdekében szorgalmazta az európai ~i szerződés megkötését, s a második világháború után is több javaslatot tett az európai államok békés egymás mellett élésének megszilárdítására, a határok sérthetetlenségének szavatolására, az erőszakról történő lemondásra, a kontinens országai gazdasági együttműködésének megszilárdítására (még →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet*).

kollektivizálás: →*mezőgazdaság szocialista átszervezése*

kollektív szerződés: a vállalat vezetősége és a dolgozókat képviselő szakszer-

vezet közötti megállapodás, amelyben rögzítik a termeléssel, a munkafeltételekkel kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket, szabályozzák a munkaviszonnyal, a fegyelmi ügyekkel, az anyagi felelősséggel, a dolgozók munkadíjazásával és más, bér jellegű juttatásokkal, a szociális és kulturális szolgáltatásokkal, a kitüntetésekkel, az évközi jutalmakkal és az év végi részesedéssel kapcsolatos kérdéseket. A ~t a vállalat részéről az igazgató, a dolgozók képviseletében pedig a szakszervezeti bizottság elnöke írja alá.

kollektív vezetés: a kommunista pártok vezetésének a demokratikus centralizmusból fakadó elve és módszere. A kommunista pártok felépítéséből, szervezeti rendjéből következik, hogy a vezetést a szervezeti élet különböző fokain az ezzel megbízott vezetők kollektívája (Központi Bizottság, pártbizottság, alapszervi vezetőség stb.) valósítja meg. Ugyanakkor az egyes feladatok elvégzése tekintetében az egyszemélyi felelősség érvényesül.

kolonializmus [lat.]: gyarmati politika, egyes országok gazdasági-politikai elnyomása és kizsákmányolása, kulturális-szellemi elnyomása erősebb országok uralkodó osztályai által. A második világháború utáni új világhelyzetben az imperializmus rákényszerült a ~ módosítására: a →*neokolonializmusra* (még →*gyarmat*).

kombinát: a termelés →*koncentrációjának* olyan formája, amelyben több, gyakran más iparágba, esetleg ágazatba is tartozó vállalat egyesül egységes vezetés alatt. ~ létesülhet olyan formában, hogy az egyes termelő egységek valamely végtermék előállításának egymást követő szakaszait végzik (pl. kohászati ~ok). Vannak olyan ~ok, amelyek bizonyos nyersanyagfajtát dolgoznak fel komplex módon (pl. vegyi ~ok). Újabban a mezőgazdaságban is létesültek ~ok. Az iparirányítás átszervezése során több szocialista országban (pl. a SZU-ban, az NDK-ban) több azonos területen dolgozó vagy egymással együtt működő vállalatból ~okat alakítottak.

KOMINFORM: →*Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája*

KOMINTERN: →*Internacionálé*

komisszió, komissio [lat.]: 1. választott vagy kijelölt, állami vagy társadalmi szerv, amelynek feladata rendszerint meghatározott kérdések előkészítése, kidolgozása vagy ellenőrzési és egyéb funkciók betöltése. Lehet állandó vagy meghatározott időre létrehozott ~; 2. szerződés, amelynek alapján az egyik fél, a bizományos kötelezi magát, hogy megbízás alapján bizonyos ügyleteket lebonyolít.

kommandó [lat.]: olyan kisebb katonai alakulat, amely rajtaütést hajt végre. ~nak nevezik a különleges célokra fenntartott alakulatokat is. (Pl. terroristaellenes ~).

kommuna [lat.]: valamennyi termelési eszköz társadalmasításán nyugvó termelési közösség. A SZU-ban a forra-

dalom győzelme után létesítettek ~kat, ahol a termelési eszközöket teljes egészében társadalmasították, a tagok háztáji gazdaságokkal nem rendelkeztek és a termékek fogyasztásra szánt részét egyenlően osztották el. A mezőgazdaság kollektivizálása idején beolvadtak a →*kolhoz*okba.

kommunális [lat.]: a tanácsi gazdálkodással összefüggő. A ~ gazdálkodás körébe a városi, falusi lakosságot érintő szolgáltatások tartoznak. A vállalatok, szövetkezetek a telephelyük szerint illetékes tanácsoknak ~ adót (hivatalos nevén városi, községi hozzájárulást) fizetnek a tanácsi fejlesztési alap javára.

kommunikáció [lat.]: 1. közlés, közlemény, híradás; 2. a tömegtájékoztatás (tömeg~), a tömegekkel való kapcsolat rendszere, hálózata (sajtó, televízió, rádió).

kommunista: a kommunista párt tagja, aki meggyőződéses marxista–leninista, a kommunizmus ügyének harcosa, aktívan működik valamely pártszervezetben, tagdíjat fizet, alárendeli magát a kötelező pártfegyelemnek, következetesen képviseli a párt politikáját, magatartásában és erkölcsében megfelel a párt szervezeti szabályzatában előírt követelményeknek, a munkában és az élet egyéb területein élen jár, elvszerű kapcsolatokat tart környezetével és állandóan műveli magát, forradalmárként harcol, él és dolgozik.

Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája *KOMINFORM, Tájékoztató Iroda:* 1947. szeptemberben több kommunista és munkáspárt hozta létre azzal a céllal, hogy biztosítsa a részt vevő pártok kölcsönös tájékoztatását, kapcsolatainak és tevékenységének összehangolását. Tagjai voltak: a Bolgár Kommunista Párt, Csehszlovákia Kommunista Pártja, a Francia Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunista Párt (1948-ig), a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a Magyar Dolgozók Pártja, az Olasz Kommunista Párt, a Román Kommunista Párt és a Szovjetunió Kommunista Pártja. E pártok központi bizottságainak 2–2 tagja alkotta az Irodát, amelynek először Belgrádban (1947–48), majd Bukarestben (1948–1956) volt a központja. „Tartós békéért, népi demokráciáért" címen hetilapot adott ki. A ~ jelentős szerepet játszott a kapcsolatok és a tapasztalatcsere fejlesztésében, tevékenységében azonban hibákat is elkövetett, különösen Jugoszláviával kapcsolatban. A részt vevő pártok központi bizottságai határozatai alapján 1956 áprilisában beszüntette működését.

Kommunista Ifjúsági Szövetség, *KISZ:* →*Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség*

kommunista pártok: a munkásosztály új típusú, forradalmi pártjai, élcsapatai, amelyek összeforrva a munkásosztály egészével és a dolgozók széles tömegeivel, a marxizmus–leninizmus alapján vezetik a proletariátus harcát a szocializmus, majd a kommunizmus megvalósításáért. Szervezetileg a →*demokratikus centralizmus* elvén épülnek fel. Biz-

tosítaniuk kell a tudatos pártfegyelmet, a párt eszmei-politikai és cselekvési egységének megőrzését. A pártokon belül nem tűrhetik meg a frakciók és csoportok tevékenységét. Végső céljuk a kommunizmus világméretű győzelmének kiharcolása. A ~ a nemzetközi munkásosztály érdekeit képviselik, közösek a céljaik, eszméik, ellenségeik, a →*proletár internacionalizmus* vezérli őket, ezért a közöttük levő egység természetes. Mégis, az utóbbi években megbomlott az egység, aminek oka az, hogy a Kínai Kommunista Párt megtagadta a ~ közösen kidolgozott stratégiáját és taktikáját, szakadár tevékenységet folytat a mozgalomban. A ~ eltérő körülmények között tevékenykednek, ennek megfelelően különböző feladataik vannak: a szocialista országok kommunista pártjainak feladata a szocializmus teljes felépítése, illetve a kommunizmus építése: a fejlett tőkésországok kommunista pártjainak feladata a monopoltőke hatalmának megdöntése, az új típusú demokrácia, majd a szocializmus megteremtése; a gyarmati és a volt gyarmati országok kommunista pártjainak feladata a teljes függetlenség kivívása, a nem kapitalista út, ill. végső soron a szocialista út biztosítása. A közös feladatok összehangolása és a nézetek kicserélése érdekében a ~ rendszeres kapcsolatokat tartanak egymással, emellett időről időre nemzetközi tanácskozásokat rendeznek. Kommunista párt először Oroszországban jött létre Lenin vezetésével (1903), majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után az országok nagy részében megalakultak a ~. Egyes új, független országokban még csak most vannak megalakulóban. A ~ létrejötte törvényszerű volt, mert a szociáldemokrata pártok az első világháború idejére teljesen megtagadták a marxizmust, leszerelték a munkások forradalmi harcait, szembefordultak az első munkásállammal, a SZU-val. Napjainkban 90 országban működnek ~. Tagjaiknak száma több mint 60 millió.

kommunizmus [lat.]: a kapitalista társadalmat felváltó társadalmi-gazdasági alakulat, a munkásmozgalom végcélja. Fejlődésének két szakasza van: alsó foka a szocializmus, felső foka a ~. Elméletileg Marx és Engels alapozta meg. Az SZKP programja a következőképpen határozza meg a ~t: „...osztály nélküli társadalmi rendszer, melyben a termelési eszközök egységes köztulajdonban vannak, ahol megvalósul a társadalom valamennyi tagjának teljes társadalmi egyenlősége, ahol az emberek sokoldalú fejlődésével együtt az állandóan fejlődő tudomány és technika alapján nőnek a termelőerők, ahol a társadalmi gazdaság minden forrása teljes bőségben buzog, és megvalósul a nagyszerű elv: »Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint«. A ~ a szabad és öntudatos dolgozók magas szervezettségű társadalma, amelyben megvalósul a társadalmi önigazgatás, a társadalom javára végzett munka mindenki számára elsődleges életszükségletté, felismert szükségszerűséggé válik, képességeit mindenki a leghasznosabban fogja gyümölcsöztetni a nép javára." A SZU-ban folyik a ~ építése. Ebben a közvetlen feladat

a ~ →*anyagi-műszaki bázis*ának meg teremtése. Ez olyan hatalmas és magasan fejlett termelőerő létrehozását jelenti, ami biztosítja a teljes bőséget, a szükséglet szerinti elosztást.

kompetens [lat.]: jogosult, illetékes valamely ügy elintézésére.

Komplex Program: a →*KGST* 25. ülésszakán (1971-ben) elfogadott, a gazdasági együttműködés további erősítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista →*integráció*jának fejlesztését célzó tervezet. A program a többi között rámutat: „A KGST-tagállamok abból indulnak ki, hogy – a termelőerők általuk elért magas fejlettségi színvonala, a termelés és a fogyasztás szférájában bekövetkezett nagy szerkezeti változások, a tudományos-technikai forradalom feladatainak, a műszaki haladás minden eszközzel történő meggyorsításának, a társadalmi termelés hatékonysága növelésének és a népjólét emelésének időszerűsége, valamint a szocialista termelési viszonyok jellege és az imperializmussal vívott osztályharc követelményei miatt – létfontosságú a KGST-tagállamok gazdasági és tudományos-műszaki együttműködésének állandó mélyítése és tökéletesítése, valamint a szocialista gazdasági integráció fejlesztése, a többi szocialista országokkal megvalósult gazdasági és tudományos-műszaki kapcsolatok fejlesztése. Az együttműködés további elmélyítése és tökéletesítése, valamint a szocialista gazdasági integráció fejlesztése elősegíti a szocialista világrendszer gazdasági erejének növelését, minden egyes ország népgazdaságának megerősítését. Az egység erősödése és a kapitalizmussal szemben a társadalmi élet minden területén jelentkező fölény – a győzelem fontos tényezője a szocializmus és a kapitalizmus közötti versenyben." A ~ban a nemzeti és a nemzetközi érdekek szoros egységet alkotnak. Megvalósítása valamennyi tagállamnak, köztük hazánknak is érdeke. A ~ megvalósítása elősegíti a →*szocialista közösség* gazdasági alapjának megteremtését (még → *célprogramok*).

komprádor burzsoázia [sp.–fr.]: közvetítő burzsoázia, amely nincs kötve a hazai termeléshez és piachoz, hanem közvetítő szerepet játszik a hazai piac és a külföldi tőke között. A gyarmatok és a függő országok legreakciósabb rétege, nincs nemzeti jellege és érdekeltsége, helyzeténél fogva az imperializmus, a külföldi tőke kiszolgálója. Szoros kapcsolatot tart a többi reakciós erőkkel, a feudális nagybirtokosokkal.

kompromisszum [lat.]: kölcsönös engedményekkel járó megegyezés ellentétes irányzatok, pártok, kormányok, osztályok vagy más erők között valamilyen közvetlen, közös cél érdekében (pl. a közös ellenség legyőzése). A munkásosztály politikájában az olyan ~ helyes, amely elősegíti a fő célok elérését. A nemzetközi politikában is nagy szerepet játszik.

kompromittál [fr.]: rossz hírbe hoz, gyanúba kever, kényes helyzetbe hoz, megszégyenít, lejárat, kedvezőtlen színben tüntet fel valakit.

Ko

Komszomol, *Vszjeszojuznij Leninszkij Kommunyisztyicseszkij Szojuz Mologyozsi,* Kommunista Ifjúsági Szövetség rövidítése; teljes nevén *Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség:* a SZU ifjúsági tömegszervezete, amely az SZKP vezetésével részt vesz a kommunizmus építésében. Fő feladata a szovjet ifjúság nevelése, a kommunista erkölcs erősítése.

koncentráció [lat.]: szűkebb, politikai gazdaságtani értelemben a gazdasági egységek növekedése saját erőből. Tágabb értelemben a termelés összpontosítását, tehát a centralizációt is magában foglalja. ~ról beszélünk olyan esetben is, amikor valamely feladat elvégzése a közvetlen gazdálkodó egységek helyett felettes szerveik, esetleg a központi szervek hatáskörébe kerül.

koncentrációs tábor: büntetőtelep. Először a spanyol gyarmatosítók alkalmazták a kubai függetlenségi mozgalom idején, majd az angolok a búrok ellen. Legnagyobb arányú és legkegyetlenebb alkalmazása a német fasizmushoz fűződik, a német kommunisták és hazafiak, az „alsóbbrendűnek" minősített népek milliói szenvedtek és pusztultak el a hírhedt ~okban. A második világháború után az imperialisták több gyarmaton létesítettek ~okat, 1973-ig az amerikai imperialisták próbálkoztak ezzel a módszerrel Dél-Vietnamban (a falusi lakosság „pacifikálását" célzó ún. „stratégiai falvak" formájában). Példájukat követték 1974 tavaszáig a portugál gyarmatosítók az afrikai Mozambikban.

koncepció [lat.]: nézőpont, elgondolás. Politikai, gazdasági, kulturális, szervezeti, katonai stb. elképzelések vezérfonala.

koncepciós perek: olyan törvénysértő, jogtipró politikai perek, amelyeket koholt vádak alapján folytatnak le egyes politikusok ellen (pl. a Rajk-per).

koncesszió [lat.]: gazdasági szerződés, amelyben valamely ország meghatározott feltételekkel engedélyt vagy kedvezményt ad más országnak vagy külföldi cégnek természeti erőforrások kiaknázására, vállalatok telepítésére vagy fejlesztésére. Az imperialista hatalmak a tőlük függő országoktól a nemzetközi monopóliumok számára előnyöket, magas profitokat biztosító ~kat kényszerítenek ki.

konferencia [lat.]: értekezlet, tanácskozás. Egyes kommunista és munkáspártok két kongresszus között ~t tartanak, amelyen nem választott küldöttek vesznek részt. Átfogó nemzetközi értekezletek szokásos elnevezése.

konfliktus [lat.]: érdekellentét, nézetek összeütközése; éles, komplikációkkal és harccal terhes vita. Érdekek éles összeütközése a nemzetközi politikában. Háborúhoz vezethet. A szocialista országok arra törekednek, hogy a ~ok békés úton oldódjanak meg.

konformizmus [lat.]: elvtelen alkalmazkodás az uralkodó viszonyokhoz, beilleszkedés valamibe jobb meggyőződés híján. Ellentéte a non~.

konfrontáció, konfrontálás [lat.]: szembesítés, egybevetés, összehasonlítás, szembeállítás (pl. a politikában a két világrendszer ~ja).

konglomerátum [lat.]: 1. különböző dolgok, erők mechanikus egyesülése. A fogalmat rendszerint akkor használják, ha alá akarják húzni valamilyen egyesülés, szövetség véletlen jellegét, amelynek nincs tartós alapja; 2. a →*monopóliumo*knak egy új típusa, amely fúziók vagy bekebelezések útján jönnek létre, azzal a céllal, hogy megszabaduljanak a konkurrensektől vagy a potenciális konkurrensektől. Ily módon gigászi méretű pénzügyi és ipari egyesülések jönnek létre, amelyek meghatározzák a jelenkori →*állammonopolista kapitalizmus* arculatát.

kongói kérdés: Kinshasa-Kongó (mai nevén Zaire Köztársaság) 1960. július 1-én nyerte el függetlenségét, de a bányakincsekben gazdag Katanga tartomány a volt belga gyarmatosítók segítségével tíz nappal később függetlenítette magát az országtól. Az ENSZ 1960. július 14-én határozatban követelte a belga csapatok kivonását és az ország területi egységének helyreállítását. ENSZ-csapatok érkeztek Kongóba. Segítségükkel felszámolták ugyan Katanga különállását, de ugyanakkor az imperialista politika eszközeként lehetővé tették P. Lumumba miniszterelnöknek, a kongói függetlenség következetes harcosának meggyilkolását, s általában az antiimperialista erők visszaszorítását. Amikor Lumumba hívei az ENSZ-csapatok távozása után 1964 szeptemberében Stanleyville-ben, a partizánok által felszabadított Észak- és Közép-Kongó központjában kikiáltották a Kongói Népköztársaságot, megindult az angol–amerikai–belga intervenció e haladó államalakulat megsemmisítésére. 1964. november 20. és 29. között a „fehérek életének megmentése" ürügyén a brit Ascensión szigetéről amerikai szállítógépeken indultak Stanleyville ellen a belga ejtőernyősök, s Csombe, az akkori miniszterelnök fehér zsoldosainak támogatásával elfoglalták Stanleyville-t, felszámolták a Kongói Népköztársaságot. Csombénak 1965 októberében távoznia kellett az országból, s ezzel a belga gyarmatosítók befolyása meggyengült az országban, és megerősödött az amerikai befolyás.

kongresszus [lat.]: 1. nagyszámú küldött részvételével tartott nemzetközi tanácskozás (pl. béke-világkongresszus); 2. törvényhozó szerv elnevezése egyes országokban (pl. az USA-ban, egyes latin-amerikai országokban); 3. politikai pártok és szervezetek legmagasabb testülete, amely megválasztja az illető párt vezetőségét, elfogadja programját és szervezeti szabályzatát.

konjunktúra [lat.]: a gazdasági helyzet kedvező alakulása. A tőkés viszonyok között a megélénkülés és fellendülés időszaka. Használják az egész gazdasági ciklus jelölésére is.

konkordátum [lat.]: szerződés valamely állam kormánya és a római pápa (Vatikán) között, amely az adott országban

az állam és a katolikus egyház viszonyát szabályozza. Rendszerint a kizsákmányoló osztályok hatalmának megszilárdítását és a klerikális befolyás növelését célozza a haladó társadalmi erőkkel szemben. A legújabb kori történelem legismertebb ~ai a következők: 1929-ben az olasz fasiszta kormánnyal kötött ~, amely törvénybe iktatta a katolikus egyház privilégiumait és ezzel a fasizmus támaszává tette a katolikus egyházat; 1933-ban a Hitlerrel kötött ~; 1953-ban a fasiszta Spanyolországgal kötött ~.

konkurrencia [lat.]: a tőkés gazdaságban az egyes tőkések, ill. tőkés csoportok egymás közötti harca a minél nagyobb profitért. A szocialista gazdaságban a szabályozott piac egyik tényezője, amely ösztönzi a vállalatokat a népgazdasági érdekek hatékonyabb kielégítésére (még →*gazdasági verseny*).

konspiráció [lat.]: 1. összeesküvés; 2. illegális, földalatti munka rendszere és módszerei, amelyek biztosítják annak titkos jellegét; 3. eltitkolás, leplezés.

konstitúció [lat.]: →*alkotmány*

konstruktív [lat.]: alkotó, építő előrevivő javaslat, döntés, kritika, magatartás, munka stb. Ellentéte a destruktív.

konszern [ang.]: különböző gazdasági ágakhoz tartozó tőkésvállalatokat összekapcsoló monoplista egyesülés.

konszolidáció [lat.]: gazdasági vagy politikai válságot követően a helyzet normalizálódása, megszilárdulása.

kontingens [lat.]: valaminek a hányada, aránya. Leggyakrabban a külkereskedelemben használatos kifejezés. Az országok közötti árucsere-forgalmi megállapodásokban gyakran listán sorolják fel a külkereskedelmi forgalomban szereplő árukat, ill. ezek szállítható mennyiségét. A szocialista országok egymás közti árucsere-forgalmi megállapodásaiban a ~-listák egyben a szállítások kötelező kereteit is jelentik.

kontinuitás [lat.]: folytonosság, folyamatosság, megszakítás nélküli állandó fejlődés (pl. jogfolytonosság, történelmi folyamatosság). Ellentéte a disz~.

kontribúció [lat.]: 1. régi, eredeti értelmében adó, katonai adó, hadisarc, hozzájárulás valamihez (anyagilag), kényszer hatása alatt; 2. háború alatt a megszállt területek lakosságából a megszállók által kipréselt, kikényszerített adó, elkobzott érték; 3. háború után a győztesek által a legyőzött államokra kényszerített →*jóvátétel*. A kapitalista rendszerben a győztes országok a legyőzöttekre a lehető legnagyobb hadisarcot vetették ki. Például az első világháború utáni imperialista békerendezés során a győztes imperialista hatalmak a legyőzött országokra rabló hadisarcot kényszerítettek. A szovjet állam fellépett ez ellen, és ~k nélküli békét követelt. A szocialista országok szerint a háborúért felelős államot politikai felelőssége mellett anyagi felelősség is terheli, ezért köteles az általa okozott károkat megtéríteni, de a jóvátételnek nem lehet ~s (rabló, hadisarc) jellege. A második világháború után a háború-

ért felelős fasiszta államokra kiszabott jóvátétel összege meg sem közelítette az általuk okozott károkat, tehát nem volt ~s jellegű.

konvenció [lat.]: nemzetközi megállapodás, egyezmény, szerződés, *konvencionális:* 1. hagyományos, a hagyománynak, megszokásnak megfelelő; 2. elcsépelt, üres, semmitmondó; 3. egyezményes, szerződéses, valamely konvenciónak (szerződésnek, megállapodásnak, egyezménynek, bevett szokásnak, társadalmi szabálynak) megfelelő.

konvergencia [lat.]: modern reakciós polgári elmélet, amely szerint a →*tudományos-technikai forradalom* következtében a kapitalizmus és a szocializmus között fokozatosan eltűnnek a különbségek, a két rendszer állandóan közeledik egymáshoz, aminek eredményeként létrejön egy ipari társadalom *(→ipari társadalom elmélete)*, s ez magában foglalja mindkét társadalom jó oldalát: a szocializmusból a tervezést, a kapitalizmusból a piacgazdálkodást. Napjainkban a ~ elmélete a burzsoá propaganda egyik fontos fegyvere.

konvertibilis valuta [lat.]: szűkebb értelemben aranyra, tágabb értelemben más valutára szabadon átváltható valuta. A konvertibilitás feltétele a nemzetközi fizetési mérleg tartós egyensúlya, ill. az átmeneti hiányok áthidalásához megfelelő arany- és devizatartalék. A KGST-országok integrációs programjuk keretében előirányozzák a ~ra való áttérést.

konzervativizmus [lat.–fr.]: 1. maradiság; a régi állapotokhoz való ragaszkodás; szembenállás a haladással, az újjal; 2. a régi, önmagát túlélt rendszer (életforma, szokás, erkölcs stb.) védelmezése, ill. törekvés annak visszaállítására; 3. az angol uralkodó osztályok (monopoltőke, földbirtokos arisztokrácia) politikai irányzatának elnevezése (Konzervatív Párt).

konzorcium [lat.]: nagy tőkés vállalatok és bankok alkalmi társulása valamilyen nagyobb vállalkozás közös lebonyolítására, a kockázat megosztása, a vállalkozáshoz szükséges tőke és a vállalkozás eredményeképpen várható nagyobb jövedelem biztosítására.

konzul [lat.]: állami tisztségviselő, aki országa állampolgárainak érdekeit képviseli egy másik állam területén (főleg személyi ügyekben, pl. útlevélügyekben).

konzulátus [lat.]: egyik állam képviselete meghatározott feladatok ellátására. Helyét és feladatait a két állam egyezményben határozza meg. Diplomáciai védettséget és jogokat élvez a másik állam területén, élén a konzullal.

konzultáció [lat.]: vélemény-, tanácskérés. Szakértők tanácskozása. ~s értekezlet: a résztvevők véleményének és tanácsainak megbeszélése a közös álláspont kialakítása érdekében.

konzumtársadalom: →*fogyasztói társadalom*

kooperáció [lat.]: együttműködés a termelők, ill. a termelőegységek között.

Ko

A ~ révén a termelőegységek szervesen egymáshoz kapcsolódnak, kölcsönös függőségi viszonyba kerülnek egymással. Elősegíti a nagysorozatú gyártást, a termelékenység növekedését. A normális kereskedelmi kapcsolatoknál sokkal szervezettebb együttműködést igényel a vállalatok között. Az országok közötti ~ jelentős előnyöket biztosít a termelőerők fejlesztéséhez.

kooptálás [lat.]: valamely választott szerv kiegészítése behívott (kooptált) tagokkal. A kommunista pártok és általában a demokratikus szervezetek ritkán élnek vele; általában a szóban forgó vezető szerv tagjainak csak meghatározott hányadát kooptálhatja, megbízásának időtartamára.

koordinálás [lat.]: összeegyeztetés, összehangolás, összehangolt elrendezés; különböző egyének, szervezetek, intézmények vagy szervek tevékenységének egyeztetése, összehangolása a közös feladatok legeredményesebb megoldására, az erők legcélszerűbb kihasználására; egyes országok összehangolt együttműködése (nemzetközi ~) az élet különböző területein (pl. a KGST-országok népgazdasági terveinek egyeztetése és összehangolása).

koreai háború: a második világháború végén Koreának a japán megszállóktól való felszabadításában a SZU és az USA hadseregei vettek részt (északon szovjet, délen amerikai). 1945 decemberében a szövetséges országok külügyminisztereinek Moszkvában tartott értekezletén elhatározták, hogy Koreában ideiglenes demokratikus kormányt alakítanak. Ennek működését az amerikaiak megakadályozták. Északon népi bizottságok jöttek létre, ezek földosztást hajtottak végre, államosították a nagy- és középipart, a bankokat, a közlekedést. Délen viszont az amerikaiak támogatásával elnyomták a demokratikus törekvéseket. 1948 augusztusában az amerikai megszállók formálisan is kettészakították az országot, amikor Szöulban megalakították az ún. Koreai Köztársaság kormányát. Szeptemberben északon kimondták a KNDK megalakulását. Sorozatos határincidensek után dél-koreai csapatok 1950. június 25-én kirobbantották a ~t. Az ENSZ →*Biztonsági Tanácsa* – amelynek ülésein abban az időszakban a SZU, tiltakozásul a népi Kínának a világszervezetből való kirekesztése ellen, nem vett részt, s így nem tudott vétójogával élni – hamis tájékoztatás alapján „az északkoreai hatóságokat" vádolta a támadással, s az USA keresztülvitte, hogy az amerikai agresszió az ENSZ zászlaja alatt folyjon. Az USA már előzőleg, június 9-én csapatokat tett partra Li Szin Man bábelnök támogatására. 16 ország jelképes csapatokkal vállalkozott az amerikai beavatkozás palástolására. A KNDK haderői kezdetben győzelmesen harcoltak az agresszió ellen, de az amerikai intervenciósok a népi erők hátában partra szálltak, és elözönlötték az országot. Amikor az agresszorok a Jalu folyóig értek, és hadműveleteik Kínát fenyegették, a KNDK kínai népi önkénteseket hívott segítségül, s megkezdődött az ellentámadás. A behatolókat az év végére ki-

űzték a népi Korea területéről. A SZU ENSZ-képviselője már 1951 júniusában tűzszüneti tárgyalásokat javasolt. A megbeszélések először 1951 júliusában Keszonban kezdődtek meg, és ezek két évvel később elvezettek a →*panmindzsoni tárgyalások*hoz. Az utóbbi években ismét előtérbe került Korea békés egyesítésének és a ~ következményei felszámolásának kérdése. Észak- és Dél-Korea 1972 júliusában közös nyilatkozatban rögzítette „a kettéosztott Korea békés egyesítésének irányelveit". Megalakult a koordinációs bizottság a békés egyesítés konkrét feladatainak kidolgozására, de tevékenysége – a szöuli rezsim halogató magatartása miatt – még nem sok eredménnyel járt. A KNDK parlamentje 1974 márciusában levelet intézett az USA Kongresszusához, sürgetve a békeszerződés megkötését, s az amerikai csapatok kivonását Dél-Koreából, ami elősegítené a békés egyesítés folyamatát, s lehetővé tenné a két Korea felvételét az ENSZ-be. Az USA különösen a →*kínai–amerikai kapcsolatok* fejlődése nyomán, szorgalmazza az érdekeinek megfelelő rendezést. Eszerint a két Korea megbízottja kínai és amerikai képviselők jelenlétében ülnének a tárgyalóasztalhoz, hogy új megállapodással váltsák fel az 1953. évi fegyverszüneti egyezményt. Ezt a javaslatot mindkét fél elutasította. A KNDK kormányának 1978. februári emlékirata leszögezte, hogy a koreaiak saját maguk akarják megvalósítani hazájuk újraegyesítését. A Koreai Demokratikus Hazafias Egységfront 1978 áprilisában felhívással fordult a Koreai Köztársaság politikai pártjaihoz és társadalmi szervezeteihez, amelyben össznépi, nemzeti, konzultatív tanácskozás összehívását javasolta. A Koreai Köztársaság 1978. júliusi válaszában szorgalmazta ugyan a párbeszéd folytatását, de ezt a KNDK számára elfogadhatatlan feltételekhez kötötte.

kormányválság: →*válság*

korporáció [lat.]: 1. céhbeli, rendi, kereskedelmi vagy más érdekeken alapuló egyesülés, testület, társulás, szövetség; 2. a fasiszta államok ~s államoknak nevezték magukat, mert arra törekedtek, hogy a különböző társadalmi rétegeket foglalkozási ágak, hivatások, szakmák stb. szerint ~kban egyesítsék, és ezáltal a fasizmusnak osztályok feletti látszatot adjanak.

korridor [fr.]: valamely állam területéhez tartozó folyosó, amely az adott országot a tengerrel vagy valamely érdekterülettel más ország területén keresztül közvetlenül összeköti. Ilyen volt pl. a két világháború között a lengyel ~, amely az akkori Németország területén átvezetve Lengyelországot összekapcsolta Danzig (Gdansk) szabad várossal, ill. a Balti-tengerrel.

korrupció [lat.]: 1. közéleti, politikai vezetők, állami hivatalnokok megvesztegethetősége; 2. általános romlottság, züllött, feslett állapotok a közéletben; a megvásárolhatóság és a megvesztegetés általános elterjedtsége.

korszak, a kor tartalma és jellege: 1. társadalomtudományi értelemben az

emberi társadalom történetének (fejlődésének) egy-egy nagyobb időszaka, amelynek alapvető tartalmát az adott termelési mód jellege, ill. az egyikből a másikba való átmenet természete határozza meg. Valamennyi történeti korszaknak sajátos törvényszerűségei vannak. Az egyikből a másikba való átmenet a régi társadalomban kifejlődő ellentmondások kiéleződése következtében az antagonisztikus osztálytársadalmakban társadalmi forradalmak formájában megy végbe. Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet ~a, amely a →*Nagy Októberi Szocialista Forradalom* győzelmével kezdődött és a szocializmus világméretű győzelméig tart. ~unk – állapította meg a kommunista és munkáspártok 1960 novemberében tartott moszkvai értekezlete – „a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka, szocialista és nemzeti felszabadító forradalmak korszaka, az imperializmus összeomlásának és a gyarmati rendszer felszámolásának, egyre több nép szocialista útra térésének, a szocializmus és a kommunizmus világméretű diadalának korszaka. Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik... Az emberi társadalom történelmi fejlődésének fő tartalmát, fő irányvonalát és fő sajátosságait korunkban a szocialista világrendszer, azok az erők határozzák meg, amelyek az imperializmus ellen, a társadalom szocialista átalakításáért harcolnak. Az imperializmus semmiféle erőlködése nem állíthatja meg a történelem előrehaladását. Létrejöttek a szocializmus további döntő győzelmének szilárd előfeltételei. A szocializmus teljes győzelmét nem lehet feltartóztatni." (még →*moszkvai értekezletek*) 2. Általában egy-egy nagyobb történelmi fejlődési szakasz megjelölése valamilyen szempontból különösen fontosnak tűnő jellemzője alapján (pl. „atomkorszak").

Kossuth-díj: 1948-ban alapított kormánykitüntetés a kimagasló alkotómunka elismerésére. 1963-ban a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a ~ mellett →*Állami díj*at alapított, azóta ~at csak kimagasló művészeti és kulturális alkotásért adományoznak. Kiosztására minden évben április 4-én kerül sor.

kozmikus fegyverek: azok a fegyverek és eszközök (űrállomások), amelyek a kozmikus térségben vagy a kozmikus térségből földi katonai célokra alkalmazhatók (ballisztikus rakéták, felderítő műholdak).

kozmopolitizmus [gör.]: reakciós burzsoá ideológia, amely tagadja az önálló nemzeti létet, vagy létezési jogát, lemond a nemzeti hagyományok és kultúra ápolásáról, a haza érdekeinek védelméről és a nemzeti szuverenitásról, közömbös a nemzettel és a hazával szemben. Azt hirdeti, hogy az ember világpolgár, hazája az egész világ. Lényegét tekintve a burzsoá nacionalizmus másik oldala, amely a monopoltőke nemzetközi jellegét, nemzetközi terjeszkedését tükrözi. A mai burzsoá propaganda igen fontos ideológiai fegyvere.

Kőedény-síkság: Laosz stratégiailag legfontosabb része, s egyben egész Indokína stratégiai kulcspontja (laoszi meghatározás szerint „az elefánt feje" – aki az elefánt fején ül, az kormányozza Indokínát), amely nevét a síkságon található, óriási faragott kőedényektől kapta. A ~ a hatvanas években és a hetvenes évek elején a hazafias erők és az USA támogatását élvező királyi kormány csapatainak csatatere volt (még →*indokínai háború*, *laoszi kérdés*, *Patet Lao*).

Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, *KGST:* az európai szocialista országok gazdasági együttműködési szervezeteként alakult meg, 1949 januárjában. Alapító tagjai: SZU, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia. 1949-ben csatlakozott hozzá Albánia, amely azonban 1962 óta nem vesz részt munkájában. 1950-ben tagja lett az NDK, 1962-ben Mongólia, 1972-ben Kuba, 1978-ban Vietnam. 1964-től kezdve Jugoszlávia mint megfigyelő részt vesz a különböző bizottságok munkájában. 1973-ban Finnország, 1975-ben Irak és Mexikó együttműködési szerződést írt alá a ~val. 1979-ben a ~ 33. ülésén ezeken kívül résztvett Laosz, Afganisztán, Angola, Etiópia, Mozambik és a Jemeni NDK küldöttsége is. A ~ fő célkitűzése: a résztvevő országok gazdasági együttműködésének tervszerű alapokra helyezése; a rendelkezésre álló termelőerők leghatékonyabb felhasználása a tagországok gazdaságainak optimális fejlesztésére; a kevésbé fejlett országok átlagosnál gyorsabb fejlesztése révén elősegíteni a fejlődésbeli különbségek kiegyenlítődését; a tőkésországok diszkriminációjának ellensúlyozása. A célkitűzéseket a ~ tagországai úgy valósították meg, hogy összehangolták az egyes országok népgazdasági terveit; hosszú lejáratú áruforgalmi megállapodásokat kötöttek, lépéseket tettek a szakosításra és a kooperációra; műszaki-tudományos együttműködést valósítottak meg; egységesítették a szabványokat. A ~ hatékony intézménynek bizonyult, és megfelelt az eredetileg kitűzött céloknak. A KGST-országok gazdasági együttműködésében új szakaszt nyitott az 1971. évi 25. tanácsülés. Ezen elfogadták a szocialista gazdasági →*integráció* →*Komplex Program*ját. A ~ szervei: a Tanács, a Végrehajtó Bizottság, a Terviroda, a Titkárság, Állandó Bizottságok és intézmények. A tagállamok a közös ügyekben önkéntesen, érdekeltségi alapon döntenek, és hoznak ajánlásokat. A ~nak nincs kötelező érvényű határozatokat hozó szerve.

költségvetés: meghatározott időszak bevételi és kiadási előirányzata. A legfontosabb az állami ~, amely az állam éves bevételi és kiadási előirányzatát tartalmazza. Törvény formájában az országgyűlés hagyja jóvá.

környezetvédelem: a gyors ütemű ipari fejlődésnek és a fegyverkezési versenynek az emberi környezetre gyakorolt káros hatása (a nagyvárosi smog, az ipari üzemek vízszennyező és mérgező tevékenysége, a nukleáris robbantások nyomán keletkező radioaktív csapadék

hatása stb.) először 1968-ban szerepelt az ENSZ Közgyűlésének napirendjén. 1972 májusában, az első szovjet–amerikai csúcstalálkozón külön környezetvédelmi megállapodás született a kölcsönös tapasztalatcsere fejlesztésére. 1972 júniusában Stockholmban megrendezték az ENSZ ~mel foglalkozó konferenciáját az összes tagállam képviselőinek részvételével. Ennek eredményeképpen világszerte – elsősorban az iparilag fejlett országokban – napirendre került az emberi környezetet veszélyeztető és szennyező tényezők csökkentésének, ill. felszámolásának programja. A fegyverkezés és a ~ összefüggésének vizsgálata szerepelt 1974 június–júliusában, Moszkvában, a harmadik szovjet–amerikai csúcstalálkozón. Az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* záróokmánya az összeurópai együttműködés egyik fontos feladatává tette. A ~ irányítását hazánkban az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal látja el.

Közép-afrikai Gazdasági és Vámunió *(Union Douaniére et Économique de l'Afrique Centrale, UDÉAC)*: A →*Francia Közösség* keretében a volt egyenlítői afrikai gyarmatokból Párizsban, 1959-ben alakult vámunió (Közép-afrikai Vámunió) utóda. 1961-ben Kamerun is csatlakozott hozzá. A vámuniót 1964-ben gazdasági unióvá bővítették ki. E minőségében 1966 óta működik, s akkor vette fel a ~ nevet. A tagállamok importárukra közös külső vámtarifát alkalmaznak, kivéve az →*Európai Gazdasági Közösség*ből és a még néhány országból származó árukra. Vezető szervei: az Államfők Tanácsa, a Végrehajtó Bizottság, és a Főtitkárság.

Közép-amerikai Államok Szervezete, *Organización de Estados Centro-Americanos, ODECA:* székhely: San Salvador. Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua és Salvador képviselői 1951-ben Salvadorban megállapodást kötöttek a szervezet létrehozásáról, majd egyezményt írtak alá államközi szabad kereskedelemről. 1960-ban El Poyban (Salvador) Guatemala, Honduras és Salvador képviselői gazdasági integrációs egyezményt fogadtak el, amihez később Nicaragua és Panama is csatlakozott. 1964-ben létrehozták az öt eredeti aláíró ország valutaközösségét, 1965-ben – Costa Rica és Panama nélkül – megalakították a Közép-amerikai Védelmi Tanácsot. A fennállása óta az amerikai imperializmus eszköze.

Közép-amerikai Közös Piac, *Central American Free Trade Area, CAFTA,* Mercado Comun Centroamericano, MCC: székhely: Guatemala, 1960-ban alakult, a nicaraguai Managuában, négy közép-amerikai állam (Guatemala, Honduras, Nicaragua, Salvador) részvételével, 1962-ben csatlakozott hozzá Costa Rica. Tagjai egyezményt kötöttek az országaik közötti szabad kereskedelemről és a gazdasági integrációról, megalakították a Közép-amerikai Gazdasági Integráció Bankját és a Közép-amerikai Államok Gazdasági Együttműködésének Bizottságát, amelyben a tagállamok gazdasági és pénzügyminiszterei vesznek részt. Az integrációs

törekvések fő akadálya, hogy a tagországokban a gazdasági élet kulcspozíciói az USA nagy monopóliumainak kezében vannak.

közép-európai haderő- és fegyverzetcsökkentési tárgyalások: a SZU és más szocialista országok az európai biztonsági és együttműködési rendszer kiépítésének részeként már évek óta javasolták a →*NATO*-államoknak a két katonai tömb fegyveres erőinek fokozatos csökkentését. Noha a SZU kezdettől fogva az összeurópai haderőcsökkentés mellett foglalt állást, hajlandó volt kezdeti lépésként elfogadni azt a NATO-javaslatot, amely csak Közép-Európát érinti. A NATO-hatalmak ugyanakkor eltekintettek attól a követelésüktől, hogy „kiegyenlített" haderőcsökkentésről tárgyaljanak (egy NATO-hadosztály leszerelése fejében két Varsói Szerződés-hadosztály leszerelését). Ilyen előzmények között kezdődött meg Bécsben 1973. január 31-én az előzetes megbeszélés 12 NATO-ország (Franciaország, Portugália és Izland kivételével) és a →*Varsói Szerződés* 7 állama között. Hosszú vita alakult ki a részt vevő országok státusát illetően, míg végül 1973. május 14-én teljes jogú résztvevőnek minősítették Belgiumot, az USA-t, Hollandiát, Kanadát, Luxemburgot, Nagy-Britanniát, az NSZK-t, Csehszlovákiát, Lengyelországot, az NDK-t és a SZU-t, míg speciális státussal rendelkező résztvevőnek Dániát, Görögországot, Olaszországot, Norvégiát, Törökországot, Bulgáriát, Magyarországot és Romániát. Miután sikerült megállapodni az eljárási módozatokban, 1973. október 30-án megkezdődtek Bécsben az érdemi tárgyalások, amelyek az európai és az általános nemzetközi helyzet függvényeként feltehetően évekig elhúzódnak. A szocialista országok 1976 februárjában alapvető fontosságú javaslatokat tettek: 1. a 11 közvetlen részt vevő ország 3 év alatt 15 százalékkal csökkentse fegyveres erőit és fegyverzetét (a térségben állomásozó külföldi és nemzeti erőket, a szárazföldi csapatokat, a légierőket és a nukleáris erőket); 2. a tárgyalófelek vállaljanak kölcsönösen kötelezettséget, hogy a tárgyalások idején tartózkodnak a fegyveres erők növelésétől a csökkentés térségében; 3. a szocialista országok ahhoz is hozzájárulnak, hogy az első két lépcsőben a SZU és az USA kezdje meg és fejezze be a csökkentést. A NATO ezzel szemben a Varsói Szerződés szárazföldi erőinek egyoldalú csökkentését követeli, arra hivatkozva, hogy a kedvezőbb helyzet miatt a SZU-nak nagyobb mértékben kell csökkentenie fegyveres erőit, mint az USA-nak. A NATO az ún. aszimmetrikus csökkentés híve. Javaslata szerint kivonnának Nyugat-Európából 1000 amerikai nukleáris robbanófejet, 54 nukleáris bevetésre alkalmas F4 repülőgépet és 36 Pershing rakétakilövőt, ha a SZU saját határai mögé von vissza 68 000 katonát és 1700 harckocsit. Ugyanakkor az USA csak 29 000 katonáját vonná ki, de fegyverzetük továbbra is Nyugat-Európában maradna. A vita azóta is a szocialista országok javaslata és a NATO ellenjavaslata körül folyik, érdemi eredmény nélkül.

„középosztály társadalma": a burzsoá propaganda által népszerűsített „elmélet", amely szerint a fejlett tőkésországokban fokozatosan megszűnnek az osztályok, ill. egy új középosztályban integrálódnak. Ez az új középosztály magába olvasztja a munkásokat és a tőkéseket egyaránt. Az „elmélet" célja, hogy elterelje a figyelmet az osztálykülönbségekről.

Közös Piac: →*Európai Gazdasági Közösség*

Központi Hírszerző Ügynökség, *Central Intelligence Agency, CIA:* az USA központi kémszervezete, amely 1947-ben, a hidegháború kezdetén alakult, a Stratégiai Szolgálatok Hivatala utódaként. A ~ jelentős szerepet játszott az USA agresszív lépéseinek előkészítésében. Tevékenységéhez fűződik 1954-ben a guatemalai demokratikus rendszert megdöntő ellenforradalom szervezése, 1960-ban a párizsi csúcstalálkozót megtorpedózó U–2-es kémrepülőgép-provokáció, 1961-ben a kubai →*Disznóöböl* akció, 1965-ben a dominikai intervenció előkészítése, a laoszi „titkos háború" szervezése és irányítása stb. A ~ jelentős befolyást gyakorol az amerikai kül- és hadügyekre. 1974 decemberében robbant ki az első CIA-botrány: a New York Times című lap fényt derített arra, hogy a szervezet 1966-tól – törvényellenesen – amerikai állampolgárok után is kémkedett. Ford elnök 1975 januárjában kénytelen volt vizsgálatot indítani. Noha a vizsgálóbizottságok teljes anyagát nem hozták nyilvánosságra, kiderült, hogy a ~ évekig próbálkozott a többi között Fidel Castro meggyilkolásával, Portugáliában, Olaszországban és más országokban jelentős összegekkel támogatta a jobboldali pártokat. Ford elnök 1976. február 17-én bejelentette a ~ reformját. Eszerint a ~ a jövőben nem követhet el merényleteket külföldi államférfiak ellen, belföldön nem sértheti meg a levéltitkot, nem hallgathat le telefonbeszélgetéseket stb. A reform azonban változatlanul hagyja a titkos műveletek hatáskörét és a 16 000 hivatalnokon felül alkalmazott titkos ügynökök számát (becslések szerint több mint 20 ezer).

Központi Népi Ellenőrző Bizottság, *Népi Ellenőrzés, KNEB:* 1957 végén alakult országos hatáskörű szerv. Feladata: segítséget nyújtani az állami szerveknek a fegyelem megszilárdításában, a népvagyon védelmében, a visszaélések leleplezésében. Foglalkozik törvények, kormányhatározatok végrehajtásának ellenőrzésével, közérdekű bejelentésekkel, közreműködik a vizsgálatok során feltárt hibák kijavításában, javaslatot tesz egyes személyek felelősségre vonására. A ~ elnöke államtitkári rangban a minisztertanácsnak és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának felelős. A népi ellenőrzés hálózata: megyei, bp.-i, kerületi, járási bizottságok. A feladatok ellátásával népi ellenőröket bíznak meg, akik e feladatot társadalmi megbízásként látják el.

Központi Statisztikai Hivatal: közvetlenül a minisztertanácsnak alárendelt országos hatáskörű főhatóság. Fel-

adata hazánk gazdasági és társadalmi életének állapotát, fejlődését a statisztikai adatgyűjtések és elemzések segítségével figyelemmel kísérni. Működését és általában a statisztikai adatszolgáltatást az 1973-ban hozott statisztikai törvény szabályozza.

Központi Szerződés Szervezete, *Central Treaty Organization, CENTO:* székhely: Ankara (Törökország), a szocialista országok és az arab nemzeti felszabadító mozgalmak ellen irányuló, a NATO-hoz és a SEATO-hoz kapcsolódó imperialista katonai szervezet volt. Eredetileg Bagdadi Paktum néven alakult 1955. november 3-án az iraki fővárosban, Irak, Törökország, Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán részvételével. Az 1958. júliusi iraki forradalmat követően Irak, a paktum egyetlen arab tagja kivált a szervezetből, amely 1959. augusztus 19-én felvette a ~ nevet és áttette a székhelyét Ankarába. Mivel az USA ezt követően kétoldalú katonai szerződéseket kötött Iránnal, Pakisztánnal és Törökországgal, „társult tagja" lett a ~nak. Legfelső szervei az Állandó Tanács (a külügyminiszterek részvételével), a Titkárság, az Állandó Katonai Bizottság (vezérkari főnökök), a „Felforgató mozgalmak elleni harc bizottsága" voltak. A ~ tevékenysége a hetvenes években erősen visszaesett, s az 1979. februári →*iráni forradalom* halálos csapást mért rá. Az iráni kormány 1979. március 13-án bejelentette kilépését, 16-án követte a török, majd 17-én a pakisztáni kormány. Ezzel a ~ gyakorlatilag megszűnt létezni.

köztársaság, *respublika:* olyan államforma, amelyben az államfőt és a legfelsőbb államhatalmi, törvényhozó szervet (parlamentet) az alkotmányban megállapított módon és időtartamra választják, a végrehajtó hatalom (kormány) e törvényhozó szerv előtt felelős. A ~i rendszer önmagában még nem határozza meg az állam osztályjellegét. ~ létezett már az ókori rabszolgatartó államokban (Görögországban, Rómában), majd a feudalizmus kereskedővárosaiban (Velencében, Firenzében, Genovában, Novgorodban) is. A kapitalizmus idején létrejöttek a burzsoá ~ok (a legtöbb kapitalista ország államformája ~), amelyekben a burzsoázia (a fejlett tőkésországokban napjainkban a monopoltőkések) diktatúrája valósul meg. A ~ szocialista formája elsőnek a SZU-ban alakult ki.

közvéleménykutatás: meghatározott számú személyek kikérdezése bizonyos kérdésekről, előre megtervezett kérdőívek alapján. A begyűjtött válaszok statisztikai feldolgozása nyomán következtetéseket lehet levonni a lakosság egészének vagy meghatározott részének állásfoglalásáról, s így fontos szerepet játszhat a politikai életben. A tőkésországokban sok esetben a manipuláció eszköze az üzleti célok és a politikai propaganda szolgálatában. (Az USA-ban ilyen szerepet tölt be a politikusok népszerűségét vizsgáló Gallup közvéleménykutató intézet).

Kreml: Moszkva közepén elterülő építészeti egység, 1918. márciustól a szovjet kormány székhelye.

kremlinológia: a nyugati tőkésországokban elterjedt kifejezés a „szovjet ügyek szakértőinek" tevékenységére. Ezek azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a Kreml (értsd: a Szovjetunió párt- és államvezetése) kulisszatitkainak ismeretében előre meg tudják határozni az SZKP és a szovjet kormány döntéseit.

ktsz: →*ipari szövetkezet*

kubai–amerikai kapcsolatok: az USA kezdettől fogva a forradalmi Kuba megfojtására, ill. teljes elszigetelésére törekedett, a változó nemzetközi és latin-amerikai helyzet azonban álláspontjának feladására kényszerítette. Miután az →*AÁSZ* 1975. július 29-én többségi határozattal feloldotta a Kuba elleni blokád-intézkedéseket, az USA külügyminisztériumának szóvivője – az elszigetelődés elkerülése érdekében – már július 31-én bejelentette, hogy a kormány kész tárgyalásokat kezdeni Kubával. Az amerikai külügyminisztérium 1975. augusztus 21-én bejelentette az →*embargó* részleges feloldását (ugyanakkor továbbra is tilos egyes stratégiai nyersanyagokat, fegyvereket, hadfelszereléseket stb. szállítani Kubának), s engedélyezte, hogy amerikai társaságok harmadik országban működő leányvállalatai kereskedhessenek Kubával. A blokádot azzal is enyhítették, hogy a Kubába tartó bármely zászló alatt haladó hajók üzemanyagot vehetnek fel az USA kikötőiben. Kuba ragaszkodik az embargó teljes feloldásához és a guantanamói támaszpont kiürítéséhez; a blokád által okozott veszteségekre hivatkozva nem hajlandó fizetni az USA által követelt 2 milliárd dollár kártérítést a Kubában államosított amerikai vagyonért. A ~ további fejlődését visszavetette az a körülmény, hogy Kuba internacionalista segítséget nyújtott az USA által támogatott agresszorok ellen harcoló Angolai Népi Köztársaságnak. A két ország képviselői 1977 áprilisában megállapodást írtak alá Havannában a halászati jogok és a tengeri határok kérdéséről, majd 1977 szeptemberében Havannában (a svájci nagykövetség épületében) és Washingtonban (a csehszlovák nagykövetség épületében) megnyitották a két ország érdekképviseleti irodáját. Ugyanakkor az USA kormánya a diplomáciai kapcsolatok tényleges felvételét Kuba internacionalista segélypolitikájának feladásától teszi függővé.

kulákság [or.]: gazdag parasztság, nagyparasztság, paraszti burzsoázia, amelynek a szegény- és a középparasztsághoz viszonyítva nagy földtulajdona van, s rendszeresen foglalkoztat bérmunkásokat, kizsákmányolja a falusi nincsteleneket, közép- és szegényparasztokat. A szocializmusba való átmenet idején éles osztályharcban, a tőkés tevékenység korlátozása, majd megszüntetése során mint osztály megszűnik. A volt kulákok részt vehetnek a termelőszövetkezetek munkájában, ha eleget tesznek az előírt szabályoknak és kötelezettségeknek.

kuloár [couloir, fr.]: folyosó, pihenőhelyiség, társalgó a parlamentek és más kormányzati intézmények épületeiben.

Tőkésországokban átvitt értelemben politikai boszorkánykonyhát értenek alatta. A tőkésországokban gyakoriak a kuloár-megállapodások, amire rendszeresen felhasználják a parlamenti ülések szüneteit.

kulturális forradalom, *kultúrforradalom:* a szocialista forradalom része és a szocializmus felépítésének elengedhetetlen feltétele. Az a folyamat, amelyben a néptömegek elsajátítják a szocialista ideológiát és kultúrát, ill. létrejön a szocialista kultúra. Bonyolult és hosszú folyamat. A szocialista kultúra kritikailag átveszi a múlt kulturális örökségét, az egyetemes kultúra valamennyi értékét, és újat hoz létre. A ~ célja a kiváltságos osztályok művelődési monopóliumának megszüntetése, a nép műveltségi színvonalának emelése, a szocialista tudat kialakítása, a tudományok fejlesztése, a népi értelmiség létrehozása, a szocialista ideológia uralkodóvá tétele, majd a fizikai és a szellemi munka közötti különbség csökkentése. Feladata a polgári és kispolgári szokások, erkölcsök, nézetek teljes leküzdése. A Kínai Népköztársaságban a hatvanas évek végén lezajlott „nagy proletár ~" nem azonos a ~ marxista–leninista értelmezésével.

kulturális kapcsolatok: államok közötti tudományos, irodalmi, művészeti, oktatási kapcsolat, melynek célja egymás kölcsönös megismerése és a barátság elmélyítése. A kapcsolatokat tudományos, kulturális, oktatási intézmények létesítik. A ~ szabályozására az államok egyezményeket kötnek.

kulturális politika, *művelődéspolitika:* a kultúrát és a művelődést irányító, szervező, fejlesztő állami tevékenység. A kapitalista országokban a tőkések érdekeit képviseli, a burzsoá ideológiát és erkölcsöt terjeszti, arra törekszik, hogy megőrizze az uralkodó osztályok művelődési monopóliumát, biztosítsa a burzsoá kultúra uralmát, korlátozza és elnyomja a haladó kulturális törekvéseket. A szocialista országokban a munkásosztály ideológiáját és érdekeit képviseli, az egész népet szolgálja, a tudomány és a kultúra eredményeit közkinccsé teszi, biztosítja a marxizmus–leninizmus eszméinek minél teljesebb érvényesülését, harcol az eszmeietlenség, a burzsoá ideológiai hatások, a kispolgári nézetek, erkölcsök, szokások ellen. A szocialista országokban a →*kulturális forradalom* eredményeként az egész nép kulturális színvonala emelkedik.

Kuomintang (Kínai Nemzeti Párt): 1912-ben Szun Jat-szen által alapított párt. Eredetileg haladó forradalmi párt volt, az ún. három népi elvet (demokrácia, nacionalizmus, népjólét) hirdette programjának. 1924-ben Kína Kommunista Pártja is belépett. 1925-ben, Szun Jat-szen halála után Csang Kaj-sek lett a vezetője, aki szakított a kommunistákkal és a ~ot ellenforradalmi párttá változtatta. A polgárháborúban vereséget szenvedett, és 1949-ben az USA védelme alatt Tajvan szigetére szorult, ahol az ENSZ-ből 1971-ben kizárt ún. Kínai Köztársaság uralkodó pártja. E pártban vita van a Kínai Népköztársasággal való viszonyról.

Ku

kurd kérdés: kb. 10 millió kurd él Törökországban, Iránban, Irakban, Afganisztánban, Pakisztánban, a SZU-ban és Libanonban. A kurd nemzeti kisebbségek autonómiájának problémája a második világháború óta két országban, Iránban és Irakban került előtérbe. Iránban, ahol a lakosság 8%-a kurd, 1945-ben megalakult a Kurd Demokratikus Autonóm Köztársaság, amelyet a központi hatalom egy évvel később vérbe fojtott. Musztafa Barzani vezetésével 1961-ben megindult az iraki kurdok (a lakosság 20%-a) fegyveres felkelése az autonómiáért. Az iraki kormány többször tett ígéretet a kérdés megoldására. 1970 márciusában létrejött a kurd–arab békeszerződés. 1974 márciusában a haladó iraki kormány, amelyben a kommunisták is részt vesznek, törvényt hozott az autonóm Kurdisztán létrehozásáról, 1974 nyarától ismét fellángoltak Kurdisztánban a fegyveres harcok. A Kurd Demokrata Pártban időközben megerősödtek a feudális és törzsi erők, és Barzani vezetésével amerikai és iráni támogatással szembefordultak a haladó iraki kormánnyal. A kurdisztáni harcoknak Irak és Irán 1975. márciusi, algíri megállapodása (ezt 1975. június 13-án szerződés erősítette meg) vetett véget. A megállapodás rendezte a két ország régi határkonfliktusát; Irán kötelezte magát, hogy beszünteti a kurd szeparatistáknak nyújtott támogatást. Barzani mozgalma összeomlott, hívei letették a fegyvert, vagy Iránba menekültek. Ugyanakkor az iraki kormány által ígért autonómia papíron maradt, az uralkodó →*Baath*-párt, amelynek csak átmenetileg volt szüksége a haladó erők támogatására, tömegesen telepítette át a kurdokat a hegyvidékről a síkságra, tucatjával pusztította el a falvakat. Mindez a kurd ellenállás újbóli fellángolásához vezetett, a haladó kurd szervezetek felújították együttműködésüket az Iraki Kommunista Párttal (a kommunisták ellen indított írtóhadjárat 1979-ben a Haladó Nemzeti Front összeomlásához vezetett). Az 1979 februárjában győztes →*iráni forradalom* hatására felélénkült a kurd autonómia-mozgalom Iránban és a szomszédos Törökországban is. Míg az iraki kurdok az ígért autonómia tényleges megvalósításáért harcolnak, Iránban azért lépnek fel, hogy az új alkotmány biztosítsa számukra az autonómiát, Törökországban pedig azért, hogy elismerjék őket, mint nemzeti kisebbséget (a hivatalos török szóhasználat szerint a kurdok „hegyi törökök").

Kurili-szigetek: vulkáni eredetű 1270 km hosszú szigetív (30 nagyobb szigetből áll, összterületük 15 600 km²) a Csendes-óceánon, Kamcsatka és a japán Hokkaido között. 1875-től a második világháború végéig Japán ellenőrzése alatt álltak. A jaltai konferencián 1945. február 11-én a SZU, Nagy-Britannia és az USA képviselői megállapodtak abban, hogy a ~ a SZU fennhatósága alá kerülnek. Japán az 1951. szeptember 8-i különbéke-szerződésben lemondott a ~kel kapcsolatos igényeiről, s hasonlóképpen cselekedett a japán kormány, amikor 1956. október 19-én aláírta a közös nyilatkoza-

tot a szovjet kormánnyal a hadiállapot megszüntetéséről és a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. A ~ problémája azonban mindmáig gátolja a szovjet–japán békeszerződés megkötését, mert Japán ennek fejében vissza akarja kapni a SZU-tól a ~ négy déli szigetét, az összesen kb. 6000 km² területű Etoforut, Kunashirit, Shikotanit és Habomait. A SZU elutasítja ezt a követelést, amely veszélyes precedenst jelentene a második világháború idején az antifasiszta koalíció által rögzített területi rendezési elvek revíziójára.

külföldi hitel: külföldi adósnak nyújtott, ill. külföldi hitelezőtől felvett kölcsön. A hitelező személye szerint lehet állami, bankhitel vagy vállalati hitel; a hitelezés időtartama szerint pedig rövid, közép- vagy hosszú lejáratú hitel. A szocialista közösség országai között a hitelek elősegítik a kölcsönös segítségnyújtást, az együttműködést, a termelőerők tervszerű és gazdaságos fejlesztését. A szocialista vállalatok által felvett hitelekért az állam szavatol. A KGST hitelnyújtó szerve a →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*, valamint a →*Nemzetközi Beruházási Bank*.

külkereskedelem, *nemzetközi kereskedelem:* valamely országnak más országokkal folytatott kereskedelme, az országok közötti árucsere-forgalom összessége. Részei: behozatali (import), kiviteli (export), átmenő (tranzit) kereskedelem. A szocialista gazdaságban a ~ állami monopólium, amelynek célja a tervgazdálkodás előmozdítása, a dolgozók jólétének fokozása (még →*külkereskedelmi monopólium*).

külkereskedelmi mérleg: az egy év alatt lebonyolított →*export* és →*import* értékének szembeállítása. Magában foglalja mindazoknak az áruknak az ellenértékét, amelyek az adott évben az országhatárt átlépték (függetlenül a fizetés időpontjától).

külkereskedelmi monopólium: a szocialista külkereskedelem állami irányításának formája. Lényege, hogy a külkereskedelem az állam kezében összpontosul, amely annak irányítását egyetlen főhatóság (hazánkban a Külkereskedelmi Minisztérium) útján végzi. Külkereskedelmi forgalmat csak olyan vállalat bonyolíthat le, amely erre engedélyt kapott, és csak azokkal az árucikkekkel, amelyekre engedélye szól.

külpolitika: az állami politika fontos része, amely a más államokkal és népekkel való kapcsolatokat szabályozza, a nemzetközi kapcsolatokat irányítja. A ~ jellege függ az illető ország társadalmi rendszerétől, és szoros kapcsolata van a →*belpolitikával*. A szocialista ~ megfelel a néptömegek és az emberiség egyetemes érdekeinek. A marxizmus–leninizmusra, a társadalmi fejlődés törvényeinek tudatos felhasználására épül. Alapelve a →*szocialista internacionalizmus*, az antiimperialista erőkkel való szolidaritás, az eltérő társadalmi rendszerű államok tekintetében pedig a →*békés egymás mellett élés*. A szocialista ~ célja a szocializmus és a kom-

munizmus építése békés nemzetközi feltételeinek, a világbékének a biztosítása.

Külügyminiszterek Tanácsa: az 1945. július–augusztusi →*potsdami* konferencia határozata értelmében létrehozott nemzetközi szerv, amelyben a SZU, az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína külügyminisztere vett részt. Fő feladata a békeszerződések előkészítése volt. Németország kettészakításával, az NSZK megalakulásával beszüntette működését.

küszöbhatalom: azoknak az államoknak az elnevezése a polgári publicisztikában, amelyek valamely térségben jelentős közvetítő szerepet játszanak az erősebbek és a gyengébbek között; azon állam, amely a fejlődés egyik szakaszából a másikba lép át, s közben nemzetközi politikai szerepe növekszik (pl. Brazília).

L

LAFTA: →*Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás*

laissez faire, laissez passer [leszé fer, leszé paszé] [fr.]: hadd menjenek a dolgok a maguk útján. A gazdasági liberalizmus jelszava: hagyni kell, hogy a gazdasági élet az állami beavatkozástól mentesen fejlődjék, mert csak így működhet harmonikusan. Ez a jelszó napjainkban, az állammonopolista kapitalizmus időszakában egyre kevesebb követőre talál.

lakásgazdálkodás: a szocialista országokban a lakásszükségletek kielégítésére, a lakásalap fejlesztésére, megóvására, karbantartására, a lakásviszonyok fokozatos javítására irányuló tevékenység. Magyarországon 1960–1975 évekre szólóan 15 éves lakásprogramot fogadtak el. A program megvalósulásaként a 15 évben valamivel több mint 1 millió lakás épült. A második 15 éves lakásépítési terv 1990-ig 1,2 millió lakás építését irányozza elő. A ~ javítására a kormány 1970-ben fontos rendelkezéseket hozott, újra szabályozta a lakbéreket, a lakásfelújítási tevékenységet, ill. annak állami támogatását. Az ötödik 5 éves terv 430–440 ezer új lakás építését irányozza elő. Ennek több mint 60%-a a városokban épül.

lámaizmus: a →*buddhizmus* egyik, Tibetben és Mongóliában elterjedt ága. Papjai (lámák) a 17. sz.-ban Tibetben teokratikus államot hoztak létre, majd 1911-ben Mongóliában is. A lámaista egyház feje a dalai láma. A ~ tanítása szerint a buddha istenség átköltözik meghatározott személyekbe, akik ezáltal istenné válnak.

La Manche-alagút: a Nagy-Britanniát a La Manche-csatorna alatt az európai szárazfölddel összekötő alagút megépítésének régi elképzelését napirendre tűzte Nagy-Britannia →*közös piaci* tagsága. 1974-ben megkezdték az 50 km hosszú (ebből 37 km a csatorna alatt) ~ építését, de Nagy-Britannia – gazdasági nehézségeire hivatkozva – 1975 januárjában bejelentette, hogy lemond az alagút építéséről.

Landrum–Griffin-törvény: az USA Kongresszusa által 1959-ben hozott munkásellenes törvény, amely a szakszervezeteket gyakorlatilag kormányellenőrzés alá helyezi. A ~ szerint bárki bejelentésére a kormány vizsgálatot indíthat a szakszervezetek ellen.

laoszi kérdés: az indokínai Laoszban (231 ezer km², 3 millió lakos) 1945

októberében, a japán fasizmus összeomlása után a Lao Isszara (a későbbi →*Patet Lao)* ellenállási mozgalom kikiáltotta az ország függetlenségét. A francia gyarmatosítók 1946 márciusában visszatértek, és védnökségük alatt létrehozták a monarchiát. Laosz 1949 júliusában kiharcolta függetlenségét. 1950 augusztusában megalakult a Patet Lao antiimperialista kormánya. Az 1954. júliusi →*genfi egyezmény*ek véget vetettek a polgárháborúnak, garantálták az ország függetlenségét, fegyverszünetet rendeltek el a Patet Lao és a királyi kormány között, s nemzetközi bizottságot létesítettek a fegyverszüneti egyezmény betartásának ellenőrzésére. Az amerikai imperialisták támogatásával a reakciós erők újabb polgárháborút robbantottak ki. Ennek befejezéséről intézkedett a második, 1962. júliusi genfi egyezmény, amelynek nyomán a hazafias erők részvételével egységkormány alakult. Az imperialistabarát jobboldal azonban 1964 májusában gyakorlatilag felszámolta az egységkormányt. Az USA nyíltan beavatkozott a laoszi belügyekbe, rendszeresen bombázta a felszabadított területeket. A →*Nixon-doktrína* meghirdetése után erősödött a laoszi felszabadított területekre nehezedő amerikai nyomás. A laoszi hazafias erők azonban 1973 elején már az ország területének négyötödét ellenőrizték és mivel a királyi kormány nem volt hajlandó a neokolonialistákat szolgálni, érlelődtek a békés rendezés feltételei. 1973. február 21-én Vientianéban megállapodás született a béke helyreállításáról és a nemzeti egység megteremtéséről, s 1974. április 6-án megalakult a nemzeti egység ideiglenes kormánya (a hazafias erők és a királyi kormány azonos számú miniszterével és 2 semleges miniszterrel), valamint a vele egyenlő jogkörű, az általános választást előkészítő országos politikai konzultatív tanács. Az ideiglenes kormány élén Szuvanna Fuma herceg, a királyi kormány volt miniszterelnöke állt, míg az országos politikai konzultatív tanácsot féltestvére, Szufanuvong herceg, a Laoszi Hazafias Front KB főtitkára irányította. A vietnami és kambodzsai nép antiimperialista felszabadító harca győzelmének hatására Laoszban is nőtt a hazafias erők befolyása: Vientianéban a népi erők vették át a hatalmat és 1975. augusztus 25-én az egész ország a hazafias erők ellenőrzése alá került. December 2–3-án felbomlott a Szuvanna Fuma-vezette ideiglenes kormány, eltörölték a királyságot. Laosz népi köztársaság lett, Szufanuvong elnökletével. A népi köztársaság fejlődését gátolja Kína hegemonista politikája. Ennek veszélye előtérbe helyezte Laosz és Vietnam szorosabb együttműködését. Ennek jegyében kötötték meg 1977 júliusában a 25 évre szóló barátsági szerződést (még →*kambodzsai kérdés)*.

latens [lat.]: lappangó, rejtett, nyíltan még nem jelentkező, de már létező jelenség, tendencia. A tudományokban és a politikában nagyon fontos, hogy időben felismerjék a ~ folyamatokat vagy jelenségeket. Időben való felismerésük lehetővé teszi a rájuk való felkészülést, perspektivikus számbavéte-

lüket, kifejlődésük elősegítését vagy megakadályozását (attól függően, hogy negatívak vagy pozitív természetűek-e).

Latin-amerikai Gazdasági Rendszer, *Sistema Economica Latino-Americana, SELA:* 1975. október 18-án alakult, 25 latin-amerikai állam részvételével. Jelentősége azért nagy, mert az első olyan amerikaközi szervezet, amely az USA kizárásával jött létre. Kuba már régen követelte, hogy Latin-Amerika országainak össze kell fogniok az amerikai monopóliumokkal szemben, s új gazdasági-politikai szervezeteket kell létrehozniok az USA által irányított régiek (→*AÁSZ*) helyett. A ~ célja: kialakítani a közös gazdasági stratégiát a fejlődés meggyorsítására, és védeni a nyersanyagárakat.

Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás, *Asociación Latino-americana de Libre Comercio, ALALC, Latin-American Free Trade Association, LAFTA:* székhely: Montevideo (Uruguay). Argentína, Brazília, Chile, Ecuador, Kolumbia, Mexikó, Paraguay, Peru, Uruguay és Venezuela gazdasági társulása, amely 1961. június 1-én lépett életbe. A ~ értékét messzemenően csökkenti, hogy az érintett országok többségében a gazdasági élet kulcspozíciói az USA monopóliumainak kezén vannak, s fő kereskedelmi partnerük is az USA (a behozatal 25–65%-a onnan jön). Vezető szervek: az évente ülésező Konferencia és a Végrehajtó Bizottság, amelynek tagjait a kormányok nevezik ki. 1967-ben jött létre a ~ alcsoportjaként az Andesi Csoport, Kolumbia, Chile, Ecuador, Peru és Bolívia részvételével. Venezuela 1973-ban csatlakozott hozzá.

Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet, *OLAS:* székhely: Havanna (Kuba). 1967. július–augusztusban tartotta első értekezletét Havannában. Az értekezlet célja az volt, hogy kidolgozza a forradalmi erők stratégiáját. Az értekezleten a venezuelai, az argentin, a brazil és az ecuadori kivételével a kommunista pártok is részt vettek. Az értekezlet ultraforradalmár jelszavai a következők voltak: „Minden forradalmár kötelessége, hogy csinálja a forradalmat!" „Hozzunk létre két, három, sok Vietnamot!" Az értekezlet mindenek fölé helyezte a gerillaharcot, és határozatában az egyes országokban folyó harcokat egy kontinentális forradalom szerves részeként fogta fel. A kommunista pártok elismerték, hogy a latin-amerikai forradalmi harc fegyveres formája a valószínű, de leszögezték, hogy minden ország forradalmi erőinek joga és kötelessége a forradalom útjainak és módszereinek meghatározása. A ~ az utóbbi időben a latin-amerikai helyzet reális értékelése alapján szervezi a szolidaritási akciókat, napjainkban például a chilei fasiszta junta ellen.

lavírozás [holl.]: átvitt értelemben ügyes manőverezés bonyolult politikai helyzetekben, készség az akadályok megkerülésére, a veszélyes összetűzések kikerülésére, de egyben a harc folytatására is. Ebben az értelemben a politika fontos eleme. Negatív értelemben ügyes-

kedés, a veszélyes feladatok megkerülése, kitérés a nyílt állásfoglalás elől.

lebegtetés: a valutaárfolyam alakításának az a módszere, amikor a központi →*bank* nem lép közbe a pénzpiacokon a →*valuta* árfolyamának szilárdságáért, vagyis a lebegtetett valuta ára a →*kereslet*nek és a →*kínálat*nak megfelelően alakul.

legális [lat.]: engedélyezett, törvényes kereteken belül működő. A törvényekhez alkalmazkodó. Ellentéte az illegális.

legitimizmus: [lat.]: 1. elv, mely szerint a királyságok megdöntése törvénytelen, a megbuktatott monarchiák visszaállítandók; királypártiság; a monarchia egyedüli törvényes rendszerként való felfogása valamely országban; 2. egy trónját vesztett uralkodócsalád igényeit képviselő, visszaállítását követelő mozgalom. (Magyarországon a két világháború között a Habsburg-ház uralmának restaurálását célzó mozgalom.)

legnagyobb kedvezmény elve: a nemzetközi kereskedelemben alkalmazott elv, amely szerint a szerződő felek a szerződésben meghatározott területeken egymásnak kölcsönösen biztosítják mindazokat a kereskedelmi, vám- stb. kedvezményeket, amelyeket bármelyik más államnak nyújtanak vagy nyújtani fognak. A szocialista és tőkésországok közti viszonyok normalizálása megköveteli, hogy a ~ érvényesüljön a gazdasági kapcsolatokban. Az USA-ban levő reakciós erők a hetvenes évek elején olyan feltételekhez kötötték a ~nek érvényesítését, amelyek beleszólást jelentenének a szocialista országok belső életébe. E megkülönböztető törvény fenntartása fékezi az USA és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlődését. A hetvenes évek második felében az USA, módosítva álláspontját, több szocialista országgal – Magyarországgal 1978-ban – megállapodott a ~ kölcsönös alkalmazásában.

lélektani hadviselés (pszichológiai háború): háború vagy háborús előkészületek idején a szemben álló felek módszere a pszichológiai, morális erő gyengítésére. A második világháború után az imperialista külpolitika egyik fontos tényezője. Célja a szocialista országok egységének megbontása, a burzsoá ideológia terjesztése, a →*fellazítási politika* érvényesítése. Nagy anyagi erőforrásokkal rendelkező propagandaszervezeteket állítottak e politika szolgálatába: →*Amerika Hangja*, *Szabad Európa Rádió*.

lengyel–nyugatnémet szerződés: a hidegháborús korszak lezárásának egyik fő akadálya volt, hogy az NSZK nem volt hajlandó elismerni a második világháború nyomán kialakult európai határokat, így az Odera–Neisse-határt. Az 1969-ben hatalomra jutott Brandt-kormány a realitások felismerése jegyében 1970. december 7-én szerződést kötött a lengyel kormánnyal a kapcsolatok normalizálásának alapelveiről. A szerződést, amelyben az NSZK kormánya elismerte a határokat, 1972.

május 17-én ratifikálták. A ~ kiegészítéséről 1975 nyarán, az európai biztonsági értekezlet záróülése alkalmával tárgyalások folytak a lengyel és a nyugatnémet delegáció vezetője között. Az új megállapodást 1975. október 7-én írták alá Varsóban, amelynek értelmében az NSZK 1,3 milliárd márka hitelt nyújt, s ugyanakkor Lengyelország engedélyezi 120 ezer németajkú lengyel állampolgár kivándorlását az NSZK-ba. A megállapodás NSZK-beli ratifikálására 1976. március 12-én került sor.

Lenin-békedíj: →*Nemzetközi Lenin-békedíj*

lenini normák: a pártélet Lenin által kidolgozott normáinak összessége. Ezek közül különösen fontosak a következők: a demokratikus centralizmus elvének következetes érvényesítése, a párton belüli demokrácia állandó fejlesztése, a kollektív vezetés, a kritika és önkritika elvének érvényesítése, a pártegység és a pártfegyelem biztosítása, a párttagság aktivizálása, az elmélet és a gyakorlat egységének biztosítása, a munkásosztállyal és a tömegekkel való összeforrottság. A ~ megsértése súlyos károkat okozott a kommunista pártoknak. Az SZKP →*XX. kongresszus*a harcot indított a ~ megtartásáért.

leninizmus: →*marxizmus–leninizmus*

lépcsőzetes háború: →*eszkaláció*

leszerelés: nemzetközi megállapodásokba vagy egy állam egyoldalú döntéseibe foglalt olyan intézkedések rendszere, amelyek a fegyverek és a katonai berendezések részleges vagy teljes megsemmisítését, a haderők csökkentését vagy megszüntetését célozzák. A ~i megállapodásban az államok önként vesznek részt, eltérően a háborúk utáni különböző olyan nemzetközi jogi aktusoktól, amelyek bizonyos államokat részleges vagy teljes ~re kötelezenek (még →*általános és teljes leszerelés*, *atomcsend-egyezmény*, *közép-európai haderő- és fegyvercsökkentési tárgyalások*, *Leszerelési Bizottság*).

Leszerelési Bizottság: székhely: Genf (Svájc). Az ENSZ 1961-es 16. ülésszaka „tizennyolchatalmi" ~ felállítását határozta el, öt NATO-hatalom (Franciaország, Kanada, Nagy-Britannia, Olaszország és az USA), öt szocialista ország (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és a SZU) és nyolc el nem kötelezett ország (Brazília, Burma, EAK, Etiópia, India, Mexikó, Nigéria és Svédország) részvételével. A ~ munkájában Franciaország kezdettől nem vett részt. A ~ különféle javaslatok feletti vita hosszas elhúzódásával, az USA küldöttsége által több ízben támasztott nehézségek közepette, sőt munkájának másfél éves szünetelése mellett, egyetlen kérdésben jutott lényeges eredményre: a Nagy-Britannia, a SZU és az USA által 1963. augusztus 5-én aláírt részleges →*atomcsend-egyezmény* tekintetében. 1969-ben Argentína, Hollandia, Japán, Jugoszlávia, Magyarország, Marokkó, Mongólia és Pakisztán is meghívást kapott a ~ban való részvételre. Az az-

óta „huszonöthatalmi" ~ munkáját előrelendítette a →*SALT*-egyezmény, s jelenleg a vegyi fegyverek megalkotásának, gyártásának, tárolásának tilalma, a készletek megsemmisítése, valamint a föld alatti nukleáris kísérletek betiltása áll a tanácskozások középpontjában.

létminimum: az emberi léthez minimálisan szükséges termékek és szolgáltatások összessége. Nagysága elsősorban a termelőerők fejlettségétől, a történelmileg kialakult társadalmi viszonyoktól függ.

libanoni polgárháború: az 1975 márciusában elkezdődött polgárháborút az váltotta ki, hogy 1943 óta változatlanul érvényben maradtak az ún. nemzeti paktum előírásai, amelyek a politikai pozíciókat a vallási csoportoknak megfelelően osztják szét. 1943-ban abból indultak ki, hogy a lakosság 6:5 arányban oszlik meg a keresztények és a mohamedánok között (1976-ban a megoszlás: 65 mohamedán és 35 keresztény), s ennek megfelelően az akkor távozó francia gyarmatosítók szövetségesei, a gazdasági kulcspozíciókkal rendelkező maronita keresztény kereskedőburzsoázia vezetői kapták a politikai kulcspozíciókat is: maronita az igen nagy hatáskörrel rendelkező köztársasági elnök, valamint a hadsereg főparancsnoka (ugyanakkor hagyományosan szunnita mohamedán a miniszterelnök és siita mohamedán a parlament elnöke). 1958-ban, amikor az iraki forradalat hatására Libanonban is akcióba lépett a baloldal a maronita hegemónia ellen, az USA katonai beavatkozással mentette meg a jobboldali rezsimet. A hetvenes évek elején mind jobban erősödött a baloldal fellépése, amit erősített a palesztinok jelenléte (350 000 palesztin menekült él a 3 milliós országban). A baloldal a palesztinok támogatásával követelte a modern világi állam létrehozását, a maronita hegemónia felszámolását, az ország határozott kiállását az arab ügy mellett. A maronita burzsoázia szervezetei (elsősorban a fasiszta Falange párt) a baloldal és a palesztinok erősödő összefogásától tartva 1975 tavaszától követelte a palesztinok mozgásszabadságának korlátozását, sőt az országból történő kiutasításukat. Ezt követően a maronita szabadcsapatok megtámadták a palesztin menekülttáborokat. A polgárháborút az imperialisták és Izrael támogatását élvező libanoni jobboldaliak vallásháborúnak akarták feltüntetni. Ez távolról sem felelt meg a valóságnak, hiszen a baloldali pártok koalíciójában nagy számban vesznek részt keresztények. Az imperialistáktól szított ~ az ország kettészakadásával fenyegetett. A baloldal fegyveres győzelme után Szíria katonai beavatkozása újabb súlyos problémákat teremtett. 1976 nyarán a jobboldal Szíria segítségével harcolt a palesztinok és a baloldali erők ellen. Ennek a konfliktusnak 1976 júliusában Szíria és a PFSZ damaszkuszi megállapodása vetett véget. A 19 hónapig tartó polgárháborúban 60 000 ember vesztette életét, 200 000 megsebesült, az anyagi károk meghaladták a 10 milliárd dollárt. A belső béke fenntartása érdekében libanoni–szíriai–palesztin vegyes-

bizottság alakult, az →*Arab Liga* képviselőjének elnökletével, s megalakult az arabközi békefenntartó erő, amelyben a szíriai csapatok dominálnak. A belső béke azonban törékenynek bizonyult, elsősorban azért, mert a libanoni jobboldal mind szorosabb kapcsolatot épített ki Izraellel, s a jobboldali fegyveresek közvetlen katonai támogatást kaptak az izraeli hadseregtől. Újabb veszélyes fordulatot jelentett Izrael 1978. márciusi agressziója Dél-Libanon ellen. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1978. március 19-én úgy döntött, hogy békefenntartó erőket küld Dél-Libanonba, az izraeli csapatok kivonulásának ellenőrzésére. A 6000 ENSZ-katona jelenléte azonban nem akadályozta meg, hogy a libanoni jobboldal csapatai megszállják az Izrael által kiürített területek javarészét, sőt 1979 áprilisában izraeli segédlettel megalakult Szaad Haddad őrnagy „szabad és független libanoni állama". A libanoni helyzetet a kormány cselekvésképtelensége, a libanoni palesztin állások ellen indított sorozatos izraeli légi- és tengeri támadások és a haladó libanoni erők ellen folytatott imperialista beavatkozások jellemzik.

liberalizmus [lat.]: 1. burzsoá politikai és ideológiai irányzat, amely az ipari burzsoázia érdekeit fejezte ki a feudalizmussal szemben. A munkásmozgalom erősödésével a liberálisok a reakcióval való megegyezés útjára léptek, elvesztették haladó jellemvonásaikat; 2. egyes tőkésországokban (Nagy-Britannia, Ausztrália, Kanada) vannak liberális nevet viselő polgári pártok; 3. átvitt értelemben: elvtelen engedékenység, elnézés, erélytelenség az ellenséggel szemben. 4. Mai polgári beállítások szerint a szocialista társadalomban a „szabadság" fogalma, és lehetséges mértéke. A liberalizálást a szocializmus engedékenyebbé, a kapitalizmus számára elfogadhatóbbá válásaként fogják fel.

licensz [ang.]: szabadalmazott vagy más módon jogilag védett találmány, tudományos-műszaki eredmény felhasználásának engedélyezése, ill. más, jogilag ugyan nem védett, de egyébként gazdaságosan hozzá nem férhető műszaki, termelési tapasztalat átadása, rendszerint pénzfizetés vagy más ellenszolgáltatás fejében.

lincselés (a 18. sz.-ban élt Ch. Lynch amerikai fajgyűlölő ültetvényes nevéből származó fogalom): vizsgálat és bírósági eljárás nélküli kegyetlen leszámolás, önbíráskodás; nekivadult tömeg vagy csoport által végrehajtott erőszakos önbíráskodás. Az USA déli államaiban keletkezett és terjedt el az 1861–65-ös polgárháború előestéjén, mint a rabszolgaság ellenfeleivel való leszámolás eszköze.

likvidátorság [lat.]: jobboldali, opportunista irányzat a munkásmozgalomban. Célja a párt, a szervezettség felszámolása.

lobby [ang.]: érdekcsoportok az USA-ban, amelyek a törvényjavaslatok tárgyalása idején „megdolgozzák" (megvásárolják, megvesztegetik, zsarolják)

a szenátorokat és képviselőket, hogy „megfelelően" szavazzanak.

lockout [ang.]: →*kizárás*

logika [gör.]: 1. a gondolkodás törvényeivel foglalkozó tudomány. Megkülönböztetünk formális és dialektikus ~t. A formális ~ a gondolkodás tartalmától elvonatkoztatható, általános törvényszerűségeket keresi. A dialektikus ~ a gondolkodás törvényeit történeti fejlődésükben és a valóság konkrét alakulásával összefüggésben tanulmányozza mint az objektív világnak az ember tudatában való visszatükröződését. A matematikai ~ a ~i problémákat matematikai módszerekkel vizsgálja; 2. logikus gondolkodás: a belső összefüggések, törvényszerűségek, okozati kapcsolatok keresése, a következtetések levonása.

lojalitás [fr.]: korrekt, kifogástalan, jóindulatú magatartás valaki vagy valami iránt; a törvényesség határainak, az együttműködés szabályainak tiszteletben tartása; a törvények, a fennálló hatalom, intézmény, szervezet, mozgalom, eszme stb. tudomásulvétele.

lumpenproletariátus [ném.–lat.]: lezüllött, deklasszált elemek, akiket rendszerint az ellenforradalmi megmozdulásokban felhasználnak a szocializmus ellen (pl. 1956-ban Magyarországon).

lusakai értekezlet: 1970. szeptember 8–10. között értekezletet tartottak az el nem kötelezett országok magas rangú képviselői Lusakában (Zambia fővárosa). A ~en 54 résztvevő, ezenkívül megfigyelők és vendégként a felszabadító mozgalmak képviselői voltak jelen. A ~ folytatása a belgrádi értekezletnek és a →*kairói értekezlet*nek. A ~-en elfogadott dokumentumok leszögezik, hogy az →*el nem kötelezett országok*nak további erőfeszítéseket kell tenniük a nemzetközi feszültség enyhítésére. Követelték az izraeli csapatok kivonulását az arab területekről, állást foglaltak Indokína népeinek támogatása mellett, elítélték a fajüldöző rendszereket, követelték a gyarmati uralom felszámolását. A ~ állandó elnökséget választott (titkára K. Kaunda, Zambia elnöke), ennek feladata az el nem kötelezett országok közös akcióinak előmozdítása és a négy-hat évenként tartandó csúcstalálkozók előkészítése.

lutheranizmus: a →*protestantizmus* egyik irányzata, elnevezését M. Luther vallásreformátorról kapta, aki a 16. sz.-ban lépett fel. A katolikus vallástól abban különbözik, hogy tagadja az egyház közvetítő szerepét az isten és az ember között. Tanítása szerint a megváltás csak hitben nyerhető el, ezért a papság (egyházi) feladata a szentírás hirdetése és magyarázata, mise helyett a prédikáció. Elvetette a szerzetesrendeket, a szentek kultuszát, de megőrizte a katolicizmus egyes fontos vonásait (pl. a keresztelést). Kb. 70 millió híve van. Legelterjedtebb az NSZK-ban és az NDK-ban, továbbá Svédországban, Dániában, Finnországban, Norvégiában, Izlandon és az USA-ban. Átvitt értelemben se hideg, se meleg, következetlen magatartás.

M

machiavellizmus: mai értelemben a gátlástalan, eszközökben nem válogató, alattomos politika megjelölése. Elnevezését Niccolò Machiavelli (1469–1527) itáliai (firenzei) államférfi és íróról kapta, aki a reneszánsz egyik kimagasló alakja volt. „A fejedelem" című művében Itália egyesítése és függetlenségének védelme érdekében szükségesnek tartotta az erős központi hatalom létrehozását, és megfogalmazta a korlátlan hatáskörű fejedelem feladatait. E politikai cél érdekében jogosnak tartotta minden eszköz felhasználását, később azonban ezt eltorzítva általánosították, s ebből következően használják a ~ kifejezést a gátlástalan politika megjelölésére.

MacMahon-vonal: az 1914-es brit–tibeti különszerződésben rögzített határvonal Brit India és Tibet között. A Kínába vezető szárazföldi út megszerzésére törekvő brit imperialisták kihasználták azt a körülményt, hogy a dalai láma vezette tibeti szeparatisták Tibet „függetlenségének" elismerését kérték Londontól. A brit imperialisták 1913-ban tárgyalásra hívták Simlába a kínai kormány képviselőit, s a tárgyaláson részt vett egy tibeti küldöttség is. MacMahon tábornok, Nagy-Britannia képviselője titkos levélváltás során megállapodott a tibeti küldöttséggel Brit India és Tibet határának módosításáról. A kínai delegáció nem ismerte el a megállapodást, amely 90 ezer km²-nyi kínai területet csatolt Brit Indiához. A Kínai Népköztársaság szintén érvénytelennek tekinti a ~at.

maffia: 1. széles körű hálózattá kiépített titkos (földalatti) bűnszövetkezet Szicíliában. A parasztság önvédelmi szervezeteként jött létre a 18. sz. végén, majd a 19. sz. elejétől fokozatosan a földbirtokosok eszközévé vált a parasztok ellen. Napjainkban amellett, hogy közönséges bűncselekményeket követ el, a politikai reakció szolgálatában áll (pl. a tömegek megfélemlítésére törekszik, gyilkosságokat hajt végre politikai célokból). Megfelelője az USA-ban a Cosa Nostra; 2. átvitt értelemben titkos bűnszövetkezet (pl. a közéletben, a politikai tevékenységben), amelyre jellemző az aljas, fondorlatos cselszövés.

magántulajdon: közgazdasági értelemben a termelési eszközök és az általuk előállított fogyasztási cikkek másokat kizáró tulajdona. A termelési eszközök ~a legmagasabb fokát a tőkés társadalomban éri el. A szocializmus megszünteti a tőkés ~t, meghagyja viszont a kisárutermelők személyes munkán ala-

puló tulajdonát, amely nem jár együtt kizsákmányolással.

Maghreb-államok: az EAK-tól nyugatra fekvő tenger melletti területek – Algéria, Líbia, Marokkó, Tunézia – arab neve (nyugat) a középkor óta. A ~ Állandó Tanácskozó Bizottsága 1965-ben alakult, a részt vevő országok együttműködésének fejlesztésére. Az együttműködést nehezíti, hogy az államok különböző politikát folytatnak, eltérő álláspontjuk van a nemzetközi kérdések megítélésében.

magisztrátus [lat.]: elöljáróság, városi hatóság, városi önkormányzat, tanács elnevezése egyes országokban (pl. Angliában).

magyar békeszerződés: a →*Szövetséges és Társult Hatalmak* és Magyarország közötti békeszerződést 1947. február 10-én írták alá Párizsban. A ~ semmisnek minősítette az 1938 óta bekövetkezett területváltozásokat, s Magyarország határait az 1938. január 1-i állapotnak megfelelően állította vissza (kivéve azt, hogy az ún. pozsonyi hídfő kiszélesítésére három, többségében nem magyar ajkú falut Csehszlovákiához csatoltak). A ~ kötelezettségvállalást tartalmaz az emberi jogok és alapvető szabadságjogok biztosítására, minden fasiszta és revízióra törekvő szervezet feloszlatására és működésének megtiltására. A ~ korlátozta a hadsereg létszámát. Intézkedéseket tartalmazott a hadifoglyok hazaszállításáról. Magyarországot 300 millió dollár →*jóvátétel*re kötelezte. (Az összegből a SZU-t 200 millió, Jugoszláviát és Csehszlovákiát együttesen 100 millió dollár illette meg.) A jóvátételt nem devizában és egyszerre, hanem a folyó termelésből árucikkekkel, nyolc évre elosztva kellett teljesíteni. A SZU állandó engedményeket tett, 1948 júniusában a még hátralevő kötelezettségeket felére csökkentette, majd később teljesen elengedte, hogy segítse az ország gazdasági megerősödését.

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány: a Magyar Népköztársaság kormányának neve 1956. november 4. óta. Az ellenforradalmi erőkkel vívott harcban alakult Kádár János vezetésével. Első kiáltványát 1956. november 4-én tette közzé. A szocializmus megvédéséért vívott harcban a SZU-hoz fordult segítségért. Kádár János 1958. januárig, majd 1961–65-ig volt a ~ elnöke. A ~ tagjai: elnök Lázár György, elnökhelyettesek: Aczél György, Borbándi János, Faluvégi Lajos, Marjai József. Miniszterek: belkereskedelmi: Sághy Vilmos; belügy: dr. Horváth István; egészségügyi: dr. Schultheisz Emil; építésügyi és városfejlesztési: Ábrahám Kálmán; honvédelmi: Czinege Lajos; igazságügyi: dr. Markója Imre; kohó- és gépipari: Soltész István; könnyűipari: Keserű Jánosné; közlekedés- és postaügyi: Pullai Árpád; külkereskedelmi: Veress Péter, külügy: Puja Frigyes; mezőgazdasági és élelmezésügyi: Váncsa Jenő; munkaügyi: dr. Trethon Ferenc; művelődési: Pozsgay Imre; nehézipari: Simon Pál; pénzügy: dr. Hetényi István; az Országos

Tervhivatal elnöke: dr. Faluvégi Lajos; az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke: dr. Szekér Gyula. Államtitkárok irányítása alatt álló szervek: Állami Egyházügyi Hivatal, elnöke: Miklós Imre; Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, elnöke: Szakali József; Központi Statisztikai Hivatal, elnöke: Nyitrai Ferencné, Magyar Nemzeti Bank, elnöke: Timár Mátyás; Országos Anyag- és Árhivatal, elnöke: dr. Csikós-Nagy Béla; Országos Vízügyi Hivatal, elnöke: Gergely István. Minisztertanács Tanácsi Hivatala, elnöke: dr. Papp Lajos; Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, elnöke: Bajnok Zsolt.

Magyar Kereskedelmi Kamara, *Kereskedelmi Kamara:* 1948-ban alakult. A Minisztertanács 1977-ben hozott rendelete szerint a ~ tagvállalatainak információs fórumaként segíti a nemzetközi gazdasági együttműködést, a szocialista gazdasági vállalkozást, a vállalatok gazdasági kapcsolatait, tagjai és az állami gazdaságirányító szervek véleménycseréjét. A ~ képviseli tagjai érdekeit a nemzetközi kamarai jellegű szervezetekben. Felügyeletét a Minisztertanács látja el.

Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, *KISZ:* az MSZMP vezetése alatt működő ifjúsági tömegszervezet. Magyarországon 1918 novemberében alakult meg a kommunista ifjúmunkás mozgalom Ifjúmunkások Országos Szövetsége (IOSZ) néven. Miután az IOSZ egyesült a Szocialista Ifjúmunkások Szövetségével, Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) néven működött tovább (1919. április 6-tól). Tagjai aktívan részt vettek a Tanácsköztársaság megszilárdításában, védelmében, a szocialista kultúra terjesztésében. Az ellenforradalmi rendszer idején a KIMSZ illegálisan működött és hősi harcot vívott a dolgozó fiatalok szociális és kulturális helyzetének javításáért, a SZU ellen készülő háború elhárításáért, az ifjúság politikai jogaiért. A fasiszta terror sok áldozatot követelt a KIMSZ soraiból. 1936-ban ideiglenesen feloszlatták a KIMSZ sejtjeit. A kommunista fiatalok ettől kezdve a szakszervezetek ifjúsági csoportjaiban és a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben működő legális ifjúsági csoportokban tevékenykedtek. 1936-ban a kommunisták kerültek többségbe az Országos Ifjúsági Bizottságban (OIB). (Az OIB az SZDP ifjúsági vezető szerveként 1930-ban alakult.) Az illegális KMP irányításával a kommunista fiatalok nagy befolyásra tettek szert, és jelentős eredményeket értek el a szakszervezeti és szociáldemokrata fiatalok balratolódásában, a KMP által meghirdetett munkásegység és az antifasiszta népfrontpolitika népszerűsítésében. 1944. október 28-án újjáalakult a KIMSZ, Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) néven. Feladatául tűzte ki az ifjúság mozgósítását a német megszállók elleni harcra. A KISZ kezdeményezésével alakult meg 1944 novemberében a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja. A KISZ fegyveres csoportokat szervezett, melyek hősiesen harcoltak a megszállók és magyar cinkosaik ellen. 1945 februárjában, Budapest felszaba-

dulása után, a KISZ beszüntette működését, mert a párt kezdeményezésére és vezetésével megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ). Az ifjúság demokratikus egységét azonban a MADISZ nem tudta megvalósítani, mert a koalícióban részt vevő pártok jobboldali erői létrehozták saját ifjúsági szervezeteiket és rövidesen újból működni kezdtek a reakciós egyházi ifjúsági szervezetek. Az ifjúsági egység megbontására a demokratikus erők válasza az ifjúság egyes rétegeit tömörítő szervezetek létrehozása volt. Létrejött az ifjúmunkás mozgalom tradícióira támaszkodó Szakszervezeti Ifjúmunkás és Tanoncmozgalom (SZIT). Kommunista kezdeményezésre fejlődésnek indult az egyetemisták szervezete, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége (MEFESZ), a népi kollégiumokat átfogó szervezet, a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) és a gyermekeket tömörítő úttörőmozgalom. Mindezen szervezetek munkájának koordinálására 1946 márciusában megalakult a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT). A szocialista forradalom előrehaladása megteremtette az egységes ifjúsági szervezet megalakításának feltételeit. 1948 tavaszán létrejött az egyes rétegszervezeteket összefogó Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) és ezzel egyidőben megszűntek az egyes pártok ifjúsági szervezetei. 1950 júniusában sor került a szervezeti széttagoltság megszüntetésére, és megalakult a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ). A DISZ mozgósította az ifjúságot a szocializmus építésére. A sikerek mellett azonban hibákat is elkövetett, melyek összefüggtek az akkori pártvezetés hibáival. Az ellenséges erők az ellenforradalom előkészítése idején nagy súlyt helyeztek arra, hogy megbontsák az ifjúsági egységet és felbomlasszák a DISZ-t. Az ellenforradalom napjaiban az ifjúság egy kis részét sikerült a reakciónak félrevezetni és felhasználni szocialistaellenes céljai érdekében, sőt hozzákezdett a régi fasiszta, félfasiszta, polgári ifjúsági szervezetek létrehozásához. Az ellenforradalom leverése után rövid ideig még működtek egyes rétegszervezetek, de a szocialista hatalom megszilárdítása lehetővé tette a párt vezetése alatt álló egységes ifjúsági szervezet megteremtését. 1957 márciusában megalakult a ~. A ~ az MSZMP vezetésével, a marxizmus–leninizmus alapján működik. Fő feladata segíteni a pártnak az ifjúság szocialista nevelésében, mozgósítani a fiatalokat a szocializmus építésére. A ~ tevékenyen részt vesz az ifjúságot érintő problémák megoldásában. Az MSZMP Központi Bizottsága 1970. február 18-i ülésén foglalkozott az ifjúságpolitika kérdéseivel. Határozatában részletesen foglalkozik a pártszervezetek ifjúsággal kapcsolatos feladataival, a ~ kommunista jellegének erősítésével. A határozat szerint az ifjúsággal kapcsolatos teendők koordinálása érdekében létre kell hozni a Központi Bizottság, a bp.-i és megyei pártbizottságok ifjúsági munkabizottságait. A minisztertanács mellett létrehoztak egy bizottságot, melynek feladata, hogy az állami élet területén ellenőrizze és koordinálja az ifjúsággal kapcsolatos munkát. A ~

tagja a →*Demokratikus Ifjúsági Világszövetség*nek.

Magyar Partizán Szövetség: a második világháború idején a német megszállók, a fasizmus ellen fegyverrel harcoló magyarok szervezete. Szovjet, jugoszláv, francia, csehszlovák partizáncsoportokban is részt vettek magyar hazafiak.

Magyar Szocialista Munkáspárt, *MSZMP:* A Magyar Népköztársaság vezető, marxista–leninista pártja. 1918. november 24-én alakult Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) néven. A párt vezetője Kun Béla lett. A párt programja kifejezte a nép akaratát, így rövid idő alatt a néptömegek többsége a pártot követte, s ez megteremtette a proletárdiktatúra egyik legfontosabb feltételét. 1919. március 21-én a proletariátus átvette a hatalmat, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. A túlerőben levő imperialisták azonban leverték a Tanácsköztársaságot, és elkezdődött a kegyetlen Horthy-rendszer. A kommunisták ellen féktelen terror kezdődött, sok ezer kommunistát, köztük számos vezetőt meggyilkoltak, és sokan emigrációba kényszerültek. A párt súlyos illegális körülmények között folytatta harcát, nagy mozgalmakat szervezett, különösen a gazdasági válság éveiben. Az uralkodó osztály kegyetlen terrorral válaszolt a megmozdulásokra. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után a párt a munkásegység erősítését és a népfront megteremtését tűzte ki célul. Amikor Magyarország Hitler oldalán belépett a második világháborúba, a párt meghirdette a nemzeti függetlenségért, Magyarországnak a háborúból való kilépéséért vívott harcot. Jelszava a „független, szabad, demokratikus Magyarországot" lett. 1942-ben a reakció súlyos csapást mért a pártra. Több száz kommunistát letartóztattak és megkínoztak, kivégezték a párt titkárát, Schönherz Zoltánt, és agyonverték a „Szabad Nép" szerkesztőjét, Rózsa Ferencet. A KB, melynek élére Kádár János állt, nehéz körülmények között újjászervezte sorait. 1944 májusában létrehozta a fasisztaellenes erőket egyesítő Magyar Frontot. 1944 nyarán elkezdődött a fasiszta megszállókkal szembeni fegyveres ellenállás. Ságvári Endre a fasiszta elnyomó szervek egy csoportjával vívott fegyveres harcban vesztette életét. 1944. szeptemberben a párt a Magyar Kommunista Párt (MKP) nevet vette fel. A felszabadulás után a párt a demokratikus fejlődés vezető pártja lett. Programot adott az újjáépítésre, a földreformra, az államosításokra. Vezette a harcot a népi demokratikus forradalom következetes végigviteléért. 1948 júniusában, miután a Szociáldemokrata Párt megtisztította magát a jobboldali elemektől – a két párt Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven egyesült. A párt hatalmas sikereket ért el a szocializmus építésében. A fejlődést megzavarta, hogy eluralkodott Rákosi Mátyás személyi kultusza, ami súlyos károkat okozott a párt- és állami életben, a gazdaságpolitikában, s mindez rontotta a párt és a tömegek kapcsolatát. A párt 1953 júniusában feltárta a hibákat, ez azonban nem járt a hibák

kijavításával, mert egyrészt a régi vezetés ragaszkodott hozzájuk, másrészt a hibákat és az önkritikát felhasználva egyre erősödött a Nagy Imre vezette revizionista csoport. Az SZKP →*XX. kongresszus*a szellemében a párt 1956 júliusában helyes határozatokat hozott a hibák kijavítására, a revizionista elemek azonban mindent megtettek, hogy ezt megakadályozzák. 1956 nyarára széles ellenforradalmi front jött létre, amely az imperialisták által támogatott reakciós erőktől a párton belüli revizionistákig terjedt. Ezek, kihasználva a korábbi évek hibáit, támadásba lendültek a szocialista rendszer ellen. Október 23-án kirobbantották az ellenforradalmat. A magyar kommunisták november 4-én Kádár János vezetésével új központot hoztak létre, megalakították a →*Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*t és a SZU segítségét kérték a szocializmus megmentésére. A párt neve ~ lett. A párt – miután tisztázta az ellenforradalom okait és kidolgozta azokat a feladatokat, amelyek biztosítják, hogy a régi hibák ne ismétlődjenek meg – nagy sikereket ért el a szocializmus építésében. A párt a széles néptömegekre támaszkodva, a szocializmus minden hívét összefogva vezeti az országot. Legfelsőbb szerve az 5 évenként összehívott kongresszus. Az 1975. március 17. és 22. között tartott XI. kongresszuson elfogadták a párt programnyilatkozatát és a szervezeti szabályzat módosítására tett előterjesztést. A programnyilatkozat szerint: „A következő 15–20 évben az a feladat áll előttünk, hogy tovább haladjunk a szocializmus építésének útján, fejlett szocialista társadalmat teremtsünk hazánkban, s így közelebb jussunk történelmi célunkhoz, a kommunizmushoz." 1980. március 24. és 27. között ülésezett a ~ XII. kongresszusa. Az ott elfogadott határozat megerősítette a párt bevált politikai irányvonalát, és a programnyilatkozatban kitűzött célokkal összhangban kijelölte a fejlett szocialista társadalom építésének további tennivalóit. A határozat leszögezi, hogy a „következő öt évben a fő feladat, hogy nagy vívmányainkra támaszkodva erősítsük társadalmunk szocialista vonásait, megalapozzuk a népgazdaság további fejlődését, megszilárdítsuk az életszínvonal területén elért eredményeket és javítsuk az életkörülményeket". A kongresszus megválasztotta a Központi Bizottságot és a Központi Ellenőrző Bizottságot. A Központi Bizottság megválasztotta a Politikai Bizottságot és a KB titkárait. A KB első titkárává ismét Kádár Jánost választották.

maharadzsa [szanszkrit]: a legmagasabb rangú indiai fejedelmek címe a középkortól 1956-ig. 1956-ban megfosztották őket politikai hatalmuktól. 1970-ben a kormány eltörölte a ~k gazdasági kiváltságait is, de a Legfelső Bíróság megsemmisítette a döntést.

majorizálás [lat.–ném.]: leszavazás; a szavazattöbbség érvényesítése a kisebbséggel szemben.

május 1.: a munkásosztály nemzetközi összefogásának ünnepe. A II. Internacionálé 1889-ben Párizsban tartott ala-

kuló kongresszusa határozata szerint minden évben ezen a napon a munka beszüntetésével kell nyomatékot adni a munkásosztály követeléseinek. (Azért esett a választás erre a napra, mert 1886. május 1-én az amerikai Haymarketben több munkást meggyilkoltak.) A szociáldemokrata pártok, megtagadva ~ eszméjét, május első vasárnapjára tették az ünnepet. A kommunista pártok ~t harcos munkásünneppé tették, amelyen gyűléseket, felvonulásokat tartanak.

makro- és mikroökonómia (makro- és mikrogazdaság): a gazdasági élet össztársadalmi szintjén, ill. a gazdálkodó egységek szintjén felmerülő jelenségek kétféle szemlélete, vizsgálati módja. A makroökonómia a gazdasági élet jelenségeit társadalmi, népgazdasági szinten tanulmányozza, a mikroökonómia a gazdasági egységekből indul ki, azokat vizsgálja. Tekintve, hogy a gazdasági jelenségek kis egységek szintjén nem magyarázhatók meg, a marxista közgazdaságtudomány a makroökonómia módszerét alkalmazza. A népgazdasági összefüggések azonban mechanikusan nem alkalmazhatók a vállalati gazdálkodás szférájában, épp ezért szükség van a mikroökonómiai vizsgálatokra is. A modern marxista közgazdaságtudomány épp ezért a döntési szintek megfelelő elhatárolásával, az érdekeltségi viszonyok erősítésével, a vállalati munka hatékonyabbá tételével, s az ezeket szolgáló mikroökonómiai vizsgálatokkal is segíti a gazdasági fejlődés kívánatos irányát és ütemét.

malthusianizmus: Th. Malthus (1766–1834) angol pap és közgazdász által megalapozott és róla elnevezett népesedési elmélet és népesedéspolitikai koncepció. Azt állítja, hogy az éhség és a nyomor nem társadalmi-gazdasági okok, hanem örök és megváltoztathatatlan természeti-biológiai törvények következménye. Népesedési elmélete szerint a népesség száma geometriai haladvány (1, 2, 4, 8, 16 . . .) szerint nő, a termelés, főleg a létfenntartási cikkek termelése viszont csak számtani haladvány (1, 2, 3, 4, 5 . . .) szerint fejlődik. Ezért a termelés és a népesség növekedése közötti szakadék állandóan nagyobb lesz, az életszínvonal szüntelenül csökken, a nyomor és az éhezés fokozódik. A malthusiánusok szükségesnek tartják a születések csökkentését, helyeslik a háborúkat és más, az emberek millióit pusztító csapásokat (járványok, éhhalál stb.), ezeket a „természet áldásainak" tartják.

mandarin [szanszkrit–portug.]: a kínai feudális állam által előírt államvizsgák alapján elnyerhető kilenc fokozatba sorolt vezető hivatalnokok elnevezése. Kínában és másutt ma is használatos megbélyegző elnevezés, (nyerészkedő és hatalmaskodó udvaronc).

mandátum [lat.]: 1. meghatalmazás, felhatalmazás, megbízás, utasítás; 2. a meghatalmazást igazoló okmány, megbízólevél; 3. választói megbízás parlamenti képviselők, tanácstagok részére; képviselői megbízás, képviselői hely.

manilai értekezlet: az USA, Ausztrália, Franciaország, a Fülöp-szigetek, Nagy-

Britannia, Pakisztán, Thaiföld és Új-Zéland 1954. szeptember 8-án tartott értekezlete, melyen megalakítják a → *Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetét.*

manipuláció [fr.]: átvitt értelemben mesterkedés, furfangos cselfogás, félrevezetés, becsapás. Az imperialista propaganda fontos eszköze és módszere az emberek tudatának befolyásolására.

maoizmus: azoknak az eszméknek, nézeteknek, stratégiai és taktikai koncepcióknak az összessége, amelyek a kínai forradalom menetében és a szocializmus építése során, a Kínai Kommunista Párton belül Mao Ce-tung és követői politikai irányvonalának érvényre juttatásáért folytatott harcban alakultak ki, s amelyek egy idő óta e párt egész tevékenységének eszmei alapját képezik. Kialakulását sokféle – gyakran ellentétes – belső és külső, objektív és szubjektív tényező befolyásolta. Többek között ezzel magyarázható a maoista eszmerendszer eklektikus, ellentmondásos jellege és pragmatista gyakorlata. A ~, lényegét tekintve kispolgári ideológiai és politikai irányzat, telítve „baloldali" és jobboldali túlzásokkal, amely a sajátos kínai, rendkívül elmaradott társadalmi-gazdasági bázison alakult ki, fejletlen osztályviszonyok között, egy olyan országban folyó forradalmi harcok során, amelyet erősen terheltek a prekapitalista és félgyarmati termelési és társadalmi viszonyok tudati maradványai: a hagyományos Kína-centrizmus, a nagyhatalmi törekvésekkel és idegengyűlölettel áthatott kínai nacionalizmus. Minthogy a ~ egy kommunista párton belül született, képviselői hosszú időn át arra törekedtek, hogy nézeteiket a marxizmus–leninizmus valamiféle sajátos kínai változatának, újabban pedig továbbfejlesztésének tüntessék fel. Valójában azonban a ~ olyan antimarxista nézetek összessége, amely ellenségesen áll szemben a jelenkori forradalmi mozgalmak valamenynyi fő áramlatával. Ennek az ideológiának a gerince a torz osztályszemlélet, a nagyhatalmi sovinizmus és hegemonizmus, a szovjetellenesség. A maoisták megbontották a szocialista világrendszer és a kommunista világmozgalom egységét, mérhetetlen károkat okoznak a világforradalmi folyamatnak, a nemzetközi enyhülés és együttműködés, a világbéke ügyének. A Mao Ce-tung halála utáni kínai vezetés továbbra is a ~ra hivatkozik, de több vonatkozásban közvetve bírálják ennek egyes megnyilvánulásait. A maoista kínai vezetők a hetvenes években odáig jutottak, hogy összefogtak az imperializmus legreakciósabb erőivel, és minden olyan akciót, politikai irányzatot támogattak, amely a Szovjetunió, a szocialista közösség ellen lép föl.

marketing: a vállalati üzletpolitika, a piacpolitika, piackutatás módszereinek összessége. A vállalat vezetésének olyan értelmezése, amely a vállalat minden célját, intézkedését a piacra irányuló gondolkodás és cselekvés szemszögéből határozza meg.

Marshall-terv: G. Marshall amerikai külügyminiszter nevéhez fűződő, 1947-

ben meghirdetett terv, amely 1948 áprilisában lépett életbe. Meghirdetett célja az volt, hogy segítse az összes, háborúban meggyengült európai ország gazdasági talpraállítását. A SZU és a népi demokratikus országok visszautasították a segélyt, mert felismerték, hogy az az amerikai befolyás erősödésének fontos gazdasági fegyvere. Az amerikai imperialisták kettős célt akartak elérni a ~vel: 1. Nyugat-Európában megszilárdítani a kapitalizmus meggyengült pozícióit, gazdasági bázist biztosítva a forradalmi munkásmozgalom ellen fellépő kormányoknak; 2. az amerikai árufeleslegeket elhelyezni, új piacokat és tőkebefektetési területeket biztosítani az amerikai monopóliumok számára, általában erősíteni az amerikai tőke súlyát és befolyását Nyugat-Európában. A feltételek közé tartozott a kereskedelmi kapcsolatok korlátozása a SZU-val és a népi demokratikus országokkal. Az USA 1948-tól 1952-ig 15 milliárd dollárt (90% segély, 10% kölcsön) folyósított a nyugat-európai országoknak. A ~ elsőszámú haszonélvezői Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és az NSZK voltak. A ~ lényegében beváltotta a hozzá fűzött imperialista reményeket: hozzájárult a nyugat-európai tőkés stabilizációhoz, s biztosította az amerikai gazdasági hegemóniát.

marxizmus–leninizmus: a természet és a társadalom fejlődésének legáltalánosabb törvényeiről, a dolgozó tömegek forradalmáról, a szocializmus győzelméről és a kommunista társadalom építéséről szóló tudomány; a munkásosztály és a kommunista párt ideológiája. Megalkotói: Karl Marx (1818–83) és Friedrich Engels (1820–95), majd tanításaikat új történelmi helyzetben továbbfejlesztette V. I. Lenin (1870–1924). Kialakulása és fejlődése szorosan összefügg a munkásosztály és a munkásmozgalom fejlődésével. A 19. sz. első felében már kialakult és önálló erővé vált a munkásosztály, kibontakoztak a kapitalizmus ellentmondásai, kiéleződött az osztályharc a munkásosztály és a burzsoázia között. Ahhoz, hogy a munkásosztály harca kibontakozhasson, szükség volt a osztályharc és az osztálycélkitűzések tudományos megfogalmazására. Marx és Engels, felhasználva mindazokat az értékeket, amelyeket a tudomány addig alkotott, elemezték a társadalom fejlődését, a kapitalizmus törvényszerűségeit, megdöntésének szükségességét, kidolgozták a forradalmi harc legfőbb elveit. A marxizmus három fő forrása: a klasszikus német filozófia, az angol polgári politikai gazdaságtan és a francia utópista szocializmus. A marxizmus alkotórészei: a dialektikus és történelmi materializmus; a politikai gazdaságtan; a tudományos kommunizmus elmélete. Lenin megvédte Marx és Engels tanításait a különféle revizionisták és opportunisták támadásaival és hamisításaival szemben, és továbbfejlesztette az imperializmus, a proletárforradalmak korszakára alkalmazva. Elemezte az imperializmust, és arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista forradalom győzelmet arathat egy országban is, ott, ahol az imperializmus lánca a leggyengébb. Kidolgozta a polgári forra-

dalomból a szocialista forradalomba való átmenet kérdéseit, a szocialista forradalom elvi és gyakorlati kérdéseit, a szocializmus építésének legfőbb elveit, a szocialista állam feladatait, a szovjethatalom kül- és belpolitikáját. Létrehozta és vezette azt az új típusú forradalmi pártot, amely képes a szocialista forradalom vezetésére. A ~ hatalmas eszmei fegyvere lett a világ dolgozóinak és élcsapatuknak: a kommunista és munkáspártoknak a társadalom forradalmi átalakításáért vívott harcban. A ~t korunkban a szocialista országok, a kommunista és munkáspártok tapasztalatai gazdagítják. A kommunista és munkáspártok feladata a ~ megvédése mindenfajta revizionista támadástól és dogmatikus ferdítéstől, s egyúttal állandó alkotó továbbfejlesztése.

másodlagos gazdaság: a nagyüzemi termelést, szolgáltatást kiegészítő olyan tevékenységek gyűjtőneve amelyek kisüzemi keretek között, vagy egyéni tevékenység formájában, és döntően a piac által szabályozva elismert társadalmi szükségleteket elégítenek ki.

mccarthyzmus: J. McCarthy amerikai politikus nevéhez fűződő fogalom. A hidegháború kibontakozásának éveiben az USA-ban folyó kommunistaellenes hajsza egyik fő szervezője volt. Célul tűzte ki a közélet „megtisztítását" a kommunista, baloldali és liberális elemektől. Az →*Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság* élén irányította az ötvenes évek „boszorkányüldözéseit".

McConnel-terv: az 1962-ben kidolgozott terv szerint az USA beavatkozhat bármely NATO-tagállam belügyeibe, beleértve a katonai megszállást is, ha úgy vélik, hogy az amerikai hadvezetőségnek megfelelő rendszer veszélyben van.

megfigyelő: olyan személy, akinek valamely nemzetközi értekezleten csak tanácskozási joga van (részt vesz és fel is szólalhat), de szavazati joga nincs. Előfordul, hogy valamely államot egy nemzetközi értekezletre csak ~-i minőségben hívnak meg, vagy ő maga csak mint ~ kíván részt venni az adott értekezleten.

megnemtámadási szerződés: megállapodás, amelyben a szerződő felek kötelezik magukat arra, hogy tartózkodnak a másik fél megtámadásától, nem vesznek részt olyan háborúban, amelyet egy harmadik állam indít a szerződésben részt vevő ország ellen.

megosztott államok: azoknak az államoknak az elnevezése, amelyek a második világháború után valamilyen ok miatt nem alkottak újra egységes országot, s különállásukat a nemzetközi jog, az egyik vagy mindkét fél ideiglenesnek tekinti (pl. Korea).

Mekong-delta: Indokína legnagyobb folyójának hatalmas deltavidéke Dél-Vietnamban, itt él az ország lakosságának zöme, itt van a mezőgazdasági termelés központja. A dél-vietnami szabadságharc fontos csatatere volt (még →*vietnami háború*).

melléküzemág: a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó üzemeknek a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenysége. Ide tartoznak a mezőgazdasági terményeknek és termékeknek az alaptevékenység körébe számító feldolgozására létrehozott üzemek és a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó tevékenység (építőanyagok elszállítása, felszíni kitermelése, építőipari munkák a közös gazdaság és a tagok céljaira, parképítő, kertészeti munkák, valamint az ezeken túlmenő ipari tevékenységek). A ~ak fontos szerepet töltenek be a mezőgazdasági üzemek, különösen a → *termelőszövetkezetek* gazdálkodásában, segítik a tagság folyamatos foglalkoztatását, ellensúlyozzák a kedvezőtlen termelési adottságokat. A ~ aknak szerepük van mint az ipari nagyüzemek számára bedolgozó üzemeknek is. Árutermelésük hozzájárul a lakosság jobb ellátásához. ~ak létesítésére általában tanácsi, egyes esetekben minisztériumi engedély szükséges. Amennyiben a külső megrendelők számára végzett ipari tevékenység eléri a szövetkezet árbevételének 30–50%-át, a szövetkezet mezőgazdasági-ipari szövetkezetnek, ha ezt meghaladja, ipari-mezőgazdasági szövetkezetnek minősül, és ennek megfelelően adóztatják.

memorandum [lat.]: 1. emlékirat; diplomáciai emlékirat, amely az adott kormány nézetét valamely kérdésben kifejti. Rendszerint jegyzék kíséretében, annak mellékleteként küldik meg az érintett félnek, de személyesen is átadható; 2. átirat, feljegyzés, beadvány; emlékeztető valamivel kapcsolatban, magyarázó és tájékoztató jellegű eligazítás.

menedékjog: a hazájukból elmenekült személyek azon joga, hogy idegen ország területén tartózkodhassanak, anélkül, hogy saját államuknak kiadnák vagy távozásra kényszerítenék őket. Értelmezése mindenkor a politikai rendszer függvénye: a szocialista és haladó országok azoknak adnak ~ot, akiket demokratikus meggyőződésük miatt üldöznek (így pl. számos latinamerikai forradalmár élvez ~ot Kubában). Az imperialista országok visszaélnek a ~gal.

menedzser-elmélet [ang.]: burzsoá irányzat, amely szerint a tőkések hatalmát osztályharc, proletárforradalom nélkül a menedzserek (műszaki vezetők, igazgatók) irányítása váltja fel, s ez biztosítja a termelés és a társadalom ésszerű újjászervezését.

mezőgazdaság: a népgazdaság egyik alapvető termelési ága, amely élelmiszereket és ipari nyersanyagokat termel. A ~ fő termelési ága a növénytermesztés és az állattenyésztés. A magyar ~ termőterülete 1979-ben 9,3 millió hektár volt, ebből 4,8 millió hektár a szántó és 1,5 millió hektár az erdő. Ugyanekkor a ~ban – erdő- és vízgazdálkodás nélkül – kb. egymillió fő, a népgazdaság aktív keresőinek 20%-a dolgozott. A ~ bruttó termelése 1979-ben kétszerese volt az 1950. évinek. A ~ termelése 1975-ben 25%-kal haladta meg az 1970. évit és 1976–79 években évi átlagban 3,3%-kal nőtt.

Me

Termelése a negyedik ötéves terv idején az előző ötéves időszakhoz képest 18%-kal nőtt. Az ötödik ötéves terv a ~i termelésnek 16–18%-os növekedését írta elő (még →*állami gazdaság*, *termelőszövetkezet*, *háztáji gazdaság*, *mezőgazdaság szocialista rendszere*).

mezőgazdaság szocialista átszervezése, *kollektivizálás:* a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszakban a szocialista termelési viszonyok létrehozása a mezőgazdaságban. Ennek fő útja az egyéni kisárutermelő parasztgazdaságok →*termelőszövetkezetek*be való tömörítése a szocialista állam, a munkásosztály sokoldalú segítségével. A szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésének fő elveit Lenin dolgozta ki szövetkezeti tervében, mely szerint a szövetkezetek létrehozásához az állam, a munkásosztály segítsége és a parasztság önkéntes elhatározása szükséges, s az átszervezés során érvényesíteni kell a fokozatosság elvét. Magyarországon a ~ 1961-ben fejeződött be, amikor is a szocialista szektor a szántóterületeknek mintegy 96%-ára terjedt ki, s ezzel a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Az átszervezés a mezőgazdasági termelés egyidejű növekedése mellett ment végbe, és fő formája a mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. A magyar mezőgazdaság 1979-ben a ~ előtti évekhez viszonyítva 48%-kal kevesebb dolgozóval, 7%-kal kisebb földterületen 61%-kal több terméket ad, ezzel is bizonyítja a szocialista nagyüzem fölényét.

mezőgazdaság szocialista rendszere: magában foglalja az állami tulajdonban levő mezőgazdasági vállalatokat, üzemeket, a mezőgazdasági szövetkezeteket, ezek társulásait, s a tsz-tagok háztáji gazdaságait. 1978-ban a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 20,2%-át adta az állami szektor, 68,5%-át a szövetkezeti szektor (54,3%-át a termelőszövetkezetek, 14,2%-át a háztáji gazdaságok), 10,5%-át a lakosság kisegítő gazdaságai és 0,8%-át a magánszektor.

migráció [lat.]: 1. vándorlás, áttelepülés; 2. népmozgalom, a népesség lakóhely-változtatása egy országon belül, ill. áttelepülése az egyik országból a másikba. A ~ szorosan összefügg a gazdasági fejlődéssel. Az erősen fejlődő (iparosodó) országok szívó hatást fejtenek ki az elmaradottabb (inkább mezőgazdasági jellegű) országokra, valamely államon belül az iparilag fejlődő területek a mezőgazdasági területekre. Sokszor politikai vagy vallási okok váltják ki.

mikádó: a japán császár címe (jelentése: „magasztos kapu").

militarizmus [lat.]: a katonai erő és hatalom növelésére irányuló politikai irányzat, melynek célja egyfelől a hódító háborúk előkészítése, katonai nyomás biztosítása, másfelől a kizsákmányolt tömegek ellenállásának elnyomása, letörése. A ~ különösen az imperializmus korszakában erősödött meg. Az imperialista ~ jellemzője az agresszív külpolitika, a háborús politika, a fegyverkezési hajsza, az agresszív katonai tömbök létrehozása és fenntar-

tása, idegen területeken katonai támaszpontok kiépítése, a gazdaság militarizálása. Jelenleg a legkifejlettebb és legveszélyesebb az USA-ban. A ~ a szocialista világrendszer, a nemzeti felszabadító mozgalmak és a kapitalista országok haladó mozgalmai ellen irányul, a nemzetközi feszültség tényezője s a békés egymás mellett élés akadálya.

MIRV *(Multiple Independent Reentry Vehicle):* olyan rakéta, amely több, egymástól függetlenül különböző célokra irányítható nukleáris robbanófejjel van ellátva. Ilyen rakétákkal az USA és a SZU rendelkezik.

misszió [lat.]: 1. állandó diplomáciai képviselet, amelynek élén nagykövetnél alacsonyabb rangú egyén (követ, ügyvivő) áll; 2. valamely állam megbízottainak csoportja, amelyet különleges feladattal vagy megbízatással küldenek egy másik országba (pl. gazdasági, katonai); 3. küldetés.

misszionárius [lat.–fr.]: hittérítéssel foglalkozó pap. Az imperialista államok a ~okat arra használták és használják fel, hogy megkönnyítsék a gyarmatosítást, ill. megerősítsék pozícióikat.

misztifikáció [gör.–lat.]: tudatos csalás, hamisítás, szemfényvesztés, titokzatosságba burkolás.

MLF: →*sokoldalú atomütőerő*

mobilitás [lat.]: mozgékonyság, közgazdasági vagy katonai értelemben az eszközök, emberek gyors átcsoportosításának képessége.

mobilizáció [lat.]: tágabb értelemben a különböző erők, erőforrások, szervezetek, tömegek aktivizálása, mozgósítása valamilyen fontos feladat megvalósítására (még →*mozgósítás*).

modell [fr.]: gazdasági ~, mint a végbemenő folyamatok legfontosabb összefüggéseinek ábrázolása, valamely létező vagy csak elgondolt gazdaságban. Újabban megjelent a társadalmi rendszer ~jének kifejezése is, amivel a polgári politológusok és követőik azt akarják kifejezni, hogy a szocialista országokban, a →*szocializmus*nak különböző ~jei alakulnak ki, egyesítve magukban meghatározott társadalmi-gazdasági feltételeket és sajátosságokat (beszélnek pl. a szocializmus „szovjet ~jéről", „kínai ~jéről", „jugoszláv ~jéről" stb.). A kifejezés nem ad pontos képet a szocializmusról, mert pl. a szocializmus építésében meglevő különbségeket fetisizálja, állandónak, tipikusnak tekinti, az egyes országok sajátosságait másokra általánosítja, a marxizmus–leninizmustól való eltéréseket, a hibákat szükségszerűeknek és elkerülhetetleneknek tartja, a különbségek rendszerbe foglalását igényli és véglegesítését feltételezi, a közös vonásokat és törvényszerűségeket, az általános azonosságokat mellőzi, vagy másodlagosnak tekinti.

modernizálás [fr.]: megújítás, az új követelményekhez való alkalmazkodás, korszerűsítés.

modus vivendi [lat.]: olyan feltételek megteremtése, amelyek alapján mindkét

fél számára elfogadható (rendszerint ideiglenes) megállapodás jöhet létre. A diplomáciai nyelvben ezt a kifejezést a felek között megkötött olyan rövid lejáratú megállapodásra alkalmazzák, amely legalább ideiglenesen lehetővé teszi a normális kapcsolatok fenntartását.

mohamedanizmus: →*iszlám*

monokultúra [lat.–gör.]: 1. a gazdaság olyan rendszere, amelyben túlnyomóan egy terméket termelnek. Az elmaradott országokra különösen jellemző a ~s gazdálkodás, amely nagymértékben akadályozza az ország fejlődését, a teljes függetlenség elérését; 2. ~ról beszélhetünk egyes szakosított gazdaságok esetében is. (Az USA-ban pl. a farmok többsége egy vagy esetleg két növényfajta termesztésére rendezkedett be.)

monolit [gör.]: átvitt értelemben: egységes, szilárdan egybeforrott szervezet, párt stb., egyetlen tömb.

monopólium [gör.]: a gazdasági élet valamely területén (valamely termék termelésében vagy forgalmazásában) uralkodó helyzetben levő óriásvállalat, amely a tőke koncentrációjának és centralizációjának szükségszerű következménye. A ~ok kialakulásával a kapitalizmus új fejlődési szakaszába, az ~*imperializmus* korszakába lépett. A ~ a versenyt nem iktatja ki, sőt a konkurrencia sok tekintetben éleződik (még →*állammonopolista kapitalizmus, konglomerátum*).

monopolkapitalizmus: →*imperializmus*

monopoltőke-ellenes egység: a fejlett tőkésországokban a társadalmi haladás fő ellensége a hatalmon levő monopoltőke. A kommunista pártok a →*monopóliumok* hatalmának korlátozására és megdöntésére szükségesnek tartják az összes antimonopolista erő összefogását, egységét. A létrehozandó egységfront vezető ereje a munkásosztály, és magába foglalhatja mindazokat a rétegeket, amelyek érzik a monopóliumok nyomását, vagy bármely okból szembenállnak a monopóliumokkal (még →*népi unió, strukturális reform, történelmi kompromisszum*).

Monroe-elv: J. Monroe amerikai államférfi, elnök nevéhez fűződő külpolitikai elv. A Kongresszus 1823-ban fogadta el Monroe külpolitikai nyilatkozatát, amelyben meghirdette az „Amerika az amerikaiaké!" jelszót. Akkoriban ennek pozitív tartalma volt. Az USA szembefordult Spanyolország és Nagy-Britannia intervenciós kísérleteivel, amelyek azt célozták, hogy elfojtsák a latin-amerikai országok függetlenségi törekvéseit. Később a jelszó „Amerika az Egyesült Államoké!" értelmezést kapta (még →*izolacionizmus, pánamerikanizmus*).

MONTÁNUNIÓ: →*Európai Szén- és Acélközösség*

moratórium [lat.]: halasztás, haladék. Pl. kötelezettségek, adósságok teljesítésére, visszafizetésére kitűzött határidő meghosszabbítása.

Morgenthau-terv: Németország háború utáni felosztásának terve, amely Morgenthau volt amerikai pénzügyminiszter nevéhez fűződik. A ~ szerint Németországtól el kell szakítani a Ruhr-vidéket és a környező iparvidékeket. E területeket nemzetközi övezetté kell nyilvánítani. Németország megmaradt részét két autonóm államra kell felosztani: a Bajorországból, Württembergből és Badenből álló Délnémet Államra, valamint a Poroszország zömét, Szászországot és Türingiát felölelő Északnémet Államra.

moszkvai egyezmény: *→atomcsend-egyezmény*

moszkvai értekezletek (tanácskozások) *I., II., III.:* I. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának ünnepségeire Moszkvába érkezett küldöttségek elhatározták, hogy megvitatják a testvérpártokat érdeklő kérdéseket. 1957. november 14. és 16. között a szocialista országok kommunista és munkáspártjai, november 16. és 19. között pedig több mint 60 testvérpárt képviselői tanácskoztak. A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak értekezletén Nyilatkozatot fogadtak el, míg a 64 párt konferenciája Békekiáltványt intézett a világ népeihez. A tanácskozás összefoglalta a szocializmus háború utáni győzelmét, marxista–leninista elemzését adta a világban bekövetkezett változásoknak, a szocialista országok tapasztalatai alapján megfogalmazta a szocializmus építésének általános törvényszerűségeit. „Ilyen közös törvényszerűségek a következők: a dolgozó tömegeknek a munkásosztály általi vezetése a proletárforradalom egy vagy más formában történő végrehajtása és a proletárdiktatúra egy vagy más formában történő megteremtése során, amikor is a munkásosztály magva a marxista–leninista párt; a munkásosztály szövetsége a parasztság alapvető tömegeivel és a dolgozók egyéb rétegeivel; a tőkés tulajdon felszámolása és a fő termelési eszközök társadalmi tulajdonának megvalósítása; a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítása; a népgazdaság tervszerű fejlesztése, amely a szocializmus és a kommunizmus felépítésére, a dolgozók életszínvonalának emelésére irányul; a szocialista forradalom megvalósítása az ideológia és a kultúra területén, valamint a munkásosztályhoz, a dolgozó néphez és a szocializmus ügyéhez hű értelmiség kialakítása; a nemzeti elnyomás felszámolása és a népek közötti egyenjogúság, testvéri barátság megteremtése; a szocializmus vívmányainak védelme a külső és belső ellenség támadásaival szemben; az egyes országok munkásosztályának szolidaritása más országok munkásosztályával – a proletár nemzetköziség." A szocialista forradalom és a szocialista építés közös elveinek alkalmazása nem jelenti az országok politikájának és taktikájának mechanikus másolását. Az általános törvényszerűségek alkotó érvényesítése, a nemzeti, történelmi sajátosságok figyelembevétele – feltétele a szocializmus felépítésének. A Békekiáltvány felhív minden békeszerető embert, követelje: a fegyverkezési verseny megszüntetését; az atom- és hidrogénfegy-

verek gyártásának és alkalmazásának megtiltását; a katonai tömbök és támaszpontok létesítését célzó politika felszámolását; tiltakozzék az imperializmus közel-keleti provokációi ellen; támogassa a kollektív biztonság és a békés egymás mellett élés politikáját. II.: 1960. november 10-től december 1-ig 81 kommunista és munkáspárt képviselői tanácskoztak Moszkvában. Az értekezlet résztvevői megvitatták a nemzetközi helyzetet, elemezték a nemzetközi kommunista mozgalom feladatait. A tanácskozás egyhangúlag elfogadott Nyilatkozatot tett közzé. A Nyilatkozat megállapította: korunk fő tartalma az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba. III.: 1969. június 5–17. között 75 kommunista és munkáspárt képviselői tanácskoztak Moszkvában. A tanácskozáson nem vett részt a Kínai Kommunista Párt és a vele azonos nézeten levő néhány párt. Egyes pártok, bár nem vettek részt a tanácskozáson, kifejezték egyetértésüket az ott elfogadott dokumentumokkal. A tanácskozás történelmi jelentősége, hogy az antiimperialista akcióegység közös platformján állva új távlatokat nyitott az egységért folytatott harcban a kommunista világmozgalom egységének további erősítésétől a széles imperialistaellenes egységfronton keresztül a legszélesebb tömegeket átfogó béke-világmozgalomig. A tanácskozáson elfogadott dokumentum az antiimperialista akcióegység és harc programja (még *→antiimperializmus, korszak).*

Mozambik Felszabadítási Frontja, Frente de Libertação de Mozambique, FRELIMO: 1962-ban alakult nemzeti felszabadító mozgalom, amely a kelet-afrikai Mozambikban vezette a harcot a gyarmati uralom ellen s célja a *→nemzeti demokratikus állam* megteremtése. 1974-re az ország területének egyharmadára terjesztette ki tevékenységét és a felszabadított területeken létrehozta a népi közigazgatást. A portugál gyarmatosítók 1969-ben meggyilkoltatták Eduardo Mondlane-t, a ~ elnökét, a falvak százait felperzselték és lakosságát lemészárolták (1973 őszén nemzetközi felzúdulást keltett a spanyol szerzetesek tanúvallomása Wiriyamu mozambiki falu lakosainak pusztulásáról). A ~nek a harca is hozzájárult ahhoz, hogy Portugáliában 1974. április 25-én haladó irányú fordulat következzen be. A Portugáliában megalakult ideiglenes kormány július 27-én elismerte az afrikai gyarmatok jogát az önrendelkezéshez és a függetlenséghez, s ennek alapján megkezdődtek a tárgyalások a portugál kormány és ~ között a hatalom átruházásáról. 1975. június 25-én kiáltották ki a Mozambik Népi Köztársaságot, amelynek köztársasági elnöke Samora Machel, a ~ vezetője lett. A Mozambik Népi Köztársaság bejelentette, hogy minden támogatást megad a rhodesiai és dél-afrikai szabadságharcosoknak.

mozgósítás: a hadsereg létszámának hadiállományra emelése tartalékosok bevonultatásával, a hadsereg átállítása a hadiállapotnak megfelelően. Lehet általános vagy részleges. Célja lehet a támadó háború katonai előkészítése és megindítása, a védelem biztosítása a

támadó féllel szemben, katonai nyomás és fenyegetés, a szükséges katonai óvintézkedések megtétele.

MSZMP: →*Magyar Szocialista Munkáspárt*

mudzsahidin (arab mudzsahid – harcos szó többes száma): e kifejezést először az algériai szabadságharcosok használták (az →*FLN* központi lapjának ma is Mudzsahid a neve). A Mudzsahidin Khalk (Népi Harcosok) nevet választották 1965-ben Iránban az iszlám alapokon álló forradalmárok, akik a társadalom gyökeres átalakítását hirdették, és 1966-ban, az akkor száműzetésben élő Khomeini utasítására megkezdték a sah diktatúrája elleni fegyveres harcot. Így váltak a sah uralmának megdöntése után az egyik legerősebb szervezetté. A ~ nevet viselik ellenforradalmi csoportok is Afganisztánban, kihasználva a szó népszerűségét a térségben.

mufti [arab]: 1. egyházjogi kérdésekkel foglalkozó muzulmán teológus, aki vallási és jogi kérdésekben véleményt nyilvánít, tanácsot ad; 2. a muzulmán papság vezetője valamely országban vagy kerületben.

multilaterális [lat.]: 1. sokoldalú nemzetközi kapcsolat, az államközi kapcsolatok egyre fontosabb formája; 2. olyan elszámolási rendszer, amelyben nem két ország áll egymással szerződéses viszonyban, hanem több.

multilaterális atomütőerő: →*sokoldalú atomütőerő*

multilaterális szerződés: 1. többoldalú szerződés, amelyben több ország egymással kapcsolatos jogviszonyát szabályozzák. Ilyen ~ a →*Varsói Szerződés*, a →*KGST;* 2. a gazdaságban olyan elszámolást tesz lehetővé, amelyben a tartozásokat többoldalúan tartják egyensúlyban. A KGST-ben 1964 óta az elszámolás multilaterális.

multilateralizmus: a nemzetközi kapcsolatokban használt fogalom. Jelenti egy ország vagy valamely ügyben együttműködő több ország sokoldalú és sokirányú nemzetközi kapcsolatait, valamint a többoldalú nemzetközi szerződéses viszonyt (még →*multilaterális szerződés).*

multinacionális monopólium: a tőkekoncentráció és -centralizáció magas foka. A nemzetközi monopóliumok úgy jönnek létre, hogy a nagy monopólium tőkebefektetés révén leányvállalatot alapít más országokban, vagy a nagy nemzeti monopóliumok szövetséget kötnek, vagy az erősebb monopólium magába olvasztja a gyengébbet. A világ 100 legnagyobb ~ából 67 egészen vagy túlnyomóan amerikai tőkeérdekeltség. (Sajtónyelvben: „multik".)

multipolaritás [lat.]: napjainkban divatos polgári nézet. A nemzetközi viszonyok olyan rendszerét feltételezi, amelyben több pólus, ill. központ befolyásolja az események menetét, az →*erőviszonyok*at. Ilyen központok: a SZU, az USA, a Közös Piac, Japán és Kína. Vannak, akik tripolaritásról beszélnek,

és világpolitikai pólusoknak a SZU-t, az USA-t és Kínát tartják. Tény, hogy mind az öt hatalmi tényezőnek van önálló mozgása, s ez az ellentétek és szövetségek, a szövetségi rendszerek kialakításában, a gazdasági versengés és a politikai egymásrautaltság ellentmondásos viszonyai között bizonyos szerepet játszhat. Ez a nemzetközi diplomáciát bonyolultabbá teszi, de a két ellentétes rendszerű világhatalom szerepe továbbra is egyik meghatározó tényező marad. A nemzetközi viszonyokat a valóságban nem lehet csak a ~ vagy a →*bipolaritás* alapján megítélni, mert azok sokkal összetettebbek és bonyolultabbak. A rendező elv csak a két világrendszer viszonya lehet.

munkabér: 1. a →*kapitalizmus*ban a munkaerő értékének pénzbeli kifejezése, a munkaerő ára; 2. a →*szocializmus*ban a →*nemzeti jövedelem* egyéni elosztási alapjából a munkásoknak és alkalmazottaknak, általában munkájuk mennyisége és minősége szerint fizetett összeg. Nagyságát egyfelől a nemzeti jövedelem alakulása, másfelől az határozza meg, hogy ennek felosztása során hogyan állapítják meg a →*fogyasztás* és a →*felhalmozás* arányát, s a fogyasztási alapon belül mennyi jut a bérből és fizetésből élők személyi fogyasztására.

munkaegység: a tsz-tagok által a közösben végzett különböző munkák mérésének egysége, s ennek alapján a jövedelemelosztás eszköze.

munkaerő-gazdálkodás: a →*szocializmus*ban a társadalom rendelkezésére álló munkaerő és a munkaerő-szükséglet tervszerű összehangolása. Célja a rendelkezésre álló munkaerő leggazdaságosabb felhasználása, szükség szerint átcsoportosítása; az egyenletes és gyors gazdasági növekedés segítése; a teljes →*foglalkoztatottság*.

munkaintenzitás: →*intenzitás*

munkamegosztás: a különféle munkafajták olyan elkülönülése a társadalomban, minek következtében az egyes termelők különböző termelőtevékenységet folytatnak. Következménye a gazdasági tevékenység termelési ágakra bomlása, az →*ipar*, a →*mezőgazdaság*, a közlekedés stb. mint elkülönült termelési ágak megjelenése, majd ezek megoszlása különféle ágazatokra (pl. nehéz- és könnyűiparra, földművelésre és állattenyésztésre). A ~ előrehaladása a fejlődés egyik jellemzője. A kapitalizmus nagymértékben kifejleszti a ~t, növeli a munka társadalmi jellegét, s ezzel megteremti a szocialista gazdaság anyagi alapjait. A szocialista ~ gyökeresen különbözik a kapitalistától: tervszerű, az egyes termelési ágak és vállalatok specializációja és kooperációja a társadalmi termelés fejlesztését, a termelékenység növelését szolgálja (még →*nemzetközi* ~).

munkanélküliség: viszonylagos túlnépesedés, amely jelzi, hogy a →*termelőerők* adott állapota s az adott →*termelési viszonyok* között a munkát keresők egy részét nem tudják foglalkoztatni. A tőkés tulajdonviszonyoknak szükségszerű – bár arányaiban változó – velejárója.

A szocializmus építése idején igyekeznek minél hamarabb megszüntetni a ~et és biztosítani a lakosság teljes →*foglalkoztatottságát*. A termelőerők területi elhelyezkedésének egyenlőtlensége miatt egyes területeken jelentkezhetnek elhelyezkedési gondok a szocializmusban is. Átmeneti és részleges ~et okozhat a népgazdaság szerkezetének gyors változása (pl. a szénbányászat termelésének csökkentése) is. A népgazdasági tervezés s a →*gazdaságpolitika* fontos feladata e problémák gyors és tervszerű megoldása.

munkásarisztokrácia: az imperializmus korszakában a szakmunkások jól fizetett, szűk felső rétege. A tőkések a külföldön, főleg a gyarmati és kizsákmányolt országokban szerzett hatalmas profitból magasabb bérekben részesítik a munkásoknak ezt a rétegét, hogy általuk befolyást gyakorolhassanak az egész munkásosztályra. A fejlett tőkésországokban a ~hoz tartoznak a munkásszervezetek nagy jövedelemmel rendelkező vezetői.

munkásegység: a munkásosztály politikai, szervezeti és cselekvési egysége. Legmagasabb színvonalon a munkásosztály egy forradalmi pártban való egyesülésében fejeződik ki. De megvalósítható a munkáspártok és a munkásszervezetek akcióegységében, együttműködésében, egységfrontjában is. Az osztályharc sikerének döntő feltétele.

munkásmozgalom: a munkásosztály nemzeti és nemzetközi harcainak, politikai pártjainak, szakszervezeteinek, különböző egyesüléseinek összessége. Természeténél fogva egyszerre nemzeti és nemzetközi jellegű. A ~ célja a kapitalizmus megdöntése, a szocializmus, a kommunizmus felépítése. Harcot folytat a demokráciáért, a függetlenségért, a békéért, a munkások napi érdekeiért. Két alapvető irányzata van: a forradalmi (kommunista) és a reformista (szociáldemokrata). A ~ története során hatalmas fejlődésen ment keresztül. Kezdeti ösztönös és szervezetlen állapotából tudatos és szervezett mozgalommá emelkedett. A kezdeti elszigetelt harcokból nemzeti és nemzetközi méretekben megszervezett mozgalom fejlődött ki. A ~ aktivitása minden területen rendkívül megnőtt. Ma már a világ fejlődésének hajtóereje, közvetlen hatással és befolyással van a világpolitikai események menetére. Ahhoz azonban, hogy ereje teljes egészében érvényesüljön, biztosítani kell a mozgalom forradalmi egységét (még →*Internacionálé, kommunista pártok)*.

munkásosztály: a →*kapitalizmus*ban a saját termelési eszközökkel nem rendelkező bérmunkások osztálya (proletariátus), akik kizárólag munkaerejük eladásából élnek, s akiket a tőke közvetlenül a tőkés termelés folyamatában kizsákmányol. A szocializmusban a ~ azáltal, hogy birtokába veszi a termelési eszközöket, ezeket társadalmi tulajdonná változtatja, véget vet létezése proletár feltételeinek. Többé nem kizsákmányolt és elnyomott proletár osztály, hanem hatalmon levő vezető osztály, amely megsemmisít mindenfajta kizsákmányolást és elnyomást. A

~ korunk legforradalmibb osztálya, a béke és a társadalmi haladás legkövetkezetesebb, legtudatosabb, legszervezettebb élenjáró ereje. Magyarországon az 1980. január 1-i népszámlálás adatai szerint a ~hoz tartozott az aktív keresők 58,7%-a (2 985 000).

munkásőrség: a →*Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány* 1957 elején hozott rendelete alapján a népi hatalom védelmére létrejött önkéntes fegyveres szervezet. Ezredekre, zászlóaljakra és önálló századokra tagozódik.

munkás-paraszt demokratikus diktatúra: a hatalom olyan formája, amelyben megvalósulnak a legfontosabb demokratikus társadalmi, gazdasági célkitűzések, a munkásosztályé a vezető szerep, szilárd a munkás-paraszt szövetség, s megteremtődnek a demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet feltételei. Létrehozása akkor válik szükségessé és lehetségessé, amikor az imperializmus viszonyai között a burzsoázia többé nem forradalmi, a munkásosztály viszont már elég erős, tudatos és szervezett ahhoz, hogy a demokratikus forradalom vezető ereje legyen. A felszabadulás után az európai népi demokratikus országokban ~ jött létre, amely fokozatosan, viszonylag békés úton átfejlődött proletárdiktatúrába.

munkás-paraszt szövetség: a munkásosztály és a parasztság együttműködésének sajátos formája a jelentős paraszti tömegek megléte esetén, a kapitalizmus megdöntéséért és a szocializmus felépítéséért folyó harcban. A munkásosztály legfontosabb szövetségese azokban az országokban, ahol nagy és elnyomott tömegeket alkot a parasztság. Nélküle nem harcolhat sikeresen a hatalmáért, nem biztosíthatja a hatalom megtartását. A parasztság számára is nélkülözhetetlen a munkásosztály szövetsége, nélküle vereségre van kárhoztatva.

munka szerinti elosztás elve: a szocialista gazdaság, a szocialista elosztás gazdasági törvénye, amely szerint a megtermelt fogyasztási cikkeket a társadalom tagjai között végzett munkájuk mennyisége és minősége alapján kell elosztani.

munkatermelékenység: →*termelékenység*

Munka Törvénykönyve: a munkások és alkalmazottak munkaviszonyát szabályozó alapvető jogforrás. Szabályozza a munkabér, a munkaidő, a pihenőidő, a szabadság, a munkavédelem, a munkaügy kérdéseit, a társadalombiztosítás szabályait. Hatálya nem terjed ki a fegyveres testületekre és a termelőszövetkezetekre. Magyarországon 1951-ben alkották meg az első ~t.

Munka Világszövetsége: →a *Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége* az 1968-ban tartott XVI. kongresszusán vette fel e nevet. Ennek oka az volt, hogy a hatvanas évek második felében egyre gyakoribbá vált a keresztény szakszervezetek együttműködése az osztályharcos szakszervezetekkel. Első

ízben 1971-ben került sor az →*SZVSZ* és a ~ közötti megbeszélésre, ahol a két szervezet több kérdésben kialakította közös álláspontját a →*Nemzetközi Munkaügyi Szervezet*ben való együttműködésről.

muzulmánizmus: →*iszlám*

müncheni paktum: a →*benemavatkozási politikát* valló angol és francia kormány képviselői 1938 szeptemberében Münchenben találkoztak a fasiszta Németország és Olaszország vezetőivel (Hitler, Mussolini – Chamberlain, Daladier). Megállapodtak a csehszlovákiai Szudéta-vidék elcsatolásáról, illetve Csehszlovákia feldarabolásáról. Amikor Németország fegyveres fellépéssel fenyegetőzött, egyedül a SZU volt hajlandó segítségnyújtásra abban az esetben is, ha Franciaország erre nem hajlandó. (Kölcsönös segítségnyújtási szerződés állt fenn Csehszlovákia és a SZU, Csehszlovákia és Franciaország, Franciaország és a SZU között.) A csehszlovák burzsoá kormány azonban nem merte igénybe venni a SZU segítségét, inkább lemondott az ország függetlenségéről. A fasiszta német kormány a ~ot semmibe véve 1939. március 15-én parancsot adott egész Csehszlovákia megszállására. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság éveken át követelte, hogy az NSZK kormánya tekintse kezdettől fogva érvénytelennek a ~ot. Az 1973. december 11-én megkötött csehszlovák–nyugatnémet államközi szerződés a ~ot eleve érvénytelennek nyilvánítva jelentős akadályt hárított el az európai együttműködés útjából.

művelődéspolitika: →*kulturális politika*

„MX" rakétarendszer: az USA-nak a hetvenes évek végén kifejlesztett mozgó-kilövőállású interkontinentális ballisztikus hordozó rakétarendszere; vele akarják az egy-egy kilövő helyhez kötött Minuteman–III. rakétákat a nyolcvanas évek derekán felváltani. A →*SALT* tárgyalásokon korlátozandó hadászati fegyverrendszerek közé tartozik.

My Lai: Dél-Vietnam északi részén levő tanya, Song My falu része. 1968. március 16-án egy amerikai katonai alakulat minden indok nélkül brutális kegyetlenséggel lemészárolta ~ több száz lakosát, férfiakat, nőket és gyermekeket. Az USA háborúellenes csoportjai csak 1970-ben derítettek fényt a tömeggyilkosságra, s a kormány a közvélemény nyomására kénytelen volt vádat emelni a hadsereg több tisztje ellen. A vádat később elejtették, s W. L. Calley főhadnagyot, a mészárlás irányítóját nyilvánították az egyetlen bűnösnek. Calleyt 1971 márciusában életfogytiglani börtönre ítélték. Nixon elnök az ítéletet házi őrizetté változtatta. ~ azóta világszerte az amerikai imperializmus vietnami agressziójának jelképe.

N NY

nacionalizálás: →*államosítás*

nacionalizmus [lat.]: burzsoá ideológia és politika a nemzeti kérdésben. A ~ a történelmi viszonyoktól függően különböző szerepet játszik a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, amikor a burzsoázia érdekelt volt a nemzetek kialakulásában és a nemzeti államok létrehozásában, vagyis amikor forradalmi volt, a ~ történelmileg haladó szerepet játszott. Az imperializmus korszakában a ~ is elvesztette haladó szerepét. A nemzeti elnyomás, kizsákmányolás, gyűlölködés, a nagyhatalmi terjeszkedés, a gyarmatosítás, az imperialista ellenségeskedés és megkülönböztetés ideológiája és politikája lett. A ~ az imperializmus ellen harcoló nemzeti burzsoázia ideológiájaként és politikájaként a gyarmati és volt gyarmati országokban, vagyis a nemzeti felszabadító mozgalomban haladó szerepet játszhat. Az imperialisták a szocialista országok elleni harcukban, az egység megbontása érdekében fontos szerepet szánnak a ~nak. A kommunista és munkáspártok fontos feladata a ~ elleni harc.

nácizmus (a Nationalsozialismus rövidítése): a fasizmus hitlerista, „nemzeti-szocialista" válfaja, amely az első világháború után Németországban fejlődött ki, s 1933-tól 1945-ig hatalmon volt (még →*nemzeti szocialisták*).

nagyhatalom: a nemzetközi életben területe, népessége, gazdasági-katonai potenciálja folytán nagy szerepet játszó állam. Az ENSZ Alapokmánya a →*Biztonsági Tanács* keretében különleges jogokkal és felelősséggel ruházott fel öt nagyhatalmat: a SZU-t, az USA-t, Nagy-Britanniát, Franciaországot és Kínát (még →*vétójog*).

Nagy Októberi Szocialista Forradalom: 1917. október 25-én (az új időszámítás szerint november 7-én) győzött a forradalom. A kommunista párt által vezetett forradalom a világ $^1/_6$ részén megdöntötte a tőkés- és földbirtokos osztály hatalmát, megteremtette a proletariátus diktatúráját, a szovjethatalmat, létrehozta a szocialista társadalom építésének alapját. A ~ győzelme hatalmas lökést adott a forradalmi mozgalmaknak. A szovjethatalom léte és fejlődése bebizonyította, hogy a kommunista párt vezette munkásosztály az imperialisták minden ellenséges cselekedetével szemben képes az ország vezetésére és a szocializmus felépítésére.

A ~ győzelme elmélyítette a →*kapitalizmus általános válságát*, megnyitotta a kapitalizmusból a szocializmusba való világméretű átmenet korszakát.

„Nagy társadalom" (Great society): L. B. Johnson amerikai elnök 1964. január 8-i kongresszusi üzenetében fogalmazta meg a ~ jelszó lényegét: a „szegénység elleni hadüzeneten" kívül nagyarányú terveket irányzott elő a társadalombiztosítás fejlesztésére, a nemzeti kisebbségek helyzetének javítására, az olcsó állami lakásépítésre, a környezetvédelemre stb. A programot semmissé tette a vietnami háború, amelynek növekvő kiadásai felemésztették a törvényhozás által amúgy is megnyirbált népjóléti program anyagi fedezetét.

nagyvállalat: olyan iparvállalat, mely az adott ágazat termelésének viszonylag nagy hányadát állítja elő. Magyarországon 1960 és 1964 között az ipari átszervezés során alakultak ~ok. Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. novemberi határozatának megfelelően az állami és pártszervek különös gonddal foglalkoznak a magyar ipar termelésének csaknem a felét előállító 50 ~ (ez a szám a korábbi Vörös Csillag Traktorgyárnak a Győri Vagon és Gépgyárba történt beolvasztásával 49-re csökkent) munkájával.

NASAKOM, Partai NASional Indonesia (Indonéz Nemzeti Párt). Aganue (vallás), Partai KOMmunis Indonesia (Indonéz Kommunista Párt). A. Sukarno volt elnök által meghirdetett nemzeti egységfront-politika. E három erő koalíciója képezte az Indonéz Köztársaság politikai alapját 1965. szeptember 30-ig, amikor is ellenforradalmi erők jobboldali politikai fordulatot hajtottak végre (még →*indonéziai fordulat*).

nasszerizmus: egyiptomi és arabközi politikai irányzat, amely Nasszer volt egyiptomi elnök (1954–1970) nevéhez fűződik. A ~, amelynek ideológiai alapja a kispolgári →*arab szocializmus* és a →*nacionalizmus* volt, pragmatikus alapon eljutott az antiimperialista és az antifeudális forradalom összefüggésének felismeréséhez, s ahhoz az igazsághoz, hogy a nemzeti függetlenség következetes érvényesítése és a mélyreható társadalmi reformok következetes végrehajtása megköveteli a barátságot a szocialista országokkal. Nasszer vezetésével az egyiptomi belpolitikában alkalmazták a tervgazdálkodás elemeit, államosításokat hajtottak végre, földreformot vezettek be, de az osztályharcot tulajdonképpen nem értve, sőt bizonyos szempontból tagadva, ill. később a nemzeti burzsoáziát „nem kizsákmányoló osztálynak" minősítve távol tartották, illetve nem súlyuknak megfelelően vonták be a dolgozó tömegeket a közéletbe. Nasszer halála után a ~ veszített jelentőségéből, s a burzsoázia jobbszárnyának előretörésével, 1974 elején Egyiptomban nyílt harcot kezdtek a ~ ellen. Ez a harc a ~ egésze, különösen leghaladóbb belpolitikai vonásai, antikapitalizmusa, nemkapitalista úton járása, következetes függetlenségi, antiimperialista, szocia-

listabarát külpolitikája, mindenekelőtt a SZU-val való barátság ellen irányul. Ennek jegyében az egyiptomi kormány 1975. március 15-én egyoldalúan felbontotta a szovjet–egyiptomi barátsági és együttműködési szerződést. Az 1979 márciusában megkötött →*egyiptomi–izraeli különbékével* végérvényesen hátat fordítottak a ~nak.

NATO: →*Észak-atlanti Szerződés Szervezete*

négermozgalom: az USA lakosságának $^1/_8$-át kitevő (kb. 28 millió) négerek helyzete jelentősen eltér a fehér bőrű lakosság helyzetétől. (A néger munkások körében kétszer akkora a munkanélküliség, mint a fehéreknél, s a néger családoknak alacsonyabb az átlagjövedelme, a törvények ellenére megkülönböztetésben van részük.) Ez az oka annak, hogy a hatvanas években, a háborúellenes mozgalommal összefogva erősödött és radikalizálódott a ~. Napjainkban a ~ szétforgácsolódott, előtérbe kerültek a fekete kapitalizmust hirdető áramlatok (még →*„Fekete Hatalom"*).

„negyedik világ": a burzsoá politológiában és publicisztikában a hetvenes években megjelent fogalom a különösen elmaradott országok csoportjának megjelölésére. A fogalom hirdetői abból indulnak ki, hogy a fejlődő országok legalább két nagy csoportra oszthatók: a gazdaságilag fejlettebb országok a harmadik világot, a különösen szegény országok a ~ot alkotják. Ebbe kb. 25 ország tartozik.

német kérdés: az európai béke és biztonság egyik alapvető kérdése volt, ezen belül a két szuverén német állam – az NDK és az NSZK – egymáshoz való viszonyának problémája. A fasiszta Németország kapitulációja után a SZU, az USA és Nagy-Britannia az 1945. július 17–augusztus 2. között megrendezett potsdami értekezleten határozatokat hozott Németország jövőjéről, az új német határokról, a fasizmus felszámolásáról. Míg a szovjet megszállási övezetben felszámolták a fasizmus maradványait, államosították a monopóliumokat, végrehajtották a földreformot, a nyugati övezetekben, felrúgva a potsdami megállapodásokat, a kibontakozó hidegháborúval párhuzamosan megkezdődött Németország végleges kettészakításának folyamata: a monopoltőke uralmának helyreállítása. 1947. január 1-én Bizónia néven egyesítették a brit és az amerikai megszállási övezetet, 1948. június 18-án a külön márka bevezetésével gazdaságilag kettészakították Németországot, 1948. augusztus 1-én létrejött Trizónia, vagyis egyesült a három megszállási övezet, majd 1949. szeptember 9-én az NSZK megalakításával teljesen kettészakították az országot. 1949. október 7-én megalakult az NDK. A nyugati hatalmak 1954. október 23-án az NSZK-t bevonták a NATO-ba, s hozzáfogtak a nyugatnémet hadsereg kiépítéséhez, amelyben fontos szerepet játszanak az egykori hitleri hadsereg tisztjei. Az NSZK vezetői nem akarták elismerni a második világháború nyomán kialakult határokat, elsősorban az Odera–Neisse-határt; nem akarták kezdettől fogva

semmisnek nyilvánítani a Csehszlovákiát felosztó 1938-as *→müncheni paktum*ot, igényt tartottak egész Németország képviseletére *(→Hallstein-doktrína)*, nem akarták elismerni Nyugat-Berlin *(→berlini kérdés)* külön státusát és lemondani az erőszak alkalmazásáról. Az NSZK vezető pártja a CDU–CSU volt, amely 1966-ban kénytelen volt megosztani a kormányzást a Szociáldemokrata Párttal. Erősödött egy olyan irányzat, amely jobban figyelembe akarta venni a realitásokat. Az 1969. szeptemberi választások után új kormány alakult – a Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokrata Párt koalíciós kormánya. A kormány fokozatosan olyan lépéseket tett, amelyek arra mutattak, hogy kezdi felismerni a realitásokat: aláírta az *→atomsorompó-egyezmény*t, egyezményeket kötött a SZU-val és Lengyelországgal, ezekben elismerte az európai határokat, lemondott az erőszak alkalmazásáról. A második világháború után kialakult európai realitások elismerése és az európai biztonság megteremtése útján történelmi jelentőségű lépés volt az NDK és az NSZK kapcsolatait szabályozó 1972. december 21-én aláírt és 1973. június 21-én hatályba lépett *→alapszerződés*. Az alapszerződés cikkelyei előírják a normális, jószomszédi kapcsolatokat a két német állam között; a két német állam elfogadja az ENSZ alapelveit (1973 őszén egyidőben lettek az ENSZ tagjai); a vitás kérdéseket kizárólag békés eszközökkel oldja meg; a két német állam sérthetetlennek nyilvánítja közös határait; egyikük sem képviselheti a másikat nemzetközi téren, nem tárgyalhat annak nevében; együttműködnek gazdasági, tudományos, kulturális stb. téren; állandó képviseletet építenek ki (1974. március 14-én írták alá a jegyzőkönyvet az NDK, ill. az NSZK bonni, ill. berlini állandó képviseletének megteremtéséről). Az *→európai biztonsági és együttműködési értekezlet* 1975 nyarán megtartott záróülése legfelső szinten szentesítette ezeket az elveket.

nem-kapitalista út: a volt gyarmati és félgyarmati országokban, amelyekben fejletlen gazdasági-társadalmi viszonyok vannak, és a haladó társadalmi erők elég erősek, a társadalmi-gazdasági fejlődés reális útja. Biztosítja a gyarmati múltból örökölt elmaradottság megszüntetését és (a kapitalizmus elkerülésével) a szocialista fejlődésre való áttéréshez szükséges feltételek megteremtésének lehetőségét. A történelmi fejlődés során a ~nak különböző típusai alakultak ki: 1. a kapitalizmus elkerülése a volt cári Oroszország elmaradott és elnyomott népeinél a szovjet hatalom körülményei között. (A közép-ázsiai szovjet köztársaságokban – Tadzsikisztán, Türkménia, Kirgízia stb. – az orosz munkásosztály segítségével rövid idő alatt megvalósították az átmenetet.); 2. a kapitalizmus elkerülése népi demokratikus hatalom, ill. *munkás-paraszt demokratikus diktatúra* körülményei között, amikor is kommunista pártok vezetésével fokozatosan létrejön a *→proletárdiktatúra*. (Mongólia, Vietnam, Korea, Laosz – ezen országokban a kommunista pártok vezetésével ment végbe e folyamat,

Kubában viszont csak a forradalom menetében a különböző forradalmi szervezetek, köztük a régi kommunista párt egyesítésével jött létre a marxista–leninista szervezet). Napjainkban e típushoz közeledik Angola, Mozambik, Bissau-Guinea, Benin, Etiópia, Dél-Jemen stb. E típushoz tartozó országok fejlődésére használatos a →*szocialista orientáció* kifejezés is; 3. forradalmi demokratikus pártok irányításával meginduló, még alacsony fokon álló fejlődés. (E pártok között vannak olyanok, amelyek szimpatizálnak a tudományos szocializmussal.) E típushoz tartozik: Algéria, Guinea, Jamaica, Tanzánia stb. A legkevésbé fejlett országokban, amelyekben a hazai tőke még nem fejlődött ki, a hazai burzsoázia fejletlen vagy teljesen hiányzik, az állami szektor fejlesztésével meg lehet akadályozni a saját burzsoázia kialakulását, a külföldi tőke befolyását. A viszonylag fejlettebb országokban, amelyekben már kialakult a burzsoázia, a ~at úgy lehet biztosítani, hogy korlátozzák a hazai burzsoáziát és kiszorítják a külföldi tőkét. A ~ sikerének feltétele az antiimperialista külpolitika, erős állami szektor, radikális agrárátalakulás és olyan államhatalmi rendszer kiépítése, amely demokratizálja a politikai életet, bevonja a tömegeket az államhatalom gyakorlásába. A bonyolult és ellentmondásos helyzetben a ~ az állandó harc állapota, amelyben a fejlődés mellett visszaesések, kudarcok, ingadozások is vannak.

nem kereskedelmi árfolyam: külföldi fizetőeszközöknek forintra, ill. forintnak külföldi fizetőeszközökre történő átváltásakor alkalmazott árfolyam. Megkülönböztetendő a külkereskedelmi és más gazdasági vonatkozású átszámításoknál alkalmazott →*kereskedelmi árfolyam*tól. 1976. január 1-én vezették be a korábbi pótlékolt árfolyam helyett. ~on vásárolhatnak például a külföldre utazó magyar állampolgárok külföldi fizetőeszközt, ill. ezen váltják be a hazánkba látogató külföldiek fizetőeszközeit.

nemzet: az emberi közösség történelmileg kialakult formája. Mindenekelőtt az anyagi életfeltételek közössége jellemzi: a terület és a gazdasági élet közössége; továbbá a nyelv, valamint a közös nemzeti jelleg, amely a kultúrában fejeződik ki. Kialakulásának kezdete a feudalizmus bomlásának és a kapitalizmus megjelenésének idejére esik. Az ebben az időben létrejövő ~ burzsoá ~ volt. A szocialista forradalom győzelmével megkezdődik a →*szocialista* ~ kialakulása. A szocialista ~ek mentesek a kibékíthetetlen osztályellentétektől (még →*nemzeti kérdés*).

nemzetekfölöttiség: a nemzetközi monopoltőkének az a tendenciája, hogy a gazdasági és politikai →*integráció*ban az államok →*szuverenitás*át korlátozva nemzetek, ill. államok fölötti szervezetet és szervezeteket, sőt kormányzatot hozzanak létre. A ~ elve és gyakorlata kezdetben a nyugat-európai tőkésállamok politikai és katonai integrációs törekvéseiben, majd pedig főleg gazdasági síkon a →*Közös Piac*on belül je-

lentkezett. E folyamat ellentmondásossága a résztvevők gazdasági és politikai erőviszonyaiból következik. Az USA, miközben mammutvállalatai behatoltak Nyugat-Európa gazdaságába, és veszélyeztették az ottani országok érdekeit, támogatta az ő érdekei szerint való integrációs folyamatot. Az integrálódó és részben a ~ elvét követő nyugat-európai monopoltőke időközben konkurrensévé is vált az USA-nak. Ugyanakkor a nyugat-európai integrációt áthatják a részt vevő államok erős ellentétei. A ~ elvét követő és a renacionalizáló tendenciák összeütközése tapasztalható a Közös Piac szerveinek jellegében és munkájában. Mindezzel együtt: a burzsoá politikai irodalomban elterjedtek az állami szuverenitást elutasító és a ~et dicsőítő nézetek. A nyugat-európai kommunista pártok miközben tudomásul veszik az objektív folyamatokat, az integráció tényét, harcolnak a nemzetközi monopóliumok ellen, a nemzeti szuverenitás védelméért.

nemzetek önrendelkezési joga: →*önrendelkezési jog*

nemzetgazdaság: valamely tőkésország gazdaságának egésze. Az egyes szocialista országokról szólva gazdaságuk egészét ettől megkülönböztetve általában →*népgazdaság*nak nevezzük.

nemzeti burzsoázia: a gyarmati és félgyarmati országokban, ill. a fejlődő országokban a burzsoáziának az a része, amely szorosan kötődik a hazai termeléshez és piachoz, érdeke a nemzeti önállóság és az imperializmus elleni fellépés. Miközben elnyomja és kizsákmányolja a munkásokat, maga is szenved az imperialista hatalmak, a feudálisok és a →*komprádor burzsoázia* uralmától. A nemzeti felszabadító mozgalmak többségében vezető szerepet játszott. Az új független országok nagy részében uralkodó osztály. Miután hatalomra kerül, fő elnyomó és kizsákmányoló osztállyá válik, forradalmi szerepét fokozatosan elveszíti, és szembefordul volt szövetségeseivel.

nemzeti demokratikus állam: A kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai tanácskozásán elfogadott Nyilatkozatban használt fogalom. Az újonnan függetlenné vált országok közül arra vonatkozik, „amely következetesen védelmezi politikai és gazdasági függetlenségét, harcol az imperializmus és katonai tömbje ellen, a területén levő katonai támaszpontok ellen; amely küzd a gyarmatosítás új formái és az imperialista tőke behatolása ellen; amely elutasítja a diktátori és zsarnoki kormányzási módszereket; amelyben biztosítva vannak a nép széles körű demokratikus szabadságjogai (a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési szabadság, a tüntetés, a politikai pártok és társadalmi szervezetek alakításának joga) és megvan a lehetőség a földreform végrehajtásának kiharcolására, valamint arra, hogy a nép kivívja egyéb követeléseinek teljesítését a demokratikus és a szociális átalakítások terén, és részt vegyen az állami politika meghatározásában". A meghatározás nem tért ki a hatalom jellegére és osztálytartalmára,

így többféle értelmezése született. Ennek következtében a fogalom ritkábban szerepel a marxista–leninista szóhasználatban.

nemzeti demokratikus forradalom: a polgári forradalmak egyik fajtája, amelynek célja megszabadulni a gyarmati uralomtól vagy függőségtől, a kapitalizmust megelőző gazdasági rendszer és maradványainak felszámolása, független, demokratikus állam megteremtése. Tartalma tehát antiimperialista, polgári, antifeudális. A ~t általában a burzsoázia vezette, így annak végigvitele következetlen. Következetes csak ott lehet, ahol a proletariátus erős, s a ~ eredményeként létrejön a *→munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra* (erre csak néhány ázsiai országban – Kína, Korea, Vietnam – és Kubában voltak meg a feltételek). A ~ lezajlása után harc indul a továbbfejlődés útjának megválasztásáért (még *→nem-kapitalista út, szocialista orientáció).*

nemzeti felszabadító mozgalom: a gyarmati és félgyarmati, ill. a fejlődő országok népeinek harca a függetlenségért, a szabadságért és a társadalmi haladásért. Jellegét tekintve demokratikus, antiimperialista és antifeudális forradalmi mozgalom. Korunkban a világforradalmi folyamat része, a szocialista világrendszer és a kommunista világmozgalom mellett a világméretű társadalmi haladás legfontosabb tényezője. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt bontakozott ki, majd a második világháború után, a szocialista világrendszer kialakulásának és erősödésének hatására újabb lendületet vett, és az egész gyarmati rendszerre kiterjedt. A hatvanas évek végére lényegében megszűnt az imperializmus régi gyarmati rendszere, s több mint 70 új független ország jött létre *(→fejlődő országok).* A ~ kitágította a forradalmi világfolyamat kereteit és meggyorsította a társadalmi haladást. Sikereivel elmélyítette a *→kapitalizmus általános válságát.* Jelenleg a ~ fő feladata a függetlenség megszilárdítása, az önálló nemzeti gazdaságok megteremtése, a gazdasági elmaradottság leküzdése, az imperialisták újgyarmatosító törekvéseinek visszaverése, a társadalmi haladás biztosítása, a szocialista országokkal való szövetség fejlesztése. A szocialista országok és a kommunista pártok szövetségesüknek tekintik a nemzeti felszabadító mozgalmakat, és támogatják az imperializmus elleni harcukat.

nemzeti jövedelem: meghatározott idő – általában egy év – alatt, adott országban létrehozott új érték; a társadalmi összterméknek a termelésben felhasznált, ill. elhasználódott termelési eszközök értékének levonása után fennmaradó része. Természeti formáját tekintve nagyrészt fogyasztási cikkekből, kisebb részben azokból a termelési eszközökből áll, amelyekkel bővítik az álló- és forgóalapokat és tartalékokat képeznek. A ~ nagysága a társadalmi munka termelékenységétől, a termelési alapoktól és azok hatékonyságától, és a termelés területén foglalkoztatottak számától függ. Elosztása során fogyasztási alapra és felhalmozási alapra oszlik. A negyedik ötéves terv időszа-

kában a ~ 35%-kal nőtt, 1975-ben Magyarországon a ~ nagysága 400 milliárd Ft volt, változatlan árakon számítva több mint négyszerese az 1950. évinek. 1979-ben a ~ értéke folyó áron már 552 milliárd forint volt, és 4,8-szorosan múlta felül az 1950. évi szintet. Az ötödik ötéves terv a ~ 30–32%-os növelését irányozta elő, de a növekedés mintegy harmadával kisebb.

nemzeti kérdés: azoknak a gazdasági, politikai, jogi, ideológiai és egyéb problémáknak az összessége, amelyek a nemzeteknek, népeknek a függetlenségért, önálló állami berendezkedésének kedvező nemzetközi feltételekért, egyenjogúságért vívott harcában felvetődnek. A nemzetek kialakulásával együtt keletkezett, és azóta is fontos szerepet játszik. A ~ lényegében a nemzetek vagy nemzeti kisebbségek törekvése önkormányzatra vagy teljes önállóságra az ezt akadályozó erőkkel szemben. A ~ munkásmozgalomban is fontos szerepet játszik. A II. Internacionálé pártjai leszűkítették a „civilizált nemzetekre", a leninizmus azonban kiterjesztette a gyarmati és félgyarmati népek felszabadító harcára is. Az imperializmus korában a ~ fő megjelenési formája éppen a →*nemzeti felszabadító mozgalom*. A marxizmus–leninizmus álláspontja szerint a ~ megoldása: a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése, a nemzeti egyenjogúság és szuverenitás tiszteletben tartása, a népeknek a proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében való nevelése, a *nacionalizmus* és → *sovinizmus* elleni harc.

„nemzeti kommunizmus": a kommunizmus nemzetköziségét, a szocializmus építésének általános törvényszerűségeit tagadó, a nemzeti sajátosságokat túlbecsülő nézet. Képviselői, a revizionisták (Magyarországon 1956 előtt Nagy Imre és köre) megsértik és tagadják a marxizmus–leninizmus legfőbb elveit: a proletár internacionalizmus helyett nacionalizmust hirdetnek, szovjetellenes, a szocialista országok egységét gyöngítő politikát folytatnak, a proletárdiktatúra elvét és gyakorlatát megsértve a formális demokráciát helyezik előtérbe. A burzsoá propaganda a →*fellazítási politika* keretében minden eszközzel erősíteni akarja a ~ terjedését (még →*jobboldaliság*, *revizionizmus*).

nemzetiség: valamely állam területén élő kisebbségi csoport, nemzeti kisebbség (pl. Magyarországon a szlovák, román vagy német kisebbség). A kapitalista országokban a ~ek rendszerint elnyomásnak, hátrányos megkülönböztetésnek, olykor üldözésnek vannak kitéve, s kénytelenek harcolni egyenjogúságukért. A szocialista országokban a törvény bünteti a ~ek hátrányos megkülönböztetését, biztosítja egyenjogúságukat, anyanyelvük használatát, nemzeti kultúrájuk ápolását, anyanyelvű iskolázásukat stb. A nagyobb egységekben élő ~ek számuk nagyságának és egyéb tényezőknek megfelelően különböző autonóm jogokat élveznek. Más értelemben olyan nép, amely még nem ment végig a nemzetté válás folyamatán, nem vált önálló nemzetté, de annak bizonyos elemeivel (pl. saját nyelv) rendelkezik. Ezek a ~ek a SZU-

ban autonóm köztársaságokban, nemzetiségi körzetekben élnek (még *→nemzetiségi politika).*

nemzetiségi politika: valamely országban kialakult és gyakorolt politika az ott élő nemzetiségekkel és nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, amelyeket a nyelv és a kultúra közössége köt össze. A Magyar Népköztársaságban a nemzetiségek egyenjogúságát az alkotmány biztosítja. A különböző nemzetiségű állampolgárok részt vesznek az államhatalmi és igazgatási szervek munkájában, szabadon használhatják anyanyelvüket, saját nyelvű általános és középfokú iskolai oktatásban részesülhetnek (délszláv, német, román, szlovák), és minden segítséget megkapnak kultúrájuk fejlesztéséhez. A nemzetiségeknek külön szervezeteik is vannak.

nemzeti szocialisták: a hitlerista párt mintájára, a fasiszta eszme alapján létrejött reakciós pártok. A burzsoázia legszélsőségesebb terrorista politikáját testesítették meg. A náci pártot háborús bűnös szervezetnek nyilvánították *(→nürnbergi per).* (Volt nemzeti szocialista elnevezésű nem fasiszta párt is, pl. Csehszlovákiában ilyen néven tevékenykedett a Beneš vezette párt.)

Nemzetközi Atomenergia Ügynökség, *International Atomic Energy Agency, IAEA:* székhely: Bécs (Ausztria), 1957 júliusában alakult, az ENSZ-szel együttműködő nemzetközi szervezetként. Célja: előmozdítani az atomenergia békés célokra történő felhasználását. Jelenleg 110 tagja van, köztük az európai szocialista országok, így Magyarország is. Legfelső szerve az évi Közgyűlés, amelyen minden tagállam képviselteti magát. A Közgyűlés és a lelépő kormányzótanács választja meg a 25 tagú kormányzótanácsot, valamint egy évre az elnököt és négyévre a vezérigazgatót. A SZU és a többi szocialista ország a szervezetben számos javaslatot tettek, hogy előmozdítsák az atomenergia békés felhasználását és az e téren való együttműködést, valamint, hogy az atomenergia-termelésben nyújtsanak segítséget az arra rászoruló országoknak.

Nemzetközi Beruházási Bank: a KGST-országok közös bankja, amely elsősorban az integrációs folyamatot meggyorsító közös érdekű beruházásokat finanszírozza. Létesítését 1969. áprilisban, a KGST 23. (rendkívüli) ülésszakán határozták el.

Nemzetközi Bíróság (International Court of Justice): székhely: Hága (Hollandia), az ENSZ szerve, 15 bíróból áll, akiket a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés 9 évre választ meg. Feladata, hogy az ENSZ tagállamai közt felmerült vitákban többségi szavazással döntsön. (Peru pl. 1968-ban a ~ elé terjesztette az IPC, a kisajátított amerikai olajtársaság kártérítésének ügyét, a ~ próbált közvetíteni az *→izlandi halháború* ügyében, valamint 1974 őszén állást foglalt a volt Spanyol-Szahara népének önrendelkezési jogát illetően.)

Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség: az 1945 decemberében Párizsban tar-

tott nemzetközi nőkongresszus hozta létre. Feladata a nők egyenjogúságáért, a nők és a gyermekek helyzetének javításáért harcoló demokratikus nőszervezetek összefogása. 80 országban vannak tagszervezetei. Legfelsőbb szerve a Nemzetközi Nőkongresszus.

Nemzetközi Dunabizottság, *Dunabizottság:* székhely: Budapest, 7 Duna menti ország – Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Ukrajna és a SZU (a SZU jelenleg Ukrajnát is képviseli) – 1948. augusztus 18-án egyezményt írt alá a szabad dunai hajózást biztosító nemzetközi szervezet létrehozásáról. 1959 óta tagja Ausztria is, s az NSZK 1957 óta megfigyelőt küld a bizottság üléseire. Feladata a dunai hajózás fejlesztése, a hajózás biztonságának javítása, a közös árvízvédelem, a kikötői és hajózási berendezések műszaki színvonalának emelése, a közös hidrometeorológiai megfigyelő és híradó szolgálat megszervezése. A ~ évente egyszer ülésezik, három évre választja meg az elnököt. Az együttműködés egyik jelentős eredménye a román–jugoszláv vállalkozással létrehozott hajózási és vízi-energetikai komplexum a Vaskapuban (1972. május).

Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság: négyoldalú katonai vegyesbizottság, amelyet a *→párizsi Vietnam-egyezmény* értelmében alakítottak. Feladata volt ellenőrizni a párizsi megállapodás alábbi intézkedéseinek végrehajtását: tűzszünet Dél-Vietnamban, az amerikai csapatok és más külföldi csapatok kivonása Dél-Vietnamból; az USA és más külföldi országok dél-vietnami támaszpontjainak leszerelése; a foglyul ejtett katonai és polgári személyek visszaszolgáltatása; tájékoztatás az eltűnt katonai és polgári személyekről. A ~ tagjai: Indonézia, Kanada, Lengyelország és Magyarország voltak. Kanada helyét 1973. április 30. után Irán töltötte be. A ~ tevékenységét nehezítette a saigoni rezsim, amelynek szabotázsakciói következtében lényegileg nem született meg a tűzszünet Dél-Vietnamban. A saigoni rezsim 1975 áprilisában történt összeomlásával és a népi erők teljes győzelmével érvényét vesztette a ~.

Nemzetközi Energiaügynökség *(International Energy Agency, IEA):* székhely: Párizs, 1974 nov.-ben Párizsban alakították meg az *OECD* keretében. Tagjai a kőolajfogyasztó tőkésországok (Franciaország nem lépett be, arra hivatkozva, hogy az újabb ellentétek forrása lehet az olajtermelő országokkal). A ~ célja, hogy közös olajpolitikát alakítson ki. Vezető szerve a Kormányzótanács, ebben a tagországokat miniszterek és más vezető hivatalnokok képviselik.

nemzetközi fizetési mérleg: *→fizetési mérleg*

Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank: a KGST-országok által Moszkvában 1963-ban alapított nemzetközi bank. Alaptőkéje a tagállamok befizetéséből képződött. Feladata az országok közötti pénzügyi elszámolás és más

pénzügyi műveletek szervezése és végrehajtása. Szervezi a KGST-országok közötti elszámolást, hiteleket folyósít, és más bankműveleteket végez. A bank igazgatását a Tanács és az Ügyvezetőség végzi. A Tanács határozatait az egyenlő képviseleti elv alapján hozza.

nemzetközi jog: az államközi kapcsolatok szabályozására létrejött, a történelem során változó jogi normák összessége. A ma érvényes, általános ~ szabályai a két ellentétes rendszerhez tartozó államok megegyezései alapján jönnek létre. A mai ~ fejlődése tehát szorosan összefügg korunk alapvető ellentétével, a szocialista és a tőkés világrendszer harcával, a világforradalmi folyamat előrehaladásával, az *→erőviszonyok*nak a *→szocialista világrendszer* javára végbemenő eltolódásával. Korunk általános demokratikus ~ának legfontosabb alapelveit az *→ENSZ* Alapokmánya foglalja magában. Ezek: az államok szuverén egyenlősége *(→szuverenitás)*; a más államok belügyeibe való beavatkozás tilalma; az erőszak tilalma; a vitás nemzetközi kérdések békés eszközökkel való megoldása; az államok együttműködési kötelezettsége; a népek egyenjogúsága és a nemzetek önrendelkezési joga; a vállalt nemzetközi kötelezettségek teljesítése. Az ENSZ Közgyűlés 25. ülésszaka 1970 októberében elfogadta a „Deklaráció az államok közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésükről" c. dokumentumot, amely megerősítette és részletesen meghatározta az ENSZ Alapokmányában foglalt ~i elveket.

nemzetközi kereskedelem: *→külkereskedelem*

Nemzetközi Lenin-békedíj, *Lenin-békedíj:* a díjat a SZU Legfelső Tanácsa alapította 1949. december 20-án a világbéke megszilárdításáért folytatott küzdelem legkiemelkedőbb képviselőinek kitüntetésére (1956. szeptember 6-ig a Nemzetközi Sztálin-békedíj nevet viselte). Évente legfeljebb tíz díjat adnak ki.

nemzetközi munkamegosztás: a társadalmi munkamegosztás magasabb foka, a termelésnek országok közötti, nemzetközi méretekben történő megosztása. A ~ színvonala a *→termelőerők* fejlettségi fokától függ. Napjainkban, különösen a kisebb országok esetében, a termelőerők fejlődése csak a ~ keretében biztosítható. Az imperializmusban a ~ a legfejlettebb és gazdaságilag legerősebb tőkésországok uralmának jegyében fejlődött. Fő jellemzője, hogy a gyarmati és függő országok az imperialista nagyhatalmak gazdasági és politikai függvényévé váltak. A szocialista világrendszer keretében a ~ elsősorban a *→KGST* keretein belül valósul meg. Célja az egyes országok és az egész szocialista világrendszer fejlődésének meggyorsítása, az egyes országok közötti fejlettségbeli különbségek kiegyenlítése. A *→békés egymás mellett élés* feltételezi a kapitalista és a szocialista országok közti munkamegosztást is, ugyanakkor a szocialista országok a fejlődő országokkal együtt harcolnak az igazságos ~, egy új világgazdasági kapcsolatrendszer megteremtéséért.

nemzetközi munkásmozgalom: →*munkásmozgalom*

Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, *International Labour Organization, ILO,* Organisation Internationale de Travail, OIT: székhely: Genf (Svájc), 1919-ben alakult mint a Népszövetség autonóm szervezete, 1946-ban átalakult az ENSZ specializált szervezetévé, amelyben közvetlenül képviseltetik magukat a tagállamok kormányai, valamint munkáltató- és munkásszervezetei. Feladata: kidolgozni a munkatörvényekkel kapcsolatos nemzetközi egyezményeket és ajánlásokat: elősegíteni a munkafeltételek és az életszínvonal javítását, a bérek emelését, a társadalombiztosítás kiszélesítését. Taglétszáma: 121, köztük, Albánia kivételével, az európai szocialista országok. Az Egyesült Államok 1977 novemberében kilépett a ~ből, tiltakozásul az ellen, hogy a szervezet felfüggesztette Izrael tagságát, s megfigyelői státuszt biztosított a PFSZ számára. Legfelső szerve az évi Közgyűlés (a tagállamok delegációiban 2 személy képviseli a kormányt, 1–1 személy pedig a munkáltató-, ill. a munkásszervezeteket), amelynek munkájában részt vesznek a nemzetközi szakszervezeti központok: a →*Szakszervezeti Világszövetség*, a → *Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége*, valamint a →*Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége*. Állandó végrehajtó szervek: az évente háromszor ülésező 48 tagú Igazgató Testület s az állandó titkárság szerepét betöltő Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, élén a főigazgatóval. A ~ 1969-ben elnyerte a Nobel békedíjat. Magyarország 1921 óta vesz részt a ~ munkájában, ajánlásait alkalmazza

Nemzetközi Nőnap: az 1910-ben Koppenhágában tartott nemzetközi szocialista nőkongresszus határozata szerint március 8. a dolgozó nők nemzetközi szolidaritásának napja.

nemzetköziség: →*proletár internacionalizmus*

nemzetközi szervezetek: a nemzetközi kapcsolatok fejlődése során kialakult állandó intézmények, amelyek a csatlakozott államok tekintetében határoznak a területüket érintő tennivalókat illetően, terveket dolgoznak ki, intézkedéseket foganatosítanak. A legáltalánosabb és legegyetemesebb nemzetközi szervezet az →*ENSZ*. Vannak kormányközi, nemzetközi politikai (pl. Európa Tanács), katonai (pl. Varsói Szerződés, NATO), gazdasági (pl. KGST, Közös Piac) stb. szervezetek, a szervezett munkásokat vagy más rétegeket tömörítő ~ (pl. SZVSZ) és lazább társadalmi szervezetek (pl. Béke-világtanács). A ~ száma ma már meghaladja a több ezret. Gyors fejlődésük a világ internacionalizálódási folyamatának felgyorsulását tükrözi. A nemzetközi anyagi és szellemi munkamegosztásban, a kapcsolatokban rendkívül nagy szerepet játszanak. A ~ döntő többsége nem kormányközi szervezet. A ~ jogait és feladatait külön megállapodások szabályozzák.

Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, *Világbank, International Bank*

for Reconstruction and Development. IBRD: székhely: Washington (USA), 1946 júniusában kezdte meg működését azzal a céllal, hogy kölcsönök és beruházások útján hozzájáruljon a második világháború idején kárt szenvedett tagországok újjáépítéséhez, s ugyanakkor segítse a gazdaságilag elmaradott országok fejlődését. 115 tagja a →*Nemzetközi Valuta Alap*nak is tagja. Élén Igazgatótanács áll, a tényleges irányítást a 18 tagú Végrehajtó Igazgatóság végzi. Mivel a szavazati jog aránya az alaptőkében való részesedéstől függ, s az USA részesedése 26,9%, a ~ működésére mindenekelőtt az USA van befolyással.

Nemzetközi Valuta Alap, *International Monetary Fund, IMF:* székhely: Washington (USA), 1944-ben az ENSZ 44 tagállama alapította. Jelenleg 111 tagja van, a szocialista országok közül csak Jugoszlávia vesz részt benne. Legfelső szerve az évente egyszer ülésező Kormányzótanács (ebben mindegyik tagállam képviselteti magát), amely két évre választja a 19 tagú Végrehajtó Igazgatóságot. Részvénytársasági alapon működik. Az alaptőkéhez való hozzájárulás nagysága határozza meg a tagállamok szavazatainak számát, így a legerősebb tőkésországok érdekeit szolgálja. Az USA rendelkezik a szavazatok több mint 20%-ával. A SZU részt vett az 1944 júliusában tartott →*Bretton Woods-i értekezlet*en, ahol elhatározták a ~ létesítését. Javaslatai arra irányultak, hogy a tagok között egyenlőség legyen, vegyék figyelembe a kölcsönös érdekeket, és a ~ ne avatkozzon a tagállamok belügyeibe. E javaslatok nem kerültek be az alapokmányba, ezért a SZU nem ratifikálta az egyezményt.

nemzetközi Vietnam-értekezlet (párizsi): 1973. február 27-én nyílt meg Párizsban a négy volt hadviselő fél: a VDK, a DIFK, az USA, a saigoni kormány, a négy nagyhatalom: a SZU, a Kínai Népköztársaság, Franciaország és Nagy-Britannia, a →*Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság* négy tagja: Indonézia, Kanada, Lengyelország és Magyarország képviselőinek, valamint a meghívott K. Waldheim ENSZ-főtitkár részvételével. Az értekezlet napirendjén az alábbi kérdések szerepeltek: a fegyverszüneti megállapodás végrehajtása, a vietnami béke létrehozásának gyakorlati feltételei, a dél-vietnami nép önrendelkezési jogának biztosítása. A konferencia okmányt dolgozott ki, amelyben a résztvevők kötelezettséget vállaltak a fegyverszünet pontjainak tiszteletben tartására, a béke megóvására, s felszólították a volt hadviselő feleket a vállalt kötelezettségek szigorú betartására. Ezt a kötelezettséget a saigoni kormány – az USA támogatásával – nem vette figyelembe. A saigoni rezsim 1975 áprilisában történt teljes összeomlása és a DIFK történelmi győzelme hatályon kívül helyezte a ~ előírásait (még →*vietnami háború*).

Nemzetközi Vöröskereszt (Croix Rouge International): székhely: Genf (Svájc), 1863-ban alakult Genfben, 16 ország részvételével; deklarálta a sebesült katonák jogát a védelemre, valamint az

egészségügyi intézmények és személyzet sérthetetlenségét háború esetén. Az imperialista hatalmak agressziói során rendszeresen megsértették a genfi konvenciót. A ~nek tagja a Vöröskereszt, a Vörös Félhold (mohamedán országok) és a Vörös Oroszlán (Irán) több mint száz társasága. Legfelső szerve a négyévenként ülésező Nemzetközi Konferencia, a konferenciák közben az Állandó Bizottság.

Nemzetközösség (brit), *Common-Wealth of Nations:* 1926-ban alakult a londoni birodalmi konferencián (1947 óta csak Nemzetközösség néven), Nagy-Britannia, valamint az első világháború óta gyakorlatilag független államoknak számító domíniumok (és azok gyarmatai, védnökségei, gyámsági területei) részvételével. A hivatalos megfogalmazás szerint „Nagy-Britannia és a Domíniumok autonóm, egyenjogú közösségi tagok a brit birodalom keretében, belügyi vagy külügyi tekintetben semmiben sincsenek egymásnak alá- vagy fölérendelve, s bár egyesíti őket a brit korona iránti hűség, szabadon társultak egymással, mint a brit Nemzetközösség tagjai." 37 tagja van: Ausztrália, Bahama-szigetek, Banglades, Barbados, Botswana, Ciprus, Fidzsi, Gambia, Ghana, Grenada, Guyana, India, Jamaica, Kanada, Kenya, Lesotho, Mauritius, Malawi, Malaysia, Málta, Nagy-Britannia és Észak-Írország, Nauru, Nigéria, Nyugat-Szamoa, Pápua Új-Guinea, Seychelle-szigetek, Sierra Leona, Srí Lanka, Szváziföld, Singapore, Tanzánia, Tonga, Trinidad és Tobago, Uganda, Új-Zéland, Zambia, Zimbabwe. A ~ minden állama az ENSZ tagja. A tagállamok állampolgárai – Ceylon kivételével – egyben a ~nek is állampolgárai. A brit miniszterelnök elnöklétével rendszeres időközökben megrendezik a tagállamok miniszterelnökeinek, ill. köztársasági elnökeinek konferenciáit. A fejlődés különböző fokán álló tagállamok (egyesek gazdaságilag teljesen függetlenek Angliától, mig mások gyakorlatilag ma is félgyarmatok) nem alkotnak gazdasági egységet, de van két közös gazdaságpolitikai intézményük: a →*sterling-övezet* és a →*preferenciális* vámrendszer.

neofasizmus [gör.–ol.]: újfasizmus; a második világháborúban veréséget szenvedett és az antifasiszta győzelem eredményeként betiltott fasiszta mozgalom helyébe lépő fasiszta törekvések, politikai szervezkedések, pártok, mozgalmak gyűjtőneve; a fasizmus újjáéledése és alkalmazkodása az új feltételekhez. A ~ osztálytartalmában, ideológiájában, politikájában és módszereiben lényegében azonos a korábbi fasizmussal, de az új nemzetközi és belső feltételek között egyes régi céljait burkoltabban fogalmazza meg. A monopoltőke legagresszívabb és legreakciósabb részének érdekeit fejezi ki. Jellemző rá a nacionalizmus, a militarizmus, a revánspolitika, az antikommunizmus, a szovjetellenesség, a szociális demagógia. Újfasiszta pártok, szervezetek legálisan működnek többek között az NSZK-ban és Olaszországban. A haladó erők követelik az újfasiszta mozgalmak betiltását, mert azok az emberiséget, a békét fenyegetik.

neofita [gör.]: 1. valamely vallásra újonnan áttért személy; 2. átvitt értelemben valamilyen eszme, mozgalom új és túlbuzgó híve.

neokolonializmus: a gyarmati kizsákmányolás újabb formája, az imperialista országok azon kizsákmányoló és elnyomó módszereinek összessége, amelyekkel a politikai függetlenségüket elért volt gyarmati és félgyarmati országokban igyekeznek befolyásukat fenntartani, ill. kiterjeszteni. Főbb eszközei: hitel, segély, beruházás, az antiimperialista erők megosztása, gazdasági eszközökkel belső támasz teremtése, politikai és katonai szövetségekbe való bevonás. Az imperialisták a ~sal a következő célokat akarják elérni: bevonni a fejlődő világban bőven rendelkezésre álló termelési tényezőket a tőke újratermelési folyamatába, a munkaerő alkalmassá tételét arra, hogy hatékonyan szolgálhassa a modern tőkés kizsákmányolást; feltárni a fejlődő világban rejlő potenciális, gigantikus felvevő piaci lehetőségeket; eközben megőrzi a fejlett tőkés világ műszaki-tudományos monopóliumát, ezzel együtt a gazdasági növekedés kulcspontjai feletti ellenőrzést a fejlődő világban, nem utolsósorban a soknemzetiségű óriás vállalatokon keresztül; a gazdasági függőség új rendszerének megfelelő típusú politikai struktúra kiépítése, támaszkodva a fejlődő országok burzsoáziájának az imperializmussal megegyezést kereső elemeire, valamint a reakciós kormányzatokra, s így megakadályozni a harmadik világ országainak szocialista irányú fejlődését.

NEP (Novaja Ekonomicseszkaja Polityika, Új Gazdasági Politika): a SZU-ban 1921-ben életbe léptetett gazdaságpolitika. Feladata az volt, hogy biztosítsa az átmenetet a kapitalizmusból a szocializmusba. A Lenin által kidolgozott politika a szocialista állam sajátos gazdaságpolitikája, amely figyelembe veszi a kisárutermelést és időleges fennmaradásának szükségességét. Ennek megfelelően úgy alakítja a szocialista gazdasági szektor kapcsolatait a többi szektorral, hogy szilárduljon a munkás-paraszt szövetség, fejleszteni lehessen a szocialista nagyipart, megvalósulhasson a mezőgazdaság kollektivizálása, s mindezzel lehetővé váljon a szocializmus alapjainak lerakása. A ~ számol a tőkés szektorral is, és azt felhasználja mindaddig, amíg nem értek meg a feltételek e szektor teljes kiszorítására. Hazánkban is alkalmaztuk a ~ elveit. Az ötvenes évek elején e tekintetben elkövetett hibák torzították a gazdasági fejlődést. 1956 után a ~ elveinek helyes alkalmazása gyorsította a szocializmus alapjainak lerakását.

népesedési politika: →*családpolitika, családtervezés*

népfront: a munkásosztály vezetésével széles társadalmi rétegeket átfogó tömörülés. A fasizmus elleni harc a harmincas években megkövetelte, hogy fajra, vallásra és politikai nézetre való tekintet nélkül valamennyi antifasiszta erőt egyesítsenek. A széles összefogás feltétele és tényezője a →*munkásegység*. A népi demokratikus országok mai ~mozgalmai az antifasiszta ~ból fej-

lődtek ki. A fejlett tőkésországok jelenlegi monopoltőke-ellenes egységpolitikája, amelyet a kommunista pártok kezdeményeznek, szintén ~ jellegű (még →*Hazafias Népfront*).

népgazdaság: a szocialista országokban a termelés, az elosztás, a forgalom, a fogyasztás és az ezekhez kapcsolódó tevékenységek összessége (a kapitalizmusban a →*nemzetgazdaság* kifejezést használják). Az anyagi termelés ágazatain kívül magában foglalja a szolgáltatási szférát, a pénz- és hitelrendszert. Szorosan kapcsolódik hozzá az egészségügy, a közoktatás, a tudományos kutatás, az igazgatás stb.

népgazdasági egyensúly: a gazdaság olyan állapota, amelyben a fontosabb erőforrások összhangban vannak a felhasználással. A ~ részegyensúlyok összege. Így része a →*termelési eszközök*, a →*fogyasztási javak*, a szolgáltatások piaci egyensúlya, ezen belül a lakossági →*vásárlóerő* és árualap egyensúlya, az állami költségvetés, a beruházási piac egyensúlya. Magyarország adottságai miatt különösen fontos a népgazdaság külső egyensúlya, amit a külkereskedelmi, valamint a fizetési mérleg fejez ki. Az 1970-es évek világgazdasági árváltozásai következtében a magyar ~ megbomlott. A belső felhasználás meghaladta a nemzeti jövedelmet, az import az exportot, ezért központi kérdéssé vált a népgazdaság egyensúlyának helyreállítása.

népi demokrácia: népi hatalom, amely biztosítja, hogy a demokratikus forradalom átnőjön szocialista forradalomba. A második világháború után a →*népi demokratikus forradalom* eredményeként jött létre több európai és ázsiai országban. Igazolta Leninnek azt a tudományos előrelátását, hogy valamennyi ország eljut a szocializmusba, de nem egyforma úton. A ~ fogalma még a harmincas években született, amikor a munkásmozgalom fő feladata a fasizmus elleni harc, a polgári demokratikus jogok és a nemzeti függetlenség védelme lett. A demokráciáért és a szocializmusért vívott harc összekapcsolódott, új utak nyíltak a szocialista átalakítás előtt, s lehetővé vált, hogy a munkásosztály összefogjon a társadalom különböző osztályaival és rétegeivel, a parasztsággal, a haladó értelmiséggel, a kispolgársággal. A népi demokratikus országokban a néptömegekkel összefogva győzött a munkásosztály, és így a ~ a proletárdiktatúra egyik sajátos formája lett.

népi demokratikus forradalom: összefüggő forradalmi folyamat, amely megvalósítja az antiimperialista, antifeudális, demokratikus és szocialista forradalmi feladatokat. A második világháború után Kelet-Európa és Ázsia több országában bontakozott ki. Az alapvetően azonos forradalmi folyamatban voltak eltérő sajátosságok is. A népi demokratikus országok többségében először munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra jött létre. A munkásosztály és pártja vezetésével mélyreható változtatásokat hajtottak végre a gazdasági, politikai és társadalmi életben. A földreformmal felszámol-

ták a feudális maradványokat és ezzel megerősítették a munkás-paraszt szövetség alapját. A munkásosztály és pártja megerősödésével egyre jobban beavatkoztak a tőkés gazdaságba (államosítások). A forradalmi változások fokozatosan kiszorították a burzsoáziát a hatalomból, és így lehetővé vált a viszonylag békés átnövés a szocialista forradalomba. Ezekben az országokban a ~ tehát két szakaszban ment végbe: az elsőben a demokratikus forradalmi feladatok domináltak, a másodikban pedig a szocialista forradalmi feladatok. Más országokban (Jugoszlávia, Bulgária, Albánia), ahol a kommunista pártok vezetésével széles fegyveres ellenállás és felszabadító harc bontakozott ki a fasiszta megszállók ellen, a két forradalmi (demokratikus és szocialista) folyamat a fegyveres harcban összefonódott, már 1945-re megvalósították a proletárdiktatúrát, s ennek a keretein belül oldották meg a demokratikus forradalmi feladatokat is.

népi ellenőrzés: →*Központi Népi Ellenőrző Bizottság*

„népi kapitalizmus": polgári és reformista elmélet, amely szerint a →*kapitalizmus* gyökeres változásokon megy át, elveszti kizsákmányoló jellegét és olyan társadalommá alakul át, amely az egész népet szolgálja. Képviselői szerint a mai kapitalizmusban olyan folyamatok játszódnak le, amelyekben eltűnik a magántulajdon, végbemegy a →*tőke* „demokratizálódása" (a munkások is „részvényesekké", „társtulajdonosokká" válnak) és a jövedelmek kiegyenlítődése, megszűnnek a →*gazdasági válság*ok. Végeredményben az →*osztályharc* ellen, az osztály-együttműködés mellett lép fel.

népi kommuna: a termelési eszközök közös tulajdonára épülő termelési, közigazgatási és más feladatokat ellátó közösség a Kínai Népköztársaságban.

népi-nemzeti egység: a nép és a nemzet fogalmának azonosulása, olyan társadalmi egység, amely a szocializmus építésének eredményeként jön létre. Azt jelenti, hogy a szocialista forradalom és a szocializmus építése idején felszámolják a régi uralkodó osztályok maradványait, és kialakul a társadalom szocialista osztályszerkezete, a munkásosztály, a szövetkezeti parasztság és a népi értelmiség testvéri közössége. Ez a változás nagy hatással van az egész politikára.

népi unió: a monopoltőke-ellenes egységfront új megfogalmazása Franciaországban. A ~ feladata az →*új típusú demokrácia* létrehozása. A francia ~ fő ereje a munkásosztály, a baloldal, de felöleli a legkülönfélébb szervezeteket és mozgalmakat. A Francia Kommunista Párt legfőbb feladata a ~ létrehozása és erősítése.

népképviselet: a demokratikus államberendezkedés közvetett →*demokrácián* alapuló intézményrendszerének alapelve. Eredete a →*polgári demokratikus forradalmak*ba nyúlik vissza, amelyeknek fő követelése a népszuverenitás érvényesítése a királyi hatalommal

szemben. A →*burzsoázia* győzelme után a tőketulajdon, a vagyon elsődlegessége deformálta a ~ elvét. A szocialista társadalomban lehetőség nyílik a ~ elvének alkalmazására, elvileg új alapokon (amilyenek a munkás-, paraszt- és katonatanácsok voltak az októberi forradalom után Szovjet-Oroszországban), részben a régi formák felhasználásával új tartalommal (pl. a parlamenti forma felhasználása az európai szocialista országokban – hazánkban is – a második világháború után).

neutralizálás [lat.]: valamely ország vagy terület semlegessé nyilvánítása.

Neveléstigyi, Tudományos és Kulturális Szervezet: →*UNESCO*

new deal [nyú dil] (új irányvonal): F. D. Roosevelt amerikai elnök első elnöksége (1933–36) idején hozott gazdasági és szociális reformok politikájának elnevezése. Célja a gazdasági világválság leküzdése, a kapitalizmus stabilizálása, a forradalmi tömeghangulat levezetése volt. A reformok közé tartozott: nagyarányú közmunkák szervezése a munkanélküliség csökkentésére; a társadalombiztosítás bevezetése stb. Az USA Legfelsőbb Bírósága a stabilizáció előrehaladásával egymás után hatályon kívül helyezte a ~ legfontosabb intézkedéseit. J. F. Kennedy amerikai elnök (1961–63) néhány reformtörekvését (pl. a nyomor elleni hadjárat) sokan ~ista ill. neo-~ista programnak minősítették.

nicaraguai polgárháború: Nicaraguában 1977 végén indult meg a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front nagyarányú fegyveres akciója Anastasio Somoza, az Egyesült Államok támogatását élvező diktátor népellenes uralma ellen. A →*sandinisták* 1978 augusztusában behatoltak a parlament épületébe, s az ott ejtett túszok szabadon bocsátása fejében számos politikai fogoly kiszabadult. A front szeptemberben általános támadást indított Somoza hadserege, a nemzeti gárda ellen, de ezt a támadást Somoza guatemalai és salvadori zsoldosok segítségével visszaverte. A diktátor ezután az Egyesült Államok segítségével az ellenzék megbontására törekedett, s sikerült is megnyernie a burzsoázia egyes csoportjait, amelyek elfogadták Somoza népszavazási javaslatát. A sandinisták azonban elutasítottak minden tárgyalást és fegyveres erőik 1979 tavaszán újabb támadásba lendültek. 1979 júniusában külföldön megalakult a Nemzeti Újjáépítés Kormánya, amely néhány nappal Somoza július 17-i menekülése után átvette a hatalmat az országban. Az új demokratikus népi rendszer kisajátította a Somoza család óriási vagyonát, és meghirdette a mélyreható társadalmi-gazdasági reformok egész sorozatát.

nihilizmus [lat.]: minden társadalmi szabály, elv, erkölcs, szokás tagadása; minden társadalmi norma és kulturális érték elvetése.

Nixon-doktrína: az USA volt elnökének 1969. június 25-én, Guamban meghirdetett elve *(→guami doktrína)*, eredetileg a vietnami háború „vietnami-

zálásának" programja volt. Eszerint „az USA elvárja a közvetlenül fenyegetett országtól, hogy vállalja az elsődleges felelősséget a védelméhez szükséges emberanyag biztosításával". Tehát a maga céljaira fokozottabban igénybe akarta venni más országok emberanyagát. Nixon 1970. február 18-i kongresszusi üzenetében kiterjesztette az elvet: „... az Egyesült Államok részt fog venni szövetségeseinek és barátainak védelmében és erősítésében, de Amerika nem tudja – és nem akarja – kidolgozni az összes terveket, megtervezni az összes programokat, végrehajtani az összes döntéseket és magára vállalni a világ szabad országainak egész védelmét. Segítséget fogunk nyújtani azokban az esetekben, amikor erre reális szükség mutatkozik és amikor ez megfelel az érdekeinknek". A ~ szerint az USA-nak szövetségesei viszonylatában az „uralkodás" politikájáról át kell térnie a →*„partnerség"* politikájára. A ~ alapján az USA-imperializmus jelenleg azzal próbálkozik, hogy megszilárdítsa a tőkés világban vezető szerepét, egyszersmind figyelembe vegye szövetségeseinek bizonyos törekvéseit.

Nobel-díj: Alfred Nobel svéd vegyész, a dinamit feltalálója végrendeletében (1896) 31 millió svéd koronát hagyott a nevét viselő alapra, ill. az azt kezelő bizottságra, hogy a kamatokból évente öt díjat osszon ki a fizika, a kémia, a fiziológia-orvostudomány, az irodalom, valamint a béke megszilárdítása terén kifejtett rendkívüli teljesítmények jutalmazására. (A Svéd Állami Bank 1968-ban kiegészítő ~at alapított a közgazdaságtudományok terén elért rendkívüli teljesítményekre.) Az első ~at 1901-ben adták ki. A ~ 70 000 dollár, Nobel arcképe, aranyérem és oklevél. A ~ megosztható, de legfeljebb három személy között. Egy személy csak egyszer részesülhet, halála után senki sem kaphatja meg (kivétel a béke ~). A szavazás titkos, az indokolás a béke ~ esetében nem szükséges. A díjak átadása december 10-én, Nobel halálának évfordulóján történik. Stockholmban a svéd király, Oslóban (béke ~) a bizottság elnöke adja át. A ~ elosztása sok esetben elfogult. (Pl. ~at kapott Henry Kissinger, az USA külügyminisztere és Eiszaku Szato volt japán miniszterelnök, majd Begin izraeli miniszterelnök és Szadat egyiptomi elnök. Világszerte felháborodást váltott ki, hogy az irodalmi és a béke ~at esetenként kifejezetten szovjetellenes éllel ítélték oda, (pl. Szolzsenyicin és Szaharov esetében).

nominálbér: névleges bér, pénzben kifejezett bérösszeg. Tekintve, hogy a pénz vásárlóértéke változhat, a bér vásárlóerejét a →*reálbér* mutatja meg.

nonkonformizmus [lat.]: az uralkodó rendszerhez, nézetekhez, kultúrához való alkalmazkodás elutasítása, az uralkodó viszonyokba való beilleszkedés tagadása, az alkalmazkodás hajlamának elítélése; az egyéni szabadság; összeférhetetlenség a meglevő viszonyokkal. Egyes nyugati ifjúsági mozgalmakra, művészeti irányzatokra (stb.) jellemző felfogás, magatartás.

norma [lat.]: valamely munkafeladat elvégzéséhez meghatározott feltételek mellett előírt munkaidő-mennyiség. Új technika bevezetésével, vagy a begyakorlás fokának növelésével szükségessé válik az elavult ~k megváltoztatása, korszerűsítése. A laza ~k fékezik a →*termelékenység* növelését, felesleges létszám foglalkoztatására késztetik a vállalatokat, nem ösztönzik a dolgozókat munkaidejük teljes kihasználására. Az anyag-, az energia ~k egy bizonyos termék előállításához felhasználható anyag, ill. energia mennyiségét határozzák meg.

normarendezés: a megváltozott műszaki és szervezeti feltételek következtében elavult →*normák* megváltoztatása, korszerűsítése. A ~ akkor szükséges, amikor lényeges műszaki és szervezeti változások következnek be, vagy kitűnik, hogy a normák más okból lazák. A normák fellazulása fékezi a termelékenység növekedését, nem ösztönzi a dolgozókat munkaidejük teljes kihasználására.

nőmozgalom: a nők egyenjogúságáért küzdő mozgalom. A szocialista forradalom valósítja meg következetesen a nők egyenjogúságát. Magyarországon a felszabadulás óta a nőmozgalmat a kommunista párt irányítja. A nőmozgalom szervezetei voltak: a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, majd 1957-től a Magyar Nők Országos Tanácsa. Az MSZMP Központi Bizottsága 1970. február 18-i ülése foglalkozott a nők társadalmi, politika helyzetével. Határozatában – mely a nők körében végzett politikai munka jobbátételére irányul – szervezeti változtatás is szerepel: a pártban létre kell hozni a nőfelelősök rendszerét, a nőtanácsok helyett a tömegszervezetekben és a ~makban nőbizottságokat kell alakítani (még →*Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség).*

nukleáris fegyverek [lat.]: az atommagreakció során felszabaduló energia pusztító hatásán alapuló fegyverek gyűjtőfogalma. Az USA alkalmazta először 1945. augusztus 6-án és 9-én Hirosima és Nagaszaki japán városok bombázásakor. Katonai rendeltetésük szerint vannak: kis méretű harcászati atomfegyverek, közepes méretű hadműveleti harcászati atomfegyverek és nagyméretű hadászati atomfegyverek. A ~nek rendkívül nagy a pusztító hatásuk. A szocialista országok, a haladó békeszerető erők követelik a tömegpusztító fegyverek teljes betiltását (még →*atomcsend-egyezmény, általános és teljes leszerelés, SALT-tárgyalások).*

nuncius [lat.]: a római pápa állandó diplomáciai képviselője valamely állam kormányánál (nagyköveti rangnak felel meg).

nürnbergi per: a SZU, az USA, Nagy-Britannia és Kína 1943. október 30-án Moszkvában nyilatkozatot adott ki, s ebben 32 nemzet nevében közölték, hogy a fasizmus veresége után a kegyetlenkedésben és tömeggyilkosságokban részt vett személyeket átadják azoknak az országoknak, ahol tetteiket elkövették. A szövetségesek 1945. augusztus 8-i londoni megállapodása szerint a háborús főbűnösök felett Nemzetközi

Nye

Katonai Törvényszék ítélkezett Nürnbergben. Az 1945. október 18-tól 1946. október 1-ig lefolytatott perekben 24 főbűnöst halálra, hármat életfogytiglani fegyházra, többeket 10–20 évi fegyházbüntetésre ítéltek, hármat felmentettek. A japán háborús főbűnösöket a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék vonta felelősségre.

nyereség: az áru ára és önköltsége közötti különbözet. A kapitalizmusban profit formájában a tőkés hasznát jelenti. A szocializmusban a ~ a vállalatoknál létrehozott tiszta jövedelemnek az önköltségben elszámolt adók levonása után fennmaradó része. A gazdasági tevékenység eredményének egyik legfontosabb mutatója. Tükrözi a vállalati ráfordítások és a vállalati eredmény alakulását, ezért alkalmas arra, hogy a vállalati anyagi érdekeltségi rendszer alapja legyen. A vállalatok a ~ egy részét ~adó és termelési adó formájában befizetik, többi része a vállalatnál marad, és ebből képezhetők a vállalati alapok: a részesedési, a fejlesztési és a tartalékalap (a részesedési alapból kiegészíthető a *→jóléti és kulturális alap).*

nyereségrészesedés: Magyarországon (1957 óta) a dolgozók évi egyszeri részesedése a vállalatok *→nyereség*éből. A kollektív anyagi érdekeltségi elv érvényesítésének egyik formája. A ~ fizetése a vállalatok részesedési alapjából történik. Ennek nagysága a nyereség nagyságától függ.

nyílt tenger: 1958. áprilisban nemzetközi tengerjogi konferenciát tartottak Genfben. Az ott elfogadott és 1962 szeptemberében hatályba lépett szerződés értelmében ~nek minősül a tengernek mindaz a része, amely nem tartozik valamely ország parti tengeréhez vagy belső vizeihez. A ~ minden állam hajózása számára nyitva áll, szabad a halászat, a tenger alatti kábelek és csővezetékek lefektetése, a fölötte elterülő légitér használata. A parti államoknak lehetővé kell tenniük a tengerparttal nem rendelkező államok szabad kijutását a ~re. Minden állam a ~en saját lobogóját használhatja.

nyitott (nyílt) gazdaság: olyan gazdaság, amelyben a *→nemzetközi munkamegosztás* szerepe jelentős, ennek következtében a külkereskedelmi forgalom aránya a *→nemzeti jövedelem*hez képest magas. Magyarország gazdasága ~, 1978-ban a *→külkereskedelem*ben realizálódott a megtermelt nemzeti jövedelem csaknem 50%-a, az árukivitel aránya meghaladta a bruttó nemzeti termék 17%-át. Tekintve, hogy külkereskedelmi forgalmunk mintegy kétharmadát a szocialista országokkal bonyolítjuk le, a ~ számunkra nem jár azokkal a veszélyekkel, amelyeket hasonló arányú külkereskedelmi forgalom a tőkés viszonyok között magával hozna. A *→KGST*-n belül hosszú lejáratú szerződések keretében bonyolódó forgalmunk, a kibontakozó *→integráció*, népgazdaságunk stabil és dinamikus fejlődésének fontos előmozdítója.

Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége: 1975 júniusában alakult, az

1959-ben létrehozott Nyugat-afrikai Valuta és Vámunió utódaként. Tizenöt tagja közül kilenc a francia (Guinea, Mali, Mauritánia, Niger, Szenegál, Togo, Benin, Felső-Volta és Elefántcsontpart), öt az angol (Nigéria, Sierra Leone, Libéria, Ghana és Gambia), egy pedig a portugál nyelvterülethez (Bissau-Guinea) tartozik. A ~ a neokolonialista hatást ellensúlyozva törekszik a gazdasági együttműködés fejlesztésére, a hatalmas vasérctartalékokon alapuló kohászati bázis megteremtésére, az úthálózat kiépítésére és a mezőgazdaság fellendítésére. Működése eddig kevés eredményt hozott.

Nyugat-európai Unió, *Western European Union, WEU:* székhely: London. Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg külügyminiszterei 1948 márciusában aláírták a →*brüsszeli egyezményt*, az 50 évre szóló együttműködési és kollektív védelmi paktumot. A NATO megalakulása után, 1950 decemberében a brüsszeli paktum katonai szervezetét egyesítették a NATO-éval. 1954-ben felkérték az NSZK-t és Olaszországot, hogy csatlakozzék a brüsszeli paktumhoz, s elhatározták, hogy megszervezik az európai hadsereget (47 hadosztály). 1955 májusában hivatalosan megalakult a ~, tagjai a brüsszeli egyezmény országai, valamint az NSZK és Olaszország, továbbá az EGK-hoz később csatlakozott Nagy-Britannia. Legfelsőbb szervei: a ~ Tanácsa (külügy- vagy más miniszterek részvételével), s a Közgyűlés, amelyen a tagállamok parlamenti képviselői vesznek részt (így francia és olasz kommunista képviselők is) (még →*Európa Parlament*).

Nyugat-Szahara: a 266 000 km² nagyságú, mintegy 800 000 lakosú (zömmel nomádok), foszfátban rendkívül gazdag területre Marokkó (majd később Mauritánia) már évekkel ezelőtt bejelentette igényét. A spanyol gyarmatosítók 1975 májusában a terület feladása mellett foglaltak állást. Mivel azonban 1975 októberében a helyszínre küldött ENSZ-megfigyelők, valamint a Hágai Nemzetközi Bíróság ~ népének önrendelkezési joga mellett foglaltak állást, Marokkó úgy döntött, hogy a fegyvertelen önkéntesek százezreinek menetével szerez érvényt igényének. Algéria ~ önrendelkezése mellett foglalt állást, s támogatást nyújtott a →*Polisario*nak. A marokkóiak menetének a november 14-i spanyol–marokkói–mauritániai hármas egyezmény vetett véget: eszerint Spanyolország 1976. február 28-ig kivonul ~ területéről, amelyen Marokkó és Mauritánia osztozik, ugyanakkor Spanyolország továbbra is részesedik (35 százalékban) a foszfátkincsből. A spanyol kivonulással párhuzamosan fegyveres konfliktusra került sor a marokkói–mauritániai csapatok és az algériai támogatást élvező Polisario-alakulatok között. A spanyol kormány 1979 májusában, elismerte a szaharai nép önrendelkezési jogát és javasolta, hogy négyes konferencia összehívásával rendezzék a kérdést. Az →*Afrikai Egység Szervezete* 1979. júliusi csúcsértekezletén határozatban követelte az azonnali tűzszünetet, a népszavazást és a tárgyalásokat.

O

OAPEC: →*Olajexportáló Arab Országok Szervezete*

OAS: →*Amerikai Államok Szervezete*

objektivitás [lat.]: a tények, jelenségek mindenoldalú feltárása. A munkásosztály érdekei megkövetelik a valóság sokoldalú, tudományos vizsgálatát, hogy ennek alapján helyes politikát lehessen kidolgozni. A burzsoá objektivizmus csak a felszíni jelenségek megállapítására szorítkozik, leplezi azok osztályjellegét, s a jelenségeket saját érdekeinek és nézőpontjának megfelelően válogatja.

oblomovizmus: tunyaság, renyheség, határozatlanság. (I. A. Goncsarov orosz író 1859-ben megjelent „Oblomov" c. regényének nemesi főhőséről, Oblomov nevéből.)

obskurantizmus [lat.]: szélsőségesen reakciós, ellenséges magatartás a művelődéssel, a tudománnyal, a haladással és a felvilágosodással szemben; népbutítás.

obstrukció [lat.]: 1. a tiltakozás kifejezésének sajátos módja, főleg a parlamentben. Lényege abban van, hogy minden, a parlamenti szabályokban megengedett módot – elsősorban az agyonbeszélést, vég nélküli felszólalást – felhasznál a nemkívánatos javaslatok, törvények elfogadásának késleltetésére, esetleg megakadályozására; 2. általában valaminek a késleltetésére irányuló akció.

Odera–Neisse-határ: az 1945-ös →*jaltai* és →*potsdami konferenciák* által kijelölt német–lengyel határvonal, amelyet az NDK és a Lengyel Népköztársaság 1950. júniusi szerződése „békehatárként" ismert el. Az ~ az európai biztonság egyik kulcskérdése, ezért is nagy jelentőségű, hogy az NSZK 1970-ben a SZU-val, majd a Lengyel Népköztársasággal kötött szerződésben elismerte az ~t.

OECD: →*Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete*

officiális [lat.]: hivatali, állami, kormányzati, szolgálati (pl. nyilatkozat, szabály, eljárás, sajtó); szenvtelen hivatalos hangnem, viselkedés stb.

Okinawa: a Japánhoz tartozó Ryukyu-szigetek legnagyobbika (területe 1200 km², lakossága 1,5 millió). A szigetet a második világháború idején, 1945. január 4-én foglalták el az amerikai

csapatok. ~ ezután amerikai katonai igazgatás alá került, s hatalmas katonai támaszpontot építettek rajta. Az 1960 januárjában megújított japán–amerikai szerződés értelmében ~t vissza kellett volna adni Japánnak. Mivel ~ időközben a Vietnam elleni amerikai agresszió egyik fő légi- és utánpótlási bázisa lett, Japánban a vietnami háború elleni tömegmozgalom összefonódott a sziget visszaadásának követelésével. A nagy erejű tömegmozgalom részleges eredménnyel járt: a sziget 1972. május 15-én ismét japán fennhatóság alá került, de ott maradt az amerikai támaszpont.

októberi forradalom: →*Nagy Októberi Szocialista Forradalom*

olajdollár: az olajtermelő országok által kölcsönadott pénz, ill. a róla szóló okmány. Az arab olajtermelő országokat a fölemelt olajár hatalmas többletbevételhez juttatta, amelynek egy részét a nemzetközi pénzintézetek, bankok révén kölcsönadják a fejlett tőkésországoknak is. Az érte adott váltó, kötvény, hitellevél szintén adás-vétel tárgya.

olajembargó: az →*OAPEC* tagjai az 1973. októberi közel-keleti háború nyomán jelentősen növelték a nyersolajárakat és bevetették az olajfegyvert az ENSZ →*Biztonsági Tanács*a közel-keleti határozatainak érvényesítése érdekében. Az olajfegyvert alkalmazó országok a tőkésországokat három kategóriába sorolták: amíg Izrael nem kötelezi magát a megszállt arab területek kiürítésére, addig a) nem szállítanak olajat az ellenségesnek minősített országoknak (USA és Hollandia), b) az október előtti szintnél havi 5%-kal kevesebb olajat szállítanak a semlegeseknek minősített országoknak (pl. NSZK), és c) minden szükséges mennyiséget megadnak a barátiaknak minősített országoknak (pl. Franciaország). A termelésesökkentés és a szelektív bojkott csak kevéssé érintette az USA-t, de igen jelentősen Nyugat-Európát és Japánt. A nemzetközi olajmonopóliumok az ~t kihasználva a fogyasztókra hárították a magasabb olajárakat és jelentősen növelték a profitjukat. 1974 márciusában az ~t feloldották az USA-val, majd júliusban Hollandiával szemben.

Olajexportáló Arab Országok Szervezete, *Organization of Arab Petroleum Exporting Countries, OAPEC:* székhely: Kuwait. 1968-ban alakult Szaúd-Arábia, Kuvait és Líbia részvételével, 1970-ben csatlakozott hozzá Algéria, Abu Dhabi, Bahrein, Dubai (azóta kilépett) és Katar, majd 1971-ben Irak, Egyiptom és Szíria. Annyiban különbözik az →*OPEC*-től, hogy csak arab országok lehetnek a tagjai, és ugyanakkor jogában áll közös társaságokat alapítani az olajtermeléssel összefüggő műveletek fejlesztésére. Az ~ Egyiptomot az →*egyiptomi–izraeli különbéke* aláírása után kizárta soraiból.

Olajexportáló Országok Szervezete, *Organization of Petroleum Exporting Countries, OPEC:* székhely: Bécs. 1960-ban alakult, a részleges iraki olajállamosítás nyomán, Irak, Szaúd-Arábia, Irán, Kuvait és Venezuela részvételé-

vel, az olajállamosítási törekvések támogatására, s mindenekelőtt a nagy olajmonopóliumok hatalmának megtörése, az olajexportáló országok anyagi részesedésének növelése érdekében. Az ~hez később csatlakozott Katar (1961), Líbia (1962), Indonézia (1962), Abu Dhabi (1967), Algéria (1969), Nigéria (1971) és Ecuador (1973). Az ~ jelentős eredményeket ért el az 1971-es *→teheráni olajegyezménnyel*, amely lényegesen növelte a termelő országok részesedését, majd az 1972-es New York-i megállapodással, amelynek értelmében a termelő államok a termelést folytató társaságok résztulajdonosai lesznek. A tényleges változásokra 1973-ban, majd a negyedik arab–izraeli háborút követő *→olajembargó* után került sor. Az ~ azóta is arra törekszik, hogy egységes frontot állítson szembe az olajat vásárló országokkal. A tagállamok csaknem kivétel nélkül nemzeti tulajdonba vették olajkincsük zömét vagy egészét. (1976. január 1-én Venezuela államosította az egész olajtermelést.) Az ~ a sorozatos áremelésekkel (a termelői részesedés 1972 óta csaknem tízszeresére nőtt) hatalmas összegek birtokába jutott, de ennek ellenére nem csökkent, hanem nőtt a nagy olajmonopóliumok profitja. Ezek a monopóliumok mind nagyobb terheket hárítanak a fogyasztókra.

olajsejkségek: a Perzsa-öböl általában kis területű és gyéren lakott sejkségei, amelyek 1971-ben szabadultak meg a brit függéstől (Kuvait már 1961-ben), s amelyek a világ felmért olajtartalékának kb. 20%-ával rendelkeznek. Az ~hez az alábbi államok tartoznak: Kuvait, Bahrein, Katar, Egyesült Arab Emirátusok (7 emirátus) és egyesek ide számítják Ománt is. Ezekben az ~ben igen magas az egy főre jutó *→nemzeti jövedelem.*

OLAS: *→Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet*

oligarchia [gör.]: az ókori görög városállamokban kialakult kormányzati forma, amelyben néhány gazdag család kezében volt a hatalom. Általánosan használatos értelemben a hatalom összpontosulása kevesek kezében; a kizsákmányolók legfelsőbb rétegének (az arisztokratáknak vagy a nagytőkéseknek) gazdasági és politikai uralma, ill. ezeknek a rétegeknek az összefoglaló elnevezése (még *→finánccoligarchia).*

ománi polgárháború: Omán szultánság déli tartományában, Dhofarban 1965 tavaszán bontakozott ki a partizánharc a Dhofari Felszabadítási Front vezetésével a középkori állapotokat konzerváló önkényuralom ellen. A Déljemeni Népi Demokratikus Köztársasággal határos Dhofar partizánjai 1968 szeptemberében a radikális és marxista csoportok erősödésével új stratégiát dolgoztak ki: a mozgalom felvette a PFLOAG (Popular Front for the Liberation of the Occupied Arabian Gulf – A Megszállt Arab-öböl Felszabadításának Népi Frontja) nevet, és a felszabadított területeken bevezette a népi közigazgatást. A brit kolonialisták, akik jelenleg is jelentős befolyással rendel-

keznek Ománban, 1970 júliusában, a PFLOAG befolyásának ellensúlyozására megbuktatták az önkényuralkodó szultánt, és fiát, Kabuszt ültették a trónra. Kabusz reformpolitikával és büntetőexpedíciókkal harcol a PFLOAG ellen, amely 1974 óta Ománi Népi Felszabadítási Front néven működik. Irán 1972-től katonai segítséget nyújtott a szultánnak, az ország területén mintegy 10 000 iráni katona állomásozott. Az →*iráni forradalom* nyomán visszavonták Ománból az iráni csapatokat, amelyeket részben egyiptomi katonák váltottak fel. Kabusz szultán, aki országát támaszpontként kínálta fel az Egyesült Államoknak, Szudán és Szomália elnökei mellett az egyedüli arab államfő, aki nyíltan támogatja Szadat politikáját.

OPEC: →*Olajexportáló Országok Szervezete*

operatív [lat.]: gyors, hatékony, a bürokratikus formaságokat mellőző intézkedés, művelet.

opportunizmus: megalkuvás, gerinctelenség, elvtelenség. A marxizmus–leninizmussal szemben álló kispolgári pártok által gyakorolt politika, amely a munkásosztály alapvető érdekeit a pillanatnyi előnyök kedvéért feláldozza és a burzsoázia érdekeinek rendeli alá. Politikailag és ideológiailag az ~ kapcsolatban van a →*revizionizmus*sal és az →*elhajlás*okkal.

oppozíció [lat.]: ellenzék, ellenpárt; ellenzéki magatartás: szembenállás.

optimális [lat.]: a legkedvezőbb, legelőnyösebb, a lehető legjobb, az elérhető legkedvezőbb eredmény.

orbitális rakéta [lat.]: olyan több fokozatú rakéta, amely termonukleáris szerkezetet Föld körüli bolygópályára juttat. Elhárítása nehéz, mert a leszállópálya íve csak a fékezőrakéta működése után mérhető be.

Orenburgi gázvezeték: →*Szövetség-gázvezeték*

orientáció [lat.]: politikai értelemben valamilyen meghatározott irányzat szerinti tevékenység; irányvétel valamire.

Országos Anyag- és Árhivatal, *Árhivatal:* államigazgatási szerv, amely az anyaggazdálkodással, az ármegállapítással és árellenőrzéssel járó teendőket irányítja.

Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság: népgazdasági jelentőségű műszaki fejlesztési kérdésekben a Minisztertanács tanácsadó szerve. Feladata, hogy tudományosan megalapozott, a legkorszerűbb technika és a gazdaságosság követelményeit kielégítő elképzeléseket, fejlesztési irányelveket, koncepciókat dolgozzon ki. Munkájában igénybe veszi a különböző főhatóságok, tudományos intézmények, egyetemek stb. szakembereinek segítségét.

Országos Szövetkezeti Tanács (OSZT): a három szövetkezeti ágazat – mezőgazdasági termelőszövetkezetek, ipari szövetkezetek, valamint a fogyasztási

és értékesítő szövetkezetek által 1968 januárjában létrehozott szerv. Feladata a három ágazat közös ügyeinek megvitatása. Az ~ foglalkozik a szövetkezetek sajátos társadalmi, gazdasági, szervezési, működési elveinek érvényesítésével és fejlesztésével, a szövetkezeti demokrácia szélesítésével; rendszeresen értékeli a szövetkezeti szervek és a szövetkezetek, valamint az állami vállalatok közötti gazdasági együttműködést; előzetes véleményt nyilvánít a kormány, ill. a törvényhozás elé tartozó szövetkezeti kérdésekben, jogszabályok meghozatalát kezdeményezheti; segíti a szövetkezetek nemzetközi kapcsolatait stb. Az ~ tagjait négy évre választják, munkáját a három ágazati szövetség elnöke felváltva vezeti.

Országos Találmányi Hivatal: az újítási és feltaláló tevékenység nyilvántartó, ellenőrző és irányító szervezete. Az →*Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság* a kormány nevében gyakorol felügyeletet felette. Az ~ dönt a szabadalmi kérdésekben, közzéteszi a szabadalmakat, nyilvántartja a belföldi árucikkek megjelölését, vezeti a Védjegy Lajstromot és a védett minták jegyzékét.

Országos Tervhivatal: a gazdasági igazgatás minisztériumi jogállású szerve Magyarországon. A tervtörvény szerint alapvető feladata a népgazdasági tervek előkészítése, előterjesztése, e munkán belül összehangolja a célok megvalósítását biztosító szabályozó eszközök rendszerét; szervezi a népgazdasági terv nemzetközi koordinációját. Az ~ folyamatosan elemzi a gazdasági fejlődést, javaslatokat tesz a →*népgazdaság* tervszerű fejlődésének biztosítására. Az ~ élén elnök áll, aki mint miniszterelnök-helyettes egyben az →*Állami Tervbizottság* elnöke is.

ortodox [gör.]: óhitű, valamely tan eredeti dogmáihoz betű szerint ragaszkodó; a hagyományokhoz, szabályokhoz mereven ragaszkodó. Átvitt értelemben a régihez ragaszkodó, maradi; valamilyen felfogás mellett hajthatatlanul kitartó.

osztály: történelmi kategória, a társadalom fejlődésében az ősközösségi viszonyok felbomlása után megjelenő alapvető társadalmi csoport, amelynek a helyzetét a termelésben játszott szerepe és az elsajátításban való részesedése határozza meg. Az egyes társadalmak ~ait döntően a termelési eszközökhöz való viszonyuk határozza meg. Ennek megfelelően kell megkülönböztetnünk kizsákmányoló ~okat (ezek a termelési eszközök tulajdonosai) és kizsákmányolt ~okat (ezek a termelési eszközöktől meg vannak fosztva). Minden ~társadalomban vannak alapvető ~ok (pl. a kapitalizmusban a tőkés ~ és a proletár ~, a szocializmusban a munkás ~ és a szövetkezeti parasztság). Mivel azonban a fejlődés a társadalmi formák változásával megy végbe, az alapvető ~ok mellett vannak a korábbi társadalmakból megmaradt, felbomlóban levő, ill. kialakuló ~ok és rétegek is. Valamely ~ helyzete a különböző társadalmakban gyökeresen eltérő. Pl. a munkás ~ a kapitalizmusban elnyo-

mott és kizsákmányolt, a szocializmusban viszont uralkodó ~. A kommunizmus megszünteti az ~okat.

osztályharc: az ellentétes érdekű →*osztály*ok harca a hatalomért, a megtermelt javak elsajátításáért. Valamennyi antagonisztikus osztálytársadalom történelmének tartalma és hajtóereje. Biztosítja a fejlődést, a haladóbb termelési módot, valamint az ezt képviselő osztályt juttatja uralomra. A proletariátus ~a a kapitalizmus megdöntéséhez és a szocializmus megvalósulásához vezet. A dolgozó osztályok harca az osztálytársadalmakban enyhítheti a kizsákmányolást, de a kizsákmányolás megszüntetését csak a szocialista forradalom biztosíthatja. Különböző történelmi feltételek között az ~ éleződhet vagy hevessége csökkenhet. A harmincas évek végén a SZU-ban, majd a második világháború után a népi demokratikus országokban elterjedt az a Sztálin által megfogalmazott tétel, hogy a szocializmus építése idején az ~ állandóan éleződik. Ez a nézet súlyos hibákhoz vezetett a politikai gyakorlatban, gyengítette a párt és a tömegek kapcsolatát.

osztálystruktúra: adott társadalom valamennyi →*osztály*ának és rétegének összessége, összetétele, szerkezete és a köztük levő kölcsönös kapcsolatoknak a rendszere. Az ~ átalakulása követi a →*termelési viszonyok* átalakulását, de adott termelési viszonyokon belül is változhat, pl. a →*tudományos-technikai forradalom* hatására. Az ~ egy-egy társadalom fejlettségének fontos mutatója (pl. a gazdasági fejlettségtől függően a népesség többségét alkothatja a parasztság vagy a munkásosztály).

osztrák államszerződés: Ausztria háború utáni helyzetének rendezésénél figyelembe kellett venni, hogy önálló államként nem vett részt a háborús cselekményekben. Ezért a szövetséges hatalmak nem békeszerződést, hanem államszerződést kötöttek vele. Az 1955. május 15-én Bécsben aláírt szerződés az 1938. január 1-i határok között állította vissza a független Ausztriát. A szerződés megtilt minden politikai és gazdasági egyesülést Ausztria és Németország között. Az ~t megelőző, 1955. áprilisi moszkvai szovjet–osztrák tárgyalásokon megegyezés született: Ausztria nyilatkozatot tesz örökös semleges státusáról, s ezt alkotmánytörvényben erősíti meg. Ennek értelmében az ország nem csatlakozhat katonai szerződésekhez, nem engedélyez területén idegen katonai támaszpontokat. Az ~t aláíró nagyhatalmak külön nyilatkozatban ismerték el Ausztria semlegességét. Az ~ 25. évfordulóján Bécsben találkoztak a nagyhatalmak külügyminiszterei.

OUA: →*Afrikai Egység Szervezete*

Ö

ökológia [gör.]: biológiai tudományág, amely az élőlények, a növények kölcsönös viszonyát vizsgálja a környezettel. Az utóbbi időkben meghonosodott az ~i (vagy biológiai) válság kifejezés, mint a természeti egyensúly felbomlásának fogalma. Hirdetői olyan tényezőkből indulnak ki, mint a környezetártalom (víz-, levegő- stb. szennyeződés) vagy a természeti kincsek kimerülésének folyamata. Ebben az értelemben az ~i válság a nemzetközi tudományos és politikai élet egyik fontos kérdése lett (pl. környezetvédelem). Az ~i válságot a burzsoázia rendszerint politikai célzattal eltúlozza (különösen a természeti kincsek kimerültségi fokának eltúlzásával). A kapitalista világ →*energiaválság*a idején a burzsoá propaganda ~i válságról is beszélt. Erre hivatkozva egyes esetekben katasztrófahangulatot igyekeztek kelteni. Az ~i válság azonban csak potenciális veszély, amely békés viszonyok közepette nemzetközi összefogással leküzdhető.

ökonomizmus [gör.]: olyan irányzat a munkásmozgalomban, amely az osztályharcot csak a gazdasági területre korlátozza, a politikai harcnak nem tulajdonít jelentőséget.

önálló elszámolás: a szocialista vállalatok gazdálkodásának módszere. Lényege, hogy a vállalatoknak bevételeikből kell kiadásaikat fedezniük, és jövedelmezőségük befolyásolja a vállalat fejlődését, a vállalati kollektíva jövedelmének nagyságát. Kifejezésre jut benne, hogy a vállalat önállóan hozza döntéseit. Az 1968-ban bevezetett irányítási rendszerben a vállalatok nem kapnak központi tervutasításokat, hanem gazdálkodásukat a népgazdasági terv, a gazdasági szabályzó rendszer ismeretében saját maguk tervezik. A különféle adók befizetése után előálló nyereségnek a vállalatnál maradó része lehetőséget ad a vállalat fejlesztésére, a dolgozók jövedelmének növelésére. Az állam a vállalat tevékenységét elsősorban közvetett gazdasági szabályozókkal befolyásolja. A vállalat önálló jogi személy, más vállalatokkal szerződéseket köthet, a központi banknál egyszámlája van, s hitelt vehet fel. Az ~ rendszerében a vállalat felelős az államnak a rábízott eszközök megőrzéséért, gyarapításáért, hatékony felhasználásáért, a dolgozó közösségnek pedig a kollektív szerződés megtartásáért. Más vállalatokkal szemben felelős a szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítéséért.

önellátó gazdaság: csupán önmaga szükségletére, tehát nem cserére termelő gazdaság.

önigazgatás: a →*kommunizmus*ban az →*állam* elhal, s a társadalom irányítása az ~ útján történik. Ennek feltételei a kommunizmus építése során érnek meg. Jugoszláviában a szocializmus építése idején bevezették az ~ rendszerét, s ezt a szocialista rendszer fő ismérvének nyilvánították, egyszersmind szembeállították a központi párt- és állami irányítással.

önkormányzat: az →*állam*on belüli nagyobb területi egységek olyan szervezete, amelynek keretében helyi (gazdasági, kulturális, szociális stb.) ügyeiket választott képviselőik útján önállóan intézik. Az 1971. I. tc., az új tanácstörvény a →*tanácsok*at államigazgatási funkciójuk mellett, →*népképviseleti*, ~i funkciókkal ruházta fel. Ez megnöveli a helyi (községi, járási, városi, megyei) pártirányítás jelentőségét és az ún. községpolitika szerepét.

önköltség: a termelésnek pénz formájában kifejezett költsége, amely a felhasznált termelési eszközökre, szolgáltatásokra és munkabérekre, valamint a költségek között elszámolandó közterhekre fordított kiadásokat foglalja magában. Az ~ számításánál általában a következő tételeket veszik figyelembe: közvetlen anyagköltség; közvetlen bérköltség; egyéb közvetlenül elszámolható költségek (pl. a munkabérek közterhei, pótlékai); amortizáció, üzemi, vállalati általános költségek; műszaki fejlesztési hányad; garanciális költség. Az ~ az árképzés kiindulópontja, csökkentése a gazdaságosság növelésének alapvető eszköze. Az ~ csökkentésének fő forrásai: az anyagtakarékosság, a termelési eszközök jobb kihasználása, a munka jobb megszervezése.

önrendelkezési jog: a →*nemzet*ek szuverén joga az önálló nemzeti állam alakítására. A →*nemzeti kérdés* marxista–leninista megoldásának egyik alapkövetelménye. Az ~ nem jelent különválási kötelezettséget, magában foglalja nemcsak a különválás, hanem az egyesülés szabadságát is, amit a munkásosztály alapvető érdekeinek, a →*proletár internacionalizmus* eszméjének megfelelően kell megválasztani. (Pl. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a cári Oroszországban elnyomott nemzetek a szovjet állam keretében történő egyesülés mellett döntöttek.) A nemzetközi jog is tartalmazza az ~ot. Mellette foglalt állást az →*európai biztonsági és együttműködési értekezlet* is.

össznépi állam: az állam nélküli kommunista társadalomhoz vezető fejlődés során kialakuló, a teljesen felépült, fejlett szocializmusnak megfelelő állam. A kommunizmus építése idején megszilárdul a társadalom szocialista szerkezete, kiteljesedik a szocialista demokratizmus, s az állam az egész nép hatalmi szervévé válik. Ez előkészíti a kommunista társadalom önigazgatását.

ötéves terv: középtávú népgazdasági terv a szocialista országokban. Az első ~eket a SZU-ban készítették. Magyarországon az első ~ 1950-től 1954-ig, a második 1961-től 1965-ig, a harmadik

Öt

1966-tól 1970-ig, a negyedik 1975-ig tartott, az ötödik ~ időszaka 1976–1980. Az első ~ célja a magyar népgazdaság újjászervezése, az ország szocialista iparosítása volt. A tervfeladatokat 1951-ben túlzottan felemelték, mindez aránytalanságokhoz s az életszínvonal átmeneti csökkenéséhez vezetett. A második ~ fő célja a szocializmus alapjai lerakásának befejezése, a népjólét és a kulturális színvonal emelése volt. A tervidőszakban az ipar fejlesztése mellett már kulcskérdés volt a szocialistává vált mezőgazdaság →*termelőerő*inek fejlesztése, valamint a →*nemzetközi munkamegosztás* kibővítése a szocialista országokkal. A harmadik ~ a gazdálkodás hatékonyságának emelését állította középpontba, a termelékenység fokozása, a műszaki haladás gyorsítása, s általában az intenzív gazdaságfejlesztés útján. Erre az időszakra esik a gazdaságirányítási rendszer reformja. A negyedik ~ gazdaságunk további fejlesztését célozta. Az ötödik ötéves tervben „tovább kell folytatni a fejlett szocialista társadalom műszaki és gazdasági alapjának megteremtését, emelni kell a népjólétet, s jelentős mértékben gyarapítani kell a nemzeti vagyont". (Idézet a tervtörvényből.) A tervidőszakban a gazdaságpolitika fő irányvonala a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljes növelése, javítva egyben a népgazdaság külső és belső egyensúlyát.

ötödik hadoszlop: átvitt értelemben valamely állam belső ellensége; valamely állam titkos ügynöksége, szervezete, amely romboló, bomlasztó tevékenységet végez, a háború kitörésekor minden eszközzel (rémhírterjesztés, pánikkeltés, szabotázs, összeesküvés stb.) segíti a támadót. (Franco tábornok fasiszta ügynökségét nevezték így, amely a polgárháború idején a köztársaság hátországában tevékenykedett, miközben a fasiszták 4 hadoszlopban támadták Madridot.)

P

pacifizmus [lat.]: burzsoá-liberális irányzat, amelynek képviselői elítélnek mindennemű háborút, függetlenül annak jellegétől és céljától. A pacifisták beérik a béke passzív hirdetésével, nem tárják fel a háborúkat szülő igazi okokat, elvetik a tömegek forradalmi cselekedeteit. A mai viszonyok között, amikor az imperialista államok politikája világháborúval fenyegeti az emberiséget, sok őszinte pacifista a háború elhárításáért, a világbékéért küzdő mozgalom tevékeny résztvevőjévé válik.

paktum [lat.]: nagy jelentőségű nemzetközi szerződések szokásos elnevezése; szervezetek között megkötött egyezmény.

palesztinai menekültek: az ENSZ 1947-ben a palesztinai brit mandátumot két független államra, a palesztinai arab és a palesztinai zsidó államra osztotta fel. Az ENSZ-határozat értelmében 725 ezer arab élt volna a tervezett arab állam, 500 ezer a tervezett zsidó állam területén, 100 ezer pedig a jeruzsálemi nemzetközi övezetben. Az 1948–49-es első izraeli–arab háborúban Izrael Állam a tervezettnél nagyobb területet hódított meg a maga számára, Arab Palesztina eltűnt a térképről. 750 ezer arab menekült el, s 170 ezer maradt izraeli területen. Arab Palesztina másik része Jordániához került, a →*gazai övezet* pedig Egyiptomhoz. A 750 ezer arab menekült (számuk azóta a népszaporulat folytán több mint megkétszereződött) ügyében már 1948 decemberében határozatot hozott az ENSZ: kötelezte Izraelt a menekültek visszafogadására vagy méltányos kártalanítására. Izraelt 1949 májusában csak azután vették fel az ENSZ-be, hogy aláírta a ~ ügyének rendezésére vonatkozó lausanne-i jegyzőkönyvet. Izrael azonban később megtagadta a rendezést, s a ~ százezrei nyomorúságos körülmények között tengődtek a jordániai, gazai, szíriai és libanoni sátortáborokban. A menekültkérdést tovább súlyosbította Izrael 1967. júniusi agressziója, amelynek következtében több mint 1 millió Gazában és Ciszjordániában élő és korábban odamenekült palesztin került izraeli uralom alá. A kérdés rendezése ma már összefonódik az izraeli agresszió következményeinek felszámolásáért és a palesztinai arab nép nemzeti jogainak helyreállításáért folytatott antiimperialista harccal. Ezt a folyamatot tükrözi az a tény is, hogy míg az 1967. novemberi ENSZ-határozat a palesztin kérdést még csak menekültkérdésként kezelte, az 1973. októberi közel-keleti háború-

nak véget vető, közös szovjet–amerikai indítványra hozott biztonsági tanácsi határozat a rendezés nélkülözhetetlen elemének nyilvánította a térség összes népe, köztük a palesztin nép jogainak érvényesítését. Az ENSZ Közgyűlése 1974 novemberében a palesztin nép szuverén jogait elismerve a palesztin kérdést menekültkérdésből politikai kérdéssé minősítette. Az USA vétója a Biztonsági Tanács vitáiban megakadályozza az ENSZ-határozatoknak e szellemben történő módosítását. A probléma rendezését tovább bonyolítja az →*egyiptomi–izraeli különbéke*, amelynek értelmében Izrael a megszállt területek palesztin lakosainak csak látszatautonómiát hajlandó adni.

Palesztin Felszabadítási Szervezet, PFSZ, Palestine Liberation Organization, PLO: az 1964. évi arab csúcstalálkozón létrehozott szervezet, amelyet az 1973. novemberi algíri, majd az 1974. októberi rabati arab csúcstalálkozó a palesztin arab nép egyetlen törvényes képviselőjének ismert el, leszögezve, hogy nincs tartós közel-keleti rendezés a ~ által képviselt palesztin nép törvényes jogainak érvényesítése nélkül. A széles körű politikai, diplomáciai, gazdasági, katonai és kulturális tevékenységet kifejtő ~ a palesztin nép „kormánya", s egyben a Palesztin Felszabadító Hadsereg irányítója, a Palesztin Nemzeti Tanácstól, a „parlamenttől" kapja megbízatását, s végrehajtó bizottságában részt vesznek a legjelentősebb palesztin szervezetek képviselői. Ezek az →*El-Fatah*, Palesztina Felszabadításának Népi Frontja, Palesztina Felszabadításának Demokratikus Frontja, az al Szaeka (szíriai irányítás) és az Arab Felszabadítási Front (iraki irányítás). Noha a ~ eredeti programja az egységes, demokratikus állam létrehozása az egykori történelmi Palesztina területén, az 1974 júniusában elfogadott tízpontos, majd az 1977. márciusi tizenöt pontos program első lépésként beéri az önrendelkezési jog gyakorlásával az Izrael által kiürítendő palesztinok lakta területeken (Ciszjordánia és a →*gazai övezet)*. E realista program hatására a ~et meghívták az ENSZ Közgyűlésének 1974. novemberi ülésére, amelyen elismerték a palesztin nép jogát a függetlenségre és szuverenitásra. A ~et, amely az ENSZ-ben megfigyelői státust kapott, 1976 elejéig több mint 100 ország ismerte el, több, mint ahány Izraellel tart fenn diplomáciai kapcsolatot. A ~ befolyásának növekedését jelzi, hogy az Izrael által megszállt Ciszjordániában 1976 áprilisában tartott községi választásokon a mandátumok 75%-át a ~ vezette Palesztin Nemzeti Front szerezte meg. A ~ elutasítja az *egyiptomi–izraeli* különbékét, s a különbékét elutasító arab országok *(* →*bagdadi csúcs)* támogatásával folytatja harcát az igazságos közel-keleti rendezésért. A ~ V. B. elnöke J. Arafat.

pánafrikanizmus: →*afrikai egységmozgalom*

Panama-csatorna: a Csendes-óceánt az Atlanti-óceánnal összekötő, 82 km hosszú csatorna, a világ egyik legfontosabb mesterséges vízi útvonala. A

csatorna az USA tulajdonában van, a két oldalán elterülő, 1432 km² területű övezet saját közigazgatása alatt áll. Az 1903-ban kötött szerződés értelmében a megépítendő csatorna (1914-ben készült el) és a két oldalán húzódó 5–5 mérföld széles sáv örök időkre az USA-é. Az USA kezdetben 250 ezer, később 430 ezer, jelenleg évi 1930 ezer dollárt fizet Panamának a csatorna használatáért, noha a csatorna-társaság, a Panama Canal Company évi jövedelme meghaladja a 60 millió dollárt (1968-ban csaknem 16 ezer hajó haladt át a csatornán). A csatorna-övezetben 5500 amerikai katona tartózkodik, és a Fort Gulich támaszponton képezik ki a gerillaellenes hadviselésre a latin-amerikai hadseregek tisztjeit. A ~ és a csatorna-övezet jövője a panamai belpolitika központi problémája. 1963 januárjában megállapodás született, amelynek értelmében a csatorna-övezetben az amerikai mellé kitűzhetik a panamai zászlót is. 1964 januárjában heves amerikaellenes tüntetések zajlottak le az övezetben, az amerikai katonaság tüzet nyitott a tüntetőkre, s a panamai kormány rövid időre megszakította a diplomáciai kapcsolatot az USA-val. Az incidens után tárgyalások kezdődtek a két kormány között új szerződésről: ennek értelmében a csatorna és a csatorna-övezet közös USA–panamai igazgatás alá kerülne, a jövedelmet fele-fele arányban osztanák meg, s a jövőben csak kisebb amerikai fegyveres alakulatok állomásoznának az övezetben. Az 1968-ban hatalomra jutott Torrijos-kormány erélyes fellépése nyomán az USA arra kényszerült, hogy az 1974. február 7-én aláírt elvi nyilatkozatban elismerje Panama szuverenitását a csatorna és a csatorna-övezet felett, az új szerződés megkötésének szükségességét, és hogy az eddigi évi alig 2 millió dollár helyett 25 millió dollárt fizessen Panamának a csatorna használatáért. Az USA azonban az új szerződés megkötéséig csak elvben mond le jogairól, megmarad a 14 katonai támaszpont, és joga van „a csatorna-övezet védelme és a csatorna üzemeltetése érdekében a panamai szárazföld, vízi- és légitér használatához". 1977 szeptemberében aláírták a ~ státuszát szabályozó szerződést, amely szavatolja Panama fennhatóságát, de ugyanakkor az USA számára fenntartja a beavatkozás jogát.

pánamerikanizmus: az amerikai imperialista ideológia egyik elve, amely a 19. sz. végétől „közös érdekekre" hivatkozva hirdeti az USA gazdasági, politikai és katonai hegemóniájának szükségességét Latin-Amerikában (még *→Amerikai Államok Szervezete).*

pánarab mozgalom: burzsoá nacionalista mozgalom, amely a gyarmatosítás elleni harcban jött létre az arab népek egyesítése és felemelése céljából. Számos irányzata van. Egyik legfontosabb és legjellegzetesebb irányzata a *→Baath-* (újjászületés) mozgalom, amely 1947 óta összarab pártnak nevezi magát. A kezdeti időszakban az antikolonializmus és a szocializmus jelszavait antikommunizmussal egyesítette, elvetette az osztályharcot, a feltétlen nemzeti egységet hirdette. Politikai programjá-

ban szerepelt a pánarab állam megteremtésének terve és a különböző arab nemzetek létezésének tagadása: azt állította, hogy csak egy arab nemzet van. A Baath-pártban az ötvenes évek végétől erős differenciálódás ment végbe, és belső harcok bontakoztak ki, amelyek tendenciájukban balratolódást mutatnak. A pánarab állam gondolatát az antiimperialista egység gondolata váltja fel, s előtérbe kerül az arab népek antiimperialista összefogásának mozgalma.

pancsa sila [hindi]: Nehru indiai és Csou En-laj kínai miniszterelnök 1954-es találkozóján 5 pontban fogalmazták meg a különböző társadalmi rendszerű államok békés együttélésének elveit: 1. egymás területi épségének és szuverenitásának tiszteletben tartása; 2. meg nem támadás; 3. kölcsönös be nem avatkozás a belügyekbe; 4. egyenlőség és kölcsönös előjogok; 5. békés együttélés. Az 1955-ös bandungi konferencián részt vevő 29 állam elfogadta a ~t, mint a nemzetközi politika alapelvét.

pángermanizmus: reakciós, soviniszta, imperialista irányzat, amely a germán népek egyesítésének jelszavával a német imperializmus agresszív, európai és világuralmi törekvéseit fejezte ki, minden német és rokon nyelven beszélő nép egy „nagygermán birodalomba" való egyesítését hirdette. Lényeges jelszava volt a Drang nach Osten („előnyomulás kelet felé"). Céljai elérése eszközének tekintette a fegyverkezést, a háborúkat, a gazdasági behatolást stb.

pániszlámizmus: a 19. sz. utolsó negyedében keletkezett vallási-politikai ideológia és törekvés a mohamedán népek „osztályok és nemzetek feletti" közösségének megteremtésére és politikai egyesítésére az iszlám alapján, a kalifa kormányzása alatt. Az imperialista hódítások és a keleten is kialakuló kapitalista viszonyok feltételei között kettős célt követett: biztosítani a muzulmán államok függetlenségét a gyarmatosítókkal szemben, és egyben megvédeni a feudális rendszert. A 20. sz. elején már antiimperialista tartalmát egyre inkább elveszítette. A későbbiek során egyes irányzatok nagyhatalmi célok érdekében használták fel. Napjainkban Szaúd-Arábia, a világ legnagyobb olajexportőre az iszlám szent városainak (Mekka és Medina) őreként hatalmas összegeket fordít arra, hogy a ~t hegemonista törekvéseinek szolgálatába állítsa. Szaúd-Arábia 1980. februárja óta az afganisztáni események ürügyén az ~t eszközként használja a Szovjetunió ellen. Az 1979 februári → *iráni forradalom* óta az iráni siita vallási vezetők a ~ szellemében hirdetik az ún. iszlám utat, amely egyaránt elveti a nyugati civilizációt és a marxizmust, és a Korán szellemének megfelelő, az elsődleges szükségleteket kielégítő, a termelést és a fogyasztást koordináló agrárközösségek kifejlesztésében látja a megoldást. Az Iráni Iszlám Köztársaság alkotmányába belefoglalták az iszlám országok egységéért folytatott harcot.

panmindzsoni tárgyalások: 1953. július 27-én, több mint kétévi tárgyalás után megszületett a koreai Panmindzsonban

az amerikai imperialisták agressziójának *(→koreai háború)* véget vető fegyverszünet. Az egyezmény értelmében koreai katonai fegyverszüneti bizottságot hoztak létre, s megalakították a fegyverszüneti egyezmény előírásait ellenőrző bizottságot (svájci, svéd, lengyel és csehszlovák katonatisztek részvételével). Ez a bizottság nem tud érdemi munkát végezni, mert az USA nem engedi meg a tevékenységét Dél-Koreában. A fegyverszüneti egyezmény betartásával kapcsolatos problémákat azóta a koreai katonai fegyverszüneti bizottság vitatja meg (a KNDK és Dél-Korea közti demarkációs vonal kettéosztja a tárgyalóasztalt, amelynek északi oldalán a népi Korea, déli oldalán pedig az USA katonatisztjei ülnek).

pánszlávizmus: reakciós, nacionalista áramlat a szláv népek egyesítésére (a török és a Habsburg uralom alatt élő elnyomott szláv népek esetében nemzeti felszabadító és demokratikus vonásai is voltak). A ~ az első világháború után elsorvadt.

parafálás [fr.]: nemzetközi szerződés, megállapodás előzetes aláírása, névjeggyel való ellátása az erre felhatalmazott, a szerződés megvitatásában és szövegének előkészítésében részt vett személyek által. Az ezt követő szakaszok: a szerződésnek államférfiak által történő aláírása, majd az állam legfelsőbb szervei által történő *→ratifikálása*.

parasztkérdés: azokban az országokban, amelyekben jelentős paraszttömegek vannak, az osztályharc egyik legfontosabb kérdése; jellegét tekintve polgári demokratikus, megoldása a polgári demokratikus forradalmak feladatkörébe tartozik, de az eddigi tapasztalatok szerint következetesen csak a szocialista forradalmak révén oldódik meg. A ~ egyfelől a feudalizmus és maradványai megsemmisítésének, a haladóbb termelési mód győzelmének a kérdése, másfelől a parasztságnak mint szövetségesnek a kérdése *(→munkás-paraszt szövetség)*. A ~ csak a munkásosztály vezetésével, a munkás-paraszt szövetség talaján oldható meg.

parasztság: a mezőgazdasági termelők megjelölésére használt gyűjtőfogalom. A kapitalizmusban jellemző rétegei az *→agrárproletariátus*, a félproletárság (parcellás parasztok, törpebirtokosok), a kisparasztság, a középparasztság és a gazdagparasztság *(→kulákság)*. Az elsőként említett három réteg alkotja a szegény ~ot. A szegény- és a közép ~ alkotja a dolgozó ~ot. A gazdag ~ a ~ kizsákmányoló rétege. A kapitalizmusban a dolgozó ~ a munkásosztály természetes szövetségese. A szocializmusban a ~ egységes szocialista szövetkezeti parasztosztállyá alakul át. Az 1980. január 1-i népszámlálás adatai szerint a szövetkezeti ~ létszáma 667 000 volt, az aktív keresők 13,1 %-a.

parazitizmus [gör.]: élősdiség, élősködés, mások nyakán élés, más munkájából, munka nélkül szerzett jövedelemből való élés. Különösen a kizsákmányoló osztályok felső rétegeire jellemző.

pária: eredeti értelmében a dél-indiai kaszton kívüliek neve. Átvitt értelemben: jogfosztott, nyomorult, kivetett, elnyomott és megvetett ember; a társadalom kitaszítottja, megalázott nincstelenje.

paritás [lat.]: 1. egyenlőségi viszony; a felek egyenlősége a kölcsönös kapcsolatokban, ügyek megoldásában (pl. valamilyen nemzetközi vagy pártközi konfliktus vizsgálata során a kapcsolatok egyik formája az együttműködésben); 2. a pénzegység hivatalos színaranytartalma; a különböző pénzegységek törvényes aranytartalmának viszonya-aránya; az értékpapírok névértékének azonossága az árfolyammal.

párizsi értekezlet, 1954: miután a francia parlament elvetette az →*Európai Védelmi Közösség*et, a →*NATO* újabb lehetőséget keresett az NSZK felfegyverzésére és a szervezetbe való bevonására. Kilenc NATO-ország külügyminisztere tanácskozott erről 1954. október 19. és 23. között Párizsban. A párizsi szerződések több megállapodást foglalnak magukban: a francia–nyugatnémet gazdasági együttműködési megállapodást; a →*bonni szerződés* módosítását; a megszállási rendszer megszüntetését, de a három nyugati hatalomnak továbbra is megmarad az a joga, hogy az NSZK-ban csapatokat állomásoztasson; az NSZK csatlakozik a →*Nyugat-európai Unió*hoz, 12 hadosztályból álló hadsereget, tengeri és légierőt tarthat fegyverben. A ~ felhatalmazta az USA-t, hogy az NSZK-t meghívja a NATO-ba. Az európai szocialista országok, válaszul az agresszív lépésre, létrehozták a →*Varsói Szerződés* szervezetét.

párizsi Vietnam-egyezmény: 1973. január 27-én Párizsban, az USA és csatlósa, a Vietnami Köztársaság (saigoni rezsim) rákényszerült arra, hogy aláírja a VDK és a Dél-vietnami Köztársaság Ideiglenes Forradalmi Kormánya képviselőivel a megállapodást a háború befejezéséről és a béke helyreállításáról. A megállapodás, amely elismerte, hogy Dél-Vietnamban két kormány, két rendszer és három politikai erő (népi erők, semlegesek, saigoni rezsim) létezik, előírta az ellenségeskedések beszüntetését, a foglyul ejtett katonai és polgári személyek cseréjét, az Észak- és Dél-Vietnam közti viszony rendezését, a →*Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság* létrehozását, a →*nemzetközi Vietnam-értekezlet* összehívását, valamint a VDK és az USA kapcsolatának rendezését. A ~ papíron maradt, mert bár az USA beszüntette a VDK elleni katonai akciókat, hozzájárult a VDK vizeinek aknátlanításához, kivonta egyenruhás katonai személyeit Dél-Vietnamból, fegyverrel, katonai tanácsadókkal, óriási pénzösszegekkel támogatta a saigoni rezsimet, annak szabotázsakcióit. A délvietnami népi erők 1975 tavaszi győztes offenzívája elsöpörte a saigoni rezsimet, felszabadult egész Dél-Vietnam, s ezzel a ~ hatályát vesztette (még → *vietnami háború).*

parlament [ang.]: 1. a választott törvényhozók testülete: legfelsőbb tör-

vényhozó szerv, amely teljesen vagy részlegesen a választás elveire épül fel, lehet egy- vagy kétkamarás. A kétkamarás polgári ~eknek az egyik kamarája (alsóház) rendszerint választott képviselőkből áll, míg a másik kamara (felsőház, főrendiház, lordok háza, szenátus) tagjait kinevezik, vagy öröklődés útján lesznek tagok. Korábban a ~ nagy szerepet játszott a burzsoá állam mechanizmusában, a ~arizmus lényeges részét alkotta a polgári demokráciának. Az imperializmus korában csökken a szerepe, vele szemben általában növekszik a kormány hatalma. A burzsoá kormányok több országban korlátozták a ~ szerepét, hatáskörét, a ~ csaló választási törvények következtében nem tükrözi a választók akaratát; 2. az az épület, amelyben a ~ ülésezik; 3. ~nek mint legfelsőbb törvényhozó szervnek többféle konkrét elnevezése lehet, pl. országgyűlés, nemzetgyűlés, kongresszus, Bundestag, riksdag, medzslisz; 4. egyes szocialista országokban a legfelsőbb törvényhozó szervet (pl. országgyűlést) szintén ~nek szokás nevezni, de előfordul némely tanácskozásra vonatkozóan is (pl. munkás ~, diák ~), amennyiben valamilyen értelemben legfelső fórumnak tekinthető (még *→parlamentarizmus)*.

parlamentarizmus: 1. a polgári demokratikus államok kormányzati formája, melyre jellemző a törvényhozó és a végrehajtó hatalom elválasztása, s elvileg a parlament elsődlegessége. A törvényhozó hatalmat a parlament gyakorolja. A kormány, vagyis a végrehajtó hatalom felelős neki, de az államfő felosztathatja, korlátozhatja. Virágzása az ipari kapitalizmus idejére esik, az imperialista viszonyok között hanyatlik; 2. átvitt értelemben népképviseleti rendszer; a rá jellemző módszerek, formák alkalmazása a közélet legkülönbözőbb területein (szabad vita, közbeszólás, kérdezés joga, szavazás, többség és kisebbség joga, a szabályok betartása a vitában, szavazásban stb.).

parlamenten kívüli ellenzék: 1. az NSZK-ban így nevezték (Aussenparlamentarische Opposition, APO) a legkülönbözőbb árnyalatú demokratikus, szocialista, antiimperialista és más ellenzéki erők laza összefogását, amely a hatvanas években fellépett a monopóliumok, az újfasiszta tendenciák ellen, és nem rendelkezett parlamenti képviselettel. Jelentős szerepet játszott benne az SDS (Sozialistischer Deutscher Studentenbund – Német Szocialista Diákszövetség), amely eredetileg a szociáldemokrata párt ifjúsági szervezete volt, azonban a pártnak a szocialista alapelveket feladó 1959-es kongresszusa után önállósult, s 1965-ben már nyílt antimonopolista programmal lépett fel. A mozgalomban különböző ultrabaloldali, trockista, maoista, anarchista irányzatok is jelentkeztek; 2. olyan országokban, amelyekben nincs demokratikusan választott képviselőtestület, vagy a választási törvény korlátot állít a haladó erők elé, ott az ellenzék a parlamenten kívül fejti ki tevékenységét.

párt: valamely *→osztály* szervezettségének legmagasabb foka, az osztály tuda-

tának legmagasabb rendű szervezeti kifejezője, az osztály politikailag szervezett része, amely kifejezi és védelmezi az egész osztály érdekeit, irányítja harcát. A burzsoá ~ok, függetlenül elnevezésüktől, a burzsoázia érdekeit képviselik és a kapitalizmus védelmében lépnek fel. A →*kommunista pártok* a munkásosztály és az összes dolgozók érdekeit képviselik, a kizsákmányolók megdöntéséért és a kommunizmus felépítéséért harcolnak. A kommunista párt a ~ok legfejlettebb, legtudatosabb, legaktívabb, legegységesebb típusa.

pártegység: a →*kommunista* és munkáspártokban a pártélet →*lenini normái*nak, a pártvezetés elveinek egyik legfontosabb alkotórésze. A ~ eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egységet jelent. A ~ a kommunista pártok harcképességének legfőbb feltétele, lazulása gyengíti a párt szervezettségét, teljes felbomlása pedig az uralkodó osztály pártjának esetében – végső soron – a hatalom elvesztéséhez vezethet. A ~ erősítésének alapvető eszközei: a párton belüli nevelő munka, a pártoktatás, a pártfórumokon folytatott vita.

partikularizmus [lat.]: 1. elkülönülésre, különállásra való törekvés: az állam valamely részének vagy részeinek a központtól való minél nagyobb önállóságra, függetlenségre való törekvése; 2. kisebb csoportok szempontjainak a közösség rovására történő érvényesítése, ill. erre irányuló törekvés; a helyi érdekek képviselete a központi érdekekkel szemben; a helyi jogok, kiváltságok, előnyök előtérbe helyezése vagy elfogult védelme a központi hatalommal szemben.

partizánkodás: átvitt értelemben olyan önkényes cselekedetek, amelyek sértik a meghatározott rendet az állami intézmények, a gazdasági, társadalmi és más szervezetek tevékenységében.

partizánmozgalom [fr.]: népi tömegmozgalom, résztvevői a fegyveres harc módszereit alkalmazzák az idegen elnyomók, ellenséges megszálló csapatok és a hatóságok ellen. A főleg a helyi lakosságból alakult kis önkéntes partizánosztagok kedvező feltételek mellett nagyobb partizáncsapatokban és kötelékben egyesülnek. A ~nak nagy jelentősége van, nagy szerephez jut a nemzeti felszabadító harcban, valamint a benyomult idegen csapatok ellen folyó igazságos háborúban. A második világháború alatt hatalmas ~ bontakozott ki a fasiszta csapatok által megszállt szovjet területeken, Jugoszláviában, Franciaországban, Olaszországban és több más országban.

„partnerség": 1. több tőkésországban a burzsoá propaganda egyik eszköze az osztályharc leszerelésére. Lényege, hogy a munkások „nem állhatnak szemben a tőkésekkel, hiszen gazdasági érdekük azonos", és a vállalatokon belül partneri viszonyt kell kialakítani közöttük (különösen az NSZK-ban és Franciaországban hirdetik erősen a szociális ~ gondolatát). A jobboldali szociáldemokraták és revizionisták támogatják és politikájukkal alátámasztják e poli-

tikát; 2. Nixon 1970-ben meghirdetett elve (még →*Nixon-doktrína)* szerint az USA-nak szövetségeseihez való viszonyában az uralkodás politikájáról át kell térnie a ~ politikájára. A Carter adminisztráció a hidegháborús politika felélesztése idején sértette a ~ elvét.

Patet Lao [Laosz Földje]: a laoszi nép nemzeti felszabadító mozgalma fegyveres erőinek elnevezése. Első osztagai az 1945 októberében, a japán fasizmus összeomlása után, az ország északi részében megalakult Neo Lao Isszara (Szabad Laoszi Front) keretében tevékenykedtek, majd e szervezet utódja, az 1955-ben létrehozott Neo Lao Hak Szat (Laoszi Hazafias Front) Központi Bizottsága irányította a felszabadító harcot. A ~nak jelentős szerepe volt abban az antiimperialista folyamatban, amely 1975 decemberében elvezetett a királyság megszüntetéséhez és a népi köztársaság kikiáltásához (még →*indokínai háború)*.

passzív ellenállás, passzív rezisztencia [lat.]: tétlen, csendes ellenállás (pl. a hatóságok rendelkezéseinek tudomáson kívül hagyása); a politikai vagy egyéb ellenállás sajátos formája, amely éppen a tétlenségben fejeződik ki és hat bénítóan. Leginkább a →*gandhizmus*ra volt jellemző.

patriotizmus: →*hazafiság*

pauperizmus [lat.]: a kizsákmányoló társadalmakban a lakosság, a dolgozó tömegek egy részének elnyomorodása, tönkremenése, koldusbotra jutása; szegénység, nyomor, tömegnyomor. A tőkés társadalomra jellemző viszonylagos túlnépesedés egyik formája (pl. a munkanélküliség következtében).

pejoratív [lat.]: rosszalló, lebecsülő, becsmérlő. A politikában gyakran alkalmazott jelző személyekre, tervekre, elképzelésekre vagy intézményekre.

Pen Club: 1922-ben alakult a nemzetközi irodalmi kapcsolatok ápolására. Nevét a benne részt vevő három nagy csoport angol nyelvű rövidítéséből nyerte (Poets – költők, Essayists – tanulmányírók, Novellists – regényírók; a „pen" szó angolul tollat jelent). Magyarország 1926 óta tagja.

Pentagon: hatalmas, ötszögletű (görögül ~) épület Washingtonban, az USA hadügyminisztériumának és egyesített vezérkarának székhelye. Közhasználatban a katonai vezetésre és általában az amerikai militarizmusra alkalmazzák.

pénz: az általános egyenérték szerepét tartósan betöltő általános csereeszköz. A történelem folyamán különféle áruk töltötték be a ~ szerepét. Az árucsere bővülésével mindinkább nemesfém, (végül az arany) lett a ~ anyaga. Később létrejött az arany~ saját értékkel nem rendelkező, vagy nem teljes értékű helyettesítője a papír~, még később a bankjegy. A ~ a vállalatoknak s a szövetkezeteknek nyújtott bankhitellel kerül forgalomba, s a hitel visszafizetése révén kerül vissza a kibocsátó bankhoz.

pénzreform: a pénzrendszerben állami intézkedéssel megvalósított változás. Ilyen lehet pl. a pénzegység és a külföldi valuták közötti értékviszonyok megváltoztatása, új pénz bevezetése, a devizagazdálkodás szabályainak átalakítása stb.

pénzügyi rendszer: a pénz- és hitelgazdálkodás államilag szabályozott rendje.

periferikus [gör.]: a periférián, vagyis valaminek a külső részén levő; nem központi, a központtól távoli, nem elsődleges, nem lényeges.

permanens forradalom [lat.]: szakadatlan forradalom. Eszméjét elsőnek Marx és Engels dolgozta ki, az 1848-as forradalmak tapasztalatai alapján. Rámutattak arra, hogy a polgári demokratikus forradalmaknak nem szabad megállniuk a demokratikus feladatok teljesítésénél, a proletariátusnak a forradalom továbbfejlesztéséért kell harcolnia. Lenin részletesen kidolgozta a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének elméletét *(→munkás-paraszt demokratikus diktatúra, népi demokratikus forradalom)*. ~ zajlott le Oroszországban 1917 februárjától októberéig, és a népi demokratikus országokban 1945 után.

peronizmus: Argentínában kialakult politikai-ideológiai irányzat és mozgalom. Névadója J. D. Perón tábornok, aki 1943-tól munkaügyi miniszter, majd 1945-től 1955-ig köztársasági elnök volt. 1973 szeptemberétől 1974 júliusában bekövetkezett haláláig újra köztársasági elnök. A peronista politikát és gyakorlatot a szociális demagógia, nacionalista jelszavak hirdetése és bizonyos fokú antiimperializmus jellemezte. A ~ ellentmondásai részben a mozgalom heterogén összetételéből származtak: az öntudattalan munkástömegektől a városi polgárságon keresztül a nacionalista tőkéscsoportokig különböző rétegeket tömörített. A ~ pártja, a Justicialista Párt „osztályok feletti", „harmadikutas" ideológiát hirdetett. A burzsoá nacionalizmusnak a peronista vezetők által támogatott eszméi Perón bukása (1955) után is befolyással voltak a munkásosztályra és a néptömegekre. A hatvanas években erősödött a ~ balszárnya, ill. a ~ befolyása alatt álló tömegek balratolódása következett be. Az 1973. márciusi parlamenti elnökválasztáson a peronista vezetés alatt álló Justicialista Nemzeti Felszabadítási Front győzött, s röviddel ezután a Spanyolországból visszatért Perón lett újra a köztársasági elnök. A kommunista párt, amely 1973-ban visszanyerte legalitását, támogatta a ~ haladó törekvéseit és intézkedéseit, de bírálta a következetlen politikát. 1974-ben a peronista kormány, amelyet Perón halála után felesége Isabel, a korábbi alelnök irányított, megjavította kapcsolatait a szocialista országokkal. Perón halála után a belső harcok kiéleződtek. Az ifjúperonisták (montonerok), önmagukat törvényen kívül helyezve, gerillaháborút indítottak az „áruló kormány" ellen, míg a peronista szélsőjobboldal képviselői megszervezték az AAA (Argentin Antikommunista Szövetség) terrorhadjáratát

a haladó erők ellen. 1976. március 24-én puccsal megdöntötték Isabel Perón uralmát és katonai junta került hatalomra. A J. R. Videla által vezetett junta Isabel Perónt korrupció vádjával őrizetbe vette, s 1977 közepéig felszámolták a szervezett gerillacsoportokat, köztük a montonerokat is. A félilegalitásban működő pártok közül továbbra is a Justicialista Párt a legjelentősebb, de több, egymással viaskodó frakcióra szakadt.

persona grata [lat.]: kívánatos, bizalmat élvező személy, akinek diplomáciai tevékenységét a fogadó ország illetékes szervei jóváhagyják; *persona non grata:* nemkívánatos személy; olyan diplomáciai képviselő, akitől megtagadták az →*agrément*-t, és az országból való távozását követelik.

pesmergák: a Barzani vezette Kurd Demokrata Párt burzsoá nacionalista jobbszárnya által irányított fegyveresek, akik a kurd autonómiát ígérő iraki kormány ellen amerikai és iráni támogatással harcoltak a teljes elszakadásért. Az iraki–iráni konfliktust rendező, 1975. márciusi algíri megállapodás átmenetileg véget vetett a ~ mozgalmának, egy részük letette a fegyvert, másik részük Iránban telepedett le. Barzani halála (1978) után újjászerveződött a Kurd Demokrata Párt, s 1979 tavasza óta ismét fegyveres harcot folytat az autonómiáért (még →*kurd kérdés*).

petíció [lat.]: kollektív folyamodvány, kérés, panasz, fellebbezés a felső hatóságokhoz vagy szervekhez.

PFSZ: →*Palesztin Felszabadítási Szervezet*

piac: 1. szűkebb értelemben az a hely, ahol az árutermelők termékeiket kicserélik; 2. tágabb értelemben a vételek és eladások összessége. A ~cal kapcsolatos legfontosabb fogalmak: áru, kereslet, kínálat, ár. A kapitalizmusban a ~ spontán szabályozza a termelést. A mai tőkés gazdálkodásra a monopoltőkés állam által befolyásolt ~ a jellemző. A szocialista országokban szervezett ~ van, kereteit az állami gazdaságszabályozás határozza meg, az árak egy részét és az árkialakítás szabályait ugyancsak az állam állapítja meg. Magyarországon a ~ felhasználása rugalmassá, hatékonnyá teszi a szocialista tervgazdálkodást, előmozdítja a termelés és a szükségletek közötti kedvező kölcsönhatást. A szocialista ~szabályozás célja annak biztosítása, hogy a ~ a társadalom érdekének megfelelően, a tervgazdálkodásnak alárendelten működjék.

piackutatás: olyan közgazdasági vizsgálat, amelynek célja megbízható információk szerzése meghatározott termékek, szolgáltatások stb. piacának helyzetéről, várható alakulásáról. ~t speciális intézmények is folytatnak, Magyarországon ilyen az Országos Piackutató Intézet és a Konjunktúra- és Piackutató Intézet. Az előbbi a belföldi, az utóbbi a külkereskedelmi ~ központja.

piacszabályozás: közgazdasági eszközök rendszere, amelynek révén az →*állam* befolyásolja a piaci feltételeket.

Az állami intézkedések hathatnak mind a →*kereslet*re, mind a →*kínálat*ra. A szocialista ~ közvetlenül a költségvetési hitelre, a pénzügyi és →*árpolitiká*ra épül. Célja annak biztosítása, hogy a gazdasági szabályozók a társadalmi érdekkel összhangban működjenek. A kereslet szabályozásának eszköze az állami költségvetés, valamint a bankrendszer által érvényesített →*hitelpolitika*. A kínálat szabályozása az egyéni és a vállalati jövedelmek alakulására van hatással. A ~ eszközeként az állam a külkereskedelmi szabályozást is felhasználja. Szükség esetén emellett ár- és bérszabályozási módszereket is alkalmaz.

pirruszi győzelem: kétes siker vagy győzelem, amely nem éri meg az érte hozott áldozatokat; kétes, végső soron bukással fenyegető siker. A fogalom Pürrhosz (Pyrrhus) ókori epiruszi király nevéből ered, aki egy ízben olyan győzelmet aratott a rómaiak felett, amely csaknem egyenlő volt a vereséggel, mert óriási veszteségekbe került.

platform [ang.]: alapvető elvi tételek vagy gyakorlati program, amelyekhez valamely politikai párt, csoport vagy szervezet igazodik.

plebejus [lat.]: az ókori Rómában a köznéphez (plebs) tartozó személy; középkori városok jogfosztott és szegény lakosa. Átvitt értelemben az egyszerű népből származó ember, népi eredetű, népi gondolkodású és érzelmű személy. Reakciós szóhasználatban alantas, csőcselékhez tartozó.

plenáris [lat.]: valamilyen szervezet, egyesület, tanács, bizottság stb. valamennyi tagjának részvételével tartott ülés.

plénum [lat.]: valamilyen választott szerv, tanács stb. teljes tagságának jelenlétében tartott ülés, gyűlés (pl. a Központi Bizottság plénuma).

pluralitás [lat.]: egyvalami többes voltának elismerése; a többszörös szavazati jog (plurális választójog) megadása, érvényesítése. (Angliában 1950-ig a vállalkozóknak joguk volt arra, hogy lakóhelyük és vállalatuk telephelye szerint is szavazzanak.) Célja a dolgozó tömegek hátrányos megkülönböztetése, az uralkodó osztályok pozícióinak megerősítése volt. Valamely, valójában egységes jelenség többféleségének állítása, feltételezése.

pluralizmus [lat.]: 1. elméleti irányzat, amely tagadja a világ és a társadalom egységét. E szerint a világ egymástól független, önálló rendezőelvek sokaságából áll. Tagadja, hogy a társadalomnak van egységes meghatározó alapja; 2. revizionista irányzat, amely azt hirdeti, hogy a marxizmusra a sokféleség a jellemző, s nincs egységes marxizmus–leninizmus. Hívei szerint a marxizmuson belül még az alapvető kérdésekben is jogosak az eltérő nézetek. Ennek megfelelően a kommunista pártokban létjogosultságot kell adni a különböző frakcióknak és politikai törekvéseknek; 3. a hetvenes években egyes kommunista pártokban elterjedt a szocializmus pluralista értelmezése, mi-

szerint a szocialista rendszer egyik ismérve kell legyen a ~, azaz több párt megléte, ill. az e pártok és irányzatok közti küzdelem, a polgári parlamenti játékszabályoknak megfelelően (még →*egypártrendszer*, *többpártrendszer*).

plutokrácia [gör.]: a leggazdagabbak hatalma. Újabban a →*fináncoligarchia* uralmát nevezik ~nak.

pogrom [or.]: kisebbségellenes (nemzeti vagy vallási) erőszak, gyilkos hajsza. (Eredetileg a cári Oroszországban a zsidó lakosság ellen hatóságilag támogatott és faji-vallási alapon felszított, rombolással és fosztogatással párosított vérfürdő.)

polgárháború: osztályok közötti fegyveres harc, az osztályharc legkiélezettebb formája, amely eldönti a hatalom kérdését. A történelem során igen sok ~ zajlott le. Azok a ~k, amelyeket az elnyomott osztályok felszabadulásáért a haladó erők vívnak, igazságos, forradalmi jellegűek, azok a ~k viszont, amelyeket a reakciós erők indítanak hatalmuk visszaszerzéséért, igazságtalan, ellenforradalmi jellegűek.

polgári demokrácia: →*demokrácia*

polgári demokratikus forradalom: →*forradalom*

polgári forradalom: →*forradalom*

polgárjogi harc: →*négermozgalom*

polgárság: →*burzsoázia*

policentrizmus: az ötvenes évek végén keletkezett nézet a munkásmozgalomban, mely szerint a kommunista pártoknak több központja lehetséges. Tekintettel arra, hogy a kommunista és munkáspártok a marxizmus–leninizmus alapján önállóan dolgozzák ki politikájukat, nincs szükség sem egy, sem több központra. Ez nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy az azonos körülmények között vagy területi közelségben élő pártok szorosan együttműködve dolgozzák ki közös politikai feladataikat.

Polisario, *Frente Polisario* (Saguia el Hamra és Rio de Oro Felszabadításának Népi Frontja): 1973-ban alakult. Célul tűzte ki a fegyveres harcot a spanyol gyarmatosítók ellen, az önálló állam megteremtéséért. 1976. február 28-án, miután a spanyolok kivonultak →*Nyugat-Szahara* területéről, kikiáltotta a Szaharai Arab Demokratikus Köztársaságot, amelyet elismert az →*Afrikai Egység Szervezeté*nek több tagja. 1979 nyarán, miután Mauritánia elismerte a ~ fennhatóságát e területen, Marokkó fegyveres harcot kezdett, hogy elfoglalja egész Nyugat-Szaharát.

politika [gör.]: a társadalmi osztályok érdekeinek, céljainak és feladatainak összessége; a társadalmi osztályoknak egymáshoz és a fennálló társadalmi rendszerhez, államhatalomhoz való viszonya; a különböző társadalmi rendszereknek és államoknak egymáshoz és a nemzetközi élet alapvető kérdéseihez való viszonya; a különböző társadalmi erőknek a társadalmi fejlődés alapvető tendenciáihoz, követelményei-

hez, feltételeihez való viszonya; a társadalmi osztályoknak meghatározott történelmi helyzetekben és feltételek között érdekeik érvényesítésére kifejtett tevékenysége; a hatalom megszerzéséért, illetve megtartásáért, az adott osztályhatalom minél következetesebb érvényesítéséért vagy ennek akadályozásáért folyó harc, annak eszköze, módszere. Meghatározója az osztályoknak a termelésben elfoglalt helye és az ezen alapuló anyagi érdek. Lenin meghatározása szerint a ~ a gazdaság koncentrált kifejeződése. A társadalmi fejlődés aktív tényezője, s az osztályharc különböző formái között elsődleges jelentőségű. Az egyes osztályok, csoportok ~i érdekeit ~i pártok fejezik ki. A kommunista pártok ~ja marxista–leninista elemzésre épül, tudományos jellege van. Megkülönböztetünk bel- és kül~t aszerint, hogy az országon belül vagy az államok között érvényesül-e. A kül~ mintegy folytatása a bel~nak.

politikai gazdaságtan: a közgazdaságtudományok elméleti alaptudománya. Elsősorban a →*termelési viszonyok*at, a termelés társadalmi-gazdasági formáit, ezek fejlődését vizsgálja. A különböző társadalmi osztályok érdekeit közvetlenül érintő kérdéseket vizsgálja, ezért nem létezik osztálytól független, pártatlan ~. A valóban tudományos ~ megteremtése Marx és Engels nevéhez fűződik. Tanításaikat Lenin fejlesztette tovább és alkalmazta a kapitalizmus fejlődésének új szakaszára, az imperializmusra. Ugyancsak ő fejtette ki a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet legfontosabb gazdasági törvényeit és a szocialista gazdaság egyes törvényszerűségeit.

politikai válság: →*válság*

politológia [gör.]: a polgári politikai tudományok összefoglaló elnevezése; a politikai élet törvényszerűségeivel, szabályaival, struktúrájával stb. foglalkozik.

portugáliai fordulat: 1974. április 25-én megdőlt Portugáliában az 1926 óta hatalmon levő fasiszta rendszer. A Fegyveres Erők Mozgalma, a fiatal katonatisztek („kapitányok juntája") szervezkedése, az általános demokratikus tömegmozgalom részeként három tényezőnek köszönhette sikerét: 1. 1974 elején rendkívüli arányokat öltött a dolgozók sztrájkmozgalma; 2. kiszélesedett az antifasiszta összefogás (Portugál Demokratikus Mozgalom), amely az ország legerősebb és legbefolyásosabb pártja, az illegalitásban küzdő Portugál Kommunista Párt vezetésével tömörítette a fasiszta diktatúra ellen harcoló szervezeteket; 3. az afrikai portugál gyarmatbirodalom népeinek sikeres fegyveres szabadságharca a hadsereg vezetőit is mindinkább meggyőzte a katonai megoldás reménytelenségéről. Ez az utóbbi körülmény szerepet játszott abban, hogy A. Spinola tábornok, a korábban leváltott helyettes vezérkari főnök, az afrikai gyarmati háborúk veteránja került az élre. A demokratikus tömegmozgalom és a radikális katonatisztek nyomása eredményeként három héttel a fordulat után megalakult az ideiglenes polgári

kormány, amelyben kommunisták, szocialisták, liberálisok és technokraták vettek részt. E felemás helyzet következtében a nép jelentős demokratikus szabadságjogokat harcolt ki (szervezkedési, gyülekezési és sajtószabadság, sztrájkjog, minimálbér stb.), de érintetlen a fasizmus gazdasági alapjának, a monopoltőkének a pozíciója. 1974 júliusában az ideiglenes kormányban levő jobboldali elemek válságot provokáltak ki, ami úgy oldódott meg, hogy a Fegyveres Erők Mozgalma maga is belépett a kormányba, meggyorsítandó a demokratizálás folyamatát. Ennek eredményeképpen született meg az a történelmi fontosságú július 27-i határozat, amely az alkotmány módosításával kimondta az afrikai portugál gyarmatok jogát az önrendelkezéshez és a teljes függetlenséghez. Az 1974. szeptember 28-i jobboldali államcsínykísérlet kudarca Spinola tábornok bukásához, majd az 1975. március 11-i újabb kísérlet a Fegyveres Erők Mozgalmán belül balratolódáshoz vezetett. A Fegyveres Erők Mozgalmát irányító 24 tagú Legfelső Forradalmi Tanács, mint a törvényhozó és végrehajtó hatalom birtokosa megállapodást kötött a politikai pártokkal az ország szocialista jövőjéről, államosította a kulcsiparágakat, s bejelentette a földreformot. Az április 25-i alkotmányozó nemzetgyűlési választás csupán ezt a megállapodást volt hivatva szentesíteni. A választásokon a baloldali pártok kapták a szavazatok túlnyomó többségét (a szocialisták 38, a kommunisták és szövetségeseik 18 százalékot). A választások után a szocialista párt a jobboldali Demokratikus Néppárttal összefogva – a választási eredményekre hivatkozva – támadást indított a kommunisták és a Fegyveres Erők Mozgalma balszárnya ellen. E két párt júliusban kilépett a kormányból, és az elmaradott Észak-Portugáliában a fasiszta erők maradványai kommunistaellenes megmozdulásokat és terrorakciókat szerveztek. Szakadás következett be a Fegyveres Erők Mozgalmában: egy katonatiszti csoport szembefordult a Gonsalves vezette ötödik ideiglenes kormánnyal, és augusztus 29-én lemondatták. A Legfelső Forradalmi Tanácsból kizárták a baloldal képviselőit, megkezdődött a nyugat-európai szociáldemokrata pártok és a NATO által támogatott „tisztogatás" a hadseregben és a közigazgatásban. A hadsereg egyes ultrabaloldali csoportjai 1975. november 25-én fellázadtak az Azavedo-kormány ellen, ami módot nyújtott a katonai baloldal felszámolására. Feloszlatták a Carvalho tábornok vezette COPCON-t (Kontinentális Erők Operatív Parancsnoksága), az ellenforradalom elhárításának fő eszközét, és Costa Gomes elnök megállapodott a politikai pártokkal abban, hogy a hadsereg fokozatosan polgári politikusoknak adja át a hatalmat. E folyamatnak fontos állomása volt az 1976. április 25-i parlamenti választás, amelyen a baloldali pártok kaptak ugyan többséget, de Mario Soares, a szocialista párt vezetője bejelentette, hogy kisebbségi szocialista kormányt alakít. A baloldal megosztottságát elmélyítette az 1976. június 27-i elnökválasztás. Ezen a szocialista, valamint a két jobboldali párt

támogatta Ramalho Eanes tábornok győzött, miközben az ultrabaloldali Carvalho elhódította a kommunista Octavio Pato elnökjelölt potenciális támogatóinak jelentős részét. A Portugál Kommunista Párt a súlyos gazdasági nehézségek és a jobbratolódás körülményei között javasolta a közös fellépést a szocialista pártnak és minden baloldali erőnek, az ellenforradalmi veszély elhárítása érdekében. A Soares-kormány a jobbratolódás jegyében már 1976 szeptemberében úgy döntött, hogy több mint 10 000 hektár földet visszaad az egykori birtokosoknak (az agrárreform 1 080 000 hektár földet érintett). A szocialista párt kizárta tagjai sorából azokat, akik tiltakoztak a jobboldali intézkedések ellen. Miután a kisebbségi szocialistapárti kormány megbukott, Soares 1978 januárjában a jobboldali pártok támogatásával alakított új kormányt, de 1978 júliusában ez a kísérlet is csődöt mondott. Eanes államfő ettől kezdve ügyvezető kabinetet nevezett ki. Nobre da Costa, majd Mota Pinto kísérletei után 1979 júliusában Maria de Lourdes Pintasilgo, Portugália első női kormányfője alakította meg az 1974 óta immár tizenkettedik kabinetet. Az eddigi kísérletek ellenére nem sikerült a jobboldalnak felszámolni az 1974-es forradalom vívmányait. Az 1979. december 2-án tartott parlamenti választásokon a jobboldali Demokratikus Szövetség megszerezte a szavazatok 44,6 százalékát, a szocialista párt visszaesett, és jelentősen nőtt a kommunista pártot is magába foglaló Egyesült Népi Szövetségre adott szavazatok száma. Sá Carneiro jobboldali kormánya általános támadást indított a forradalmi vívmányok ellen. A kommunista párt a vívmányok védelmére közös fellépést javasol a szocialista pártnak.

post factum [lat.]: valamilyen esemény, cselekmény megtörténte után.

potenciális [lat.]: potenciában (erő, teljesítőképesség, erőforrás) meglevő, lappangó, de feltárható erő, lehetőség; kiaknázható erő, erőforrás.

potsdami konferencia: 1945: a győztes antifasiszta koalíció államainak vezetői, Truman, Sztálin, Churchill, majd Attlee (közben Angliában kormányváltozás volt) a háború befejezése után 1945. július 17-től augusztus 2-ig a Potsdam melletti Cecilienhofban tanácskoztak. Az értekezlet feladata az volt, hogy a korábbi megállapodások (→*teheráni* és →*jaltai konferencia*) értelmében végleges formába öntsék az európai rendezés alapelveit. A tárgyalás középpontjában a német kérdés és a vele kapcsolatos problémák álltak. Megállapodtak Németország megszállásának módozataiban, hogy a legfőbb kormányzati hatalmat saját megszállási övezetében az amerikai, angol, francia és szovjet főparancsnokság gyakorolja, ill. a Németország egészét érintő kérdésekben együttesen mint a Szövetséges Ellenőrző Tanács tagjai. Németországnak megtiltották a fegyver- és hadianyaggyártást, kötelezték a militarizmus és nácizmus felszámolására, a demokratikus jogok érvényesítésére, Németország keleti határait az Odera–Neisse

vonalán jelölték meg. Megalapították a Külügyminiszterek Tanácsát, amelynek munkájába bevonták Kína és Franciaország külügyminisztereit is. Megbízatásuk volt a Finnországgal, Olaszországgal és a balkáni államokkal kötendő békeszerződés kidolgozása, a békés rendezés előkészítése Németországgal.

Powers-ügy: a szovjet légelhárítás Szverdlovszk térségében 1960. május 1-én lelőtte azt a nagy magasságban szálló U–2 típusú kémrepülőgépet, amely egy Pakisztánban levő amerikai támaszpontról szállt fel, s a SZU légterének átrepülése után a norvégiai Bödóban kellett volna leszállnia. A gép pilótáját, F. Powers kapitányt fogságba ejtették. Az amerikai hatóságok először, remélve, hogy a bizonyítékok megsemmisültek és Powers nincs életben, meteorológiai megfigyelőgépnek „minősítették", de Powers vallomása után beismerték a valóságot. A kémpilótát, akit a SZU-ban nyolc évre ítéltek, 1962-ben amnesztiában részesítették. Az ügy közvetlen és súlyos következménye a tervezett párizsi csúcstalálkozó meghiúsulása lett.

pozitív [lat.]: politikai értelemben a haladást segítő, előrevivő nézet, magatartás.

pozitív semlegesség: a hidegháború éveiben kialakult külpolitikai irányzat. Hívei – elsősorban a gyarmati uralom alól felszabadult afroázsiai fiatal nemzeti államok – ezzel azt juttatják kifejezésre, hogy nem csatlakoznak a fennálló katonai-politikai tömbök egyikéhez sem, hanem önálló és független politikát folytatnak. Aktív diplomáciai tevékenységgel kívánják elősegíteni a béke megőrzését. Több fontos, elsősorban a dekolonizációval és az imperialista agresszív akciókkal kapcsolatos kérdésben támogatják a szocialista országok kezdeményezéseit.

pozsonyi nyilatkozat: 1968. augusztus 3-án találkoztak Pozsonyban (Csehszlovákia) Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK és a SZU kommunista pártjainak képviselői. Az értekezlet célja az volt, hogy segítséget nyújtsanak a szocializmus csehszlovák híveinek a szocialista vívmányok megvédésében, az ellenforradalmi törekvések elleni harcban. Az értekezleten nyilatkozatot fogadtak el, melyben leszögezik: „Valamennyi szocialista ország közös internacionalista kötelessége azoknak a vívmányoknak támogatása, megszilárdítása és védelme, amelyeket valamennyi nép hősi erőfeszítései és önfeláldozó munkája árán értek el."

prakticizmus [gör.]: szűk körű és szűk látókörű, az elméleti vonatkozásokat és összefüggéseket mellőző gyakorlatiasság, csak a napi feladatokat szem előtt tartó magatartás, felfogás.

pravoszlavizmus: a *→kereszténység* egyik, főleg Kelet-Európában és Nyugat-Ázsiában elterjedt ága. A *→katolicizmus*tól abban különbözik, hogy nem ismeri el a pápa fennhatóságát, nemzeti

egyházat alkot, megengedi a papok nősülését.

preambulum [lat.]: előszó, bevezetés; előrebocsátott megjegyzések, hivatkozások, kikötések; a nemzetközi szerződésekben az elvi bevezető rész.

precedens [lat.]: valamivel kapcsolatban hivatkozásul, alapul, irányadóul szolgáló korábbi eset, álláspont, cselekmény; olyan régebbi, előzetes eset, eljárás, döntés, amelyre (pl. nemzetközi tárgyalásokon) a jelen vagy a későbbi hasonló esetekben támaszkodni, hivatkozni lehet.

preferencia [lat.]: különleges előny, általában gazdasági szerződésekben, különösen vámszerződésekben fordul elő. A hitelnyújtási gyakorlatban ugyancsak alkalmazzák, amikor is bizonyos célokra az általánosnál kedvezőbb feltételekkel nyújtanak hitelt. A gazdasági szabályozás módszereként a ~ általában valamilyen hátrányos helyzet ellensúlyozását vagy a helyes irányú fejlődés gyorsítását szolgálja.

prémium [lat.]: a szocialista gazdaságban a munkabéren felül járó olyan többletjuttatás, amelyet a dolgozó valamilyen előre meghatározott mennyiségi, minőségi vagy más eredmény eléréséért kap. Fontos szerepe van az *→anyagi érdekeltség* megvalósításában. Az átlagkeresetek kiszámításánál a bérköltségként kifizetett ~ok teljes összegét figyelembe kell venni (még *→cél-prémium*).

presztízs [fr.]: hírnév, tekintély, befolyás, erkölcsi súly, megbecsülés, bizalom.

preventív háború: olyan háború, amelyet egy állam vagy államcsoport azért indított, hogy megelőzze ellenfelét, s a neki kedvező körülmények között leszámoljon ellenfelével. A ~ elve fontos szerepet játszik az imperialista katonai paktumok ideológiájában és szervezeti elveiben. A *→SEATO* alapokmányának 4. pontja értelmében e katonai tömörülés ~t indíthat idegen államok ellen, amennyiben „Délkelet-Ázsia térségében olyan helyzet alakul ki, amelyet veszélyesnek ítélnek". Az amerikai imperialisták a vietnami nép elleni agresszióban is éltek a ~ ideológiájával, hivatkozva a hírhedt *→dominó-elméletre.*

preventív intézkedés [lat.]: valamit megelőző, elhárító, elővigyázatossági intézkedés (pl. előzetes letartóztatás, internálás háború esetén).

principális [lat.]: elsőrendű, legfőbb (elvi kérdés).

prioritás [lat.]: elsőbbség, az elsőbbség joga (pl. a központi és a helyi törvények viszonyában) a politikai irányvonalak között.

privilégium [lat.]: kizárólagos jog, kiváltság; olyan külön előny, kedvezmény, amely másokat nem illet meg.

processzió [lat.]: menet, felvonulás, rendszerint tömegfelvonulás.

produktív [lat.]: értéket termelő, tehát olyan munka jelzője, amelynek eredményeként használati értékek keletkeznek. A ~ munka a társadalom gazdagságának forrása. Minden olyan fizikai vagy szellemi munkát ~nak kell tekinteni, amely az anyagi javak előállításában részt vesz. A ~ munka hozza létre a nemzeti jövedelmet. A közgazdászok között vita folyik, hogy a különböző szolgáltatásokhoz szükséges munka ~nak tekinthető-e, s mint ilyent, a →*nemzeti jövedelem* számításánál figyelembe kell-e venni.

profit [fr.]: a tőkések kizsákmányoláson alapuló jövedelme, az értéktöbblet megjelenési formája, amely a termelési költségek és az árbevétel különbözetét a befektetett tőke gyümölcseként tünteti fel. A tőkés termelés célja a minél nagyobb ~ megszerzése.

prognosztika [gör.]: az előrejelzések tudománya és gyakorlata, amelynek egyre nagyobb jelentősége van a gazdasági, a politikai és a nemzetközi politikai tervezésben, stratégiában és taktikában. A szocialista országokban tudományos alapokon művelik. Rendszerint rövid vagy középtávú előrejelzéseket ad a valószínűség és a lehetőség fokainak megjelölésével több változatban, s ily módon orientálja a döntésekért felelős szerveket.

prognózis [gör]: előrejelzés, amelynek nagy szerepe van a külpolitikai, a politikai vagy népgazdasági tervezésben. A rendelkezésre álló adatok, a fő folyamatok, tendenciák és részben a latens tényezők feltételezésére épül. Nem a konkrét események bekövetkeztének idejét és módját, hanem azok valószínűségét jelzi, s főleg a tendenciákat, ill. azok összefüggését tárja fel (még →*prognosztika*).

progresszivitás [lat.]: 1. haladás, fejlődés, haladó, előremutató magatartás. A társadalmi-politikai nézetek vagy mozgalmak ~a, ill. ennek mértéke attól függ, hogy mennyire fejezik ki a korszak, a társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányát, az emberi haladás érdekeit, mennyire következetesen képviselik az újat, az előremutatót, s harcolnak a visszahúzó, reakciós erők ellen; 2. a jövedelemadózásban olyan rendszer, amelyben az adókulcs nem állandó, hanem a magasabb jövedelmet magasabb adókulccsal adóztatják.

proklamáció [lat.]: kiáltvány, felhívás. Ünnepélyes kiáltvány: valamilyen fontos esemény, határozat, törvény ünnepélyes kihirdetése.

proletárdiktatúra: a proletariátus államhatalma, amely a kapitalista rendszer megdöntése és a burzsoá államgépezet szétzúzása eredményeként a szocialista forradalomban jön létre. Új típusú állam, amely megteremti és fejleszti a dolgozók demokráciáját (→*demokrácia, szocialista demokrácia*). A ~ a →*marxizmus–leninizmus* egyik legfőbb kérdése, az →*osztályharc* következetes végigvitelét jelenti. A ~t a munkásosztály arra használja fel, hogy megtörje a kizsákmányolók ellenállását, megszilárdítsa a szocialista forradalom győzel-

mét, elhárítsa a burzsoázia restaurációs kísérleteit, védekezzék a nemzetközi reakció támadásai ellen. A ~ nemcsak és nem elsősorban erőszak. Fő funkciója a szocializmus felépítése. Forradalmi átalakításokat hajt végre a társadalmi élet valamennyi területén: a gazdasági életben, a kultúrában, az életformában, a szokásokban és erkölcsökben. Alapja és legfőbb elve a munkásosztály és pártja vezetése, és a munkásosztály szövetsége a dolgozó parasztsággal, ill. a dolgozó osztályokkal és rétegekkel. Különböző formái lehetnek. A ~ állama fejlődése során, ahogy erősödik a szocialista →*népi-nemzeti egység*, egyetemes →*össznépi állam*má válik.

proletárforradalom: →*forradalom*

proletariátus [lat.]: termelési eszközöktől megfosztott bérmunkások osztálya, akiknek egyetlen megélhetési forrása az, hogy munkaerejüket áruba bocsátják a termelési eszközök tulajdonosainak: a tőkéseknek. A ~nak a tőkések általi elnyomása és kizsákmányolása kibékíthetetlen ellentmondást szül és elkeseredett osztályharchoz vezet. A ~ a társadalom leghaladóbb, legforradalmibb osztálya, melynek legöntudatosabb, leghaladóbb tagjai a marxizmus–leninizmus alapján álló kommunista és munkáspártokban tömörülnek (még →*munkásosztály*).

proletár internacionalizmus, proletár nemzetköziség: a munkásosztálynak és pártjának egyik legfontosabb ideológiai-politikai alapelve, a világ munkásságának és dolgozóinak nemzetközi szolidaritása, amely kifejezi a különböző országok dolgozói nemzeti és nemzetközi érdekeinek egységét, a munkások nemzetközi összefogását és együttműködését mindenfajta elnyomással és kizsákmányolással szemben, a társadalmi haladásért, a szocializmusért és a kommunizmusért vívott küzdelemben. A munkásosztálynak a kizsákmányolók és elnyomók ellen vívott forradalmi és felszabadító harca nemzeti talajon bontakozik ki, de szoros kapcsolatban van a többi ország dolgozóinak harcával, és nem nélkülözheti a világ munkásainak támogatását, szolidaritását, mert az ellenfél közös, ugyanakkor alapvető közös érdek a kizsákmányolás és az elnyomás rendszereinek világméretekben való megdöntése, az új társadalom felépítése. A ~ eszméje állandóan gazdagodott, hatása nőtt, és a nemzetközi kommunista mozgalom ennek erejével fejlődött a történelem leghatalmasabb politikai mozgalmává. A ~ eszméje magában foglalja a nemzeti és nemzetközi érdekek összhangját, mert az egyes kommunista pártok eredményei erősítik az egész nemzetközi munkásmozgalmat, és a nemzetközi kommunista mozgalom erősödése segíti az egyes pártokat. A ~ kölcsönös szolidaritás és támogatás, elvtársi együttműködés, amely feltételezi az egyes pártok önállóságát és egyenjogúságát, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást. A különböző országok dolgozóinak közös történelmi feladata egybeesik nemzetük valóságos érdekeivel és a →*hazafiság*gal. A ~ valamennyi népet egyenjogúnak tekinti, elismeri a nemzeti önrendelkezés jogát, és összeegyez-

tethetetlen mindenfajta nemzeti elnyomással. Szemben áll a → *nacionalizmus*sal, a → *sovinizmus*sal, a → *kozmopolitizmus*sal, a → *fajelmélet*tel és a → *kolonializmus* ideológiájával. A burzsoázia, éppen azért, mert felismerte a ~ jelentőségét az osztályharcban, minden módon harcol ellene. Az ~ eszméje kiteljesedik és sokoldalúbbá válik, amikor a munkásosztály hatalomra jut. Alapja a szocialista országok államközi kapcsolatainak, valamint a szocialista országok népei által a kapitalista országok dolgozói és a nemzeti felszabadulásukért harcoló népek iránt tanúsított viszonynak. Tartalmazza a nemzeti és nemzetiségi kérdés marxista–leninista megoldását a szocialista országokban. A ~ alapján minőségileg új viszony alakult ki a szocialista országok között; ennek lényege a kölcsönös segítségnyújtás és barátság, az együttműködés, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartása, a szocialista világrendszer egységének és közös harcának erősítése. A hatalmon levő munkásosztály szolidaritást vállal a kapitalista országok dolgozóival és a szabadságukért küzdő népekkel, és minden lehetséges támogatást megad nekik (még → *szocialista internacionalizmus*).

Prométheusz-terv: titkos terv, ill. tervek, amelyek alapján az USA fegyveres erői a NATO-országokban (Nagy-Britanniát kivéve) közvetlenül beavatkozhatnak bármely antiimperialista megmozdulás elnyomására. Az 1967. áprilisi görögországi fasiszta puccsot a ~nek megfelelően hajtották végre. Az olasz „Paese Sera" c. lap leleplezte a ~ lényegét: „Az USA fegyveres erőinek jogukban áll elfoglalni bármely övezetet vagy létesítményt olyan belső zavargások esetén, melyek akadályozhatnák az USA fegyveres erőit küldetésük teljesítésében, illetve fenyegethetnék biztonságukat. Fegyveres felkelés vagy tömeges ellenállás esetén az adott ország NATO-kormányának mindent meg kell tennie, hogy saját erővel fojtsa el azt – amennyiben nem áll a rendelkezésére elegendő erő, vagy amennyiben segítséget kér, az USA fegyveres erői saját kezdeményezésükből vagy a kormánnyal egyetértve olyan akciókat kezdhetnek, amelyeket főparancsnokságuk szükségesnek tart."

propaganda [lat.]: eszmék, tanítások, politikai elméletek terjesztése, ezek mélyebb összefüggéseinek megértetése. Történhet szóban, írásban, oktatás formájában vagy a távközlés vívmányainak felhasználásával. A kommunista és munkáspártok nagy jelentőséget tulajdonítanak a marxizmus–leninizmus terjesztésének, a pártpolitika népszerűsítésének.

protekcionizmus [lat.]: 1. tőkésországokban az ipar és a kereskedelem állami támogatása, a külföldi versenytől való védelme és az export ösztönzése céljából. Módszerei: vámok, kontingensek, ill. tilalmak, export-prémium stb.: 2. átvitt értelemben olyan rendszert jelent, amelyben csak protekcióval – tehát befolyásos személy pártfogásával, közbenjárásával, személyes kapcsolatok útján – lehet érvényesülni.

protektorátus [lat.]: védnökség, az állami, gazdasági és politikai függőség egyik formája. A ~ rendszerint úgy jött létre, hogy az erősebb (imperialista) állam a gyengébbre egyenlőtlen szerződéseket erőszakolt, amelyek révén teljesen vagy részben megfosztotta önállóságától, vagyis gyarmattá vagy félgyarmattá változtatta. Angliának pl. a második világháború elején 27 gyarmata volt ~ címén. (A második világháború alatt a fasiszta Németország által megszállt Cseh- és Morvaországot szintén ~nak nevezték.) A második világháború után a ~ok többsége visszanyerte függetlenségét.

protestantizmus: a →*kereszténység* egyik fő ága, amely a feltörekvő polgárság vallása lett a feudalizmust védő →*katolicizmus*sal szemben. Elveti a kultikus egyházi szertartásokat, és csak a Bibliát fogadja el az igazság forrásának. Fő irányzatai: →*lutheranizmus*, →*kálvinizmus*, →*anglikanizmus*. Ezeken kívül több szektára bomlik (baptisták, adventisták, metodisták, quakerek stb.).

protokoll [gör.]: 1. államközi írásbeli megállapodás valamely kérdésben; 2. diplomáciai ~: azoknak az előírásoknak az összessége, amelyek különféle diplomáciai aktusok lebonyolítását, valamint a diplomatáknak és a különböző országok vezető államférfiainak külső érintkezési formáit szabályozzák.

provokáció [lat.]: a nemzetközi politikában kihívás, kihívó cselekmény. A ~t szervező állam ezzel a lépésével ürügyet akar teremteni a diplomáciai kapcsolat megszüntetésére, hadüzenetre, hadicselekmények megindítására stb. A ~s politika az imperialista nagyhatalmi politika szerves része. Az amerikai imperialisták ~s politikájára jellemző az 1964 őszi →*tonkini incidens*, amikor Washington hadihajókat küldött a VDK felségvizeire, hogy e hajók megtámadására hivatkozva indítsák el agressziójukat Vietnam ellen.

pszichológiai háború: →*lélektani hadviselés*

public relation [pablik rilésen] [ang.]: a fejlett tőkésországokban használatos fogalom, amely kifejezi azt a törekvést, hogy a közvéleményt az „emberi kapcsolatok" építésére hivatkozva meggyőzzék, bizalmát felkeltsék a kapitalista üzem, ill. termékei iránt. A ~ kifejezést a politikai életben is használják. Emögött az a törekvés rejlik, hogy elvonják az emberek figyelmét valódi érdekeiktől.

puccs: államcsíny, az államforma vagy kormányhatalom erőszakos úton történő megváltoztatása, ill. az arra irányuló kísérlet.

Pueblo-ügy: →*territoriális vizek*

Pugwash-konferenciák [pagvas]: A. Einstein, F. Joliot-Curie és B. Russell 1955-ben felhívással fordultak a világ tudósaihoz, elsősorban az atomtudósokhoz: küzdjenek az atomenergia katonai célokra való felhasználása ellen. Ezzel a céllal értekezlet összehívását indítvá-

nyozták. Az első konferenciának 1957 júliusában C. Eaton amerikai nagyiparos adott otthont a kanadai Pugwashban. Innen ered a mozgalom elnevezése. Azóta csaknem minden évben 25 ország 70–90 tudósa találkozik.

Punta del Este-i konferencia: 1. a kubai forradalom győzelme új politikára kényszerítette az USA kormányát Latin-Amerikában. Ennek jegyében hirdette meg Kennedy elnök a →*Szövetség a Haladásért* néven ismert neokolonialista politikát. Az 1961. augusztus 5-től 17-ig tartó ~n fogadták el a programot a tagállamok képviselői. Egyben határozatot hoztak a földrész gazdasági integrációjáról. Kuba nem írta alá a dokumentumot; 2. az 1962. január 22–31. között tartott újabb megbeszélésen az USA Kuba kizárását követelte az →*AÁSZ*-ból, arra való hivatkozással, hogy Kuba, „amely a szovjet–kínai tömbhöz tartozik, közös veszélyt jelent a földrész békéjére és biztonságára". Sürgette, hogy a latin-amerikai országok szüntessék meg kapcsolataikat Kubával. A Kuba kizárásához szükséges 14 szavazatot az USA nagy nehézséggel tudta összeszedni, Argentína, Brazília, Mexikó, Chile tartózkodtak a szavazástól; 3. 1967. április 12-én zajlott le 17 latin-amerikai köztársasági elnök találkozója (Washingtonban), ahol megerősítették a Szövetség a Haladásért program elveit, és akcióprogramot írtak alá a gazdasági integrációról. A találkozón új döntések nem születtek. A Szövetség a Haladásért program csődjét Nixon akkori elnök 1969-ben maga volt kénytelen elismerni. Kuba elszigetelése szintén megbukott: az AÁSZ 1975. július 29-i rendkívüli ülésén jóváhagyta a Kuba-ellenes rendszabályok feloldását.

R

racionalizálás [lat.]: ésszerűsítés, egyszerűsítés. Valamely intézmény, üzem, vállalat működését egyszerűbbé, célszerűbbé, gazdaságosabbá tenni, a munkaerőt célszerűen átcsoportosítani.

radikális [lat.]: 1. gyökeres, mélyreható, erőszakos változás híve. 2. valaminek a gyökeres, erélyes megváltoztatása; *radikalizmus:* mélyreható, határozott cselekedetek és intézkedések, elméleti és gyakorlati kérdések megoldásánál.

rakétaelhárítás: az USA →*katonai-ipari komplexuma* évek óta sürgeti, hogy építsék ki azt a nagyarányú rakétaelhárító rendszert, amely módot nyújthatna arra, hogy „büntetlenül" indíthassanak nukleáris háborút a szocialista világ ellen. A rakétaelhárító rendszer kiépítését 1967 szeptemberében jelentette be McNamara akkori hadügyminiszter. Ekkor még az ún. „vékony" (vagyis korlátozott) Sentinel-rendszer kiépítéséről volt szó. Nixon volt elnök 1969 márciusában már a „tömör" Safeguard-rendszer építését jelentette be. A Safeguard-rendszer: 1. „fülek" (elektronikus rendszerek az ellenfél rakétáinak felderítésére, 20–25 perccel a rakéta célba érkezése előtt); 2. „agyak" (az ellenséges robbanófejek röppályáját kiszámító gyors számítóberendezések); 3. „izmok" (ellenrakéták az ellenség robbanófejeinek elfogására) és 4. „öklök" (az ellenrakéták robbanófejei). A Safeguard-rendszer rakétaelhárító pajzsa két szinten működne: 300–600 kilométeres magasságban „Spartan" ellenrakéták, s 60–70 kilométeres magasságban „Sprint" ellenrakéták. Az 1972. május 26-án Moszkvában aláírt →*SALT*-megállapodásban mindkét ország lemondott arról, hogy egész területét átfogó rakétaelhárító rendszert építsen ki. Megállapodtak abban, hogy 150 km sugarú védelmi gyűrűt tartanak fenn mindkét főváros, valamint az interkontinentális ballisztikus rakéták egy-egy indítóbázisa körül. A Moszkvában megtartott 1974. júliusi szovjet–amerikai csúcstalálkozón a két fél vállalta, hogy a korábban megengedett kettő helyett csak egy védelmi körzetbe telepít rakétaelhárító rakétákat.

rakétaelhárító rendszerek: olyan fegyverrendszerek, melyekkel hadászati rendeltetésű inerkontinentális, ballisztikus rakétákat lehet becsapódásuk előtt megsemmisíteni. Hadászati jelentőségű települések (fővárosok) és a támadó célú hadászati rakéták indítóállásainak védelmére hozzák létre. Hatásosságuk attól függ, milyen rövid idő alatt sikerül meghatározni a cél felé közeledő táma-

dó rakéta pályaelemeit. Az első rakétaelhárító rendszer a SZU-ban épült ki, Moszkva védelmére. Az USA az ún. ABM- (Anti-Ballistic-Missile) rendszert támadó rakétáinak védelmére kezdte kiépíteni. Földerítő rendszerük elnevezése BMEWS (Ballistic-Missile Early Warning System) (még →*rakétaelhárítás*).

rakétafegyverek: *reaktív fegyverek:* a rakétaelv alapján működő fegyverek. A mai típusok közt megkülönböztetjük a kézi, egyszerű és irányított rakétalövedékeket. A legnagyobbak az interkontinentális ballisztikus és orbitális rakéták, amelyekkel a Föld bármely pontja elérhető. Az atom- és hidrogéntöltettel ellátott ~ korunk legveszélyesebb fegyverei. A SZU évek óta harcol e stratégiai fegyverek korlátozásáért. Kezdeményezésére 1969 novemberében kezdődtek meg a stratégiai fegyverek korlátozását célzó előzetes szovjet–amerikai megbeszélések (még →*rakétaelhárítás*, *SALT*).

Rapacki-terv: a Lengyel Népköztársaság kormányának javaslata a közép-európai →*atommentes övezet* megteremtésére, amelyet A. Rapacki külügyminiszter terjesztett elő az ENSZ Közgyűlés 1957-es ülésszakán.

rasszizmus: →*fajelmélet*

ratifikálás [lat.]: (megerősítés): a nagyobb jelentőségű nemzetközi szerződések hatályba lépéséhez szükséges, a szerződés aláírását követő aktus. Rendszerint maga a nemzetközi szerződés rendelkezik arról, hogy hatályba lépéséhez igényel-e vagy sem ratifikálást. A ~ – a végleges kötelezettségvállalás előtt – lehetőséget biztosít a szerződő államok legfelsőbb államhatalmi szerveinek annak elbírálására, hogy az aláírt szerződés az állam érdekeinek valóban megfelel-e. A ratifikációs záradékot rávezetik a szerződés másolatára, s azt a ratifikáló szerv aláírásával és pecsétjével látja el. Többoldalú szerződések esetében a szerződés hatályba lépéséhez rendszerint bizonyos számú szerződő fél ~ára van szükség.

reakció [lat.]: haladásellenesség; a társadalmi fejlődéssel szemben kifejtett ellenállás; a hanyatló vagy bukott kizsákmányoló osztályok, ill. maradványaik aktív ellenállása a társadalmi haladással szemben; törekvés a történelmileg idejétmúlt társadalmi rendszer fenntartására, ill. visszaállítására; a kizsákmányoló osztályok politikai hatalma, erőszak a dolgozó osztályokkal szemben, a demokratikus szabadságjogok korlátozására, ill. megsemmisítésére, a népek nemzetek elnyomására irányuló politika. A haladásellenes erők gyűjtőneve.

reaktív fegyverek: →*rakétafegyverek*

reálbér: adott bérösszegért (→*nominálbérért*) vásárolható anyagi javak és szolgáltatások mennyisége. Kifejezi tehát az árak változását is. A ~ indexének kiszámítása úgy történik, hogy a munkabér változását kifejező indexszámot elosztják a fogyasztói árak változását kifejező indexszel. Önmagában a

~ nem jellemzi a jövedelmek alakulását, mert a dolgozók a béren kívül is hozzájutnak különböző jövedelmekhez (*→reáljövedelem*). Az egy keresőre jutó ~ Magyarországon 1979-ben 2,5-szerese volt az 1950. évinek. A ~ a negyedik ötéves terv idején 18%-kal nőtt. Az ötödik ötéves terv, a hatékonysági követelmények teljesítése mellett, a ~ 14–16%-os növekedését irányozta elő. Tekintettel a *→nemzeti jövedelem* tervezettnél kisebb növekedésére a ~ is elmaradt a tervezettől.

realizmus [lat.]: a valóságnak megfelelő, azon alapuló, ahhoz igazodó gondolkodás; a való helyzet számbavétele; a valósággal számoló ésszerű gyakorlatiasság; valóságérzés, valósághűség (még *→reálpolitika*).

reáljövedelem: a társadalom tagjainak vagy csoportjainak az árak változását is kifejező jövedelme, tartalmazza a tényleges pénzjövedelemmel mért, az adott árak mellett vásárolható létfenntartási eszközöket és a juttatásokat. Nagyságára hatással vannak mind a névleges jövedelmek, mind a fogyasztói árak, mind a béren kívüli juttatások. Az egy főre jutó ~ nagysága a munkából szerzett jövedelmek és a társadalmi juttatások reálértékén kívül függ a foglalkoztatottság fokától is. Az összlakosság ~me 1979-ben 3,3-szerese volt az 1950. évinek. A ~ a negyedik ötéves terv időszakában 25%-kal nőtt, az ötödik ötéves terv további 18–20%-os növekedést ír elő. A tényleges növekedés 1976 és 1980 között valamivel 10% alatt marad.

reálpolitika [lat.–gör.]: a valóságos helyzettel és lehetőségekkel számoló, azokra épülő és azokat kifejező tudatos, célszerű politika, tehát a helyes, megvalósítható, józan politika. Nem szubjektív vágyak vagy szándékok vezérlik, hanem a tényleges helyzetből, a valóságos erőviszonyokból és tendenciákból, az objektív és szubjektív tényezők, a pozitív és a negatív tényezők összességéből, a törvényszerűségekből és szükségszerűségekből, ill. az ezekből fakadó lehetőségekből indul ki, azokhoz igazodik, azoknak megfelelő eszközöket és módszereket alkalmaz. A ~ megsértése zavarokhoz, konfliktusokhoz, voluntarizmushoz vezet.

reciprocitás [lat.]: kölcsönösség, viszonosság. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok, a nemzetközi kereskedelem egyik elve, amelyet a nyugat-európai országok egy csoportja ajánlott elfogadásra az *→európai biztonsági és együttműködési értekezleten* a *→legnagyobb kedvezmény elve* helyett. A *→diszkrimináció* egyik lehetséges formája, mert nem tartalmazza az azonos elbírálást. Lehetővé teszi a kapcsolatok önkényes, egyoldalú értelmezését (a felek pl. különbözőképpen foghatják fel, tetszésük szerint értelmezhetik). A szocialista országok ezért nem fogadták el, s ragaszkodtak a legnagyobb kedvezmény elvének elfogadásához.

redisztribúció [lat.]: újrafelosztás, átrendezés (pl. az érdekszférák újrafelosztása, a nemzetközi kapcsolatok átrendezése). A nyugatnémet keleti politikában vagy az atlanti politikában egyre

gyakrabban használt fogalom, elsősorban a kapcsolatok átrendezésére vonatkozóan.

referátum [lat.]: írásbeli vagy szóbeli beszámoló, jelentés valamilyen kérdésről.

referendum [lat.]: 1. népszavazás fontos, országos jelentőségű kérdésben (pl. 1947-ben Olaszországban az államforma – köztársaság vagy monarchia – kérdésében); 2. mint népszavazás, lehet olyan politikai eszköz, amelyet a törvényhozó szervek, a politikai pártok megkerülésére használnak fel (pl. ilyeneket alkalmazott de Gaulle tábornok), amely az államfő személyes jelentőségét és szerepét hivatott aláhúzni.

reform [lat.]: a politikai, gazdasági, társadalmi életben végrehajtott, a rendszer lényegét nem érintő változtatás, amely a további fejlődést biztosítja (pl. a gazdaságirányítás ~ja, oktatási ~). A fejlődés szükségszerű velejárója a szocializmus építésének időszakában.

reformizmus [lat.] a marxizmus–leninizmussal és a proletariátus alapvető érdekeivel szemben álló opportunista irányzat a munkásmozgalomban; elveti a forradalmi osztályharcot, a szocialista forradalmat és a proletárdiktatúrát. A reformisták, akik végeredményben a burzsoázia érdekeit fejezik ki, arra törekednek, hogy a proletariátus forradalmi cselekedeteit leszereljék, az osztályellentéteket elsimítsák, s a burzsoáziával való együttműködés keretében részleges és apró társadalmi reformokat érjenek el, olyanokat, amelyek nem érintik a kapitalizmus alapjait és a burzsoázia uralmát (még →*opportunizmus*, *revizionizmus*).

régens [lat.]: a monarchikus államokban a trón megüresedésének, az uralkodó huzamos távollétének vagy betegségének, leggyakrabban kiskorúságának idejére államfői teendőkkel megbízott személy; az uralkodót ideiglenesen helyettesítő, az uralkodó helyett kormányzó személy. A ~ funkcióját olykor néhány főből álló ~tanács (kormányzótanács) tölti be.

regionális [lat.]: helyi, táji, területi, kerületi, körzeti; valamely tájegységre, területre, illetve az oda tartozó államokra vonatkozó. Pl. ~ nemzetközi szerződés, amely meghatározott földrajzi területen fekvő államcsoportra terjed ki. A ~ gazdasági fejlesztés egy adott tájegységre vonatkozik.

regresszivitás [lat.]: hanyatlás, visszafejlődés, visszaesés, süllyedés. Ellentéte a →*progresszivitás*.

rehabilitáció [lat.]: valaki jóhírének visszaállítása, erkölcsi elégtétel szolgáltatása, az elítélt mentesítése a hátrányos következmények alól. A Magyar Népköztársaság illetékes szervei rehabilitálták azokat, akiket a törvénysértések következtében ártatlanul elítéltek.

rekonstrukció [lat.]: helyreállítás, újjáépítés, újjászervezés; átalakítás, tökéletesítés, fejlesztés (pl. a termelésben új technikai eszközök és technológiai eljárások bevezetése révén).

rekvirálás [lat.]: valamilyen tulajdon, magánvagyon kényszer-igénybevétele. Rendszerint háborúban a hadsereg hajtja végre, hogy szükségleteit kielégítse. Lehet teljes vagy részleges. Térítéssel vagy térítés nélkül alkalmazzák.

relevancia [lat.]: fontosság, valami elsőbbségének kiemelése a politikában.

remilitarizáció [lat.]: valamely ország haderejének visszaállítása a korábbi lefegyverkezési kényszerrel, rendelkezésekkel, intézkedésekkel szemben, a fegyveres erők létszámát stb. korlátozó egyezményekkel, rendelkezésekkel ellentétben, Pl. az NSZK-ban a →*potsdami konferencia* határozatai ellenére a ~ politikáját valósították meg az imperialista hatalmak támogatásával.

renegát [lat.]: olyan személy, aki megtagadta meggyőződését, pártját, és átállt az ellenfél táborába; hitszegő, áruló.

rentabilitás [lat.]: jövedelmezőség, a gazdálkodásnak az a követelménye, hogy az eredmény meghaladja a ráfordításokat, vagyis a bevételek ne csak a költséget fedezzék, hanem nyereséget is biztosítsanak.

represszió [lat.]: megtorló intézkedés, büntetés.

reprivatizálás [lat.]: korábban államosított tőkésüzemek, vállalatok visszaadása a magántőkének. Angliában pl. 1951 után a konzervatív kormány visszaadta volt tulajdonosainak azokat az acélipari vállalatokat, amelyeket korábban a munkáspárti kormány államosított.

reputáció [fr.]: tekintély, köztisztelet, hírnév; valakinek vagy valaminek (pl. szervezetnek) érdemeiről (feddhetetlenségéről, tisztességéről) és fogyatékosságairól kialakult közvélemény.

repülőgép-eltérítés (hijacking) [hájdzseking]: a hatvanas évek végétől elterjedt, igen gyakori, bár már korábban is alkalmazott terrorista módszer: hadititkok megszerzésére (1966-ban egy iraki CIA-ügynök egy MIG–19 típusú szovjet vadászbombázót térített el Izraelbe, hogy a NATO-hatalmak megismerhessék a gép elektronikus berendezését); emberrablásra (1956 októberében francia ügynökök az Algír–Tunisz légijárat gépének eltérítésével rabolták el az algériai felszabadítási mozgalom vezetőinek küldöttségét); disszidálásra, politikai menedékjog szerzésére (az első ilyen irányú eltérítést 1948-ban csehszlovák CIA-ügynökök hajtották végre). A ~ek zöme a hatvanas években Latin-Amerikában zajlott le, az eltérített gépek túlnyomó többsége Kubában szállt le. A kubai hatóságok mindenkor visszaküldték a gépet és a személyzetet, fenntartva maguknak azt a jogot, hogy a repülőgép-eltérítőknek indokolt esetben politikai menedékjogot adjanak. A hetvenes évek elején a ~ek súlypontja a Közel-Keletre tevődött át. Noha több nemzetközi értekezlet foglalkozott már a ~ek megakadályozásának módozatával (így az 1973. évi római konferencia), mindeddig nem sikerült kialakí-

tani közös álláspontot az alkalmazandó szankciók kérdésében.

respublika: →*köztársaság*

restauráció [lat.]: forradalom által megdöntött társadalmi-politikai rendszer vagy korábban uralmon volt dinasztia hatalmának visszaállítása. A szocialista országokban már több kísérlet volt (pl. 1956-ban Magyarországon) a kapitalizmus restaurálására.

részesedési alap: a vállalat nyereségének, az általános nyereségadó és a kötelező tartalékalap képzése után, vállalati döntés alapján a kollektíva anyagi ösztönzését szolgáló része. Célja, hogy a vállalat kollektívájának minden egyes tagját anyagilag érdekeltté tegye a gazdálkodás eredményében. A ~ képzését béraránypos progresszív adó terheli. A bérszabályozási rendszer előírásai szerinti bérfejlesztési befizetés teljesítése után a ~ból fizetendők a prémiumok, jutalmak, az év végi részesedés, az újítási díjak és a műszaki fejlesztést szolgáló – nyilvánosan meg nem hirdetett – pályázatok díjai. Ebből a forrásból történik továbbá a →*jóléti és a kulturális alap* kiegészítése, a tanulmányi ösztöndíjak, a vissza nem térülő lakásépítési támogatás, valamint egyéb jogszabályokban meghatározott kifizetések. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a ~ munkadíjalapra és évvégi kiegészítő részesedésre oszlik.

részvénytársaság, *rt.:* olyan gazdasági társulás, amelyet előre meghatározott számú és névértékű részvényekből álló tőkével alapítanak meg, és amelyben a tagok (a részvényesek) részvényeik erejéig felelősek. A részvényesek részvényeik arányában szavazhatnak a ~ közgyűlésén. A polgári ideológusok a ~ot a tőke demokratizálása formájaként tüntetik fel. A valóságban a ~ok a legnagyobb tőkések kezében vannak, s az összes részvényeknek a legfejlettebb tőkésországokban is csak elenyésző töredéke van kisemberek tulajdonában. A ~i formát a szocialista gazdaság is felhasználja, elsősorban különböző külföldi érdekeltségekkel kapcsolatban.

retorzió [lat.]: megtorlás, megtorló rendszabály, ellenintézkedés. A politikai élet különböző területein is előfordul, de leginkább a nemzetközi kapcsolatokban gyakori, amikor valamely állam más állammal vagy annak polgáraival szemben alkalmazza. A nemzetközi viszályok megoldásának kényszereszköze. Rendszerint azt a célt szolgálja, hogy segítségével (pl. a vámok emelésével, a másik állam áruinak bojkottjával) a szemben álló országot az általa foganatosított megkülönböztető intézkedések megszüntetésére késztessék. Az erősebb imperialista államok a gyengébbekkel szemben gyakran alkalmazzák, hogy jogtalan előnyöket kényszerítsenek ki a maguk javára.

retrográd [lat.]: hanyatló, visszahúzó, visszafejlődő, reakciós, maradi; az újat, élenjárót ellenző.

retrospektív [lat.]: múltbaforduló, a múltat tanulmányozó, visszatekintő (magatartás, nézet, vizsgálódás stb.).

revansizmus [fr.]: a háborúban vagy egyéb államközi konfliktusban vesztes állam olyan politikája, amely a háború vagy a konfliktus előtti határok és állapotok visszaállítása címén új háborút készít elő, fegyverkezik, szövetségeseket toboroz, a visszavágásra koncentrál. A revánspolitika a nemzetközi feszültség fokozódásához, fegyverkezési hajszához, a →*nácionalizmus* és →*sovinizmus* felszításához vezet. Különösen a két világháború között terjedt el és vált közismert fogalommá, amikor a fasiszta Németország hivatalos politikája lett a versailles-i békeszerződéssel szemben. Revánspolitikát folytatott a horthysta Magyarország is. A revánspolitikai törekvés egyes jobboldali körökben (pl. az NSZK unió-pártjaiban) ma is él.

revizionizmus [lat.]: a marxizmus mezébe burkolt általában jobboldali, de esetenként „baloldali" opportunista irányzat a munkásmozgalomban és a marxista pártokon belül, amelynek lényege a marxizmus forradalmiságának elvetése, a marxista alapelveknek a „korszerűsítés" jegyében való megtagadása. Magyarországon a ~ nagy szerepet játszott az 1956-os ellenforradalom előkészítésében. A revizionisták módszere főként az, hogy a tények összességéből az őket igazolni látszó tényeket ragadják ki, és azokból vonnak le általánosító következtetéseket (még →*jobboldaliság*, *opportunizmus*).

rezervátum, rezerváció [lat.]: egyes tőkésországokban, főleg az USA-ban (indián ~ok) és Dél-Afrikában a hátrányosan megkülönböztetett bennszülött lakosság, ill. nemzeti kisebbség kényszerlakóhelye (még →*apartheid*, *indián mozgalom*).

rezidencia [lat.]: az államfő, a kormány, illetve a magas méltóságokat betöltő személyek állandó székhelye, palotája.

rezidens [lat.]: 1. valamely ország állampolgára, aki állandó jelleggel más országokban tartózkodik; 2. valamely imperialista állam képviselője, voltaképpen kormányzója a gyarmatokon, a protektorátusban; 3. külföldi hírszerző szolgálat titkos vezető ügynöke valamely állam területén.

rezon [fr.]: ésszerű ok, bizonyíték, érv, érdek, cél.

rezsim [fr.]: 1. államforma, kormányforma; uralom; azon módszerek összessége, amelyekkel az uralkodó osztályok hatalmukat gyakorolják; valamely kormányzás jellegzetes vonásainak gyűjtőneve (pl. ellenforradalmi ~, megszálló ~); valamely rendszer (pl. restaurációs, ellenforradalmi) meghatározása döntő jellemzői alapján; 2. azon szabályok, intézkedések rendszere, amelyek valamely cél eléréséhez szükségesek (pl. a gazdaságban takarékoskodási ~).

rhodesiai helyzet: →*zimbabwei helyzet*

Rio de Janeiro-i szerződés: az 1947. augusztus 15–30. között tartott Rio de Janeiró-i konferencián 21 amerikai állam vett részt. Az értekezleten aláírták az Amerikai Kölcsönös Segélynyújtási Szerződést, amely katonai szö-

vetség az USA és a latin-amerikai államok között, „bárhonnan jövő agresszió elhárítására". A ~ leszögezi: valamely amerikai állam ellen irányuló fegyveres támadást valamennyi amerikai állam ellen intézett támadásnak tekintenek. A megtámadott ország kívánságára a többiek azonnal segítséget nyújtanak. A ~ beavatkozásra ad lehetőséget latin-amerikai országok közötti konfliktus esetén is.

rituális [lat.]: valaminek a szokásokon alapuló, hagyományossá vált szertartásrendje. Általában vallási.

Római klub: 1968-ban alakult Aurelio Pecceinek az Olivetti cég alelnökének, a FIAT-cég igazgatótanácsa tagjának kezdeményezésére. Tagjai különböző országok (fejlett tőkés, fejlődő, szocialista) tudósai, gazdasági szakemberei. Meghirdetett célja „az emberiség előtt tornyosuló nehézségek hitelesebb és mélyebbre ható feltárása, e munka eredményeinek terjesztése... olyan problémákkal foglalkozik, amelyek megoldására a hagyományos politikai módszerek, intézményi rendszerek nem képesek". A kutatások eredményeit megvitatják konferenciákon és jelentésekben publikálják. 1980-ig a következő jelentéseket készítették el: Denis Meadows: „A növekedés határai", 1972-ben; Mihailo Mesarovic és Eduard Pestel: „Fordulóponton az emberiség", 1974-ben; Tinbergen Nobel-díjas professzor: „Nemzetközi rend újjárendezése", 1977-ben; Denis Gábor, Umberto Colombo, Alexander King, Ricardo Galli: „A pazarlás korán túl", 1977-ben; László Ervin: „Célok az emberiség számára", 1978-ban; J. W. Botkin, M. Elmandjra, M. Malitza: „Az emberi tanulásnak nincsenek határai", 1979-ben. E tanulmányok számos országban megjelentek. A ~ hatása a politikai-döntéshozatali területre jelentéktelen, mégis érdeme, hogy felhívja a figyelmet fontos, globális problémákra.

Római Szerződés: → *Európai Gazdasági Közösség*

royalizmus [fr.]: királypártiság, a királyhoz, a királyi hatalomhoz való ragaszkodás, hűség.

Rubicon (Rubikon): folyó az ókori Itáliában; átvitt értelemben döntő pont, határ, amelyet le kell küzdeni, át kell lépni ahhoz, hogy valamilyen nagy ügyet, vállalkozást, fordulatot elkezdhessünk. Átlépni a ~t annyi, mint bátran, határozottan cselekedni, döntő, visszavonhatatlan lépést tenni, és tántoríthatatlanul előrehaladni a megkezdett úton. (A kifejezés a ~ folyó nevéből ered, amely az ókori Róma itáliai birtokainak határa volt, és amelyen Julius Caesar csapataival a szenátus engedélye nélkül átkelt; elindította a polgárháborút, és hatalmába kerítette Rómát.)

S

Safeguard-rendszer: →*rakétaelhárítás*

SALT (Strategic Arms Limitation Talks – tárgyalások a stratégiai fegyverek korlátozásáról): A SZU és az USA között 1969 végén kezdődtek tárgyalások a nukleáris stratégiai fegyverrendszerek korlátozásáról. Az első megállapodást 1972. május 26-án írták alá Moszkvában (~-1.). Ez tartalmazta a →*rakétaelhárító rendszerek* korlátozását, 5 évre szóló egyezményt a hadászati támadófegyverek területén hozandó intézkedésekről (1977-ben lejárt), korlátozta új rakéta-indítóállomások építését, a régiek átalakítását, szabályozta a támadó rakéták korszerűsítésének módozatait. 1972 novemberétől folytak a tanácskozások a ~ -2.-ről. Az 1974 novemberében, Vlagyivosztokban tartott csúcstalálkozón aláírt dokumentumok újabb korlátozó intézkedéseket tartalmaztak és megjelölték a ~-2. leglényegesebb elemeit. A tárgyalások lelassultak, mert a Carter-kormányzat egyrészt el akart térni a Ford vezette kormány által aláírt vlagyivosztoki megállapodástól, és egyoldalú hadászati előnyökre tört, másrészt olyan feltételekhez akarta kötni a megállapodást, amelyek beavatkozást jelentettek a SZU belügyeibe. A SZU elvi álláspontja a következő volt: egyenlő hadászati biztonság; a hadászati fegyverek minden fajtájának figyelembevétele; a tárgyalások eredménye a fegyverrendszerek csökkentése legyen; a megállapodások hosszú lejáratúak legyenek. 1979. június 18-án Bécsben aláírták a ~—2.-t, de az USA kormánya a →*hidegháború* felszítását célzó törekvések szellemében 1980 januárjában elhalasztotta a ratifikálását és újabb intézkedéseket tett a fegyverkezés fokozására (még →*általános és teljes leszerelés, rakétafegyverek, szovjet–amerikai kapcsolatok*).

sandinisták: az 1961-ben alakult különböző baloldali áramlatokat tömörítő Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front tagjai. A nicaraguai nép legendás hőséről, Augusto César Sandinoról nevezték el: Sandino, a szegények tábornoka a század húszas-harmincas éveiben hősies partizánharcot vívott az országot megszállva tartó amerikai tengerészgyalogság ellen, mígnem 1934-ben tárgyalások címén tőrbecsalták és Anastasio Somoza apja, a dinasztia megalapítója megölette. (még →*nicaraguai polgárháború.*)

Schuman-terv: →*MONTÁNUNIÓ*

SEATO: →*Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete*

Secret Service: →*Hírszerző Ügynökség*

SELA: →*Latin-amerikai Gazdasági Rendszer*

semleges övezet: terület (általában vitás határsáv), ahol nemzetközi egyezmény értelmében semmilyen katonai jellegű intézkedést nem foganatosíthatnak, csapatokat nem tarthatnak (pl. a Szaúd-Arábia és Kuvait között húzódó, olajban gazdag övezet, a Szaúd-Arábia és Irak közötti 5100 km² területű övezet, Abu Dhabi sejkség, Maszkat, Omán és Szaúd-Arábia között).

semlegesség: annak az államnak a helyzete, amely háború esetén a hadviselők egyikéhez sem csatlakozik. A semleges állam jogait és kötelességeit nemzetközi szerződések szabályozzák. Napjainkban annak az államnak a helyzete, amely nem vesz részt katonai csoportosulásokban (még →*el nem kötelezett országok, pozitív semlegesség, tömbönkívüliség).*

Sentinel-rendszer: →*rakétaelhárítás*

SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers in Europe): a NATO európai parancsnoksága. Hatáskörébe tartozik: Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium, az NSZK, Luxemburg, Olaszország, Görögország, Törökország területe és part menti vizei, valamint a Földközi-tenger térsége. Az Északeurópai, a Közép-európai és a Déleurópai Főparancsnokságokat is irányítja.

sit-in, teach-in [szitin, ticsin] [ang.]: az USA-ban és a többi fejlett tőkésországban a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején felerdült diákmozgalmak harci módszerei. *Sit-in:* a diákok megszállják a →*campus*t, az oktatást megakadályozva beülnek az előadótermekbe és hivatalokba, s addig nem távoznak onnan, amíg nem teljesítik követeléseiket. *Teach-in:* a diákok maguk veszik kezükbe az oktatást, s a rendes előadások helyett vezetőik vagy meghívott vendégeik tartanak előadást, konzultációt.

sokoldalú atomütőerő, Multilateral Forces, *MLF:* 1963 májusában, a NATO ottawai tanácsülésén megállapodás született a ~ létrehozására. Az USA célja a több nemzetiségű NATO-atomütőerő megteremtésével az volt, hogy 1. rábírja a NATO-államokat arra, hogy a stratégiai fegyverek felhasználásába való beleszólás joga fejében növeljék katonai kiadásaikat, ezzel némileg tehermentesítsék az USA-t; 2. leszerelje a nyugatnémet militarista köröket; 3. rávegye Francaországot arra, hogy mondjon le a saját atomütőerő létrehozásáról. A szocialista országok elítélték ezt a tervet, mert fokozza a nukleáris fegyverkezési hajszát, hozzájárul a nukleáris fegyverek elterjedéséhez, s újabb nehézségeket gördít a leszerelés útjába. A francia kormány ellenállása gyakorlatilag megbuktatta a ~ tervet. Jelenleg az USA nem erőlteti a terv megvalósítását.

sovinizmus [fr.]: az elnevezés egy Napóleon-imádó katona, színpadi alak,

Chauvin nevéből ered; 1. szélsőséges, gyűlölködő →*nacionalizmus;* valamely nemzet felsőbbrendűségének, kivételességének hirdetése; az egyik nemzet érdekeinek szembeállítása a másik érdekeivel; nemzeti ellenségeskedés és gyűlölködés szítása; más nemzetek, nemzetiségek vagy fajok lenézése, lebecsülése, üldözése, hátrányos megkülönböztetése. A burzsoázia agresszív politikája, amely más népek leigázására irányul. Különösen a fasizmusra jellemző. Napjainkban az agresszív és reakciós imperialista burzsoázia ideológiája és politikája; 2. átvitt értelemben elfogultság, pl. szakmai elfogultság, szűklátókörűség (szakmai ~).

spontaneitás [lat.]: ösztönösség, a tudatos tényezők, tervszerű célok és cselekvések hiánya vagy háttérbe szorulása. A munkásmozgalomban a társadalmi átalakulás spontán folyamatát hirdető opportunista elmélet.

statárium [lat.]: rögtönítélő eljárás, kivételes büntetőeljárás az állam vagy az általános közrend biztonságának veszélyeztetettsége esetén, elrettentés céljából. A ~ alá vont cselekmények büntetése rendszerint halál. A reakciós uralkodó körök azért hirdetik meg, hogy könnyebben leszámoljanak a haladó erőkkel (erre számos példát adott többek között a horthysta Magyarország is, Sallai Imrét és Fürst Sándort statáriális bíráskodás alapján végezték ki 1932. július 29-én)

status quo [lat.]: a nemzetközi politikában a meglevő állapotok, kapcsolatok, illetve határok megőrzését, fenntartását jelenti. A szocialista országok elutasítják azt az imperialista elméletet, amely a ~ konzerválása címén el akarja fojtani a nemzeti felszabadító mozgalmakat, elutasítják azt a burzsoá nézetet, amely a ~t a társadalmi életre vagy a haladó erők által tarthatatlannak vélt állapotokra is alkalmazni akarja.

sterling-övezet: 1932-ben alakították a Brit Nemzetközösség országai (kivéve Kanadát, amelynek pénze, a kanadai dollár, az USA-dollártól függ), továbbá Izland, Írország, több közel- és távolkeleti ország, valamint a Dél-afrikai Unió. A ~ országainak valutáit az angol fonthoz viszonyítják, amelyet az övezeten belül – bizonyos megkötésekkel – szabadon átválthatnak.

Stockholmi Vietnam Konferencia: →*Egyesült Államok Indokínai Háborús Bűneit Vizsgáló Bizottság*

stratégia és taktika [gör.]: a hadászatból átvett kifejezés, mellyel az osztályharcok irányításának komplex problémáit jelölik. A stratégia egy történeti időszak döntő célját és feladatait határozza meg. A taktika rövidebb időre szól, az adott helyzetre alkalmazza a stratégiát, és különösen a fő célkitűzések megvalósításának módját, eszközeit formáit határozza meg. Gyakorlatilag a ~ megfelel a politikai irányvonal fogalmának.

stratégiai áruk: olyan árucikkek, amelyeket az USA és NATO-partnerei

nem engednek a szocialista országokba szállítani.

struktúra: →*gazdasági szerkezet*

strukturális reform [lat.]: a fejlett tőkésországok kommunista pártjainak, főleg az Olasz Kommunista Pártnak, a politikai programja a gazdaság és a politika megváltoztatására. Célja a monopoltőke hatalmának megdöntése és az új típusú demokrácia megteremtése. A fokozatosság elvén alapszik. A következő területeken követel strukturális (szerkezeti) változásokat: 1. a politikai hatalom területén az államhatalom tartalmának az egész gépezetének demokratizálása, a központi és a helyi szervek összetételének megváltoztatása, a monopoltőke-ellenes erők térhódítása; 2. a gazdaság területén a monopoltőke gazdasági hatalmának megtörése, a gazdaság kulcspozícióinak demokratikus államosítása, az agrárreform végrehajtása, új demokratikus gazdaságpolitika megvalósítása; 3. a szociális vívmányok kibővítése és megszilárdítása, a monopoltőke és a nagybirtok súlyosabb megadóztatása, a kisiparosok és kiskereskedők, a széles tömegek adóinak csökkentése, a nyugdíjak emelése, a bérek emelése, a lakásépítés meggyorsítása, olcsóbb lakások építése, a lakbérek leszállítása stb.; 4. demokratikus és békeszerető külpolitika megvalósítása.

strukturalizmus [lat.]: polgári társadalomvizsgálati irányzat, amely nem osztályalapokról, hanem a társadalmi struktúrák elvont történeti összehasonlítása alapján von le következtetéseket: polgári tudományág, amely a különböző társadalmi struktúrákat elemzi.

SZ

Szabad Európa Rádió, *SZER:* a Keresztes Hadjárat a Szabadságért (Crusade for Freedom) propagandaszervezet Szabad Európa részlegének rádióadója, amely 1951-ben kezdte meg tevékenységét. Münchenben székel, 28 rövidhullámú adóval rendelkezik. Fontos eszköze az imperialisták →*fellazítási politikájá*nak, a →*lélektani hadviselés*nek és a hírszerzésnek. Nagy szerepet játszott az 1956-os magyarországi ellenforradalom előkészítésében és az ellenforradalmárok irányításában. A szovjet–amerikai kapcsolatok fejlődésével mind erősebb az amerikai törvényhozásban az a követelés, hogy a ~t és a Szabadság rádióadót, a hidegháború időszakának maradványait ne az USA költségvetéséből finanszírozzák. 1973 őszén Fulbrightnak, a szenátus külügyi bizottsága elnökének vezetésével több mint 90 törvényhozó foglalt állást a ~ állami támogatása ellen. A többség ennek ellenére megszavazta a törvénytervezetet, amelynek értelmében a két adó továbbra is állami támogatást kap.

szabad hajózás: a tengeri és a folyami hajózásnak az a szabadsága, amely a nemzetközi jog alapján a nyílt tenger fogalmából, a tengernek szabadságából, a tengerjogi egyezményekből és egyéb hajózási egyezményekből fakad (még →*nyílt tenger*).

szabad kereskedelem: a kereskedelem szabadságát követelő elméleti és gazdaságpolitikai irányzat a tőkésországokban. Elve az állami beavatkozástól mentes tőkés fejlődés. A feudalizmus ellen fellépő ipari burzsoázia haladó követelése volt. Napjainkban egyes tőkésországokban e jelszónak monopóliumellenes éle van. Különösen így van a fejlődő országokban, amelyekben a ~ követelése az imperialista protekcionizmus ellen irányul.

szabad kikötő: olyan tengeri vagy belvízi kikötő, ahol az árukat vámmentesen lehet tárolni és feldolgozni. Magyarország ~je a Csepeli ~.

szabadkőműves mozgalom: 1. liberális, nemzetközi polgári mozgalom, amely eredetileg a felvilágosodás eszméinek és a humanista törekvéseknek megvalósítására létesült a 18. sz. elején Angliában. Hierarchikus titkos szervezete külsőségeiben a középkori templomépítő kőművesek céheinek hagyományait elevenítette fel. Később elfajult, eredeti tartalmát elveszítette, a polgárság öncélú titkos társaságává alakult át, amelynek tagjai kötelezően támogatták

egymást, pozíciókat szereztek különböző hatalmi szervekben, intézményekben stb.; 2. átvitt értelemben titkos és titokzatos szövetkezés, véd- és dacszövetség; titokzatosságba burkolt, bizonyos felavató szertartásokhoz és fogalmakhoz kötött társulás.

szabadpiac: a szocialista országokban – főként a kötelező beadási rendszerrel kapcsolatban – használt fogalom, kifejezi, hogy a mezőgazdasági termelők bizonyos termékfeleslegeket szabadon értékesíthetnek. Őstermelői piacnak is nevezik.

Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége, Confédération Internationale des Syndicats Libres, CISL: 1949-ben az SZVSZ-ből kivált, jobboldali szakszervezetek alapították Londonban. Székhely: Brüsszel. Taglétszáma kb. 50 millió. Vezetői általában támogatják az imperialista kormányokat, és mindent megtettek az általuk létrehozott szakadás fenntartására. Az utóbbi időkben a ~ pozitív változásokat mutat, pl. nagyobbik része elvben egyetért az európai szakszervezetek közös akcióprogramjával, együttes felépésének szükségességével ←→ (még →*Európai Szakszervezeti Szövetség*).

szabotázs [fr.]: 1. rejtett, álcázott romboló tevékenység, titkolt ellenállás valamivel szemben; 2. a munka szándékos, tervszerű bénítása, akadályozása, a munkafegyelem tudatos bomlasztása (pl. a munkaeszközök rongálása, pusztítása, rossz munkalégkör teremtése, munkamegtagadás vagy a munkának formális, csupán látszatra történő végzése, tudatos selejtgyártás); 3. a rendeletek, rendelkezések, hivatali intézkedések végrehajtásának megtagadása vagy szándékos elodázása, eltorzítása, a felsőbb szervek tevékenységének megbénítása.

szakosítás (specializáció): a →*társadalmi munkamegosztás* meghatározott formája, amely azt jelenti, hogy egyes termékek vagy részegységeik elkészítése különböző üzemekben történik. A ~ nemzetközi méretekben a szocialista →*integráció* keretében is megvalósul, a →*KGST* keretén belül mind több termék ~ára születik megállapodás. A ~ hozzájárul a műszaki fejlődéshez, az önköltség csökkentéséhez. A ~nak előfeltétele a termelés szabványosítása.

szakszervezetek: a munkásosztály és a többi dolgozó rétegek legszélesebb tömegszervezetei. A tőkésországokban az osztályharc alapján álló ~ (a ~ egységét a jobboldali szociáldemokraták, a keresztény pártok megbontották és külön ~et hoztak létre) harcba viszik a dolgozókat a gazdasági és szociális célkitűzésekért, az élet- és munkakörülmények javításáért, a műveltségi színvonal emeléséért. E harcban összefogásra törekednek – több országban sikerrel – a más ~be tömörült vagy szervezetlen dolgozókkal. A szocialista országokban a ~ a szocializmus építésére mozgósítják a dolgozókat, hiszen ez fejezi ki leginkább a dolgozók érdekeit. Egyszersmind védik a dolgozókat a →*Munka Törvénykönyve* meg-

sértőivel szemben. Bevonják tagjaikat a gazdasági és politikai ügyek intézésébe, ezzel is segítik a munkáshatalom szilárdságát. Foglalkoznak a dolgozók világnézeti nevelésével, szervezik a szocialista építést szolgáló munkaversenyeket és mozgalmakat (→*szocialista brigádmozgalom*, újítómozgalom). Irányítják a →*társadalombiztosítási* tevékenységet. A ~ a →*demokratikus centralizmus* elvei szerint épülnek fel (→*SZOT, szakszervezeti bizottság*). A tőkésországok szakszervezeteiben az utóbbi időkben fokozódott a balratolódás, a monopoltőke-ellenes együttműködés igénye. Ettől a nagy nyugati szakszervezeti központok közül csak az amerikai zárkózik el. Általában a ~ szerepe növekszik a nemzeti és a nemzetközi keretek között folyó osztályharcban. Egyes ~ bizonyos mértékig szembefordulnak a politikai pártok jobboldali vagy engedékeny politikájával. A szakszervezetekben fokozódik a politikai érdeklődés és tevékenység. Az európai ~ közelednek egymáshoz, kialakulóban van az együttműködés közöttük, s ez erősíti az európai biztonsági és együttműködési politikát. Ezek a ~ az utóbbi években több közös tanácskozást tartottak (még →*Szakszervezeti Világszövetség, Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége, Európai Szakszervezeti Szövetség*).

Szakszervezetek Országos Tanácsa, *SZOT:* a magyar szakszervezeti mozgalom legfelsőbb szerve. A szakszervezetek kongresszusa választja. A ~nak két ülése között az elvi irányítást a megválasztott elnökség látja el. Az elnökség a folyó szervezési feladatok elvégzésére titkárságot választ.

szakszervezeti bizottság, *szb:* az üzemben, vállalatnál, intézménynél stb. doldozó szakszervezeti alapszervezetek végrehajtó és ügyintéző szerve. Feladata: a felsőbb szakszervezeti szervek és az alapszervezetek határozatai végrehajtásának biztosítása; →*kollektív szerződések* megkötése; a dolgozók felvilágosítása a politikai és gazdasági célokról; az →*üzemi demokrácia* érvényesítése, amellyel segíti a vállalat jobb irányítását, a termelés jobb megszervezését; a dolgozók érdekvédelme; a társadalombiztosítási szolgáltatások ellenőrzése; a kulturális, sporttevékenység irányítása. A ~t a bizalmiak tanácsa választja, s munkájáért közvetlenül annak tartozik felelősséggel.

Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ, SZTK (pontos nevén: SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság): a SZOT keretében működő, minden magyar állampolgár egészségvédelméről, a betegek gyógykezeléséről, a családi pótlékokról, a nyugdíjakról gondoskodó szerv.

Szakszervezeti Világszövetség, *SZVSZ:* 1945. október 3-án alakult Párizsban mint nemzetközi szakszervezeti központ. Székhelye 1951-ig, Párizs, 1967-ig Bécs, azóta Prága. Kb. 80 országban vannak tagszervezetei, melyeknek taglétszáma kb. 140 millió. Harcol a munkásosztály gazdasági érdekeinek védelméért, a demokráciáért, a békéért, a szakszervezeti mozgalom egységéért.

Megalakulása után harc bontakozott ki a tőkésekkel együttműködő szakszervezeti vezetők és a munkásosztály tényleges érdekeit védő vezetők között. A jobboldali vezetés alatt álló szakszervezetek 1949-ben szakítottak a ~gel és megalakították a →*Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségét*. A ~ legfelsőbb szerve a Szakszervezeti Világkongresszus, amely megválasztja a Főtanácsot és a Végrehajtó Bizottságot. A Főtanács választja meg az Elnökséget és a Titkárságot. (Az SZVSZ elnöke Gáspár Sándor.) A hetvenes években a ~ kapcsolatai erősödnek az egyéb szakszervezetekkel, és a szakszervezeti egységért folyó harcban is egyre nagyobb tekintélyt vív ki.

szaldó: →*egyenleg*

szanálás [lat.]: 1. pénzügyi értelemben valamely eladósodott vagy általában pénzügyi nehézségekbe jutott →*vállalat* vagy →*szövetkezet* gazdaságos működését biztosító eljárás. A ~i eljárás megindítható, ill. megindítása kötelező, ha azt a pénzügyminiszter, a →*KNEB* elnöke vagy az illetékes →*bank* javasolja. A ~i intézkedések végső soron a vállalat, a szövetkezet felszámolásához, vagy más vállalatba történő beolvasztásához is vezethetnek; 2. területrendezési értelemben: az a folyamat, amikor valamilyen új építkezés céljából az adott területen levő régebbi épületeket lebontják; 3. politikai értelemben: az adott politika, kormányzati irányvonal rezsim tehermentesítése, változtatása engedményekkel az eredeti célok megtartása érdekében.

szankció [lat]: 1. a törvény jogerőre emelése, szentesítése; hivatalos jóváhagyás, megerősítés, a felsőbb szervek vagy hivatali személyek hozzájárulása valaminek a végrehajtásához; a 2. kötelező erő, érvény, érvényesség jogerősség; 3. büntetés, megtorló intézkedés; büntető rendelkezés vagy jogszabály illetve annak alkalmazása; 4. a nemzetközi jogban a nemzetközi egyezmény megszegése esetén alkalmazott büntető vagy megtorló (gazdasági, politikai, katonai) rendszabály a szerződésszegő állammal szemben. E rendszabályokat a nemzetközi jog alapján nemzetközi szerződések, egyezmények, okmányok rögzítik, illetve határozzák meg.

szárnyas rakéta *(cruise missile)*: nukleáris robbanófejjel ellátható, nagy találati pontosságú, nem ballisztikus rakéta; kilőhetők szárazföldről, repülőgépekről, tengeri indítóállomásokból; alacsonyan szállnak és így kivonják magukat a lokátorok figyeléséből. Lényegileg automatikus robotrepülőgép. Vannak nagy hatótávolságú típusaik, ezek hadászati fegyverek, ezért a →*SALT* körébe tartoznak.

szegény–gazdag országok ellentéte: hamis elmélet, amely korunk fő ellentmondásának nem a →*szocializmus* és a →*kapitalizmus*, hanem a szegény és a gazdag országok ellentmondását tekinti, anélkül, hogy a különbségek okait vizsgálná. A maoista propagandában is nagy helyet kap. Rokon elmélet az →*Észak–Dél ellentét*tel, a →*fehérek–színesek ellentétével.*

szegregáció [lat.]: elkülönítés, különválasztás (még →*apartheid*).

szekció [lat.]: 1. intézmény, egyesület, szervezet, vállalat olyan tagozata, osztálya, részlege, csoportja, amelynek meghatározott feladatai és funkciói vannak; 2. kongresszus, konferencia, tanácskozás képviselőiből választott vagy kijelölt csoport meghatározott kérdések kidolgozására.

szekta [lat.]: az uralkodó egyházaktól különvált csoport. A tőkésországokban a ~k gyakran a néptömegek spontán tiltakozását jelentik. A szocialista országokban is találhatók még ~k, ezek vallási szertartásait a valamennyi vallási szervezet számára megszabott keretek között engedélyezik. Átvitt értelemben elkülönült, zárt csoport.

szektarianizmus [lat.]: „baloldali" elhajlás a forradalmi munkásmozgalomban; szűk csoportosulásra irányuló, a tömegeket lebecsülő, szubjektív törekvés; képviselői a marxizmust dogmatikusan értelmezik, nem veszik figyelembe a helyzet sajátosságait, türelmetlenek, ezért irreális célokat tűznek ki, következésképpen elszakadnak a széles néptömegektől. A kommunista pártokra rendkívül veszélyes, mert a párt legfőbb erejét, a tömegekkel való kapcsolatát gyengíti (még →*„baloldaliság"*).

szelektív enyhülés: egyes burzsoá politológiai és publicisztikai értelmezésekben olyan nemzetközi enyhülési folyamat és politika, amely nem egyetemes, sőt tagadja az →*enyhülés* egyetemességét. Hirdetői szerint külön kell választani azokat a nemzetközi kérdéseket, amelyekben megengedhető a közeledés, és amelyekben nem, továbbá meg kell jelölni azokat az országokat, amelyekkel megengedhető az enyhülés megvalósítása (pl. egyes szocialista országok „liberalizálása" fejében). Ez az enyhülés ellenzésének egyik álcázott formája, ill. szűk keretek közé szorítási kísérlete. Része a →*szocialista közösség* egységének megbontására irányuló politikának.

szelektív fejlesztés: a népgazdaság, annak ágai, illetve a vállalatok olyan fejlesztése amely meghatározott kritériumok (alapvetően a hatékonyság) alapján dönt a fejlesztendő, szinten tartandó, illetve visszafejlesztendő termékek között.

személyi kultusz: egy adott személy mértéktelen felmagasztalása, tömjénezése, hízelgőkkel és hódolókkal való körülvétele. A marxizmus–leninizmustól és a szocializmustól mélységesen idegen jelenség. Semmi köze sincs ahhoz, ahogyan a marxizmus–leninizmus megítéli a néptömegek és a személyiségek történelmi szerepét. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a ~ nagyon súlyos következményekkel jár az élet valamennyi területén, de a szocializmus végül is nem tűri meg, következményeivel együtt felszámolja.

szenátus [lat.]: több kapitalista országban, pl. az USA-ban, Olaszországban, Belgiumban a parlament felsőháza.

(Az ókori Rómában a legfelsőbb hatalmi szerv volt.)

szeparatizmus [lat.]: törekvés és különválásra, elszakadásra; széthúzás, egységbontás. Pl. a sok nemzetségű burzsoá államok nemzeti kisebbségeinek törekvése az elkülönülésre, önálló államok vagy autonóm területek létrehozására. A nemzeti felszabadító mozgalomtól eltérően rendszerint nem tömegmozgalom, hanem általában a kisebbségi burzsoázia szűkebb köreinek érdekeit fejezi ki. Rendszerint negatív értelme van (amennyiben haladásellenes).

SZER: →*Szabad Európa Rádió*

szervilizmus [lat.]: szolgalelkűség, szolgai alázatosság, hajbókolás.

Szilárdság Frontja →*arab egység*

szimpozion [gör.]: szűkebb körű nemzetközi tudományos tanácskozás, amely körülhatárolt szakmai kérdéseket tárgyal. A nemzetközi tudományos tanácskozások elterjedt formája. Gyakorlatilag azonos a tudományos tanácskozások, eszmecserék, konferenciák fogalmával, s nemcsak a nemzetközi rendezvényekre vonatkozik.

szindikalizmus [gör.]: kispolgári opportunista irányzat a munkásmozgalomban, főleg a szakszervezetekben. Hívei csak a gazdasági harcot tekintik fontosnak, elvetik a politikai harcot, tagadják a párt vezető szerepét. A dolgozók legfőbb szervezeti formájának a szakszervezeteket tekinti.

szindikátus [gör.]: a tőkés monopolszervezeteknek a *kartell*nél fejlettebb formája. A ~ban részt vevő vállalatok jogi önállóságukat megőrzik, de bizonyos célokra (értékesítés, beszerzés, nyereségelosztás stb.) közös szervezetet létesítenek.

szinódus [gör.]: legfelső egyházi tanács, gyűlés; egyházi zsinat. Az oroszországi pravoszláv egyház igazgatásának legfelsőbb kollektív szerve.

szociáldemokrácia: munkásmozgalom egyik ideológiai-politikai áramlata, amely a 19. sz. utolsó harmadában alakult ki. Kezdetben lényegében a marxizmus talaján állt, forradalmi, nézeteket hirdetett, terjesztette a szocialista tanokat, elősegítette a munkásosztály tömegpártjának létrejöttét. Az imperializmus kialakulása idején, a 19. sz. végén és a 20. sz. elején, egyre inkább eltért a marxizmustól, és mindinkább hajlott az opportunizmus, a reformizmus felé. Az első világháború alatt a szociáldemokrata pártok az imperialista kormányok oldalára álltak. Ettől az időtől használatos a szociáldemokratizmus fogalma a politikai következetlenség, az osztályellenséggel szembeni engedékenység, az antikommunizmus, a nyílt opportunizmus, a reformizmus egy fajtájának megjelöléseként. Az utóbbi időben több szociáldemokrata pártban erősödik a balratolódás folyamata, a reálpolitikai törekvés. A szociáldemokrata pártok szociális reformokra törekednek, számos esetben bírálják az állami monopolkapitalizmus egyes negatív vonás-

sait, a munkásellenes intézkedéseket, a multinacionális vállalatokat stb. A szociáldemokrata irányzatok között jelentős különbségek vannak. A gyakorlati politikában különbséget kell tenni a jobboldali és a baloldali irányzatok, valamint más (közbülső) irányzatok között. A ~ sommás elítélése káros a kommunista mozgalomra is. A ~ pozitív jelenségei lehetőséget adnak egyes területeken a kommunista pártok és a szociáldemokrata pártok együttműködésére. Egyes szociáldemokrata pártok (pl. az NSZK-ban) a nemzetközi helyzetet reálisabban ítélik meg, mint a polgári pártok többsége, s elősegítik a nemzetközi enyhülés folyamatát (még →*szocialista pártok, demokratikus szocializmus, Szocialista Internacionálé*).

szocialista brigádmozgalom: a munkaversenynek hazánkban a hatvanas évek eleje óta meghonosodott formája. A brigádok célja a jobb gazdasági eredmény, a tagok szakmai-politikai műveltségének növelése, a szocialista emberideál elérése. A szocialista munkaverseny legfontosabb formája. Jelszava: „szocialista módon dolgozni, tanulni, élni".

szocialista demokrácia: új típusú demokrácia, azonos a néphatalom fogalmával. A kizsákmányolás megszűnésén, az osztályantagonizmusok felszámolásán és a szocializmus erősödésén alapul. Biztosítja a néptömegek részvételét a szocialista állam tevékenységében. Nemcsak jogokat nyújt, hanem megteremti a jogok gyakorlásának feltételeit is. Erősítése és fejlesztése állandó feladat a szocialista országokban. Pl. hazánkban a ~ igen nagy fejlődésen ment és megy át. A Magyar Népköztársaságban 1970-ben továbbfejlesztették az országgyűlési választások és a tanácsválasztások rendszerét, módosították a választási törvényt. 1971-ben új törvényt alkottak a →*tanácsok* társadalmi, politikai szerepének, gazdasági tevékenységének fejlesztésére. Kidolgozták az államigazgatási munka fejlesztésének elveit. 1972-ben módosították az →*alkotmány*t. Következetesen érvényesítik a szocialista törvényesség alapvető követelményeit, fejlesztik a demokratizmust stb. (még →*demokrácia, proletárdiktatúra*).

szocialista forradalom: →*forradalom*

szocialista hazafiság: →*hazafiság*

Szocialista Internacionálé: (Socialist International): a szociáldemokrata és szocialista pártok nemzetközi szervezete. 1951-ben alakult Frankfurt am Mainban. Alapelvei az alapító dokumentumban („A demokratikus szocializmus célja és feladatai"), és az 1962-ben elfogadott oslói deklarációban („Napjaink világa – szocialista perspektíva") vannak összefoglalva. Ezek szerint a ~ célja a →*„demokratikus szocializmus"* és elveti a kommunista pártokkal való együttműködést. A hatvanas évek vége óta a ~ és egyes tagpártjai fontos nemzetközi kédésekben, főleg az európai biztonság, a leszerelés kérdéseiben reálisabb álláspontra helyezkedtek. A hetvenes évek-

ben a ~ nagy energiát fordít arra, hogy kiterjessze befolyását a fejlődő országokra. A ~ székhelye London, vezető szerve a 3 évenként tartott kongresszuson választott Tanács és Iroda. Elnöke Willy Brandt (még → *szocialista pártok*, *szociáldemokrácia*).

Szocialista internacionalizmus: az utóbbi években használatos fogalom, amely kifejezi a → *proletár internacionalizmus* elveinek alkalmazását a → *szocialista közösség* államainak kapcsolataira. A → *szocialista világrendszer* létrejöttével a történelemben először fejlődtek ki az államok olyan új típusú kapcsolatai, amelyeket a kölcsönös támogatás és segítségnyújtás, a közös és sajátos érdekek összehangolása, az egyenjogúság, szuverenitás tiszteletben tartása hat át. Az ilyen összefogás meggyorsítja a szocializmus előrehaladását, s ez hatással van a haladó erők harcára. A ~ alapján megvalósuló gazdasági összefogás szervezete a → *KGST*, a külpolitika összehangolását és a szocialista országok védelmi erejének növelését szolgálja a → *Varsói Szerződés* Szervezete. A ~ szellemében mindinkább megvalósul a szocialista országok népeinek egymáshoz való közeledése. A szocialita országok ereje az internacionalista testvéri összefogás révén meghatványozódik.

szocialista iparosítás: a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka gazdaságpolitikájának fontos része, a gépi nagyipar – elsősorban a nehézipar – megteremtése s olyan fejlesztése, amely biztosítja a népgazdaságnak az új technikai alapokon való átszervezését, a szocialista gazdasági formák győzelmét, az ország védelmét a kapitalista világgal szemben, és megteremti az életszínvonal emelésének alapjait. A ~ mindezzel létrehozza a szocialista társadalom → *anyagi-műszaki bázisát*. A történelemben eddig minden szocialista országban szükségszerű volt, és a jövőben is az lesz olyan országokban, amelyek viszonylag elmaradott iparral lépnek a szocializmus építésének útjára. A szocialista országoknak – a SZU-tól eltérően – már általában nem kell a nehézipar minden ágát kifejleszteniük, mert felhasználhatják a szocialista nemzetközi munkamegosztás előnyeit. A ~ üteme jóval gyorsabb, mint a tőkés iparosításé volt, mert a tervgazdaság lehetővé teszi a → *termelőerők* optimális felhasználását (még → *ötéves terv*).

szocialista közösség: A Varsói Szerződés és a KGST tagállamainak gyűjtőneve, kifejezi a → *szocialista világrendszer*ben a szocialista államok eddig elért legmagasabb színvonalú politikai, gazdasági, katonai, tudományos és kulturális együttműködését és kölcsönös támogatását. A ~ államai közötti együttműködés a → *szocialista internacionalizmus* elvén alapul, s a szoros kapcsolatot a következő tényezők biztosítják: ezen államokat vezető kommunista pártok együttműködése; átfogó tapasztalatcsere; a külpolitika összehangolása; katonai együttműködés (→ *Varsói Szerződés* Szervezete); a szocialista gazdasági integráció érdekében végzett munka (→ *Köl-*

csönös Gazdasági Segítség Tanácsa); a a szerződéses kapcsolatok rendszeres továbbfejlesztése.

szocialista külpolitika: a szocialista országoknak a marxizmus–leninizmus elméletén alapuló külpolitikája. Célja, hogy a legkedvezőbb nemzetközi feltételek alakuljanak ki a szocializmus és a kommunizmus építéséhez, a társadalmi haladáshoz, a népek és az államok világméretű együttműködéséhez, hogy biztosítsa a békét. Alapelve, a →*szocialista internacionalizmus*, amelynek érvényesítése biztosítja a szocialista országok közösségének egységét és erejének növekedését. A ~ szolidáris a demokratikus szabadságjogokért, a békéért, a társadalmi haladásért, a szocializmusért küzdő erőkkel, s támogatja az agresszió sújtotta népeket, segíti a →*nemzeti felszabadító mozgalmak*at, támogatja a nemrég felszabadult fiatal nemzeti államokat és népeiket, amelyek harcban állnak az imperializmus neokolonialista politikájával. A ~ fontos alapelve a különböző társadalmi rendszerű országok →*békés egymás mellett élése*. A szocialista államok külpolitikájukat főleg a →*Varsói Szerződés Szervezet*ének keretében hangolják össze.

szocialista mezőgazdaság: →*mezőgazdaság szocialista rendszere*

szocialista nemzet: olyan nemzet, amely a szocializmus építésében jön létre, nincsenek benne kibékíthetetlen osztályok és osztályellentétek. Alapja a munkásosztály és a szocialista nagyüzemben dolgozó parasztság szövetsége. Idegen tőle a nacionalizmus minden megnyilvánulása, és erősödnek benne a szocialista hazafiság és internacionalizmus vonásai.

szocialista népgazdasági rendszer: a szocialista vállalatoknak, termelési ágaknak a tervgazdaság által egybefogott összessége. Alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona. Főbb jellemzői továbbá: a termelés célja a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése, s ennek fő útja a termelésnek a fejlettebb technika alapján történő szüntelen növelése és tökéletesítése; a termelőerők és a termelés tervszerű és szakadatlan fejlődése; az anyagi javak elosztása a végzett munka alapján történik; a nemzeti jövedelem a dolgozóké; az államhatalom a dolgozóké, akik a maguk és az egész társadalom javára dolgoznak.

szocialista orientáció: azokra a →*nemkapitalista út*on járó országokra vonatkozik e kifejezés, amelyekben marxista–leninista típusú (esetenként még alakulóban levő) pártok irányítják a gazdaság és a társadalom átalakítását. A szocialista országok minden lehetséges támogatást megadnak ezen országoknak.

szocialista pártok: különböző elnevezések (munkás, szociáldemokrata, szocialista) alatt működő, többségükben reformista, opportunista pártok. Megközelítőleg 50 szociáldemokrata (szocialista) párt működik a világon, kb. 17 millió taggal. Legerősebbek Nyugat-

Európában, különösen Angliában és az NSZK-ban, ahol a munkások nagy részét befolyásolják. A ~ munkásmozgalmi múlttal bírnak, jelenleg azonban általában a tőkés rendszer védői, ahol kormányon vannak, ott rendszerint „ügykezelői", többnyire antikommunisták, a NATO támogatói, bár az utóbbi időkben mind többen felülvizsgálják nézeteiket, árnyaltabb politikát alakítanak ki. A ~ban vannak újra erősödő baloldali irányzatok és csoportok is, ezek időnként éles harcban állnak a jobboldali vezetőkkel. A kommunista pártok fontos feladatuknak tekintik, hogy együttműködjenek e pártok tömegeivel és baloldali irányzataikkal. Az egyes tőkésországokban a kommunista pártok sorozatos javaslatokat tesznek e pártoknak a monopóliumok elleni együttműködésre, a háborús politika elleni közös harcra (még *→munkásmozgalom, szakszervezetek, szociáldemokrácia, demokratikus szocializmus, Szocialista Internacionálé).*

szocialista szektor: a szocialista országok gazdaságának szocialista termelési viszonyok között működő része. Jellemzője a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a tervszerű termelés, a munka szerinti elosztás. Hozzátartoznak az állami tulajdonban levő vállalatok, a bankrendszer és a szövetkezetek, beleértve a mezőgazdasági termelőszövetkezetek keretében működő háztáji gazdaságokat is.

szocialista tulajdon: a társadalmi tulajdonnak a szocialista gazdaságra jellemző formája, amely kizárja a kizsákmányolást. Két formája van: állami (össznépi) és szövetkezeti tulajdon. Ezek közül a főbb forma az állami tulajdon, hiszen a termelési eszközök döntő többsége állami tulajdonban van. „Az állami és a szövetkezeti tulajdon egy típusú ~, de különbség van közöttük a munka társadalmasításának fokában, az irányítás, a jövedelemelosztás módjában. Az állami tulajdon társadalmasításának foka magasabb." (Az MSZMP XI. kongr.-ának határozatából.) A szövetkezeti tulajdon főleg a mezőgazdaság területén létezik, de szerepe van az iparban is *(→ipari szövetkezet).* A kétféle tulajdon különbségei a következők: 1. az állami tulajdon össznépi vagyon, a szövetkezeti tulajdon a dolgozók egyes kollektíváinak tulajdona; 2. az állami vállalatok részére az állam bocsátja rendelkezésre az eszközöket és rendelkezik jövedelmük felett, a szövetkezetek az egyesült tagok vállalkozása, ők rendelkeznek a jövedelemmel is; 3. az állami vállalatokban egyszemélyi felelős vezetés van, az állam által kinevezett igazgatók útján, a szövetkezetek igazgatása kollektív, a közgyűlés által választott elnök vezetésével. Mint az MSZMP programnyilatkozata kifejti, a ~ két formájának fejlesztése útján fog kialakulni a termelési eszközök és egyéb közjavak magasabb szintű össznépi, kommunista tulajdona.

szocialista verseny: a szocializmusban a dolgozók önkéntes mozgalma a termelési feladatok jobb megoldása, a gazdasági eredmények növelése végett. Alapelve egymás segítése, fő formái az egyéni és a csoportos verseny, ez utóbbin

belül egyre nagyobb teret kap a *→szocialista brigádmozgalom*, a szocialista üzem, vállalat címéért folyó vetélkedés.

szocialista világpiac: *→világpiac*

szocialista világrendszer: a szocializmus és a kommunizmus útján haladó szuverén országok társadalmi, gazdasági és politikai összessége. Korunk legdinamikusabban fejlődő tényezője, a világforradalmi folyamat, a békeharc, az antiimperializmus döntő és fő ereje. A ~ hez tartozó országoknak azonos típusú a gazdasági rendszerük, az államrendjük; közösek az érdekeik, közös az ideológiai alapjuk, azonos a céljuk: a kommunizmus megvalósítása. Egyszersmind fejlődésükre hatnak sajátos viszonyaik (eltérő gazdasági fejlettség, különbség a fejlődés ütemében, a közös célok megvalósításának különböző módjai és formái stb.). A ~ országai egy csoportjának fontos nemzetközi szervezete *→KGST* és a *→Varsói Szerződés* Szervezete. A szocialista országok együttműködésének alapelve a *→proletár internacionalizmus*, az egyenjogúság, a függetlenség, a szuverenitás, a kölcsönös segítségnyújtás. A ~ államai a világ területének 26%-át foglalják el, bennük él a világ népességének 35%-a (több mint 1,2 milliárd ember). A ~ országai a világ ipari termelésében 1978-ban 39–40%-kal részesedtek. Ebben döntő szerepet játszanak az európai szocialista országok.

szocializmus: 1. a kapitalizmust szükségszerűen felváltó, a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló, kizsákmányolástól mentes társadalmi-gazdasági alakulat, a *→kommunizmus* alsó foka (*→szocialista népgazdasági rendszer*). Megvalósításának döntő feltétele a szocialista forradalom, a munkásosztály politikai hatalmának kivívása, a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele, a ~ alapjainak lerakása; 2. olyan nézet, amelynek célja a kapitalizmus és minden kizsákmányolás, elnyomás, társadalmi igazságtalanság elleni küzdelem, a szocialista forradalom, a kizsákmányolás nélküli társadalom létrehozása (még *→tudományos szocializmus*); 3. korunkban a világ fejlődését egyre inkább meghatározó erő.

szocializmus alapjainak lerakása: a szocializmus építésének első szakasza, melyben felszámolják a tőkés termelési viszonyokat, a kisárutermelők zömét szövetkezetekbe tömörítik, bevezetik a tervgazdálkodást. Ebben a szakaszban válnak uralkodóvá a szocialista termelési viszonyok a népgazdaságban. Az iparilag kevésbé fejlett országokban e szakaszban látnak hozzá a *→szocialista iparosítás*hoz. Megszüntetik a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, s uralkodóvá válik a marxista–leninista világnézet. Új osztályviszonyok alakulnak ki. Az életszínvonal tekintetében felszámolják a kapitalizmustól örökölt nyomort, a munkanélküliséget, biztosítják a szervezett egészségügyi, szociális ellátást. Hazánkban 1962–63-ban fejeződött be a ~.

szocializmus építése: a szocializmus alapjainak lerakását követő időszak.

Ebben a szakaszban a népgazdaság minden területén létrejönnek a szocializmus korszerű termelőerői, kizárólagossá válnak a szocialista termelési viszonyok, kiteljesedik a kultúrforradalom, tovább emelkedik a dolgozók életszínvonala. A szocialista viszonyok minden területen megszilárdulnak és tovább fejlődnek. Eredményeként felépül a →*fejlett szocialista társadalom*, létrejönnek a →*kommunizmus* építésére való átmenet feltételei. Hazánkban jelenleg a fejlett szocialista társadalom építésén dolgozunk.

szocializmus építésének általános törvényszerűségei: →*moszkvai értekezletek*

szociálpolitika: azoknak a céloknak, intézkedéseknek az összessége, amelyek a lakosság szociális viszonyainak javítására, anyagi, kulturális körülményeinek, életszínvonalának emelésére vonatkoznak.

szociológia [lat.–gör.]: társadalomtudomány, amely a társadalmi rendszerek fejlődésének és működésének törvényszerűségeivel, a társadalom szerkezetével, annak változásaival, a változások törvényszerűségeinek és hatásainak felderítésével foglalkozik, a társadalom egészében és részeiben lejátszódó jelenségek összefüggéseit, az emberek szociális magatartásának törvényszerűségeit vizsgálja. Két alapvető irányzata van: a polgári és a marxista–leninista. A polgári ~ mai formái többnyire megrekednek a társadalom jelenségeinek empirikus leírásánál. Vizsgálatai szerint erősen specializálódik (ipari, nevelés-, család ~ stb.). Tapasztalati anyagokat gyűjt össze és gyakorlati alkalmazásra törekszik. A burzsoázia is felhasználja a ~i vizsgálatokat (pl. a közvélemény tanulmányozásában, a propaganda szervezésében, az optimális vezetési módszerek kutatásában, az „emberi kapcsolatok" kiépítésében stb.). A marxista ~ alapja és kiindulópontja a marxizmus–leninizmus társadalomelmélete. Kutatásaival ezt az elméletet gazdagítja és teszi konkrétabbá. A szocialista országokban különösen az utóbbi időkben indult gyors fejlődésnek. Vizsgálja a szocializmus építésének általános és sajátos törvényszerűségeit, az emberek szociális helyzetét és problémáit, a munkához való viszonyt, a családi viszonyokat, a városiasodás problémáit, a vezetés tökéletesítésének kérdéseit stb.

szolidáris [lat.]: tevőlegesen és támogatóan egyetért bizonyos nézetekkel és gyakorlattal, az összetartás érzésétől és a közös felelősségtől vezetve (még →*szolidaritás*).

szolidaritás [lat.]: nézetek és érdekek közössége; aktív együttérzés mások nézeteivel vagy cselekedeteivel; a fellépésekben és cselekedetekben megnyilvánuló egyetértés. A →*proletár internacionalizmus*ból következik, hogy a kommunista és munkáspártok, a szocialista országok szolidárisak más országok munkásmozgalmával, támogatják egymás harcát.

SZOT: →*Szakszervezetek Országos Tanácsa*

szovhoz [or.]: állami tulajdonban levő mezőgazdasági nagyüzemek (állami gazdaságok) a SZU-ban.

szovjet—amerikai kapcsolatok: a ~ alakulása napjainkban a *→békés egymás mellett élés* térhódításának egyik legfontosabb területe. A SZU külpolitikai elveihez hűen már hosszú idő óta javasolta a kapcsolatok normalizálását. A ~ fontosságának felismerése a nemzetközi erőviszonyokban végbement változások késztették az USA vezetőit, különösen a hatvanas évek végétől, amikor az uralkodó körökben polgárjogot nyert az a tény, hogy a SZU az USA-val egyenértékű katonai erővel rendelkezik, s egy nukleáris világháborúnak nem lehet Amerika a győztese. A kényszerű felismeréstől egyenes út vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a két vezető nagyhatalmat különleges felelősség terheli az emberiség békéjének megőrzéséért, a válsággócok felszámolásáért, s a katonai konfrontáció időszakát fel kell váltania a békés egymás mellett élés s a tőle elválaszthatatlan gazdasági-kulturális-politikai-ideológiai harc korszakának. Ez a felismerés jutott kifejezésre az 1972 májusában, Moszkvában megrendezett első szovjet–amerikai csúcstalálkozón, amelyen megfogalmazódtak a szovjet–amerikai kapcsolatok alapelvei, megállapodás született a rakétaelhárító rendszerek és a hadászati támadó fegyverrendszerek korlátozásáról *(→SALT)*. Ugyanakkor megállapodások egész sora jött létre a környezetvédelmi, orvosi, egészségügyi, űrkutatási, műszaki és tudományos együttműködésről. A második csúcstalálkozón, 1973 júniusában, amikor L. I. Brezsnyev R. Nixon elnök látogatását viszonozva az USA-ba látogatott, fontos elvi megállapodás született a nukleáris konfliktusok megelőzéséről, a SALT-tárgyalások folytatása irányelveiről, az atomenergia békés felhasználásáról, a légiforgalmi, oceanográfiai, szállítási, mezőgazdasági és kulturális együttműködésről. Az 1974. június–júliusi harmadik csúcstalálkozón (ezúttal ismét Nixon elnök látogatott el a SZU-ba) korlátozták a rakétaelhárító rakétarendszerek számát (a korábbi két rendszerrel szemben ezúttal a két ország csak egy-egy ilyen rendszert építhet ki), megállapodtak abban, hogy legkésőbb 1978-ig megkötik az 1985-ig érvényes, a hadászati támadó fegyverrendszereket tovább korlátozó megállapodást. Egyúttal továbbfejlesztették az 1963-ban kötött *→atomcsend-egyezményt*, jelentősen korlátozva a föld alatti nukleáris robbantások erejét és számát. A tárgyalások során megkötötték a hosszú lejáratú gazdasági, ipari és műszaki együttműködési megállapodást, további megállapodások születtek az energetikai, lakásépítési stb. együttműködésről. Az 1974. novemberi, Vlagyivosztokban tartott negyedik csúcstalálkozó, amelyen Gerald Ford képviselte az USA-t, ismét állást foglalt a kapcsolatok továbbfejlesztésének szükségessége, s mindenekelőtt az új SALT-egyezmény megkötése mellett. Carter elnökségének kezdeti időszakában átmenetileg visszaesett az enyhülési folyamat és elhidegültek a ~. Ezzel összefüggésben elhúzódtak a

SALT–2. szerződés megkötésével kapcsolatos tárgyalások. Noha 1979 júniusában Bécsben L. I. Brezsnyev és J. Carter aláírta a SALT–2. szerződést, az USA szenátusa 1980 januárjában a →*Carter-doktrína* szellemében a ratifikálás elhalasztása mellett döntött, és a kormány a →*hidegháború* felújítására, a ~ leépítésére törekszik.

szovjetek [or.]: a dolgozók választott küldötteinek testülete a SZU-ban. Alulról felfelé felépített államhatalmi és államigazgatási szervek, rajtuk keresztül valósul meg a dolgozó nép hatalma.

szovjet–nyugatnémet kapcsolatok: az NSZK-ban 1969-ben hatalomra jutott Brandt-kormány, felismerve a nemzetközi és az európai erőviszonyokat, szakított a korábbi kormányok hidegháborús politikájával, s az 1970. augusztus 12-én Moszkvában aláírt szovjet–nyugatnémet szerződéssel elismerte a második világháború nyomán kialakult európai határok sérthetetlenségét és lemondott az erőszak alkalmazásáról. A →*berlini kérdéssel* kapcsolatos négyhatalmi szerződés előkészítette a gazdasági kapcsolatok jelentős fejlődését, majd 1973-ban L. I. Brezsnyev látogatását az NSZK-ban. Az NSZK a SZU elsőszámú tőkés kereskedelmi partnere lett. A Brandt-kormányt felváltó Schmidt-kabinet is hitet tett a ~ fejlesztése mellett.

szőnyegbombázás: a második világháborúból származó kifejezés arra, hogy egy légikötelék egyidejűleg nagy mennyiségű bombaterhet szór le valamely behatárolt területre. A második világháborúban ilyen ~ pusztította el Drezda városát. Ezek azonban arányaikat tekintve eltörpültek az amerikai imperialisták vietnami agressziója során a VDK ellen végrehajtott ~okhoz viszonyítva: több mint 7 millió tonna bombát szórtak le Vietnamra, ami kétszerese annak a tömegnek, amit a szövetségesek a második világháború során a fasiszta hatalmak területére szórtak le.

szövetkezet: a tagok önkéntes társulásán alapuló kollektív vállalat, meghatározott gazdasági tevékenység ellátására (termelés, beszerzés, értékesítés, szolgáltatások és hitelek nyújtása, lakásfenntartás stb.). Megtalálhatók a kapitalizmusban is – ahol bizonyos antikapitalista jellegük is van, bár általában ezek is tőkés befolyás alatt állnak –, de széleskörűen a szocialista országokban terjedtek el. A szocialista országokban legfontosabb formái a →*termelőszövetkezet*ek, amelyek Magyarországon a mezőgazdasági termelés nagyobb részét szolgáltatják. Szerepük van az iparban, a szolgáltatásban, a lakásépítésben és -fenntartásban, a kereskedelemben és a hiteléletben is.

Szövetkezetek Országos Szövetsége, SZÖVOSZ: az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek (azelőtt földművesszövetkezetek) országos központja. Közvetlen gazdasági tevékenységet nem folytat, a tagszövetkezetek, ill. megyei tagszövetségek (MESZÖV-

ök) szövetkezetpolitikai, szakmai és szervezeti irányítását látja el s ezek tevékenységét ellenőrzi. Az országos szervezést igénylő gazdasági feladatok ellátására központi vállalatokat hoz létre. (SZÖVÉRT, MAVAD, a gyógynövényekkel foglalkozó vagy a méhészeti vállalat stb.)

Szövetség a Haladásért (Alianza Para el Progreso, Alliance for Progress): az USA kormányának programja, hogy gátat vessen a kubai forradalom eszméi továbbterjesztésének, biztosítsa az amerikai tőke zavartalan működését Latin-Amerikában. A program keretében 10 évre 20 milliárd dollár „pénzügyi segélyt" ajánlott fel a latin-amerikai országoknak. Célul tűzte ki – hogy elejét vegye a forradalmi mozgalmaknak – a földreformot, az írástudatlanság megszüntetését és a gazdasági élet fejlesztését. Az →*Amerikai Államok Szervezete* az 1961. augusztusi →*Punta del Este-i* (Uruguay) *konferencián* elfogadta a programot. A program azonban kudarcba fulladt, s ezt 1969 októberében lényegében Nixon volt elnök is elismerte. Az amerikai monopóliumok a programot felhasználták latin-amerikai pozíciók megszilárdítására, a gazdasági függés fokozására. A latin-amerikai országok a kilenc évre előirányzott 18 milliárd dollár helyett csak 9 milliárdot kaptak, ugyanakkor Latin-Amerika országainak részesedése az USA piacán 21%-ról 13%-ra csökkent, az érintett országok minden kapott dollárból 90 centet kötelesek voltak az USA-ban elvásárolni (még akkor is, ha a szükséges árut máshol olcsóbban szerezhették volna be). A latin-amerikai országok az egyenlőtlen kereskedelmi feltételek miatt évi 1,5 milliárd dollárt veszítettek.

Szövetséges Ellenőrző Bizottság: a második világháború után az antifasiszta koalíció vezető hatalmainak – SZU, USA, Nagy-Britannia és Franciaország – megbízottaiból alakult. Azt a feladatot kapta, hogy ellenőrizze a fegyverszüneti egyezmények betartását Németországban és a háborúban vele szövetséges országokban. A békeszerződések megkötése után beszüntette tevékenységét, mivel a legfontosabb békeszerződés, a német békeszerződés megkötésére az imperialista országok hidegháborús politikájának kibontakozása miatt nem kerülhetett sor.

Szövetséges és Társult Hatalmak: az első világháború utáni békeszerződésekben így nevezték az Antantot (fr. Entente – egyezmény, Anglia, Franciaország és Oroszország közötti szövetség) és a köréje csoportosuló államokat. A második világháború utáni békeszerződésekben így nevezték a fasiszta országok agressziójával szemben álló államokat. Ezen belül Szövetséges Hatalmaknak nevezték a cselekvőleg, nagy erőkkel harcoló államokat, Társult Hatalmaknak azokat az államokat, amelyek hadiállapotban voltak ugyan a fasiszta országokkal, de nem vettek részt a harcban jelentős erőkkel.

Szövetség-gázvezeték: hét szocialista ország együttműködésével épülő 2750 km hosszú földgáz távvezeték, amelyen 1978 őszétől az Ural melletti Oren-

burgból a szovjet földgáz eljut Bulgáriába, Csehszlovákiába, Lengyelországba, Magyarországra, az NDK-ba és Romániába. Építésére 1974 júniusában a →*KGST* 28. ülésszakán kötöttek egyezményt. Magyarország az ötödik szakaszon végzett építési munkákat (kompresszorokat, lakóépületeket stb. épített). A vezeték évi 28 milliárd m^3 földgáz szállítására alkalmas, ebből 2,8 milliárd m^3 jut el Magyarországra. A vezeték 1979 januárjában lépett üzembe.

szövetségi politika: a kommunista és munkáspártok arra irányuló politikája, hogy szilárd osztályszövetség, a nép mind szélesebb rétegeinek összefogása valósuljon meg a szocialista célok eléréséért. Magyarországon e politika a népi-nemzeti egység keretein belül a munkások, parasztok, értelmiségiek, a kommunisták és pártonkívüliek, a párt és a széles néprétegek szövetségét jelenti. Az összefogás szervezeti kerete a →*Hazafias Népfront*.

szövetségi szerződés: megállapodás, amelynek értelmében két vagy több állam kölcsönösen kötelezettséget vállal arra, hogy együttműködik egy meghatározott politikai cél védelme vagy elérése érdekében. Megkülönböztethetünk állandó és ideiglenes, védelmi és támadó jellegű, egyenlő és egyenlőtlen stb. ~eket. Támadó jellegű ~ a NATO, amely főleg az európai szocialista országok ellen irányul, s egyenlőtlen jellegű, mert az USA stratégiai érdekeinek rendeli alá a nyugat-európai országok biztonságát. A szocializmus védelmét szolgáló ~ a →*Varsói Szerződés*, amely ideiglenes jellegű, mert hatályát veszti, mihelyt életbe lép az európai kollektív biztonsági szerződés és feloszlatják az agresszív NATO-t.

SZÖVOSZ: →*Szövetkezetek Országos Szövetsége*

SZTK: →*Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ*

sztrájk [ang.]: 1. a munkásosztály harcának egyik fontos eszköze a kapitalizmusban gazdasági és politikai célok elérése érdekében. Különböző formái vannak: a munka időleges megszakítása (figyelmeztető), munkabeszüntetés a követelések teljesítéséig (béremelés, munkaidő-rövidítés, jobb munkafeltételek, szociális követelések, jogok védelme, ill. kiterjesztése); részleges (egyes üzem vagy üzemrész); általános (egész iparágra, városra, országra kiterjedő); politikai (valamilyen politikai követelés alátámasztására). A hatvanas években erősen fellendült a ~mozgalom a fejlett tőkésországokban; 2. vadsztrájknak nevezik az olyan ~ot, amely nem a munkásszervezetek kezdeményezésére vagy egyetértésével robban ki.

szubjektivizmus [lat.]: idealista irányzat, amely tagadja az objektív valóságot és az objektív törvényszerűségeket, s azt tartja, hogy a külvilág csupán az ember tudatának (szubjektumának) terméke. De nem csak tudatos formában létezik. Ilyenkor lényege a személyes beállítottság (személyes szimpátia vagy antipátia, a kívánatos összetévesztése a lehet-

ségessel stb.) előtérbe és a tények fölé helyezése. Igen veszélyes lehet az emberek megítélésében (pl. a káderpolitikában ban). A szubjektív szemlélet gátolja a tények elemzését és az objektív valóságnak megfelelő politika kidolgozását.

szubvenció [lat.]: az állam vagy más közület rendszeres segélye, támogatása valamely intézmény, vállalat működéséhez. Különösen a külkereskedelemben gyakori, amikor is az állam forgalmiadó-visszatérítés révén növeli az export gazdaságosságát. ~ jellegű az egyes fogyasztási cikkek, szolgáltatások állami ártámogatása is. Az 1980-as árreform célja – egyes szociális okokból indokolt kivételektől eltekintve – a ~ csökkenése, olyan árrendszer kialakítása, amelyben az árak arányai megfelelnek a világpiaci áraknak illetve a ráfordítási költségeknek.

szubverzió [lat.]: *(felforgatás)*: imperialista, reakciós erők nyílt és álcázott ellenforradalmi felforgató tevékenysége. Miután a szocializmus ellen indítandó frontális támadás kilátástalan lett, a ~ fontos eszköz lett. Formái és módszerei különbözők: szabotázs, kémkedés, népgazdaság elleni kártevés, emberkereskedelem, államellenes izgatás, állampolgárok ellenséges politikai-ideológiai befolyásolása, egyes személyek vagy csoportok megnyerése felforgató munkára.

Szuezi-csatorna: az 1869-ben megnyitott, 171 km hosszú, 100–150 m széles és 11–12 m mély csatorna a Földközi-tengert a Vörös-tengeren át az Indiai-óceánnal összekötő rendkívüli fontos vízi út. Angol–francia tőkével működő társaság tulajdonában volt. 1956. július 26-án a Nasszer elnök vezette egyiptomi kormány államosította. A csatorna államosításához az vezetett, hogy az 1952-ben hatalomra jutott egyiptomi kormány azonnal tárgyalásokat kezdett a Világbankkal (azaz az USA-val és Nagy-Britanniával) egy 270 millió dolláros hitelről, amely módot nyújtott volna az asszuáni gát építésének megkezdéséhez. A túlnépesedéstől fenyegetett Egyiptom számára létfontosságú volt a megművelhető területet egyharmadával növelő és az iparosítás alapjait megteremtő asszuáni gát és erőmű megépítése. A hitelnyújtást azonban olyan feltételekhez kötötték, amelyek alapján a nyugati hatalmak politikai, gazdasági és katonai ellenőrzésük alá vonhatták volna Egyiptomot. Az USA 1956. júl. 19-én semmisnek nyilvánította ajánlatát. Nasszer egyiptomi elnök erre válaszképpen 1956. júl. 26-án bejelentette a Szuezi-csatorna Társaság államosítását, hogy a csatorna használati díjából (évenként mintegy 200 millió dollár) fedezni tudja az asszuáni gát építési költségeit. Franciaország és Nagy-Britannia csapatai ekkor, Izrael bevonásával, megtámadták Egyiptomot. Az agresszió, nagyrészt a Szovjetunió diplomáciai lépéseinek következtében, kudarccal végződött. 1957 elején ismét megnyitották a ~t. 1967-ben, az újabb izraeli agresszió következtében, a csatorna használhatatlan lett. 1974-ben az izraeli–egyiptomi csapatszétválasztási egyezmény után hozzákezdtek a helyreállítási munkákhoz, és 1975 júniusában

a ~ ismét megnyílt. (még →*arab egység, Arab Liga, nasszerizmus)*.

szuperhatalom: a kifejezés eredetileg az imperialista politikusok és ideológusok szóhasználatában élt az olyan állam megjelölésére, amelynek a hatalma a többi állam fölött áll, s ennek megfelelő külpolitikát folytat. Napjainkban elsősorban a maoisták használják: a SZU-t és az USA-t illetik ezzel a megjelöléssel. Kétségtelen, hogy a SZU és az USA gazdasági, tudományos és katonai potenciálja minden más államéhoz képest nagy, s hogy különleges a szerepük és a felelősségük a nemzetközi problémák megoldásában, kiváltképp egy nukleáris világháború elhárításában. Mégis, a ~ kifejezés helytelen, mert azonosít két nagyhatalmat, amelyek között gyökeres különbségek vannak: a SZU szocialista nagyhatalom, amelynek hatalmas ereje a szocializmus, a demokrácia, a béke ügyét szolgálja; az USA viszont az imperializmus vezető ereje. Emellett negligálja a nemzetközi életben az államok döntő többségének szerepét, valamint a nemzetközi jogot. A kínai vezetők a „két ~" elleni harc jelszavát hangoztatják. Szerintük a világban az egyik póluson a SZU és az USA áll (a „~k"), a másikon Kína; a „közbülső övezethez" pedig valamennyi többi ország tartozik; Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országai („első övezet"), valamint Nyugat és Kelet fő kapitalista országai („második övezet"). Bár ilyen nincs, Kínának a maoisták szerint az a feladata, hogy összefogja a „közbülső övezeteket" a „~kal" szemben. A kínai vezetők ezzel az „elmélettel" igazolják a szocialista országok és a kommunista pártok elleni politikájukat. (még →*három világ elmélete)*

szuverenitás [fr.–lat.]: az állam függetlensége az egyenlőség elve alapján minden más hatalommal szemben. Az állami függetlenség nemzetközi jogi kifejezése. Eszerint az állam saját területén minden személyre, területre kiterjedő törvényes hatalmat gyakorol, más államok és nemzetközi szervezetek beavatkozásától mentesen. Használatos a nép~ kifejezés is. Ennek lényege az, hogy a nép, képviselői útján, részt vesz az államhatalom irányításában és gyakorlásában. A ~ csak internacionalista módon, csak az osztályszemlélet alapján értelmezhető. A polgári jogelmélet és politológia gyakran elvont, tisztán jogi fogalomként sokszor nacionalista vagy kozmopolita módon próbálja értelmezni, de gyakorlatilag a burzsoázia is minden esetben osztályszempontból közelíti meg. A polgári politológia a fejlett tőkésországokban sokszor elveti, elavultnak, anakronizmusnak hirdeti, és helyette a →*nemzetekfölöttiség* mellett foglal állást. A burzsoá propaganda a ~ fogalmát szembeállítja a →*proletár internacionalizmus*sal, és a szocialista országok egymásnak nyújtott segítségét, a szocialista vívmányok közös védelmét a ~ megsértésének nevezi. Az utóbbi években a szocialista országok együttműködésének gyengítése céljából szembeállítják egymással a „korlátlan szuverenitást" a „korlátozott szuverenitással", mondván, hogy a szocialista országok közötti kapcsolatok-

ban az utóbbi érvényesül. Valójában az államok ~a nem lehet abszolút. A sokoldalú kapcsolatok olyan függési viszonyokat teremtenek, hogy egyetlen állam sem dönthet saját ügyeiben más államok helyzetének és érdekeinek figyelembevétele nélkül. Rendezett nemzetközi viszonyok közepette minden állam szabad elhatározásból érdekeinek érvényesítése során önkorlátozást vállal. A ~ úgy szolgálja az egyes államok érdekeit, ha azokat egyeztetik a többi nemzet érdekeivel. A szocialista országok közötti kapcsolatokban a ~ és a kölcsönös támogatás feltételezik egymást, mert két alapelv érvényesül: önkéntes önkorlátozás és kölcsönös elkötelezettség a proletár internacionalizmus alapján (még →*nemzeti kérdés, be nem avatkozás)*.

szükségállapot-törvény: az NSZK parlamentje 1968. május 30-án fogadta el. E törvény a „demokrácia védelmében" módot nyújt a polgári demokratikus szabadságjogok teljes vagy részleges felfüggesztésére, az egész társadalmi élet militarizálására, amennyiben fennáll „a külső veszély vagy fenyegetés" esete. A ~ intézkedik a sztrájkjog felfüggesztéséről, a gyülekezési szabadság érvényesítéséről, a levél-, posta- és telefontitok beszüntetéséről, a „polgári védelemről", amelynek értelmében mindenkit berendelhetnek katonai szolgálatra, a „polgárok ellenállási jogáról", amelynek értelmében feljelenthetnek mindenkit, aki a fennálló rendet támadja.

szükségletek: a társadalom igényei a javak és szolgáltatások iránt. A ~ nemcsak fizikaiak, hanem szellemiek is, és egyénenként, társadalmanként, térben és időben változnak. Az anyagi termelés fejlődésével együtt a ~ szüntelenül növekszenek és visszahatnak a termelésre. A ~ lehetnek termelési ~, melyek termelési eszközökre, és fogyasztási ~, amelyek fogyasztási cikkekre és szolgáltatásokra irányulnak. A szocialista társadalomban az egyéni ~ kielégítése alapvetően a végzett munka szerinti jövedelmektől függ. A ~et fontosságuk szerint csoportosítva beszélhetünk elsőrendű lét~ről, második és harmadrendű ~ről.

SZVSZ: →*Szakszervezeti Világszövetség*

T

Taft-Hartley-törvény: két szenátor előterjesztésére az USA Kongresszusa 1947-ben törvényt hozott, amely korlátozza a szakszervezetek jogait. A ~ kimondja: elnöki utasításra fel kell függeszteni a sztrájkot; el kell fogadni a kormány közvetítését és javaslatait; nem szabad sztrájkőrséget szervezni; kommunisták nem tölthetnek be tisztségeket a szakszervezetekben; a szakszervezeti vezetőknek írást kell adniuk arról, hogy nem kommunisták.

Tájékoztató Iroda: →*Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája*

tajvani kérdés: a kínai népi forradalom győzelme után Tajvanra (területe 36 ezer km², lakossága 12 millió) menekültek Csang Kaj-sek vezetésével a kuomintangista hadsereg és államapparátus maradványai. Az USA fegyveres erőinek védelmében (Washington 1950 júniusában katonai ellenőrzése alá vonta a szigetet) kikiáltották a Kínai Nemzeti Köztársaságot. 1972-ig a Kuomintang-klikk bitorolta a Kínai Népköztársaság helyét az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon. Az USA 1979 januárjában normalizálta kapcsolatait a Kínai Népköztársasággal, s megszakította Tajvannal a diplomáciai kapcsolatot (még →*kínai–amerikai kapcsolatok)*.

talmudista [héber]: átvitt értelemben merev formulákhoz, tételekhez betű szerint ragaszkodó- betűrágó, dogmatikus.

támaszpont: meghatározott területen levő katonai jellegű berendezések összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy a bennük elhelyezett erők harci tevékenységet folytassanak. Van szárazföldi, tengerészeti, légi és rakéta~. A második világháború utáni imperialista hidegháborús politika és stratégia egyik legfontosabb eleme lett a SZU, a szocialista országok, valamint a nemzeti felszabadító mozgalmak ellen irányuló ~rendszerek kiépítése és fenntartása a különböző katonai szövetségek keretében. A szocialista országok harcot folytatnak a külföldi ~ok felszámolásáért.

tanácsok: a nép hatalmát megvalósító szocialista államnak a →*demokratikus centralizmus* alapján működő népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szervei. A ~ feladata: képviselik a lakosság érdekeit; gondoskodnak a jogszabályok végrehajtásáról; védik és erősítik a szocialista →*törvényesség*et és a társadalmi tulajdont; felügyeletet gyakorolnak a →*szövetkezet*ek fölött,

biztosítják az állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését; védik a személyi tulajdont; nevelik a lakosságot a jogszabályok megtartására; biztosítják az államigazgatási feladatok végrehajtását; közreműködnek az állami és a társadalmi rend védelmében. Anyagi eszközeiknek és társadalmi erőforrásaiknak figyelembevételével gondoskodnak a terület fejlesztéséről, szervezik a helyi művelődési, egészségügyi, szociális, lakás-, kommunális, kereskedelmi ellátást és egyéb szolgáltatásokat. A tanácsrendszer: helyi ~ a városokban, a fővárosi kerületekben és a községekben; fővárosi, megyei ~. A helyi ~ tagjait általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján négy évre választják, a fővárosi és megyei tanácstagokat a helyi ~ választják. A ~ a feladatok jobb ellátására állandó vagy ideiglenes bizottságokat alakítanak. A tanácsi hatáskörbe tartozó szakigazgatási feladatokat szakigazgatási szervek látják el. A járásokban a tanácsi hatáskörbe tartozó államigazgatási feladatokat járási hivatal látja el, mint a megyei tanács végrehajtó bizottságának önálló hatáskörű szerve. A ~at a Minisztertanács irányítja, az országgyűlés határozza meg fő feladataikat, s a Népköztársaság Elnöki Tanácsa alkotmányos felügyeletet gyakorol felettük. A ~ rendszeresen és sokoldalúan együttműködnek a *→Hazafias Népfront* bizottságaival és a *→tömegszervezetek*kel.

tandem [ang.–lat.]: két erő együttes tevékenysége, összehangolt együttműködés (eredete: kétüléses kerékpár egymás mögött elhelyezett két hajtószerkezettel). A nyugati nemzetközi politikai életben az *→EGK* és a *→NATO* együttműködésére, együttes fejlődésére értelmezik a közös imperialista politika előbbrevitele érdekében.

tanzániai–ugandai háború: Ugandában 1971 januárjában katonai államcsíny buktatta meg Milton Obote köztársasági elnököt, aki a szomszédos Tanzániában talált menedéket. Egy évvel később híveinek segítségével tanzániai területről tett sikertelen kísérletet Idi Amin diktatúrájának megdöntésére. Azóta feszült a helyzet a két ország között, s Idi Amin elnök, akinek kegyetlen uralma a hadseregen belül is ellentéteket váltott ki, a belső elégedetlenség levezetésére és a határszélen tartózkodó lázadó alakulatok leverésére 1978 októberében háborút indított Tanzánia ellen. A tanzániai alakulatok visszaverték a támadást, majd az Amin elleni felkelést támogatva behatoltak Uganda területére. 1979 márciusában megalakult Tanzániában az *Ugandai Felszabadítási Front*, amely a tanzániai csapatok segítségével győzött. Noha Tanzánia katonai akciója sértette az *→Afrikai Egység Szervezeté*-nek be nem avatkozási alapelvét, a tagországok nem ítélték el Tanzániát, mivel Amin diktatúrája évekig gátja volt a kelet-afrikai országok együttműködésének, hátráltatta a gazdasági és politikai összefogást a dél-afrikai apartheid-rezsimekkel szemben.

társadalmi formáció: *→társadalmi-gazdasági alakulat*

társadalmi forradalom: →*forradalom*

társadalmi-gazdasági alakulat, társadalmi formáció: a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendje. Magában foglalja a →*termelési mód*ot, valamint az →*alap és felépítmény*t.

társadalmi munka: 1. a →*munkamegosztás* kialakulása óta a munkának az a sajátossága, hogy a termelők nemcsak saját szükségletük, hanem mások szükségleteinek kielégítésére is termelnek, munkájuk tehát része az össztársadalom munkájának; 2. önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül végzett munka.

társadalmi munkamegosztás: a különféle munkafajták elkülönülése a társadalomban, amelynek következtében a termelők az anyagi termelés különböző részfeladatait végzik. Következményeként jönnek létre a termelési ágak – →*ipar*, →*mezőgazdaság*, közlekedés stb. –, s ezeken belül a különféle ágazatok és alágazatok. A ~ szorosan összefügg a termelők szakmai specializálódásával.

társadalombiztosítás: az állampolgárokról való állami és társadalmi gondoskodás rendszere, keresőképtelenné válás vagy rászorultság (betegség, rokkantság, öregség, születés, szülés stb.) esetén. Egyes kapitalista országokban a munkásosztály harca komoly ~i vívmányokat ért el, ez azonban rendszerint a dolgozóktól elvont anyagi eszközök keretében valósul meg. Kifejlesztése és minél teljesebb megvalósítása a munkásmozgalom egyik fontos követelése. A szocialista országokban a szocialista rendszer természetéből következően teljesen és valamennyi társadalmi rétegre kiterjedően érvényesül, a lakosság életszínvonalának és biztonságérzetének egyre jelentősebb tényezője. A ~t hazánkban a szakszervezetek (→*Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ*) intézik.

tartalékalap: a vállalatoknak, szövetkezeteknek veszteségeik fedezésére, ill. az általános nyereségadóval csökkentett nyereségük kiegészítésére szolgál. Képzésének kötelező mértékét, felhasználásának, visszapótlásának szabályait rendelet írja elő.

tautológia [gör.]: szószaporítás; valaminek felesleges, üres ismétlése; ugyanazon mondanivalónak ismétlése más szavakkal.

teach-in: →*sit-in*

technicizmus: →*technokrácia*

technokrácia [gör.]: 1. a vezető ipari, technikai, műszaki káderek, a vezető szakemberek uralma a társadalomban; 2. mai polgári szociológiai elmélet és irányzat, amely ~t hirdet, vagyis a technikai szakemberek hatalma és vezető szerepe mellett foglal állást. Alapvető tétele szerint a társadalmi zavarok és a gazdasági bajok oka az, hogy az államot nem gazdasági és műszaki szakemberek, hanem politikusok vezetik. Ezért azt javasolja, hogy a gazdasági élet és az állam irányítását, a társadalom vezetését adják át az üzletemberek-

nek, a gazdasági és műszaki szakembereknek. Állítja, hogy a technikai szakemberek, a műszaki értelmiség társadalmi vezető szerepe biztosítja a kapitalista gazdasági rendszer válság nélküli fejlődését. A technika elsőbbségét hirdeti a gazdasággal és a politikával szemben; 3. átvitt, rosszalló értelemben műszaki értelmiségi szűklátókörűség, a technika szerepét eltúlzók csoportja.

teheráni konferencia: az antifasiszta koalíció államainak vezetői, Roosevelt, Churchill és Sztálin 1943. november 28. és december 1. között tanácskoztak Teheránban. A megbeszélések fő témája a szövetségesek katonai erőfeszítéseinek, háborús terveinek összehangolása volt. A nyugati hatalmak kötelezettséget vállaltak, hogy legkésőbb 1944 májusában megnyitják a második frontot. Eszmecserét folytattak Németország jövendő sorsáról is.

teheráni olajegyezmény: a Perzsa-öböl hat olajtermelő országának (Abu Dhabi, Katar, Kuvait, Irak, Szaúd-Arábia, Irán) 1971. február 14-i megállapodása 13 nemzetközi olajtársasággal. A ~ az →*OAPEC*, ill. az →*OPEC* sokéves harcának eredménye, és valóságos fordulatot jelentett abban a küzdelemben, amelyet az olajtermelő országok vívtak a nagy nemzetközi olajmonopóliumok ellen. A ~ legfontosabb eredménye az volt, hogy a korábbi 50:50%-os aránynak véget vetve 55%-ra növelte a termelő országok haszonrészesedésének arányát, jelentősen növelte az olaj jegyzett árát, s tekintettel a tőkés világban végbemenő inflációs folyamatra, bevezette az évi automatikus 2,5%-os áremelést. A nagy olajmonopóliumok a ~ keretében kénytelenek voltak az OPEC-et és az OAPEC-et egyenrangú tárgyalópartnernek elismerni.

telekhasználati díj: az állami telkek használatáért fizetendő évi összeg. Fizetésére kötelezett minden állami telket kezelő állami vállalat, szerv, szövetkezet, ezek vállalatai, társulásai, társadalmi szervek és egyesületek. Mentesek a ~ fizetése alól a lakóépületek, a jóléti, egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális, sportlétesítmények, meghatározott szolgáltató vállalatok, bányászati és vízügyi létesítmények stb.

teljesítménybér: olyan bérforma, amelyben a keresetet vagy annak nagy részét a dolgozó teljesítményétől függően állapítják meg. Ösztönzően hat a berendezések kihasználására, a →*termelékenység* emelésére.

termelékenység, *munkatermelékenység:* a munka hatékonyságának foka, amelyet az egységnyi munkaidő alatt termelt termékek mennyisége határoz meg. A ~ növekedése egyértelmű a munkával való takarékoskodással. Növekedése a munka hatékonyságának fokozódását jelenti, ezért az emberi haladás fontos mutatója. Minden társadalom azzal bizonyítja be magasabbrendűségét a megelőző társadalommal szemben, hogy magasabb szintre emeli a munka ~ét. A termelés fejlődésének →*intenzív* szakaszában a ~ a termelés növelésének fő vagy éppen kizárólagos forrása. Az ötödik ötéves terv időszaká-

ban az iparban és a mezőgazdaságban a termelés emelkedésének egésze a ~ növekedéséből származik.

termelés: olyan munka, amely a természet tárgyait emberi szükségletek kielégítésére alkalmassá teszi; olyan anyagi javak előállítása, amelyet az emberek vagy közvetlenül elfogyasztanak, vagy további ~re használnak fel. A ~ mindig társadalmi jellegű, amennyiben meghatározott társadalmi forma keretein belül, meghatározott →*termelési viszonyok* között valósul meg.

termelési mód: a társadalom életéhez és fejlődéséhez szükséges javak megszerzésének módja. Magában foglalja a →*termelőerők*et és a →*termelési viszonyok*at. Mindkettő állandóan fejlődik: a fejlődés a termelőerők, elsősorban a munkaeszközök fejlődéséből indul ki. A ~ meghatározó szerepet játszik a társadalom életében, amilyen a ~, olyanok a társadalom eszméi, intézményei, politikai nézetei.

termelési szerkezet (struktúra): a különböző fajtájú termelő tevékenységek összetétele, egymáshoz és az anyagi termelés egészéhez viszonyított aránya, kölcsönös összefüggéseinek rendszere. A ~ magában foglalja a munkaerő, a termelési kapacitások, a tudományos és műszaki kutatások szerkezetét. A ~ től nagymértékben függ egy ország gazdálkodásának hatékonysága. Az MSZMP Központi Bizottsága a távlati külgazdasági politikával összefüggésben 1977 októberében határozatot hozott a ~ fejlesztéséről, és a népgazdasági egyensúly helyreállítása, a termelés hatékonyságának növelése érdekében szabta meg ennek feladatait. (még →*iparszerkezet*).

termelési viszonyok: az emberek között a termelőtevékenység folyamán kialakuló kapcsolatok. Szűkebb értelemben a tulajdonviszonyokat foglalják magukban. Tágabb értelemben: 1. a termelési eszközök tulajdonformája, 2. a társadalom osztályszerkezete, 3. a termelőegységek és -ágak kapcsolatának formája, 4. az elosztás társadalmi formája. A ~ jellegének meg kell felelnie a →*termelőerők* fejlődési fokának. Ha a termelőerők fejlődése következtében ellentét alakul ki a termelőerők és a ~ között, akkor szükségszerűvé válik a termelőerők fejlettségének megfelelő ~ kialakítása.

termelés pártellenőrzése: a termelés területén dolgozó pártszervezetek azon tevékenysége, amellyel figyelemmel kísérik, hogy a gazdasági vezetők a párt politikájának megfelelően vezetik-e az üzemet, vállalatot. Ez nem jelent operatív beleszólást, fő módszere a kommunista gazdasági vezetők rendszeres beszámoltatása, a fő gazdasági folyamatok komplex vizsgálata. A ~t szervesen kiegészíti az üzemi tervek teljesítéséért folytatott mozgósító agitációs munka.

termelőerők: a termelés tárgyi és személyi tényezői. Magában foglalja a termelési eszközöket és a termelő embert. A ~ állandó fejlődése időről időre ellentmondásba kerül a →*termelési viszo-*

*nyok*kal. Ez az ellentmondás csak akkor szűnik meg, ha új, a ~ fejlődésének megfelelő termelési viszonyok jönnek létre. Ennek megvalósításához az osztálytársadalmakban forradalomra van szükség.

termelői társulások: különböző vállalatok, szövetkezetek együttműködési formája, amelyben a résztvevők a fejlesztés, a termelés vagy az értékesítés valamilyen területére közös vállalkozást hoznak létre. A részvételi arányt, a nyereség elosztásának módját stb. társulási szerződésben szabályozzák.

termelőszövetkezet, *tsz* (mezőgazdasági): a falu szocialista átalakításának, a mezőgazdaság szocialista rendszerének fő társadalmi-gazdasági formája, melyet a dolgozó parasztok önkéntes személyi és vagyoni társulás útján hoznak létre. Alapja a szövetkezeti csoporttulajdon. Emellett a tagoknak →*háztáji gazdaság*uk is van. A tagok munkájuk alapján részesülnek a ~ jövedelméből. A ~ irányításának alapelve a szövetkezeti demokrácia, a ~ tagjai vezetőséget és elnököt választanak, s minden fontos kérdésben közgyűlésen döntenek.

Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT): a →*termelőszövetkezet*ek kongresszusa által választott országos társadalmi szerv. Alapszabályát kongresszus állapítja meg és a kormány hagyja jóvá. Megtárgyalja a tsz-mozgalom országos jelentőségű kérdéseit, állást foglal, kezdeményez és javaslatokat tesz az állami szerveknek a tsz-ek gazdálkodásával kapcsolatos intézkedésekre. Az állami szervek a tsz-ek összességét érintő alapvető gazdasági intézkedéseiket, ill. jogszabály-tervezeteiket kötelesek előzetesen a ~ával egyeztetni.

territoriális vizek [lat.]: felségvizek, az állam szuverenitásának kiterjesztése a parti vizekre. Több ország a ~ határát kétszáz mérföldre akarja kiterjeszteni. A SZU álláspontja szerint a kétszáz mérföldes övezetet két részre kell osztani; az első 12 mérföld felségvízhatár, a második 188 mérföld ún. gazdasági zóna, ahol biztosítva van a szabad hajózás, de a tenger gazdasági kincseinek kiaknázására a parti államnak előjoga van.

terror [lat.]: rémuralom, durva, erőszakos hatalmaskodás, zsarnokoskodás; a rémület és a megfélemlítés politikája; durva erőszakot alkalmazó, megfélemlítő kormányzási, befolyásolási módszer. A fizikai megsemmisítésig menő erőszak politikája az ellenféllel szemben. A legújabb kori történelemben különösen a fasizmusra jellemző. Jelentős szerepe van az amerikai közéletben is (fajüldözés, lincselés, uszítás, közéleti gengszterizmus, politikai gyilkosságok, antidemokratikus, munkásellenes törvények alkalmazása, rendőri „túlkapások", fenyegetés stb.).

területfejlesztési alap: a fővárosi ipar célszerű kitelepítését és az elmaradott térségek iparának fejlesztését szolgáló, a népgazdasági tervben előírt nagyságú központi alap.

tervgazdaság: a szocialista gazdasági rendszer egyik alapvető jellemvonása. A termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a →*népgazdaság* állami terv szerint fejlődik. A terv megszabja a gazdasági fejlődés átfogó céljait és az e céloknak alárendelt gazdasági szabályzókat. A tervgazdálkodás célja, hogy biztosítsa a népgazdaság tervszerű arányos fejlődését. Eközben arra törekszik, hogy optimális egyensúly mellett segítse a leghatékonyabb gazdasági növekedést, összehangolja a népgazdasági, a vállalati és az egyéni érdekeket, biztosítsa a gazdaságpolitikai célok megvalósítását, s mindezzel az ország gazdasága, a népjólét növekedését. 1972-ben az országgyűlés törvényben rögzítette a népgazdasági tervezés feladatait és az ezzel kapcsolatos hatásköröket.

Testvériség-gázvezeték: a SZU-t Magyarországgal összekötő gázvezeték, amely Kárpát-Ukrajnából Leninvároson át a főváros melletti Zsámbokig szállítja a szovjet földgázt.

timori kérdés: az Indonéziához tartozó Timor sziget keleti része (15 000 km², kb. 700 000 lakos) a 16. sz. óta portugál gyarmat. Az 1974. április 25-i portugál fordulatot követő dekolonizáció során Timorban kiéleződött a politikai harc a teljes függetlenséget követelő FRETILIN, valamint az Indonéziához történő csatlakozás hívei között. Amikor 1975. augusztus 26-án kitört a polgárháború a FRETILIN és az indonézbarát erők között, a portugál csapatok távoztak, s a FRETILIN november 29-én kikiáltotta a Kelet-timori Népi Köztársaságot. Indonézia december 7-én megtámadta a fiatal köztársaságot, Portugália megszakította ugyan Indonéziával a diplomáciai kapcsolatot, de nem foglalt állást a FRETILIN mellett. A FRETILIN azóta gerillaharcot folytat az indonéz megszállók, ill. a velük együttműködő helyi hatóságok ellen.

tirannizmus [gör.]: zsarnokság; a zsarnok uralma, amelyre jellemző az erőszakosság. Átvitt értelemben kegyetlen, erőszakos magatartás.

tisztességtelen haszon: az olyan →*nyereség*, amelyet a gazdasági szervezet a társadalmi érdeket és a szocialisa gazdálkodás elveit közvetlenül sértő módszerekkel ér el. ~ áll elő akkor is – a nyereség mértékétől függetlenül –, ha a gazdálkodó szervezet maga idéz elő olyan helyzetet, amelyben magasabb árat érvényesíthet, ha az áruválasztékot úgy szűkíti, hogy az alacsonyabb árú termékek helyett – bár a fogyasztók ezeket keresik – csak magasabb árú terméket hoz forgalomba; az olcsó tömegfogyasztási cikkekből rontja az ellátást, vagy ezek árát alapos gazdasági indok nélkül emeli; a változatlan ár mellett gyengébb minőségű terméket hoz forgalomba; a beszerzési árak csökkenését az eladási árban nem juttatja kifejezésre, bár korábban az áremelkedéseknél ezt megtette; az árat fondorlattal, csalárdsággal, félrevezetéssel érvényesíti stb. ~ról beszélünk akkor is, ha egy áru ára az indokolt haszon mértékét meghaladó nyereséget

tartalmaz, ha a rokon, ill. helyettesítő cikkek használati tulajdonságait és értékét figyelembe véve, azokkal nincs összhangban. ~ esetén a károsultak kártalanításáról gondoskodni kell, a gazdálkodó szervekre pedig gazdasági bírságot szabhatnak ki.

Tízek Klubja *(Párizsi Valutaklub)*: a tíz legfejlettebb tőkésország (Anglia, Belgium, Franciaország, Hollandia, Japán, Kanada, az NSZK, Olaszország, Svédország és az USA) testülete; 1962-ben Párizsban hozták létre 6 milliárd dollár alaptőkével. Létrehozását az tette szükségessé, hogy a →*Nemzetközi Valuta Alap* hagyományos eszközökkel már nem tudta biztosítani a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer szilárdságát, ezért bővíteni kellett hiteleszközeit. A ~, főképpen a pénzügyi válságok kiéleződésekor, a Nemzetközi Valuta Alap operatív szervévé vált. A →*fejlődő országok* kifogásolták kizárásukat a legfontosabb pénzügyi döntésekből, ezért a reformtárgyalásokra új testületet hoztak létre: a Húszak Bizottságát.

tonkini incidens: 1964. augusztus 1-én és 2-án az USA flottájának két rombolója a Tonkini-öbölben behatolt a VDK felségvizére. Mivel a VDK parti gyorsnaszádjai megvédték az ország felségvizeit, az USA Kongresszusa ezt ürügyként felhasználta a vietnami nép elleni agresszió kiterjesztésére. Az augusztus 7-i határozat felhatalmazta az elnököt, „tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy visszavághassanak az amerikai haderőt ért támadásokra". Ez a határozat lett a VDK elleni hadüzenet nélküli légiháború kiindulópontja. Az USA szenátusának külügyi bizottsága 1970 elején vizsgálatot indított a ~ alaposabb kivizsgálására, s áprilisban érvénytelennek minősítette azt. A tények ugyanis azt bizonyították, hogy a provokációt az amerikai vezérkar tudtával amerikai rombolók követték el.

totális háború [lat.]: mindent átfogó, minden erőforrást összpontosító, minden eszközzel folyó, különösen kegyetlen és pusztító háború. Az imperialisták legreakciósabb képviselői megengedhetőnek, sőt szükségesnek és jogosnak tartják, noha ellentétes a nemzetközi joggal és a háborúkra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel. A ~ feltételezi az erők és az erőforrások teljes mozgósítását, a lakosság teljes jogfosztottságát, a gazdasági és a társadalmi teljes militarizálását, a nemzetközi jog felrúgását, a meghódított vagy hadműveleti területek kíméletlen pusztítását, minden tömegpusztító fegyver alkalmazását, az ellenséges ország lakosságának rabbá tételét és irtását, a rombolást, fosztogatást. A fasiszta államok a második világháborúban hirdették és valósították meg a ~t. Az amerikai imperializmus légierői 1964 őszétől 1973-ig ~t viseltek a vietnami nép ellen.

totalitárius [lat.]: korlátlan, mindenre kiterjedő hatalmon, ill. nyílt terrorista diktatúrán alapuló állam, rendszer (pl. minden fasiszta állam), rezsim, intézkedés stb.

többpártrendszer: a polgári parlamentizmus egyik történelmileg kialakult, leginkább elterjedt formája; olyan politikai rendszer, amelyre jellemző több párt létezése és a kormányzás koalíciós formája (pl. Olaszországban, Franciaországban). A pártok többé-kevésbé nagy száma a politikai élet szétforgácsoltságát tükrözi. A különböző pártok közül azonban néhány a ~ben is különösen jelentős: a fő politikai erők ezek körül tömörülnek, a különböző kormányzati koalíciók vagy ellenzéki szövetségek létrehozásában meghatározó szerepet játszanak. A burzsoá propaganda a ~t a demokrácia alapvető ismérvének tekinti, s szembeállítja a szocialista országok egy részében meglevő →*egypártrendszer*rel. A ~ azonban nem ismérve a demokratizmusnak, léte vagy nem léte a hatalom jellege szempontjából nem meghatározó. A ~ nem zárja ki az uralkodó osztály hatalmának diktatórikus érvényesítését. (Pl. a Horthy-fasizmusban 1944-ig több párt is működött.) Egyes szocialista országokban a kommunista párt mellett más pártok is léteznek. Azt, hogy a szocialista országokban egy vagy több párt tevékenykedik, az osztályharc sajátossága döntötte el, az, hogy a különböző pártok képesek-e a szocializmus útján haladni. A szocialista országokban működő nem kommunista pártok is a szocializmus alapján állnak, elismerik a kommunista párt vezető szerepét, és híveiket a szocialista építőmunkára mozgósítják. Nyugat-Európa több kommunista pártjának álláspontja szerint meghatározott feltételek között a szocializmus felépülhet több párt meglétével (még →*pluralizmus*).

tőke: olyan érték, amely a bérmunkások kizsákmányolása révén a tőkés számára értéktöbbletet hoz. Az értékesítési folyamat szempontjából állandó és változó ~re bomlik. Az előbbi tartalmazza a gépek, berendezések, nyersanyagok stb. értékét, az utóbbi a munkabér fizetésére szolgál. Megtérülés szerint álló- és forgó ~ről beszélünk. Az előbbi a termelésben tartósan lekötött eszközöket – gépek, berendezések, épületek stb. – foglalja magában, az utóbbi a termelés olyan elemeinek – alapanyagok, segéd- és fűtőanyagok, munkaerő stb. – fedezésére szolgál, amelyek egy termelési periódusban elhasználódnak. A szocialista gazdaságban a termelési alapokat – az előbbi felosztás szerint – álló- és forgóalapnak nevezzük.

tőkekivitel: a tőke külföldi elhelyezése, működő vagy kölcsöntőke formájában. Az imperialista nemzetközi kizsákmányolás fontos eszköze. Célja a monopolista extraprofit megszerzése, idegen országok gazdaságának pénzügyi leigázása, nyersanyag-lelőhelyek, tőkebefektetési és áruelhelyezési piacok megszerzése.

tömegpusztító fegyverek: *ABC-fegyverek*

tömegszervezetek: a társadalom egyes rétegeinek különböző jellegű (érdekvédelmi, kulturális, politikai, sport)

átfogó szervezetei. A legjelentősebb ~ a szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek.

történelmi kompromisszum: az Olasz Kommunista Párt javaslata és koncepciója arra, hogy a korábbi ellentéteket félretéve egyesítsék az olasz politikai élet valamennyi alapvető politikai mozgalmát, beleértve a kereszténydemokratákat is (amelynek feltétele, hogy a kereszténydemokrata pártban a baloldali erők kezébe kerüljön a vezetés), az ország súlyos gondjainak megoldására, haladó bel- és külpolitika folytatására. A létrehozható közös haladó és békeszerető program alapján az OKP kész részt venni egy koalíciós kormányzatban. A ~ tulajdonképpen a monopoltőkeellenes egységfront különösen széles, meghatározott feladatok végrehajtására irányuló változata. E politika jegyében 1976-ban az OKP része lett a kormánytöbbségnek, de a kormánynak nem. A Kereszténydemokrata Párt, kihasználva azt a helyzetet, hogy a kommunisták nincsenek ellenzéki pozícióban, a dolgozók rovására akarták megoldani az ország súlyos gazdasági problémáit. Az ellentmondásos helyzet következtében az 1979. évi parlamenti választásokon az OKP 4%-ot veszített (az előző választásokon a szavazatok 34%-át kapta). A párt, fenntartva mint célkitűzést a ~ot, újra ellenzéki politikát folytat.

törvényesség: az államhatalmi és államigazgatási szerveknek a mindenkori érvényes törvények alapján gyakorolt tevékenysége, ill. a törvények betartása és aszerinti cselekvés az állampolgárok és az állam valamennyi szerve, intézménye által. A ~ két oldala: 1. az állami szervek betartják a jogszabályokat, s azt az állampolgárokkal is betartatják; 2. az állampolgári fegyelem a törvények betartásával biztosítja a ~ érvényesülését. A ~nek e két oldala a szocialista ~ben jut legjobban kifejezésre. A ~ betartása a szocialista társadalom fontos jellemvonása.

tőzsde: különlegesen megszervezett, meghatározott helyen működő →*piac* a tőkésországokban. Az áru ~n tömegáruk (főleg élelmiszerek és nyersanyagok) adásvételét bonyolítják le, az érték~ a különböző értékpapírok (államkötvények, részvények stb.), →*devizák*, →*valuták* adásvételét szolgálja. Magyarországon 1948-ban, a népgazdaság szocialista átalakítása során megszűnt.

tradíció [lat.]: hagyomány, történelmileg kialakult, nemzedékről nemzedékre fennmaradó régi szokás, gyakorlat, felfogás.

transzferábilis valuta [lat.]: átutalható valuta: az országok közötti sokoldalú elszámolások lebonyolítására szolgál. A →*KGST* tagországai 1963 októberében megállapodtak abban, hogy a kölcsönös áruszállításokat transzferábilis rubelben számolják el egymással. A transzferábilis rubel nem nemzeti valuta, mint a szovjet rubel, hanem a KGST-országok olyan közös valutája, amely a gazdasági →*integráció* elő-

mozdítása érdekében a szocialista nemzetközi pénz funkcióit egyre nagyobb mértékben tölti be. A ~ban nyilvántartott elszámolásokat a tagországok jegybankjai között a →*Nemzetközi Együttműködési Bank* végzi.

tribalizmus [ang.] (tribal: törzsi): Fekete-Afrikában éles törzsi ellentétek jelentkeznek, mert gyarmatosítására akkor került sor, amikor egyes területeken még csak megindult a nemzetté válás folyamata, másutt pedig különböző nyelvjárásokat beszélő törzsek és törzsszövetségek éltek egymás mellett. A gyarmati uralom meggátolta a nemzetté válás folyamatát, a nemzeti nyelv kialakulását (mindenütt a gyarmatosító hatalom nyelve volt a hivatalos nyelv), s a gyarmatosítók mesterségesen is szították a törzsek közötti ellentéteket. Noha egyes országokban a szerény iparosítás kezdte elmosni a törzsi korlátokat, a függetlenségi mozgalmak a legtöbb helyen törzsi alapon indultak meg, törzsekre, törzsszövetségekre, népcsoportokra épülő pártok alakultak. A ~ kitűnő feltételeket biztosít a neokolonializmus számára, mert az ellentéteket kijátszva, az imperialisták könnyebben behatolhatnak az egyes országokba. (Törzsi háborúk zajlottak Kongóban, Kenyában, Nigériában és Szudánban.) A törzsi megosztottság felszámolása az egész lakosság gazdasági, politikai és kulturális felemelkedésének függvénye.

Trident-program: az USA tengeralattjáró flottájának a fegyverkezési verseny jegyében kitűzött fejlesztési programja. A Trident rakétahordozó atom-tengeralattjárójának, 24 rakéta-silója van (az eddigi Polaris-Poseidon atom-tengeralattjáróknak 16), A rakéták hatótávolsága 7200 km (a Polaris-Poseidoné 4500 km), s 10—17 nukleáris robbanófejjel vannak fölszerelve. A nyolcvanas évekre a rakéták hatótávolságát 10 000 km-re akarják kifejleszteni.

Trikontinentális Szolidaritási Szervezet (Tricontiental): 1966. január 15-én Havannában (Kuba) megrendezték Ázsia, Afrika és Latin-Amerika Népeinek Konferenciáját, 82 ország 512 delegátusának részvételével. A konferencia nyilatkozata (→*havannai nyilatkozat*) hangsúlyozta, hogy közös, átfogó szervezetet kell teremteni a nemzeti felszabadító mozgalmak antikolonialista harcainak támogatására. Ideiglenes jelleggel megalakították a ~et. A végleges szervezet létrehozásáig külön működik az →*Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete*. Részt vesznek benne az egyes szervezetek felszabadítási bizottságainak és a konferencián létrehozott →*Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet*nek a képviselői.

trockizmus: antileninista, szovjetellenes, álbaloldali politikai irányzat. Trockij (1879–1940) tagadta a forradalmi harc szakaszait, lebecsülte a munkásosztály szövetségeseit, lehetetlennek tartotta a szocialista forradalom győzelmét, majd a szocializmus építését egy országban, szembefordult Leninnel a nemzetközi munkásmozgalom és a szovjethatalom számos döntő kérdésében. A ~nak egyes országokban vannak hívei és

szervezetei. Ezeknek fő tevékenysége a kommunista pártok elleni harc.

trójai faló: átvitt értelemben barátinak, jó szándékúnak vagy ártalmatlannak álcázott, de valójában ellenséges lépés. (A trójai faló mondájából ered, mely szerint a Tróját ostromló görögök hosszú és eredménytelen háború végén cselhez folyamodtak: fából óriási méretű, üreges testű lovat készítettek, amelyben görög harcosok rejtőztek el; ezt ajándékként felajánlották a trójaiaknak, akik városukba vontatták; a benne rejtőzők azonban éjjel kilopóztak belőle, és az ostromlók előtt megnyitották Trója kapuját.)

tröszt [ang]: 1. a tőkés monopólium legmagasabb formája, amelyben a részt vevő vállalatok korábbi önállóságukat elveszítve egyetlen vállalatban olvadnak össze; 2. a szocialista gazdaságban több vállalat szoros gazdasági együttműködése, amely önálló jogi személyként jelenik meg, de a keretében működő vállalatoknak is van bizonyos fokú önállóságuk.

Trudeau-doktrína: Pierre Elliot Trudeau kanadai miniszterelnök (1968–1979, majd 1980-tól újra) külpolitikai koncepciója, amely az erősödő kanadai nacionalizmus szolgálatában lazítani kívánja az USA-hoz fűződő túlságosan szoros szálakat, ill. gyengíteni az amerikai monopóliumok túlsúlyát a kanadai gazdasági életben. A ~ szerint Kanada a „csendes-óceáni peremvidék államainak (Kína, Japán) része", ami szakítás a korábbi amerikacentrizmussal. Kanada ebben a szellemben bővítette kapcsolatait a SZU-val, és felvette a diplomáciai kapcsolatot a Kínai Népköztársasággal.

Truman-elv: az imperialista hidegháborús politika kibontakozását jelző amerikai külpolitikai program, amelyet H. S. Truman, az USA volt elnöke 1947 májusában terjesztett a Kongresszus elé. A program lényege az volt, hogy az USA nyújtson segítséget (400 millió dollár) a „veszélyeztetett államok" kormányainak a népmozgalmakkal szemben. A ~ értelmében először a reakciós görög kormány kapott segítséget, majd a SZU-val határos Törökország kapott segélyt fegyveres erőinek korszerűsítésére. A ~ logikus folytatása volt a → *Marshall-terv*, majd a → *NATO* és a többi agresszív katonai tömb létrehozása.

tsz.: → *termelőszövetkezet*

tudományos szocializmus: a marxizmus–leninizmusnak – a dialektikus és történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan mellett – az alkotórésze. A ~ feltárja a politikai harc törvényszerűségeit, a kapitalizmus megdöntésének, a szocialista forradalom kivívásának, a szocialista-kommunista társadalom építésének folyamatában, tehát általánosítja a forradalmi munkásmozgalom tapasztalatait. Engels így fogalmazta meg a ~ lényegét: „E világfelszabadító tettet végbevinni – ez a modern proletariátus történelmi hivatása. *E tett történelmi feltételeinek és ezzel magának a természetének alapjáig hatolni*, és így

az akcióra hivatott, ma elnyomott osztályban *saját akciója* feltételeit és természetét tudatossá tenni – ez a proletár mozgalom elméleti kifejezésének, a tudományos szocializmusnak a feladata." A →*marxizmus–leninizmus* klasszikusai és a marxista irodalom a ~ fogalmát kettős értelemben használták és használják. Tágabb értelemben: az egész marxizmus–leninizmust értve alatta. Szűkebb értelemben: ami valójában, a marxizmus–leninizmus harmadik alkotórészét értve alatta.

tudományos-technikai forradalom: a termelési technikának, a technológiai eljárásoknak, a munkaszervezésnek rohamos, gyökeres átalakítása. A ~ fő irányai: automatizálás, elektronika, atomenergia felhasználása, kemizálás. A ~ következtében megváltozik az ember szerepe a munkafolyamatban. Mind kevesebb közvetlen fizikai munkára van szükség, átalakul és emelkedik a munkások szakmai színvonala, jelentősen nő a kvalifikált káderek száma. A ~ hatással van a társadalom osztályszerkezetére is. A fejlett tőkésországokban és a szocialista országokban egyaránt kibontakozik a ~, de a dolgozók érdekében való felhasználása csak a szocializmusban lehetséges.

túlnépesedés: polgári elmélet, amely szerint a népesség szaporodása felülmúlja a megélhetési lehetőségeket. Többek között ezzel magyarázzák a kizsákmányolt osztályok helyzetének rosszabbodását, a ~*kapitalizmus* ellentmondásait. Az utóbbi időben a →*„harmadik világ"* nagy népszaporulata váltotta ki az elmélet felújulását. Egyes polgári teoretikusok és politikusok a világ túlnépesedésének katasztrofális veszélyét hangoztatják, felidézik azt a fenyegetést, hogy a színes bőrű népek szükségszerűen el fogják pusztítani a fehér bőrű népeket (még →*malthusianizmus).*

tupamaro: uruguayi városi gerillák, akik nevüket Tupac Amarutól, a 18. sz.-i hatalmas perui indiánfelkelés vezetőjétől vették. A ~k a hatvanas évek végén látványos eszközökkel – →*diplomatarablás*ok stb. – léptek fel. A demokratikus tömegmozgalmat elutasító ~k ellen 1973 nyarától hajtóvadászatot indítottak. A ~k akcióit a reakció a haladó erők – mindenekelőtt a kommunisták – elleni támadás indokául használta fel. A hetvenes évek végére Latin-Amerika országaiban lényegileg megszűnt a városi gerillamozgalom és fellendültek a tömegmozgalmak.

U Ú

új Atlanti Charta: H. Kissinger amerikai külügyminiszter 1973. április 23-án fejtette ki először az ~nak, mint a nyugati partnerség, az atlanti politika kitágítása, az amerikai imperialista hegemónia újbóli megszilárdítása eszközének lényegét. Valójában semmi köze sincs az eredeti →*Atlanti Chartá*hoz, amely a második világháborúban, az antifasiszta harcban született, és amelynek alapelveivel a háború után az imperialisták szakítottak. Az ~ meghirdetését a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások *(~atlantizmus)* tették szükségessé. Az ~ alaptétele, hogy az USA-ban, Kanadában, Nyugat-Európában és Japánban elválaszthatatlanul összefonódnak a politikai, gazdasági és katonai problémák, s ezeket a kormányfőknek a kölcsönös megbeszélések során globálisan kell kezelniük. Kissinger ugyanakkor azt állította, hogy az európai szövetségesek egyre inkább regionális érdekeket követnek, az európai →*integráció* bizonyos mértékig megzavarta a korábbi összhangot, viszályokhoz és súrlódásokhoz vezetett. Az ~ új kapcsolatokat hozna létre az „atlanti nemzetekkel", valamint Japánnal, s helyreállítaná a korábbi harmóniát. Fő pontjai: 1. az USA támogatja a nyugat-európai egységtörekvéseket, ugyanakkor számít a kölcsönösségre; 2. nem vonja vissza csapatait Nyugat-Európából, de megfelelő védelmi erőfeszítéseket vár minden szövetségestől; 3. továbbra is szorgalmazza a kelet–nyugati enyhülést, de szívesen fogadja a szövetségesek ezzel kapcsolatos javaslatait; 4. figyelembe veszi szövetségeseinek érdekeit, de elvárja, hogy azok is komolyan vegyék az USA érdekeit; 5. hajlandó együttműködni a szövetségesekkel a felmerülő problémák megoldásában, így az energiakérdésben, s hosszú lejáratú kapcsolatokat kíván létrehozni az olajtermelő és -fogyasztó országok között; 6. Nyugat-Európa autonómiája nem önmagáért való cél, az atlanti közösség nem zárt klub, ezért Japánnak egyenrangú partnernek kell lennie a közös vállalkozásban.

új baloldal (New Left): az USA-ban, majd a többi fejlett tőkésországban használatos elnevezése annak a széles mozgalomnak, melyben a hagyományos baloldali erők mellett új, főleg értelmiségi csoportok vesznek részt. Az ~ különféle változatos eszközökkel harcolt többek között a vietnami háború befejezéséért, a monopolista rendszer politikája ellen, a demokráciáért, a békéért. E mozgalom fő problémája az, hogy mennyiben teszi magáévá a

munkásosztály harcának céljait, ill., hogy meg tudjon szabadulni a benne jelentkező kommunista- és szovjetellenes irányzatoktól.

„Új határ" (New frontier): J. F. Kennedy volt amerikai elnök 1961. január 20-án, a Kongresszushoz intézett üzenetében hirdette meg az ~t. Áldozatkészségre, merész politikai gondolkodásra szólította fel a nemzetet, meghirdetve a fiatal tudományos szakértők bevonásával kialakítandó új kormányzati stílust, amelynek segítségével a fiatal generáció át tudja törni a „régi határokat". Az ~ egyetlen gyakorlati eredménye a →*Fehér Ház* elnöki apparátusának felfrissítése volt.

új gazdasági mechanizmus: →*gazdasági mechanizmus, gazdaságirányítási rendszer*

„új osztály": M. Gyilasz, a jugoszláv kommunista mozgalom renegátja által kreált kifejezés, mely szerint a szocialista országokban a párt, a tömegszervezeti és az államapparátus alkalmazottaiból egy új kiváltságos osztály jön létre, s ez a társadalom fölé emelkedik. Ez a nézet teljesen ellentétes az osztályokról kialakított marxista–leninista felfogással és a szocialista országokban kialakult valóságos osztályviszonyokkal (még →*revizionizmus*).

újratermelés: a termelési folyamat állandó megújulása, ismétlődése. Magában foglalja a társadalmi termék, a termelési viszonyok és a munkaerő ~ét. Két fő típusa: az egyszerű ~, amely a termelés változatlan méretekben való megismétlése, és a bővített ~, amely a termelési folyamatnak a korábbinál nagyobb mértékben való megismétlése. Az ~ zavartalanságának feltétele a társadalmi össztermék egyes elemeinek arányossága.

új típusú demokrácia: monopoltőkeellenes demokratikus hatalom, amely a munkásosztály és az összes monopoltőke-ellenes erők érdekeit fejezi ki, s amely a mai helyzetben a fejlett tőkésországokban a monopoltőkés hatalmat hivatott felváltani; a fejlett tőkésországok kommunista pártjaiban (különösen Franciaországban) használatos fogalom, amely a gazdasági és politikai élet tényleges demokratizmusát jelenti, olyan reformokat, amelyek döntő csapást mérnek a monopóliumokra, és a dolgozó nép hatalmi pozícióinak erősödése révén megteremtik a szocialista átalakítás feltételeit (még →*népi unió, strukturális reform*).

Új világgazdasági rend: a fejlődő országokban, majd másutt is hangoztatott elgondolás és törekvés a gyarmati múlt következtében fennálló súlyos gazdasági helyzet leküzdésére. Az ~ről az ENSZ Közgyűlés 1974. dec. 12-én dokumentumot fogadott el, amit az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája továbbfejlesztett. Az ~re vonatkozó követelés rendszeres témája az →*el nem kötelezett országok* értekezleteinek. 1976-ban a colombói értekezleten a következő irányelveket fogadták el: egyensúlyt kell teremteni a fejlődő országok exportbevételei és import-

kiadásai között; a fejlődő országok részesedése a világ ipari termelésében az ezredfordulóig emelkedjen 7%-ról 25%-ra; ki kell dolgozni a nyersanyagexportnak olyan programját, amely növekvő bevételt biztosít az exportáló országoknak; a fejlődő országok jövedelmét biztosítani kell úgy, hogy exportjuk árszintjét rendszeresen hozzáigazítják a valuták értékéhez és az iparcikkek árainak emelkedéséhez; a fejlett országok nemzeti jövedelmük 1%-át segélyként adják a fejlődő országoknak. Az ~ hívei követeléseiket az egész „fejlett" világhoz intézik, ezzel egyenlőségjelet tesznek a szocialista és a tőkés országok közé, holott a szocialista országok nem felelősek a fiatal államok nehéz gazdasági helyzetéért. A szocialista országok arra törekszenek, hogy a gazdasági kapcsolatokban az egyenjogúság, a kölcsönös előny érvényesüljön, hogy minden ország rendelkezzen természeti kincseivel, szűnjön meg a gyarmati rendszer minden maradványa, a →*neokolonializmus* és az imperialista kizsákmányolás.

ultimátum [lat.]: a nemzetközi jogban és a diplomáciai kapcsolatokban határidőhöz kötött, erélyes hangú jegyzék, utolsó felszólítás, amely az adott ügyben kizár minden további vitát, és elutasítás esetére azonnali →*szankció*kat helyez kilátásba. Az ~ gyakorlatilag meghatározott feltételekhez kötött hadüzenet. Átvitt értelemben fenyegetéssel kísért felszólítás, követelés, utolsó figyelmeztetés.

ultrabaloldal: →*„baloldaliság"*

ultrák [lat.]: szélsőséges, túlzó személyek, politikusok. Eredetileg Franciaországban a restauráció éveiben (1814–30) terjedt el a szóhasználat a szélsőséges királypártiak jelzésére. A II. világháború után számos kapitalista országban a fasiszta típusú, szélsőségesen jobboldali reakciós erőket kezdték így nevezni. Leggyakrabban a legreakciósabb francia politikusokat értik rajta, akik a →*gaulle-izmus*-tól is jobbra állnak.

Uncle Sam [aṅkl szem] (Samu bácsi): az USA kormányát, s magát az USA-t is megszemélyesítő, tréfás, gúnyos elnevezés a 19. sz. eleje óta. A politikai karikatúrákon hórihorgas, sovány, szakállas férfi.

UNCTAD: →*Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia*

UNEF: →*Békefenntartó Erők (ENSZ Rendkívüli)*

UNESCO, *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation; az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete:* székhely: Párizs. 1945 novemberében alapították, tevékenységét 1946 novemberében kezdte meg. Célja, hogy előmozdítsa a tagállamok együttműködését a nevelésügy, a tudományos és kulturális élet terén. Jelenleg 125 tagja és 3 társult tagja van, köztük azok a szocialista országok, amelyek az ENSZ tagjai. Legfelsőbb szerve a Közgyűlés, amely általában kétévenként ülésezik (ezen mindegyik tagállam képviselteti magát), s három évre választja az évente kétszer ülésező Végre-

hajtó Tanácsot, valamint hat évre a főigazgatót.

unió [lat.]: szövetség, államszövetség, szövetségi államok összefogásának formája. A SZU 15 szocialista köztársaság szövetsége, amelyben mindegyiknek saját alkotmánya és kormánya van. Több kapitalista állam a történelmi fejlődés során ~ba szerveződött. Az USA-ban és Brazíliában a szövetségi államoknak saját alkotmányuk és törvényhozásuk van, Svájcban a kantonok saját alkotmánnyal, törvényhozással és kormánnyal rendelkeznek.

uniópártok: az NSZK-ban a CDU és a CSU, ill. kereszténydemokrata és a bajor keresztényszocialista párt elnevezése.

UNO: →*Egyesült Nemzetek Szervezete*

urbanizmus [lat.]: 1. a város előtérbe helyezése a falu fejlődésével szemben; 2. számos országban a városépítés elnevezése.

Usszuri folyó: a szovjet–kínai határ egy szakaszon az ~ mentén húzódik. A határnak ezt a szakaszát az 1858-as ajguni és tiencsini, valamint az 1860-as pekingi szerződés határozta meg. A folyó szigetei, elsősorban a Damanszkij (Csenpao), lakatlanok, de a SZU területéhez tartoznak. Kínai katonai egységek 1969. március 2-án, majd 14–15-én provokációt követtek el a szigeten a szovjet határőrök ellen, az incidenseknek több száz halottja volt. 1969 végén tárgyalások kezdődtek a SZU és a Kínai Népköztársaság között a határkérdések rendezésére. A tárgyalások a Kínai Népköztársaság jogtalan követelései miatt nem jártak eredménnyel. A kínai kormány 1971 januárjában elutasította azt a szovjet javaslatot, hogy a két ország írjon alá megállapodást, amelyben lemond az erőszak alkalmazásáról. Az SZKP Központi Bizottsága, a Legfelső Tanács Elnöksége és a szovjet kormány 1973 júniusában ugyancsak eredménytelenül javasolta, hogy a két ország kössön megnemtámadási szerződést, a felek kötelezzék magukat, hogy semmilyen fegyverfajta alkalmazásával nem hajtanak végre támadást egymás ellen és nem fenyegetik egymást. A maoisták évekig minden, a kapcsolatok normalizálására irányuló javaslatot visszautasítottak, s csak 1979 májusában tettek indítványt a politikai, gazdasági és kulturális kérdésekkel kapcsolatos tárgyalásokra. A Szovjetunió elfogadta a javaslatot, a tárgyalások – külügyminiszterhelyettesi szinten – 1979 szeptemberében kezdődtek Moszkvában.

utópia [gör.]: valamilyen eszményi társadalmi rend – aminek megvalósításához nincs meg a reális alap – leírása. Átvitt értelemben megvalósíthatatlan álmodozás, légvár.

Ü

ügynökség, *agentura:* 1. valamely országban működő titkos ügynökség, feladata a kémkedés, felforgatás; 2. a gazdasági életben az ~ (ügynök) valamely vállalat megbízottja.

ügyvivő, diplomáciai ügyvivő: a követnél alacsonyabb rangú diplomata, akit valamely ország külképviseletének vezetésére olyan államba küldenek, amelylyel a fennálló kapcsolatok alacsony színvonalúak. Ideiglenes ~ a nagykövet vagy követ távollétében vezeti a külképviseletet.

ütköző állam: két egymással szemben álló állam vagy államcsoport között elhelyezkedő rendszerint kisebb állam.

üzemelfoglalás: a gazdasági és politikai harc egyik formája a tőkésországokban, amikor is a dolgozók, elfoglalva az üzemet, követeléseik elfogadására kényszerítik a tőkéseket. Különösen Olaszországban és Franciaországban terjedt el.

üzemi demokrácia: a dolgozók szervezett részvétele a gazdasági egység problémáinak megoldásában. Megvalósulási formái sokfélék, az üzemi termelési tanácskozásoktól kezdve a szakszervezeteknek a vállalatok különböző ügyeibe való beleszólási jogáig. Mindez nem csorbítja az egyszemélyi vezetés elvét, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a vezető döntései átfogóbb ismereteken nyugodjanak, és megkönnyíti a döntések végrehajtását.

V w

vadsztrájk: →*sztrájk*

vákuumelmélet: imperialista politikai elmélet; azon a meggondoláson alapszik, hogy a világ különböző térségeiben a nagyhatalmak uralkodnak, s ha közülük valamelyik meggyengül, és pozíciókat kénytelen feladni, akkor ott politikai űr, azaz vákuum keletkezik és a másik nagyhatalom behatol. Ez a folyamat játszódott le a II. világháború után, amikor az USA, Nagy-Britannia és Franciaország behatolt azokba a térségekbe, amelyek előzőleg a fasiszta Németország, Olaszország és Japán gyarmatai vagy érdekszférái voltak.

választási rendszer: a választójogra, a választhatóságra vonatkozó szabályok összessége, amely az állam különböző képviseleti szerveibe való választásokat szabályozza. Demokratizmusának foka nagymértékben jellemzi az adott állam demokratizmusát és osztályjellegét. A legdemokratikusabb ~ a szocialista országokban van. A választás általános, egyenlő, közvetlen és titkos. Pl. Magyarországon minden 18. életévét betöltött állampolgárnak van választójoga (kizárási okok: elmebeteg, közügyek gyakorlásától való bírói eltiltás, szabadságvesztés, rendőri felügyelet). A kapitalista országokban a munkásosztály kiharcolta az általános és titkos választójogot, ezt azonban a burzsoázia mindenképpen csorbítani igyekszik, különféle korlátozásokat, áttételeket alkalmaz, csaló választási törvényeket vezet be, meghamisítja az eredményeket stb. Egyes országokban pl. az, USA-ban közvetett (elnökválasztás), másokban, pl. Norvégiában többlépcsős választási rendszer van. Egyes kapitalista országokban, pl. Olaszországban az arányos, másokban, pl. Franciaországban a majoritásos elv érvényesül a választások eredményeinek meghatározásában. (A majoritásos ~ben csak a többséget kapott jelöltre leadott szavazatokat veszik számításba.) Az NSZK-ban pedig azok a pártok, amelyek a választásokon nem szerzik meg az összes szavazatoknak legalább 5%-át, nem jutnak mandátumhoz. A ~ demokratizálása a kapitalista országokban a tömegek egyik fontos politikai követelése.

választási szövetség: pártok, szervezetek megállapodása választások idejére a győzelem érdekében, más pártok elszigetelésére. A ~ tartalma lehet: közös program a választásokra, közös lista, lemondás egymás jelöltjeinek javára az egyes választókerületekben.

vállalat: a gazdálkodás olyan alapegysége, amely az árutermelés viszonyai között jogilag is elkülönült tevékenységet folytat. Minthogy a szocializmusban – bár a termelési eszközök az állam vagy a szövetkezetek tagságának tulajdonában vannak – megmaradnak az áru- és pénzviszonyok, a ~ a szocialista termelésnek is szükségszerű szervezete. A szocializmusban vannak állami és szövetkezeti ~ok. Az állami ~okról 1977-ben hozott törvény szerint az állami ~ az állam gazdasági vállalkozása, eszközei az állam tulajdonában vannak, ezekkel – a törvényben meghatározott módon és felelősséggel – önállóan gazdálkodik.

vallás: a társadalmi tudat történelmileg kialakult formája, „azoknak a külső hatalmaknak fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, melyek mindennapi létezésük felett uralkodnak, olyan visszatükröződés, amelyben a földi hatalmak földöntúli hatalmak formáját öltik". (Marx–Engels Művei 20. kötet. 309. old.) A ~ban hivők a valóságos világon kívül elégítik ki azokat a szükségleteket, amelyekre a valóságban nincs lehetőségük, s így kiegészítik a való világot. A ~ különböző elemekből áll: hiedelmek; kultusz; intézmények; erkölcsi előírások. Fő ismérve a természetfelettibe vetett hit, mindenekelőtt egy vagy több természetfeletti lény (istenek, szellemek) létében való hit, természetes jelenségek közötti természetfeletti kapcsolatok létezésében (totemizmus, mágia) és az anyagi tárgyak természetfeletti tulajdonságaiban (fetisizmus) való hit. A ~os ember abban reménykedik, hogy imával, áldozatokkal, ráolvasással a maga oldalára vonhatja a természetfeletti erőket. A ~ keletkezése összefügg az ember kiszolgáltatottságával a természet és a társadalom erőivel szemben, valamint azzal a törekvéssel, hogy megmagyarázza ezen erőket. A szocializmus, a kommunizmus építésének előrehaladásával fokozatosan elhalnak a ~ társadalmi gyökerei. A szocialista országokban biztosítják az állampolgárok lelkiismereti szabadságát, a hivők szabadon gyakorolhatják vallási szokásaikat, egyszersmind a tudományos, kulturális és nevelő munka hatást gyakorol az emberekre, hogy megszabaduljanak ~i előítéleteiktől. Napjaink világ~ai: *→kereszténység; →iszlám; →buddhizmus.* Mindegyikük különböző felekezetekre és szektákra oszlik.

valódi demokrácia: *→új típusú demokrácia*

válság: 1. *gazdasági ~:* a tőkés gazdaságnak mindenekelőtt a termelés és a beruházás nagyfokú csökkenésében megnyilvánuló, mélyreható megrázkódtatása. A ~ idején az áruk nagy része eladhatatlan, az árak esnek, a profitok csökkennek, nő a munkanélküliség, szaporodnak a csődök. A ~ kiélezi a munkásosztály és a tőkések ellentéteit. A második világháború után a tőkés gazdaságban végbement változások, mindenekelőtt a monopoltőkés állam gazdasági szerepének erősödése, az állammonopolista kapitalizmus kialakulása lehetővé és szükségessé tette, hogy a tőkésállam intézkedéseket tegyen a

~ elkerülésére, ill. a ~ hatásainak enyhítésére. A második világháború óta túltermelési ~ok a tőkésországokban vagy nem következtek be, vagy részlegesek és viszonylag enyhe lefolyásúak voltak; 2. *politikai* ~ : zavar keletkezik a politikai erőviszonyokban, a pártok kapcsolatában, az uralkodó osztály vagy politikai csoport képtelen a korábbi módon tovább kormányozni; 3. *kormány* ~ : valamely ország kormánya a politikai egyensúly megingása következtében képtelen a kormányzati tevékenységre, és lemond vagy lemondatják (még →*kapitalizmus általános válsága)*.

váltó: törvény által megszabott formában kiállított, meghatározott időre szóló fizetési kötelezvény, amelynek elfogadója kötelezi magát, hogy a lejáratkor meghatározott összeget kifizet. A szocializmusban az állami bankhitel monopóliuma a ~k belföldi forgalmát kizárja.

valuta: valamely ország törvényes fizetőeszközének anyaga (arany-, ezüst-, papírvaluta), illetve maga a fizetési eszköz (bankjegy, érme). Az egyes ~k forintra átszámított értékét, a ~ árfolyamot a Magyar Nemzeti Bank teszi közzé. Magyarországon a ~knak kétféle árfolyamuk van: *a)* kereskedelmi árfolyam: ez a külkereskedelem ~ elszámolásaira vonatkozik és *b)* nem kereskedelmi (turista) árfolyam ezen történik a lakossági forgalomban a ~ vétele és eladása.

valutakígyó: a →*Közös Piac* országai, ill. a megállapodáshoz csatlakozott, Svédország és Norvégia valutáinak lazán egymáshoz rögzített mozgása. A közös piaci országok 1972-ben megállapodtak abban, hogy valutáik árfolyama egymáshoz képest legfeljebb 2,25%-kal ingadozhat. Ha az árfolyam e fölé emelkedik, ill. ez alá csökken, akkor a nemzeti jegybankok kötelesek beavatkozni. A közös piaci országok egymás közötti ellentéteire, ill. gazdasági helyzetük – bár különböző mértékű – ingatagságára utal, hogy a megállapodásból nehéz pénzügyi helyzetére hivatkozva, kezdettől fogva kivonta magát Nagy-Britannia és Olaszország, Franciaország pedig előbb 1974 januárjában, majd az 1975 júliusában és 1976 márciusában kivonta magát a megállapodásból. A világpiaci árrobbanást követő évek, a dollár ismételt leértékelése végül is új megállapodást tettek szükségessé. 1973 márciusában megegyeztek az →*Európai Valutáris Rendszer*ről.

vámpolitika: az ország →*gazdaságpolitikájának* része, azon szabályozó elvek összessége, amelyek alapján egy adott ország vámok felhasználásával, vámszerződések kötésével segíti gazdasági és társadalmi céljainak megvalósítását. A ~ gyakorlati eszközei a vámtarifák és a nemzetközi szerződések.

Varsói Szerződés: az 1949-ben nyílt imperialista céllal létrehozott NATO, majd 1954-től kezdve az NSZK fokozódó →*remilitarizációja* és 1955. május 9-i hatállyal a NATO-ba teljes jogú tagként történt felvétele a szocialista országokat védelmi képességük fokozására kényszerítette. 1955. május 14-én

Albánia (1968 szeptemberében kilépett a szervezetből), Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia és a SZU államfői Varsóban barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződést írtak alá. A szerződő országok kötelezik magukat, hogy kollektív védelmük céljából tett intézkedéseikről tájékoztatják a Biztonsági Tanácsot és intézkedéseiket felfüggesztik, amint a Biztonsági Tanács megteszi a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges intézkedéseket. A ~ hatályát veszti, mihelyt a NATO feloszlik, és életbe lép az európai kollektív biztonságról szóló szerződés. A ~ nyílt, és nyitva áll minden olyan ország számára, amely hajlandó támogatni a békeszerető országok erőfeszítéseit a béke és biztonság megszilárdítása érdekében. A szerződő országok nemzetközi és védelmi politikájának kialakítására és összehangolására Politikai Tanácskozó Testületet hoztak létre. A szervezet védelmi feladatait katonai vezető szervek intézik. Az Egyesített Fegyveres Erők élén a főparancsnok, az Egyesített Fegyveres Erők törzse élén a törzsfőnök áll. Állandó bizottsága a honvédelmi miniszterek bizottsága. A Politikai Tanácskozó Testület 1969. március 17-i budapesti ülése felhívással fordult Európa országaihoz és értekezlet megtartását javasolta a béke és biztonság megszilárdítása érdekében *(→európai biztonsági és együttműködési értekezlet)*. A ~ Politikai Tanácskozó Testülete 1974. áprilisi varsói ülésén megismételte javaslatát a NATO és a ~ kölcsönös, egyidejű feloszlatására. A ~ tagországai külügyminisztereinek 1979. májusi budapesti tanácskozásán, a korábban tett leszerelési javaslatokat megismételve, előtérbe állították a katonai bizalomerősítő intézkedéseket. Felhívással fordultak valamennyi európai országhoz, valamint az Egyesült Államokhoz és Kanadához, hogy hívjanak össze általános politikai konferenciát, amely a helsinki alapelvek szellemében gyakorlati intézkedéseket foganatosítana a bizalom és az együttműködés erősítésére. Ugyanakkor sürgették a *→SALT-2* egyezmény mielőbbi megkötését, a SALT-3 egyezményt előkészítő tárgyalások megkezdését, a tárgyalásokat valamennyi nukleáris fegyverfajta gyártásának megszüntetésére és a készletek fokozatos felszámolására, a nukleáris fegyverek alkalmazásának végleges betiltását, szerződés kötését a nukleáris fegyverkísérletek teljes és általános betiltásáról, valamint intézkedéseket a nukleáris fegyverekkel nem rendelkező államok biztonságának szavatolására. A ~ 25 éves fennállása alkalmából a Politikai Tanácskozó Testület jubileumi ülést tartott Varsóban 1980 május 14–15-én. Az ott elfogadott nyilatkozat leszögezte, hogy a ~ országai, valamennyi békeszerető erővel együtt, mindent elkövetnek az *→enyhülés* vívmányainak megvédéséért, a fegyverkezési verseny megfékezéséért.

vásárlóerő (vásárlóalap); a lakosság pénzjövedelmeinek áruk és szolgáltatások vásárlására, valamint megtakarításainak növelésére fordított (vagy fordítható) része. ~nek azt a névleges

pénzösszeget is nevezzük, mely az áruk és szolgáltatások iránti összkeresletet kifejezi. A ~vel szemben megfelelő árualapnak kell állnia. Beszélhetünk nemcsak a lakosság, hanem a vállalatok, szövetkezetek és intézmények ~jéről is. Ebből eszközlik kiadásaikat.

vasfüggöny: a kifejezést először W. Churchill volt brit miniszterelnök használta 1946-os fultoni beszédében, amely a hidegháborús politika nyitányaként hangzott el. Az imperialista propaganda azóta is sűrűn használt kifejezése. Azzal vádolják a szocialista országokat, hogy elzárkóznak a „szabad világ" elől, valóságos ~t bocsátanak közéjük és a külvilág közé.

Vatikán, Vatikánváros: a katolikus vallás és egyház legfelső eszmei-politikai irányítója. 52 országgal tart fenn (nunciusok, ill. internunciusok révén) diplomáciai kapcsolatot. Nagy befolyást gyakorol a keresztény szakszervezetekre és a katolikus pártokra. A ~ szoros kapcsolatban áll a nagytőkével, maga is óriási vagyonnal rendelkezik, s hatalmas üzleti vállalkozásai vannak. Befektetett tőkéje megközelíti a 30 milliárd dollárt, a londoni és svájci bankokban elhelyezett aranytartaléka kb. 12 milliárd dollár értékű. A ~, amely történelme során mindenkor a kizsákmányoló osztályok, ill. az imperialista nagyhatalmak oldalán állt, az utóbbi években igyekezett alkalmazkodni a megváltozott nemzetközi erőviszonyokhoz, amiben szerepet játszott egyes országok katolikus tömegeinek és alsópapságának balratolódása is. A haladóbb törekvések azonban a reakciós erők ellenállásába ütköznek.

vatikáni zsinat, II.: XXIII. János pápa csaknem száz évvel az I. ~ után hívta össze. Célja a katolikus egyház megreformálása volt. 1962. október 11-től 1965. december 8-ig tartott. A ~on vita alakult ki a reform hívei és a konzervatív egyházatyák között. 70 javaslatot tűztek napirendre, menet közben azonban ez 13-ra csökkent. XXIII. János pápa időközben bekövetkezett halála után VI. Pál (1963. június 21.) korlátozta a vita demokratizmusát, és úgy igyekezett egyensúlyt tartani, hogy szinte minden kérdésben pápai tekintéllyel döntött. A születésszabályozás, a cölibátus (papi nőtlenség) és a vegyes házasság kérdését kivonta a ~ hatásköréből, több esetben pedig megváltoztatta a ~ döntéseit. Emiatt többször alakult ki feszült helyzet. A zsinati okmányokban nem tükröződik a többi egyházhoz való viszonynak az a haladóbb megfogalmazása, amely a tervezetben és a vitában megmutatkozott.

vazallus állam: hűbéres, csatlós állam, amelynek kormánya nem független, és minden vonatkozásban kiszolgál valamilyen imperialista hatalmat.

vendégmunkás: →*idegen munkás*

verseny: →*gazdasági* ~; →*szocialista* ~

veterán [lat.]: átvitt értelemben a munkásmozgalom idősebb, érdemes harcosa.

vétójog: olyan kötelező előírás, amely a kedvezményezett számára lehetővé teszi, hogy csak a beleegyezésével dönthetnek. 1. a burzsoá parlamentáris államok alkotmányai szerint általában az államfő rendelkezik ~gal, vagyis azzal a joggal, hogy ellenszavazatával átmenetileg vagy véglegesen megakadályozhatja bizonyos törvények meghozatalát vagy a kormány bizonyos intézkedéseit; 2. az ENSZ Alapokmánya a ~gal ruházza fel a Biztonsági Tanács öt állandó tagját. A Biztonsági Tanács csak akkor hozhat konkrét lépéseket maga után vonó határozatot, ha azt mind az öt állandó tag megszavazza. Ha bármelyikük vétót emel, azaz nemmel szavaz, akkor a határozatot elvetettnek kell tekinteni; 3. a szakszervezetek joga, amellyel meghatározott kérdésekben megakadályozhatják az igazgató döntésének végrehajtását.

Vietnam ENSZ-képviselete: az ENSZ Közgyűlés 1975. szeptember 19-én 123 szavazattal (ellenszavazat nélkül, 9 tartózkodással) határozatot hozott, hogy fel kell venni a világszervezetbe a Vietnami Demokratikus Köztársaságot és a Dél-vietnami Köztársaságot. A Biztonsági Tanács korábbi, augusztusi, majd szeptemberi ülésén az USA élt a vétójogával, mert ragaszkodott ahhoz, hogy a két Vietnammal egyidejűleg Dél-Koreát is fel kell venni. A VDK és a DNK állandó ENSZ-megfigyelője 1975 novemberében kérte, hogy a kérdést vegyék le a napirendről és tűzzék napirendre az ENSZ következő Közgyűlésén. A javaslatot a Közgyűlés egyhangúlag elfogadta. Tekintettel arra, hogy 1976. július 2-án megalakult az egységes Vietnami Szocialista Köztársaság, az ENSZ 31. Közgyűlése vita nélkül felvette a Vietnami Szocialista Köztársaságot a világszervezet tagjai közé.

vietnami háború: az USA már az indokínai háborúk idején tevékenyen támogatta a francia imperialistákat. Nixon – akkori alelnök – még a *→genfi egyezmények* aláírása előtt kijelentette: „Ha a franciák abbahagyják a háborút, és ha a helyzet megköveteli, az USA-nak el kell küldenie csapatait harcolni." Az USA megtagadta a genfi egyezmények aláírását. Az amerikaiak, hogy terveiket végrehajthassák, a japán hódítókkal kollaboráló Diemet állították az ország élére, akinek támasza a VDK-ból menekült földbirtokos réteg lett. Megsemmisítették a franciák elleni felszabadító háború idején kiharcolt demokratikus vívmányokat. A kegyetlen terror ellen azonban egyre inkább kibontakozott a felszabadító mozgalom. 1960-ban megalakult a *→Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front*, amely fegyveres harcot kezdett a diktatúra ellen. 1963. november elején Diemet meggyilkolták, és a következő két évben 11 kormány váltotta egymást. Az USA 1961-ben küldte el első harcoló egységeit. Az amerikai katonák létszáma 1969-ben elérte az 525 ezer főt, a saigoni kormánycsapatoké pedig a 800 ezret. Az agresszióban részt vettek dél-koreai, ausztráliai, új-zélandi és Fülöp-szigeti alakulatok is. A népi erők katonai, kül- és belpolitikai sikerei lehetővé tették a *Dél-Vietnami Köztársaság Ideiglenes Forradalmi Kor-*

*mányá*nak megalakítását. Az amerikai kormány, amikor tehetetlennek bizonyult a szabadságharcosok ellen, 1964. augusztus 5-én megkezdte a VDK területének bombázását is *(→tonkini incidens)*. A szocialista országok hathatós segítségével a vietnami nép hősiesen védekezett, és 1968 májusában az USA tárgyalásokra kényszerült. Noha az USA a tárgyalások közben, 1972 karácsonyán a történelem legpusztítóbb légitámadását zúdította a VDK-ra és a dél-vietnami felszabadított területekre, 1973. január 27-én kénytelen volt aláírni a VDK, a DIFK és a saigoni rezsim képviselőivel együtt a *→párizsi Vietnam-egyezmény*t. A népi erők 1975. tavaszi győzelmes offenzívája elsöpörte az egyezményt szabotáló saigoni rezsimet, április 30-án felszabadult Saigon. Ezzel elhárultak a mesterséges akadályok a két országrész egyesítése, és az egységes Vietnami Szocialista Köztársaság megteremtése előtt.

Világbank: *→Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank*

világforradalom: folyamat, melynek részei: a szocializmus sikerei, a munkásosztály harcai, a népek szabadságmozgalmai, a tömegek aktivizálódása, a forradalmi szervezetek erősödése – ezek együttesen gyengítik a kapitalizmust, és elvezetnek a szocializmus világméretű győzelméhez. A szocializmus és a kommunizmus építése, a szocialista forradalmak, a nemzeti felszabadító mozgalmak, az antiimperialista és antifeudális forradalmak, a demokráciáért, a függetlenségért és a békéért folyó harcok stb. összefüggő egészet alkotnak az imperializmus ellen. Korunk alapvető tartalma a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet (még *→moszkvai értekezletek, korszak)*.

világgazdaság: a világ országai gazdasági kapcsolatainak összessége. Magában foglalja mindazokat a kereskedelmi, fizetési, szállítási kapcsolatokat, amelyek révén a világ országai bekapcsolódnak a *→nemzetközi munkamegosztás*ba. A modern ~ az imperializmus létrejöttének időszakában alakult ki, amikor gyors növekedésnek indult a világkereskedelem, és létrejöttek az országokat átfogó gazdasági kapcsolatok kialakulásának technikai feltételei is. A második világháború után kialakult a szocialista ~i rendszer, s megváltoztak a tőkés ~on belüli erőviszonyok is. A tőkés ~ban végbemenő főbb változások: a gyarmati rendszer szétesése, az imperialista országok közötti ellentmondások erősödése, a gazdasági integrációk, nemzetközi gazdasági szervezetek létrejötte, a konkurrenciaharc éleződése. A szocialista ~ rendszerébe tömörült országok között új típusú kapcsolatok alakultak ki. A tőkés ~-ban a konkurrenciaharc, az alárendeltség viszonyai jellemzőek, viszont a szocialista ~on belül a testvéri segítség, a kölcsönös előnyök, az egyenjogúság, a szuverenitás elvei érvényesülnek. A tőkés és a szocialista ~ közötti együttműködés, ill. verseny a békés egymás mellett élés konkrét megjelenési formája.

Világkereskedelmi Konferencia: *→Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia*

világpiac: a nemzeti piacok és az államok közötti gazdasági kapcsolatok összessége, nemzetközi piac, amely a *→nemzetközi munkamegosztás* és a nemzetközi árucsere alapján jött létre. A szocialista országok létrejötte óta a korábbi egységes tőkés piac mellett szocialista ~ is van. A kétfajta ~ gazdasági kapcsolatainak fenntartása és bővítése a békés egymás mellett élés fontos eleme. *~i ár:* meghatározott áruért egy adott időpontban a nemzetközi kereskedelemben általánosan fizetett ár. A tőkés ~i ár alapja a nemzetközi érték, a valóságban azonban ettől jelentősen eltér, s a *→konjunktúra* alakulásától függően ingadozik. A szocialista országok közötti kereskedelem is a tőkés ~i ár bázisán alapuló árakon folyik, de az árakat hosszabb időszak (1976-tól öt év) ~i átlagárai alapján állapítják meg, kiküszöbölve a spekulációs jellegű ingadozásokat. Az ~i árak és a belföldi árak közötti különbség főként a munkatermelékenység különböző színvonalából adódik.

Világ proletárjai, egyesüljetek!: Marx és Engels 1848-ban megjelent művének, a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak befejező mondata. A kommunista pártoknak a *→proletár internacionalizmus*t kifejező jelszava.

VIT: *→fesztivál*

voluntarizmus [lat.]: a politikában önkényesség, megalapozatlan vágányokra épített szubjektív törekvés. A politikai ~ mellőzi a társadalmi-politikai tevékenység objektív és tudományos alapjait, a politikát a vezérek szubjektív akaratára építi. Megnyilvánulhat pl. anarchista kalandorkodásban, irreális célkitűzésekben.

Vöröskereszt: *→Nemzetközi Vöröskereszt*

vulgarizálás [lat.]: leegyszerűsítés, elsekélyesítés. Tudománytalan leegyszerűsítése valamely elméletnek, ami tulajdonképpen elferdíti, eltorzítja a lényeget.

Wall Street: [vólsztrít] New York egyik belvárosi utcája, itt összpontosulnak a világ legnagyobb bankjainak székházai, az érték- és árutőzsdék, az alkusz-cégek irodái. Átvitt értelemben a ~ kifejezést az amerikai finánctőke megjelölésére használják.

Watergate-ügy: [vótergét]: az USA történetének legnagyobb politikai botránya, amely, az ország történelmében először, az elnök lemondásához vezetett. Watergate (zsilipkapu) nagy irodaépület Washingtonban, s ez a Demokrata Párt választási főhadiszállása volt az 1972. évi elnökválasztáson. Ide tört be 1972. június 17-én egy csoport, hogy bizalmas iratok birtokába jusson. A betöréssel kapcsolatban megindított vizsgálat szálai Haldemanhoz, a Nixon-stáb személyzeti főnökéhez, sőt magához az elnökhöz vezettek, aki 1972. június 20-án hosszú, magnószalagra felvett beszélgetést folytatott Haldemannal. A botrány tovább gyűrűzött, Nixon közvetlen munkatársainak egy részét leváltották, vád alá helyezték, s a bíróság

végül is követelte a magnószalagok kiadását. Erre tízhónapos huzavona után sor került, de a szalagok egy részéről előzetesen letörölték a szöveget. Az ügy súlyos helyzetbe hozta az elnököt, aki – látván, hogy támogatóinak száma rohamosan csökkent a törvényhozásban, s a szenátus kétharmados többségű döntésével vád alá helyezhetik, leválthatják tisztségéből, sőt börtönbe is zárhatják – 1974. augusztus 9-én lemondásra kényszerült. Gerald Ford alelnök lett az USA elnöke, aki hitet tett elődje külpolitikájának folytatása mellett. (Az USA történetében korábban egyetlen elnököt – A. Johnsont, több mint száz évvel ezelőtt – helyeztek vád alá, de a bíróság felmentette.) Az ügy hátterében két momentum húzódott meg: a törvényhozás jelentős részének tiltakozása az ellen, hogy az elnök a választott szervek háttérbe szorításával túlságosan nagy személyi hatalomra tett szert, s ugyanakkor a békés egymás mellett élés politikáját ellenző csoportok támadása. Ezek ellenezték Nixon azon külpolitikai lépéseit, amelyek a realitások felismeréséről tanúskodnak.

welfare [ang.] (jólét): az állami eltartottak rendszere az USA-ban. Elsősorban a nagyvárosokban 16 millió lakos tartozik az állami eltartottak kategóriájába (New York 8 millió lakosa közül 1,5 millió). A ~ rendszer még a →*new deal* idején jött létre, az utóbbi években azonban a kormány általános szociálpolitikai eszköze, amely tisztességes munkalehetőség és rendes lakás helyett tartósítja a nyomortanyákat.

WEU: →*Nyugat-európai Unió*

WHO: →*Egészségügyi Világszervezet*

Wounded Knee [vunded kni] [ang.]: →*indiánmozgalom*

Z

zárszámadás: a →*termelőszövetkezet*ek gazdálkodásáról évenként készített összesítés. Tartalmazza a tsz-ek vagyoni helyzetét és a gazdálkodás eredményét feltüntető mérleget, valamint a tsz jövedelmeit és azok felhasználását.

zárt gazdaság: olyan ország gazdasága, amelyben a →*nemzetközi munkamegosztás*nak nincs jelentős szerepe. Az ilyen országokban a külkereskedelmi forgalom értéke a →*nemzeti jövedelem*hez képest kis hányadot képvisel.

zenkyoto mozgalom: a japán egyetemeken működő Kyoto nevű bizottságok egyesüléseinek elnevezése. Harcol az amerikai–japán szerződés ellen, a vietnami nép védelméért, az egyetemi rend demokratizálásáért, a munkásokkal való összefogásért.

zimbabwei helyzet: 1965. november 11-én a fehér telepesek kormánya kikiáltotta Rhodesia (a brit gyarmatosítók nevezték el így Sir Cecil Rhodesről, az angolok dél-afrikai hatalmának megalapozójáról) függetlenségét. Ez különös függetlenség volt: az ott élő 5,8 millió ember közül csak a 300 000 fehér embernek voltak állampolgári jogai, a néger lakosság üldözött volt saját országában. Nagy-Britannia feladata volt a kérdés megoldása, de az 1971. évi angol–rhodesiai megállapodással a telepes uralom megszilárdítását segítette elő. Az ENSZ már 1966-ban gazdasági szankciókat rendelt el Rhodesiával szemben (a tagállamok csak oktatási és egészségügyi cikkeket szállíthattak), de ezeket a multinacionális monopóliumok rendszeresen megsértették, s a Dél-afrikai Köztársaság Rhodesia első számú gazdasági-katonai patrónusa volt. Az afrikai portugál gyarmatok függetlenné válása meggyorsította a rhodesiai telepes-kormány elszigetelődését. Mozambik 1976 márciusában elrendelte a blokádot (a rhodesiai export 80 százaléka Mozambikon át jut ki az Indiai-óceánhoz), s több más kelet-afrikai országgal együtt segítséget nyújtott a Zimbabwei Afrikai Nemzeti Uniót (ZANU) és a Zimbabwei Afrikai Népi Uniót (ZAPU) tömörítő Zimbabwei Hazafias Front fegyveres szabadságharcához. Az USA már 1976 áprilisában kísérletet tett a neokolonialista rendezésre, vagyis a telepes-rezsim lényegének átmentésére, de ez kudarcot vallott. 1977 augusztusában a brit és az amerikai kormány kidolgozta a közös rendezési tervet, amelyet a Smith-rezsim elutasított ugyan, de már 1977 októberében tárgyalásokat kezdett a megalkuvó fekete vezetőkkel a „belső ren-

dezésről". Az 1978. márciusi megállapodás értelmében a 100 képviselői mandátumból 28 a lakosság 5 százalékát kitevő fehéreké, viszont az alkotmány módosításához 75 szavazat szükséges. Fehér kézben maradt a hadsereg és a belbiztonsági erők, s a miniszertanácsban azonos a fehérek és a feketék száma. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa törvénytelennek és elfogadhatatlannak minősítette ezt a rendezést, a Zimbabwei Hazafias Front pedig fokozta a katonai akciókat. A Smith-rendszer 1979 áprilisában „parlamenti választásokat" rendezett, s az ország 1979 júniusában felvette a Zimbabwe-Rhodesia nevet, a miniszterelnök a fekete Abel Muzorewa lelkész, a kollaboráns Afrikai Nemzeti Kongresszus vezetője lett. Tekintettel az afrikai országok, s így az Afrikai Egység Szervezete elutasító magatartására, az USA és Nagy-Britannia nem hagyta jóvá a neokolonialista rendezést. Ilyen előzmények után nyílt meg Londonban 1979 szeptemberében a Zimbabwe-konferencia, s 1979 decemberében kompromisszumos megállapodás született, amelynek értelmében létrejött a tűzszünet, lemondott a Muzorewa-kormány, az átmeneti időszakban brit főkormányzó gyakorolta a hatalmat. A hazafias erők elfogadták, hogy a 100 tagú parlamentben 20 mandátumhoz jussanak a fehérek – mind a 20 mandátumot a Smith-vezette Rhodesiai Front szerezte meg. A 80 afrikai mandátum sorsáról 1980 februárjában megtartott szavazás a hazafias erők elsöprő győzelmét hozta: a ZANU 57, a ZAPU 20 mandátumot kapott, Muzorewa mindössze hármat. Robert Mugabe, a ZANU vezetője alakított nemzeti egységkormányt, amelyben fehérek is részt vesznek. Zimbabwe 1980. április 17-én nyerte el függetlenségét. A kormány arra törekszik, hogy a fehérek az országban maradjanak.

zöldsapkások: az USA hadseregében 1952 óta rendszeresített különleges alakulatok neve. Feladatuk a forradalmi és felszabadító mozgalmak elleni speciális harc. A ~ alakulataiban robbantók, híradók, fegyverszakértők stb. tevékenykednek. Felkészítik őket az ejtőernyős feladatok végrehajtásától a „zajtalan halál" mesterségéig. Kiképzőtáboruk Fort Braggben van. A ~ az amerikai imperialisták agressziójának színhelyén mindenhol megjelennek. Mint „tanácsadók", „kiképzők" segítenek a haladó mozgalmak elfojtásában, a reakciós diktatúrák megszilárdításában, a partizánmozgalmak elleni hadjáratokban. Szükség esetén közvetlen bevetésre is kerülnek. Hírhedt szerepet töltöttek be a többi között Latin-Amerikában és Vietnamban.

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda, 80.0252 — Budapest, 1980
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató
A kötésterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Aranyi Imre
Műszaki szerkesztő Székffy Gyula
Terjedelme 22,5 (A/5) ív